

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXVIII

1 (56) / 2021

SUMAR

EDITORIAL

- MARIAN OLARU, *150 de ani de la marea serbare a tuturor românilor de la Putna, din anul 1871* 5

EVOCĂRI

- ELENA PASCANIUC, *Constantin Loghin (4 noiembrie 1892 – 23 februarie 1961), un intelectual dedicat valorilor culturale ale Bucovinei* 11

BUCOVINA – CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

- KURT SCHARR, *Stat central și regiune: Fondul religios greco-oriental* 17
- CONSTANTIN UNGUREANU, *Colonizarea Bucovinei și sudului Basarabiei (până la mijlocul sec. al XIX-lea)* 27
- GABRIEL CHIRĂȘ, *Adunarea de la Putna (august 1871), reflectată în câteva periodice din Iași și București. Semnificația și impactul în rândul societății românești* 59
- HARIETA MARECI-SABOL, *„Lumea de dincolo de lume”. Din istoricul Institutului de boli mintale din Cernăuți* 67
- VASILE DIACON, *Izvoarele de apă sărată din Bucovina în atenția administrației austriece (I)* 99
- SERHIY TROYAN, *Foreign Policy Inspiration of Otto Von Bismark, Chancellor of The Reich: the Kingdom of Kyiv Project of Edward von Hartmann* 135
- CAROL-ALEXANDRU MOHR, *Așa grăit-a austrofilul. Un discurs al deputatului Aurel Onciul în Parlamentul Cisleithaniei* 143
- SIMONA-TEODORA ADAMOVICI-IENACHE, *Eusebie Popovici, ctitorul Bibliotecii Centrale a Sucevei, o personalitate a spațiului urban-cultural sucevean, rămasă în umbra timpului și a istoriei. Incursiune în modernitatea suceveană de la începutul secolului al XX-lea* 161
- LIVIU PAPUC, *Remember voluntarii bucovineni în România Primului Război Mondial* 175
- TATIANA MATEI, *Nicolai Grămadă și prăbușirea României Mari. Destinul unui intelectual* 181

RADU-FLORIAN BRUJA, <i>Din „Jurnalul” lui Maximilian Hacman – impresii din Berlin în vreme de război</i>	191
VASILICĂ-DĂNUȚ HORODNIC, LUMINIȚA-MIRELA LĂZĂRESCU, <i>Considerații istorico-geografice privind dinamica modului de utilizare a terenurilor în comuna Frătăuții Vechi, județul Suceava</i>	205
MARIN GHERMAN, „Ghetoizări informaționale” în spațiul bucovinean transfrontalier.....	233
VOLODYMYR FISANOV, <i>Bukovina: experience of the past and role in the recreation of Ukrainian-Romanian relations</i>	243
KARINA STEMPEL-GANCARCZYK, <i>O limbă pe cale de dispariție – graiul polonez în Mihoveni</i>	251
RODICA JUGRIN, ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Patrimoniul cultural construit al părții de sud a Bucovinei. Excurs bibliografic</i>	259
MARIA EPATOV, <i>Metaficțiunea istoriografică. Evadarea în trecut în romanele lui Ștefan Agopian</i>	281
<i>OPINII</i>	
MIRCEA A. DIACONU, <i>Constantin Morariu. O cronică din Bucovina (I)</i>	295
ȘTEFAN PURICI, <i>Destinul unui bucovinean răstignit între epoci și patrii. Generalul-maior Eduard Fischer (1862–1935)</i>	317
<i>DOCUMENTAR</i>	
NICODIM IȚCUȘ, <i>Aspecte din viața școlară a Bucovinei (II)</i>	333
<i>CĂRȚI. REVISTE</i>	
Vasile I. Schipor, <i>Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu</i> , vol. I, II, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019, 900 p. + 633 p. (Rodica Jugrin)	343
Dan Prisăcaru, Petre Otu, Marius Iorgulescu (coordonatori), <i>Contribuția Armatei Române și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1918–1920)</i> , București, Editura Militară, 2020, 581 p. (Marian Olaru)	347
Cornel Ungureanu, <i>Mitteuropa periferiilor</i> , ediția a doua, revăzută și adăugită, Timișoara, Editura „Brumar”, MMXVIII, 424 p. (Elena Pascaniuc)	348
„«Mesager bucovinean»”. Revistă de cultură pentru bucovinenii de pretutindeni”, Cernăuți – București – Rădăuți – Chișinău, serie nouă, anul XVII, nr. 1–2 (65–66), 2020, 128 p. (Rodica Jugrin)	350
„«Bucovina literară». Revistă a Societății Scriitorilor Bucovineni”, Suceava, serie nouă, anul XXXI, nr. 1–2–3 (347–348–349), ianuarie – martie 2020, 126 p.; 4–5–6 (350–351–352), aprilie – mai – iunie 2020, 126 p.; 7–8–9–10 (353–354–355), iulie – august – septembrie 2020, 126 p.; 10–11–12, octombrie – noiembrie – decembrie 2020, 126 p. (Elena Pascaniuc)	353
<i>CRONICĂ</i>	
OVIDIU BĂTĂ, <i>Manifestările științifice ale Institutului „Bucovina” al Academiei Române din anul 2020</i>	355
<i>IN MEMORIAM</i>	
MARIAN OLARU, <i>Gheorghe Nandriș (14 octombrie 1933 – 21 august 2020)</i>	361
ELENA PASCANIUC, <i>Scriitorul Mircea Lutic (29 mai 1939 – 18 septembrie 2020) a plecat la întâlnirea cu heruvimii</i>	365
NOTE DESPRE AUTORI	369

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXVIII

1 (56) / 2021

CONTENTS

EDITORIAL

- MARIAN OLARU, *150 Years since the Great Celebration of All Romanians in Putna, in 1871* 5

EVOICATIONS

- ELENA PASCANIUC, *Constantin Loghin (November 4, 1892 – February 23, 1961), an Intellectual Devoted to the Cultural Values of Bukovina* 11

BUKOVINA – CULTURE AND CIVILISATION

- KURT SCHARR, *Central State and Region: the Greek-Oriental Religious Fund* 17
- CONSTANTIN UNGUREANU, *Colonization of Bukovina and the South of Bessarabia (until the Middle of 19th Century)* 27
- GABRIEL CHIRAȘ, *The Putna Assembly (August, 1871), described in several periodical publications from Iași and Bucharest. Its Significance and Impact on the Romanian Society* 59
- HARIETA MARECI-SABOL, *“The World beyond the World”. A Brief History of the Institute of Mental Illnesses in Chernivtsi* 67
- VASILE DIACON, *Sources of Salt Water from Bukovina in the Attention of the Austrian Administration* 99
- SERHIY TROYAN, *Foreign Policy Inspiration of Otto Von Bismark, Chancellor of The Reich: the Kingdom of Kyiv Project of Edward von Hartmann* 135
- CAROL-ALEXANDRU MOHR, *Thus Spoke the Austrophile. A Speech of Deputy Aurel Onciul in Cisleithania’s Parliament* 143
- SIMONA-TEODORA ADAMOVICI-IENACHE, *Eusebie Popovici, founder of the Central Library of Suceava, a personality of the Suceava urban-cultural space, left in the shadow of time and history – a foray in the modern times of Suceava from the beginning of the 20th century* 161
- LIVIU PAPUC, *Remember: Bukovinian Volunteers in Romania during the First World War* 175
- TATIANA MATEI, *Nicolai Grămada and the Fall of Great Romania. The Fate of an Intellectual* 181

RADU-FLORIAN BRUJA, <i>From Maximilian Hacman's Diary – Impressions of Berlin in War Time</i>	191
VASILICĂ-DĂNUȚ HORODNIC, LUMINIȚA-MIRELA LĂZĂRESCU, <i>Historical-geographical Considerations Concerning the Land Use Dynamics in the Frătăuții Vechi Village, Suceava County</i>	205
MARIN GHERMAN, <i>“Information Ghettoizations” in the Bukovinian Cross-Border Area</i>	233
VOLODYMYR FISANOV, <i>Bukovina: experience of the past and role in its recreation of Ukrainian-Romanian relations</i>	243
KARINA STEMPPEL-GANCARCZYK, <i>A Language about to Dissapear – the Polish language in Mihoveni</i>	251
RODICA JUGRIN, ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Built Cultural Patrimony of the Southern Part of Bukovina. Bibliographic Excuse</i>	259
MARIA EPATOV, <i>Historiographical metafiction. The escape in the past in Ștefan Agopian's novels</i>	281
<i>OPINIONS</i>	
MIRCEA A. DIACONU, Constantin Morariu. <i>A Chronicle of Bukowina (I)</i>	295
ȘTEFAN PURICI, <i>The Destiny of a Bukovinian Crucified between Epochs and Homelands. Major-General Eduard Fischer (1862–1935)</i>	317
<i>DOCUMENTARY ARTICLES</i>	
NICODIM IȚCUȘ, <i>Aspects from the School Life in Bukovina (II)</i>	333
<i>BOOKS. MAGAZINES</i>	
Vasile I. Schipor, <i>Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu</i> , vol. I, II, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019, 900 p. + 633 p. (Rodica Jugrin)	343
Dan Prisăcaru, Petre Otu, Marius Iorgulescu (coordonatori), <i>Contribuția Armatei Române și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1918–1920)</i> , București, Editura Militară, 2020, 581 p. (Marian Olaru)	347
Cornel Ungureanu, <i>Mitteleuropa periferiilor</i> , ediția a 2-a, revăzută și adăugită, Timișoara, Editura „Brumar”, MMXVIII, 424 p. (Elena Pascaniuc)	348
„«Mesager bucovinean»”. Revistă de cultură pentru bucovinenii de pretutindeni”, Cernăuți – București – Rădăuți – Chișinău, serie nouă, anul XVII nr. 1–2 (65–66), 2020, 128 p. (Rodica Jugrin)	350
„«Bucovina literară»”. Revistă a Societății Scriitorilor Bucovineni”, Suceava, serie nouă, anul XXXI, nr. 1–2–3 (347–348–349), ianuarie – februarie – martie 2020, 126 p.; 4–5–6 (350–351–352), aprilie – mai – iunie 2020, 126 p.; 7–8–9 (353–354–355), iulie – august – septembrie 2020, 126 p.; 10–11–12, octombrie – noiembrie – decembrie 2020, 126 p. (Elena Pascaniuc)	353
<i>EVENT REPORTS</i>	
OVIDIU BĂTĂ, <i>The Scientific Events of the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy in 2020</i>	355
<i>IN MEMORIAM</i>	
MARIAN OLARU, <i>Gheorghe Nandriș (October 14, 1933 – August 21, 2020)</i>	361
ELENA PASCANIUC, <i>Writer Mircea Lutic (May 29, 1939 – September 18, 2020) Bid Farewell to This World</i>	365
<i>NOTES ON CONTRIBUTORS</i>	369

150 DE ANI DE LA MAREA SERBARE A TUTUROR ROMÂNILOR DE LA PUTNA, DIN ANUL 1871

MARIAN OLARU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: olmary55@gmail.com

150 Years since the Great Celebration of All Romanians in Putna, in 1871

*(Abstract)**

In this article, the author evokes the main moments of the Putna Celebration of 1871, which brought together some of the most important names of Romanian students of the era, which would become important personalities of science and culture at the end of the 19th century. Among them we mention Mihai Eminescu, Ion Slavici, A. D. Xenopol, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Teclu, T. V. Stefanelli et al. The great national Putna Celebration in 1871 – held on the occasion of the 400th blessing anniversary of Putna Monastery Church, built by Ștefan cel Mare, was the milestone marking the entry of the Romanian identity-national movement into a new stage. This led to the establishment of the academic societies of Romanian students, the formation of national political parties in the Romanian territories under foreign rule, supported by an important cultural and political press, which was affirmed in sync with other such European phenomena and within the Habsburg Monarchy. As a result of these processes, the joint experience of the great events in Romanian history and the discovery of the ethno-cultural roots of national unity fuelled the political movement called by some to be “pan-Dacian”. Cultural-national events in the late 19th and early 20th centuries contributed to the union of national elites with ordinary people, preparing the events of the early 20th century.

Keywords: Ștefan cel Mare, Mihai Eminescu, I. G. Sbiera, Ciprian Porumbescu, Putna Monastery, Romanian students’ congress.

De-a lungul veacurilor și până astăzi, biserica Mănăstirii Putna (zidită între anii 1466 și 1469), locul unde își doarme somnul de veci Ștefan cel Mare și Sfânt, unul dintre cei mai însemnați domnitori ai românilor, a fost loc de pelerinaj și de

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

manifestare a dreptei credințe. În preajma împlinirii a 400 de ani de la sfințirea bisericii, în decembrie 1869, a fost lansat un *Apel* către comilitoni (din București, Iași, Torino, Budapesta, Pisa, Sibiu, Oradea, Sibiu, Blaj și Arad), semnat de Petru Piteiu, Gavril Băleanu și Emil Cozub, prin care se cerea participarea largă a tinerimii studioase la sărbătorirea acestui moment. Tot atunci a fost lansat și un *Proiect de program pentru serbarea națională la mormântul lui Ștefan cel Mare la 15 (27) august 1870*. Această idee a fost îmbrățișată de către tinerii studioși și o parte însemnată a elitelor din teritoriile locuite de români. Din motive de oportunitate sau din prudență, boierimea românească a Bucovinei nu a luat parte la această serbare. Evenimentul trebuia să se desfășoare în anul 1870, însă, din cauza declanșării războiului franco-prusac, a opoziției factorilor politici ai vremii și a dificultăților de organizare, acesta a fost amânat pentru data de 15 august 1871, tocmai când guvernul conservator autonomist al lui Potocki a fost înlocuit de cel liberal-centralist, condus de contele Hohenwart, care era potrivnic manifestărilor naționale. Constituirea comitetului de organizare a serbării reflecta unitatea tinerilor români și evidenția centrele universitare unde aceștia învățau. Din acest comitet au făcut parte: Ioan Slavici, Mihai Eminescu, Gribovschi, P. Dan, Cocinschi, Vasile Moraru, St. Ciurcu și Luțiu (Universitatea din Viena); A. Brătescu, G. Dem. Teodorescu, Gr. G. Tocilescu (Universitatea din București); Resu, Iromescu și Maroneanu (Universitatea din Iași) și A. D. Xenopol (Berlin). Așa cum afirma T. V. Stefanelli, și el unul dintre inimoșii organizatori ai evenimentului, Eminescu s-a dovedit a fi foarte entuziast în participarea la organizarea acestei serbări naționale. Tot el a venit cu ideea de a organiza un congres al studenților români de pretutindeni, care trebuia să aibă loc a doua zi după serbarea de la mănăstire. Propunerea aceasta a fost cuprinsă în programul serbării la punctul patru.

În martie 1870, studenții români de la Viena au ținut o adunare generală, care a ales un comitet central de organizare a serbării de la Putna. Comitetul central era compus din Nicolae Teclu – președinte, Petru Pitei – casier și Eminescu – secretar. A fost adresat un nou *Apel* către public și un altul către instituțiile de cultură și învățământ, căruia i s-a anexat *Proiectul de program*. Scris în martie 1870, *Apelul* fost publicat în mai și republicat la începutul lunii iunie 1870, în „Albina” și apoi în „Federațiunea”.

Deși începuseră pregătirile pentru serbare, comitetul central a trimis la Putna o delegație condusă de Emanuel Logotheti. Aceasta depune darurile aduse de la Viena, prilej cu care, în prezența unui grup de țărani, s-a ținut și o slujba religioasă (așa cum se face în fiecare an la mormântul voievodului, la 15 august), patronată de egumenul mănăstirii, Arcadie Ciupercovici. Delegația venită la Putna propunea amânarea pentru anul următor a serbării proiectate, invocându-se contextul european defavorabil. „Curierul de Iași” a publicat în 12 august o declarație din Rădăuți, prin care se cerea ca serbarea să nu fie amânată. Așa se ajunsese la o tensionare a relațiilor dintre delegația de la Putna și comitetul central, moment în care a intervenit Eminescu, prin articolul „Notiță asupra proiectatei întruniri la mormântul lui Ștefan cel Mare”, publicat

în 15 septembrie 1870, în „Convorbiri literare”. Eminescu invoca faptul că autoritățile austriece ar fi putut interpreta serbarea ca una de condamnare a invaziei trupelor prusace în Franța și ar fi putut interzice manifestarea sau că, desfășurându-se în condițiile războiului franco-prusac, serbarea ar fi trecut neobservată.

Nenumărate au fost greutățile prin care a trecut comitetul central după amânarea serbării, între care și pierderea banilor strânși pentru eveniment, în urma falimentului băncii în care fuseseră depuși. În acest context, în iunie 1871, s-a ales un nou comitet central, care a publicat în „Românul” alte trei apeluri pentru organizarea serbării de la Putna, semnate de N. Teclu, V. Bumbac și I. Slavici. Mihai Eminescu s-a implicat în mod deosebit în organizarea serbării. O sarcină importantă ce i-a revenit a fost să țină legătura cu filialele, fapt dovedit de corespondența aflată în manuscrisele eminesciene. Din presa vremii sau din manuscrisele eminesciene reiese clar că poetul insista să se țină serbarea „în orice chip” în 1871, că tineretului studios îi revenea misiunea de a fi „agent al prezentului” și că serbarea trebuia să fie a întregii națiuni. Așa cum demonstrează D. Vatamaniuc, dezbaterile prilejuite de serbarea de la Putna au scos în evidență ideea „unității culturale”, care era una călăuzitoare la Eminescu și la generația pe care o reprezenta¹. D. Brătianu a avut o intervenție hotărâtoare în dezbaterile pe tema Serbării de la Putna, acesta publicând un articol în „Românul”, care a fost preluat de „Curierul de Iași”. Brătianu arată că serbarea este „un act cu atât mai însemnat, cu atât mai fecund, cu cât făptuitorii lui sunt cei ce posedă secretul viitorului”². De aceea, Eminescu îi răspundea scriind că „numai formularea cugetării și-a faptei constituiesc meritul individului, ori al generațiunii, ideea internă a amândurora e latentă în timp, e rezultatul unui lanț întreg de cauze”³.

Serbarea de la Putna s-a desfășurat între 14/26 și 16/28 august 1871, autoritățile habsburgice dorind ca aceasta să aibă numai un scop religios. Manifestarea a fost deschisă sâmbătă, 14/26 august 1871, când au sosit primii oaspeți, care au fost întâmpinați, în sunet de salve, de călăreți purtând tricolorul. În seara aceleasi zile, sătenii au dat semnalul serbării naționale. A urmat serviciul divin, de la orele 10 seara, oficiat de cinci preoți și un diacon, asistați de călugării Mănăstirii Putna, în prezența episcopilor Filaret Scridon și Iosif Bobulescu, a arhimandritului Ieronim Butureanu – delegații Mitropoliei de Iași. Erau prezenți Mihail Kogălniceanu, Grigore Tocilescu, Iacob Mureșanu, numeroși clerici, prefectul de Rădăuți, alți importanți oficiali, oaspeți veniți din toate părțile locuite de români, în număr de 3 000 după estimările presei. Aleea ce duce la mănăstire era frumos pavoazată, elementul central fiind un arc de triumf, care avea inscripția scrisă cu litere aurii – „Memoriei lui Ștefan cel Mare”, alături de însemnele Moldovei, ce aminteau de marele voievod, în acompaniamentul flamurilor și al simbolurilor celorlalte state medievale românești, pictate de penelul lui Epaminonda Bucevschi. A doua zi, în 15/27 august, rândurile oaspeților

¹ D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1985, pp. 64–65.

² Apud D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 65.

³ *Ibidem*, p. 68.

au sporit continuu. Serbarea a fost deschisă de președintele comitetului de organizare, Ioan Slavici; a urmat intrarea în biserică, în ordinea stabilită dinainte: clerul, comitetul, reprezentanții diverselor organizații și instituții, alți participanți. Începerea slujbei religioase a fost anunțată de nouă salve, trase de pe culmile ce înconjoară mănăstirea. Înainte de priceasnă, egumenul mănăstirii a ținut o cuvântare în care a vorbit despre trecut și faptele de vitejie ale lui Ștefan cel Mare, despre necesitatea cultivării limbii și cunoașterea istoriei neamului. În timpul slujbei, Mihai Eminescu a distribuit poemul lui Dimitrie Gusti, intitulat „La mormântul lui Ștefan cel Mare”. Patru dintre membrii comitetului de organizare făceau de strajă la mormântul voievodului. După predică, întreaga suflare adunată la Putna, în sunetul salvelor și al clopotelor, s-a îndreptat spre locul unde se afla o urnă de argint (ce conținea pământ din toate provinciile locuite de români), împodobită cu frumoase epitafuri și stindarde, care a fost sfințită, împreună cu alte daruri. Acestea aveau să fie depuse la mormântul marelui voievod. După aceea a luat cuvântul A. D. Xenopol, câștigătorul concursului de discursuri, organizat de comitetul de organizare a serbării. Acesta a elogiat figura luminoasă și faptele de vitejie ale lui Ștefan cel Mare, care reprezenta un simbol și un îndemn pentru toți românii, iar corul studenților teologi de la Cernăuți a interpretat un imn religios, pe versuri de Vasile Alecsandri și muzică de A. Flechtenmacher. La încheierea procesiunii religioase, cei prezenți s-au așezat „la prânzit” – în fapt o impresionantă petrecere populară. Atunci au ținut cuvântări Orest Renei (președintele comitetului de organizare), I. G. Sbiera (reprezentantul Societății Academice Române), Lupaș și alții. În toiu sârbătorii, Ciprian Porumbescu a cântat la vioară „Hora detrunchiaților”, rostind cu emoție: „Am cântat Daciei întregi!”⁴

Studentii participanți s-au retras, în seara aceleiași zile, în turnul ce avea să se numească mai târziu „Mihai Eminescu”, și au dezbătut acolo problemele privitoare la felul în care puteau să fie folositori neamului. Urmările primului congres al studenților români, desfășurat la Putna, în anul 1871, aveau să fie deosebite, prin afirmarea identitar-națională a românilor din provinciile aflate sub dominație străină și organizarea tinerilor studiosi în societăți studențești, după modelul celor vieneze.

După serbare, Arcadie Ciupercovici a ridicat o cruce comemorativă în curtea mănăstirii. În anul 1926, când Societatea Academică Studențească „Arboroasa”, la celebrarea a 50 de ani de la înființare, a organizat o mare manifestare națională, a fost dezvelit bustul lui Mihai Eminescu, sculptat de Oscar Han.

De-a lungul timpului au fost numeroase referirile la Serbarea de la Putna, începând cu perioada imediat următoare și până în zilele noastre⁵. Dintre acestea, se pare că descrierea completă o aflăm la Ioan Slavici, în „Convorbiri literare”,

⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 206.

⁵ Anul acesta, în cadrul manifestărilor organizate în 15 ianuarie, de „Ziua culturii naționale”, un loc important a fost acordat celebrării Serbării de la Putna.

în câteva dintre numerele din anii 1903–1904. După evocarea mării personalități a voievodului Ștefan cel Mare, la împlinirea a 400 de ani de la înveșnicirea sa, s-au organizat alte mari manifestări naționale, la Suceava și Putna, care aminteau de cea din 1871.

Marea serbare națională de la Putna, din 1871, prilejuită de împlinirea a 400 de ani de la sfințirea ctitoriei ștefaniene, respectiv a Bisericii Mănăstirii Putna, manifestare cultural-politică și națională a tuturor românilor, a fost piatra de hotar care marca intrarea mișcării identitar-naționale a românilor într-o nouă etapă. Aceasta a dus la întemeierea societăților academice ale studenților români, formarea partidelor politice naționale în teritoriile românești aflate sub dominație străină, susținute de o importantă presă culturală și politică, ce se afirma în mod sincron cu alte asemenea fenomene europene și din cadrul Monarhiei Habsburgice. Urmare a acestor procese, trăirea în comun a marilor evenimente din istoria românilor și aflarea rădăcinilor etno-culturale ale unității naționale au forjat curentul politic denumit de unii ca pandacist. Manifestările cultural-naționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au contribuit la unirea elitelor naționale cu poporul de rând și la pregătirea premiselor pentru Marea Unire de la 1918. Prin această manifestare, proiectul etno-național „pandacist” intra din ce în ce mai mult, pe măsura scurgerii timpului spre Marele Război, în coliziune directă cu proiectul politic panslavist sau cu acela de creare a unui stat malorus, toate punând în pericol prezența Monarhiei Habsburgice în spațiul Europei de Răsărit.

**CONSTANTIN LOGHIN
(4 NOIEMBRIE 1892 – 23 FEBRUARIE 1961)
UN INTELLECTUAL DEDICAT VALORILOR
CULTURALE ALE BUCOVINEI**

ELENA PASCANIUC

Institutul „Bucovina”
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

**Constantin Loghin (November 4, 1892 – February 23, 1961)
an Intellectual Devoted to the Cultural Values of Bukovina**

(Abstract) *

In this article, the author refers to the personality and the literary, cultural and social activity of the Bukovinian professor Constantin Loghin, who in the *General Dictionary of Romanian Literature* (2005) is presented as a journalist, literary historian and an important figure of the Bukovinian culture in the interwar period.

Although some of his literary writings were considered to remain in the narrow framework of didacticism, Constantin Loghin is known in Romanian literary historiography especially as the one who analysed Romanian writing in Bukovina in relation to the socio-political and cultural evolution of the Romanian community, but also as part of the literature and culture of all Romanians.

Keywords: Bukovina, Constantin Loghin, cultural personality, interwar literary historiography.

În bibliografia¹ – astăzi, deja substanțială – dedicată spațiului cultural și literar al Bucovinei și personalităților care l-au edificat, numele lui Constantin Loghin este amintit atât în legătură cu „contribuția remarcabilă”² la evoluția învățământului

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Din lucrările de dată mai recentă, se impune menționarea volumului Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I–III, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018.

² Gheorghe Giurcă, „Constantin Loghin, personalitate complexă a școlii românești”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Național al Bucovinei”, tomul XXI, 1994, p. 502.

românesc din perioada interbelică, cât și în legătură cu scrierea unor antologii și istorii ale literaturii și culturii, circumscrise acestui spațiu, lucrări reținute, datorită corectitudinii informațiilor, de istoriografia literară românească interbelică. În acest domeniu, profesorul și publicistul Constantin Loghin s-a remarcat prin „meritorii lucrări de istorie literară”³, cele „vreo 22 de cărți și studii înregistrate de Biblioteca Academiei Române, în dicționare și bibliografii editate în România și în Germania”⁴, de la manuale și alte scrieri didactice, până la istorii și antologii literare sau studii monografice, fiind dedicate fenomenelor culturale, literare și sociale din spațiul bucovinean. Majoritatea au fost tipărite între anii 1924 și 1944, la Cernăuți, una la București (*Scriitori bucovineni. Antologie*, Editura „Casa Școalelor”, 1924), altele la Timișoara, în anii 1945 și 1946.

Constantin Loghin, cel care avea să devină, în perioada interbelică, unul dintre cei mai cunoscuți profesori de liceu din Cernăuți, s-a născut în familia lui Leon și a Rozaliei Loghin, răzeși din Budineț (Storojineț), Bucovina, în 4 noiembrie 1892⁵. Copilul și-a început educația la școala primară din satul natal, unde a învățat în perioada 1899–1903. Clasele gimnaziale și de liceu le-a urmat în Cernăuți, frecventând cursurile Ober-Gymnasium-ului din capitala Bucovinei, aceeași instituție școlară prin care au trecut, altădată, Mihai Eminescu și „alți literați români din Bucovina”, istoricul literar Pavel Țugui menționându-i pe Teodor V. Stefanelli și Vasile Gr. Pop⁶. Constantin Loghin a susținut Bacalaureatul în vara anului 1912, apoi a devenit student la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cernăuți. Războiul și recrutarea în armata austro-ungară l-au obligat să urmeze și o școală de ofițeri în rezervă. În capitala provinciei, „cadețelul” Constantin Loghin, „gata strunit în uniformă”, s-a întâlnit, la un moment dat, cu Leca Morariu și Ilie Torouțiu. Întâlnirea va fi amintită de Leca mai târziu, în volumul *Viață. Din carnetul unui român, prizonier în uniformă împăratului*⁷. Înrolat în armata austriacă în august 1914, Constantin Loghin a revenit la Cernăuți în toamna anului 1918, și-a reluat cursurile și a susținut examenul de licență în 14 mai 1919. La sfârșitul aceluiași an (în 31 decembrie 1919) a fost numit profesor suplinitor de limba română și limba

³ Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, p. 404.

⁴ Pavel Țugui, „Profesorul bucovinean Constantin Loghin (Note bibliografice)”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul V, nr. 3 (19) 1998, p. 107.

⁵ Cf. Aspazia Loghin, în *Scrisori către Leca Morariu*, vol. II, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu, redactor și note de subsol: Alis Niculică, Suceava, f. ed., 2007, p. 87. În 3 mai 1961, soția lui Constantin Loghin i-a trimis lui Leca Morariu o scrisoare conținând și o scurtă biobibliografie a soțului ei, în care preciza datele nașterii și ale morții profesorului. Ulterior, în articole de dicționar sau în studii închinat istoricului literar bucovinean de diferiți autori, acestea au fost de multe ori prezentate eronat, greșelile, perpetuate prea mult de-a lungul timpului, fiind amendate, iar datele clarificate încă o dată de istoricul literar Pavel Țugui, în studiul deja citat, pp. 96–97.

⁶ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 97.

⁷ Leca Morariu, *Opere*, vol. II, *Beletristică*, ediție îngrijită, notă editorială și prefață de Liviu Papuc, [Iași], Editura Tipo Moldova, 2011, p. 18.

latină, la Școala Reală Superioară Greco-Ortodoxă din Cernăuți (Liceul ort. „Mitropolitul Silvestru” Cernăuți, din anul 1935), iar în aprilie 1921 a devenit profesor titular definitiv. A predat aici timp de două decenii (1919–1940); apoi, refugiat din cauza războiului, obține succesiv postul de profesor la Liceul „Matei Basarab” din București (1940–1941), la Liceul Comercial și la Colegiul Național „Diaconovici Loga” din Timișoara (1944–1949) și la Școala Pedagogică de băieți din Gherla (1949–1957), de unde se pensionează.

Cu puțin timp înainte de a deveni profesor, Constantin Loghin a debutat publicistic într-un periodic de limbă germană din Sibiu. Preluând o informație din lucrarea lui Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, istoricul literar Pavel Țugui stabilește debutul lui Loghin în anul 1919, cu articolul „Die Vergangenheit der Bukowina. Eine historische Betrachtung von rumänischer Seite”, tipărit în cotidianul „Deutsche Tagepost” (Sibiu)⁸. Stabilizat în Cernăuți, activitatea sa publicistică a luat avânt, a colaborat la publicațiile timpului, care apăreau în capitala provinciei, dar a și întemeiat unele noi. Semnătura sa (ori pseudonimul C. Frunză) apare în: „Junimea literară”, „Calendarul poporului”, „Codrul Cosminului”, „Glasul Bucovinei” sau „Cuvântul țărănimii”. Mai târziu, în anii 1938–1939, a editat periodicul efemer „Tribuna”, iar în perioada 1941–1944 a fost director al ziarului „Bucovina” (Cernăuți). A fost, aproape cincisprezece ani, corespondent pentru Bucovina al ziarului „Universul” (București). S-a îngrijit, ca secretar de redacție (în perioada aprilie – octombrie 1944, împreună cu Dragoș Vitencu; noiembrie 1944 – februarie 1945, singur⁹) de apariția, în refugiu, la Timișoara, a periodicului „Revista Bucovinei”.

Constantin Loghin deschide seria scrierilor despre cultura și literatura română din Bucovina cu studiul comemorativ „O sută de ani de la nașterea lui Alecu Hurmuzachi” (Cernăuți, 1924). Încă din februarie 1923, profesorul avea gata de tipar și preda Editurii „Casa Școalelor” din București, lucrarea *Scriitori bucovineni. Antologie*, în paginile căreia se regăsesc „scurte note biografice și texte antologate din operele a 12 poeți și 14 prozatori și folcloriști din Bucovina”¹⁰. Volumul a apărut la finalul anului 1924. Doi ani mai târziu, profesorul tipărește la Cernăuți *Istoria literaturii române (de la început până în zilele noastre)*, o primă ediție care se epuizează atât de rapid încât, în același an, autorul vine cu precizarea: „în curând se va pune în tipar ediția a II-a revăzută”.

Poate nu este lipsit de interes să arătăm aici un lucru mai puțin cunoscut. Cercetările de istorie literară ale lui Constantin Loghin debutează, evoluează și dau

⁸ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 98.

⁹ Alis E. Niculică, Vasile I. Schipor, „Revista Bucovinei” (București, 1916; Cernăuți, 1942 – Timișoara, 1945). *Bibliografie*, studiu introductiv și notă asupra ediției: Vasile I. Schipor, bibliografie, indice de nume și album: Alis E. Niculică, Suceava, Editura „George Tofan”, 2015, p. 13.

¹⁰ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 99.

rezultate apreciabile în intervalul 1921–1926, iar această perioadă coincide, în mod surprinzător, cu perioada hotărâtă de Academia Română pentru realizarea unei lucrări cu temă și titlu foarte apropiate de cele publicate de profesorul Loghin din Cernăuți, în 1924 și 1926. La momentul când tânărul profesor „se angajează să alcătuiască o antologie a literaturii române din Bucovina”¹¹ – de prin 1921, scrie Pavel Țugui, dar fără să precizeze dacă angajamentul acesta îl ia Constantin Loghin la îndemnul cui va sau față de cineva –, Academia Română hotărâse (în ședința din 8 iunie 1921) ca Premiul „Alexandru Ioan Cuza”, în valoare de 6 000 de lei, să fie oferit în Sesiunea generală din anul 1926 pentru cea mai bună lucrare cu subiectul: *Scriitorii bucovineni de la anexarea la Austria până în zilele noastre*. Pentru a intra în concurs, manuscrisele trebuiau depuse până în data de 31 decembrie 1925¹². În ședința din 22 ianuarie 1926 se constata că, nefiind trimis niciun manuscris cu această temă, premiul nu se acordă¹³. Să nu fi avut cunoștință Constantin Loghin de inițiativa Academiei? Cert este că profesorul Constantin Loghin și-a tipărit, în anul 1926, lucrarea *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)* la Editura/Tipografia „Mitropolitul Silvestru” din Cernăuți, întemeiată de el în același an. Cartea este expresia unei „nestrămutate convingeri” a autorului că „o literatură a Bucovinei a existat”¹⁴ și până la Unire, că literatura provincială bucovineană trebuie cunoscută chiar dacă e „menită să treacă în domeniul istoriei, rămânând ca literatura ce se scrie de la 1918 în această provincie a României Mari să fie considerată în istoria literaturii românești universale”¹⁵. Abordând în cercetare principiul diacronic, urmărind cu atenție un proces artistic în devenire, această istorie literară semnată de profesorul din Cernăuți a avut parte în epocă de o receptare destul de rezervată, reproșându-i-se didacticismul. Dar faptul că a rămas singulară vreme de decenii, îl determina pe profesorul sucevean Mihail Iordache să scrie, despre autor și despre carte, într-un moment în care istoria literară și literatura din Bucovina erau cuprinse de un nou „frământ cultural” (începutul noului mileniu), următoarele: „Se împlinesc în curând trei sferturi de veac de când a fost publicată prima și ultima (deocamdată) *Istorie a literaturii române din Bucovina* (Cernăuți, 1926). Profesorul Constantin Loghin, autorul ei, rămâne deci, până acum, singurul intelectual român care a căutat să dovedească personalitatea și contribuția Bucovinei în context cultural românesc. La mai puțin de un deceniu de la revenirea acestei provincii, născute din trupul Moldovei, între fruntariile naționale, când

¹¹ *Ibidem*, p. 98.

¹² „Analele Academiei Române”, seria a 2-a, tomul XLI, 1920–1921, „Partea administrativă și debaterile”, București, Librăriile „Cartea Românească și Pavel Suru”, 1921, p. 393.

¹³ „Academia Română. Anale”, tomul XLVI, „Ședințele din 1925–1926”, București, Cultura națională, 1926, p. 43.

¹⁴ Constantin Loghin, *Prefață la Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia „Mitrop[olit] Silvestru”, 1926; p. III.

¹⁵ *Ibidem*.

euforia regăsirii nici nu se consumase complet, cărturarul din Suceava realiza o succintă sinteză despre cei două sute de ani de efort al românilor din acest spațiu (efectiv furat de imperiul austriac) de a-și releva, menține și afirma, prin literatură, ființa spirituală. Nu cunoaștem, din păcate, decât foarte puțin despre viața profesorului Constantin Loghin (articolul datează de la sfârșitul anului 1995, ne lămurește profesorul Mircea A. Diaconu, în comentariul care însoțește republicarea textului), dar este limpede că se dedicase instituirii unui postulat spiritual: Bucovina este unul dintre centrele de iradiere ale ethosului românesc. Antologiile de literatură bucovineană elaborate de el ulterior – poate urmând tradiția unui ilustru înaintaș, Aron Pumnul – sunt tot atâtea argumente. Este păcat că a fost aproape uitat; măcar acum localnicii ar putea să-l așeze pe locul meritat între personalitățile provinciei¹⁶. O temă care, astăzi, încă invită la reflecție și acțiune.

Anul 1926 a fost pentru profesorul Loghin unul „al împlinirilor și al recunoașterii publice”¹⁷, afirmă istoricul literar Pavel Țugui, dacă avem în vedere și faptul că primește, din partea Ministerului Instrucțiunii Publice, prima gradație de profesor secundar și, prin decret, Medalia „Răsplata muncii pentru învățământ cl. II”. Tot din această perioadă, profesorul s-a dedicat alcătuirii și tipăririi unor lucrări didactice, în special. Sunt de menționat *Istoria literaturii române (de la început până în zilele noastre)*, *Chestiuni de limbă română pentru Bacalaureat* etc.

Începând cu anul 1928, a devenit membru al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, în anii următori fiind secretar, apoi vicepreședinte al Comitetului Societății. Cercetând arhivele acesteia, publică mai multe lucrări despre activitatea laborioasă prin care societatea a stimulat viața culturală și socială a provinciei: *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, 1862–1932. Schiță istorică cu prilejul jubileului de 70 de ani* (Cernăuți, 1932); *Activitatea societăților culturale din Bucovina în anul 1937* (Cernăuți, 1938) etc.

Numele lui Constantin Loghin este legat de existența și activitatea Societății Scriitorilor Bucoveneni, a cărei primă adunare generală a organizat-o Loghin în 8 noiembrie 1941. A fost ales președintele ei. Scriitorii prezenți la adunare (Mircea Streinul, George Drumur, Traian Cantemir, Traian Chelariu și mulți alții) au decis atunci ca Societatea să sprijine editarea suplimentului „Bucovina literară”¹⁸.

Tragedia celui de-al Doilea Război Mondial a transformat Cernăuțiul într-un infern din care familia profesorului Loghin se va salva prin refugiu.

În anul 1958, retras la pensie și revenit „acasă, la Gura-Humorului” (fiind născut în satul Budeniț, județul Storojineț, acest „acasă” poate fi înțeles, de fapt,

¹⁶ Mihail Iordache, „Bucovina – subspațiu cultural românesc. Reevaluări necesare”, în „Bucovina literară”, Suceava, s. n. anul XXXI, nr. 10–12 (356–358), octombrie – decembrie 2020, pp. 62–63.

¹⁷ Pavel Țugui, *op. cit.*, pp. 99–100.

¹⁸ *Ibidem*, p. 105.

Bucovina), după o perioadă lungă de „surghiun” prin sudul (București) și vestul țării (Timișoara, Gherla), surghiun provocat de al Doilea Război Mondial, Constantin Loghin, intelectual dedicat valorilor culturale perene ale Bucovinei, îi scria, în timpul sărbătorilor de Crăciun, unui alt „exilat” din Bucovina, universitarul cernăuțean Leca Morariu: „Având timp liber, mă dedic în voie pasiunii mele de totdeauna: istoria literaturii române și gramatica limbii române. Aș avea multe de spus în aceste domenii (...), pentru mine sunt mângâiere”¹⁹. În februarie 1959, plin de încredere, îi mărturisea aceluiași destinatar: „Mă port de mult cu gândul – realizabil, evident (...) – să dau o nouă ediție a Ist[oriei] lit[eraturii] din Bucovina, pe care de astă dată aș intitula-o Istoria culturii din Bucovina. Cât am fost în Gherla am pus mâna pe câțiva ani din colecția «Gazetei de Transilvania» și am văzut ce importante date ne poate furniza acest ziar pentru cunoașterea trecutului Bucovinei”²⁰.

Planurile acestea nu le-a mai putut împlini. A murit în 23 februarie 1961, la spitalul din Suceava, în urma unei intervenții chirurgicale. A lăsat în manuscris o *Gramatică a limbii române*, lucrările de istorie a literaturii fiind cele care îi asigură un loc în istoriografia literară românească.

¹⁹ *Scrisori către Leca Morariu*, vol. II, p. 83.

²⁰ *Ibidem*.

STAT CENTRAL ȘI REGIUNE: FONDUL RELIGIONAR GRECO-ORIENTAL*

KURT SCHARR

Universitatea „Leopold Franzes”, Innsbruck, Austria
E-mail: kurt.shaar@uibk.ac.at

Central State and Region: the Greek-Oriental Religious Fund

(Abstract)**

In Bukovina, the reformist steps initiated by Emperor Joseph II proved to be lasting in terms of both content and structural and regional perspective. From the point of view of content, the institution of the Religious Fund supported during the 19th century a range of political ideas, from supranational ones, promoting the framework state, to the national-irredentist ones, while both aspects concerned with different weights both at the centre and the periphery in question had their starting point there. Structurally, the process of institutionalisation, i.e. the transition from a form of pure, normative organisation, originally installed from the centre to an institution that contributes to the active shaping of both space and society, was a decisive one.

However, the regional aspect was more complex and therefore the idea, closely linked to it, of an identity of the framework state. The clerical regulatory plan drawn up at the end of the 18th century for Bukovina, which gave both the consistory – hence the church administration – and the Religious Fund a 'constitution', was the central moment. This was about the territorial arrondissement of the state outwards, to which the new organisation of the Greek-Oriental (provincial) Church belonged, which in turn was again a milestone in the structuring of the state administration inwards. Moreover, both the Church and the Fund functioned over the long duration as a substrate for the establishment of a provincial consciousness among the inhabitants of Bukovina, having a strong appeal to the idea of an Austrian framework state. The institution of the religious fund drew its legitimacy from its own stability over time and – which is quite essential – from its connection to space. This resulted in a large overlap of one's own, i.e. institutional, interests with the orientation models provided by the State. Its mission was – beyond the preservation of church

* Articolul se bazează pe rezultatele obținute în cadrul proiectului FWF-Projekt P 24661/ Pub 622, *Bukowinaer griechisch-orientalische Religionsfonds 1783–1949* (Fondul pentru promovarea cercetării științifice); traducerea textului: dr. Lorand Madly (Cluj).

** Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

infrastructure – to modernise the province according to the needs of the state. Starting from this, the Episcopates of Hackmann and Morariu-Andriewicz did not necessarily represent a contradiction, given that the Religious Fund, as an institutional actor, represented Vienna's interests as loyally as it represented, at the same time, within its own lines, the sometimes fierce discussions on the national issue.

Both Hackmann and Saguna were bishops no doubt loyal to the dynasty and thereby to the state, instead having social-political backgrounds that differed significantly. The question of the church congress presented itself for both hierarchies of ambivalent between the modern currents of the right to political decision and the national component of transformation. Morariu-Andriewicz's period of shepherding took advantage, in a movement contrary to that of his predecessor, of the national realm in the matter of a Genuine Romanian-Orthodox Provincial Church and its Fund. With its policy, the national character of the debate within the Church related to structure and missions acquired a dynamic, which could not later be pushed to the edge and which, in addition, spurred the audience outwards.

As a result of this development, both the Orthodox Church and the institution of the Religious Fund became the scene of a conflict between the Ruthenians and the Romanians in Bukovina, initially politically energized, then further instrumentalized by individuals as well as parties. As of the transition to the 20th century, however, imperial and provincial politics also played a decisive role in efforts to find consensus on the structure and work of these institutions, so that here were created – although not always successfully – regular mediation mechanisms that contributed to the temporary de-escalation of the situation.

The religious fund thereby mirrored not only in a clearly visible way the dominant discourses of the province before 1914; institutional transformation as well as the national issue were, with nuanced intensities, between the driving forces of change in the province and within the Fund. Radical positions within the institution of the Religious Fund succeeded in imposing themselves only after the break-up of the imperial context. The landscape, completely changed with the conclusion of the peace treaties and the political-territorial reordering, seemed to bring, in the first stage, the much-hoped-for national autonomy for the Church and its institution. In any case, the opposite has become a reality in the medium term: a gradual loss of regional decision-making authority over the Religious Fund, as well as on the church structure of Bukovina towards Bucharest's policy. The Romanian national state had given up on taking a relatively neutral position and aimed at achieving consensus. With this one can recognize an erosion of trust in both the Fund and the Provincial Church (of legitimacy!) and ultimately a visible weakening of them. Neither was able to sustainably stop the politicization of their institutions, a process that was wreaking havoc in the Kingdom of Romania during the interwar period. They have lost their role as regional mediators of collective social and political interests between Bukovina and the centre, in continuous coordination with the conceptions of the state.

Keywords: Bukovina, church, religious fund, institutional regulations.

Încă din anul 2014, largi părți ale publicului european sunt preocupate de un întreg mănunchi de domenii de cercetare privind Primul Război Mondial – așa-numita „catastrofă primordială a secolului XX” – și urmările acestuia. Referitor la Europa Centrală și prăbușirea monarhiilor acesteia se pune aici, de exemplu, întrebarea privind modernitatea Monarhiei Habsburgice și încă una privind

consecințele care au decurs din Tratatul de Pace de la Saint Germain en Laye, semnat la 10 septembrie 1919. Ambele complexe tematice lasă de întrevăzut în mod clar că în cazul anului 1918 nu este vorba neapărat de o graniță strictă dintre epoci, ci de faptul că, de multe ori, probleme, dar și realizări ale destrămării Dublei Monarhii au acționat în continuare atât pe plan politic, cât și societal. În cazul Fondului religios greco-oriental¹ din Bucovina, care era la origine o instituție iozefină, se pot surprinde pe plan regional ambele complexe tematice, mai ales prin legăturile lor intrinseci și în condiționarea lor, deseori reciprocă. Însemnătatea și efectul de durată ale unei instituții, precum acest fond religios specific, care era în așa mare măsură parte a rețelei imperiale a Monarhiei Habsburgice, s-au relevat în multe aspecte ale lor doar în retrospectivă, după destrămarea Austro-Ungariei, în contextul unei constelații cu totul noi a acestui spațiu. Privitor la Fondul religios al Bucovinei există o monografie cuprinzătoare, publicată de către autor în anul 2020. În paginile acesteia este discutată în detaliu geneza Fondului ca instituție, la finele secolului al XVIII-lea, ca parte a Monarhiei Habsburgice, și până la dizolvarea acestuia în România socialistă a anului 1949². De aceea, am renunțat în cadrul articolului la o prezentare, dincolo de necesar, privind stadiul cercetărilor. Pornind de la ideile premergătoare și de la chestiunile formulate mai jos, încercăm să punem accentul pe interacțiunea instituțiilor, precum și a actorilor, în contexte variabile în timp. Pe lângă aceasta, sunt subliniate elementele specifice ale acestei „lupte culturale”: ierarhia bisericească și Consistoriul; centrul și realitatea cotidiană de la fața locului.

Idei introductive

Scriitorul austriac cu rădăcini în Bucovina, Leo Katz (1892–1954), a descris, nu fără o ironie nostalgică, în romanul său de debut, care a apărut în anul 1947 în timpul exilului (în germană doar în 1993), rolul și percepția Monarhiei Habsburgice la începutul secolului al XX-lea din perspectiva unui orașel al patriei sale – Siret: „Lampa este un simbol al culturii și civilizației austriece. Ea strălucea aproape ca și chipul împăratului. Întocmai cum împăratul strălucea de la un capăt al Monarhiei până la celălalt, tot așa lampa lumina de pe Consiliul local peste Piața centrală și până la granița românească”³.

Textul ne confruntă cu situația unui scriitor care, din însăși situația existenței sale în exil, își îndreaptă privirea spre presupuse (și în comparație nemijlocită cu vremurile proprii și în fapt) vremuri mai bune. Contextul destinului autorului

¹ Biserica greco-orientală era denumirea oficială a bisericii (bisericii) ortodoxe, respectiv a acestei orientări religioase în interiorul Monarhiei Habsburgice. Vezi Thomas M. Németh, *Josef von Zischman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Freistadt, 2012.

² Kurt Scharr, *Der griechisch-orientalische Religionsfonds der Bukowina 1783–1949. Kontinuitäten und Brüche einer prägenden Institution des Josephinismus*, Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 119, Wien u.a., 2020.

³ Leo Katz, *Brennende Dörfer*, Wien, 1993, p. 11.

nu este totuși atât de interesant precum pitorescul stereotip al misiunii culturale habsburgice, ilustrat în roman într-un mod atât de izbutit. În acesta, iluminatul stradal figurează ca un simbol al modernității, care în mod evident – chiar și dacă vorbim doar de o singură lampă „publică” în întreg Siretul – dispune de forță suficientă pentru a lumina dincolo de apropiata graniță a Imperiului, înspre Regatul României. Pe de altă parte, Katz atrage atenția, făcând referire la o altă imagine, și anume la cea a împăratului Francisc Iosif I și a lungii sale stăpâniri, asupra unui presupus anacronism viu. Împăratul strălucește astfel întocmai ca lampa nouă. Prezența sa, fără de care cotidianul nu era de imaginat, acționa între timp asupra locuitorilor, ca și cum acesta ar fi fost acolo dintotdeauna și va și rămâne, ceea ce era, firește, de la sine înțeles. Din aceasta reiese un al treilea aspect: percepția contemporană la fața locului a misiunii culturale imperiale în regiuni, propagată dinspre statul central. Această percepție este poate – în ceea ce privește cazul concret al orașelului Siret de pe Prut și iluminatul său public – una specifică, dar totuși în aceasta se poate recunoaște efectul (gradual) al reformelor pe o perioadă lungă. Concomitent, aceasta relevă și ambivalența unui stat conceput în mod central, respectiv a ideologiei sale și, într-o privire inversă, însemnătatea deseori subestimată a așa-numitelor „periferii” pentru centru; adică a interacțiunii acestora, care nu se baza în mod obligatoriu pe o ierarhie clar determinată și delimitabilă a ceea ce este sus și jos⁴. În cumpănirea asupra esenței Monarhiei Habsburgice din perspectiva de astăzi, deseori privirea este obturată de dihotomie, de exclusiv în aparentul său caracter contradictoriu. Iluminatul stradal, care indica „un viitor mai luminos” nu este, în acest caz, în mod obligatoriu o contradicție obligatorie și deschisă, în cotidianul contemporanilor, cu persoana împăratului purtând barba cu favoriți la Schönbrunn, care prefera trăsura în locul automobilului.

O situație comparabilă se poate recunoaște și în cazul Fondului religiosar bucovinean, ilustrat aici prin pasaje de texte selecționate. Între acestea se află întâi misiva episcopului, mai târziu mitropolitului Bucovinei și Dalmației, Eugen Hacman (1793–1873), în care ierarhul își exprima refuzul evident față de revendicările membrilor bisericii privind dreptul de dispoziție: „Privită mai îndeaproape, aceasta nu este o lege fundamentală constituțională, cum există astăzi în Austria. [...] Și dat fiind că reprezentarea laicului este dublă față de cea a clericilor, la această constituție, turma îi va păstori pe păstori”⁵. În contradicție cu aceasta se află opinia deputatului de atunci, mitropolitului de mai târziu,

⁴ Moritz Csáky, „Einführende Überlegungen Überlegungen. Moderne-Peripherie-Mehrdeutigkeiten”, în Elisabeth HAID et al. (Hrsg.), *Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie*, Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung 31, Marburg, 2013.

⁵ Eugen Hakmann, *Sendschreiben des Bukowinaer gr. or. Bischofs Eugen an die Unterfertiger der Petition dto Czernowitz, den 6. October 1864, respective an die Verfasser der Flugschrift »Einigkeitseruf an die griechisch-orientalische Provinzialkirche der Bukowina in der Organisationsfrage*, Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848–1865 in einem Sendschreiben dargestellt, hg. v. Dr. Stefan Smal-Stocki, Czernowitz, 1864–1899, p. 112.

Silvestru Morariu-Andrievici (1818–1895): „Biserica orientală nu are, astfel, nevoie de nimic altceva, decât de eliberarea din tutelarea de către organele administrative ale guvernului, care provine din vremea stăpânirii absolute. [...] ea nu are nevoie de nimic altceva decât de permisiunea de a putea inspira acel aer al libertăților constituționale, care îi sunt conferite prin legile fundamentale ale statului”⁶.

În timp ce Hacman a ocupat în mod anacronic, în chestiunea unei mai puternice mișcări a laicatatului în cadrul Bisericii greco-orientale din Bucovina, cu referire la legea fundamentală din 1867, o poziție contra înnoirilor, succesorul său, Morariu-Andrievici⁷ va aborda în mod decis, făcând referire la articolul 19 al Constituției, întocmai acest drept de co-decizie, interpretat însă de acesta în orice caz în sens național.

Spațiul și Fondul religios

Bucovina aparținea din anul 1775 Monarhiei Habsburgice și, după compromisul din 1867, Cisleithaniei, deci regatelor și țărilor reprezentate în Reichsrat. Incluziunea, atât societală, cât și politică, în acest spațiu al stăpânirii a avut loc însă ezitant și timp de mai multe decenii a rămas deschisă chestiunea dacă această parte a Moldovei să devină o țară „de sine stătătoare” a Coroanei sau dacă să rămână parte a mai întinsei provincii Galiția-Lodomeria, de care a aparținut din punct de vedere administrativ între 1786 și 1790⁸. Faptul că tocmai capitala Bucovinei, Cernăuțiul, se afla pe aceeași paralelă cu Viena (48° nord) trebuie înțeles mai mult simbolic și atrage atenția, nu fără ironie, asupra întrebării dacă acest ținut aparținea cu adevărat periferiei Imperiului. Pentru majoritatea elitelor urbane – între care se numărau ierarhii bisericești și, în orice caz, eșaloanele superioare ale funcționarilor care au activat în administrarea Fondului – a însemnat că aceștia se aflau semnificativ mai aproape de Viena, deci de centru, decât era cazul, în mod comparativ, pentru cei mai mulți locuitori ai spațiului rural al acestei țări de Coroană, structurate într-un mod preponderent agrar.

Ca urmare a Revoluției din anul 1848, Bucovina a căpătat o anumită autonomie, atât în ceea ce privește administrația provincială, cât și structurile sale bisericești – aici, înainte de toate, cele ale Bisericii greco-orientale. Această autonomie a cunoscut o extindere constantă până la izbucnirea Războiului Mondial. Împărțirea largă a acestei evoluții se putea desprinde în mod vizibil dintr-o identitate provincială care s-a întărit în acest timp și care era specifică

⁶ *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates*, 15. Sitzung, 5. Session, 28. I. 1870, p. 300.

⁷ Morariu-Andrievici a fost numit mitropolit în anul 1880, la șapte ani după moartea lui Hacman.

⁸ Kurt Scharr, *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918*, Wien u.a., 2010.

majorității populației⁹. Concomitent, s-au arătat de-a lungul sensibilităților naționale primele fisuri în societate. Depășirea acestora, deși nu a fost imposibilă până în anul 1914, s-a arătat a fi tot mai dificilă.

La o populație totală (în anul 1910) de aproape 800 000 de locuitori (din care doar la Cernăuți trăiau 80 000), mai mult de o treime era reprezentată de grupurile românilor și rutenilor. Restul se împărțea, în mod simplificat, între germani, polonezi, minorități mai puțin numeroase, precum și evrei (cei din urmă nefiind surprinși în recensământul austriac ca o etnie propriu-zisă, ci atribuiți aici în sens extins germanilor, pe linia limbii de comunicare). Celelalte două etnii, apropiate ca mărime, ale românilor și rutenilor, dintre care majoritatea aparțineau Bisericii greco-orientale, alcătuiau către finele secolului al XIX-lea nu numai fundalul chestiunii naționale, având o importanță tot mai crescută; acest raport a alimentat în același fel și discuția din interiorul bisericii, privind dreptul de dispoziție asupra mijloacelor Fondului religios, precum și a compoziției Consistoriului și a administrației bisericești, mergând până la ocuparea parohiilor individuale.

Instituția Fondului s-a dezvoltat, la trecerea către secolul al XX-lea, către un instrument decisiv al politicii provinciale, care a știut să folosească pentru sine atât statul central, cât și grupurile care gândeau naționalist, din cadrul Bisericii ortodoxe bucovinene. Fondul religios greco-ortodox a fost fondat în anul 1783, la ordinul împăratului Iosif al II-lea. Fundamentul economic al acestuia provenea din averea mănăstirilor ortodoxe ale țării, care au fost parțial dizolvate. Dreptul de decizie asupra folosirii mijloacelor acestuia revenea împăratului, ca cea mai înaltă instanță, cu toate că structurile bisericești au fost întotdeauna cooptate în mod strâns în aceste procese, acestea neputând fi ocolite într-o durată lungă și fără nicio consecință. Mai precis, a fost vorba, din punct de vedere juridic, de averea bisericii, care însă era supusă unei stricte supravegheri din partea statului. La început, Fondul avea doar o însemnătate limitată regional, cu o funcție preponderent administrativă și o pondere economică corespunzător de redusă. În timpul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în schimb, această instituție, având la început un caracter preponderent organizatoric și ordonator al spațiului, s-a dezvoltat în direcția unei instituții care și-a pus în mod marcant amprenta asupra spațiului și care s-a impus într-o măsură crescândă, cu încredere în sine, ca un actor „de sine stătător” în domeniile politice și sociale ale provinciei (vezi Fig. 1).

⁹ Andrei Corbea-Hoișie, „Czernowitz 1892. Die imagologische Projektion einer Epochenschwelle”, în: Wladimir Fischer et al. (Hg.), *Räume und Grenzen in Österreich-Ungarn 1867–1918. Kulturwissenschaftliche Annäherungen*, Kultur-Herrschaft-Differenz 11, hg. v. Moritz Csáky et al., 2010, p. 35–46; Ștefan Purici, Marian Olaru, „«Bucovinism»” și «Homo Bucovinensis». Considerații preliminare”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, pp. 5–11; Harald Heppner (Hg.), *Czernowitz. Die Geschichte. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, Köln – Wien, 2000.

Situația din interiorul bisericii și statul central

Românii din Monarhia Habsburgică s-au regăsit în urma compromisului din anul 1867 în două spații structurate într-un mod cu totul diferit din punct de vedere politic. Faptul că Bucovina ținea de Cisleithania și Transilvania și Banatul de Transleithania era decisiv pentru spațiul de manevră al acestui grup etnic. Fundamentele economice respective, și împreună cu acestea și cele ale bisericii lor, nu puteau fi mai diferite. Într-un mod opus față de coreligionarii lor de aceeași naționalitate din jumătatea ungară a Imperiului, Biserica greco-orientală a Bucovinei dispunea, prin intermediul Fondului său religios, de o avere semnificativă și de o pondere politică corespunzătoare acesteia, nu numai pe plan provincial, ci și la Viena. Mai mult, articolul 19 și Legea fundamentală a statului din 1867, valabilă numai în Austria, le conferea cu totul alte posibilități politice.

Românii transilvăneni, în schimb, se străduiau de la finele secolului al XVIII-lea să obțină, în calitate de cel de-al patrulea grup al tradiționalei „universități naționale” (aceasta însemnând administrația provincială, compusă în înțelesul premodern din maghiari, secui și sași) o recunoaștere la fel de deplină, adică egala îndreptățire. Acesteia i se opunea o politică de maghiarizare, aplicată într-o măsură tot mai rigidă de Budapesta. Biserica ortodoxă și, în aceeași măsură, cea greco-catolică a Uniunii de la Blaj au preluat, în calitate de instituții purtătoare, funcția de conferire a identității pentru populația românească în această luptă inegală.

Episcopul ortodox de Sibiu și contemporanul lui Hacman, Andrei Șaguna (1809–1873), se confrunta astfel cu un context cu totul diferit în comparație cu Bucovina. Cel din urmă revendica pentru administrația bisericească înființarea unei mitropolii a tuturor românilor din interiorul Monarhiei. Prin aceasta, Șaguna schița într-o anumită măsură, încă de atunci, conceptul de mai târziu al social-democratului Karl Renner (1870–1950), al unei autonomii *ad personam*, care să se aplice în domeniul politic. Probabil influențat de Biserica Evanghelică a sașilor transilvăneni, Șaguna a dezvoltat conceptul unui congres bisericesc cu participarea laicilor. Hacman, în schimb, avea o atitudine de refuz accentuat față de ideea unei constituții (statut) bisericești și prin aceasta și față de doleanța privind un congres, în care laicatul să depășească în număr clerul. Motivele acestei atitudini se află cu siguranță în concepția sa personală conservatoare privind ierarhia și ascultarea bisericească. Tot așa, Hacman s-a implicat desigur în favoarea folosirii limbii române în formarea locală a preoților, însă folosind grafia chirilică. Avera Fondului urma, conform destinației sale, să fie folosită doar în Bucovina. Hacman părea să intuiască deja enormele greutăți cu care avea să se confrunte biserica „sa”, dacă aceasta se va desprinde de înțelegerea premodernă a identității – unitatea izvorând din credință – și va netezi calea ideilor naționale; credincioșii Bisericii greco-orientale din Bucovina aparțineau doar de două grupuri etnice aproape la fel de puternice, a căror conștiință națională se afla deja într-o intensificare care

se putea resimți. Pe acest fundal trebuie înțeleasă și atitudinea lui Hacman privitoare la constituția bisericească.

Urmașul acestuia, Morariu-Andrievicei, a dezvoltat, în schimb, ideea adusă de Șaguna, privitoare la un congres bisericesc. Mitropolitul a recunoscut potențialul mobilizator al „naționalului” în cadrul unui proces democratic, care se diferenția tot mai mult în fața partidelor, a extinderii dreptului electoral și a altor evoluții politico-sociale, și care se desfășura, desigur, numai în jumătatea austriacă a Imperiului. Totodată, acesta se temea, pe fundalul modificării devenite vizibile a compoziției populației, de dominația crescândă a rutenilor în biserica „sa”. Morariu-Andrievicei înțelegea biserica și Fondul ca fiind o moștenire națională românească, conferind *de facto* rutenilor locul secund.

Statul a încercat, prin intermediul puterii sale de intervenție asupra Fondului religios și a bisericii, să limiteze o accentuare prea radicală a caracterului național în direcția unei Biserici româno-ortodoxe sau ruteano-ortodoxe în Bucovina. În perioada succesorilor lui Morariu-Andrievicei, Viena urmărit în mod minuțios și în acest domeniu, prin alegerea unor clerici moderați (precum mitropolitul de mai târziu, Vladimir de Repta, 1842–1926), și nu fără succes, să determine ajungerea la un compromis între grupuri, acceptabil pentru toți. Războiul Mondial a accentuat în schimb, în mod iremediabil, forța explozivă a revendicărilor naționale. Deja din anul 1917 erau pregătite planuri de împărțire a Diecezei Bucovinei de-a lungul granițelor naționale. Doar rezultatul războiului a împiedicat această evoluție și a ajutat ideea națională românească să devină învingătoare în acest conflict bucovinean, care nu a avut loc numai în cadrul bisericii, ci și la nivelul întregii societăți.

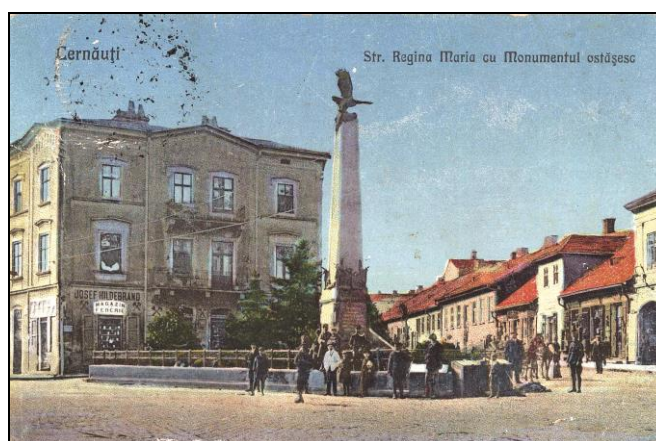

Fig. 1.

Monumentul Regimentului de Infanterie nr. 41 din Cernăuți
(carte poștală românească de după 1918, colecția Kurt Scharr)¹⁰.

¹⁰ Redăm un extras din cuvântarea președintelui Țării, Bourguignon, *Un simbol durabil al pioasei grațitudinii patriotice*: „La 2 decembrie 1902 a avut loc dezvelirea festivă a monumentului regimentului

Fig. 2. Cabana „Mitropolitul Visarion” (carte poștală din anul 1930, colecția Kurt Scharr)¹¹.

de gardă al Cernăuțului (Regimentul de Infanterie nr. 41), în Strada Transilvană (Siebenbürgerstraße) de atunci a capitalei provinciale, în prezența unui public numeros și a reprezentanțelor clerului. Fondul Religiosar a contribuit, la egalitate cu Dieta, la ridicarea monumentului cu câte 10 000 de coroane, finanțând astfel *de facto* proiectul. Sfințirea monumentului a fost făcută de arhiepiscopul Vladimir de Repta”. Pentru o descriere mai exactă a monumentului vezi: „Bukowinaer Post”, nr. 1386, 4 decembrie 1902, p. 2.

¹¹ În anul 1906, Clubul Turistic Austriac (Österreichischer Touristenklub) a deschis pe Rarău, în Bucovina, Cabana „Arhiepiscopul Repta”. Construcția, precum și legătura cu un „drum montan artificial” au fost suportate în mod preponderent de către Fondul Religiosar, care prelua prin aceasta (alături de aspectele militare ale cabanei, care se afla atunci aproape de graniță) și răspunderea punctuală pentru dezvoltarea economică a regiunii. În perioada interbelică, cabana a primit numele succesorului lui Repta – Visarion Puiu.

COLONIZAREA BUCOVINEI ȘI SUDULUI BASARABIEI (PÂNĂ LA MIJLOCUL SEC. AL XIX-LEA)

CONSTANTIN UNGUREANU

Muzeul Național al Bucovinei
E-mail: ungureanucos@yahoo.com

Colonization of Bukovina and the South of Bessarabia (until the Middle of 19th Century)

*(Abstract)**

During the military administration, five Hungarian colonies, three with Lippovans and one with German miners were founded in Bukovina. During the Galician administration in Bukovina, another several German colonies were founded. In the mountains of south-western Bukovina, five colonies were formed with German miners, mostly Lutherans, originally from Zips County and Transylvania. In four colonies were established German Catholic glassmakers, originally from Bohemia. The most numerous were the colonies founded by German peasants. In 1787-1789, Swabian peasants settled in nine villages in southern Bukovina, inhabited by Romanians. At the beginning of the 19th century, around 1930, five other colonies with German Catholic peasants were founded, and Slovak immigrants founded three colonies near Cacica. All the colonies were founded in the central and southern part of Bukovina, where the majority of the inhabitants were Romanians. In 1850, Bukovina had 380,826 inhabitants, including 25,592 (6.7%) Germans, 5,586 (1.5%) Hungarians, 2,300 (0.6%) Lippovans, 1,844 (0.5%) Slovaks.

In the first decades of Russian rule, the Bugeac region was heavily colonized with Balkan immigrants (Bulgarians, Gagauz people, initially also many Romanians), Germans, Russian peasants and Ukrainians. In 1819, transdanubian immigrants obtained the status of settlers, as they were living at that time in 57 colonies. During 1814–1816, 12 German colonies were established in the central part of Bugeac region, arriving from the Duchy of Warsaw. By 1842, 24 German colonies were founded in southern Bessarabia, 23 of them being inhabited by Lutherans and one by Catholics. After the end of the Russo-Turkish War of 1828–1829, a new wave of immigration to southern Bessarabia occurred. During 1828, Russian and Ukrainian peasants from several Russian gubernias arrived in southern Bessarabia and founded 18 new villages in Bugeac. In 1830-1831, 22 new immigrant colonies were established south of the

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Danube. In the mid-19th century, only in three counties in southern Bessarabia lived about 82,000 Bulgarians and Gagauz people, approx. 53,000 Ukrainians, about 31 thousand Russians (including Lippovans), and approx. 24 thousand Germans.

Keywords: Habsburg Empire, Bukovina, Russian Empire, Bessarabia, Bugeac, colonies, Germans, Hungarians, Slovaks, Lippovans, transdanubian immigrants, Bulgarians, Gagauz people, Russians, Ukrainians.

La sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, Principatul Moldovei a fost dezmembrat de imperiile vecine. În 7 mai 1775, a fost semnată la Istanbul o convenție austro-turcă, prin care Imperiul Otoman ceda Bucovina Austriei. După 37 de ani, în 16/28 mai 1812, era semnat Tratatul de Pace de la București, potrivit căruia teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru era anexat Imperiului Rus. La începutul stăpânirilor străine, atât în Bucovina, cât și în Basarabia, marea majoritate a locuitorilor erau de etnie română. Autoritățile habsburgice, respectiv țariste, au stimulat stabilirea unui număr mare de imigranți și coloniști în Bucovina și Basarabia, pentru a mări numărul populației impozitabile, dar și pentru a diminua ponderea populației românești din aceste provincii. Colonizările organizate de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea au modificat semnificativ structura etnică a populației din aceste vechi ținuturi românești.

Primele colonii germane din Bucovina

În perioada administrației militare (1774–1786) s-a demarat procesul de colonizare organizată a Bucovinei. Primii germani au început să sosească în Bucovina odată cu instalarea stăpânirii austriece. La început, aceștia erau militari, diferiți funcționari și reprezentanți ai administrației, negustori, meseriași. Majoritatea din aceștia se stabileau la Cernăuți, Suceava, Siret și în unele sate mai importante. Spre sfârșitul administrației militare a fost înființată și prima colonie cu mineri germani din sud-vestul Bucovinei. În munții provinciei au fost descoperite zăcăminte de fier, lângă Fundul Moldovei și Iacobeni. Pentru prelucrarea acestor zăcăminte s-a hotărât întemeierea unei colonii cu mineri germani. Primii coloniști germani au sosit la Iacobeni în 1784, fiind originari din nordul Transilvaniei și din Zips (un comitat din nordul Ungariei, în prezent pe teritoriul Slovaciei). Colonia s-a constituit în anii 1784–1786, dar a fost completată cu coloniști până către finele sec. al XVIII-lea.

Chiar de la ocuparea Bucovinei se propunea întemeierea unor colonii cu țărani germani. Însă, din cauza numărului mare de imigranți din Galiția și Moldova, o colonizare organizată a germanilor nu a fost posibilă în primii ani de stăpânire austriacă. În anii 1782–1783, a existat un plan de a coloniza un număr mare de țărani germani în satele din zona dintre Prut și Nistru. Inginerul Johann Budinszky își exprima părerea că în această zonă ar putea fi colonizate circa trei - patru mii de familii germane. Generalul Enzenberg se limita la posibilitatea

așezării a circa 400 de familii¹. Deja în octombrie 1782, generalul era de părerea că în Bucovina nu ar fi posibilă întemeierea unor colonii germane separate. El motiva aceasta prin numărul mare de imigranți din Moldova, sosiți în perioada 1778–1782. Așezarea germanilor pe domeniile statului ar fi fost prea costisitoare, deoarece în majoritatea cazurilor solicitau să sosească în Bucovina țărani săraci. Totodată, în zona dintre Prut și Nistru nu existau păduri și lemnul de construcție trebuia pregătit și transportat din zona Ceremușului. Între timp, colonizarea țăranilor germani a demarat în mod neorganizat. În perioada iunie – octombrie 1782, din Banat au sosit 22 de familii de țărani germani, de confesiune catolică, care au fost așezați în satele Molodia (13 familii), Mitocul-Dragomirnei (trei familii), Cernăuți, Roșa și Jucica (câte două familii)².

Pentru anul 1786 sunt informații exacte despre populația de confesiune romano-catolică și protestantă, de care aparțineau aproape exclusiv germanii și maghiarii. În Bucovina erau înregistrate atunci 1 039 de familii sau 3 609 locuitori de religie romano-catolică. Dintre aceștia, 2 136 erau maghiari, restul de 1 473 de persoane fiind, în mare majoritate, germani. Atunci se aflau în toată Bucovina și 3 302 militari catolici³, însă aceștia nu erau incluși în numărul total al populației. În Bucovina au început să sosească și coloniști protestanți, al căror număr se ridica, în decembrie 1786, la 228 de persoane. Din aceștia, 121 erau maghiari protestanți, care au locuit temporar la Rarancea. Ceilalți protestanți erau germani care trăiau dispersat în diferite localități. Astfel, în 1786, în Bucovina se aflau circa 1 473 de germani romano-catolici și 107 germani evanghelici – în total 1 580 de persoane⁴.

Coloniile maghiare din Bucovina

Când Bucovina a fost ocupată de trupele austriece, niciun recensământ nu a consemnat prezența maghiarilor în acest teritoriu. Primii coloniști maghiari (circa 100 de familii) au sosit în anul 1777 din Moldova și au întemeiat coloniile Iacobești (Fogodisten) și Țibeni (Istensegits). Conform unei conscripții din 3 noiembrie 1778, în Bucovina se aflau 1 200 de familii de imigranți ardeleni, cu 5 018 persoane (inclusiv 102 familii din Regimentul I Secuiesc, cu un total de 431 de persoane)⁵. În anul 1779, la Țibeni locuiau 61 de familii și la Iacobești

¹ Kaindl Raimund Friedrich, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen* (în continuare se va cita: Kaindl Raimund Friedrich, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina*), Innsbruck, Wagner, 1902, p. 390.

² *Ibidem*, p. 398.

³ Johann Polek, „Zur Frage der Erric nr. 16, 1908, htung eines röm-kath. Bistums in der Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, 16,1908, Czernowitz, pp. 30–31, 33–34.

⁴ Constantin Ungureanu, „Colonizarea populației germane în Bucovina”, în „Codrul Cosminului”, s. n., nr. 2, 1996, p. 215.

⁵ Ion Nistor, „Bejenari ardeleni în Bucovina”, în „Codrul Cosminului”, anul II–III, 1925–1926, 1927, p. 454.

63 de familii⁶, însă în aceste două sate erau și familii de români. În 1785, românii din Țibeni și-au vândut casele și au plecat în alte sate, iar în locul lor, în aprilie – mai 1786, s-au stabilit alți imigranți maghiari și astfel s-a format colonia Istensegits.

În septembrie 1784, în Moldova a fost trimis misionarul Martonfy, care trebuia să-i convingă pe maghiari să vină în Bucovina. Cu această problemă s-a ocupat personal și generalul Enzenberg. Primii „dezertori” au sosit la Suceava în toamna anului 1784. În total, 94 de familii sau aproape 400 de persoane au acceptat să fie colonizate în Bucovina. Inițial, acestea au fost adăpostite răzleț în 11 sate din sudul Bucovinei. Strămutarea maghiarilor a continuat pe parcursul anului 1785 și prima jumătate a anului 1786. În total, de la 24 noiembrie 1783 până la 14 mai 1786, au sosit 830 de dezertori maghiari ardeleni, cu 474 de femei și 983 de copii, adică 2 287 de persoane⁷.

A treia colonie maghiară din Bucovina a fost întemeiată pe teritoriul moșiilor Dornești și Pleșnița, obținând denumirea de Hadikfalva. În această colonie s-au așezat circa 140 de familii. Construcția caselor însă s-a desfășurat anevoios și abia în octombrie 1786 s-au finisat lucrările prevăzute. În lunile iulie și septembrie 1786, 33 de familii au părăsit satul⁸. În unele case s-au așezat locuitori noi; totuși, în lunile următoare mai rămâneau 28 de case nepopulate.

În anul 1785, colonia Joseffalva a fost întemeiată de dezertori ardeleni maghiari și români. Localitatea se afla pe fosta moșie Vorniceni, care se găsea la sud de Suceava. În urma unui schimb, coloniei Joseffalva i-a fost cedată și moșia vecină, Tolova. Această moșie a fost împărțită între coloniști în 19 aprilie 1789, iar colonia a purtat în paralel două denumiri – Joseffalva și Tolova.

În februarie 1786, pe câmpia de la est de Frătăuți, în imediata apropiere a coloniilor Hadikfalva și Istensegits, 50 de familii de imigranți au fondat colonia Andreasfalva. Aici au sosit secui, care locuiseră până atunci la Istensegits, și încă 27 de familii, sosite din Moldova. În martie 1786, în localitate se aflau deja 85 de familii. Însă, în iulie 1787, 28 de familii au emigrat, astfel că în august 1787, la Andreasfalva, existau numai 56 de gospodării⁹.

Toți maghiarii care sosiseră până atunci în Bucovina erau de confesiune romano-catolică. Însă, în mai 1786, la Suceava au sosit 40 de familii maghiare de confesiune reformată, care au locuit temporar în satul Rarancea, la nord de Cernăuți. În decembrie 1786, la Rarancea locuiau 121 de calviniști, iar în 1788 erau 128 de persoane¹⁰. Din cauza izbucnirii războiului ruso-turc (1787–1791), maghiarii reformați au părăsit satul și s-au așezat la Hadikfalva, Istensegits

⁶ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)*, Czernowitz, Selbstverl., 1895, pp. 173–177.

⁷ Kaendl Raimund Friedrich, *op. cit.*, pp. 257–258.

⁸ *Ibidem*, p. 264.

⁹ *Ibidem*, pp. 268, 271.

¹⁰ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare se va cita: A.S.R.C.), Fond I, inv. 4, dosar 19, f. 16, 18.

și Andreasfalva. Astfel, maghiarii reformați nu au reușit să-și întemeieze o localitate separată, ci au trăit cu conașionalii lor romano-catolici.

Cu aceasta s-a încheiat stabilirea maghiarilor în Bucovina. La începutul anului 1786, în Bucovina erau 702 familii, cu 2 136 de maghiari catolici, care locuiau în coloniile Istensegits (817 persoane), Hadikfalva (685), Fogodisten (499) și Joseffalva (135)¹¹. Către mijlocul anului 1786, în Bucovina se aflau circa 775 de familii sau 2 350 de maghiari, dintre care 121 de persoane erau protestante. La sfârșitul anului 1786, unii maghiari au emigrat, astfel că în vara anului 1787 existau șapte case pustii la Andreasfalva, 28 la Hadikfalva și 16 la Joseffalva¹².

În perioada administrației galițiene numărul maghiarilor din Bucovina s-a mărit aproape exclusiv pe cale naturală. În 1791, toate cele cinci colonii maghiare erau populate de 1 950 de persoane. Cei mai mulți locuitori erau în Hadikfalva (493) și Istensegits (476), urmate de Fogodisten (366), Andreasfalva (323) și Joseffalva (292)¹³. În Fogodisten și Joseffalva, o parte dintre locuitori erau români. Față de anul 1786, numărul maghiarilor s-a micșorat cu peste 600 de persoane. Satele maghiare, îndeosebi Joseffalva și Fogodisten, au fost puternic afectate de emigrația masivă a populației din anii 1815–1816. În decurs de un deceniu, numărul locuitorilor din cinci sate cu populație maghiară s-a micșorat de la 2 988 (în 1810) la 2 441 (în 1816), apoi a crescut la 3 044 de persoane (în 1820)¹⁴.

În anul 1824, a existat o propunere de repatriere a coloniștilor maghiari din Bucovina în Ungaria, survenită din partea locotenentului maghiar Kiss¹⁵. Acesta discutase cu mulți coloniști maghiari din Bucovina, care își exprimaseră dorința de a se așeza în Ungaria, dacă autoritățile maghiare le vor acorda în primii ani ajutor pentru construcția caselor. Însă, propunerea locotenentului Kiss nu a avut niciun rezultat. Autoritățile au dispus doar să fie luate măsuri pentru îmbunătățirea stării bisericilor și a școlilor coloniștilor maghiari din Bucovina.

În anii '30 ai sec. al XIX-lea, s-a încercat întemeierea unei noi colonii maghiare. În 1836, Direcția domeniului Rădăuți a propus ca 80–100 de familii maghiare sărace de la Andreasfalva să fie așezate la Tomnatic, în apropiere de satul Straja. Până în anul 1840, la Tomnatic s-au mutat 23 de familii maghiare. Însă, această colonie nu a cunoscut o dezvoltare deosebită, în 1864 fiind locuită doar de 31 de familii¹⁶. În 1866, din cauza foametei, maghiarii au părăsit acest sat și s-au întors la Andreasfalva și Hadikfalva. Casele și loturile lor au fost ocupate de țărani români.

¹¹ Johann Polek, *op. cit.*, pp. 33–34.

¹² Kaindl Raimund Friedrich, *op. cit.*, p. 271.

¹³ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 3582.

¹⁴ 1810 – A.S.R.C., Fond I, inv. 1, dosar 2336; 1816 – A.S.R.C., Fond I, inv. 4, dosar 656; 1820 – A.S.R.C., Fond I, inv. 4, dosar 720.

¹⁵ Erich Prokopowitsch, „Ein Vorschlag zur Umsiedlung der buchenländischen Tschangonen aus dem J.1824”, în „Südost-Forschungen”, Bd. XVII, 1958, pp. 407–408.

¹⁶ Kaindl Raimund Friedrich, *op. cit.*, pp. 273–274.

În 1842, satele maghiare din Bucovina erau populate de 5 968 de persoane, inclusiv 4 618 romano-catolici și 384 de calvini de etnie maghiară. Satele Hadikfalva (1 743 de persoane), Istensegits (1 642) și Andreasfalva (1 243) erau locuite aproape exclusiv de maghiari. Majoritatea locuitorilor din Fogodisten și aproape jumătate din Joseffalva erau ortodocși¹⁷. Alte circa 23 de familii maghiare locuiau în același timp la Tomnatic. În 1850, în Bucovina locuiau 5 586 de maghiari¹⁸. Până în anul 1869, numărul acestora a crescut la 8 586 de persoane (1,7% din totalul populației Bucovinei)¹⁹. Maghiarii locuiau aproape exclusiv în coloniile de origine și numai foarte puțini s-au stabilit cu traiul în alte sate sau în unele centre urbane. Principala ocupație a lor era agricultura și creșterea vitelor.

Coloniile cu lipoveni din Bucovina

Lipovenii s-au stabilit în spațiul Bucovinei încă în timpul când acest teritoriu era parte a Țării Moldovei. O astfel de colonie a existat la Stupca până la războiul ruso-turc din 1768–1774. A doua colonie de lipoveni a existat la Mitocul Dragomirnei, care se mai numea Lipoveni sau Sokalinci. Când a izbucnit războiul ruso-turc, toți acești lipoveni s-au refugiat, deoarece se temeau să nu fie persecutați.

La începutul administrației austriece, o parte dintre lipoveni s-au întors la Mitocul Dragomirnei. Într-un raport al lui Enzenberg, din 23 iunie 1784, se constata că atunci, la Mitocul Dragomirnei, locuiau 15 familii vechi, din anul 1777, și 12 familii noi, așezate în ultimii ani²⁰. Colonia Climăuți s-a format pe teritoriul unei moșii mănăstirești. Conform contractului încheiat în 7/18 aprilie 1780 cu Mănăstirea Putna, se permitea stabilirea lipovenilor lângă pâraul Climăuți de pe moșia Tarnauca, care se mai numea și Moșișeni. În anul 1784, în Climăuți locuiau 20 de familii vechi și șase familii nu demult așezate²¹. În sat nu exista biserică, iar cel mai bătrân locuitor al satului se considera preot. Coloniile lipovene de la Mitocul Dragomirnei și Climăuți s-au format fără concursul administrației militare, în urma încheierii unor contracte cu mănăstirile Dragomirna și Putna. Coloniștii din aceste sate erau imigranți din Moldova, dintre care o parte locuiseră deja în acest teritoriu până la 1770.

Colonizarea organizată a lipovenilor a început după vizita împăratului Joseph al II-lea în Bucovina, însă aceasta s-a referit la imigranții din sudul Basarabiei. În toamna anului 1783, doi reprezentanți ai lipovenilor din Basarabia s-au întâlnit cu Enzenberg și au discutat despre condițiile așezării lor, apoi au plecat la Viena, pentru a obține noi privilegii de la împărat. În urma acestor

¹⁷ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 8025, f. 2–3, 5, 9.

¹⁸ Carl Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, vol. I, Wien, Braumüller, 1857, pp. 74–80.

¹⁹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece. 1774–1918*, Chișinău, Editura Civitas, 2003, p. 247.

²⁰ Kaindl Raimund Friedrich, *op. cit.*, p. 178.

²¹ Johann Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina*, vol. I, Czernowitz, 1896, p. 18.

întâlniri, împăratul a emis un ordin, prin care se promitea lipovenilor libertatea religiei, scutirea de serviciul militar și, pe un termen de 20 de ani, scutirea de impozite.

Inițial, Enzenberg intenționa să lărgească coloniile lipovene deja existente și să-i stabilească acolo și pe lipovenii din Basarabia. Însă, lipovenii din aceste sate făceau parte din secte diferite, ei erau scutiți de impozite numai pe o perioadă de trei ani, în timp ce lipovenii de la Marea Neagră urmau să fie eliberați de impozite timp de 20 de ani. Între timp, până la 22 martie 1784 au sosit în Bucovina doar 10 familii lipovene, care au fost adăpostite temporar la Suceava. Acestea au acceptat să se stabilească la Varnița, dar au cerut lărgirea teritoriului. Deoarece nu s-a acceptat această solicitare, la sfârșitul lunii mai o parte dintre lipoveni s-au mutat la Hliboca. Potrivit unui raport din 23 iunie 1784, la Hliboca se aflau 22 de familii lipovene, un egumen, șapte călugări și opt necăsătoriți²², adică practic toți lipovenii care se stabiliseră inițial la Varnița. Însă, din cauza unor neînțelegeri cu boierul Turcul, toți lipovenii de la Hliboca s-au întors în iarna anului 1785–1786 la Fântâna Albă (Varnița), unde s-au stabilit definitiv.

La sfârșitul administrației militare, în Bucovina erau trei colonii lipovene: Mitocul Dragomirnei, Climăuți (întemeiate pe moșii mănăstirești și locuite de imigranți din Moldova) și Fântâna Albă (fondată în 1785–1786 de către lipoveni din zona Mării Negre). În 1786, la Mitocul Dragomirnei locuiau 27 de familii, la Climăuți – 26, iar la Fântâna Albă – 30, în total 83 de familii (circa 400 de locuitori).

Spre sfârșitul administrației militare, armenii din Suceava au obținut unele privilegii comerciale și prin aceasta au fost lezate interesele lipovenilor. Din această cauză, în noaptea de 17 spre 18 aprilie 1787, lipovenii de la Mitocul Dragomirnei au emigrat în Moldova. Curând, însă, o parte dintre lipoveni s-au reîntors în Bucovina și au întemeiat, lângă Mitocul Dragomirnei, satul Lipoveni. În 1788, la Lipoveni locuiau 14 familii lipovene, opt familii germane, iar nouă case erau goale²³. Treptat, nemții s-au mutat în colonia de la Ițcanii Noi și astfel lipovenii au devenit unicii locuitori ai acestui sat.

În 1791, în trei sate din Bucovina locuiau doar 374 de lipoveni²⁴, fiind mai puțini decât în 1786. În timpul administrației galițiene, numai unele familii izolate din Moldova și din Rusia soseau în Bucovina și se adăposteau în coloniile lipovene. În 1823, în Bucovina locuiau 170 de familii lipovene sau 710 persoane²⁵, iar în 1837 erau deja 1 396 de lipoveni²⁶.

²² *Ibidem*, pp. 14, 18.

²³ Kaindl Raimund Friedrich, *op. cit.*, p. 187.

²⁴ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 3582.

²⁵ Arhivele Naționale București, Colecția *Microfilme. Austria*, rola 67, cadru 757.

²⁶ S. Becher, *Statistische Uebersicht der Bevölkerung der Österreichische Monarchie (1834 bis 1840)*, Stuttgart, 1841, p. 134.

În anii '30 ai sec. al XIX-lea, lipovenii au solicitat, fără succes, întemeierea unei noi colonii pe teritoriul domeniului Rădăuți sau Solca. În schimb, aceștia au reușit să formeze o colonie pe teritoriul unei moșii boierești. În 10 martie 1837, a fost încheiat un contract cu boierul Iordache Vasilco, stăpânul satului Berhomet pe Siret, prin care lipovenii au arendat pe o perioadă de 20 de ani o parte din teritoriul satului Mihodra. În septembrie 1839, la Mihodra erau 35 de familii lipovene²⁷.

În 1842, în patru sate trăiau 1 614 lipoveni (685 – Climăuți, 548 – Fântâna Albă, 245 – Mitocul Dragomirnei și 136 – Mihodra)²⁸. Potrivit unui raport din 1844, în Bucovina locuiau 1 966 de lipoveni, dintre care 1 813 erau considerați ca localnici. La Climăuți locuiau atunci 840 de lipoveni, Fântâna Albă – 604, Lipoveni – 361 și la Mihodra – 161 de lipoveni²⁹. Către mijlocul sec. al XIX-lea s-a fondat încă o colonie la Cosovanca, pe teritoriul satului Lucavăț. Acest sat se afla în apropiere de colonia din Mihodra, iar lipovenii au sosit de la Fântâna Albă. Treptat, lipovenii din Mihodra s-au mutat la Cosovanca.

În 1850, în Bucovina locuiau 2 110 lipoveni. În 1857, au fost înregistrați deja 2 939 de lipoveni, dar ulterior s-a consemnat o creștere mai lentă a numărului de lipoveni. Ei locuiau aproape exclusiv în coloniile de origine și s-au remarcat ca buni agricultori, mai ales în legumicultură și pomicultură.

Coloniile cu agricultori germani, înființate în perioada administrației galițiene

Spre sfârșitul administrației militare, un număr mare de locuitori români a emigrat în Moldova. În consecință, în noiembrie 1787, în diferite sate din sudul Bucovinei existau 208 case nepopulate. Așezarea țăranilor germani a avut loc în satele Frătăuți, Satul Mare, Milișeuți, Badeuți, Sf. Onufrie, Arbore, Ilișești, Ițcani și Tereblecea. Toate aceste sate erau așezate pe domeniile Fondului Bisericesc. Până în octombrie 1787, în satele Frătăuți, Satul Mare, Milișeuți și Arbore s-au așezat 30 de familii, dintre care 26 erau luterane și patru calvine, însumând 150 de persoane. În total, în anii 1787–1789, în Bucovina s-au stabilit 74 de familii (16 la Frătăuți, 12 la Ilișești, câte opt familii la Satul Mare, Milișeuți-Badeuți, Sf. Onufrie și Ițcani și câte șapte familii la Arbore și Tereblecea)³⁰. Toți acești țărani au fost scutiți pe doi ani de impozite. Majoritatea coloniștilor germani erau șvabi de religie protestantă, originari din Hessen, Pfalz, Baden și Württemberg. În anul 1811, la Frătăuți locuiau 229 de germani, la Ilișești – 189, Arbore – 146, Tereblecea – 130, Satul Mare – 69,

²⁷ Kaindl Raimund Friedrich, *op. cit.*, p. 235.

²⁸ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 8025.

²⁹ Raimund Kaindl, *Das Entstehen und die Entwicklung der lippowaner – Colonien in der Bukowina*, Wien, 1896, p. 45.

³⁰ *Bukowina – Heimat von Gestern*, Karlsruhe, Selbstverlag, 1956, p. 88.

Ițcanii Noi – 65, Sf. Onufrie – 30, Milișeuți – 8³¹. Acești țărani nu au format colonii aparte, ci s-au așezat în satele deja locuite de români.

În 1842, în satele menționate, germanii luterani locuiau împreună cu românii, doar în Ițcanii Noi fiind în majoritate. În Sf. Onufrie, aproape toți germanii erau catolici, iar în Tereblecea, o parte dintre romano-catolici erau imigranți slovaci. Cei mai mulți germani luterani trăiau în satele Ilișești, Frătăuții Vechi, Tereblecea și Satul Mare³². În deceniile următoare, numărul lor s-a mărit repede și, treptat, mai multe colonii s-au constituit ca așezări de sine stătătoare.

După aproape jumătate de secol, administrația austriacă a reluat procesul de întemeiere a coloniilor cu țărani germani. În 16 iunie 1835, 54 de familii (252 de persoane) din Boemia, care doreau să se stabilească în Bucovina, s-au adresat administrației Fondului Bisericesc Solca. Aceasta a propus ca 30 de familii să se așeze lângă satul Gura Humorului, pe valea pârâului Bori. Astfel, în 1836 a luat ființă colonia Bori. Coloniștii au fost scutiți pe șase ani de impozite. Celelalte 24 de familii au fondat, în anii 1835–1836, colonia Lichtenberg, situată pe Dealul Ederii, între satele Clit și Marginea. Principala ocupație a acestor coloniști urma să fie creșterea vitelor și agricultura, iar o parte trebuia să se ocupe cu tăierea pădurilor și să asigure cu lemn fabrica de sticlă de la Fürstenthal, care se afla în apropiere. În 1857, numărul locuitorilor din Lichtenberg era de 330, iar la Bori de 227 persoane³³.

În anii 1836–1837, alți reprezentanți ai germanilor din Boemia au purtat tratative despre stabilirea lor în Bucovina. În august 1837, pentru colonizare s-a propus valea râului Negrileasa. Întemeierea coloniei Schwarzthal s-a înfăptuit abia în anul 1842. Inițial, în această colonie locuiau 28 de familii și toți erau germani din Boemia. Ei au fost scutiți de impozite pe șase ani. În același timp a fost întemeiată colonia Poiana Micului, care mai era numită Buchenhain, așezată pe cursul superior al râului Humor, mai la nord de Mănăstirea Humor. Concomitent cu 40 de familii germane, în toamna anului 1841 la Poiana Micului s-au stabilit și 40 de familii slovace de la Crasna³⁴. Până la mijlocul sec. al XIX-lea a fost întemeiată lângă Lichtenberg și colonia Clit. În 1843, aici s-au stabilit cu traiul 16 familii germane, originare din Boemia. În satul Clit mai locuiau ruteni și români.

Coloniile cu mineri și sticlari germani

Prima colonie cu mineri germani s-a întemeiat în perioada 1784–1786, la Iacobeni. În 1796, mina din Iacobeni a fost cumpărată de către Karl Manz, care a permis așezarea de noi lucrători din Zips. În 1797, au fost descoperite zăcăminte de plumb la Cârlibaba, pe cursul superior al râului Bistrița. Aici a fost deschisă o mină

³¹ Samuel Bredetzky, *Historisch-statistischen Beitrag zum deutschen Colonisationswesen in Europa*, Brünn, 1812, pp. 136, 153, 158–159, 167, 170, 176, 181.

³² A.S.R.C., Fond I, inv. 1, dosar 8025.

³³ Idem, Fond 3, inv. 1, dosar 1475.

³⁴ Kaindl Raimund Friedrich, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina*, p. 474.

și astfel a fost întemeiată a doua colonie de mineri la Mariensee – Cârlibaba. În 1842, la Cârlibaba locuiau 322 de persoane, inclusiv 76 de evanghelici și 84 de romano-catolici³⁵. Numărul coloniștilor acestei localități creștea lent, deoarece condițiile de trai erau severe și, în afară de minerit, nu se puteau practica alte ocupații.

În anul 1805, la Dealul Negru, lângă Fundu Moldovei, s-au descoperit zăcăminte de cupru. Pentru extracția acestor zăcăminte au fost aduși lucrători tot din Zips. Ca urmare, în 1808 a fost întemeiată colonia Louisenthal, între satele Pojorâta și Fundul Moldovei. La Louisenthal au fost construite circa 140 de case, de-a lungul drumului și a râului Moldova. Germani s-au așezat și în localitățile învecinate, Fundu Moldovei și Pojorâta, majoritatea fiind catolici.

În 1807, în valea râului Moldova, în apropiere de Vama, s-a format colonia Eisenau. Aici s-au stabilit atunci 38 de familii sau circa 200 de germani din comitatul Zips. În 1840, în această colonie locuiau deja 86 de familii. În sfârșit, în 1809, pe valea râului Moldovița, mai la nord de Vama, a fost întemeiată colonia Freudenthal, unde inițial s-au stabilit 35 de familii sau circa 170 persoane³⁶. Mai târziu, locuitorii acestei colonii erau calificați ca tăietori de lemne.

Coloniști germani s-au așezat în cele mai multe localități din zona muntoasă a Bucovinei, unde românii constituiau majoritatea populației. Potrivit unei statistici din anul 1842, la Iacobeni și Cârlibaba majoritatea populației o formau germanii, iar în celelalte comune predominau ortodocșii. În 1842, germanii (catolici și luterani) constituiau 70,5% în Iacobeni, circa 50% în Cârlibaba, peste 25% în localitățile: Fundu Moldovei (28,2%), Vama (26%) și Pojorâta (25,4%). Germanii din ultimele trei sate erau concentrați în coloniile Eisenau, Louisenthal și Freudenthal³⁷. După 1848, mineritul din munții Bucovinei a decăzut și nu mai aducea profit. De aceea, coloniștii germani au fost nevoiți să practice alte ocupații. În sud-vestul Bucovinei nu au mai fost întemeiate alte colonii germane, iar numărul populației germane a crescut pe cale naturală.

Încă înainte de întemeierea primei colonii cu mineri germani, administrația de la Cernăuți a considerat necesară întemeierea unor colonii cu sticlari. În Bucovina existau multe păduri, iar funcționarea unor fabrici de sticlă ar fi adus profit. Cu contribuția arendașului Kriegshaber, prima colonie cu sticlari germani a fost întemeiată la sfârșitul sec. al XVIII-lea, la Huta Veche, lângă Crasna. În 1793, Kriegshaber a invitat lucrători sticlari din Boemia, promițându-le salariu și loc de așezare. Deși nu se cunosc date despre activitatea acestei fabrici, cert este că la Huta Veche s-au așezat germani din Boemia și astfel aici s-a constituit o colonie germană.

Curând a fost întemeiată o nouă sticlărie la Huta Nouă, pe teritoriul satului Ciudei. Arendașul Kriegshaber a invitat din nou lucrători din Boemia. În decembrie 1833, la Huta Veche locuiau 108 familii, dintre care 41 erau germane, iar la Huta Nouă locuiau 66 de familii, inclusiv 21 germane. Până la 1850, numărul germanilor

³⁵ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 8025.

³⁶ „Die Zipser in der Bukowina”, în „Neuland”, Freilassing, 9, 1956, nr. 24.

³⁷ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 8025.

în aceste două colonii aproape nu s-a modificat. La Huta Veche, în 1839 locuiau 33 de familii germane, iar în 1845, 36 de familii. La Huta Nouă, în 1835 locuiau 20 de familii germane și tot atâtea au fost înregistrate în 1850³⁸.

Colonia Karlsberg a fost întemeiată în anul 1797. Atunci, în pădurea de lângă Putna a fost deschisă o fabrică de sticlă, pentru funcționarea căreia au fost aduși specialiști germani, originari din Boemia. Fabrica a funcționat până la 14 iulie 1827. Totuși, numărul germanilor din Karlsberg s-a mărit treptat, chiar și după închiderea fabricii. În 1848, la Karlsberg locuiau 667 de germani de religie catolică³⁹.

La începutul sec. al XIX-lea, o colonie cu sticlari s-a constituit pe o vale de lângă Marginea, care se numea Voievodeasa (în germană – Fürstenthal). Fabrica de sticlă de aici s-a deschis la sfârșitul anului 1803. În 1811, în această colonie erau înregistrate 61 de familii, dintre care 29 erau lucrători ai fabricii, 19 asigurau cu lemn fabrica, restul aveau alte ocupații⁴⁰. Către mijlocul sec. al XIX-lea, fabrica de sticlă de la Fürstenthal era singura din Bucovina care mai funcționa.

În 1811, la Fürstenthal locuiau 362 de persoane și la Karlsberg, 218 – în total 580 de persoane, toate de religie catolică⁴¹. În 1822, numărul locuitorilor de la Karlsberg era de 507 persoane, dintre care 14 evrei, iar la Fürstenthal erau 368 de locuitori, inclusiv nouă evrei⁴². Aceste două colonii au fost populate aproape exclusiv numai cu germani catolici, care erau originari din Boemia. În 1842, la Karlsberg au fost înregistrați 613 catolici și numai trei ortodocși, iar la Fürstenthal locuiau atunci 586 de romano-catolici și doi greco-catolici⁴³.

În afară de minierii germani și lucrătorii de la fabricile de sticlă, în prima jumătate a sec. al XIX-lea au sosit imigranți care se ocupau cu tăierea pădurilor și prelucrarea lemnului. Aceștia s-au așezat răzleț în diferite sate, astfel că spre mijlocul sec. al XIX-lea, aproape în toate satele din sud-vestul Bucovinei exista o minoritate de germani. Concomitent, un număr mare de funcționari, negustori, meșteșugari și militari germani se stabileau cu traiul în orașe, târguri și în satele mai importante din Bucovina.

Colonizarea germanilor în Bucovina, în perioada administrației galițiene, a contribuit la creșterea ponderii germanilor în populația totală a provinciei. În 1846, populația Bucovinei era de 371 131 de locuitori, dintre care 25 000 erau germani⁴⁴. În 1850, din 380 826 de locuitori, 25 592 erau germani⁴⁵. Astfel, la mijlocul sec. al XIX-lea, germanii constituiau circa 6,7% din totalul populației Bucovinei. În 1786, în Bucovina locuiau doar circa 1 580 de germani (1,2% din

³⁸ Kaindl Raimund Friedrich, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina*, pp. 350–351, 353.

³⁹ *Ibidem*, p. 359.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 378.

⁴¹ Samuel Bredetzky, *op. cit.*, pp. 153, 162.

⁴² A.S.R.C., Fond I, inv. 4, dosar 747.

⁴³ Idem, Fond I, inv. 1, dosar 8025.

⁴⁴ Joseph Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, Tandler Verlag, 1852, p. 240.

⁴⁵ Carl Czoernig, *op. cit.*, pp. 74–80.

total). Pe parcursul administrației galițiene, numărul populației germane s-a mărit de circa 16 ori, iar populația totală cu circa 181,5%.

Coloniile slovace din Bucovina

La începutul sec. al XIX-lea, în Bucovina s-a stabilit un număr mare de imigranți din nordul Slovaciei. Aceștia vorbeau un dialect apropiat de limba polonă, dar erau considerați slovaci după locul de origine. Imigrarea slovacilor este legată de întemeierea coloniei cu sticlari de la Huta Veche. În primăvara anului 1803, câteva sute de slovaci au sosit la Crasna. În perioada 1814–1817, fabrica de sticlă de la Huta Veche a fost închisă, iar majoritatea slovacilor au plecat la Huta Nouă, din satul vecin, Ciudei. Către anul 1840 la Huta Nouă locuiau 51 de familii slovace, majoritatea lucrând la tăiatul pădurii⁴⁶.

Slovaci locuiau și în alte sate. În iunie 1803, 11 familii slovace, formate din 67 de persoane, s-au stabilit în satul Tereblecea. Ulterior, în acest sat s-au așezat și alte familii slovace. În mai 1803, 10 familii slovace (60 de persoane) au obținut permisiunea de la autorități de a se așeza în satul Liudi Humor (azi Humoreni)⁴⁷. În primele decenii ale sec. al XIX-lea, slovaci au mai fost colonizați la Hliboca și Tărășeni, precum și în suburbiile orașului Cernăuți, la Clocucica și Caliceanca. În toate aceste sate, slovacii locuiau răzleț, printre români și ruteni. Aceștia s-au adresat de mai multe ori administrației cu rugămintea de a li se permite întemeierea unor colonii separate, dar aceste intenții au eșuat.

Prima încercare de a întemeia o colonie slovacă au întreprins-o emigranții de la Crasna și Tereblecea în anul 1821, dar fără succes. A eșuat și intenția slovacilor de la Tărășeni de a constitui o colonie proprie. Totuși, dorințele slovacilor s-au realizat parțial în anii '30 ai sec. al XIX-lea, când au reușit să întemeieze colonii proprii la Solonețul Nou, Pleș și Poiana Micului.

În august 1834, slovacii de la Hliboca au solicitat crearea unei colonii proprii pe teritoriul domeniului Solca. Slovacilor li s-a permis să se stabilească cu traiul la Soloneț și astfel 30 de familii de la Hliboca au plecat încă din octombrie 1834 în noul sat, unde au primit loturi de colonizare⁴⁸. Această colonie s-a constituit de-a lungul drumului militar între Solca și Gura Humorului. În 17 iulie 1835, reprezentanții slovacilor din suburbiile Clocucica și Caliceanca au cerut de la administrația districtului Cernăuți să li se permită așezarea la sud de Muntele Pleș, pe teritoriul domeniului Ilișești. Astfel, în 1835 a luat ființă a doua colonie slovacă, Pleș, situată la sud de Solonețul Nou, în care inițial s-au stabilit 16 familii. Locuitorii ambelor colonii au fost scutiți de impozite pe o perioadă de șase ani.

Slovacii din Crasna și Tereblecea au solicitat din nou formarea unei colonii proprii. Administrația domeniului Solca a propus fondarea unei colonii împreună

⁴⁶ Ion Nistor, „Cehoslovacii și românii”, în „Codrul Cosminului”, nr. VI, 1929–1930, 1930, p. 300.

⁴⁷ Kaindl Raimund Friedrich, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina*, pp. 281–282.

⁴⁸ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 301.

cu imigranți germani. Slovaci de la Tereblecea au respins această propunere, iar cei de la Crasna au acceptat oferta. Astfel, în 1842 s-a format colonia Poiana Micului, în care s-au stabilit 40 de familii germane și 40 de familii slovace.

Slovacii erau lucrători la saline, tăietori de lemne, meșteri sticlari, crescători de vite și agricultori. Venirea lor în Bucovina s-a produs până la 1848. Deoarece vorbeau un dialect al limbii polone, iar preoții și învățătorii erau polonezi, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea slovacii au devenit vorbitori de limbă polonă. Către mijlocul sec. al XIX-lea, numărul polonezilor în Bucovina încă era relativ mic. În 1850, din totalul de 380 826 de locuitori, 4 008 (1,1%) erau polonezi și 1 844 (0,5%) slovaci⁴⁹.

Imigranții transdanubieni din sudul Basarabiei, la începutul sec. al XIX-lea

Depopularea Bugeacului a creat premise favorabile pentru colonizarea intensivă a acestui spațiu cu locuitori de diferite etnii. Imigranții transdanubieni au început să sosească în sudul Basarabiei încă de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, în timpul războaielor ruso-turce din anii 1768–1774 și 1787–1791. Către anul 1806, în spațiul dintre Prut și Nistru locuiau deja circa 1 741 de familii (circa 8 500 de persoane), strămutate de la sud de Dunăre. Cei mai mulți imigranți transdunăreni au fost consemnați în ținuturile Bender (3 329) și Ismail (3 293), iar un număr mai mic, în ținuturile Codru (1 109) și Greceni (775)⁵⁰.

În timpul războiului din 1806–1812, un nou val de imigranți ortodocși din sudul Dunării a sosit în spațiul dintre Prut și Nistru. Deja din octombrie 1811, în ținuturile din sud-estul Moldovei au fost înregistrate 1 479 de familii bulgare și găgăuze, precum și 1 008 familii de etnie română, sosite de peste Dunăre. Imigranții bulgari și găgăuzi erau stabiliți în 60 de sate, iar imigranții români erau plasați în 23 de sate⁵¹. Dacă această statistică ar fi completă, reiese că, din totalul de 10 218 imigranți din sudul Dunării, 6 171 (60,4%) ar fi fost bulgari și găgăuzi, iar 4 047 (39,6%), de origine română.

După altă sursă, în octombrie 1811 erau 6 087 de imigranți bulgari și găgăuzi, care locuiau în ținuturile Greceni (2 511), Tomarova (1 481), Bender (734), Ismail (592), Codru (469) și Hotărniceni (300)⁵². Statistica respectivă însă, nu include mai multe localități din sudul Basarabiei, care deja din 1806 erau populate de imigranți transdunăreni. Potrivit diferitor estimări, în anul 1812,

⁴⁹ Carl Czoernig, *op. cit.*, pp.74–80.

⁵⁰ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья* (în continuare se va cita: В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*), Кишинёв, Штиинца 1974, pp. 87–90.

⁵¹ Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, pp. 62–63.

⁵² Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (în continuare se va cita: Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*), Chișinău, Tipografia Centrală, 2009, p. 12.

numărul familiilor de imigranți transdunăreni din sudul Basarabiei era de la 2 624 până la peste 3 000 de familii⁵³. Așadar, către anii 1811–1812, numărul imigranților transdunăreni din Basarabia se ridica la cel puțin 15 mii de persoane, dintre care circa patru mii (circa 26–27% din total) erau de origine română.

Până în anul 1819, imigranții transdunăreni au continuat să locuiască dispersat în orașele Ismail, Chilia, Akkerman și Reni, într-un șir de sate de lângă râurile Prut și Dunăre. Cei mai mulți însă erau concentrați în diferite sate din stepa Bugeacului, unde anterior au locuit tătarii. O comunitate bulgară a existat și în orașul Chișinău. Încă din 1816, în ținuturile din sudul Basarabiei trăiau 5 971 de familii, cu 27 805 persoane de la sud de Dunăre, iar în toată Basarabia numărul acestora se ridica la 6 609 familii, cu 30 995 de persoane (15 921 de sex masculin și 15 074 de sex feminin)⁵⁴.

În decurs de zece ani (1806–1816), numărul imigranților transdunăreni a crescut cel mai rapid în ținutul Ismail (de la 3 293 la 17 530 de persoane), aproape s-a dublat în ținutul Bender (de la 3 329 la 6 528); în schimb, în ținutul Codru s-a consemnat creșterea cea mai mică (de la 1 109 la 1 334)⁵⁵. În 1816, după structura etnică, 78,2% din imigranți erau bulgari și găgăuzi, 13,5% de etnie română, restul de 7,3% fiind greci, ucraineni și albanezi⁵⁶. După 1812, de la sud de Dunăre au sosit aproape exclusiv imigranți de etnie bulgară, găgăuză, ucraineană sau albaneză. În consecință, ponderea imigranților de etnie română s-a redus la jumătate (de la circa 26–27%, în anii 1811–1812, la 13,5% în 1816).

În Basarabia a activat o comisie care a adunat informații despre imigranții transdunăreni. În 13 iulie 1816, comisia a întocmit un raport, din care reieșea că, în Basarabia erau 5 681 de familii de imigranți, sosite de la sud de Dunăre, cele mai multe în ținuturile Tomarova (2 722), Greceni (1 288), Bender (962), urmate de Codru (317), Hotărniceni (236) și orașul Chișinău (156 de familii). Imigranții transdunăreni locuiau în 5 348 de case, din 91 de localități. Din totalul de 24 360 de imigranți, 20 496 (84,1%) erau bulgari și găgăuzi, 3 534 (14,5%) moldoveni, 330 greci⁵⁷.

Primii imigranți transdunăreni s-au stabilit cu traiul fie în orașele din sudul Basarabiei, fie în sate din ținuturile Codru, Greceni, Tomarova și Hotărniceni. Treptat, tot mai mulți imigranți de la sud de Dunăre s-au așezat și în sate din Câmpia Bugeacului, adică la răsărit de lacul și râul Ialpug. În 1806, din totalul de 8 506 de imigranți transdunăreni, 6 622 (77,8%) locuiau în ținuturile Bender și Ismail. Restul de 1 884 de imigranți locuiau în 25 de sate din ținuturile Codru și Greceni. În 1816, deja

⁵³ Idem, „Coloniștii transdanubieni din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. XVII, 2015, p. 68.

⁵⁴ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 87–93.

⁵⁵ Calculat după: В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 87–90.

⁵⁶ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, p. 32.

⁵⁷ *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского*, în *История Молдавии. Документы и материалы*, томul II, Кишинёв, 1957, p. 244.

24 058 de imigranți (86,5% din total) trăiau în ținuturile Bender și Ismail, iar 3 747 (13,5%) în ținuturile Codru și Greceni⁵⁸. În anii următori a continuat această tendință, cei mai mulți imigranți stabilindu-se deja cu traiul în sate din Câmpia Bugeacului. Totodată, imigranții care au locuit o perioadă în sate din ținuturile Codru, Greceni sau Hotărniceni, părăseau aceste sate și se stabileau la răsărit de Ialpuș.

În rezultatul transferării imigranților transdunăreni la est de râul Ialpuș, treptat s-a modificat structura etnică a satelor din spațiul dintre râurile Prut și Ialpuș. Astfel, în 1818 au fost înregistrați 3 213 locuitori la vest de râul Ialpuș, inclusiv 2 007 (62,4%) bulgari și găgăuzi, 1 102 (34,3%) români, 34 (1,1%) ucraineni și 70 (2,2%) de persoane de alte etnii. În 1827, în aceleași sate au fost consemnați numai 2 669 de locuitori, dintre care 1 522 (57%) români, 551 (20,6%) bulgari cu găgăuzi, 289 (10,8%) ucraineni și 307 (11,5%) persoane de alte etnii⁵⁹.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea, statisticile ruse îi menționează doar pe coloniștii bulgari, deși o bună parte dintre aceștia erau găgăuzi, o populație vorbitoare de limbă turcă, dar de religie ortodoxă. Găgăuzii s-au stabilit în principal între râurile Ialpuș și Lunga, în câteva sate la vest de lacul Ialpuș, și mai dispersat în alte câteva sate, adică preponderent în teritoriul actual al unității teritorial-administrative Găgăuzia. Imigranții bulgari au întemeiat un șir de colonii, situate la est de cele găgăuze, adică pe teritoriul actualelor raioane Taraclia (din Republica Moldova), Bolgrad, Ismail (partea de nord), Tarutino (în sud) și Arciz (în sud-vest), toate din Ucraina.

Constituirea coloniilor bulgare din Basarabia

În anul 1818, prin Decretul imperial din 22 martie, generalul Ivan Inzov a fost numit în funcția de tutore sau șef al coloniilor din regiunea Novorosia. Generalul Ivan Inzov a elaborat un raport complex, pe care l-a transmis țarului, în 19 martie 1819. Potrivit acestui raport, în Basarabia existau 2 294 de familii vechi și 4 238 de familii noi, în total 6 532 de familii cu imigranți sosiți de la sud de Dunăre. Cele mai multe familii de imigranți transdunăreni (4 512) locuiau pe pământurile statului din stepa Bugeacului, iar alte 1 230 de familii locuiau în șase orașe. La vest de râul Ialpuș se aflau 510 familii, iar 280 de familii trăiau pe unele moșii boierești din același ținut⁶⁰.

Generalul Inzov a propus transferarea tuturor imigranților transdunăreni pe pământurile locuite anterior de tătari, devenite proprietate a statului, iar bulgarii din Basarabia să obțină același statut ca alți coloniști din sudul Rusiei. În 29 decembrie

⁵⁸ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 87–90.

⁵⁹ Constantin Ungureanu, „Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX” (în continuare se va cita: Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX*), în „Destin Românesc”, nr. 3-4 / 2013, 2014, pp. 74–75.

⁶⁰ А. Клаус, *Наши колонии* (în continuare se va cita: А. Клаус, *Наши колонии*), Санкт Петербург, 1869, p. 314.

1819, a fost emis un decret, care reglementa statutul coloniștilor bulgari din Basarabia. Imigranții vechi, veniți până la războiul din 1806–1812, urmau să obțină privilegiile fiscale pentru trei ani. Imigranții noi, sosiți în timpul acestui război și după, obțineau privilegiile pentru șapte ani. Coloniștii erau scutiți de serviciul militar, li se asigura libertatea religioasă, iar o familie urma să primească câte 60 de desetine de pământ⁶¹.

Conform acestui decret, în sudul Basarabiei au fost create circumscripțiile Prut (14 sate situate între râul Prut și lacul Cahul, la sud de Valul lui Traian), Cahul (10 sate între lacurile Cahul și Ialpuș), Ismail (14 sate între lacul și râul Ialpuș, și lacul Catlabug) și Bugeac (19 sate situate la nord de circumscripția Ismail, între râurile Lunga și Tașlăc, până la lacul Chitai). În anul 1819, în 57 de colonii din aceste patru circumscripții existau 4 512 familii ale imigranților de la sud de Dunăre (1 196 vechi și 3 316 noi), precum și 605 familii cu locuitori autohtoni⁶². Restul de 2 020 de imigranți transdunăreni locuiau în orașe (1 230) sau în diferite sate din fostele ținuturi Greceni și Codru (790), adică circa 31% dintre imigranți nu au fost incluși în cele 57 de colonii.

Marea majoritate a locuitorilor din coloniile bulgare erau bulgari și găgăuzi, dar erau și multe sate populate de români, precum și de un număr mai mic de ruși, ucraineni, albanezi sau greci. În 1818, în 57 de sate care urmau să devină colonii, trăiau 22 664 de persoane, dintre care 15 270 (67,4%) erau bulgari (inclusiv găgăuzi), 6 624 (29,2%) români, 392 ucraineni, 126 ruși și 252 de alte etnii⁶³. Această statistică conținea și unele inexactități, iar găgăuzii erau incluși la bulgari. După ce s-au constituit coloniile bulgare, 100 de familii de greci din diferite sate s-au mutat în orașul Reni. Necrasovții din satul Bugeac s-au transferat în subordinea orașului Ismail. De asemenea, circa 100 de familii de mocani transilvăneni, care locuiau dispersat în diferite sate din circumscripția Bugeac și se ocupau cu vităritul și comerțul, au plecat din Basarabia după anul 1819⁶⁴.

În anii următori s-au constituit câteva colonii noi. În 1821, mai multe familii de imigranți de pe unele moșii boierești s-au transferat în Bugeac și au format colonia Dmitrieva. Tot în 1821, un grup de coloniști din Tatar-Copceac s-au transferat în vecinătatea coloniei Dmitrieva și au întemeiat colonia Satalăc-Hagi. În 1821, bulgarii din orașul Ismail s-au mutat în câmpia Bugeacului și, la est de Bolgrad, au creat colonia Banova. În anul următor, un alt grup de bulgari din orașul Chișinău s-a transferat în Bugeac și a format colonia Zadunaiskaia. Tot în 1822, mai mulți imigranți transdunăreni din diferite cătune din ținutul Akkerman au întemeiat colonia Ivanova, nume dat în cinstea generalului Ivan Inzov⁶⁵.

⁶¹ Ivan Duminica, „Privilegiile acordate bulgarilor din Basarabia și Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. IX–X, 2011, p. 102.

⁶² A. A. Скальковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи и Новороссійскомъ-Краѣ* (în continuare se va cita: A. A. Скальковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи*), Санкт Петербург, 1848, pp. 24–28.

⁶³ Calculat după: В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 92–93, 96–99, 101.

⁶⁴ A. A. Скальковский, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи*, pp. 25–26, 28.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 72–76.

La sfârșitul anului 1822, în 56 de colonii existau 6 615 case. Se remarcă colonia Bolgrad, unde erau 823 de case. În alte colonii, un număr mare de case erau în Comrat (339), Vulcănești (192), Taraclia (168), Dezghingea (159), Ceșmichioi (154), Cubei (147), Cazaiacția (141) etc.⁶⁶ Pentru anul 1826 se estima că 60 de colonii transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 6 048 de familii, constituite din 29 953 de persoane. Din totalul coloniștilor, 22 875 (76,4%) erau bulgari (inclusiv găgăuzi), 5 974 (19,9%) moldoveni, 590 (2%) arnăuți sau albanezi, 179 zaporojeni, 108 ruși, 98 necrasoveni, 88 greci, 24 țigani, 11 sârbi, câte trei turci și evrei⁶⁷.

Colonile cu imigranți transdunăreni din sudul Basarabiei, în anul 1827

În anul 1827, teritoriul destinat pentru coloniile transdunărene avea suprafața de 527 608 desetine și 863 stânjani, inclusiv 494 366 desetine teren productiv. În teritoriul respectiv existau 60 de sate populate și 13 parcele fără locuitori. Cele 60 de localități (56 de colonii și patru sate fără coloniști) erau divizate administrativ în cinci circumscripții. În 56 de colonii existau 4 994 de case, locuite de 6 042 de familii, cu 29 932 de persoane, iar în patru sate trăiau 6 082 de locuitori mai vechi⁶⁸.

Conform descrierii statistice a Bugeacului din anul 1827, în 57 de colonii și patru sate ale coloniștilor transdunăreni trăiau 29 926 de imigranți de la sud de Dunăre și 6 479 de persoane, care nu erau considerați coloniști, în total 36 405 persoane. Mai bine de 3/4 dintre coloniști erau bulgari și găgăuzi, iar circa 20% erau români. În rândul locuitorilor vechi, 40,3% erau ucraineni, 37,2% români, doar 10,4% bulgari și găgăuzi, 8,7% greci. În total, în 57 de colonii și patru sate ale coloniștilor transdunăreni locuiau 36 405 persoane (64,6% bulgari și găgăuzi, 23,1% români, 7,9% ucraineni, 1,8% greci, 1,7% albanezi, 0,4% ruși) și 629 de persoane din clerul ortodox, de diferite etnii⁶⁹.

Imigranții bulgari și găgăuzi, sosiți din Balcani, s-au stabilit inițial în mai multe sate deja existente, care erau populate în majoritate de moldoveni. Este vorba în primul rând de sate, în prezent găgăuze, din apropierea orașului Comrat. După statistica din anul 1827, în 15 colonii din circumscripția Bugeacul de Sus (în prezent toate sate găgăuze din actuala Unitate Administrativă Găgăuzia) au fost înregistrate 8 639 de persoane, dintre care 7 415 coloniști (7 272 de bulgari și găgăuzi și doar 118 români) și 1 012 locuitori mai vechi, inclusiv 743 (73,4%) de români și doar 217 (21,4%) bulgari sau găgăuzi⁷⁰. În satele Bașcalia și Valea Perjei nu erau coloniști bulgari.

⁶⁶ И. И. Мещеряк, *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в южной Бессарабии (1808–1856 гг.)*, Кишинёв, Академия Наук МССР, 1970, p. 17.

⁶⁷ А. Клаус, *Наши колонии*, p. 320.

⁶⁸ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Бужака* (în continuare se va cita: *Статистическое описание Бессарабии*), Аккерман, 1899, pp. 397–398.

⁶⁹ Calculat după datele pe localități din lucrarea: *Статистическое описание Бессарабии*, pp. 400–499.

⁷⁰ Constantin Ungureanu, „Coloniile imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei (până la mijlocul secolului al XIX-lea)” (în continuare se va cita: Constantin Ungureanu, *Coloniile*

Statistica din anul 1827 prezintă informații și despre alte localități din Bugeac, locuite parțial de imigranți de la sud de Dunăre, dar care nu erau considerați coloniști. Bunăoară, în 21 de sate situate la vest de râul Ialpuș și la nord de Valul lui Traian de Jos locuiau 2 798 de persoane, dintre care 1 365 (48,8%) români, 602 (21,5%) bulgari și găgăuzi, 319 (11,4%) ucraineni, 307 (11%) greci și 18 persoane de alte etnii. În aceleași sate mai trăiau atunci 97 de fețe bisericești ortodoxe, 72 de nobili și 18 mazili, majoritatea fiind de etnie română, adică moldovenii constituiau circa 55% din totalul populației celor 21 de sate. Pentru comparație, în 1818, în satele din același spațiu trăiau circa 3 200 de persoane, dintre care 62% bulgari cu găgăuzi și doar 34% români⁷¹.

Colonizările noi din anii 1830–1831

Războiul ruso-turc din 1828–1829 a provocat un nou exod al locuitorilor de la sud de Dunăre în Basarabia. În anul 1830, un număr de 86 700 de locuitori din spațiul Bulgariei au obținut permisiunea de a se refugia la nord de râul Dunărea. Dintre aceștia, 61 580 intenționau să fie strămutați în Basarabia. Doar în decurs de patru luni (aprilie – iulie 1830), în Basarabia au sosit 4 418 familii (24 523 de persoane)⁷². Autoritățile rusești au fost nevoite să asigure numărul mare de imigranți cu adăpost, alimente și să organizeze așezarea acestora în Bugeac. Către mijlocul anului 1831, în sudul Basarabiei sosiseră deja 7 592 de familii (38 846 de persoane) de imigranți. În 1827, în Bugeac locuiau 38 028 de imigranți transdunăreni, astfel că, în 1831 numărul acestora a ajuns la 77 de mii, adică practic s-a dublat⁷³.

Către anul 1830, în administrația coloniilor transdunărene existau circa 190 mii de desetine de pământ liber, care au fost transmise în folosință noilor imigranți. De asemenea, coloniștii mai vechi au cedat conașionalilor lor spre folosință încă 50 mii de desetine. În iunie 1831, în administrația coloniilor s-au transmis încă 12 parcele de pământ ale statului, din județul Akkerman. În concluzie, suprafața totală a pământului, ocupată de coloniștii transdunăreni, s-a mărit de la 557 608 desetine la 585 156 de desetine⁷⁴.

La începutul anului 1832, în 82 de colonii din Bugeac se stabiliseră 36 529 de imigranți noi, sosiți de la sud de Dunăre. 24 763 de imigranți transdunăreni s-au așezat în 60 de colonii deja existente, iar restul de 11 766 au înființat 22 de colonii

imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei), în „Anuarul Institutului de Istorie». Materialele sesiunii științifice anuale, 22 decembrie 2016”, Chișinău, 2017, p. 185.

⁷¹ Idem, *Populația din sudul Basarabiei în sec. XIX*, pp. 74–75.

⁷² И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию 1828–1834 гг.* (în continuare se va cita: И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию*), Кишинёв, Карта Молдовеняскэ, 1965, pp. 91, 93–95.

⁷³ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, p. 44.

⁷⁴ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию*, pp. 132–135.

noi⁷⁵. Cei mai mulți imigranți noi trăiau în circumscripțiile Bugeacul de Sus (11 296), Bugeacul de Jos (10 620) și Ismail (8 810), precum și în opt colonii noi din județul Akkerman (2 726). Totodată, în 12 colonii transdunărene, locuite în mare majoritate de români, se stabiliseră doar 1 257 de imigranți noi. Cei mai mulți coloniști noi s-au stabilit în Bolgrad (3 648), Comrat (2 014), Vaisal (911), Chirsova Nouă (836), Glavani (829), Hasan Batâr (829), Tvardița (824), Selioglu (816), Vulcănești (801), Iserlia (745)⁷⁶.

Mulți imigranți transdunăreni au fost adăpostiți temporar în unele sate de pe domeniul statului sau ale moșierilor din județele vecine. În august 1830, în 37 de sate din județele Akkerman, Bender și Ismail au fost plasate temporar 2 051 de familii, iar alte 590 de familii trăiau temporar în diferite orașe⁷⁷. Imigranții se confruntau cu lipsă de adăpost ori surse de apă, nu aveau cu ce hrăni animalele. Ulterior, cei mai mulți dintre aceștia fie s-au mutat în coloniile din sudul Basarabiei, fie s-au întors în Bulgaria.

Datorită numărului mare de imigranți, Basarabia ajunsese să aibă cele mai multe colonii din sudul Rusiei. În 1831, în Novorosia și Basarabia existau 224 de colonii, locuite de 171 641 de persoane. Tot atunci, în Bugeac erau 105 colonii, locuite de 96 720 de imigranți transdunăreni sau germani, adică 57% din totalul coloniștilor din sudul Rusiei⁷⁸. Autoritățile ruse însă nu au reușit să asigure un număr atât de mare de imigranți cu loc de trai și terenuri agricole suficiente. Situația coloniștilor s-a înrăutățit și din cauză că anii 1832–1834 au fost nefavorabili pentru agricultură. Mulți imigranți veniseră din diferite orașe, dar în Basarabia au fost nevoiți să se stabilească în colonii rurale. Din această cauză, circa zece mii de imigranți s-au întors în Bulgaria ori s-au stabilit în orașe din Moldova și Țara Românească.

În 1835, în Bugeac erau 6 820 de familii (39 025 de persoane) de imigranți vechi și 3 225 de familii noi (18 007 persoane), în total 10 045 de familii sau 57 032 de persoane, sosite de la sud de Dunăre. Astfel, în anii 1831–1834, la sud de Dunăre s-au întors peste 20 de mii de imigranți, adică mai mult de jumătate dintre cei care în 1830–1831 veniseră în sudul Basarabiei⁷⁹.

⁷⁵ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 44–45; Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est (până în anii '30 ai secolului al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Museum, 1999, p. 182.

⁷⁶ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 117–119.

⁷⁷ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию*, pp. 113–114, 129.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 136.

⁷⁹ Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în continuare se va cita: Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*), în „Caiete de Istorie”, anul VI, nr. 3 (15), 2006, p. 21.

Locuitorii din coloniile bulgare, la mijlocul secolului al XIX-lea

După anii 1830–1831, în Basarabia nu au mai venit grupuri mari de imigranți de la sud de Dunăre, iar numărul populației din colonii a crescut mai mult pe cale naturală. În 1837, în 83 de colonii au fost atestate 9 916 familii, cele mai multe în ocoalele Bugeacul de Sus (2 835) și Ismail (2 694)⁸⁰.

Eschipolos a fost singura colonie nouă care a fost populată de români. Altă colonie (Ferapontevca) a fost întemeiată de ucraineni. Restul coloniilor noi din anii 1830–1831 au fost înființate de imigranți de etnie bulgară. În spațiul dintre râurile Prut și Ialpuș nu s-a format atunci nicio localitate nouă, iar din 19 colonii din circumscripția Cahul-Prut, 12 erau locuite aproape exclusiv de români. În 1846, în coloniile bulgare din sudul Basarabiei locuiau 12 485 de familii (76 982 de persoane). Coloniștii dispuneau de o suprafață de 585 156 de desetine⁸¹, unei familii revenindu-i în medie aproape 47 de desetine.

În 1844, coloniile transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 70 467 de persoane, inclusiv 57 720 (81,9%) bulgari cu găgăuzi, 10 478 (14,9%) români, 1 083 (1,5%) ucraineni, 154 greci, 56 țigani și 976 de alte etnii, în principal albanezi⁸². În 1846, din 77 189 de coloniști, 63 305 (82%) erau bulgari cu găgăuzi, 11 257 (14,6%) români, 1 254 (1,6%) ucraineni, 214 greci, 67 țigani, 1 092 de alte etnii⁸³. Români locuiau compact în 12 colonii din circumscripția Cahul-Prut, în satele Babele, Erdec-Burno și Eschipolos. Colonii populate de bulgari și români erau Bașcalia, Valea Perjei și Doluchioi. Parțial, români mai locuiau în Bolgrad, Vulcănești și alte câteva colonii. Ucrainenii locuiau exclusiv în Ferapontevca, Fântâna Zânelor (împreună cu bulgarii), parțial în Dermendere și răzleț în alte sate. Colonia Caracurt era populată aproape exclusiv de albanezi. Cei mai mulți greci trăiau în Bolgrad și Vulcănești. Restul coloniilor erau populate în mare majoritate de bulgari și găgăuzi.

În statisticile rusești, găgăuzii nu erau remarcați sau menționați separat, fiind incluși la bulgari. Pentru anii '40 ai sec. al XIX-lea se estimează că în 83 de colonii din Bugeac locuiau 47,7% bulgari, 34,1% găgăuzi, 14,6% moldoveni, 1,6% ucraineni, 1,4% albanezi, 0,2% greci și 0,1% țigani. În estimările respective erau menționate 24 de colonii, care ar fi fost locuite atunci de 26 210 găgăuzi, iar numărul bulgarilor era estimat la 36 646 de persoane⁸⁴.

O statistică pentru anul 1850 oferă pentru prima dată informații separate despre bulgarii și găgăuzii din Basarabia. Potrivit sursei date, în coloniile bulgare locuiau 85 461 de persoane, dintre care 69 525 erau coloniști bulgari (69% etnici bulgari și 31% găgăuzi). Aceștia se divizau în bulgari negri, care foloseau limba

⁸⁰ И. И. Мещеряков, *Социально-экономическое развитие болгарских*, pp. 28–29.

⁸¹ А. Клаус, *Наши колонии*, pp. 322–323.

⁸² Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, pp. 130–132.

⁸³ Constantin Ungureanu, *Coloniile imigranților transdunăreni din sudul Basarabiei*, p. 192.

⁸⁴ И. И. Мещеряков, *Переселение болгар в южную Бессарабию*, p. 169.

bulgară, și găgăuzi, care vorbeau în limba turcă. Bulgarii erau originari din Macedonia și Rumelia. Macedonienii foloseau scrisul slav, cei din Rumelia – scrisul grecesc, iar găgăuzii scriau cu litere valahe. Astfel, coloniile bulgare din sudul Basarabiei erau populate de 85 461 de persoane, dintre care 47 972 (56,1%) bulgari, 21 553 (25,2%) găgăuzi, 12 805 (15%) români, 1 440 (1,7%) ucraineni, 1 328 (1,6%) albanezi, 307 greci, 56 țigani⁸⁵.

Colonizarea germanilor din Ducatul Varșoviei, în sudul Basarabiei

Germanii din Ducatul Varșoviei au început să emigreze în sudul Rusiei în anii 1808–1809, când au fost înființate mai multe colonii în gubernia Herson, în spațiul dintre Bug și Nistru. După ocuparea Basarabiei de către Imperiul Rus, a demarat procesul de colonizare, mai ales a spațiului de sud (Bugeacul). În 29 noiembrie 1813, împăratul Alexandru I a emis un manifest, în care au fost expuse drepturile și obligațiile de care urmau să beneficieze coloniștii germani, sosiți din Ducatul Varșoviei. De la coloniști se cerea să se ocupe de pomicultură, viticultură, cultivarea cerealelor; erau scutiți de impozite și prestații timp de zece ani; fiecare familie săracă urma să primească un credit de 270 de ruble, rambursabil în zece ani; pentru fiecare familie se acordau câte 60 de desetine (circa 66 de hectare) de pământ în proprietate cu drept de moștenire; imigranții și descendenții lor erau scutiți definitiv de serviciul militar și de încartiruire; coloniștilor se asigura libertatea religioasă și dreptul de a construi biserici⁸⁶.

Germanii varșovieni au acceptat colonizarea în Bugeac din mai multe motive. Mulți dintre ei au locuit în spațiul polonez doar câțiva ani, iar după cedarea acestor teritorii de către Prusia, autoritățile și nobilimea poloneză nu mai erau cointeresate de îngrijirea și întărirea noilor colonii germane. Situația economică a coloniștilor era foarte grea, iar clerul polonez avea o atitudine de multe ori ostilă față de coloniștii protestanți. În perioada 1807–1814, în Ducatul Varșoviei a dominat instabilitatea politică, iar teritoriul respectiv a suferit din cauza trecerii de două ori a armatei lui Napoleon în timpul războiului împotriva Rusiei. De asemenea, promisiunile generoase și tentante ale țarului rus au influențat decizia coloniștilor de a emigra în Basarabia⁸⁷.

Colonizarea germanilor în Basarabia a început în anul 1814. În cursul anului acestui an au sosit 1 568 de familii de germani varșovieni, iar în prima jumătate a anului 1815 au venit încă 200 de familii. Pentru stabilirea acestor coloniști

⁸⁵ Петр Кеппен, *Хронологический указатель материалов для истории иностранцев Европейской России*, Спб., 1861, pp. 62–63.

⁸⁶ *Heimatbuch der Bessarabiendeutschen*, preluat și editat de pastorul Albert Kern, Hannover, Selbstverlag, pp. 10–11; Valentina Chirtoagă, „Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani la începutul sec. XIX: premise, obiective, etape”, în „Destin Românesc”, nr. 1 (65), 2010, p. 124.

⁸⁷ Emil Seitz, „Die Zwischenstation Polen unserer Auswanderer-Vorfahren”, în „Heimatkalender der Bessarabiendeutschen“ (în continuare se va cita: HKalBD), 1980, p. 42.

în Basarabia, statul rus a cheltuit 700 de mii de ruble, iar sub formă de asigurații s-au mai acordat 600 de mii de ruble⁸⁸. După alte estimări, în decursul anului 1814, cel puțin 1 442 de familii de germani au plecat din Ducatul Varșoviei, pentru a fi colonizați în sudul Basarabiei⁸⁹.

Pentru colonizarea germanilor au fost repartizate 18 terenuri în Câmpia Bugeacului, de-a lungul râurilor Cogâlnic, Ceaga, Cilighider și Sărata. Pentru coloniștii varșovieni au revenit 15 terenuri, iar trei au fost puse la dispoziție preotului Lindl. Suprafața totală a terenurilor atribuită coloniștilor germani era de 131 479 de desetine și 1 343 de stânjeni (143 641,4 hectare)⁹⁰.

Coloniștii germani au fost găzduiți temporar în diferite orașe și sate din partea centrală și de sud a Basarabiei. În 1814 au fost înființate coloniile Tarutino și Borodino. În vara anului 1815, în aceste două colonii erau ridicate deja 200 de case. Tot atunci erau formate încă șase colonii, dar care nu dispuneau de case finisate. Patru colonii au purtat temporar numele unor râuri și pârâie (Cogâlnic, Ceaga, Schinosa și Mardar), iar alte două s-au numit Württemberg și Catolică⁹¹.

În primăvara anului 1816, în opt colonii menționate locuiau deja 1 033 de familii de coloniști. Alte 737 de familii de imigranți germani stăteau încă în gazdă în diferite localități. Marea majoritate a coloniștilor germani erau țărani; din totalul de 7 599 de persoane, doar 189 erau meseriași. Până în octombrie 1816, toți germanii varșovieni au fost repartizați în 12 colonii, situate pe valea râului Cogâlnic. În anul 1817, împăratul Alexandru I a dispus ca coloniile germane din Basarabia să poarte numele unor localități unde armata rusă a reperat victorii celebre împotriva armatei lui Napoleon. Cele 12 colonii au obținut denumirile de Arzis, Beresina, Borodino, Brienne, Fere-Champenoise, Kulm, Leipzig, Klöstitz, Krasna, Malojaroslawetz, Paris și Tarutino⁹².

Coloniștii germani s-au confruntat cu diverse probleme, mai ales în primii ani de trai în Basarabia. În octombrie 1815, numărul bolnavilor în rândul coloniștilor ajunse la 1 000 de persoane. Autoritățile ruse au făcut cu greu față numărului mare de imigranți germani, iar costurile pentru așezarea acestora în Basarabia au fost foarte mari. Până în anul 1817, pentru aranjarea unei familii de imigranți s-a cheltuit de la 800 până la 1 113 ruble (în medie peste 900 ruble de familie), costurile totale ridicându-se la 1 819 000 de ruble⁹³.

În 1818, în 13 colonii locuiau 8 284 de germani, dintre care 2 797 (33,8%) erau originari din spațiul polonez, 2 623 (31,7%) din Württemberg, 2 409 (29,1%)

⁸⁸ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870 гг.)*, Кишинёв, Штиинца, 1978, p. 33.

⁸⁹ Hugo Häfner, „Lebensraum Bessarabien. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte der Deutschen daselbst”, în *HKalBD*, 1983, p. 46.

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 39–40.

⁹¹ Е. И. Дружинина, *Южная Украина 1800–1825 гг.*, Москва, Наука, 1970, p. 134.

⁹² И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии*, pp. 34–35.

⁹³ *Ibidem*, pp. 32, 35.

din Prusia; restul proveneau din Franța, Boemia, Ungaria, Bavaria sau Austria⁹⁴. Colonia Krasna era locuită de germani catolici, restul coloniilor fiind populate de luterani. Terenurile unor colonii erau foarte întinse, din care cauză era mai dificil de prelucrat pământul. Astfel, în 1823, coloniile Malojaroslawetz și Fere-Champenoise au divizat în jumătate atât pământul, cât și numărul de familii, iar Arzis s-a împărțit, în 1825, în trei părți, 2/3 rămânând la Arzisu Vechi, iar 1/3 revenind la Arzisu Nou⁹⁵.

Fondarea altor colonii germane primare în sudul Basarabiei (1817–1842)

Imigranții germani au sosit în Basarabia nu doar din Ducatul Varșoviei, ci și direct din sudul Germaniei. Aceștia au venit atât pe cale terestră (prin Galiția), cât și pe cale fluvială (cu bărci pe râul Dunărea, din Ulm până la Ismail). Din aprilie până în august 1817, un număr mare de familii a plecat cu ambarcațiuni pe Dunăre. Însă, din cauza diferitor boli, a epidemilor și a lipsei de hrană, mulți emigranți au decedat. Se estimează că, din 5 508 persoane care au plecat din Ulm, în Rusia au ajuns doar 2 629 de persoane⁹⁶. După altă sursă, un număr de 2 629 de persoane, împărțiți în zece grupe a câte 50 de familii fiecare, au pornit în marș pentru a se stabili cu traiul în Caucaz. O parte dintre acești germani (213 familii, constituite din 907 persoane), ajunși în Ismail, au acceptat de a se așeza în Basarabia sau în gubernia Herson⁹⁷, iar 98 de familii au rămas în Basarabia și au fondat colonia Teplitz. În 1821, 28 de familii din teritoriul polonez au întemeiat colonia Katzbach. În total, în Katzbach s-au așezat cu traiul 65 de familii, inclusiv 20 originare din Württemberg și câte 14 din Prusia și Polonia⁹⁸.

Constituirea coloniei Sărata se datorează pastorului Ignaz Lindl. Acesta a fost mai întâi preot catolic, dar ulterior s-a apropiat de credința evanghelică, devenind un adept al sectei confesionale a hiliaștilor. În 1819, parohul Lindl s-a transferat cu traiul în Rusia. După o scurtă ședere în Peterburg, Lindl a fost numit paroh în Odesa, dar nu s-a bucurat de sprijinul credincioșilor catolici. În primăvara anului 1822 a obținut acordul de a forma o astfel de comunitate în Basarabia, pe valea râului Sărata.

Adepții lui Ignaz Lindl (674 din Bavaria și 141 din Württemberg) au emigrat din Germania în anul 1821. Însă, doar o parte dintre ei a ajuns efectiv în sudul Rusiei⁹⁹. Până în primăvară, imigranții au iernat în Odesa și în coloniile germane din

⁹⁴ http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Colonistii_varsovieni_1818.PNG (22 septembrie 2020).

⁹⁵ Hugo Häfner, *op. cit.*, pp. 47–48.

⁹⁶ Ortfried Kotzian, *Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudscha und in der Karpatenukraine*, München, Langen Müller, 2005, p. 219.

⁹⁷ Detlef Brandes, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neu-rußland und Bessarabien 1751–1914*, München, Oldenbourg Verlag, 1993, p. 103.

⁹⁸ Karl Stumpp, *Die Auswanderung aus Deutschland nach Rußland in den Jahren 1763 bis 1862*, Stuttgart 1978, pp. 85–86.

⁹⁹ Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 106.

împrejurimi. În 13 martie 1822, adepții lui Lindl au pornit cu 50 de căruțe la drum, iar pe 19 martie au ajuns pe valea râului Sărata din Basarabia, unde au fondat noua colonie. Grupul de imigranți era format din 63 de familii și nouă persoane necăsătorite. Pastorul Lindl obținuse în Basarabia un teritoriu cu o suprafață de 17 404 hectare, divizat în trei parcele. În colonia Sarata s-au constituit 101 gospodării, restul terenului fiind prevăzut pentru alte două colonii. Pământul era prelucrat în comun, iar recolta era repartizată, după necesități, membrilor comunității. În toamna anului 1822 au fost finisate 66 de case ale coloniștilor, iar în 1823 a fost plantată viță-de-vie¹⁰⁰.

Din cauza influenței mari a lui Ignaz Lindl în rândul coloniștilor germani, însuși împăratul Alexandru I a dispus, în decembrie 1823, expulzarea lui Lindl din Basarabia. În același an a decedat Christian Friedrich Werner, care era un adept convins al lui Lindl. Werner a lăsat prin testament o sumă mare de bani, care a fost utilizată la construcția Școlii Normale din Sarata, cunoscută și ca Școala Werner. După plecarea lui Lindl, deja din anul 1824, terenurile coloniei au fost repartizate pe familii, iar comunitatea s-a integrat treptat cu celelalte colonii protestante germane din Basarabia.

După anul 1827, au mai fost înființate șase colonii primare germane în sudul Basarabiei. Pe terenurile destinate imigranților din sudul Germaniei s-au constituit coloniile Gnadental (1830) și Lichtental (1834), ambele cu câte 80 de familii, originare din Württemberg. Colonia Gnadental s-a completat în decursul anilor 1830–1833, iar Lichtental în 1834–1847. Din 80 de familii ale coloniei Lichtental, 47 au venit direct din sudul Germaniei, iar 33 din Sarata și Gnadental¹⁰¹.

Răscoala din anul 1831 din Ducatul Varșoviei a provocat noi emigrări ale germanilor. Grupuri de imigranți au constituit coloniile Friedenstal (1833) și Plotzk (1839). Colonia Plotzk a fost formată inițial de 13 familii, sosite din districtul Plotzk din Polonia, iar în 1839–1840 au sosit alte 26 de familii din Polonia și Württemberg. În Friedenstal, o parte dintre primii coloniști au plecat înapoi, iar în locul lor, în 1843, au venit imigranți din sate de peste Nistru¹⁰².

În 1834, 15 familii din câteva colonii germane din Bugeac au fondat colonia Dennewitz. În total, cel mult 49 de familii din această colonie au venit direct din Germania, restul erau urmași ai imigranților germani, sosiți în anii 1814–1816. Colonia Hoffnungstal a fost fondată de 25 de familii, originare din Württemberg, dar urmașe ale imigranților care până în 1841 au locuit în colonia Karlstal, lângă Odesa. În 1842, aceștia s-au stabilit în sudul Basarabiei și au fondat colonia Hoffnungstal. În anii 1843–1847, în această colonie au mai sosit 57 de familii din diferite sate din gubernia Herson¹⁰³.

În perioada 1814–1842 au fost fondate 24 de colonii primare (Mutterkolonien), dintre care 21 pe terenurile destinate coloniștilor varșovieni. Coloniile germane se mărgineau în vest și sud – cu cele bulgare și găgăuze,

¹⁰⁰ Christian Fiess, „Sarata – 160 Jahre. 1822–1982”, în HKalBD, 1982, pp. 20–22.

¹⁰¹ Ludwig Layer, „150 Jahre Lichtental”, în HKalBD, 1984, p. 43.

¹⁰² Karl Stumpp, *op. cit.*, pp. 86–87, 517.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 86; Hugo Häfner, *op. cit.*, p. 55.

în est – cu sate ucrainene, în partea de nord – cu sate moldovenești și mixte din ținutul Bender. Coloniile au beneficiat de o largă autonomie locală, fiind divizate în districte (okrug). În 1817, coloniile germane au fost organizate în două districte, cu reședința în Malojaroslawetz și Klöstitz. În 1836 s-a constituit al treilea district, cu sediul în Sarata¹⁰⁴.

În sudul Basarabiei s-a constituit și o colonie cu viticultori elvețieni. În iulie 1822, opt familii (28 de persoane) au pornit la drum și, după o călătorie de peste patru luni prin Austria, Ungaria, Bucovina și Basarabia, au ajuns, în 10 noiembrie 1822, lângă Akkerman, unde au întemeiat colonia Șaba. Autoritățile ruse au repartizat pentru coloniștii elvețieni un teren cu o suprafață de 9 728 de desetine (circa 10 628,7 hectare), unde să fie așezate 120 de familii de coloniști elvețieni¹⁰⁵. În afară de livada de 700 de desetine, folosită în comun de către coloniști, fiecare familie a primit câte 60 de desetine separat.

Speranțele autorităților de a înființa o colonie mare cu viticultori elvețieni s-a materializat doar parțial. În anii 1823–1832, în Șaba au sosit 27 de familii de elvețieni, dintre care trei s-au întors înapoi. În 1846 au venit ultimele trei familii din Elveția, numărul total ridicându-se la 39 de familii. Din această cauză, coloniștii elvețieni au obținut doar 4 013 desetine de pământ, restul fiind dat de către stat în arendă. Elvețienii din Basarabia erau protestanți reformați, vorbitori de franceză. În Șaba au locuit și coloniști germani. În 1844, colonia Șaba avea 160 de locuitori (135 de elvețieni de origine franceză și 25 germani)¹⁰⁶. În 1850, în Basarabia erau 250 de francezi, majoritatea concentrați în colonia Șaba¹⁰⁷.

După constituirea celor 25 de colonii primare, numărul germanilor din Basarabia a crescut pe cale naturală. În 1827, în 18 colonii germane din Bugeac trăiau 9 304 persoane. După locul de origine, 3 198 (34,4%) erau din teritoriul Poloniei, 3 143 (33,8%) din Württemberg, 2 186 (23,5%) din Prusia, 378 (4,1%) din Bavaria, 224 din Brandenburg, 68 din Saxonia etc.¹⁰⁸ În 1834, în Basarabia locuiau 10 038 de germani. Până în 1850, numărul germanilor din Basarabia a atins cifra de 19 139 de persoane¹⁰⁹.

Potrivit unei statistici din anul 1844, 23 de colonii din sudul Basarabiei erau populate de 15 294 de persoane. În districtul Klöstitz (nouă colonii) erau 6 729 de locuitori, în districtul Malojaroslawetz (11 colonii) – 7 094 de persoane, iar în trei colonii din zona Sarata trăiau 1 471 de persoane¹¹⁰. În anul 1844, numărul total

¹⁰⁴ Valentina Chirtoagă, „Considerații privind evoluția socială în coloniile germane din sudul Basarabiei în perioada 1814–1871”, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. VII, 2010, p. 39.

¹⁰⁵ Hugo Häfner, *op. cit.*, pp. 52–53.

¹⁰⁶ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, p. 105; Arhiva Națională a Republicii Moldova, inv. 1, dosar 4126, f. 2, 78.

¹⁰⁷ Петр Кеппен, *Об этнографической карты Европейской России*, Санкт Петербург 1852, p. 34.

¹⁰⁸ Constantin Ungureanu, *Coloniile germane din Bucovina și Basarabia (până la mijlocul secolului al XIX-lea)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 2017, p. 74.

¹⁰⁹ Петр Кеппен, *Об этнографической карты Европейской России*, p. 19.

¹¹⁰ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 79.

al germanilor din Basarabia era de 15 525 de persoane, dintre care 15 294 (98,5% din total) erau concentrați în 23 de colonii din sudul provinciei¹¹¹. Deja din anii '50 ai sec. al XIX-lea, doar în 24 de colonii germane din sudul Basarabiei au fost înregistrați 24 049 de persoane¹¹².

Stabilirea țăranilor ruși și ucraineni în sudul Basarabiei

La momentul ocupării Basarabiei de către Rusia, în partea de sud a acestui teritoriu nu existau localități importante cu populație rusă sau ucraineană. Chiar și în orașe, numărul rușilor era foarte mic. Situația s-a schimbat radical în primele decenii de stăpânire rusească. În acest spațiu s-au refugiau țărani ruși și ucraineni, rascolnici și lipoveni, cazaci zaporojeni și dunăreni. În primii ani de stăpânire rusească, așezarea țăranilor ruși și ucraineni în Basarabia s-a produs fără o organizare din partea statului.

Către mijlocul anilor '20 ai sec. al XIX-lea, pe locul fostelor sate de tătari, precum și în alte locuri, au fost fondate circa 20 de sate noi. În 11 sate s-au așezat preponderent țărani fugari din alte gubernii și țărani din nordul Basarabiei. În unele sate s-au format comunități mixte moldo-ucrainene, în Caramahmet, Chebabcia, Zolocari s-au stabilit doar ucraineni¹¹³. În 1818, în Bugeac au fost înregistrați 90 061 de locuitori, inclusiv 16 144 (17,9%) de ucraineni și 8 049 (8,9%) de ruși. Marea majoritate a acestora locuiau în cinci orașe (8 950 de ucraineni și 6 713 ruși), pe când în sate trăiau doar 7 194 de ucraineni și 1 336 de ruși¹¹⁴.

Satele cu populație majoritar ucraineană erau concentrate lângă orașele Ismail (Sofian, Cagurlui), Chilia (Caramahmet, Draculea), Akkerman (Turlachi) sau pe țărmul Mării Negre (Șagani, Zolocari). Tot atunci existau sate cu populație mixtă româno-ucraineană, precum Han-Câșla, Furmanca, Galilești, Nerușai, Palanca, Tașlâc, Tatar-Bunar, Șaba (ținutul Akkerman), Broasca, Cășlița, Hagi-Curda, Hasan-Așpaga (ținutul Ismail). În 1818, au fost consemnați imigranți ucraineni și în multe sate moldovenești din ținutul Bender. În unele sate (Abaclia, Cenac, Fârlădeni, Săiți, Sălcuța, Tănătari, Tocuz), numărul ucrainenilor era mare, ceea ce denotă amploarea migrațiilor de la începutul sec. al XIX-lea¹¹⁵.

După anul 1823, din guberniile Rusiei au început să vină în sudul Basarabiei, în mod organizat, țărani de pe domeniile statului și militari trecuți în rezervă. Comitetul de miniștri a adoptat în 15 februarie 1824 un proiect de transferare în Basarabia a 20 de mii de țărani. Aceștia urmau să fie așezați în ținutul

¹¹¹ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, pp. 34, 105, 108, 113.

¹¹² В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 147–148.

¹¹³ И. А. Анцупов, *Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812–1870 гг.)*, Кишинёв, 1966, pp. 25–26.

¹¹⁴ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, p. 103.

¹¹⁵ *Ibidem*, pp. 92–94, 96–99, 101–102.

Akkerman, unde la sfârșitul anului 1825 încă erau disponibile 252 262 de desetine din proprietatea statului¹¹⁶. Țăranii de stat au primit câte 30 de desetine de familie, erau scutiți pe trei ani de plata impozitelor, eliberați de serviciul militar și erau asigurați gratis cu lemn pentru construcția caselor. Pentru comparație, coloniștii bulgari și germani au primit câte 60 de desetine de familie.

În cursul anilor 1827–1830, cei mai mulți țărani au sosit din guberniile Kursk, Orlov, Poltava și Cernigov. Aceștia au fondat 18 sate noi în județul Akkerman (Borisovka, Dmitrievka, Iaroslavka, Ivanovka, Nikolaevka, Pavlovka, Petropavlovka, Petrovka, Plahteevka, Pokrovka, Semionovka, Sergheevka, Spasskoe, Țaricianka, Uspenskoe, Vasilevka, Vvedenskoe, Voznesenskoe). O parte dintre imigranți s-a stabilit și în sate deja existente. În 1830, strămutarea țăranilor din guberniile ruse a fost sistată temporar și reluată în perioada 1832–1834. În mai 1835, din cauza micșorării substanțiale a terenurilor libere în Bugeac, s-a luat decizia de sistare a strămutării organizate a țăranilor din guberniile ruse.

După altă sursă se estimează că, în anul 1828, în sudul Basarabiei au sosit 1 306 familii (6 507 persoane) de țărani ruși și ucraineni din mai multe gubernii rusești. Aceștia au înființat 18 sate noi în Bugeac, inclusiv două în județul Bender (Mihailovka și Troițkoe) și 16 în județul Akkerman. În noile sate s-au așezat de la 40–50 până la peste 100 de familii. Pe parcursul anului 1830 au mai sosit 955 de țărani din gubernia Kursk¹¹⁷. În total, către anul 1837, în sudul Basarabiei au fost strămutați organizat 4 406 țărani de gen masculin sau circa 9 000 de persoane de ambele sexe. Până la mijlocul sec. al XIX-lea, numărul total al țăranilor de stat, transferați organizat în Bugeac, s-a ridicat la circa zece mii de persoane¹¹⁸. În Basarabia au continuat să vină clandestin și țărani fugari din guberniile ruse, dar amploarea acestor procese nu a fost atât de mare ca în primele două decenii ale sec. al XIX-lea.

Lipovenii, cazacii dunăreni și zaporojeni din sudul Basarabiei

La începutul sec. al XIX-lea, în sudul Basarabiei s-au stabilit lipoveni și necrasovieni (din grupul căzăcimii rusești din zona Donului). În timpul războiului ruso-turc din 1806–1812, unii dintre cazacii necrasovieni au susținut armata rusă și s-au mutat în sudul Basarabiei. Pe malul stâng al Dunării, cele mai cunoscute comunități cu lipoveni erau la Vilcov, Jebrieni, iar în număr mai mic aceștia trăiau în Chislița, Podcovca, Galilești. Orașul Ismail era centrul principal al necrasovienilor și lipovenilor din Bugeac. În anii 1811–1813, numărul necrasovienilor din oraș a crescut de la 185 la 474 de persoane. În 1812, în Ismail locuiau 315 necrasovieni, iar în 1817, din 299 de necrasovieni,

¹¹⁶ И. А. Анцупов, *Государственная деревня Бессарабии*, pp. 28–29.

¹¹⁷ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 41–42.

¹¹⁸ И. А. Анцупов, *Государственная деревня Бессарабии*, p. 30.

190 trăiau în Necrasovca. În zona orașului Ismail mai locuiau 465 piliponi și 413 alți lipoveni de „rasă velicorusă”¹¹⁹.

În 1826, 60 de colonii transdunărene din sudul Basarabiei erau populate de 29 953 de persoane, inclusiv 179 de cazaci zaporojeni, 108 ruși, 98 necrasovieni¹²⁰. Tot atunci, în Bender locuiau 350 de rascolnici și 159 de persoane de alte secte; în Ismail erau 1 212 lipoveni și 46 de rascolnici; în Chilia trăiau 324 de lipoveni, patru rascolnici și 92 din alte secte¹²¹. După statistica din anul 1827, în Bugeac locuiau 2 265 de lipoveni (868 în ținutul Ismail, 758 în Akkerman, 639 în ținutul Bender). Lipovenii locuiau în orașele Bender (633) și Ismail (590), exclusiv în satele Muravlevca (234) și Jebrieni (158), în mare majoritate în satele Coreacica – 117 (97,5%) și Vilcov – 355 (77,2%), în minoritate în satul Cișmea – 154 (31,4%)¹²². În ținutul Ismail erau și 299 de necrasovieni, dintre care 199 în satul Necrasovca.

După încheierea războiului ruso-turc din anii 1828–1829, cazaci necrasovieni din Dobrogea s-au așezat în sate de lipoveni (Vilcov, Necrasovca, Sofian) și în orașul Ismail. Până în anul 1835, în Rusia s-au întors circa 500 de persoane¹²³. Necrasovții s-au integrat treptat cu credincioșii lipoveni, din secta celor cu preoți, doar o mică parte fiind incluși în formațiunile militare ale cazacilor dunăreni.

În anul 1828, în Basarabia locuiau 5 979 de credincioși de rit vechi, dintre care 4 157 (69,5%) lipoveni ce acceptau preoții, 1 532 (25,6%) lipoveni fără preoți și 290 (4,9%) molocani. Cei mai mulți rascolnici locuiau în orașele Ismail (1 338), Chișinău (994), Bender (695), Chilia (313), în județele Akkerman (1 371), Iași (615), Ismail (231), Orhei (230)¹²⁴. În sudul Basarabiei, cel mai mare sat cu lipoveni era Vilcov, situat pe malul Dunării. Numărul lipovenilor din acest sat a crescut de la 635 (în 1835), la 1 157 (în 1855). O comunitate mare de lipoveni exista în Bender. La începutul anilor '60 ai sec. al XIX-lea, în Bender trăiau 1 060 de lipoveni, iar în suburbiile orașului (Borisovca, Lipcani, Gâsca, Protegailovca), din totalul de 2 420 de locuitori, peste jumătate erau lipoveni¹²⁵. În nordul și centrul Basarabiei, comunități importante de lipoveni erau în satele Cunicea, Hrubna, Belousovca, Sârcova.

Autoritățile ruse au susținut și colonizarea militară în sudul Basarabiei. În decursul anilor '20–'30 ai sec. al XIX-lea, în Bugeac s-au așezat cazaci dunăreni și zaporojeni, voluntari care au luptat de partea armatei ruse ori militari trecuți

¹¹⁹ A. A. Пригарин, „Русско-турецкая война 1806-1812 гг. и судьбы некрасовцев”, în „Русин”, nr. 2 (28), 2012, pp. 11–12.

¹²⁰ A. Клаус, *Наши колонии*, p. 320.

¹²¹ Ion Gumenăi, „Dinamica numărului populației lipovenești din Basarabia în perioada 1812–1835”, în „Tiragetia”, vol. I (XVI), nr. 2, 2007, p. 154.

¹²² *Статистическое описание Бессарабии*, c. 128–129, 138, 154, 292, 375, 392.

¹²³ И. А. Анцупов, *Русское население Бессарабии*, p. 63.

¹²⁴ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău, Lexon-Prim, 2017, p. 258.

¹²⁵ И. А. Анцупов, *Русское население Бессарабии*, p. 33.

în rezervă și pensionați. Toți acești imigranți erau asigurați cu câte 30 de desetine de familie și se bucurau de anumite privilegii și scutiri de impozite.

În 1822, cazaci zaporojeni s-au așezat în Pocrovca Nouă. În 1827, în această colonie erau 43 de familii de cazaci zaporojeni. Însă, în 1828, când a izbucnit războiul, cazacii au fost înrolați în armată, satul s-a depopulat, iar în 1830 a fost repopulat de coloniști bulgari. Mai târziu și acești bulgari au plecat în alte localități, iar la Pocrovca Nouă s-au așezat moldoveni. În 1823, pe malul stâng al râului Sarata, cazaci dunăreni și zaporojeni au fondat satul Akmangit. În 1827, un alt grup de cazaci zaporojeni a fondat satul Starokazacie, iar 144 de familii de voluntari de diferite etnii au înființat satul Volontirovca. În 1827, în tot ținutul Akkerman locuiau 472 de cazaci dunăreni¹²⁶.

Până în anul 1827 au fost fondate și patru sate cu militari trecuți în rezervă. În 1824, pe malul stâng al lacului Chitai s-a constituit satul Troițkaia, iar pe malul râului Sărata s-a format satul Mihailovka. În 1825, lângă drumul Akkerman – Chilia, militari rezerviști au fondat satul Nikolaevka. În 1826, pe malul drept al râulețului Hadjider s-a înființat satul Konstantinovka¹²⁷. În anul 1827, în Bugeac au fost înregistrate 220 de familii (704 persoane) de militari în rezervă, toți locuind în cele patru sate menționate¹²⁸. În Konstantinovka erau 94 de ruși, în Nikolaevka – 85 de ruși și 63 de ucraineni, în Troițkaia – 59 de ruși și 33 de ucraineni, în Mihailovka – 180 de moldoveni și 190 de ruși¹²⁹.

În sudul Basarabiei, mai ales în orașe, locuiau și mulți militari demobilizați, în grad de ofițeri de rang superior sau inferior. În 1827, în cele trei ținuturi din Bugeac erau 322 de ofițeri de rang superior și 174 de militari cu rang inferior¹³⁰. Deși nu se indica etnia acestor militari demobilizați, evident că marea majoritate erau ruși și ucraineni. În 1828, în sudul Basarabiei s-a constituit Armata Căzăcească de la Dunăre, care a cuprins, treptat, satele de cazaci și de militari în rezervă. Inițial această unitate de cazaci cuprindea trei sate, din 1835 – opt, iar din 1840 – zece stanițe și cătune. În 1856, în această formațiune militară erau incluși 2 860 de cazaci, 2 811 fiind militari activi¹³¹.

Evoluția numerică a ucrainenilor și rușilor din sudul Basarabiei

Imigrările clandestine și strămutarea organizată a țăranilor ruși și ucraineni au contribuit la creșterea numerică rapidă a acestora în sudul Basarabiei. În anul 1827, din totalul locuitorilor din Bugeac (112 722 de persoane), 21 295 (18,9%) erau maloruși, 8 029 (7,1%) velicoruși, 2 265 (2%) lipoveni, 299 necrasovieni.

¹²⁶ *Статистическое описание Бессарабии*, p. 108.

¹²⁷ *Ibidem*, pp. 143–145, 148, 151.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 62–63.

¹²⁹ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 93–94.

¹³⁰ *Статистическое описание Бессарабии*, pp. 107, 288, 369.

¹³¹ И. А. Анцупов, *Русское население Бессарабии*, p. 65.

Cazacii dunăreni (474 persoane) și zaporojeni (184) erau de diferite etnii¹³². După altă statistică din anul 1827, în Bugeac locuiau 112 620 de persoane, inclusiv 10 629 de ruși (8 416 în cinci orașe și numai 2 213 în sate) și 21 787 de ucraineni (9 800 în orașe și 11 987 la sate)¹³³. Majoritatea rușilor (79% din total) trăia în orașe, iar mai mult de jumătate dintre ucraineni (55%) locuia în sate.

Fondarea organizată, în anii 1828–1830, a peste 20 de sate cu țărani strămutați de pe domeniile statului, a contribuit la creșterea numerică și a ponderii rușilor și ucrainenilor din sudul Basarabiei. La mijlocul sec. al XIX-lea, în 13 dintre aceste sate trăiau doar ruși, în cinci sate locuiau exclusiv ucraineni, iar trei sate erau populate de ruși și ucraineni¹³⁴. După calculele noastre, în 22 de sate noi, întemeiate după anul 1828, locuiau atunci 13 103 persoane, dintre care 8 062 de ruși, 4 961 de ucraineni și 80 de moldoveni.

La mijlocul sec. al XIX-lea, în localitățile din Bugeac trăiau 288 007 persoane, inclusiv 52 112 (18,1%) ucraineni și 31 162 (10,8%) de ruși. Mai mult de jumătate dintre ucraineni (29 284 sau 56,2% din total) locuiau în sate, restul în cinci orașe, cei mai mulți la Ismail (9 413) și Akkerman (8 404). În același timp, circa 2/3 din totalul rușilor (20 831 de persoane) trăiau în localități urbane, inclusiv 11 453 la Ismail și 7 078 la Akkerman, iar 1/3 (10 331 de persoane) în sate¹³⁵. Însă, statistica populației de la mijlocul sec. al XIX-lea este incompletă și conține mai multe date controversate. Informațiile pentru cele trei județe din sudul Basarabiei nu sunt exacte, dar totuși reflectă o tendință clară de diminuare a ponderii românilor în favoarea locuitorilor de alte etnii.

Concluzii

La sfârșitul anului 1786, în urma colonizării și imigrării în Bucovina, numărul total al maghiarilor era de 2 350 de persoane, al germanilor de circa 1 580, al lipovenilor de circa 400 de persoane. În perioada administrației galițiene a continuat procesul de colonizare a Bucovinei. În acest interval, imigranții germani și slovaci au fondat colonii separate. Reprezentanții altor etnii fie se stabileau cu traiul în coloniile deja existente, cum era cazul maghiarilor și lipovenilor, fie se așezau în localitățile mai importante, fără a forma colonii distincte. Germanii, slovacii, maghiarii și lipovenii au înființat colonii separate, deoarece principala lor ocupație era agricultura.

În Bucovina se evidențiau trei tipuri de colonii germane. În munții din sud-vestul Bucovinei au fost întemeiate colonii cu mineri germani, majoritatea fiind originari din comitatul Zips și din Transilvania. În patru colonii au funcționat

¹³² *Статистическое описание Бессарабии*, pp. 25–26.

¹³³ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, p. 103; Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 23.

¹³⁴ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области*, pp. 145–147, 152–153.

¹³⁵ *Ibidem*, pp. 145–155; Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 23.

fabrici de sticlă, iar majoritatea nemților de aici erau originari din Boemia, fiind de religie catolică. În sfârșit, cele mai numeroase erau coloniile întemeiate de țărani germani. În 1787–1789 s-au așezat țărani șvabi în nouă sate din zona Rădăuți – Suceava, majoritatea fiind evanghelici. În anii '30 ai sec. al XIX-lea au fost întemeiate cinci colonii cu germani catolici din Boemia.

Depopularea Bugeacului a creat premise favorabile pentru colonizarea intensivă a acestui spațiu. În sudul Basarabiei s-a produs colonizarea organizată a bulgarilor și găgăuzilor de la sud de Dunăre, a germanilor din teritoriul actual al Poloniei, a țăranilor ruși și ucraineni din diferite gubernii rusești. Un număr mare de imigranți bulgari și găgăuzi a sosit în sudul Basarabiei imediat după anexare, în anii 1812–1816. Numărul imigranților transdunăreni a crescut în perioada respectivă cu circa 183% (de la 10 943 în 1812, la 30 995 în 1816). După structura etnică, 78,2% dintre acești coloniști erau bulgari și găgăuzi, 13,5% români, iar restul de alte etnii (ucraineni, greci, ruși). După anul 1819, s-au constituit coloniile cu imigranți transdunăreni, au fost trasate hotarele coloniilor și delimitate terenurile agricole. Coloniștii transdunăreni au primit câte 60 de desetine de pământ de familie și au fost scutiți de recrutare.

A doua colonizare masivă cu bulgari și găgăuzi s-a produs în anii 1830–1831, când în Bugeac au sosit 7 592 de familii (38 846 de persoane). Cei mai mulți imigranți din Balcani s-au stabilit în coloniile deja existente, iar restul au înființat 21 de sate noi. Totuși, în anii 1832–1834, o bună parte de imigranți transdunăreni s-a reîntors la sud de Dunăre. În 1835 au fost înregistrați 39 025 de coloniști transdunăreni vechi și doar 18 007 coloniști noi. În 1850, în 83 de colonii bulgare din sudul Basarabiei trăiau 85 461 de persoane, dintre care 56% bulgari, 25% găgăuzi, 15% români, restul de alte etnii.

Imediat după anexare au fost înființate și mai multe colonii cu germani din Ducatul Varșoviei. În decursul anilor 1814–1817, în sudul Basarabiei au sosit 1 541 de familii germane (8 284 de persoane), care au înființat 13 colonii în zona centrală a Bugeacului. Până în 1842 au fost întemeiate 24 de colonii germane, iar către anul 1856, în sudul Basarabiei locuiau 24 159 de germani. Coloniștii germani au primit câte 60 de desetine de pământ de familie, au beneficiat de anumite privilegii și au fost scutiți de recrutare. Marea majoritate a coloniștilor germani era de confesiune luterană.

În primul deceniu de stăpânire țaristă, imigrarea țăranilor ruși și ucraineni în Basarabia s-a produs mai mult spontan, aceste procese fiind facilitate de existența multor terenuri libere. Din anul 1824, s-a realizat strămutarea organizată a țăranilor din guberniile Rusiei. În 1828, a sosit un număr mare de țărani ruși și ucraineni, care au fondat 18 sate în sudul Basarabiei. Strămutarea țăranilor din guberniile Rusiei a continuat și în deceniile următoare, dar cu o intensitate mai mică. Comparativ cu coloniștii bulgari și germani, țăranii ruși și ucraineni au primit doar câte 30 de desetine de familie, au fost scutiți pentru mai puțini ani de plata impozitelor și nu au fost eliberați de serviciul militar.

Colonizările cu populație alogenă au fost mult mai semnificative în Basarabia, mai ales în Bugeac, față de Bucovina. În sudul Basarabiei, zone întinse au fost colonizate compact cu bulgari, găgăuzi, germani, ruși și ucraineni, ceea ce a contribuit la modificarea radicală a structurii etnice a populației și la diminuarea rapidă a ponderii populației românești. În Bucovina au fost întemeiate mult mai puține colonii cu germani, maghiari, lipoveni sau slovaci, mai ales în partea centrală și de sud a provinciei. Din cauza lipsei unor terenuri libere, majoritatea coloniilor din Bucovina au fost întemeiate dispersat sau chiar în cadrul unor sate locuite de români, ceea ce a contribuit la existența unor legături cu reprezentanții altor etnii și nu la autoizolarea unor comunități etnice, cum a fost cazul în Bugeac.

ADUNAREA DE LA PUTNA (AUGUST 1871), REFLECTATĂ ÎN CÂTEVA PERIODICE DIN IAȘI ȘI BUCUREȘTI SEMNIFICAȚIA ȘI IMPACTUL ÎN RÂNDUL SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

GABRIEL CHIRAȘ

Drd., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
E-mail: gaby.chiras@gmail.com

The Putna Assembly (August, 1871) described in several periodical publications from Iași and Bucharest. Its Significance and Impact on the Romanian Society

(Abstract)*

The Putna Assembly on August 15, 1871 represented for Romanians everywhere a new impetus given to the national movement. The events that took place in a Bukovinian village were widely reported by the historians of the time and would be remembered long after. An overview of several newspapers from Bucharest and Iasi completes this account of the event. The analysis of these newspapers followed the impact and significance that the Putna Assembly produced on the Romanian society.

Keywords: Romanian press, The Putna Assembly, “Românul”, “Telegraful de București”, “Trompeta Carpaților”, “Curierul”, “Informațiunile”.

Adunarea de la Putna, din august 1871, este amintită în cele mai multe monografii, lucrări și articole drept una dintre cele mai entuziaste vii și mișcări naționale ale românilor, fiind totodată un „răspuns” la schimbările politice pe care imperiul multinațional le suferise. Inițiativa studenților români care studiau la Viena a fost un pas către o mișcare națională ce trebuia să reanime vechile idealuri și să repună în discuție situația românilor de peste hotarele României. Ideea unei adunări a studențimii române, lansată încă din anul 1868¹, nu se

* Traducere: Gabriel Chiraș.

¹ Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna 1871*, extras din volumul: *Șaptezeci de ani dela înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–1932)*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1932, p. 7.

bucurase de un context favorabil, în condițiile în care constituirea dualismului austro-ungar a produs o reconfigurare a intențiilor și a modului în care decidenții politici români trebuiau să răspundă acestor schimbări. Românii bucovineni, dar și cei din țara mamă, priveau cu suficientă susceptibilitate noua structură a imperiului multinațional, ceea ce impunea, inevitabil, o nouă abordare politică. Totuși, o modificare a relației României cu Austro-Ungaria nu a fost sesizabilă, cel puțin în primii ani de la constituirea dualismului, de aici și intenția crescândă a acțiunilor de afirmare a tinerilor români.

Programată inițial pe 15 august 1870, la împlinirea a 400 de ani de la ridicarea mănăstirii, adunarea de la Putna trebuia să marcheze și ideea de continuitate a românilor în Bucovina. Însă, războiul franco-prusac fusese încă o piedică în calea organizării manifestațiilor de la Putna. A trebuit să mai treacă un an până ce Adunarea de la Putna avea să rămână întipărită în mentalul colectiv al românilor.

În ceea ce privește contextul intern și extern cu care se confrunta România în anul 1871, trebuie să precizăm faptul că primele luni ale acestuia fuseseră deosebit de dificile pentru principele Carol, culminând cu o mișcare antidinastică fără precedent și o schimbare de guvern ce s-a remarcat prin capacitatea ei de a menține ordinea și stabilitatea tronului român. Guvernul de esență conservatoare Lascăr Catargiu, instalat în martie 1871, reprezenta o reșezare a statului român în cadrul unui continent dominat de curentul conservator promovat de Germania, învingătoare a războiului tocmai încheiat cu Franța. Acestea i se alăturau Austro-Ungaria și Rusia. Așadar, aceste schimbări la nivelul politicii continentale europene aveau să se răsfrângă mai mult sau mai puțin și asupra celorlalte state, îndeosebi și asupra României. Pentru statul român, relativa pace care domnea pe continent oferea decidenților politici un oarecare motiv de liniște. În același timp, guvernul nou instalat a trebuit să asigure puterile garante de intențiile statului român, evitând astfel o posibilă intervenție a acestora. O altă chestiune ce interesa statul român și care amenința chiar ruperea relațiilor cu Germania a fost afacerea Stroussberg, ce avea să ocupe întreaga perioadă a cabinetului conservator. Relațiile încordate între statul român și cel german aveau să implice și celalalte puteri garante și puterea suzerană, cancelarul Bismarck fiind ferm în acțiunile sale de subminare a drepturilor statului român.

Într-un asemenea context, acțiunile oamenilor politici români în direcția susținerii unei adevărate adunări la Putna trebuiau să comporte prudență. La nivelul societății românești, interesul pentru acest eveniment a fost mai degrabă scăzut. O dovedesc și subscripțiile slabe venite din România pe parcursul anului 1870 către organizatorii adunării, suma strânsă fiind infimă pentru cheltuielile ce trebuiau acoperite². Studenții români din Viena nu s-au lăsat descurajați, odată cu intrarea în noul an ideea adunării fiind asumată, iar pregătirile începute prevestind buna desfășurare a acesteia.

² *Ibidem*, p. 15.

Cum încercările anterioare de organizare a acestei serbări eșuaseră, iar august 1871 se anunța tot mai rapid, românii erau interesați în mod deosebit de ceea ce avea să se petreacă în Bucovina. Principalul canal de informare pentru acțiunile care urmau să se desfășoare la Putna era ziarul. Modul în care societatea românească s-a raportat la acest eveniment se regăsește reflectat în diferite ziare, fiecare împărtășind discursul general privitor la o autentică sărbătoare a românismului, nu fără a scăpa printre rânduri și anumite subtilități. În cazul de față, ne-am îndreptat atenția către ziarele din Iași și București, ziare mai mult sau mai puțin cunoscute. Fie că împărtășeau o anumită convingere politică sau încercau să mențină o direcție de neimplicare politică, acestea au tratat Adunarea de la Putna cu o deosebită seriozitate. Dincolo de elogierile clasice, periodicele consultate ne-au permis, la o primă privire de ansamblu, să observăm starea de spirit a societății românești din Moldova și Muntenia. Mai mult decât atât, evidentă a fost pregătirea românilor pentru eveniment. Periodicele care au relatat despre evenimentul de la Putna au fost totodată și „organizatori” ai acestuia, articolele publicate fiind un mod prin care românii s-au mobilizat pentru donații, organizare sau pur și simplu pentru prezența la evenimentul din august 1871. Chiar din săptămânile de dinaintea evenimentului, periodicele începeau să transmită informații despre mersul pregătirilor. Fie că interesul pentru eveniment aparținea în mare parte celor din comitetul redacțional al ziarelor, nu mai puțin adevărat este și faptul că publicul cititor se arăta la fel de dornic să fie la curent cu ceea ce se preconiza a fi o adunare demnă de „spiritul veacului”, ca să parafrazăm din textele periodicelor.

Unul dintre cele mai cunoscute ziare a fost cel deținut de C. A. Rosetti, fruntașul liberalilor radicali, alături de Ion C. Brătianu. Intitulat inițial „Concordia”, la apariția sa în martie 1857, iar mai apoi „Românul, ziar politic, comercial și literar”³, publicația se situase încă de la început printre cele mai importante periodice ale Munteniei și apoi ale României. Din cauza caracterului inflamabil al articolelor, Rosetti a fost amenințat cu închiderea redacției și, mai ales, cu trimiterea în judecată. Cu o apariție zilnică, uneori și cu ediție de seară, „Românul” era printre cele mai de actualitate periodice. Dacă la nivel local existau și alte ziare, la nivel național periodicul liberal radical întrunea în paginile sale cele mai diverse știri, anunțuri sau informații. Dacă este să ne referim la subtitlul acestuia din 1871, „Voiește și vei putea, luminează-te și vei fi”, am putea chiar să afirmăm că, într-o mare măsură, cel puțin din perspectiva informării despre Adunarea de la Putna, „Românul” reușește să își îndeplinească acest obiectiv. De altfel, ziarul a fost un reper după care și gruparea conservatoare își construia mare parte din atacuri la adresa liberalilor radicali pe acest teren la publicisticii.

Încă din săptămânile de pregătire a evenimentului de la Putna, fiecare număr al ziarului, tipărit în patru pagini, rezervă loc apelurilor studențimii române pentru

³ I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790–1990)*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 418.

susținerea financiară și populară⁴. Cele mai multe știri despre subiect sunt regăsite pe pagina a doua a periodicului, de obicei la rubrica „Informațiuni” sau „Corespondență publică”, aici fiind publicate tot mai multe scrisori care susțineau cele ce aveau să se petreacă în Bucovina. „Spiritul secolului în care trăim a dat un avânt nou simțului de naționalitate și toți suntem datori de a lucra la progresul acestui spirit [...]. Trăiască România, una și nedespărțită!”⁵ Evident, cele mai măgulitoare cuvinte erau adresate evenimentului și românilor care se preocupau de acesta, la fel cum și alte ziare tratau în aceeași măsură toată organizarea festivității. Remarcăm faptul că „Românul”, cunoscut pentru comentariile agresive și directe la adresa guvernului, nu a publicat informații privitoare la atitudinea guvernului conservator față de evenimentul care urma să se desfășoare la Putna. Cea mai apropiată explicație ar putea fi chiar necesitatea ca Adunarea de la Putna să fie minimalizată la nivel oficial. Apariția unor comentarii acide în „Românul” ar fi dezvăluit destule încât guvernul de la Viena să reacționeze pe măsură. Așadar, e mai posibil să fi fost de preferat moderația decât reacția puterilor garante. Cu toate acestea, în zilele de 14, 15 și 16 august, Serbarea de la Putna a ținut prima pagină a ziarului, cu articole dedicate Mănăstirii Putna și domnitorului Ștefan cel Mare. Toate cele petrecute în Bucovina au fost detaliate de către G. Dem. Teodorescu, care a comparat Putna cu „Mecca românității”⁶. Erau multe asemenea exagerări, firește, dar nu mai puțin adevărată însuflarea de către cei prezenți a unui nou spirit de românism, înțeles de noile generații care aveau să urmeze.

Timp de aproape o lună, „Românul” a publicat articole despre cele petrecute la Putna, fiecare număr cuprinzând discursurile celor prezenți la manifestare, dar și a tuturor celor implicați, nu fără a face o scurtă radiografiere a românilor care au răspuns chemării studenților. În ciuda afilierei politice și a reproșurilor la adresa junimiștilor prezenți la manifestare, periodicul lui Rosetti este principala sursă de informare și, totodată, poate cea mai fidelă în direcția unei relatări ample despre ceea ce se petrecuse în satul bucovinean.

Cu o prezență mult mai slabă în rândul cititorilor, dacă este să le comparăm cu „Românul”, ziarele locale și de provincie sunt importante prin caracterul lor simplist, dar în același timp interesant prin modul în care s-au raportat la mizele acestei adunări.

Un alt ziar la care ne referim este „Telegraful de București”, care a apărut în aprilie 1871, cu o frecvență zilnică⁷. Deși a avut o existență de doar câteva luni, acesta s-a impus între periodicele capitalei. Evenimentul de la Putna nu se bucură

⁴ „Românul”, anul XV, 9–10 august 1871, p. 2.

⁵ Idem, anul XV, 19 august 1871, p. 2.

⁶ Idem, anul XV, 22 august 1871, p. 2.

⁷ *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, (în continuare se va cita: *Publicațiunile periodice românești*), descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ion Bianu, bibliotecarul Academiei Române, tomul I, *Catalog alfabetic 1820–1906*, București – Leipzig – Viena, 1913, p. 716.

de o mare receptare în paginile „Telegrafului”, însă, în ziua serbării, ziarul este dedicat evocării domnitorului Ștefan cel Mare⁸. În numărul festiv sunt publicate urările adresate românilor care au organizat această sărbătoare; se propune sărbătorirea lui Mihai Viteazul în anul următor; se sugerează ca exemplul Bucovinei să fie urmat și de Transilvania, în anul 1873⁹; Gr. Tocilescu face o scurtă istorisire a faptelor lui Ștefan cel Mare, apărătorul creștinătății; sunt publicate poezii și anunțul că, în urma serbării, s-a bătut o medalie comemorativă. În numerele următoare din „Telegraful de București” sunt publicate puține informații despre evenimentul de la Putna. Este tipărit doar discursul lui A. D. Xenopol, context în care este comentată alegerea acestuia în calitate de vorbitor la evenimentul din 1871, „Telegraful” punând această „vină” pe umerii lui Titu Maiorescu. De altfel, Titu Maiorescu fusese constant criticat în paginile ziarului pentru implicarea sa în desfășurarea evenimentului¹⁰. Aceasta se explică prin orientarea ziarului de susținere a liberalilor radicali, redactorul acestuia, Ioan C. Fundescu, fiind un contestatar constant al acțiunilor conservatorilor, mai ales al colegului de breaslă, Titu Maiorescu și al junimiștilor. Mare parte dintre articolele semnate în „Telegraful de București” sunt reproduse din „Românul”, semn că „Telegraful” era mai degrabă o extensie a acestuia. Nu știm care au fost disensiunile dintre Maiorescu și Fundescu, dincolo de aversiunea tradițională dintre liberali și conservatori, dar cel mai probabil acestea fuseseră generate de comentariile prin care Maiorescu critica importul de neologisme la care recurgea Fundescu, respectiv modul său de exprimare și curentul vestic de scriere în limba română¹¹.

Tot de la București, ziarul „Trompeta Carpaților” se număra printre periodicele care aveau o difuzare cuprinzătoare în epocă. Gazetă politică și literară, aceasta apare de trei ori pe săptămână în perioada 1865–1877, sub conducerea lui Cezar Bolliac și redacția lui N. Bassarabescu¹². Ziarul se dorea a fi un periodic de orientare independentă, lăsând ca faptele să cântărească mai mult decât opinia gazetarului. Dacă la 1848 îl găsim printre revoluționari, cu o activitate publicistică interesantă, în perioada la care ne referim Bolliac tinde să aibă mai degrabă o atitudine binevoitoare față de măsurile guvernamentale ale executivului Lascăr Catargiu. Atitudinea favorabilă la adresa conservatorilor se datorează și înscrierii lui Bolliac în rândurile conservatorilor încă din 1870¹³. În ceea ce privește Adunarea de la Putna, „Trompeta Carpaților” publică puține articole despre

⁸ „Telegraful de București”, anul I, 15 august 1871, p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰ „Fiarele cosmopolite, având în capul lor pe d. Titu Maiorescu, isbutiră a profita de o imprudență a junilor români din Viena și a smulge din mâna lor un loc pe care nu meritau nici chiar a-l privi. [...] Era de trebuință ca unul Xenopol să aibă rolul însemnat de a ține discursul de festivitate?”. Cf. „Telegraful de București”, anul I, 20 august 1871, p. 2.

¹¹ Titu Maiorescu, *Critice*, București, Editura Librăriei Socec, 1874, pp. 56–57.

¹² I. Hangiu, *op. cit.*, p. 485.

¹³ Eugen Simion, „Cezar Bolliac”, în „Caiete critice”, revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă, Grupul interdisciplinar de reflecție și Editura Expert sub egida Academiei Române, București, nr. 7 (345), 2016, p. 5.

evenimentele petrecute în satul bucovinean¹⁴. Sunt amintite comentariile răutăcioase ale „Telegrafului”, cu privire la Xenopol și la originile sale. Dacă publicația i-a avut în vedere pe radicali, nu mai puțin adevărată este și incriminarea care se face armatei și indirect guvernului. Principala nemulțumire a gazetarului a constituit-o lipsa armatei române de la festivitățile de la Putna. Acesta era de părere că statul român era dator să cinstească așa cum se cuvine memoria lui Ștefan cel Mare, unul dintre cei mai străluciți comandanți militari¹⁵. Facem precizarea că o susținere oficială din partea guvernului a manifestării, implicând totodată și alte acțiuni ale acestuia, au fost de la început înlăturate. Nici principele Carol și nici Lascăr Catargiu nu ar fi îngăduit trimiterea unui corp de armată, lucru care putea ridica o serie întreagă de suspiciuni din partea autorităților austriece, iar o nouă complicare a situației, și așa delicate, în care se afla România în afacerea căilor ferate ar fi fost un motiv în plus pentru posibile reacții ale puterilor garante.

Periodicele din capitala Moldovei sunt mai puține ca reprezentare decât cele din București. La momentul august 1871 mai multe ziare fuseseră desființate sau își încetaseră activitatea pentru o perioadă de timp. Totuși, dintre cele care funcționau în Iași amintim „Curierul de Iași” și „Informațiunile”.

„Curierul, foaia intereselor generale” apărea de două-trei ori pe săptămână, sub direcțiunea, din anul 1868, a lui Theodor Bălășan¹⁶ (câțiva ani mai târziu, în 1876, redactor-șef avea să fie și Eminescu). Orientarea ziarului era conservatoare, dată fiind prezența directorului în rândurile junimiștilor¹⁷. Referitor la Adunarea de la Putna, ziarul ieșean descria, de obicei, pe pagina a doua a numerelor sale, în detaliu, fiecare pregătire ce se făcea în Iași pentru serbare. Orașul era în fierbere la apropierea zilei în care avea să se cinstească memoria domnitorului Ștefan cel Mare. Fuseseră organizate mai multe grupuri de oameni, atât din Iași, cât și din Vaslui, care urmau să reprezinte cu mândrie aceste orașe la Putna¹⁸. Periodicul acorda un interes deosebit pentru relatarea tuturor informațiilor care puteau motiva cât mai mulți români să se îndrepte spre Putna. Erau menționați reprezentanții Mitropoliei Moldovei, autoritățile locale, diferite categorii sociale care urmau să se urce în trenul cu destinația Bucovina. „E nobil, patriotic și frumos ceea ce se face pentru prima serbare națională la care vor participa românii din toate unghiurile”¹⁹. În timp ce se prezentau toate omagiile aduse lui Ștefan cel Mare la Putna, ziarul oferea detalii și despre propria adunare de la Iași, unde s-a cinstit memoria domnitorului Moldovei. Comemorarea a avut loc la Biserica Sf. Nicolae Domnesc, ctitorie a domnitorului moldovean, după care o fanfară a intonat mai multe imnuri,

¹⁴ „Trompeta Carpaților”, anul IX, 26 august 187, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ I. Hangiu, *op. cit*, p. 130.

¹⁷ Iacob Negruzzi, *Amintiri de la Junimea*, ediție îngrijită și prefață de Ioana Pârvulescu, București, Editura Humanitas, 2011, p. 315.

¹⁸ „Curierul de Iași”, anul IV, 11 august 1871, p. 2.

¹⁹ *Ibidem*.

s-au spus poezii, iar la sfârșit s-au împărțit bani săracilor²⁰, capitala Moldovei cinstind așa cum se cuvine memoria înaintașilor.

În schimb „Informațiunile”, un alt ziar din Iași, funcționa ca filială a ziarului cu același nume ce activa la București și apărea săptămânal din anul 1870, sub redacția lui D. C. Stamatopulo²¹. Spre deosebire de celălalt ziar ieșean, acesta, poate și din cauza frecvenței numerelor, cuprinde în paginile sale puține informații despre eveniment. Cu această ocazie, se înserează totuși o nemulțumire cu privire la componența juriului care trebuia să se ocupe de discursuri²². Probabil că această nemulțumire a fost constantă critică la adresa junimiștilor și a desemnării lui A. D. Xenopol pentru susținerea discursului.

Receptarea și impactul în rândul societății românești a evenimentului de la Putna a fost slabă, dacă este să dăm crezare ultimului periodic amintit. Din delegațiile care au plecat spre Putna, părea mai mult o adunare a moldovenilor²³. Interesul ziarelor a fost scăzut, mai ales după eveniment, semn că doar în primele zile știrea a ținut prima pagină, după care, cele mai multe știri erau de ordin administrativ. Dacă „Românul” și „Trompeta Carpaților” și-au pus problema unei continuări a afirmării românismului, știrile despre însemnătatea adunării se risipesc treptat în paginile celorlalte ziare. În ceea ce privește numărul participanților la Adunare de la Putna, acesta era prezentat diferit de la ziar la ziar. În timp ce „Telegraful” avansa cifra de 1 500 de persoane prezente, bazându-se pe porticul ridicat pentru comemorare, ziarele ieșene ofereau cifra de 3 000 de persoane.

Guvernul român, condus de conservatori, a preferat să se desprindă de aceste manifestări, având doar câteva luni în exercițiu. Ceea ce preocupa executivul român era mai degrabă liniștirea puterilor garante și impunerea ideii că ordinea a fost restabilită în urma mișcărilor antidinastice, iar România nu mai putea fi privită ca un factor perturbator în această parte a Europei. Mai mult decât atât, principala chestiune care interesa în mod direct România era afacerea Stroussberg, ce devenise tot mai obsedantă și provocase o tensiune gravă între România și Germania. Intenția guvernului român fusese așadar neutră față de cele ce se petreceau la Putna, evitând astfel o posibilă tensiune cu Austro-Ungaria, stat apropiat de interesele germane. În ciuda acestei receptări de moment a adunării, semnificația a fost cu totul deosebită, momentul afirmării românilor din provinciile istorice dând impulsul pentru afirmarea constantă pe terenul revendicării drepturilor politice și naționale.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Publicațiunile periodice românești*, p. 335.

²² „Informațiunile”, anul II, 16 septembrie 1871, p. 2.

²³ *Ibidem*.

„LUMEA DE DINCOLO DE LUME” DIN ISTORICUL INSTITUTULUI DE BOLI MINTALE DIN CERNĂUȚI

HARIETA MARECI-SABOL

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: harieta@atlas.usv.ro

“The World beyond the World” A Brief History of the Institute of Mental Illnesses in Chernivtsi

*(Abstract)**

In the context of the individualization of psychiatry as a branch of medical science, the health care and the new forms of therapies had changed the way of treating the patients with nervous and mental disorders. In the Austrian empire, with the development of “institutional psychiatry”, various hospitals and asylums were opened to meet the needs of care and hospitalization. Regarding Bukovina, the lack of space allocated to the psychiatric department of the General Hospital in Chernivtsi and the growing number of cases of psychosis and neurosis led doctors to request the establishment of a special facility where patients should be treated according to the degree of disease and individual necessities. The founders of the Institute of Mental Illnesses in Chernivtsi tried to organize their lives and work according to the principles of human dignity and respect. The article aims to outline the main moments that marked the design and construction of the first complex psychiatric settlement in the Austrian province of Bukovina. It also presents the numerical evolution of patients, diagnoses, and some of the medical challenges faced by doctors in Chernivtsi, using statistical data and information from the press of the early twentieth century.

Keywords: mental illnesses, Chernivtsi, construction, behavior, statistics.

„... cele două nopți nedormite îi slăbiră trupul. Simțea durere în toate încheieturile, deși nu muncise deloc. Nu se putea ridica. Dar după câteva momente se opinti și reuși să se scoale. Dar un vârtej îl apucă, făcându-l să se învâртеască în loc. Râdea și striga. Apoi luă direcția ușii, o descuie și ieși în stradă, cu părul vâlvoi,

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

Analele Bucovinei, XXVIII, 1 (56), p. 67–97, Rădăuți – București, 2021

cu cravata atârnată într-o parte și cu vesta descheiată. Începu să alerge prin mijlocul străzii. Nu vedea pe nimeni și nimic. Trecătorii se opriră în loc, urmărind cu privirile pe omul care, cu fața desfigurată, se mișca în grabă spre un țel necunoscut. Trecu piața, lovind în mersul său câțiva trecători. Unul din ei, dându-și seama că are de a face cu un dement, strigă în gura mare: «Prindeți-l!»¹ În suprinzătorul său exercițiu literar intitulat *Fănuță*, istoricul Teodor Bălan își imagina personajul principal confruntându-se, la un moment dat, cu „șocul nervos, provocat de o surescitare a nervilor”. Cu ușurința verbală specifică romancierilor, autorul surprindea paroxismul unei crize familiale, în care soția – părăsind clandestin căminul – lua cu ea pe unicul copil al cuplului. Spre deosebire de nebunie ca „soluție” pentru femeile îndrăgostite și înșelate ori abandonate, rătăcirea masculină avea de-a face mai mult cu meandrele existenței publice sau profesionale²: „Să apară în fața Tribunalului și să se declare vinovat că a părăsit căminul conjugal? Va fi condamnat și șters din lista magistraților. Va fi alungat în stradă ca un nemernic. Nu! Nu va putea duce traiul omului dat afară din societate. Mai bine moartea! Dar cum să-și facă capăt vieții? Să se spânzure ca omul din strada Prutului sau să se arunce în valurile umede ale Prutului care îi vor pregăti, între pietriș și alge, un culcuș liniștit”³. De fapt, literatura universală a secolelor al XIX-lea și al XX-lea abundă în lucrări despre ipostazele tulburărilor psihice, unele personaje moștenind „alienarea”, iar altele dobândind-o. La rândul său, presa alocă suficient spațiu acestui fel de drame, în cadrul rubricilor mondene fiind descrise acțiunile cu sfârșit trist sau tragic pentru „bieții nebuni” și pentru familiile sau cunoscuții lor.

O incursiune în vasta nosografie psihiatrică oferă celor interesați un tablou pe cât de fascinant, pe atât de complex și de contrariant, „experiența nebuniei” fiind raportată atât la relațiile interumane (implicit la dimensiunile valorice și morale pe care acestea le presupun), cât și la contextul cultural și istoric. Apariția și, mai ales, recunoașterea sa ca formă de manifestare inadecvată mediului social a determinat luarea unor măsuri de izolare. Cum alienații atrăgeau asupra familiei blestem, amenințare și batjocură, ei trebuiau fie „ascunși de lume”, fie scoși din comunitate pentru a fi internați în centre în care, de multe ori, se amalgamau mai multe categorii de populație: „smintiți și mișei”, retardați și oameni fără de căpătâi, condamnați de drept comun și tineri care au tulburat liniștea familiei ori i-au delapidat bunurile. Cu alte cuvinte, practica internării bolnavilor mintali nu se supunea unei expertize medicale, judecătorul fiind în măsură să decidă separarea de contactul social.

Totuși, către sfârșitul secolului al XVII-lea, considerente de tip „umanist” au condus la întemeierea unor așezăminte speciale, destinate persoanelor cu afecțiuni mintale, incapabile să lucreze, să producă sau să își câștige existența,

¹ *Restitutio Teodor Bălan* (în continuare se va cita: *Restitutio Teodor Bălan...*), ediție îngrijită și prefață: Harieta Mareci-Sabol, Iași, Editura Pim, 2014, p. 281.

² Philippe Aries, Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. VII, București, Editura Meridiane, 1997, p. 254

³ *Restitutio Teodor Bălan...*, pp. 280–281.

ce se diferențiau de leneși, săraci sau vagabonzi. Clădirile care adăpostiseră victimele marilor plăgi abătute asupra Europei au fost adaptate necesităților celor cu un comportament diferit de cel comun, iar altele au fost special construite în acest scop. În întreg secolul al XVIII-lea, Europa număra deja câteva centre destinate alienaților: Bologna (1710), Varșovia (1726), Berlin (1728), Dublin (1745), Ludwigsburg (1746), Londra (1759), Deventer (1760), Manchester și Copenhaga (1766)⁴. În 19 aprilie 1784, se deschidea, la Viena, în perimetrul spitalului general un *Narrenturm* sau „Turnul Nebunilor”, potrivit ordinilor împăratului Iosif al II-lea și planurilor baronului Iosif von Quarin, profesorul de anatomie și farmacologie devenit primul director al noii instituții medicale. Inițiativa monarhului austriac a fost una revoluționară, prin ea pacienții psihiatrici fiind transferați din infernul carcerelor insalubre în ceea ce, la vremea respectivă, ajunsese cunoscut drept *Kaisers Gugelhupf*⁵. Deși unii au considerat „Turnul” doar o alternativă la spațiile de detenție pentru alienați, organizarea sa a demonstrat o schimbare în modul în care bolnavii psihic erau priviți și ajutați, întrevăzându-se chiar speranța vindecării. Este adevărat că, pentru multă vreme, strategiile de tratament au rămas cantonate în concepția medievală a umorilor care puneau sănătatea oamenilor pe seama excesului sau a deficienței unuia dintre cele patru fluide corporale (bilă neagră, bilă galbenă, flegmă și sânge). Începând din 1803, pacienții din *Narrenturm* au fost supuși unei evaluări cu privire la pericolul pe care îl reprezentau pentru ei și pentru ceilalți, în baza unor criterii fiind stabilită capacitatea lor de a-și purta de grijă, de a face rău celorlalți și de a se vindeca⁶. Cei cu forme ușoare ale bolii aveau posibilitatea de a părăsi „celula” pentru a face scurte plimbări în grădina, pentru a picta, a scrie sau a se roti într-un carusel, în timp ce cazurile grave erau izolate la ultimul etaj. Se estimează că între 200 și 270 de persoane au populat, constant, cele 139 de încăperi din „Turnul nebunilor” din Viena, condițiile rudimentare de locuire și tratament fiind descrise de doctorul Michael Viszánik, primul psihiatru angajat al instituției⁷.

După ce, în secolul al XVIII-lea, alienații au fost recunoscuți, pentru prima dată, ca „incapabili” și „nebuni”, psihopatologia secolului al XIX-lea i-a declarat „bolnavi”, victime ale unor maladii care i-au îndepărtat spre limitele normalității, plasându-i în punctul de întâlnire dintre decretul social al internării, cunoașterea juridică și experiența medicală⁸. Generate de intensificarea proceselor de

⁴ Erwin Heinz Ackerknecht, *Kurze Geschichte der Psychiatrie*, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1967, p. 35.

⁵ Denumire dată clădirii datorită formei sale inelare, similară unei prăjituri tradiționale austriece. Cf. Susanne Gerit Kircher et alia, *The Narrenturm. Europe's oldest asylum for the mentally ill*, Natural History Museum of Viena, eBook; <https://edition.pagesuite-professional.co.uk/html5/reader/production/default.aspx?pubname=&edid=65a6f706-3634-4336-a6be-1e300def9402> (7 ianuarie 2021).

⁶ *Vienna Asylum – Old Facilities (1784–1852)*; <https://museumofthemind.org.uk/projects/european-journeys/asylums/vienna-asylum-old-facilities> (8 ianuarie 2021)

⁷ *Ibidem*.

⁸ Michel Foucault, *Istoria nebuniei în epoca clasică*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 131.

industrializare și urbanizare și de caracterul competitiv al existenței, transformările din prima jumătate a secolului al XIX-lea au alimentat surmenajul, obsesiile, fricile de înfrângere sau de necesitatea unei perpetue adaptări și angoasele abandonului. Aceste surse confluente ale răului au fost recunoscute în discursul savant al unor medici care, influențați de tot felul de teorii, își afirmau convingerea că există o strânsă legătură între fizicul și moralul omului și că, de fapt, medicina sufletului trebuia stimulată. Pentru că maladiile se mărturiseau în momentul în care puteau fi vindecabile, terapia medicală a maniilor, isteriilor, ipohondriilor sau a altor tipuri de psihoze era asemănătoare unor nisipuri mișcătoare, iar doctorul – în absența unei dovezi clinice concrete – oscila între terenul prielnic bolii și mediul înconjurător⁹. „Tratamentul moral” la care se recurgea în azile, ospicii și institute diferea de cel temporar din spitale și presupunea exploatarea acelei părți a minții „încă sănătoasă”, renunțarea la restricțiile dure și la perioadele lungi de izolare, antrenarea în activități productive sau de recreere și oferirea de recompense pentru comportamentele raționale¹⁰. Astfel, principiile vindecării urmau să se organizeze după reguli care îi erau, oarecum, specifice, dar pe care teoria medicală, analiza fiziologică sau observarea simptomelor nu reușeau să le controleze totdeauna cu exactitate. Odată cu dezvoltarea „psihiatricii instituționale”, în Imperiul Austriac au început să se deschidă centre private de felul azilelor sau institutelor din Gumpendorf, Oberdöbling, Bründlfeld, Kierling – Gugging, Haschhof, fără însă a acoperi nevoile de internare și spitalizare.

Într-o analiză efectuată la sfârșitul anilor 1880, pe tema instituționalizării pacienților cu afecțiuni psihiatrice, Johann Mottl avertiza în legătură cu dificultățile întregirii tabloului acestor maladii din cauza lipsei de informații, mai cu seamă a „cifrei exacte a bolnavilor mintali”¹¹. În pofida recomandărilor făcute în cadrul Congresului de la Bruxelles, din 1853¹², statisticile rămâneau, deopotrivă, puține și incomplete. Pentru a ușura sarcina statului, a crește gradul de compasiune umană și a ajuta știința – „deoarece un astfel de material ar extinde și însufleți domeniul cercetării psihozelor” – autorităților li se recomanda să identifice numărul persoanelor bolnave și cauzele îmbolnăvirii, renunțându-se astfel la orice formă de ignoranță, prejudecată, timiditate, neglijență sau chiar rea-voință¹³. De altfel, prin legea din 30 aprilie 1870, medicii care activau pe teritoriul imperiului trebuiau să prezinte, anual, dovezi referitoare la pacienții cu tulburări psihice aflați în îngrijirea familiilor, pe baza documentelor de identificare furnizate de consiliile

⁹ Philippe Aries, Georges Duby, *op. cit.*, vol. X, p. 21.

¹⁰ Patricia D’Antonio, *History of Psychiatric Hospitals*, University of Pennsylvania School of Nursing; <https://www.nursing.upenn.edu/nhnc/nurses-institutions-caring/history-of-psychiatric-hospitals/> (5 ianuarie 2021).

¹¹ Johann Mottl, „Die Irrsinnige Oesterreichs im Jahre 1880”, în „Statistische Monatschrift”, IX, 1883, p. 410.

¹² Friedrich Prinzing, *Handbuch der medizinischen Statistik*, Verlag von Gustav Fischer in Jena, 1906, p. 165.

¹³ Johann Mottl, *op. cit.*, p. 410.

comunale. Din nefericire, datele obținute în urma solicitării guvernamentale nu au fost suficient de concludente, dată fiind confuzia ivită la completarea rubricilor privitoare la bolile înăscute (ex. cretinismul) și cele dobândite (prin șocuri traumatice și deviații comportamentale, din cauza consumului excesiv de alcool, a pelagrei sau sifilisului)¹⁴. Într-un clasament al provinciilor din Monarhia austriacă, la nivelul anului 1880, pe primele poziții se situau Boemia, Galiția și Austria Inferioară, iar pe ultimele Dalmația și Bucovina.

Tabel nr. 1

Numărul de bolnavi psihici din provinciile Monarhiei austriece, în 1880

Provincia	Numărul de bolnavi			Numărul total de bolnavi raportat la 10 000 de persoane	Un bolnav revine la ... persoane
	Bărbați	Femei	Total		
Austria Inferioară	1 670	1 615	3 285	14,1	709
Austria Superioară	696	731	1 427	18,8	532
Salzburg	252	279	531	32,4	308
Știria	1 074	1 164	2 238	18,4	542
Carintia	320	338	658	18,9	530
Craina	375	294	669	13,9	719
Litoralul Austriac	380	255	635	9,8	1 020
Tirol și Voralberg	1 116	978	2 094	22,9	436
Boemia	4 250	3 204	7 454	13,4	746
Moravia	1 099	958	2 057	9,5	1 047
Silezia	269	222	491	8,7	1 151
Galiția	1 981	1 477	3 458	5,8	1 723
Bucovina	277	155	432	7,6	1 323
Dalmația	250	136	386	8,1	1 233
Total	14 009	11 806	25 815	11,8	845

Sursa: „Statistische Monatschrift”, vol. IX, 1883, p. 412.

Pentru Mottl, criteriul vârstei bolnavilor era la fel de sugestiv, el indicând valori ridicate în prima parte a vieții. În mod surprinzător, deși se credea că tulburările psihice ar fi fost caracteristice persoanelor „în putere”, care atinseseră maturitatea deplină, cele mai multe cazuri erau raportate până la vârsta de 25 de ani, fapt care ridica anumite semne de întrebare legate de corectitudinea datelor sau de înțelegerea specificului bolii.

¹⁴ Iacob Felix, *Tractat de igienă publică și poliție sanitară. Partea a doua. Boalele și bolnavii*, București, Tipografia Academiei Române, 1889, pp. 502–503.

Tabel nr. 2

Bolnavii psihici din provinciile monarhiei austriace, în 1880, după grupe de vârstă

Provincia	Proporția bolnavilor în funcție de grupa de vârstă			
	1-25 ani	25-50 ani	50-60 ani	peste 60 ani
Salzburg	44,02	34,50	10,37	11,11
Tirol și Voralberg	46,69	32,22	10,07	11,02
Austria Superioară	44,66	33,21	10,38	11,75
Carintia	47,35	33,21	9,91	9,53
Știria	46,98	34,36	9,44	9,22
Austria Inferioară	48,21	35,13	8,43	8,23
Craina	50,05	31,19	9,05	9,71
Boemia	51,76	31,04	8,63	8,57
Litoralul Austriac	50,57	31,80	8,85	8,78
Moravia	52,01	31,19	8,65	8,15
Silezia	54,29	30,35	8,26	7,10
Dalmația	52,65	30,29	8,40	8,66
Bucovina	55,28	33,49	6,77	4,46
Galiția	57,46	31,01	6,92	4,61
Media	52,20	31,90	8,30	7,60

Sursa: „Statistische Monatschrift”, vol. IX, 1883, p. 416.

În ceea ce privește numărul pacienților aflați în centrele speciale de tratament și izolare, Mottl constata că în multe dintre provinciile imperiului „nu se acordă îngrijirea pe care boala o impune” și că, în ciuda „frecvenței destul de ridicate, s-au luat foarte puține măsuri pentru a o combate”. La sfârșitul anului 1880, situația internării în ospicii și institute era următoarea:

Tabel nr. 3

Bolnavii psihici internați în spitale/azile de profil din provinciile Monarhiei austriece, în 1880

Provincia	Număr persoane internate	Procent
Boemia	1 618	21,7
Austria Inferioară	1 337	40,7
Galiția	497	14,4
Știria	474	21,2
Moravia	449	21,8
Tirol și Voralberg	340	16,2
Austria Superioară	334	23,4
Carintia	160	24,3

(continuare)

Craina	135	20,2
Litoralul Austriac	102	16,1
Silezia	61	12,4
Salzburg	39	7,3
Dalmația	27	7,0
Bucovina	19	4,4
Total	5 592	22,8

Sursa: „Statistische Monatschrift”, vol. IX, 1883, p. 420.

În toate aceste clasamente, explicația poziționării Bucovinei era legată, pe de-o parte, de informațiile insuficiente furnizate de oficiile statistice de la Cernăuți, iar pe de altă parte de lipsa vreunei instituții pentru persoanele cu tulburări psihice, acestea fiind transferate către „cel mai apropiat centru din străinătate”¹⁵. Și într-adevăr, trista realitate medicală din cea mai îndepărtată țară a Coroanei austriece își găsea confirmare în documentele care menționau prezența unor pacienți din Bucovina într-o mănăstire de lângă Lemberg și apoi în ospiciul din Kulparkov¹⁶.

Potrivit cercetătorilor ucraineni, prima unitate spitalicească din Cernăuți în care puteau fi plasați pacienții cu afecțiuni psihice datează din 1833, dar fără a se cunoaște amplasamentul său¹⁷. Probabil este vorba de „spitalul public”¹⁸, în cadrul căruia s-ar fi găsit, anual, câte 25–30 de bolnavi mintali¹⁹. Creșterea numărului de pacienți cu afecțiuni psihice și spațiul devenit din ce în ce mai impropriu îngrijirii spitalicești au condus, în 1864, la solicitarea deschiderii unui ospiciu. Totuși, altele erau prioritățile pentru autoritățile bucovinene care anunțau, printr-o rezoluție publicată în presa vremii, că „înființarea unui institut agronomic al țării este o chestiune mai urgentă decât cea a unui azil de nebuni, motiv pentru care nu se pot face sugestii cu privire la acesta din urmă”²⁰. Soluția a venit după mai bine de două decenii, în 1886, odată cu deschiderea noului Spital al Țării, proiectat a avea patru compartimente distincte, între care și cel de psihiatrie²¹, la conducerea căruia a fost numit doctorul Constantin Țurcan.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Історія лікарні. Минуле і майбутнє Чернівецької обласної психіатричної лікарні*; <http://bukmental.com.ua/історія-лікарні> (12 ianuarie 2021).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Harieta Mareci-Sabol, „«Bolnițe, lazarete și spitale». Considerații asupra instituțiilor medico-sanitare din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul XXIV, nr. 1, 2017, p. 145.

¹⁹ Наталья Васильева, Яремчук Оксана, „Развитие психиатрической помощи в Северной Буковине во времена Австрийской монархии”, în „Current Issues of Social Sciences and History of Medicine”, nr. 2 (10), 2016, p. 87.

²⁰ „Nichtamtlicher Theil”, în „Bukowina”, III, nr. 219, 18 Dezember 1864, p. 1.

²¹ Васильева Наталья, Яремчук Оксана, *op. cit.*, p. 87.

Regulamentul referitor la *Căpetuirea bolnavilor și a alienaților în spitalele publice*, prevăzut în documentele oficiale din 21 noiembrie 1874 și 8 ianuarie 1876, stabilea că „primirea bolnavilor în unul din spitalele publice comune din țară este condiționată prin aceea ca bolnavul să se afle cu o boală care nu-l eschide dela primirea în spital. Persoane cu boli necurabile, respective pururi bolnave, se pot numai atunci primi într-un spital public comun, când are loc (se întâmplă) o schimbare trecătoare a boalei spre mai rău, care cere tractarea unui medic, sau alăturându-se oare care altă boală. Chiar bolnavii seraci, despre cari sunt documente sau se știe că acasă nu lipsește căutarea și grija trebuincioasă și corespunzătoare în regulă nu sunt cvalificați, de a fi primiți gratuit în un spital public. Bolnavii cu boli contagioase, adică vărsat, lungoare, choleră, difterie, scarlatină etc. se vor primi în spitalele publice numai întrucât boala nu se va ivi epidemic. Din cauza lipsei documentelor, ce probează indigenatul sau insolvența n-are să se refuze niciunui bolnav primirea într-un spital public, însă vor avea să se prezenteze de regulă: un certificat oficial despre indigenat, declarația dacă are să urmeze vuptuirea bolnavului din propria avere, sau dacă se cere gratuit aceasta, în cazul insolvenței bolnavului un certificat liberat legal din partea oficiului de indigenitate asupra insolvenței bolnavului și a familianților săi, obligați legalminte la indemnizarea speselor”²².

Deși i se alocaseră 50 de locuri, secția s-a dovedit insuficientă, 53 de bărbați împărțind 25 de paturi, iar alte 25 de paturi fiind ocupate de 33 de femei²³. Așa se explică de ce bolnavii proveniți din familii înstărite sau care beneficiau de sprijin financiar din partea statului au continuat să fie transferați în azile și centre de îngrijire din străinătate²⁴. Compilând datele statistice privitoare la proporția locurilor distribuite bolnavilor psihici într-un „spital generalist”, autorul unei interpelări adresate Dietei Bucovinei preciza că în Austria de Jos aceasta reprezenta 54%, în Boemia – 46%, în Austria Superioară – 43%, în Carintia, Silezia, Gorizia – 40%, în Trieste – 36%, în Salzburg – 32%, în Tirol – 30%, în Carniola – 29%; până și în „săraca Dalmație”, procentul era de 28%, iar în Galiția de 26,5%. Din nou, Bucovina se afla pe ultima poziție, cu numai 14%. Era imaginea tristă a unei situații medicale ce trebuia remediată urgent și din mers: „Cred, domnilor că nu mai trebuie să vă ofer dovezi suplimentare pentru amplasarea în altă parte [decât în spital, n.n.] a unui azil pentru bolnavii mintal”²⁵.

Repetatele luări de poziție ale presei, nemulțumirea unor oficiali cernăuțeni și îngrijorarea autorităților provinciale au făcut ca, în 2 februarie 1887, Dieta Țării să aprobe construirea unui așezământ medical special, constând în două pavilioane care

²² *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei* (în continuare se va cita: *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei*), Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1902, p. 241.

²³ „Bukowinaer Post”, III, nr. 335, 23 Ianuar 1896, p. 4.

²⁴ „Irrsinnsfall”, în „Bukowinaer Rundschau”, V, nr. 217, 11 April 1886, p. 4; Vasile Pascal, *Situația serviciului sanitar al Bucovinei în anul 1921*, București, Tipografia „Cultura”, 1921, p. 35.

²⁵ „Bukowinaer Post”, III, nr. 335, 23 Ianuar 1896, p. 4.

să adăpostească „bolnavii mintali incurabili și nepericuloși”²⁶. Discuțiile și aprobările au durat 15 ani, timp în care planurile s-au modificat, sumele s-au ajustat, iar numărul de pacienți a crescut. În acest timp, „lipsa constantă de spațiu [...], în special în secția de psihiatrie” a rămas „intolerabilă”, în pofida extinderii capacității sale la 100 de paturi, prin transformarea camerelor de zi și de lucru în dormitoare²⁷.

O statistică din 1893, referitoare la numărul pacienților din Spitalul Țării, internați din cauza unor afecțiuni precum epilepsia, demența, isteria, paranoia ori melancolia, demonstra, pe de-o parte, internarea acestora de-a lungul mai multor luni și chiar ani, iar pe de altă parte, externarea fără vindecare sau transferul în alte instituții. Din punctul de vedere al statutului marital, cei mai mulți erau căsătoriți, de religie greco-orientală (ortodoxă), din categoria de vârstă 25–50 de ani, cu profesii variind de la zilieri, agricultori și mineri, la funcționari, studenți, cadre medicale sau militare.

Tabel nr. 4

Numărul bolnavilor cu tulburări neuropsihice internați în Spitalul Țării, în 1893

Pacienți	Bărbați	Femei	Total
<i>Total</i>	93	66	159
După criteriul duratei internării			
Rămași din anul precedent	37	26	63
Internați în cursul anului	56	40	96
După criteriul mobilității			
Externați vindecați	10	13	23
Externați nevindecați sau transferați într-o altă instituție	22	23	55
Decedați	6	5	11
Rămași internați	45	25	70
După criteriul statutului marital			
Necăsătoriți	32	21	53
Căsătoriți	59	36	95
Văduvi	2	9	11
După criteriul confesiunii religioase			
Romano și greco-catolici	20	17	37
Evanghelici	1	–	1
Greco-orientali	60	32	92
Israeliti	12	17	29
După criteriul locului de naștere			
Silezia	1	1	2
Galiția	9	9	18
Bucovina	83	54	137
Rusia	–	2	2

²⁶ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, manuscris, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Fond *Bucovina*, inv. 253528, f. 92.

²⁷ Basil Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1899 und 1900*, Czernowitz, K. K. Landesregierung, f. a., p. 263.

(continuare)

După criteriul vârstei			
Sub 15 ani	–	–	–
15–20	5	8	13
20–25	8	8	16
25–30	9	10	19
30–35	10	11	21
35–40	16	1	17
40–45	24	4	28
45–50	11	9	20
50–55	4	9	13
55–60	2	3	5
60–65	2	2	4
65–70	2	1	3
Peste 70 ani	–	–	–
După criteriul ocupației			
Militari	2	–	2
Funcționari	7	5	12
Elevi și studenți	2	–	2
Avocați	1	–	1
Medici, moașe, farmaciști	2	1	3
Lucrători în agricultură și silvicultură, mineri, arendași, proprietari de terenuri	33	19	52
Comercianți	11	2	13
Casnici și pensionari	–	3	3
Servitori și zilieri	30	29	59
Persoane fără ocupație specifică sau bine definită	3	6	9
Condamnați	1	–	1

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitätsbericht der Bukowina für das Jahr 1893*, Czernowitz, f. a. pp. 173–176.

Datele statistice pentru anii 1898–1900, incluse de doctorul Kluczenko într-un *Raport* despre situația sanitară a Bucovinei, indicau o prevalență mai mare a tulburărilor psihice în rândul bărbaților. După locul de domiciliu, cele mai multe cazuri proveneau din capitala provinciei și din districtul Cernăuți, apoi din Vijnița, Storojineț și Coțmani, iar cele mai puține din Gura Humorului și Siret.

Tabel nr. 5

Bolnavii cu tulburări neuropsihice internați în Spitalul Țării, după criteriul domiciliului/rezidenței

Oraș, district	Număr pacienți									Nr. bolnavi cu afecțiuni psihice la 100 000 de locuitori		
	1898			1899			1900			18 98	18 99	19 00
	Băr bați	Fe- mei	To- tal	Băr bați	Fe- mei	To- tal	Băr- bați	Fe- mei	To- tal			
Cernăuți (oraș)	20	14	34	15	12	27	13	12	25	61	48	44

(continuare)

Cernăuți (district)	21	20	41	16	16	32	23	21	44	41	31	43
Gura Humorului	4	3	7	4	3	7	4	3	7	13	13	13
Câmpulung	5	12	17	5	12	17	5	12	17	34	33	32
Coțmani	23	16	39	26	14	40	19	24	43	40	41	43
Rădăuți	19	10	29	16	5	21	14	6	20	37	27	25
Siret	14	5	19	14	5	19	12	6	18	32	31	29
Storojineț	28	12	40	26	11	37	26	11	37	51	47	46
Suceava	18	6	24	15	7	22	12	8	21	39	35	33
Vijnița	23	15	38	24	14	38	27	12	39	53	53	54
Total	175	113	288	161	99	260	155	116	271	41	36	37

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1899 und 1900*, Czernowitz, f. a., p. 268.

Grupați după criteriul vârstei, cei mai mulți pacienți aparțineau categoriilor de 30–40, 20–30 și 40–45 de ani, tot aici înregistrându-se și cazurile cele mai grave, de neacceptare a sinelui sau a celorlalți, de preocupare excesivă pentru propriul corp și propria persoană, de pierdere a contactul cu realitatea și de retragere în propria lume. Pentru copiii sau tinerii cu vârsta de până la 20 de ani, tulburările psihice erau privite ca „pasagere”, iar pentru cei trecuți de 60 de ani – „irelevante”, și într-un caz și în celălalt familiilor revenindu-le sarcina de a se îngriji de bolnavii lor:

Tabel nr. 6

Bolnavii cu tulburări neuropsihice internați în Spitalul Țării, după criteriul vârstei

Cate- goria de vârsta	Numărul pacienților									În procente		
	1898			1899			1900			18 98	18 99	19 00
	Băr- bați	Fe- mei	To- tal	Băr- bați	Fe- mei	To- tal	Băr- bați	Fe- mei	To- tal			
Sub 10 ani	3	–	3	–	–	–	–	–	–	1,0	–	–
10–15	3	2	5	2	2	4	2	2	4	1,7	1,5	1,5
15–20	5	5	10	3	6	9	4	9	13	3,5	3,5	4,8
20–30	31	20	51	31	16	47	26	20	46	17,7	18,1	17,0
30–40	52	27	79	41	28	69	40	27	67	27,4	26,5	24,7
40–45	24	18	42	22	15	37	23	24	47	14,6	14,2	17,3
45–50	20	17	37	20	13	33	22	13	35	12,9	12,6	12,9
50–55	15	16	31	20	9	29	16	14	30	10,8	11,2	11,1
55–60	16	4	20	13	3	16	12	2	14	6,9	6,2	5,2
60–70	5	3	8	7	6	13	6	4	10	2,8	5,0	3,7
Peste 70 ani	1	1	2	2	1	3	4	1	5	0,7	1,2	1,9
Total	175	113	288	161	99	260	155	116	271	100	100	100

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1899 und 1900*, Czernowitz, f. a., p. 269.

În ceea ce privește statutul marital, raportul dintre peroanele singure și cele căsătorite s-a schimbat în defavoarea celor dintâi, susținându-se astfel teoria potrivit căreia singurătatea ajunsese să reprezinte unul dintre factorii socio-demografici care favorizau declanșarea sau reacutizarea episoadelor psihotice.

Tabel nr. 7

Pacienții neuropsihici internați în Spitalul Țării, după criteriul statutului marital

Statutul marital al bolnavului	Reprezentând ... din 100 de bărbați bolnavi			Reprezentând ... din 100 de femei bolnave			Reprezentând ... din 100 de bolnavi		
	1898	1899	1900	1898	1899	1900	1898	1899	1900
Necăsătorit	73,7	68,3	70,3	55,7	58,6	57,8	66,7	64,6	64,9
Căsătorit	22,3	24,8	25,8	37,2	32,3	32,7	28,1	27,7	28,8
Văduv	3,4	5,6	3,3	5,3	7,1	7,8	4,2	6,2	5,2
Divorțat	0,6	1,3	0,6	1,8	2,0	1,7	1,0	1,3	1,1

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1899 und 1900*, Czernowitz, f. a., p. 270.

Și pentru că, la nivelul anului 1900, numărul prea mare de pacienți cu tulburări psihice și de comportament impunea atât calitatea serviciului medical, cât și procesul lor de vindecare, administrația provincială a decis urgentarea lucrărilor de construcție la compexul de clădiri care urmau să formeze Institutul de boli mintale din Cernăuți. Dacă estimările din 1897 referitoare la costurile proiectului se ridicau la 59 500 de florini²⁸ – în conformitate cu planurile profesorului Erich Kolbenheyer de la Școala de Arte și Meserii din Cernăuți și cu intervențiile de corectare și completare ale acestuia aduse de doctorul Țurcan – suma a crescut îngrijorător de mult, în 1899 ajungând la mai mult de 400 000 de florini²⁹. Sistemul pavilionar, inspirat de modelul german și austriac (pe care cei doi specialiști ar fi trebuit să-l cunoască în urma vizitelor din Austria Inferioară și Saxonia, facilitate de Comitetul Țării³⁰), presupunea nu doar o creștere a capacității de spitalizare, dar și amenajarea de spații „utilitare”.

La solicitarea administrației provinciale și ca urmare a propunerii Înalțului Parlament al Statului, Kolbenheyer a revizuit calculele estimative, aducându-le de la 450 121 de florini la 354 691 de florini. Dincolo de discuțiile purtate de autorități cu referire la sursa finanțării (știut fiind faptul că nici „fondul de stat”, prin loteriile caritabile, și nici municipalitatea Cernăuților nu reușea să acopere întreaga sumă), concluzia era una certă: construirea azilului nu mai putea fi amânată, iar articolul apărut în numărul din 13 aprilie 1899 al gazetei „Bukowinaer Post” amintea acest fapt: „Considerând drept absolută și urgentă înființarea și construirea unui azil public

²⁸ „Bukowinaer Post”, IV, nr. 500, 18 Februar 1897, p. 3.

²⁹ Idem, VI, nr. 825, 6 Aprilie 1899, p. 1.

³⁰ Idem, IV, nr. 500, 18 Februar 1897, p. 3.

pentru alienați, totodată fiind inutilă o revenire detaliată asupra motivelor care stau la baza acestei necesități, Consiliul Țării are onoarea de a prezenta Înalțului Parlament următoarea moțiune: I. În Cernăuți, capitala statului, se construiește un azil de alienați, public și general, pentru 150 de bolnavi, pe un teren de 5½ iugăre, care vor fi achiziționate de Fundația de caritate „Împăratul Franz Josef”; II. Clădirea acestui azil de alienați respectă sistemul pavilionar și planul elaborat de domnul profesor Erich Kolbenheyer de la Școala de Comerț [sic!] și care a fost înaintat și aprobat de Înalțul Parlament; III. Pentru construirea acestui azil de alienați s-au aprobat 330 691 florini, pentru lucrările interioare – 24 000 florini, pentru cele exterioare – 5 500 florini, în total 360 191 florini. IV. Statul, Ducatul Bucovinei, alocă suma de 100 000 de florini acestei investiții imobiliare, distribuind-o în 3 rate anuale egale care vor fi plătite începând cu anul 1899, din excedentul fondului de stat; V. Comitetul Țării este însărcinat și autorizat să asigure suma de 100 000 florini, restul de până la 360 191 florini urmând a fi contractat ca împrumut rambursabil în active, prin ipotecare la instituția menționată [...], amortizarea realizându-se ulterior, în cele mai favorabile condiții, din veniturile instituției medicale; VI. Comitetul Țării este însărcinat să conducă negocierile necesare cu Înalțul Guvern Împăărătesc privind acordarea drepturilor publice către azilul de stat care va fi deschis și să depună la Înalțul Parlament cererile necesare organizării și administrării acestei instituții; VII. Comitetul Țării este însărcinat să întreprindă măsurile necesare pentru ridicarea noului așezământ și pentru înființarea azilului de alienați și să raporteze anual Înalțului Parlament situația curentă și progresul lucrărilor³¹.

Negocierea ofertei pentru deschiderea șantierului de la „capătul sud-vestic al orașului”³², la intersecția arterelor Strazagasse și Maisgasse, i-a adus câștig de cauză arhitectului și antreprenorului cernăuțean Julius Bochner. Costurile totale erau estimate la 437 610 coroane și 95 de helleri, din care doar zidăria reprezenta 240 647 de coroane și 79 de helleri. Se adaugau acesteia sculpturile în piatră, tâmplăria, lăcătușeria și dulgheria, zugrăvitul camerelor, instalarea ferestrelor, a plafoanelor și a pardoselelor din xilolit³³. Pentru bunul mers al construcției, un alt arhitect austriac, Moritz Jasner din Graz, a fost invitat să ofere asistență „temporară” în detalierea planurilor și supravegherea execuției tehnice³⁴. Și pentru că bolnavii psihici aveau nevoie de spațiu, munca, plimbările și petrecerea timpului în aer liber fiindu-le recomandate majorității lor, suprafața alocată întregului complex a crescut la mai mult de 18 iugăre³⁵.

³¹ „Eine Landesirrenanstalt”, în „Bukowinaer Post”, VI, nr. 828, 13 Aprilie 1899, p. 2.

³² Dr. Basil Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czernowitz, 1904, p. 157.

³³ „Neuban der Landesirrenanstalt”, în „Genossenschafts- und Vereins-Zeitung”, XII, nr. 276, 14 Juni 1900, p. 4.

³⁴ Васильева Наталья, Яремчук Оксана, *op. cit.*, p. 87.

³⁵ Dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 168.

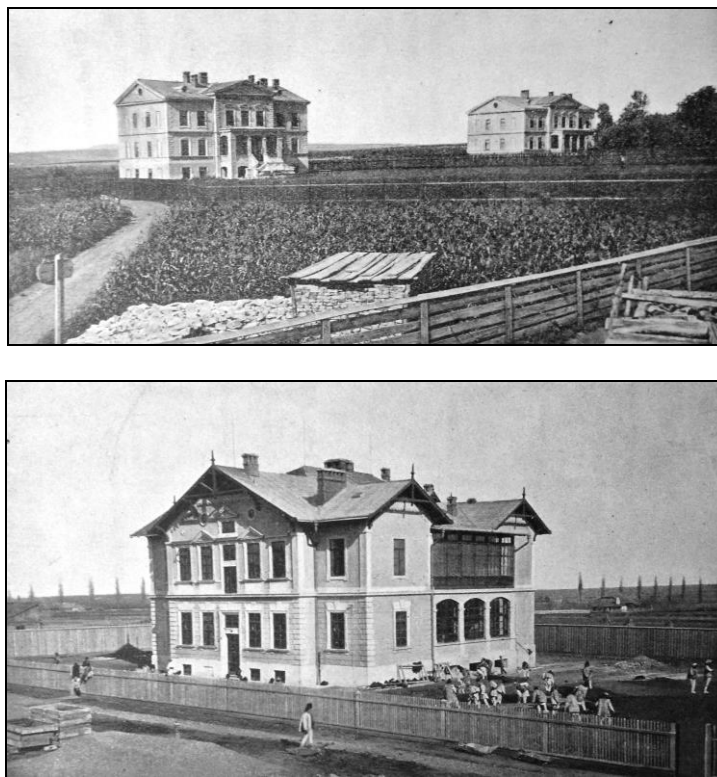

Foto. 1. Pavilioane din complexul Institutului de boli mintale din Cernăuți.
Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*,
Czernowitz, 1904, pp. 154, 156.

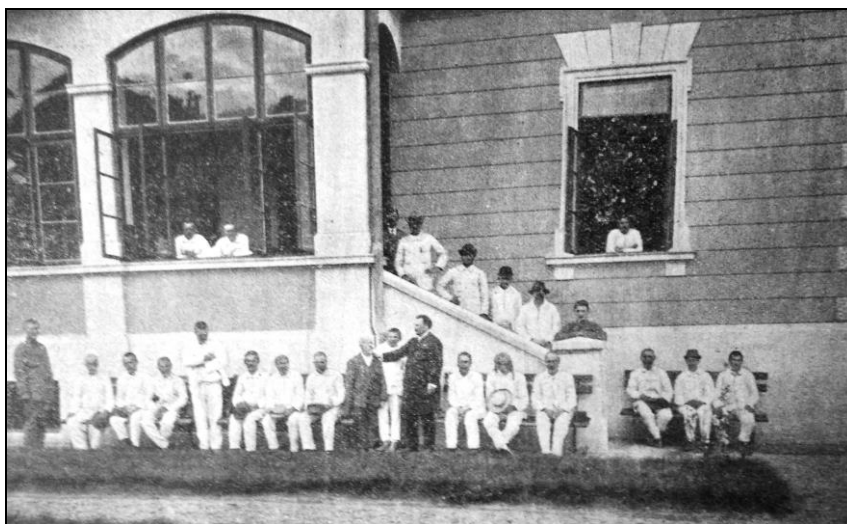
În mod surprinzător, deși în 4 iulie 1900 se puna piatra de temelie la corpul destinat serviciului administrativ, iar lucrările au avansat destul de rapid la cele două clădiri pentru pacienții care aveau nevoie de îngrijire permanentă³⁶, la sfârșitul anului, proiectul de lege privind deschiderea centrului din Cernăuți pentru pacienții cu afecțiuni psihice încă nu era sancționat de împărat³⁷, lăsând pe umerii oficialităților locale gestionarea fondurilor și continuarea construcției. Un an mai târziu, în noiembrie 1901, presa din Cernăuți anunța că „noul azil public pentru bolnavii psihici nu se va deschide până în primăvara anului 1902”, conducerea acestei instituții intenționând „să se ocupe singură de hrănirea alienaților”. În acest sens, administratorul Victor Socolean, desemnat să rezolve problema, a fost trimis la Černovice-Brno³⁸ pentru a înțelege mecanismele unei funcționări eficiente³⁹.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ „Bukowinaer Post”, VIII, nr. 1088, 23 Dezember 1900, p. 5.

³⁸ Spital de psihiatrie din suburbia orașului ceh Brno. O parte din corespondența adresată autorităților bucovinene de către guvernul central a fost direcționată către acest așezământ de îngrijire,

După alte câteva luni în care s-a așteptat aprobarea „statutului” Institutului de către Ministerul de Interne⁴⁰, în dimineața zilei de 29 aprilie 1902, la ora 11.00, într-un cadru solemn, guvernatorul Lupul ar fi trebuit să înmâneze cheia noului așezământ de sănătate. Invitația de a participa la eveniment a fost trimisă atât prim-ministrului și șefului Ministerului de Interne, cât și directorilor centrelor psihiatrice din Altscherbitz (Saxonia), Kierling-Gugging (Austria Inferioară) și Salzburg care, prin „rapoartele și sfaturile lor competente, au acordat Comitetului Țării un sprijin extrem de valoros”⁴¹. Tot lor le adresa mulțumiri și Erich Kolbenheyer, care își încheia discursul ținut la inaugurarea complexului cu aceste cuvinte: „Fie ca destinul să se arate prietenos cu această instituție a îndurării și a iubirii aproapelui. Instituția însăși trebuie să depună eforturi pentru a-și îndeplini pe deplin sarcina înaltă – să lucreze în folosul oamenilor care suferă și pentru gloria Bucovinei și a darnicilor săi locuitori”⁴². De la 1 mai 1902, Bucovina intra în rândul celorlalte provincii ale Coroanei austriece, care dispuneau de centre speciale de internare și tratare a bolnavilor cu afecțiuni psihice; în aceeași lună, pacienții aflați în Secția de Psihiatrie a Spitalului Țării din Cernăuți au fost transferați în pavilioanele Institutului⁴³.

fapt ce l-a determinat pe contele Hohenlohe să adreseze o plângere împăratului Franz Josef, cerând să se explice oficialilor de la Viena „diferența dintre capitala Bucovinei și spitalul de boli mintale de lângă Brno”. Cf. Сергій Осачук, Микола Салагор, „Лічниця для душевнохворих”, în „Час”, 27 martie 2018; <https://chas.cv.ua/health/44201-lchnicya-dlya-dushevnohvorih.html> (2 februarie 2021).

³⁹ „Bukowinaer Rundschau”, XX, nr. 3758, 5 November 1901, p. 4.

⁴⁰ „Sanitätsangelegenheiten”, în „Bukowinaer Post”, IX, nr. 1263, 16 Februar 1902, p. 4.

⁴¹ „Feierliche Schlusssteinlegung in der neuen Landes-Irrenanstalt”, în „Bukowinaer Rundschau”, XXI, nr. 3891, 16 April 1902, p. 3.

⁴² Васильева Наталья, Яремчук Оксана, *op. cit.*, p. 88.

⁴³ Dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 150.

Foto. 2. Bolnavi internați în pavilioanele Institutului de boli mintale din Cernăuți.
Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czernowitz, 1904, pp. 194–195.

Internarea persoanelor cu tulburări psihice și de comportament se făcea în baza Legilor provinciale din 1874 și 1876, directorul solicitând „pentru primirea regulată în institut [...] următoarele documente: 1) Un testimoniu din partea diregătoriei locale cu următoarele date: pronumele și numele bolnavului, vârsta, confesiunea, starea, ocupațiunea, locul de indigenat (patria), locul petrecerii sale din urmă, relațiunile familiei și averii bolnavului și ale familiei sale în linie ascendentă și descendentă, numele și locul șederii părinților, la întâmplare al soțului de căsătoriei, al epitropului sau curatorului și nefiind pusă o astfel de persoană, al aceleia care are să represinte bolnavul cu institutul; 2) Istoria bolnavului, compusă de regulă de medicul ordinar după un formular prescris (*coala cu întrebări*); 3) Testimoniul căpitanului districtual c.r. sau în orașe cu statut propriu al magistratului, că medicul districtual c.r., respectiv cel orașenesc, a constatat alienarea și că bolnavul pentru care se cere primirea, este publicului stricăcios sau primejdios; 4) Declarațiunea, ori de întreținerea bolnavului se plătește din averea sa proprie sau din a altor persoane și după care clasă de întreținere are să urmeze, sau ori de o pretinde gratuit”⁴⁴.

⁴⁴ *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei*, p. 243.

Dacă internarea se făcea contra cost, „persoanele ce cer primirea sau iau asupra lor cheltuețele de întreținere” trebuiau să „prezenteze un revers despre obligațiunea de-a plăti, carele are să conție obligațiunea de a plăti la casa institutului cheltuețele cel puțin tot câte o lună înainte și carele, fiind plătitorul persoană privată, trebuie confirmat de primariul comunal și vidimat de diregătoria politică, că persoana respectivă este solvabilă”. Exista și posibilitatea „primirii fără plată”, caz în care se aducea „un testimoniu din partea primăriei comunale vidimat de diregătoria politică despre insolvabilitatea alienatului și a consângenilor săi obligați de-a restitui cheltuețele”⁴⁵.

Comitetul Țării „încuviința” plasarea bolnavilor în instituția psihiatrică, dar „cheltuețele predării și ale transportului alienaților la institut și din el” nu cădeau în sarcina statului. Dacă bolnavii erau „insolvabili”, responsabilitatea era a „comunei unde-s ei indigeni”. Tot Comitetul Țării decidea „solvabilitatea bolnavilor sau a consângenilor obligați la plată sau despre cererea de a se erta o parte din speșele de întreținere sau de a se concede ușurări de plată, precum și în cas de trebuință de a se întreține excepțional vr-un bolnav într-o clasă mai înaltă fără prestațiunea prescrisă”. De altfel, potrivit Legii din 7 decembrie 1869 și Ordinului provincial XXIV din 1869, „comunele și moșiile proprietarilor mari a ducatului Bucovina” erau „îndatorite de a desdăuna fondul țării, cu a cincea parte a speșelor de susținere rezultate pentru bolnavii lor ce se află în spitaturi și institute de nebuni publice și comune și cari nu sunt în stare de a le plăti”⁴⁶.

Din păcate, la numai câteva zile de la inaugurare, alimentarea cu apă a Institutului a fost întreruptă. Forțat de împrejurări, viceprimarul Gregor a cerut, „de urgență”, aprobarea solicitării Comitetului Țării care, în 5 mai 1902, adresase magistratului un memorandum referitor la importanța racordării la nou-construita rețea de apă a orașului. Autoritățile provinciale se angajau să suporte costurile bransamentului, dând asigurări că populația Cernăuților nu va avea de suferit de pe urma acestuia. Reprezentanții primăriei au acceptat cererea, cu condiția instalării unor dispozitive de oprire manuală atât la punctul de conexiune, la jumătatea drumului, la intersecția cu strada Straja (Strazagasse), cât și la intrarea în curtea Institutului. De asemenea, era interzisă stropirea grădinilor sau curățarea canalelor din perimetrul așezământului⁴⁷. În pofida măsurilor luate, problema avea să treneze, cazurile de infectare cu „dizenterie roșie” din anii 1905–1906 fiind puse pe seama deficiențelor de la sistemul de alimentare cu apă și canalizare⁴⁸.

În 11 iunie 1902, într-o ședință plenară convocată de Asociația Medicilor din Bucovina, era făcut public raportul asupra inspecției tuturor corpurilor care alcătuiau

⁴⁵ *Ibidem*, p. 244.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 245.

⁴⁷ „Wassersnot in der Irrenanstalt”, în „Bukowinaer Rundschau”, XXI, nr. 3912, 13 Mai 1902, p. 3.

⁴⁸ „Die rote Ruhr”, în „Czernowitzer Tagblatt”, III, nr. 780, 7 September 1905, p. 5; „Epidemische Krankheiten”, în „Czernowitzer Tagblatt”, III, nr. 854, 6 Dezember 1905, p. 4; III, nr. 859, 13 Dezember 1905, p. 4; IV, nr. 926, 7 März 1906, p. 4.

Institutul psihiatric din Cernăuți⁴⁹. Din descrierea realizată de doctorul Kluczenko se înțelege lesne de ce facilitățile proiectate de Kolbenheyer erau nu doar „exemplare”, ci „de ultimă generație” și în acord cu parametrii sistemului „Offen-Thur”⁵⁰.

Primul dintre cele trei pavilioane (sau „secția de examinare preliminară”⁵¹) era rezervat „pacienților liniștiți și vârstnicilor”, „capabili de vindecare, dar care necesită o anumită supraveghere”; capacitatea imobilului era de 25 de locuri. Al doilea pavilion („secția păzită”) era destinat bolnavilor care trebuiau urmăriți în permanență, nevroticii în stare acută, melancolicii, epilepticii, cei predispuși la tentative de sinucidere, precum și pacienții cărora li se recomandase „repausul la pat” pe motive psihiatrice⁵². La parterul clădirii au fost organizate încăperi pentru 20 de persoane „din clasa inferioară de îngrijire”, iar la primul etaj alte câteva pentru 10 bolnavi care își plăteau serviciile și tratamentul⁵³. Pavilionul al treilea sau „secția închisă sub cheie”⁵⁴ avea 45 de paturi pentru pacienții asociale, cei cu tentative de evadare din centrul psihiatric sau pentru unii epileptici. Camerele de zi se găseau la parter, iar dormitoarele la primul etaj, într-o aripă separată fiind amplasate „saloanele individuale”, de izolare permanentă sau temporară a bolnavilor „excesiv de agitați”⁵⁵.

Amenajarea celor trei imobile se diferenția în funcție de categoria de pacienți și de destinația încăperii. În dormitoare, suprafața utilă/pat era de 6 m², iar cubajul de 24 m³/pacient, în timp ce în camerele de zi aceasta din urmă era cuprinsă între 18 și 20 m³/pacient; izolatorul avea o suprafață utilă de 10 m² și un cubaj de 40 m³/pacient⁵⁶. Ferestrele puteau fi „duble, obișnuite” în cazul saloanelor de la „secția de observare” sau „groase, cu sticlă de 14 mm. încadrată pe o ramă metalică” la izolatoarele pentru „bolnavii agitați”⁵⁷; de altfel, în spațiile considerate vulnerabile (băile, incintele de la etajele superioare sau de la „secția sub cheie”), ferestrele aveau zăbrele sau grilaje care să preîntâmpine fuga sau sinuciderea.

⁴⁹ „Verein der Aerzte in der Bukowina”, în „Bukowinaer Post”, IX, nr. 1310, 10 Juni 1902, p. 3.

⁵⁰ Sistemul „ușii/ușilor deschise”, întâlnit la sfârșitul secolului al XIX-lea, permitea libera circulație a pacienților psihici „nepericuloși”. Cf. William Parry-Jones, „The «Open-Door System»: Innovation and Controversy”, în „Bulletin of the Royal College of Psychiatrists”, nr. 8 (11), November 1984, pp. 208–209.

⁵¹ Наталья Васильева, Яремчук Оксана, *op. cit.*, p. 88.

⁵² În anii 1890–1900, „repausul la pat” ca procedeu psihiatric a fost comparat cu reformarea intervenției chirurgicale prin tehnicile antiseptice, eficacitatea sa presupusă având, deopotrivă, o funcție ideologică (în acest fel azilulul părea, mai degrabă, un spital) și una medicală (de a-i calma pe melancolici, maniaci, epileptici sau pe cei care delirau, prin administrare de sedative). Cf. Geertje Boschma, *The Rise of Mental Health Nursing. A History of Psychiatric Care in Dutch Asylums, 1890–1920*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2003, pp. 67–68.

⁵³ Dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 166.

⁵⁴ Dr. Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 93.

⁵⁵ Dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, pp. 166–167.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁵⁷ După modelul inginerului Carlo von Boog, proiectat pentru căminul-spital de psihiatrie din Mauer-Öhling (Austria Inferioară) și care a servit drept model constructorilor cernăuțeni. Cf. dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 181.

Același rol îl aveau și ușile confecționate dintr-o esență moale, dar suficient de rezistentă pentru a împiedica distrugerea lor. Pereții erau vopsiți, în „tonuri deschise”, iar mobilierul trebuia să se apropie, „cât de mult posibil”, de cel al „camerelor obișnuite”. În spațiile comune, băncile fixe se aliniau de-a lungul pereților, în fața lor aflându-se mesele de lucru sau pentru lectură. Dormitoarele pacienților susținuți financiar de către comunitate aveau câte un pat, o noptieră și un cadru-suport pentru haine. Bolnavii care plăteau internarea beneficiau, în plus, de un dulap și un spațiu de depozitare a lenjeriei, de o canapea și o masă, o oglindă și câteva tablouri⁵⁸.

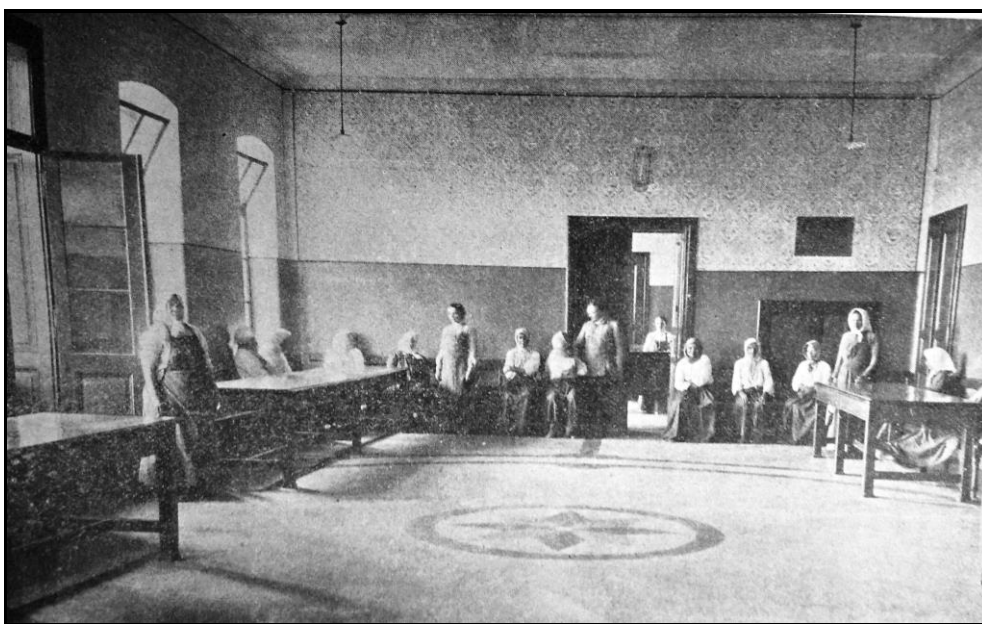

Foto. 3. Camera de zi și salonul pentru femei.

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czernowitz, 1904, pp. 191, 192.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 180–183.

În „clădirea administrativă” se aflau oficiul administratorului și cabinetul medical, laboratorul general și cel radiologic, farmacia⁵⁹ și încăperile de depozitare a materialelor sanitare, apartamentele administratorului, directorului, medicului șef și medicului secundar, camerele portarului, depozite și cămări, o baie pentru personalul masculin angajat și o spălătorie comună⁶⁰.

⁵⁹ Оксана Гучко, *Становлення і розвиток системи охорони здоров'я на Буковині (1775–1940 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Чернівці, 2017, р. 96.

⁶⁰ Dr. Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 169.

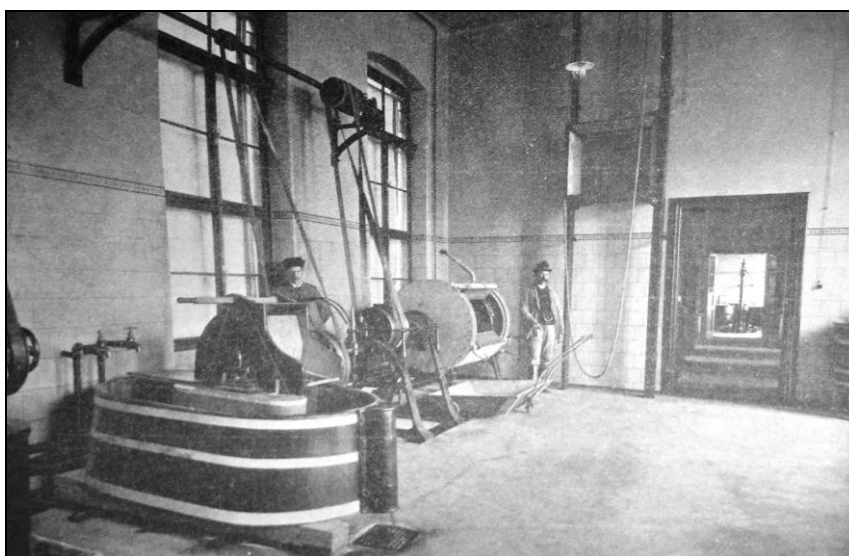
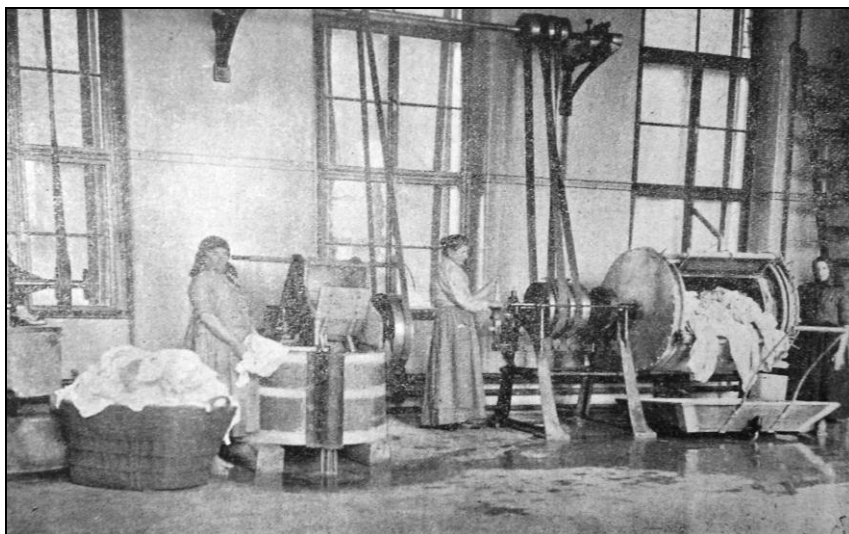

Foto. 4. Clădirea administrativă, spălătoria de haine și vase.

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czernowitz, 1904, pp. 170, 196, 175

Într-un alt corp se aflau bucătăria, camerele de depozitare a veselei și alimentelor, sălile de mese, spălătoria și incintele pentru călcat și cusut, camerele bucatarului, mașinistului și îngrijitoarelor, care aveau baie proprie⁶¹. Încălzirea

⁶¹ *Ibidem*.

tuturor spațiilor se făcea cu „abur” prin intermediul unor instalații sofisticate derivate din „casa cazanelor” în care se găseau trei recipiente metalice sub presiune, tip „Tischbein”, fiecare asigurând o suprafață de încălzire de 70 mp și o tensiune de 6 atmosfere. Generatorul electric era dimensionat așa încât să permită funcționarea optimă a sistemului de iluminat chiar și în condițiile extinderii centrului cu încă alte patru pavilioane. Câteva „stații de control” aveau rolul de a ajuta paznicii să supravegheze atât spațiile în care erau internați bolnavii, cât și punctele extreme ale perimetrului așezământului. O linie telefonică conecta centrala orașului de oficiul administratorului, de aici făcându-se legătura cu pavilioanele, cu apartamentele medicilor și cu chioșcurile paznicilor. Hidranții, sistemele de protecție paratrăsnet, stația de epurare, instalațiile de dezinfectare și curățare a hainelor și lenjeriei, mașinile de spălat și gătit, uscătoarele, cărucioarele și lifturile completau inventarul Institutului psihiatric cernăuțean⁶². Parcul și grădinile dintre pavilioane, cu bănci ce puteau fi mutate de-a lungul căilor de acces acoperite cu pietriș fin și străjuite de gard viu, cu flori, arbuști și copaci înalți (care să dea „multă umbră”) trebuiau, potrivit doctorului Kluczenko, să facă plăcută șederea persoanelor bolnave sau sănătoase și să ofere „un aspect prietenos, pitoresc” întregii instituții⁶³.

În primăvara anului 1904, odată cu acoperirea întregii sume alocate construcției și dotării centrului psihiatric – sumă ce ajunsese la aproximativ 800 000 de coroane⁶⁴ – guvernatorul Bucovinei îi adresa inginerului Kolbenheyer o scrisoare în care, în termeni elogioși, i se recunoștea meritul de a fi servit Țara, contribuind la bunăstarea și ușurarea suferinței cetățenilor ei: „[...] este de datoria celor în serviciul cărora v-ați pus și în numele cărora ați lucrat, să vă aprecieze, pe deplin, expertiza, altruismul, diligența, efortul dumneavoastră atent, neîntrerupt și să vă recunoască, cu grațitudine, succesul. A face acest lucru nu este doar o plăcută îndatorire a Comitetului Regional al Ducatului Bucovinei, ci și o necesitate pe care o întâmpinăm cu bucurie sinceră. Stimate domnule consilier în construcții, acceptați recunoașterea deplină și fără rezerve a anilor dumneavoastră de muncă ostentivă, a sacrificiului de sine și a extraordinarei reușite în întemeierea și construirea azilului pentru bolnavii psihici din Cernăuți care înseamnă o pagină de onoare în istoria dezvoltării instituțiilor umanitare și sociale din Bucovina, precum și cele mai calde și din inimă mulțumiri din partea Comitetului de Stat, împreună cu asigurarea că numele dumneavoastră, care este strâns legat de frumoasa lucrare, va fi întotdeauna amintit cu mândrie și recunoștință”⁶⁵.

În octombrie 1903, la mai bine de un an de la deschiderea centrului psihiatric, numărul în creștere al pacienților impunea angajarea unui medic

⁶² *Ibidem*, pp. 185–186.

⁶³ *Ibidem*, p. 187.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ „Anerkennung für den Erbaner der Landes-Irrenanstalt”, în „Czernowitzer Tagblatt”, II, nr. 352, 1 April 1904, p. 3.

„secundar”, care să vină în ajutorul directorului (doctorul Constantin Țurcan) și profesorului (doctorul Leon Kobylanski). Deși Comitetul Țării aprobase, prin rezoluția din 11 aprilie 1900, numai două posturi, considerându-le suficiente pentru a supraveghea 150 de bolnavi, internările suferinzilor de pe urma pelagrei au ridicat această cifră la peste 250, fapt ce se repercuta negativ asupra calității actului medical. Însăși conducerea Institutului semnala următorul aspect: „Dacă unui medic îi revine îngrijirea prea multor pacienți, acesta fie va fi copleșit, fie îi va trata superficial și nediferențiat”⁶⁶. Se propunea, așadar, aducerea medicului secundar și retribuirea lui cu 1 800 de coroane/an, o sumă mai mare decât cea alocată unei poziții similare în Spitalul de Stat, dar care se justifica prin necesitatea specializării sale, „din mers”, în domeniul psihiatriei. În plus, noul doctor urma să beneficieze de cazare (într-unul din apartamentele așezământului) și masă gratuite, ca o consecință a „distanței față de oraș și a dificultății pentru un medic necăsătorit de a-și procura, singur, hrana”⁶⁷. Indiferent de costuri, Institutul avea nevoie de personal „mai rafinat” și „mai bine instruit”, cu un standard „mai înalt de calificare și moralitate” și care să comunice ușor și eficient atât cu pacienții, cât și cu ceilalți angajați.

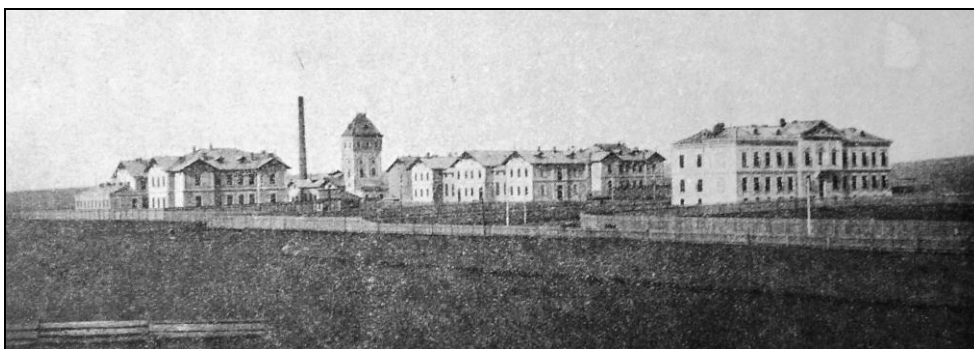

Foto. 5. Complexul psihiatric din Cernăuți.

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czernowitz, 1904, p. 188.

Deteriorarea mentală asociată dăveselor maladiei, inclusiv pelagrei – devenită o „adevărată problemă” în Bucovina – a fost evaluată în Bucovina la „35–44 bolnavi neinternați în spitale la 100 000 locuitori, cu o repartitie pe 142 comune în 1904–1906”. Doctorul Lupu avansa, la nivelul anului 1908, cifra de 292 alienați (176 bărbați și 116 femei); 60% dintre bărbați și 43% dintre femei nu erau căsătoriți. Potrivit unei statisticii întocmite de doctorul Kluczenko pentru perioada

⁶⁶ „Eine sekundärarztstelle an der Landes-Irrenanstalt in Czernowitz”, în „Bukowinaer Rundschau”, XXII, nr. 4311, 7 Oktober 1903, p. 3.

⁶⁷ *Ibidem*.

1907–1909, cei mai mulți sufereau de demență (348 sau 24%) și de complicații ale pelagrei (270 sau 18,9%); urmau cei cu amenție (151 sau 10%), paraliticii cu tulburări psihice (141 sau 9,8%) și epilepticii (87 sau 6%), bolnavii din cauza imbecilității congenitale (60 sau 4,2%), istericii (48 sau 3,3%), alcoolicii (47 sau 3,2%), paranoicii (36 sau 2,5%), melancolicii (30 sau 2,1%), neurastenicii (24 sau 1,7%), idiotii (20 sau 1,4%). Aceștia li se adăugau pacienții cărora nu le fusese stabilit un diagnostic cert, cei cu „focare cerebrale” și cu „psihoză toxică” etc.⁶⁸ În 1909, în Institutul psihiatric de la Cernăuți au fost internate 460 de persoane: 253 de bărbați și 207 femei, mulți dintre ei la solicitarea sau cu acordul familiilor lor⁶⁹.

Tabel nr. 8

Mișcarea bolnavilor internați în Institutul de boli mintale, în 1909

Mișcarea bolnavilor	Din 100 persoane internate		
	Bărbați	Femei	Total
Externați vindecați	26,2	23,7	25,4
Transferați în alte așezăminte de boli psihice	1,3	1,0	1,2
Externați nevindecați	24,8	26,5	25,0
Decedați	19,2	12,0	16,4

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1907, 1908 und 1909*, Czernowitz, 1911, p. 138.

Însă, în spatele acestor cifre seci se ascundeau adevărate drame, câteva dintre ele fiind surprinse în paginile periodicelor cernăuțene. Protagonistii rubricii de știri cotidiene, tineri și mai puțin tineri, bărbați și femei, studenți sau angajați, își dezlănțuiau furia sau delirau, strânind deopotrivă teama și compasiunea semenilor lor. În aprilie 1904, publicația „Czernowitzer Tagblatt” făcea public cazul Alexandrei Dulgheru (Dulgier), o tânără de 17 ani din Broscăuții Noi, care, în urma unei mușcăături de câine, a fost tratată anti-rabic într-un spital din București. Revenită acasă, și-a reluat munca într-un restaurant din Cernăuți, fără a lăsa impresia vreunei suferințe. În ziua fatidică, „a început brusc să latre, să atace și să muște pe toți cei ce se apropiau de ea, smulgându-și hainele de pe corp”. Deznodământul: „Patru gardieni au dus-o pe nefericita femeie la secția de poliție, de unde a fost trimisă la casa de nebuni”⁷⁰.

De multe ori, familia observa modificările de comportament ale persoanei bolnave, dar fără a înțelege semnificația lor; tolerând devierile bolnavului, în speranța unei remedieri „de la sine”, ea contribuia la agravarea maladiei. Așa s-a

⁶⁸ Dr. Basil Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1907, 1908 und 1909*, Czernowitz, 1911, p. 139.

⁶⁹ „Irrsinnfall”, în „Czernowitzer Tagblatt”, IV, nr. 1045, 31 Juli 1906, p. 4; „Irrsinnig”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 1011, 28 Mai 1907, p. 5.

⁷⁰ „Tobsuchtsanfall”, în „Czernowitzer Tagblatt”, II, nr. 361, 13 April 1904, pp. 4–5.

întâmpilat cu Dora B., al cărei apartament ajunsese „scena uneia dintre cele mai îngrozitoare tentative de sinucidere [...], așa cum nici măcar în cronica zilnică a marilor orașe nu s-a mai pomenit”. Încercând să pună capăt vieții sale, pline de boli și suferință, într-un mod „brusc și plin de cruzime” și „printr-o moarte teribilă”, tânăra de 22 de ani și-a dat foc. „Mirosul pătrunzător și plânsul disperat” al victimei i-au alertat familia și vecinii, dar ajutorul lor și intervenția medicilor s-au dovedit a fi tardive. Sumbra informație apărută în ziar se încheia cu precizarea: „Surse bine informate ne spun că Dora B. a căutat, în zadar, un tratament pentru boala ei și că medicii care o îngrijeau ar fi recomandat, de urgență, internarea ei într-un spital de psihiatrie. În ultima vreme, biata fată nu putea dormi și părea foarte dezorientată. Ea a comis fapta într-un moment de confuzie totală. Când medicul de gardă a dus-o, împreună cu mama ei, pe brațe, la spital, el i-a strigat disperatei mamei: «Dacă ai fi urmat sfatul nostru și ai fi predat-o azilului, nu s-ar fi ajuns la asta!»”⁷¹

Acceptarea bolii era dificilă deopotrivă pentru pacient și pentru familie, stigmatul fricii sau rușinii întârziind prezentarea la medic și agravarea suferinței. Așa s-a întâmplat cu Seresay Kaspar, un bărbat care, „potrivit rudelor, de ceva vreme, făcuse dovada nebuniei”. După ce a pătruns în sediul poliției, cerând o uniformă pe care s-o îmbrace pentru a intra în audiență la împărat, „a fost internat în azilul de nebuni, constatându-se că suferea de mania persecuției”⁷². Odată cu evoluția bolii, pacientul pierdea capacitatea de a sesiza faptul că gândurile, sentimentele și acțiunile sale sunt bizare și ilogice, fiind convins de un adevăr pe care încerca să-l impună și celorlalți. Afirmând că acțiunile îi sunt dictate de forțe cărora nu li se poate opune, Ioan Niculiță, de 36 de ani, din Brașca, își manifestase dorința de a pleca în România pentru a petrece câțiva ani acolo, urmând ca la întoarcere să fie „venerat ca sfânt de Suceava”. Pentru a nu face rău familiei sale (date fiind antecedentele sale medicale) și pe fondul acutizării episodului psihotic, Niculiță a fost internat în ospiciul din Cernăuți⁷³.

În absența unor mărturii ale medicilor, referitoare la cazuistică sau la metodele de tratament aplicate bolnavilor (și care pot fi doar intuite prin analiza echipamentelor de care dispunea instituția), rapoartele referentului sanitar al Bucovinei, doctorul Kluczenko, rămân de interes în conturarea unei imagini de ansamblu asupra diverselor tipuri de afecțiuni psihice întâlnite în așezământul medical cernăuțean, de la deschiderea sa în 1902 și până în ajunul Primului Război Mondial.

⁷¹ „Selbstmordversuch”, în „Czernowitzer Tagblatt”, II, nr. 519, 22 Oktober 1904, p. 3.

⁷² „Irrfinsanfalle”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 641, 25 Februar 1906, p. 5.

⁷³ „Czernowitzer Tagblatt”, V, nr. 1199, 6 Februar 1907, p. 3.

Tabel nr. 9

Bolnavii internați în Institutul de boli mintale, în 1909, după diagnostic

Diagnostic	Pacienți nou-internați				Pacienți externați vindecați				Pacienți decedați			
	1903	1907	1911	1913	1903	1907	1911	1913	1 9 0 3	1 9 0 7	1 9 1 1	1 9 1 3
Afecțiuni congenitale												
Idioție	3	3	9	9	–	–	–	–	2	2	2	1
Imbecilitate	1	16	21	19	–	–	–	–	–	1	2	3
Afecțiuni dobândite												
Melancolie	3	5	17	20	–	1	6	5	–	–	1	–
Alte forme de manie	3	11	18	33	4	6	10	23	–	1	2	2
Amenție	65	35	64	49	27	24	31	24	5	1	9	8
Paranoia	8	5	7	11	1	1	–	–	–	–	2	1
Psihoză periodică	7	18	27	10	2	9	23	13	–	1	–	–
Demență	34	62	100	177	1	2	7	15	8	13	21	26
Paralizie progresivă	33	38	62	41	–	–	–	–	17	26	25	34
Psihoză epileptică	10	21	23	41	1	–	4	1	2	5	7	10
Psihoză isterică	6	16	10	17	1	11	8	8	1	–	–	–
Neurastenii	5	8	8	9	1	3	6	40	–	1	–	–
Cerebropatie	–	5	3	3	–	–	–	1	–	3	–	1
Psihoză consecutivă pelagrei	45	90	106	126	25	24	73	56	6	25	20	34
Afecțiuni toxice												
Alcoolism	10	14	19	26	7	7	14	16	–	4	2	1
Alte intoxicații	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Alte afecțiuni												
Fără tulburări psihice	–	7	13	15	–	6	12	15	–	1	1	–
Sub observație	4	3	3	9	2	1	3	8	1	–	–	–
Total	237	357	510	615	72	95	197	225	42	84	94	121

Sursa: B. Kluczenko, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1901 bis 1903*, Czerno itz, 1904, pp. 148–149; idem, *Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1907, 1908 und 1909*, Czernowitz, 1911, pp. 134–137; *Statistik des Sanitätswesens in Österreich für das Jahr 1913*, Wien, 1917, Band 14/2, pp. 96–97.

Terapia, competențele profesionale și imaginea îmbunătățită a spitalului trebuiau să sporească încrederea populației în sistemul de sănătate al țării și să justifice solicitările de natură financiară ale directorului Țurcan în vederea extinderii suprafeței construite⁷⁴, concomitent cu optimizarea procesului curativ⁷⁵. Totuși, pentru unii dintre „nemulțumiții vremii”, nu serviciile medicale ridicau probleme, ci costurile întreținerii (cu valori între 1,90 și 7 coroane/pacient/zi în 1910⁷⁶) și spitalizării (1,88 coroane/pacient/zi în 1911⁷⁷, 1,89 în 1912⁷⁸ și 2,62 în 1913⁷⁹), în condițiile în care exista suspiciunea alimentării bolnavilor cu produse alterate. La începutul anului 1912, presa cernăuțeană atrăgea atenția asupra „otrăvirii” pacienților din Institut (inclusiv a medicului Alfred Ramler) ca urmare a consumului de „carne putredă”. Răspunzând „solicitării telefonice” venite din partea cotidianului „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, directorului instituției psihiatrice a confirmat prezența unor simptome de „gripă neobișnuită, asociată cu diaree” în rândul câtorva persoane aflate sub tratament. Din anchetele întreprinse cu ajutorul profesorului Robatschek, boala nu avea legătură cu apa sau carnea din dieta celor internați, din 700 de pacienți doar 20 invocând o stare generală de rău; cât despre profesorul Ramler, acesta trecuse deja printr-o „gripă severă, însoțită de febră”, prezentând tulburări diferite de cele ale bolnavilor internați⁸⁰. Disponibilitatea de a dialoga chiar și în circumstanțe mai puțin fericite și carisma doctorului Constantin Țurcan îl transformaseră într-una dintre cele mai populare personalități ale Bucovinei. Din nefericire, avea să se stingă din viață, la 64 de ani, după câteva luni de la amintitul incident. Regretând dispariția sa, același cotidian consemna eforturile „adevăratului fondator al îngrijirii moderne pentru bolnavii mintali din Bucovina”, cel care, „asistat de cadre medicale capabile, a știut cum să aducă instituția la un nivel înalt [...] Rezultatele muncii acestui om au rămas în umbră. Doar cei ce vizitau centrul, din curiozitate sau pentru a-și vedea nefericitele rubedenii, au putut lauda activitatea celui trecut, acum, în neființă”⁸¹.

⁷⁴ În 1912 au fost construite alte corpuri de clădire, capacitatea de internare crescând cu încă 240 de paturi. Cf. Vasile Pascal, *op. cit.*, p. 36.

⁷⁵ „Czernowitzer Tagblatt”, VII, nr. 1846, 10 April 1909, p. 2.

⁷⁶ Heinrich Schlöss (ed.), *Die Irrenpflege in Österreich in Wort und Bild*, Halle a.d. Saale, 1912, pp. 63–72.

⁷⁷ *Ibidem*,

⁷⁸ *Statistik des Sanitätswesens in den im Reichsrat Vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1912*, Wien, 1915, Band 11/2, p. 95.

⁷⁹ *Statistik des Sanitätswesens in Österreich für das Jahr 1913*, Wien, 1917, Band 14/2, p. 85.

⁸⁰ „Massenerkrankungen im Irrenhause”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 2402, 25 Januar 1912, p. 4.

⁸¹ „Direktor Konstantin Zurkan”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 2501, 25 Mai 1912, p. 3.

Foto. 6. Pavilion din complexul psihiatric din Cernăuți.

Sursa: Heinrich Schlöss, *Die Irrenpflege in Österreich in Wort und Bild*, Halle a.d. Saale, 1912, p. 65

Înainte de izbucnirea Marelui Război, obiectivul instituționalizării bolnavilor mintali fusese atins. Realitatea insuficienței locurilor din instituție și angajarea pacienților cu tulburări minime, temporare sau moderate în activități productive a redeschis seria interogărilor și interpelărilor autorităților. În sarcina a trei medici⁸² (Leon Kobylanski, Alfred Ramler și Josefine Kampel) și aproape 60 de angajați cădeau supravegherea medicală și tratarea a aproape 800 de persoane. Dar nu penuria de personal era cea care intriga, ci „supra-aglomerarea” și „condițiile jenante” care făceau ca, „în fiecare zi, bolnavii în căutare de ajutor să fie respinși din cauza lipsei de spațiu, mulți alții trebuind să fie externați cu mult înainte ca starea lor de sănătate să se amelioreze”. Într-un articol trimis redacției ziarului „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, doctorul Kobylanski considera „urgentă ușurarea instituției”, impunându-se luarea de măsuri care să plaseze Bucovina „printre acele țări în care asistența pacienților psihici să se realizeze în conformitate cu nivelul actual al științei”⁸³. Și cum „îngrijirea în comunitate” (în familie sau în

⁸² Lor li s-au alăturat, ulterior, doctorii Iuliu Solomovici (Iulian Solomowicz), venit de la Lemberg și Areta Scalat, prima femeie doctor în medicina din Bucovina. Cf. Maria-Gabriela Suliman, Antoaneta Lucasciuc, „Repere medicale de-a lungul istoriei – 2019” (I), în „Practica Farmaceutică”, București, vol. 12, nr. 1 (45), 2019, p. 7.

⁸³ „Zum Ausbau der Irrenpflege in der Bukowina. Einige Betrachtungen und Vorschläge von Sanitätsrat Dr. Kobylanski” (în continuare se va cita: *Zum Ausbau der Irrenpflege in der Bukowina...*), în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung, nr. 3482, 28 Juni 1914, p. 4.

azile ori infirmerii locale) era deficitară, iar sumele de la Fundația de caritate „Împăratul Franz Josef” nu acopereau decât spitalizarea a 20 de persoane, conducătorilor Bucovinei li se cereau soluții. Cea mai profitabilă opțiune și, în același timp, „cea mai puțin fezabilă, din cauza situației economice generale”, ar fi fost deschiderea unui nou așezământ psihiatric în sudul provinciei. De asemenea, era luată în discuție implicarea comunităților în susținerea financiară și materială a bolnavilor și conștientizarea familiilor de rostul pe care îl aveau în recuperarea și ocrotirea membrilor lor vulnerabili. Latura socială a problemei devenea cu atât mai importantă cu cât numărul victimelor pelagrei era din ce în ce mai mare, iar boala își avea rădăcinile în realitățile sociale dure, care făceau ca populația săracă să fie „nesuficient și rău hrănită”⁸⁴. Continuând observațiile confrăților săi, medicii Philipowicz, Kluczenko și Volcinschi⁸⁵, Leon Kobylanski admitea că simptomele nervoase și psihice ale maladiei justificau prezența bolnavilor la Institutul din boli Cernăuți; totuși, mulți dintre pelagroși, fără semne de afectare psihică, se prezentau, zilnic, la poarta așezământului, cerând să fie internați pentru a beneficia de „terapie nutrițională”⁸⁶. O astfel de situație îl determina pe directorul Kobylanski să previzioneze o creștere a internărilor la 1 200, ceea ce era prea mult pentru o instituție proiectată să adăpostească și să trateze 390 de bolnavi⁸⁷.

Rezolvarea problemei putea veni dintr-o direcție deja cunoscută în Europa: ergoterapia și terapia ocupațională. Știut fiind faptul că munca manuală constituia un factor activ al vindecării, iar multe dintre persoanele internate proveneau din rândul agriculturilor, conducerea așezământului pentru alienați îi era recunoscătoare referentului financiar din Consiliul Țării, baronul Flondor, pentru susținerea inițiativei de a deschide, „în viitor”, o colonie agricolă în care să fie antrenate persoane cu forme ușoare sau moderate ale bolii: „În nicio altă țară nu e mai potrivită această soluție decât în Bucovina, fiindcă în nici o altă țară pacienții instituției nu aparțin, într-o proporție atât de mare, populației agricole, așa cum se întâmplă aici”. Proiectul consta în „înființarea unei colonii pentru femei, pe un teren din apropierea Cernăuților, în care să fie internate 30–40 de bolnave care, pe de-o parte, prin munca în agricultură, iar pe de altă parte prin petrecerea timpului într-un mediu sănătos, să-și fortifice corpul, cu efect benefic asupra psihicului lor”⁸⁸. Nu se puneau problema obligativității muncii, pacienții nefiind văzuți ca niște deținuți pe care „un gardian să-i mâne cu biciul, de la spate”. Dorința de a lucra trebuia să vină de la sine, iar entuziasmul unora trebuia să-i „inspire” sau să-i motiveze și pe ceilalți. În plus, recompensele primite în schimbul activității

⁸⁴ Gheorghe Manolescu, „Pelagra”, în „Deșteptarea”, Cernăuți, nr. 61, 5/18 August 1904, p. 2.

⁸⁵ Harieta Mareci-Sabol, „Când boala este adusă de mâncare». Considerații asupra pelagrei în Bucovina”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XLIII, 2016, p. 107.

⁸⁶ *Zum Ausbau der Irrenpflege in der Bukowina...*, p. 4.

⁸⁷ *Ibidem*. Conform statisticilor imperiale, numărul de paturi ajunsese în 1912 la 480 (*Statistik des Sanitätswesens in den im Reichsrat Vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1912*, Wien, 1915, Band 11/2, p. 95) pentru ca, în 1913, să scadă la 374 (*Statistik des Sanitätswesens in Österreich für das Jahr 1913*, Wien, 1917, Band 14/2, p. 85).

⁸⁸ *Zum Ausbau der Irrenpflege in der Bukowina...*, p. 4.

prestate („suplimente de hrană”, sume mici de bani) puteau fi ușor gestionate, fără a pune problema responsabilității. Profitul era de ambele părți: „ajutor pentru instituție, aer curat, de țară, și ocupație pentru bolnavi (doi bine-cunoscuți factori ai vindecării)”;⁸⁹ de asemenea, se lua de pe umerii familiilor, ai parohiilor și primăriilor povara întreținerii acestor nefericiți. Un astfel de model nu putea fi decât unul de succes, care să inspire autoritățile în decizia de a întemeia și în sudul Bucovinei o colonie agricolă sau o fermă; ulterior, „sucursala” putea fi transformată într-o unitate independentă, oferind bolnavilor din această parte a provinciei posibilitatea de a se adresa medicilor din timp, de a se recupera mai repede și de a fi mai ușor de vizitat de către rudele lor.

Cu alte cuvinte, proiectul doctorului Kobylanski venea în întâmpinarea opiniei publice, îngrijorată de numărul și pericolozitatea persoanelor cu tulburări psihice, dar și a cerințelor psihiatriei moderne care cerea eliberarea pacienților din „spațiile înguste”, din lanțuri și cămăși de forță, din condițiile brutale care îi aduceau „la nivelul animalelor violente, sălbaticе”. Că lucrurile stăteau altfel în Institutul psihiatric din Cernăuți o puteau dovedi cei ce avuseseră „ocazia să vadă bolnavii mintali în camerele mici ale fostei secții de alienați ai spitalului și care-i văd, acum, plimbându-se liber în perimetrul așezământului și, de asemenea, în oraș. [...] Animalele sălbaticе au devenit oameni dispuși să lucreze, buni, independenți și adesea mai presus decât colegii, frații și surorile lor”. Asemenea lor puteau deveni și cei „din satele din jur”, „ținuți în lanțuri, în grajduri, deoarece medicii se ocupau, ocazional, de internarea lor în spital”. „Principiul umanitar” la care făcea trimitere doctorul Kobylanski, nu doar că facilita tratarea bolnavilor psihici în centre specializate, ci punea în lumină „valoarea muncii [...] cel mai important instrument terapeutic”⁸⁹.

Terenul fusese identificat, iar lucrările de amenajare puteau începe, astfel ca în vara anului 1914 colonia să poată fi inaugurată. Izbucnirea Primului Război Mondial a anulat toate planurile, finanțarea pentru întreținerea pacienților fiind și ea redusă brusc. Lipsiți de mijloace materiale, de hrană și combustibil și în imposibilitate de a asigura asistență medicală tuturor bolnavilor din Institut⁹⁰, medicii și administratorii acestuia au decis reducerea numărului persoanelor internate la aproape o jumătate din efectivul anului 1913⁹¹. La încheierea ostilităților, în *Raportul* său despre situația sanitară a Bucovinei, doctorul Vasile Pascal nota: „Institutul are edificii moderne, instalațiune centrală pentru încălzit, băi în fiecare pavilion, un apeduct propriu și o instalațiune proprie pentru lumina electrică. Toate instalațiunile sunt deocamdată într-o stare rea, ca să nu adaug că un pavilion întreg nu se poate întrebuința din cauza în special și a lipsei instalațiunei pentru încălzit”. Suma necesară pentru repararea clădirilor și repunerea în funcțiune a instalațiilor era estimată la 1 200 000 lei;

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ În martie 1914, se stingea din viață, la numai 28 de ani, doctorul Zaharie Maniu, („Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni”, anul III, nr. 11, 3 aprilie 1914, p. 173), iar în 1918, doctorița Areta Scalat renunța la poziția sa în cadrul Institutului în favoarea unui post la Maternitatea condusă de doctorul Gheorghian (Maria-Gabriela Suliman, Antoaneta Lucasciuc, *op. cit.*, p. 7).

⁹¹ Оксана Гучко, *op. cit.*, p. 96.

în pofida costurilor ridicate, investiția era una „foarte urgentă”, amânarea ei conducând la „ruina acestui frumos și mare spital”⁹². Cu alți 200 000 lei urmau să fie achiziționate „unelte agronomice” și „vite trebuincioase” coloniei agrare Ceartoria, deschisă la mai bine de cinci ani de la prezentarea în presă a proiectului său; „înzestrată în mod foarte primitiv și foarte sărăcăcios”, ea avea „un viitor frumos”, oferind „bolnavilor posibilitatea de a lucra în aer liber și a aduce folos institutului prin lucrul lor”⁹³. Dincolo de „lipsurile isbitoare”, de salariile ce se cereau „a fi potrivite muncii și răspunderii” și de impedimentul funcționării în absența unui „Regulament”, directorul Kobylanski rămânea acel om care – ajutat de medicii primari Solomovici („un bun specialist de boale nervoase”), Ramler și Marcus-Kamel – putea „face față tuturor necesităților ce depend de persoana d-sale”⁹⁴.

Seriozitatea și ambiția i-au caracterizat și pe medicii care au activat, în perioada interbelică, în Spitalul de Boli Mintale și Nervoase din Cernăuți. În primul număr al „Buletinului” îngrijit de doctorul Gheorghe Constantinescu și apărut în 1938, „prin mijloacele proprii ale spitalului”, se arăta interesul față de „studiile statistice, din cari se pot trage învățăminte prețioase asupra repartiției acestor bolnavi în regiuni, a boalelor sociale cari i-au adus în spital, a încercărilor eventuale de profilaxie pe teren a acestor boale și de tratament curativ în spital al bolnavilor, a condițiunilor tehnice de lucru în spital”⁹⁵. În câțiva ani, „marea instituțiune” avea un „buget de milioane, [...] 58 persoane medical tehnic și auxiliar și 79 personal administrativ” și un ansamblu pavilionar exemplar⁹⁶. Era dovada motivației de a păstra memoria vremurilor de pionierat, dar și de a dezvolta serviciile de îngrijire la nivelul orașului Cernăuți, un mediu receptiv la noile idei de asistență, tratament și protecție pentru pacienții cu suferințe neuropsihice

⁹² Vasile Pascal, *op. cit.*, p. 36.

⁹³ *Ibidem.*

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ M. Cănciulescu, „Buletinul Spitalului de boli mintale și nervoase din Cernăuți”, în „Mișcarea Medicală Română”, anul IX, nr. 9–10, septembrie – octombrie 1938, p. 697.

⁹⁶ *Ibidem.*

IZVOARELE DE APĂ SĂRATĂ DIN BUCOVINA ÎN ATENȚIA ADMINISTRAȚIEI AUSTRIECE (I)

VASILE DIACON

Uniunea Scriitorilor din Româna
E-mail: diaconvasile@yahoo.com

Sources of Salt Water from Bukovina in the Attention of the Austrian Administration (I)

*(Abstract)**

In the period immediately following the annexation of Bukovina, the Austrian authorities showed a special interest in finding solutions in order to stop salt imports from Turkish Moldavia. As a result, the Lemberg administration ordered the sending, in the autumn of 1783, of a team with a geology specialist in order to identify all the sources of salt in the Bukovina area. The expedition was led by aulic commissioner Johann Thaddäus Peithner of Lichtenfels, who reported on his findings in the field, accompanied by a detailed table of salt springs in Bukovina, which were chemically analyzed using three methods: the Tyrolean hydrostatic balance, with the medical balance and by the fire test, thus determining exactly the salt concentration for each salt water source in Bukovina. Peithner reviews the springs of salt water from Vijnîța, Berhomet, Banilova, Crasna, Vicovul de Jos, Stulpicani, Putilova and the monasteries of Sucevița, Solca and Brodești. For each locality, the number of salt water springs, their distance from the localities to which they belong, the condition of the roads leading to these springs, the information about the condition of these springs or salt water wells, the salt content of these sources are shown, salt quality, but also information on the nature of the mountains and the surrounding soil. The journal and the attached table are considered by the author as constituting a first scientific paper on the history of determining the sources of salt water in Bukovina. Based on D. Cantemir's statements about the Moldavian salt, the author of the study makes processing, often extensive, for comparative purposes, from reports or writings of personalities who had a special role in the administration of the province, describing it and making it known to the authorities, as in the case of General Gabriel Splény of Mihálydy (1775) and Major of Mieg, or from the Moldavian boyar Vasile Balș (1780) or from the works of specialists such as E. P. Fichtel (1780), Balthasar Hacquet (1789) and Karl Denarowski (1880) and reaches the decree of Emperor Frantz II,

* Traducere: Vasile Diacon.

of August 17, 1798, which prohibits the import of salt into Bukovina, from which date the province can be considered independent in terms of providing the necessary salt for its inhabitants.

Keywords: Bukovina, Thaddäus Peithner of Lichtenfels, Lemberg, sources of salt water, salt, fire, toponymy, journal, decree, import.

Folosirea aurului alb, cum mai este denumită sarea, în alimentația locuitorilor Moldovei, mai ales în zona montană și submontană și pe toată lungimea lanțului muntos, începând din Vrancea și ajungând până la izvoarele Ceremușului, îndeosebi sub formă de slatină din izvoarele naturale care se află în număr apreciabil de-a lungul Carpaților, a fost atestată încă din Neoliticul Timpuriu, așa cum demonstrează Ion Șandru¹, Nicolae Ursulescu², Mugur Andronic³. Mai târziu, în feudalism, referindu-se doar la spațiul bucovinean, aceste resurse naturale, numite izvoare sărate, fântâni sărate ori slatine, sunt consemnate în diferite acte de danie ale voievozilor către unele mănăstiri. În anul 1411, Mănăstirea Moldovița primea „fântâna sărată”; 1490 – Mănăstirea Voroneț avea „fântâna sărată de sub Măgura Sărată”; 1520 – Mănăstirii Humor i se da muntele „Ostra cu slatina în Ostra”; 1583 – Mănăstirii Sucevița i se confirma satul Sucevița cu „slatine aflătoare acolo”, pe al cărui hotar este menționat Drumul Slatinei; 1647 – Mănăstirii Putna i se delimita braniștea pe care se aflau Poiana Slatinei și Slatina Voitinelului⁴.

Toponimia din zonă înregistrează un număr mare de termeni care trimit către entopicul slatină ori adjectivul sărat: Slătioara, Părăul Slătioara, Poiana Slătioara, Părăul Slatinei, Măgura Slatinei, Măgura Sărată, Obcina Slatinei, Poiana Slatinei (înregistrată pe hărți vechi ca Hegu Szlatini ori Hegu Slatinij), Valea Slătioarei (Vale Szlatijora), Izvorul Sărat și altele⁵.

¹ Ion Șandru, „Contribuții geografico-economice asupra exploatării slatinelor în Bucovina de Sud”, în „Studii și cercetări științifice”, vol. III, 1952, pp. 407–424.

² N. Ursulescu, „Exploatarea sării din saramură în Neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)”, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, tomul 28, nr. 3, 1977, pp. 307–317; „L'utilisation des sources salées dans le néolithique de la Moldavie (Roumanie)”, în „Nature et Culture”, Arte du colloque internationale de Liège, 13–17 décembre 1993, Sous la direction de Marcel Otte; „Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège”, nr. 68, 1995, pp. 489–496.

³ Mugur Andronic, „Cacica, un nou punct neolitic de exploatare a sării în fântâni de apă sărată (slatini)”, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, tomul 40, nr. 2, 1989, pp. 171–177; Mugur Andronic, Bogdan-Petru Niculică, „New Archaeological Research Relating to the Exploitation of Salt in Bucovina”, în „Salt Effect Second Arheoinvest Symposium: From the ethnoarchaeology to the anthropology of salt 20–21 April 2012”, „Al. I. Cuza” University, Iași, România, Edited by Marius Alexianu, Roxana-Gabriela Curcă, Vasile Cotiugă, BAR International, Series 2760, 2015, pp. 191–198.

⁴ Ion Șandru, *op. cit.*, pp. 415–416.

⁵ Vezi capitolul „Suha Bucovineană în lumina toponimiei”, în Vasile Diacon, *Vechi așezări pe Suha Bucovineană*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1989, pp. 247–271. Pentru această problemă vezi și Adrian Poruciuc, „Etymological and Historical Implications of Romanian

Despre sarea moldovenească scria Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*: „Nu departe de târgul Troțuș sunt zăcăminte de sare foarte mari, numite de locuitori ocne. Acolo nu este nevoie de o operație de curățire a sării: dacă dai la o parte pământul unul sau doi coți adâncime, găsești o sare foarte curată, străvezie ca un cristal sau ca profirul, neavând într-însa niciun fel de părțicele de pământ [...]. Și în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel; voievozii, însă, nu au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belșugului, să scadă prețul sării [...]. Sunt munți întregi în Moldova cărora dacă li se înlătură stratul exterior de pământ, par că sunt de sticlă”⁶. Istoricul exploatării sării geme în ocnele din Moldova a fost abordat într-o amplă lucrare și de istoricul Dumitru Vitcu⁷.

În spațiul nord-moldovenesc, denumit Bucovina după anexarea sa de către Curtea de Habsburg, exploatarea sării se limita la utilizarea slatinei naturale⁸. Primele referiri despre izvoarele de apă sărată, denumite de localnici slatine, se fac în diverse rapoarte ale unor oficiali austrieci. Cronologic, trebuie să menționăm mai întâi consemnările generalului Gabriel Splény von Mihálydy în cunoscutul său *Beschreibung der Bukowina*, din 1775, în care precizează că lângă Vijnița existau trei saline, în Valea Solonețului (Solonitzer Thal) una, apoi nu departe de mănăstirea Putna, o fântână sărată și arată că acestea erau, după probele făcute, „puternic sărate și dau în general speranțe că vor produce atâta sare cât va fi aproximativ nevoie pentru consumul intern. Ele au fost folosite pe vremuri, dar au fost până la urmă complet părăsite din cauza mașinațiunilor polonezilor învecinați, care au, nu departe de granițele de aici, cocturile lor”⁹. Splény mai precizează că fântânile sărate de lângă orașelul Vijnița (Wischnitza) și din alte părți, „ar putea fi amenajate drept fierbători, evitându-se astfel, cel puțin în parte, comerțul deficitar de sare de la Ocna”¹⁰, subliniind faptul că sarea de gătit era importată din Galiția,

Place-Names Referring to Salt”, în „Archaeology and Anthropology of Salt: A Diachronic Approach Proceedings of the International Colloquium”, 1–5 October 2008, „Al. I. Cuza” University (Iași, România), Edited by Marius Alexianu, Olivier Weller, Roxana-Gabriela Curcă, BAR International Series 2198, 2011, pp. 215–218; Marius Alexianu, „The Potential Toponymic Field of Salt Springs in Romanian Microtoponymy”, în *White Gold. French and Romanian Projects on Salt in the extra-Carpathian areas of Romania*, Edited by Marius Alexianu, Olivier Weller, Roxana-Gabriela Curcă, Robin Brigand, Mihaela Asăndulesei, Parthenon Verlag, Kaiserslautern und Mehlingen, 2016, pp. 527–532.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, Editura Minerva, 1973, p. 103.

⁷ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 1987.

⁸ Vezi P. S. Aurelian, *Bucovina. Descriere economică înscrită de ua charta*, București, Typographia Laboratorilor Români, 1876, pp. 62–63. Aici se vorbește despre extragerea sării „prin evaporațiune în uzinele înființate la Slatina Mare și Lunca Pleșu” și se amintește că „pâraiele sărate sunt abundente în ținuturile Strășinețu, Vișnița și Rădăuți; statistica înregistrează peste 50 de asemenea izvoare”.

⁹ „Descrierea Bucovinei de general Splény”, în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 51.

¹⁰ *Ibidem*, p. 185.

pe când cea în „bulgări”, de la Ocna din Moldova. „Cea dintâi ar putea s-o producă districtul însuși pentru consumul propriu”¹¹.

Un an mai târziu, maiorul von Mieg semnala existența a două fântâni de slatină, una, nefolosită, lângă Vijnița, și alta la Pârtești, „unde țărani din împrejurimi își extrag prin fierbere sarea necesară”¹².

Boierul Vasile Balș, în *Descrierea sa* din anul 1780, arăta că: „Sarea în bulgări, care se ia din Moldova, constituie și ea o sumă anuală de aproximativ 50 000 de guldeni care se scot din Bucovina și totuși, dacă s-ar ordona să se înființeze în Bucovina o exploatare de sare sau să se ia din Galiția sare fiartă, s-ar provoca o emigrare inevitabilă, extrem de dăunătoare, căci toată bogăția supușilor depinde în Bucovina exclusiv de animale, care necesită un consum atât de mare, iar sarea din Moldova este mai ieftină și de cel mai bun soi”¹³. Acesta sublinia că „procurarea bulgărilor de sare s-ar putea face din Transilvania, pentru a evita ieșirea și a acestor bani din țară și ar fi favorabilă comerțului, ei fiind de aceeași calitate ca și cei din Moldova, deși sunt oferți la 1 sau 2 creițari mai sus, lucru cu privire la care m-am sfătuit, pe rând, cu negustorii”¹⁴.

În același an 1780, apare la Nürnberg lucrarea lui Johann Ehrenreich von Fichtel, *Geschichte des Steinsalzes und der Steinsalzgruben im Grossfürstenthum Siebenbürgen, mit einer, das Streichen des unterirdischen Salzstockes, durch mehrere Länder andeutenden Karte, und andern Kupfern*, în care, pe harta de la Anexa 1, sunt redată și unele toponime bucovinene, printre care și localitățile unde autorul întâlnește izvoare de apă sărată cu ocazia unei anchete pe care o face încă înainte de septembrie 1779, și anume: Purtiestj (Pârtești), Sutsavitza (Sucevița), Iablonitz (Iablonița)¹⁵ și Wisnitze (Vijnița), în fiecare sat fiind semnalate câte două

¹¹ *Ibidem*, p. 69.

¹² Johann Polek, „Topographische Beschreibung der Bukowina mit militärischen Anmerkungen von Major Friedrich von Mieg”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums”, 5, 1897, p. 14. Apud Mihai-Ștefan Ceaușu, „Contribuții la istoricul exploatării sării la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, vol. IX, 1982, p. 379.

¹³ Vasile Balș, „Descrierea Bucovinei și a stărilor ei lăuntrice”, în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 351.

¹⁴ *Ibidem*, p. 357.

¹⁵ Iablonița, străveche așezare moldovenească aparținând ținutului Câmpulung–Cernăuți, este plasată pe hartă ca făcând parte din Galiția, fiind situată lângă graniță cu Bucovina. Vezi Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de Istorie, *Moldova din epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, Editura Știința, 1975, p. 65. Alte toponime din arealul bucovinean înregistrate pe hartă sunt: oiconimele *Czernovitz* (Cernăuți), *Sireth* (Siret) și *Szutsava* (Suceava), precum și hidronimele *Dorna – Reu*, *Bisztra – Reu* (Bistrița Rea), *Moldava* (Moldova) *Fl[uss]*, *Moldavitza* (Moldavitza) *Fl[uss]*, *Szutsava* (Suceava) *Fluss* și *Sireth* (Siret) *Fluss*. Referitor la această problematică, a se vedea Dinu Moscal, „Prima hartă a zăcămintelor de sare din România (1780). Toponimele corespondente actuale”, în „Diacronia 7”, 27 aprilie 2018, pp. 1–11; <http://www.diacronia.ro/ro/journal/issue/7/A104/ro/pdf>. (8 septembrie 2020).

izvoare. De reținut este și faptul că pe granița de sud a provinciei sunt înregistrate tot câte două izvoare de slatină, la Krutse (Crucea) și Sztatina (Slatina), precum și pe frontiera de nord-est, cu Galiția, localitatea Kutti. J. E. von Fichtel, deși utilizează în cuprinsul lucrării denumirea de Bucovina („In der Österreichischen Moldau oder Bukkovina” sau „Salzbrunnen in Bukkovina”)¹⁶, pe hartă denumește provincia în limba română, „Mold[ova] austri[acă]”, pentru a o diferenția clar de „Moldav[ia] Turcica”.

În ianuarie 1783, inginerul cadastral Johann Budinszky semnală numărul mare de izvoare de slatină, cât și utilizarea acestora în stare naturală de către localnici¹⁷.

Tot în anul 1783, în luna noiembrie, inginerul Peithner, nobil de Lichtenfels¹⁸, vizitează în mod special și cercetează izvoarele de apă sărată din Bucovina. Constatările și rezultatele călătoriei sale le consemnează într-un memoriu intitulat *Journal über die vom 30. Oktober bis 29. November 1783 vollbrachte Bereisung des Bukowiner Landesdistricts und Untersuchung der darin befindlichen Salzquellen, Salzspuren und anderer in das Montanisticum einschlagenden Gegenstände* (Jurnal asupra călătoriei întreprinse între 30 octombrie și 29 noiembrie 1783 în Districtul Țării Bucovinei, cu scopul de a cerceta izvoarele de slatină, urmele de sare și alte obiective cu impact în montanistică)¹⁹. Acesta este un manuscris de 27 de pagini²⁰, căruia i se adaugă o anexă (un manuscris de șapte file), cu titlul *Haupt-Tabelle über die Lage, den Solenhalt und sonstige Beschaffenheit der untersuchten Bukowiner Salzgebürge und Quellen, wie solche bey der Commissionsbereisung vom 30ten Octobris bis 29ten Novembris 1783 befunden worden* (Tabel principal despre poziția, conținutul sărăturilor și alte caracteristici ale munților salini și izvoarelor sărate din Bucovina,

¹⁶ Johann Ehrenreich von Fichtel, *Geschichte des Steinsalzes und der Steinsalzgruben im Grossfürstenthum Siebenbürgen, mit einer, das Streichen des unterirdischen Salzstockes, durch mehrere Länder andeutenden Karte, und andern Kupfern*, Nürnberg, 1780, pp. 129, 130.

¹⁷ Ferdinand Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, vol. IX, Czernowitz, 1902, p. 29.

¹⁸ Johann Thaddäus Anton Peithner, Edler von Lichtenfels (8 aprilie 1727, Gottesgab – 22 iunie 1792, Viena) a fost un om de știință în domeniul mineritului. A studiat dreptul și filozofia la Karls-Universität din Praga, luându-și doctoratul în anul 1750. În anul 1762, a prezentat împărătesei Maria Tereza proiectul său pentru crearea unei academii miniere în Boemia. Ca urmare, la Karls-Universität din Praga a fost înființată Academia metalurgică, la care a fost numit profesor. În anul 1772, a acceptat să preia Catedra pentru științe miniere de la Academia Minieră din Schemnitz, care fusese înființată în anul 1770. Peithner, care a primit titlul de Consilier al Curții Imperiale în anul 1776, a renunțat la catedra didactică un an mai târziu și a preluat compartimentul juridic al Secției Monede și Mine a Curții din Viena. În anul 1780, i s-a acordat titlul nobiliar de Edler von Lichtenfels (nobil de Lichtenfels). În anul 1791, a fost numit cel mai înalt oficial minier din Austria. A fost autorul a numeroase publicații de știință mineralogică, metalurgică și minieră. Opera sa principală este *Versuch über die natürliche und politische Geschichte der Böhmischen und mährischen Bergwerke*, apărută în Viena, în anul 1780. https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Thaddäus_Anton (8 septembrie 2020).

¹⁹ Vezi Anexa.

²⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond *Consiliul Aulic de Război*, pachetul XIV, documentul 32.

cum au fost constatate acestea cu prilejul inspecției comisiei din 30 octombrie până în 29 noiembrie 1783)²¹. Ambele documente nu au fost publicate niciodată, apar doar menționate în câteva lucrări²². Asupra acestora vom reveni mai jos, când le vom discuta mai pe larg.

O altă descriere a Bucovinei, realizată de Balthasar Hacquet în urma unei călătorii prin Bucovina²³ în anii 1788–1789, ne transmite o serie de informații despre izvoarele de sare din această provincie. Ca și Thaddäus Peithner în anul 1783, după cum vom arăta mai jos, Balthasar Hacquet vizitează izvoarele de apă sărată și face ample referiri la ele: „Deoarece aici se ajungea la poalele Carpaților, se mai găsesc din când în când izvoare sărate ca Slatina Vicovului (Dzikowolui), cel zis La Preluce (di Dzossia-Priluczik), cel al lui Coroamă (Alakoroma), de la Lubonca²⁴, Slatina de la Runc (Runk) și cea de la Bahna (Bachna). Dar fiindcă toate aceste izvoare sunt prea slabe, ele nu sunt luate în seamă și rămân la dispoziția supușilor, ei putând să facă ce voiau; de aceea apa de la aceste izvoare se aduce toată către satele din jur, pentru vite și alte întrebuințări casnice. Apa cea mai bună provenea de la ultimele două izvoare, situate chiar la piciorul munților”²⁵.

Despre forajele făcute pe muntele Pleșa, la Slatina de la Pleșa și la Slatina de la Plosca, Hacquet notează următoarele: „Amândouă puțurile din care se extrage apa nu sunt adânci, iar sarea lor este amestecată cu un pământ din marnă albăstrie. Înainte de a veni aici, mi se spusese în Galiția, că aici s-ar fi descoperit sare în bulgări; dar era vorba numai de bucăți răzlețe de sare, care trebuie dizolvate mai întâi în apă dulce, pentru a o face utilizabilă. În apropierea acestor două puțuri se construiseră o colibă, pentru a evapora apa; înlăuntrul ei am găsit un cazan pătrat din tablă de fier, cu diametrul ceva mai mare decât un stâncen și cu adâncimea de peste paisprezece toli. El stătea pe un zid înălțat deasupra pământului cu un picior și jumătate. Sărătura este scursă prin conducte de la cele două puțuri, situate mai sus decât coliba, de-a dreptul în acest cazan, fără să fi fost încălzită în prealabil. După evaporare, sarea este aruncată într-o covată de copt pâine înclinată cu 30 de grade, ca să se scurgă apa pe care o mai conține. Apoi se ia un model conic din lemn, care arată ca un pahar mare, se umple cu sare, se bătuțește destul de tare, se răstoarnă și

²¹ *Ibidem*, documentul 33.

²² Mihai-Ștefan Ceașu, „Contribuții la istoricul exploatarei sării la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, vol. IX, 1982, pp. 377–392; Vasile Diacon, *op. cit.*, p. 152 și urm.

²³ „Recentele călătorii fizico-politice ale lui Hacquet în anii 1788 și 1789 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici”, în *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002.

²⁴ Este vorba despre toponimul (*Poiana Boncii*) din Vicovul de Jos, cătunul Remezeu, care vine de la antroponimul *Bonca*, cu varianta toponimică *Poiana lui Bonca*.

²⁵ Apud *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002, p. 33.

se pune lângă foc pentru uscare. În felul acesta se încheie în câteva ore, cu repetate adăugări de saramură, toată producția. Un astfel de drob mic de sare cântărește o livră și patru zecimi, iar o sută de bucăți se vând cu doi guldeni. Singurul om care face toată treaba primește zilnic douăzeci de creițari, iar omul care scoate apa și o toarnă în conducte primește doisprezece creițari. Lemnul se aduce pentru foarte puțini bani de către supușii învecinați. O marcă pe care a impus-o oficiul țării, dar a desființat-o din nou, a scumpit ce-i drept cu puțin sarea, dar i-a favorizat în schimb pe cei ce obțineau înainte numai trei până la șase creițari pentru o căruță cu lemne, dar primesc acum treizeci sau mai mult. Această metodă atât de simplă de a fierbe sarea s-ar putea să fi fost prima metodă îmbunătățită, de care s-au folosit oamenii de la începutul lumii. Căci se poate presupune că mai întâi au turnat apa sărată peste pietre fierbinți, pentru a o evapora. Înainte ca această parte a Moldovei să cadă sub stăpânirea Casei imperiale, nu se știa în această țară nimic despre fierberea sării; dar acum s-au și instalat cinci astfel de mici copturi și vânzarea este apreciabilă. Pornind către est, se ajunge la trei puțuri de sare nu prea importante; la fiecare puț se întâlnește, de asemenea, câte un cazan atât de mic ca la Slătioara (Slatyory), la Trestieni (Trestiny) și Portești (*Porteczje*). Toate aceste puțuri se află, ca și cele dintâi, în mijlocul pădurilor [...]. Sărăturile care se fierb în aceste locuri au un conținut de nouă până la cincisprezece grade; ele cer, deci, mult lemn pentru fierbere; dar acesta fiind din belșug și neputând fi folosit la altceva, mai este destul de rentabil să fierbi aceste sărături slabe²⁶.

La Slatina Mare, lângă Mănăstirea Solca, Hacquet găsește principala fabrică de sare a Bucovinei, de care țineau cele patru instalații de fiert menționate mai sus. Aici a găsit angajat un funcționar montan care supraveghea copturile sau instalațiile de fiert menționate. Deoarece aici se găseau coptura principală și cele două puțuri mai bune, se construise și o instalație de fiert cu cazane mari, iar deasupra puțului principal, adică a izvorului sărat, adânc de treizeci și șase de stânjeni, era instalat un adevărat mecanism pentru cai, toate făcute după modelul unguresc. „Apa se scoate în burdufuri, dintre care unul cuprinde o sută douăzeci de livre de apă. Din aceste cinci fabrici mici se obțin în paisprezece zile 354 de chintale de sare, formată toată în mici turte sau așa-numite harmane, care sunt apoi duse în parte în țară și în Ucraina. Muncitorii sunt plătiți aici după numărul de fierturi, pentru care capătă câte doisprezece creițari; zilnic nu se fac mai mult de două pentru fiecare cazan aici”²⁷.

După cum se poate observa, Hacquet acordă o mare importanță prezentării izvoarelor de apă sărată și sării în general, care, indubitabil, era apreciată ca o sursă de venit importantă pentru cămara austriacă.

După mai bine de nouă decenii, un medic, referentul sanitar al Bucovinei (Landessanitätsreferenten für die Bucovina) Karl Denarowski publica, în anul

²⁶ *Ibidem*, pp. 49, 51.

²⁷ *Ibidem*, p. 51.

1880, *Commentar zur Sanitätskarte der Bukowina*²⁸ (Comentariu la Harta sanitară a Bucovinei), în care, printre alte izvoare, cu precădere de ape minerale, prezintă și o serie de surse de apă sărată. Acesta a elaborat o hartă în scopul „unei cunoașteri sanitare exacte a țării relativ la starea solului, la vegetație, la climă, a apei potabile, a izvoarelor minerale, a modului de viață al populației, a influențelor dăunătoare, a răspândirii topografice a epidemiilor, a morbidității și mortalității statistice [...]”²⁹. Izvoarele de slatină pe care le discută K. Denarowski sunt doar în parte descrise sau numai menționate de Peithner și Balthasar Hacquet.

Dacă Peithner doar menționează existența izvorului sărat din Berhomet, districtul Vijnița, de la Denarowski aflăm că se află „înspre nord, la o depărtare de sat de 3^{1/2} km, într-un luminiș de pe malul drept al unui pârâu mlăștinos, pe coasta Dealului Slaveț Staveț (Stawec Berges). Acesta este captat într-un puț captușit cu lemn, adânc de 1,89 m. Debitul variază de la 2,80 până la 3,36 hectolitri zilnic, conținutul în sare fiind de 6%”³⁰.

În același district, sunt semnalate pentru prima dată izvoare de slatină: – la nord-est de satul Stebne și de drumul care duce la Iablonița (*Jablonitza*), în bazinul râului Ceremușul Alb, pe malul drept al acestuia, la circa 268 m mai sus de vărsarea Ceremușului Negru în Ceremușul Alb, se găsește izvorul de sare, în trei băltoace. Se apreciază că randamentul zilnic al acestui izvor se ridică la circa 40 m³. Conținutul de sare este de 1,75%. La creșterea nivelului apei Ceremușului, izvoarele sunt inundate; – izvorul sărat, situat la 3,79 km înspre sud de localitatea Serghie (Sergie), se găsește pe malul drept al Pârâului Slatineț (Slatinek Baches), la 379,200 m urcând de la confluența cu Pârâul Putila. El se află în albia pârâului, la 0,632 m deasupra nivelului apei, într-o văgăună îngustă, ce se ridică între versanții muntelui. Acest izvor se varsă într-o fântână construită dintr-un trunchi de copac, adâncă de 0,632 m și cu diametrul de 0,316 m, debitul fiind apreciat la 7,584 m³ pe zi. Conținutul de sare atinge cel mult 1%; – izvorul din satul Holoșina (Hołoszyna) se găsește la 16 km înspre sud de Iablonița, în albia Ceremușului Alb, cam la nivelul albiei acestuia, la foarte mică distanță de malul drept al acestuia. Izvorăște din versantul dealului și se adună în două bazine puțin adânci. Debitul zilnic al izvorului ajunge la 0,320 m³, iar conținutul în sare este de 9,15%; – două izvoare sărate se găsesc la circa 5,68 km vest de satul Mega,

²⁸ Karl Denarowski, *Commentar zur Sanitätskarte der Bukowina*, Wien, Verlag der k.k. Bukowinaer Landesregierung Mechitharisten-Buchdruckerei (W. Heinricu), 1880. Două capitole ale lucrării au fost publicate, în traducere, de Ovidiu Bătă, „Karl Denarowski. Descrierea izvoarelor minerale din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul XV, 1 (30), 2008, pp. 225–252.

²⁹ Ovidiu Bătă, *op. cit.*, p. 226. Harta intitulată *Sanitätskarte der Bukowina, um 1880, die u.a. Aufschluß über Verbreitung der Krankheiten Cholera und Diphterie* gibt se află la Biblioteca Națională Austriacă, sub cota W: ÖNB/KK II 95469.

³⁰ Ovidiu Bătă, *op. cit.*, p. 232. Precizăm că, în continuare, toate informațiile referitoare la izvoarele de apă sărată prezentate de Karl Denarowski sunt preluate din această lucrare, fără a mai face trimiterea la pagină, aceasta fiind ușor de identificat după numele localității care apare pe ea.

într-o pădure de pe malul drept al Pârâului Paltin (Paltin Baches), pe versantul Dealului Paltin (Paltin Berges). Aceste două izvoare sunt la 37,920 m unul de celălalt și se varsă în două fântâni căptușite cu lemn, adânci de câțiva metri. Conținutul de sare este de 12%, debitul zilnic se ridică la 5,660 până la 8,490 hectolitri. Alte trei fântâni care se găsesc în apropiere au fost astupate la începutul acestui secol din ordinul autorităților; – la Vijenca (Wiženka) se găsește un izvor sărat înspre sud de localitate, la 7,58 km de aceasta. El izvorăște din malul stâng al Pârâului Vijenca Mică (kleinen Wiženka), dintr-o coastă de deal formată din prundiș de șisturi și este captat într-o fântână mică, compartimentată, cu un diametru de circa 0,2997 m. Conținutul acestuia în sare este de circa 5%. Debitul zilnic ajunge la 3,396 până la 4,528 hectolitri.

În districtul Câmpulung, la Frasin, la limita dintre Codrul Secular Valea Seacă (Urwald Walesaka) cu proprietatea Fondului Religionar de la Ilișești (Illischestie), la o depărtare de 5,70 km de satul Frasin, pe Dealul Prihodiște (Berge Pryhodyszcze), la o înălțime de aproximativ 108 m deasupra capătului ulucului împădurit Brodinoi (Waldgrabens Brodinoj), au fost descoperite izvoare saline nesemnate de Peithner și Hacquet. Aceste izvoare au fost desființate de Administrația minieră din Cacica (Kakzyker Bergbauverwaltung) pentru a împiedica procurarea apei sărate de către localnici, dar în anul 1873 folosirea izvoarelor sărate menționate a fost redată locuitorilor din Frasin de către Administrația salinelor din Cacica (Kakzyker Salinenverwaltung), cu aprobarea ministerului. Din acest moment, comuna Frasin a construit și amenajat aceste două izvoare sub forma unor fântâni, dar acestea au fost părăsite, în vara aceluiași an 1873, din cauza secetei îndelungate, care a dus la secarea izvoarelor.

Pentru prima dată sunt descrise izvoarele sărate din Gemenea (Dzemine), șase la număr, marcate pe hartă cu numerele 101, 102, 103, 104, 105 și 106. Izvorul nr. 102 din Dealul Diacului (Berge Diakul), situat pe malul drept al Pârâului Diacul, precum și cel cu nr. 103 de pe malul drept al Pârâului Muncel (Munczel), au fost inundate complet în vara anului 1872 și nu a mai rămas decât o urmă din acesta. Izvorul nr. 101, precum și cel cu nr. 105, de lângă Pădurea Muncelul Mare (Walde Munczel Mare), apoi cel cu nr. 104, de lângă Pârâul Malanca (Malancze), au fost desființate de către fisc și numai izvorul nr. 106, din Pădurea Muncelul Mare, se mai afla în folosința comunei Gemenea.

Toate aceste izvoare, arată Denarowski, cu excepția celui cu nr. 104, izvorăsc la suprafața pământului, în timp ce izvorul cu nr. 104 este alimentat de cel cu nr. 105. Apa tuturor izvoarelor este limpede, transparentă, cu un gust amărui-sărat. Izvorul nr. 101, din Dealul Diacului, se varsă subteran în Pârâul Soci (Socze), iar cele cu nr. 104, 105 și 106, în Pârâul Malanca. Izvorul 106, care este pus la dispoziția comunei și care izvorăște la poalele Dealului Muncelul Mare, este captat într-o fântână adâncă de 1,580 m, lungă de 3,792 m și lată de 1,896 m. Adâncimea nivelului apei atinge 0,939 m. Debitul, în decurs de 24 de ore, atinge 0,316 m³. Fântâna se află la o depărtare de 1 146,570 m sud-vest de Gemenea.

Distanța până la fântâna închisă nr. 105 de pe același deal este de 117,570 m și de la aceasta până la izvorul nr. 104 de 115,656 m, pe când distanța până la izvorul aflat pe Dealul Diacului, pe partea de sud-vest a satului, este de 2,2 km.

Tot pentru prima dată este înregistrat și Câmpulungul Moldovenesc (Kimpolung) cu două izvoare sărate, situate în mlaștina Pârâului Cocoșul (Riede Kokosch), dintre care unul într-o fântână adâncă de 5,688 m, dar cu un conținut mic de apă sărată. „Sursa acestor izvoare este necunoscută, la fel și traseul acestora, deoarece în partea de sud a muntelui ce înconjoară Câmpulungul se găsesc lacuri sărate asemănătoare, care au fost secate în întregime, în special de către organele financiare. Oficiul de Finanțe c.c. al comunei Câmpulung a permis extragerea apei sărate numai de la izvoarele mai sus menționate. Cât privește utilizarea, apa sărată este folosită numai la creșterea animalelor. Este interzisă extracția sării și nu se folosește de către populație, deoarece nu are niciun fel de proprietăți curative. Al doilea izvor, aflat la mică depărtare de primul, este mic și nu este constant”.

Tot din districtul Câmpulung sunt prezentate următoarele izvoare sărate: – unul la 11,37 km vest de Sadova (Sadowa), pe versantul nord-estic al munților înalți Holohoșca (Hochgebirges Hallohoscha), în mlaștina Runcu (Riede Runku), înconjurat de o pădure deasă de molid. „Izvorul se află chiar la baza acestui versant, care formează cu muntele din față o lungă râpă șerpuită. Apa acestui izvor nu este curată, are o culoare obișnuită, este rece, fără miros și cu un gust foarte sărat”; – la Slătioara se află trei izvoare sărate, nr. 107, 108 și 108^{1/2}, care sunt toate zidite. Dintre acestea, 107 se află sub Dealul Diacul (Berge Diakul), și anume pe versantul de sud-est al acestuia, izvorul 108 pe versantul sudic, izvorul 108^{1/2} pe versantul nord-estic a Dealului Grosului (Berge Dialu Grossului). Obârșia acestui izvor este din dealul cu același nume și are traseu subteran. Izvoarele 107 și 108 se varsă în Valea Roșie (Bach Rože), cel de la 108^{1/2} în Pârâul Slătioara (Bach Slatiora). Distanța dintre izvorul 107 și 108 este de 415,62 m și de la acesta la satul Slătioara de 260,648 m. Izvorul de pe Dealul Grosului este la o depărtare de localitate de 1,251 km. Apa acestor izvoare sărate este limpede și clară, izvoarele 107 și 108 au gust amărui-sărat, în timp ce apa izvorului 108^{1/2} lasă pe limbă o substanță uleioasă și miroase a petrol. Folosirea acestor izvoare „a fost interzisă de Fisc și fântânile au fost închise”; – pe teritoriul comunei Stulpicani, „în mlaștina Măgura (Magura) din așa-numita Poiana Slatinii (Pojana Slatini), se găsesc cinci izvoare sărate, numerotate cu nr. 97, 98, 99, 100 și 0.

Dintre aceste izvoare, ultimele patru izvorăsc din Dealul Măgura (Berge Magura), în timp ce 97 și 98 sunt alimentate subteran. Toate izvoarele au un traseu subteran și se varsă în Pârâul Șandru (Bach Schandru). Aceste izvoare, aflate pe versantul estic al Dealului Măgura, sunt situate la est de sat și la 2,627 km distanță de acesta. Distanța dintre 97 și 98 este de 593,901 m, între 98 și 99 de 443,552 m, între 99 și 100 de 132,75 m și între 100 și 0 de 98 m. Dintre izvoarele menționate, cel de la 97 se află în folosința comunelor Stulpicani, Negruleasa (Negrilassa) și Dorotea (Dorothea) cu Plotonița (Plotonitza), cele de la 99 și 100

sunt date comunei Vama (Wama), iar cel de la 98 este zidit. Apa este limpede, transparentă, cu gust sărat. Fântâna 97 este de 1,896 m adâncime și de 1,422 m largă. În ea, apa urcă, în 24 de ore, la 18,438 cm, în timp ce în fântâna 100, cu adâncimea de 5,688 m și lățimea de 1,580 m, unde nivelul apei este de 3,68 m și suprafața de 0,4995 m², în intervalul de 24 de ore s-a observat o creștere de 0,0999 m². Fântâna 99 este fără importanță. În timpul cercetării din data de 22 octombrie 1873 s-au găsit doar 5,268 cm de apă sărată”.

Din Districtul Rădăuți sunt descrise: – izvorul sărat din Cacica, care „se găsește într-un puț adânc de 10,482 m, pe malul drept al Pârâului Dulce(a) Dulcea Baches), într-un șanț de lângă pământul lui Allacz (Gründen des Allacz). Conținutul în sare este de 1,140. Acest izvor este al comunelor Cacica, Pârtești de Sus (Ober-Pertestie) și Botușana (Bottuschana), care îl folosesc împreună. Debitul este abundent. Puțul a fost un puț de cercetare, înainte de construirea salinei din Cacica. Pe o porțiune de pădure a Fondului Religionar din Solca, de la șoseaua Cacica – Humor, în dreapta podului peste Pârâul Blândeț (Blendec), la circa 948 m amonte pe pârâul menționat, pe malul stâng, se găsesc mai multe iviri ale izvoarelor sărate, la borna 117, care se strâng într-un puț și care sunt date în libera folosință a comunei Pârtești de Jos (Unter-Pertestie). Apa conține destul de multă sare. Debitul este abundent”; – în Gura Putnei, pe pășunea de pe Pârâul Lungu Mare (Bache Lungu Mare), se găsește un izvor sărat, care este folosit de comună; – pe versantul Dealului Zniamăn (Berges Zniama) din Horodnic de Sus se găsesc șapte puțuri, dintre care doar două (nr. 86/1 și 85/2) sunt utilizate. Celelalte sunt fie astupate, fie pline cu apă. Conținutul în sare al celor două izvoare este de 1,074 și de 1,040; – la Marginea (Mardžina) este: a) o fântână într-o pădure aflată la est de Dealul Pleșa (Berges Plescha), numită după acesta Slatina Pleșa (Slatina Plescha). De la Marginea până la borna nr. 86 sunt 11 km distanță; b) al doilea izvor, ceva mai jos decât primul, mai aproape de pârâu, se adună într-un uluc de lemn. Acest izvor se află lângă borna nr. 87. Concentrația de sare – 1,106; c) al treilea izvor se află într-o fântână adâncă de 3,79 m, la câțiva metri depărtare de ultimul punct, la borna nr. 87^{1/2}. Conținutul în sare atinge 1,074; d) în fața Pădurii Pleșa (Waldwiese Plescha), în locul împădurit Plopi (Waldorte Plopij), pe versantul dealului, mai multe izvoare mici se adună într-o fântână. Mai sus de această fântână sunt și alte izvoare mici. Mai sus de prima fântână s-a făcut o alta, legată printr-un canal cu bazinul de colectare, pentru a face de neutilizat apa sărată. Conținutul în sare al acestui izvor atinge 1,054. El se află lângă bornele nr. 87/2 și 87/3; e) al cincilea izvor se găsește pe versantul de răsărit al Dealului Pleșa, chiar lângă pârâiașul care se găsește acolo, pe malul drept al acestuia, borna nr. 87/4. Conținutul în sare este de 1,054. Izvoarele sunt lăsate în folosința liberă a comunelor Marginea, Sucevița, Voievodeasa (Fürstenthal), Horodnic de Sus (Ober-Horodnik) și Horodnic de Jos (Unter-Horodnik). Randamentul lor nu este unul important. Puțul și exploatarea provin de la salina părăsită, Salina Pleșa (Saline Plescha); f) al șaselea izvor se găsește tot în Poiana Pleșa, la o depărtare de circa 379,200 m sud de al doilea izvor, cel de lângă borna nr. 87. Acest izvor este în folosința liberă a comunei Volovăț (Wolowetz).

În Pârteștii de Sus este un izvor sărat în puțul Slatina Runc (Slatina Runk), pe dreapta șoselei care trece de la Solonețul Nou (Neu-Solonetz) spre Gura Humorului, vizavi de locuința pădurarului de pe Dealul Cojocului (Dzialu Koszokului), în Poiana Runcu (Wiese Runku) de pe Pârâul Neagra (Niagara), la bornele 91/1 și 92/2. Conținutul în sare atinge 1,098. Debitul este slab. Izvorul este dat în utilizare comunei Poieni (Pojeni).

La Pârteștii de Jos sunt: a) un izvor sărat, Slatina Balta (Slatina Balka), la sud-est de Cacica, lângă o ruptură în calcare, aproape de marginea pădurii din Poiana Balta/Bălții (Pojana Balta), odinioară cu trei iviri, astupate. Se află în folosința liberă a comunei; b) un izvor zidit, la marginea de vest a pajiștii Pârâu Glodișor (Pareu Glodibie), lângă cuptorul de var domenic³¹ (Dominikalkalkofen); c) un izvor în Poiana Pârâu Slatinei (Pareu Slatini), într-un șanț, zidit. Conținutul în sare – 1,115.

La Solca se găsesc șapte izvoare sărate: a) primul se află în mijlocul satului, sub versantul nord-vestic al dealului, în apropiere de locuința omului de serviciu. Afluxul este slab, conținutul de sare se ridică la 1,160; b) al doilea izvor se află peste drum de șoseaua care duce la Humor, pe versantul muntos de nord-vest, la Maței Ilarie (Mafej Ilorij), într-o râpă. Mai multe iviri s-au adunat într-un canal și au fost distruse din cauza unei viituri. Nu departe de acest loc se găsesc, într-o altă râpă, iviri asemănătoare; c) al treilea izvor se găsește deasupra bisericii ortodoxe, în grădina localnicului Maței Repciuc (Insassen Maței Repczuk); sub versantul dealului sunt multe iviri care, colectate într-un canal acoperit prin care curgea și apă dulce, se vărsau într-un canal de la moară, astăzi închis; d) al patrulea izvor este în Poiana Trestioara (Wiese Trestioara) din pădure, deasupra și la vest de Solca, zidit. Debitul este foarte scăzut, conținutul în sare – 1,072; e) al cincilea izvor, Slatina Mare (Quelle Slatina Mare) sub Dealul Slătioara (Berge Slatiora), nu departe de locul numit mai sus, de asemenea zidit. Debit important, conținut de sare – 1,095; f) al șaselea izvor, Paltin (Quelle Baltin), deasupra de Slatina Mare, zidit; g) al șaptelea izvor, la est de Trestioara (Trestiora), într-un uluc din pădure. Conținutul în sare – 1,032.

În Solonețul Nou exista izvorul sărat de la Piciorul Tăieturii (Piczoru Tajeturi), pe dreapta șoselei spre Gura Humorului (cu un puț mic), un izvor zidit. Debitul este scăzut; conținutul în sare – 1,044. La circa 189,600 m sud de ultimul punct, în șanțul de lângă șosea, există mai multe iviri, care sunt zidite. Mai sus, în amonte, la o distanță de circa 758,400 m de ultimul punct, la dreapta, în pădure, vizavi de șanțul săpat în anul 1854, se află un izvor prevăzut cu un puț colector și un canal de scurgere.

La Straja se află un izvor sărat pe versantul Dealului Leordina (Bergabhange Leordina), deasupra râpii Sărătura (Seratura). Conținutul în sare – 1,020.

³¹ Domenical – ceea ce aparține domeniului (statului).

În zona Seletin cu Brodina și Sadău (Seletin mit Brodina und Sadeu) se află: a) izvorul sărat Brodinioara (Brodinora), pe malul drept al Pârâului Brodinioara (Brodinora Baches), la 3,79 km depărtare de vărsarea pârâului în râul Suceava, la Frassin, în fața Dealului Brodniawski. Debitul este abundent, conținutul în sare scăzut; b) Izvorul Sadău (Quelle Sadeu), pe malul stâng al Pârâului Sadău (Baches Sadeu), la 3,79 km de confluența pârâului cu râul Suceava, în fața parcelei de pădure Cornul (Kornu).

La Vicovul de Jos au fost identificate cinci izvoare sărate: a) primul se află într-un fântână de 6,62 metri adâncime, în valea Pârâu Slatinei (Graben Peru Slatini), pe versantul Dealului Remezeu (Berges La Remezeu), greutate specifică – 1,106. Lăsat în folosința comunelor Vicovu de Sus (Ober-Wikow) și Bilca (Bilka); b) iviri noi pe pășunea Vicovului de Jos (Unter-Wikower Hutweide), zidite; c) Izvorul Coroamă (Quelle Coroma; auch La Koromestilor), se află pe versantul Dealului Măgura (Berges Magura), în Valea Coromeștilor (Graben Koromestilor), de unde se aprovizionează comunele Voitinel (Woitinell), Bilca și Frătăuții Vechi (Alt-Fratautz). Conținut de sare și debit scăzut; d) o fântână de 6,676 m aflată într-o văgăună de pe versantul Dealului Slatinii (Berges Dialu Slatinii). Greutate specifică 1,090. Debit scăzut. Este în folosința comunei Vicovu de Jos; e) la circa 2 km distanță de fântâna de mai sus, pe pășunea localnicului Ivan Burciu (Insanssen Ivan Burczu), la 379,200 m de Pârâul Remezeu, la sud de izvorul de apă sărată La Bahna Burciu (la bachna Burczu), borna 84/1. Greutate specifică – 1,074. Comunele Vicovul de Sus și Bilca se aprovizionează de aici. Debitul este scăzut.

În Voitinel (Wojtinell), într-un puț situat la circa 5 km depărtare de Drumul Vicovului (Wikower Chaussée), în susul pârâului, pe malul drept, în pădurea Fondului Religionar Rădăuți, la 70 m de fundul văii Pârâului Prelucii (Pareu Prilucz) de sub Dealul Horodnic (Berge Horunik), este cunoscut un izvor sărat cu numele Ocna Veche (Okna wiećia). Randamentul acestuia este foarte scăzut, de aceea izvorul a fost abandonat de comună.

Din această prezentare a lui Karl Denarowski, în afară de multiplele informații privind identificarea izvoarelor, distanța față de localitățile de care aparțin, descrierea fântânilor cu slatină, elemente de analiză a acestora și altele, se poate constata și regimul acordat de către autorități acestor slatine, de felul în care dispuneau de ele, repartizarea locuitorilor din diferite localități pentru a lua slatina. După instituirea monopolului sării, pentru a nu face concurență sării de la Cacica, a fost distrus și închis un număr mare de fântâni de apă sărată. Astfel, despre puțul Soloneț (Solonec Schacht), care se află la circa 7,5 km depărtare înspre vest de izvorul din Berhomet, aflăm că, datorită conținutului său mare de sare precum și a debitului mare, a fost folosit odinioară de toate comunele învecinate, dar a fost acoperit de autorități în jurul anului 1800.

În aceeași perioadă au fost astupate trei fântâni în satul Mega, toate izvoarele de la Frasin (în anul 1873 folosirea izvoarelor sărate a fost redată locuitorilor din Frasin de către Administrația salinelor din Cacica, cu aprobarea ministerului), alte trei din

Gemenea au fost închise de Fisc și doar unul a rămas la dispoziția comunei. La Slătioara aceleași organe au închis toate izvoarele de slatină, interzicând consumul acesteia din aceste surse, iar la Câmpulung Moldovenesc au fost secate izvoarele de către organele financiare (Oficiul de Finanțe c.c. al comunei Câmpulung a permis extragerea apei sărate pentru o perioadă de timp de la izvoarele mai sus menționate). Evident, numărul fântânilor de apă sărată zidite, astupate, distruse ori pur și simplu asanate, ca în cazul celor din Câmpulungul Moldovenesc, era determinat de teama autorităților de a nu diminua vânzarea sării de la Cacica și în felul acesta de pierderea veniturilor care trebuiau înregistrate de monopolul sării.

În unele cazuri, izvoare din unele localități erau alocate și unor sate mai mult sau mai puțin apropiate. Astfel, un izvor din Stulpicani se afla în folosința comunelor Stulpicani, Negrileasa și Doroteea cu Plotonița, alte două erau alocate comunei Vama, iar unul a fost zidit, pentru a nu fi excedent de slatină. Izvorul sărat din Cacica îl foloseau împreună comunele Cacica, Pârtești de Sus și Botușana.

Unele slatine erau date în folosință gratuită, așa cum era statutul unei fântâni cu apă sărată din Cacica, dată în libera folosință a comunei Pârtești de Jos; izvorul sărat Slatina Balta din Pârteștii de Jos se afla în folosință liberă a comunei; izvoarele din Marginea sunt lăsate în folosință liberă a comunelor Marginea, Sucevița, Voievodeasa, Horodnic de Sus și Horodnic de Jos, iar unul din Poiana Pleșa, era în folosință liberă a comunei Volovăț.

Au existat cazuri în care o comună utiliza două sau chiar trei surse de slatină, așa cum era cazul izvorului de pe versantul Dealului Remezeu, lăsat în folosința comunelor Vicovu de Sus și Bilca, a izvorului Coroamă, de unde se aprovizionau comunele Voitinel, Bilca și Frătăuții Vechi și a fântânei de pe versantul Dealului Slatinei, lăsată în folosință comunei Vicovu de Jos.

Unele aspecte ale istoriei exploatarei sării în Bucovina au fost abordate de către Mihai-Ștefan Ceașu³², plecând de la o comunicare a Cămarii Aulice de Război, Secția Monede și Mine, din 15 iunie 1784, adresată lui Johann Paul Hofmann, substitut al Tribunalului Montanistic din Bucovina, fost responsabil cu mineritul la Pojorâta, prin care era înștiințat că a fost numit să conducă lucrările de exploatare a sării la Solca și în care se face referire la *Jurnalul* consilierului și comisarului aulic Peithner, nobil de Lichtenfels, referitor la vizitarea și cercetarea izvoarelor de apă sărată din Bucovina. Considerăm că *Jurnalul* lui Peithner este cea dintâi lucrare detaliată, cu un oarecare caracter științific, despre izvoarele de slatină cunoscute, întocmit în urma călătoriei pe care o face în toamna anului 1783 din ordinul autorităților vieneze, interesate în descoperirea unor zăcăminte salifere care să asigure necesarul de sare pentru populația Bucovinei și care să poată permite interzicerea importului de sare de la oca din Moldova. Intitulat *Journal über die vom 30. Oktober bis 29. November 1783 vollbrachte Bereisung des Bukowiner Landesdistricts und Untersuchung der darin befindlichen Salzquellen, Salzspuren*

³² Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, pp. 377–392.

und anderer in das Montanisticum einschlagenden Gegenstände (Jurnal asupra călătoriei întreprinse între 30 octombrie și 29 noiembrie 1783 în Districtul Țării Bucovinei, cu scopul de a cerceta izvoarele de slatină, urmele de sare și alte obiective cu impact în montanistică), documentul are o anexă cu titlul *Haupt-Tabelle über die Lage, den Solenhalt und sonstige Beschaffenheit der untersuchten Bukowiner Salzgebürge und Quellen, wie solche bey der Commissionsbereisung vom 30ten Octobris bis 29ten Novembris 1783 befunden worden* (Tabel principal despre poziția, conținutul sărăturilor și alte caracteristici ale munților salini și izvoarelor sărate din Bucovina, cum au fost constatate acestea cu prilejul inspecției comisiei din 30 octombrie până în 29 noiembrie 1783).

Johann Thaddäus Peithner, nobil de Lichtenfels.

Sursa: https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Thaddäus_Anton_Peithner_von_Lichtenfels.

În ambele documente se regăsesc datele geografice și geologice ale fiecărui izvor vizitat și informațiile referitoare la analiza chimică a apelor acestora, în principal privind gradul de salinitate a slatinei.

În urma unui ordin sosit de la „cel mai înalt loc”³³ (Cămara Aulică, Secția Monede și Minerit), din 15 octombrie 1783, privind inspectarea și cercetarea izvoarelor de slatină din districtul Bucovinei, Peithner, însoțit de un actuar, a pornit în această călătorie în 30 octombrie 1783, din Lemberg. A trecut prin Bilka, Gliniani, Olsanitca, Zlotczow, Zborocs, Koslov, Miculinca, Chmielowka, Buczacz, Jaslowice, Czapiowicz și Saleszczyski, localități galițiene, apoi a intrat în Bucovina

³³ Toate citatele care urmează și sunt fără trimitere aparțin documentului care este prezentat în Anexă.

și a sosit în seara zilei de 2 noiembrie la Cernăuți, unde l-a consultat pe generalul Enzenberg, de la care a aflat că administrația ținutului avea cunoștință doar de trei izvoare de slatină: cele din Crasna, Solca și Bordești. În 4 noiembrie pleacă spre Crasna, întâlnind în drum, la Cuciurul Mare, căruțași care aduceau slatină pentru uzul propriu de la Crasna. S-a făcut imediat experimentul oficial cu balanța hidrostatică de sare, obișnuită în Tirol, și s-a stabilit că slatina are 18° . În 5 noiembrie, la amiază, a ajuns în Crasna, unde a cercetat izvorul sărat de la Slatina de la Bahna, unde a întâlnit „vreo 16 țărani din satele învecinate, cu căruțe și butoaie, care luau slatină. Unii dintre ei așteptau chiar de trei săptămâni să li se umple butoaiele, întrucât debitul izvorului era foarte scăzut”. Peithner dă date despre puț, care „este situat pe un delușor, la aproximativ 100 de picioare distanță de râul Soloneț, este pătrat și adânc de 27 de picioare, căptușit cu lemn, cu doar un picior mai jos însă, necăptușit. Pe perețele din dreapta al puțului busola arată 42° nord. Pe balanța medicală sunt 12° și după cea tiroleză, $21\frac{1}{2}^\circ$. Sarea de gătit, extrasă pe loc, este de bună calitate. Slatina extrasă indică $21\frac{1}{2} \%$ sare. Aportul de apă sărată în aceste puțuri se ridică la aproximativ cinci–șase găleți în 24 de ore, ceea ce nu asigură necesarul de slatină, motiv pentru care țărani din împrejurimi trebuie să aștepte chiar și câteva săptămâni ca să se adune slatina necesară”. Acest loc merită atenție, susține Peithner, atât datorită poziției avantajoase în care se află, a slatinei concentrate, cât și a solului și naturii muntelui, precum și a drumului care, dacă ar fi reparat, ar putea deveni funcțional. Peithner face următoarele recomandări: „Dacă s-ar dori să se experimenteze obținerea sării prin fierbere, aici s-ar putea amenaja atât instalațiile de fierbere necesare, cât și locuințe. Însă, în locul puțului actual ar trebui să mai fie săpat unul, la vreo 38 de stânjani minieri și trei picioare distanță de acesta și cu 104° mai spre nord și un altul, care să fie săpat până la stratul de sare și chiar și prin el, înainte ca dincoace sau dincolo să se înceapă extragerea cu leșie. Copaci sunt peste tot în jur și ar putea fi folosiți în instalația de fierbere”.

În 7 noiembrie 1783, Peithner vizitează izvorul Slatina Vicovului de Jos, din a cărui descriere aflăm că „se află în dreapta drumului, la 344° spre nord, într-o râpă curbă, lungă de aproximativ 50 stânjani minieri și largă de 30, având deschiderea spre drum și fiind tăiată de două mici văi care se întâlnesc la mijloc. Puțul e căptușit pe o lungime de cinci picioare și o lățime de patru picioare, având adâncimea de doi stânjani și un picior. Slatina din el conține, după balanța medicală – $13\frac{1}{2}$, după cea tiroleză – 20° . Sarea rezultată, care este prezentată în anexa lit. B, este cam impură din cauza nămolului care se varsă în slatină, dar dă 22% în proba focului [...]. Situația nu pare a prezenta niciun avantaj special, râpa fiind strâmtă iar valea, în anumite anotimpuri, este foarte vijelioasă”.

O a doua slatină vizitată la Vicovu de Jos a fost cea de pe Remezeu. Aceasta se află în mijlocul pădurii, într-o mică râpă, de aproximativ 15 stânjani lungime și 8 lățime, udată de un pârâiaș, la 340° spre nord. Deschiderea sa este pătrată, fiind căptușită până la $4\frac{1}{2}$ picioare și are adâncimea de 4 stânjani și 3 picioare. Slatina

obținută avea $8\frac{1}{2}$ – după balanța medicală și 10° – după cea din Tirol; testul focului a arătat 11%, însă din cauza proastei îngrijiri, sarea nu este pură, după cum arată anexa C. Natura solului reiese din suplimentul cu numărul 4. Din cauza îngustimii zonei muntoase, perspectivele sunt limitate.

A treia slatină, la 1,25 mile distanță de Vicovul de Jos, se numește Voitinel. Fântâna slatinei, de formă pătrată, căptușită și adâncă de trei stânjani, este situată în mijlocul unei râpi largi, deschise spre nord, străbătute de pâraie și situată într-o mică depresiune, având un diametru de aproximativ 20 de stânjani, spre 290° nord. Slatina are după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – $20\frac{1}{2}$; testul focului a arătat 22% sare. Cu toate acestea, așa cum se arată în anexa D, pentru că țărani din jur au extras aproape toată saramura, restul fiind plin de impurități, cantitatea foarte mică de slatină rămasă este amestecată cu diferite substanțe eterogene. În plus, acest loc corespunde în mare măsură speranței de obținerea de sare gemă.

În ziua de 8 noiembrie 1783, comisia a ajuns la Mănăstirea Sucevița, unde a văzut izvorul Slatina de la Pleșa. Aceleași informații, ca și despre celelalte izvoare de apă sărată sunt date și aici. Slatina extrasă are după balanța medicală – $12\frac{3}{4}$, iar după cea din Tirol – $16\frac{1}{2}$; testul focului a arătat 19%; sarea este ușor cenușie, dar foarte gustoasă.

În aceeași zi comisia a investigat izvoarele și puțurile de sare din zona Mănăstirii Solca: Slătioara (a cărei slatină are, după balanța medicală – $13\frac{1}{2}$, iar după cea din Tirol – $19\frac{1}{2}$; testul focului a arătat 22%. Sarea este destul de albă și doar ușor gălbuie, bună la gust); Slatina Dealul (unde existau două puțuri al căror conținut este la fel, având după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – $20\frac{1}{2}$; testul focului produce sare cu gust destul de pronunțat la $23\frac{1}{2}$ %); cele din locul numit Între Pâraie („slatinele, dintre care patru sunt complet necăptușite, sunt situate într-o râpă rotundă. În slatina extrasă, balanța de sare arăta jos de tot, din cauza apei de ploaie și zăpadă deja acumulate. Nici natura solului muntelui n-a putut fi determinată din cauza noroiului”); cele din pădurea Trestini (mai multe izvoare necăptușite având, după balanța medicală – $15\frac{1}{2}$, iar după cea din Tirol – 25; prin testul focului s-a obținut o sare aproape în întregime albă, având un gust bun, la 25%) și, în final, cele de la Slatina Mare (acolo, într-o râpă largă și blândă, există cinci fântâni căptușite foarte deficitare, apoi 20 de izvoare necăptușite. Slatina extrasă avea, după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – 19° . Testul focului produce o sare aproape albă și bună, de $23\frac{1}{2}$ %). Peithner apreciază că, „datorită poziției lor avantajoase și a stratului de sare aflat la o nu foarte mare adâncime, toate aceste izvoare și puțuri aparținând de Solca sunt promițătoare pentru o eventuală încercare de extragere a sării geme [...]; cum drumul nou va fi construit nu departe, se vor crea perspective favorabile pentru comercializare”.

În 10 noiembrie 1783, comisia ajunge la Bordești, la Slatina de la Runc, a cărei saramură avea, după balanța medicală – 15° , iar după cea din Tirol – 24° ; prin testul focului s-a obținut o sare albă, de cea mai bună calitate, de 25%. Aici,

comisia a întâlnit țărani munteni, care își obțineau sarea necesară printr-un procedeu rudimentar. Este foarte importantă descrierea felului în care țăraniii recristalizau sarea din slatină. Aceasta este prima descriere detaliată a acestui mod de obținere a sării. Am văzut mai sus că maiorul Mieg, în 1776, arăta că la Pârtești țăraniii își extrăgeau prin fierbere sarea necesară. Peithner dă detalii suplimentare: „Din bucăți de lemn crăpate alcătuiau ruguri pătrate, făceau foc dedesubt, îl lăseau până ardea cu flacăra, apoi puneau slatina obținută din sursele menționate să se scurgă treptat pe foc, până când apa se evaporă, iar sarea rămânea lipită de bucățile de lemn. După ce se răcea, țăraniii luau lemnele, le loveau până se desprindea sarea, apoi o încărcau în saci și diferite vase și o luau acasă pentru a o folosi pentru ei și vitele lor pe timpul iernii”³⁴.

Acest procedeu de recristalizare a sării, descris prima dată pentru spațiul nord moldovenesc de către Peithner, are o vechime milenară în spațiul european. O cercetare de dată recentă³⁵ a semnalat faptul că Robert Townson scria, în anul 1793, citând din lucrarea *Naturalis Historia* a lui Plinius cel Bătrân și din *De moribus Germanorum* a lui Tacitus, despre acest procedeu în următorii termeni: „Ar fi de remarcat că actualii locuitori ai Moldovei și Transilvaniei, care trăiesc în apropierea izvoarelor de apă sărată, folosesc aceeași metodă de producere a sării, care era obișnuită printre vechii gali și germani, aceasta constând în a turna treptat apa sărată pe lemnele care ardeau în foc. Plinius³⁶ spune: «*Galliae Germaniaeque ardentibus lignis aquam salsam infundunt. Hispaniae quadam sui parte e puteis hauriunt, muriam appellantes: et illi quidem etiam lignum referre arbitrantur. Quercus optima, utque per se cinere sincero vim salis reddat: alibi corylus laudatur. Ita infuso liquore salso carbor etiam in salem vertitur. Quicumque ligni confit sal, niger est*». Și Tacitus³⁷ spune: «*Inde indulgentia numinum illo in amne illisque silvis falem provenire, non ut alias apud gentes eluvie maris arescente, sed*

³⁴ Această descriere a recristalizării sării este redată și de Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 379.

³⁵ Marius Alexianu, Olivier Weller, Robin Brigand, Roxana-Gabriela Curcă, Vasile Cotiug, Iulian Moga, „Salt Springs in Today’s Rural World. An Etnoarchaeological Approach in Moldavia (Romania)”, în „Archaeology and Anthropology of Salt: A Diachronic Approach”, Proceedings of the International Colloquium, 1–5 October 2008, „Al. I. Cuza” University (Iași, România), Edited by Marius Alexianu, Olivier Weller, Roxana-Gabriela Curcă, BAR International Series 2198, 2011, p. 7.

³⁶ Lib. 31, c. 7 (nota lui Robert Townson).

³⁷ *De moribus Germanorum*, lib. 13, c. 57, 3 E 2 (nota lui Robert Townson). În varianta românească, textele latine sunt: „Cei din provinciile Gallia și Germania toarnă apă sărată peste lemnele care ard. Cei din Hispania, într-o parte a ei, o scot din fântâni, numind-o saramură: și ei consideră că lemnul este important. Stejarul este cel mai bun, deoarece prin cenușa sa pură conferă puritate sării; în altă parte este prețuit alunul și astfel, atunci când s-a vărsat peste el apă sărată, lemnul carbonizat chiar se preface în sare. Din orice lemn se obține, sarea este neagră” (Plinius, *Naturalis Historia*, XXXI, 39–40, 83); „Apoi, prin îngăduința zeilor, în acel râu și în acele păduri se obține sarea, nu ca la alte popoare, prin evaporarea scurgerii mării, ci prin vărsarea apei peste o grămadă de copaci care ard, alcătuindu-se din materii opuse între ele, din foc și apă” (Tacitus, *Annales*, XIII, 57).

*unda super ardentem arborum struem fusa, ex contrariis inter se elementis, igne atque aquis concretum»*³⁸.

Revenind la raportul lui Peithner, reținem că la izvorul de slatină de la Cacica acesta constată că „în loc de căptușire s-a folosit un copac scobit pe dinăuntru³⁹, iar slatina obținută are, după balanța medicală – 11½, iar după cea din Tirol – 15°; prin testul focului s-a obținut o sare albă, de calitate deosebit de bună de 18½ %”.

De la Cacica, călătoria a continuat spre Slatina Mare, unde slatina avea, după balanța medicală – 13¼, iar după cea din Tirol – 18½°; prin testul focului s-a obținut o sare bună, bătând puțin în roșu, de 21%.

În 11 noiembrie 1783, comisia a ajuns la Stulpicani, la Poiana Slatinei. Slatina de aici avea, după balanța medicală – 13, iar după cea din Tirol – 19°; prin testul focului s-a obținut o sare nu foarte albă, dar bună, de 20%. Al doilea puț care ține de Stulpicani este Poiana Plutonița. Slatina obținută din acest puț cântărea, după balanța medicală – 5½, iar după cea din Tirol – 6¼°; prin testul focului s-a obținut o sare brună, impură. „Aici, din cauză că zona este foarte muntoasă și inaccesibilă, nu e cazul de a se face vreo încercare”.

Călătoria a continuat prin Vama și Câmpulung la Iacobeni, unde apa din două izvoare de slatină despre care se vorbea a fost analizată nu atât „în scopul de a o examina ca pe o soluție salină, ci ca pe un izvor cu proprietăți curative, dat fiind faptul că în solul de turbărie, este posibilă existența ficatului de pucioasă”.

În 14 noiembrie 1783 începe călătoria de întoarcere și în 17 noiembrie Peithner a ajuns la Cernăuți, de unde, după o ședere de două zile, în 20 noiembrie, a plecat prin Zastavna, și, apoi, prin Uście, Skala, Knoroskov, Mikulince, Kozlov, Zborrow, Zlotczow, Gliniani etc., către Lemberg, unde a ajuns în 29 noiembrie.

În finalul raportului său, Peithner enumeră izvoarele de apă sărată necercetate din cauza vremii extrem de rele, „pentru luarea în seamă”: la Vijnița – izvoarele Hladova și Chrabniza; Berhomet – izvoarele Bahnea și Solotvina Mesi Slanczani; Banilova – izvoarele Süll și Kosseliuka, de la care încă de la vizitarea slatinei Kutti din Galiția a procurat slatina, care, după balanța medicală avea 6 și 7 după cea tiroleză, 9 și 10¼; Crasna – izvorul Slatina de la Runc; Vicov – izvoarele de la Lubonca și Preluca lui Coroamă; Sucevița – izvorul Slatina de la Proppi; Bordești – sursa Slatina Balta și Slatina Glodului; Sadova – sursa Slatina Măgura Zbranca; Putilova – sursa Sărata.

De asemenea, Peithner atașează în anexă la raport un tabel și o hartă⁴⁰ a districtului bucovinean, cu adnotările necesare pentru o mai clară imagine a acțiunii sale. Anexa intitulată *Tabel principal despre poziția, conținutul*

³⁸ Apud Robert Townson, *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793*, London, Paternoster-Row, 1797, p. 395. Vezi și Alexandre Brongniart, *Traité élémentaire de minéralogie, avec des applications aux arts*, Paris, L'imprimerie de Crapelet, 1807.

³⁹ Adică un buduroi.

⁴⁰ Încă nu am găsit această harta la Arhivele Naționale ale României, în Fondul *Consiliul Aulic de Război*.

sărăturilor și alte caracteristici ale munților salini și izvoarelor sărate din Bucovina, cum au fost constatate acestea cu prilejul inspecției comisiei din 30 octombrie până în 29 noiembrie 1783 are 15 rubrici, din care trei cu subdiviziuni. Rubricile, în ordine, sunt: 1) Numele districtelor în care se găsesc izvoare de sare; 2) Numele localităților principale de care țin următoarele izvoare de sare; 3) Numele proprietarilor de pământ; 4) Depărtarea dintre localitățile principale și Cernăuți, în mile; 5) Starea drumurilor și a zonelor care duc spre aceste localități; 6) Numele izvoarelor de sare care țin de aceste localități; 7) Depărtarea izvoarelor de sare față de aceste localități; 8) Starea drumurilor care duc la aceste localități; 9) Numărul puțurilor ori a izvoarelor de sare; 10) Poziția și alte informații despre starea izvoarelor și a puțurilor de sare; 11) Adâncimea acestora; 12) Conținutul de sare după măsurătorile hidrostatice; 13) Procentele obținute prin evaporare; 14) Calitatea sării extrase din salină; 15) Natura munților și a solului din jur. Acestea, după cum se observă, oferă o imagine exhaustivă asupra surselor de slatină vizitate. Astfel, știm că doar două slatine nu erau pe pământul proprietate a mănăstirilor: cea din Putilova era în proprietatea satului Putilova, iar pentru cea din Crasna sunt indicați ca proprietari călugării de la Putna, alături de Alexander Hsky Masill. Pentru cea din Stulpicani sunt indicați, în mod greșit, călugării de la Mănăstirea Humor, pe când, în realitate, moșia Stulpicani, deci și slatina de pe ea, aparține Mănăstirii Voroneț.

De asemenea, se dau relații pe larg despre căile de acces spre localitățile principale. De exemplu, spre a ajunge la Crasna, „drumul duce de la Cernăuți prin Cuciurul Mare, de la Dimca printr-o câmpie mlăștinoasă din Valea Siretului, prin Cupca spre Crasna; pe unde curg Siretul și Seret peste care acolo sunt poduri, care au trebuit să fie traversate de mai multe ori. La o jumătate de milă distanță de Crasna trebuie traversată o vale laterală din sud-vest, în care se găsește izvorul salin de la Bahna”. Iar pentru întoarcere, „de la Crasna am luat drumul înapoi, spre Stârcea, la drumul național, și de acolo l-am continuat peste munte, prin Fratăuți, spre Valea Sucevei. Râul Suceava a trebuit traversat mai sus de Vicovu de Sus, înainte de a ajunge la Vicov”. Și căile de acces de la localitatea principală la izvoarele respective sunt descrise destul de bine: „Drumul de la Crasna spre acest izvor este greu de străbătut, fiind foarte rupt de Valea Solonețului și de mulțimea arborilor doborâți de vânt”; spre izvorul de la Remezeu nu se poate merge „aproape pe niciun drum și se poate ajunge numai cu greu, pe urmele celor care au trecut pe acolo mai înainte”, iar de la Sucevița „până la acest izvor nu se poate merge decât călare”.

Despre izvoarele sau fântânile de slatină se dau date care ușurează identificarea în teren: „Se află la o jumătate de oră de Jicovul de Jos; puțul se găsește într-o mică râpă, cotită, deschisă spre drum, străbătută de două mici ape care se întâlnesc pe partea dreaptă a Băișoarei; este captușit pe o lungime de cinci picioare și o lățime de patru. Busola arată 344° nord” ori „se află la miazănoapte de Stulpicani, într-o râpă tăiată de două văi; puțul este captușit dreptunghiular, iar izvorul prins într-un trunchi gol de copac”.

Adâncimea fântânilor este măsurată în două feluri. Unitățile de măsură austriece sunt redată cu două prescurtări care nu ne sunt cunoscute. Salinitatea izvoarelor a fost stabilită hidrostatic, utilizându-se balanța „de doctor”, adică balanța medicală, și după metoda tiroleză, iar prin evaporare se stabilea procentul de sare obținut. Procentele cele mai mari au fost găsite la Slatina Dialul, de la Solca, de 23½, la Slatina Mare de 23 și Slătioara, tot de la Solca, de 22, ca și la Slatina Vicovului de Jos. Calitatea sării era prezentată în caracterizări de tipul „sare bună, albă, ușor gălbuie”; „alb-cenușie, dar bună”; „albă și bună”; „Din cauza murdăriei puțului, sarea e cenușie, dar are gust bun” ș.a.

În cazul a opt izvoare care nu au fost vizitate se precizează motivele ignorării lor: „vremea deosebit de aspră, de iarnă, și noroaiele din această zonă [...], precum și din cauza productivității foarte scăzute a acestor izvoare sărate, care nu au decât 6–7 grade, după balanța medicală și 9–10 grade după metoda din Tirol”; „poziția sa aproape inaccesibilă și vremea aspră”; „din cauza depărtării, a drumurilor extrem de proaste și a productivității scăzute”; „din cauza conținutului redus, nici măcar nu merită amintită”.

În data de 18 noiembrie 1783, generalul Enzenberg îi răspunde comisarului imperial și consilier aulic Thaddäus Peithner von Lichenfels în legătură cu descoperirea de noi izvoare de apă sărată în Bucovina, arătând că terenul cu fântâni de sare se află în proprietatea particularilor, aceștia neobținând niciun profit de pe urma exploatarea acestor izvoare. Precizează că sarea obținută prin fierberea slatinei este importată din Galiția, comerțul cu sare fiind făcut de către evrei cu o camătă exagerată⁴¹.

Raportul lui Peithner von Lichtenfels a fost prezentat Cămarii Aulice, Secția Monetărie și Montanistică, în 15 mai 1784, înfățișând imaginea de ansamblu a izvoarelor saline cunoscute, acestea fiind dovada peremptorie a existenței unor importante zăcăminte de sare în această regiune.

Anexă⁴²

1784, ad Nm⁴³ 41

Journal

über die vom 30. Oktober bis 29. November 1783 vollbrachte Bereisung des Bukowiner Landesdistricts und Untersuchung der darin befindlichen Salzquellen, Salzspuren und anderer in das Montanisticum einschlagenden Gegenstände

Infolge eines unterm 15 und prä[sentato] 21. Oktober 1783 von allerhöchsten Orten herab gelangten Auftrags, die in dem k.k. Bukowinerdistrict befindlichen

⁴¹ Arhivele Naționale ale României, Fond *Consiliul Aulic de Război*, pachetul XIV, documentul 23, f. 2.

⁴² Transliterarea textului din alfabetul gotic și traducerea acestuia a fost făcută de Liliana-Maria Popa (Sibiu).

⁴³ Nm – *numerus* („numărul”, în latină).

Salzquellen zu bereisen und zu untersuchen, trat der Hofrat und Hof Commissarius mit dem ihm beigegebenen Actuarius.

Den 30. Octobris 1783 diese Reise von Lemberg an und traf über Bilka, Gliniani, Olsanka, Zlotczow, Zborocs, Koslow, Mikulince, Chmielowka, Buczacz, Jaslowice, Czapiowicz und Salesczyki, den 2. Novembris des Abends in Czernowitz ein, wo er sonach den folgenden Tag sich zu Einholung einiger Auskünften und anderweitig zu treffenden Vorkehrungen, zu dem administrierenden General von Enzenberg begab und nach der mit diesem gepflogenen Unterredung und erhaltenen offenen Paßport, nebst einem Unteroffizier als Dolmetscher, auf den künftigen Tag die weitere Fortsetzung seiner Reise zu den Salzquellen, deren jedoch die Administration außer jenen zu Krasna, Solka und Bordestie keine zu benennen wusste, bestimmte.

Deme ohngeachtet, ward den 4. Novembris den Weg über Kutschnur⁴⁴ Mare, in der Absicht, die Gebirgsgegenden und Thäler, soweit es die Witterung und Umstände zuließen, nach und nach zu bereisen, auf geratewohl genommen und da man unweit der Vorspansstation Kutschur-Mare einige mit Fässern beladene Bauernwagen⁴⁵ angetroffen und die Fuhrleute bekannten, daß sie Salzsole von Krasna zu ihrem Gebrauche nach Hause führten, so machte man sogleich den gehörigen Versuch mit der in Tyrol üblichen hydrostatischen Salzwaage und fand die Sole 18 gradig.

Nach eingeholten Unterricht über die Entfernung und Beschaffenheit der Straße, gieng mal sonach von dem Dorfe Dimko, von der Landesstraße rechts, über eine bei 2 Meilen sumpfigte Heide und gelangte in Sireter Thal, diesen Tag bis Kupka, in ein kleines Dörfchen, wo man bei einem Pontoniers Korporal übernachtete den 5. Novembris brach man des morgens von Kupka auf und langte bis Mittag in Krasna an.

Da sich nun aber in Krasna selbst keine Salzquellen befinden, sondern solche und zwar jene welche Slatina de la Bachna genannt wird, eine starke Meile weit, in einem Seitenthale aufgesucht werden mußte, so wurde auch sogleich die Reise zu Pferde durch eine sehr dichte Tannen-, Fichten und andere gemischte Nadel- und Laubholzwaldung, mit vielmaliger Passierung des Solonecz-Baches, durch lauter Windbrüche, mit vieler Beschweriß; ungeachtet des schlechten Wegs, traf man doch bei den in einer etwas ansteigenden weiten Schluchte befindlichen Salzbrunnen, bei 16 Bauern aus der benachbarten Ortschaften mit Wägen und Fässern an, welche die Sole allda abholten und davon einige schon bei 3 Wochen lang auf die Füllung ihrer Fässern warten, weil der Zufluß der Quelle sehr gering ist.

Der Brunnen liegt an einen kleinen Hügel, einige 100. Schritt von dem Solonecz Bach entfernt, ist in quadro und 27 Schuh tief, mit Holz ausgezimmert, 1 Schuh tiefer aber ungezimmert. Am rechten Ulm des Schlachtes oder Brunnens

⁴⁴ Aşa este în text; mai jos apare denumirea corectă, Kutschur.

⁴⁵ Lectură probabilă.

zeigt der Kompass den 42 Grad nordwärts. Die geschöpfte Sole hält nach Doktorensalzwaage 12° und nach der Tyrolischen $21\frac{1}{2}^\circ$.

Das sub Lit. A beiliegende, daraus sogleich erzeugte Kochsalz ist von guter Qualität. Die Sole gibt $21\frac{1}{2}$ pro Cento an Salz.

Der Zugang der Sole in diesen Brunnen beläuft sich in 24 Stunden ungefähr auf 5. bis 6. Eimer, und da dieser Brunnen häufig von den umliegenden Bauern besucht wird, so müssen solche, vorgesagtermaßen, auch wohl einige Wochen lang auf das benötigte Sollenquantum warten.

Dieser Ort verdient überhaupt sowohl wegen seiner guten Lage, der reichhaltigen Sole, und der hier sub Numero 1. et 2. nebengehenden salzigen Erd- und Gebirgsarten, dann des dahin durch einige Reparation wohl herzustellenden Weges, viele Rücksicht.

Wenn man einen Versuch mit Salzsieden machen wollte, wäre hier Gelegenheit, sowohl die nötigen Sudwerks als Wohngebäude zu errichten. Es müßte aber anstatt des bisherigen Brunnens ein, in der Entfernung von dem gegenwärtigen, bei 38 Lachter 3. Schuh nach dem 104° des Kompasses nordwärts, ein anderer Schacht bis auf die Salzlager abgeteuft und auch auf diesem, bevor etwas dies und jenseits ausgelaugert werden. Die Waldungen sind ringsherum in der Nähe und könnten in großer Menge vorfindige Windbrüche bei den Sudwerk wohl gebraucht werden.

Nach diesen in Augenschein genommenen und untersuchten Gegenständen, kehrte man wieder nach Krasna zurück und den folgenden Tag als Den 6. Novembris setzte man die Reise weiter über Kupka zurück, nach Stirze und Fradauz, bis Unter-Wikow oder Dzikow, in Suczawitzer Thale bis in die späte Nacht, fort.

Den 7. Novembris begab man sich, nach ein so anderen von den Einwohnern eingeholten Auskünften und Anzeigen von dannen, zu der von der Wohnung des Degornik bei welchem man übernachtete, $\frac{1}{2}$ Stunde weit entlegenen Salzquelle Slatina Dzikowolui di Dzooss genannt.

Diese Quelle liegt in einer sich krümmenden, etwa 50 Lachter langen und 30 detto breiten, gegen der Straße zu sich öffnenden, mit zwei kleinen sich in die Mitte vereinigenden Bächer, durchschnittenen Schluchte, an der rechten Hand fließenden Bächlein, unter dem 344° nordwärts.

Der Schacht ist 5 Schuh lang 4 Schuh breit ausgezimmert und seine tiefe 2 Lachter 1 Schuh. Die darin befindliche Sole hält nach der Doktorwaage $3\frac{1}{2}$, nach der Tyrolischen 20° . Das daraus erzeugte, hier sub Lit. B beiliegende, Salz ist wegen des in die Sole zufließenden Schlammes etwas unrein, hält aber 22. Procentum in der Feuerprobe. Die gesalzene Gebirgs- und Erdart zeigt sich aus der Beilage Nro 3. Übrigens aber verspricht die Lage keinen besonderen Vorteil zu einem hoffnungsvollen Versuch, da die Schluchte sehr enge und der Bach zu gewissen Jahreszeiten sehr reißend ist.

Ungeachtet hier schon häufiger Schnee zu fallen anfang, ging man doch zu der in der tiefsten, und wegen der Steinbrüche fast unzugänglichen Waldung, 1. Meil von Unter Dzikow entlegenen Brunnen, Remission.

Dieser befindet sich mitten in der Waldung, in einer kleinen, etwa 15. Lachter langen und 8 detto breiten, mit einem kleinen Bach bewässerten Schluchte, unter den 340° nordwärts. Seine Öffnung ist in quadro, 4½ Schuh weit ausgezimmert und seine Tiefe 4 Lachter 3 Schuh. Die geschöpfte Sole hielt nach der Doctorenspindel 8½ und nach der Tyroler 10., die Feuerprobe erzeugte 11. Pro cento, jedoch aus Ursach der wenigen Säuberung, etwas unreines Salz, wie es die Beilage lit. C zeigt. Die Gebirgsart aber ist sub Nummer 4. beigelegt. Übrigens ist wegen der engen Gebirgslage keine große Hoffnung vorhanden.

Die 3., von Unter Dzikow 1¼ Meile entfernte, Quelle wird Woidinell genannt.

Die Lage umher ist eine ausgebreitete, mit Bächen durchschnittene, gegen Norden geöffnete Schluchte, vorinnen sich, in einer kleinen, etwa 20 Lachter im Durchschnitt habenden, Ertiefung, unter dem 290° nordwärts, der in Quadro ausgezimmerte 3 Lachter tiefe Salzbrunnen befindet.

Die instehende Salzsole hält, nach der Doktorenwaag 14 und nach der Tyrolischen 20½° und gibt in der Feuerprobe 22 pro cento Salz. Solcher ist aber, wie es die Anlage Lit. D zeigt, aus Ursach, weil die Bauren bevor fast alle Sole zu ihren Gebrauch weggeschöpft hatten, und der daraus entstandene Verunreinigung, der annoch in sehr geringer Quantität inne gewesten Sole sehr mit heterogenischen Teilen gemischt. Die Gebirgsart zeigt die Anlage Numero 5. Übrigens entspricht dieser Ort der Hoffnung auf Steinsalz sehr stark.

Von Woidinell kehrte man nach Unter Dzikow zurück und setzte noch den nämlichen Tag die Reise über Fradauz nach Radauz fort, wo man Nachtlager hielt.

Den folgenden Tag, nämlich den 8. Detto, wurde die Reise nach dem Kloster Suczawitza gemacht, wo man sich so gleich nach dem ½ Stund weit von da entlegenen Brunnen Slatina de la Pliessa begab. Dieser viereckigt ausgezimmerte, 2 Lachter 4 Schuh tiefe Brunnen, befindet sich ebenfalls in einer waldichten, nicht grossen, mit einem kleinen Bach durchschnittenen Schluchte. Die ausgeschöpfte Sole hält nach der Doctorenwaag 12¾ und nach der Tyrolischen 16½°. Die Feuerprobe 19 pro cento, etwas graues, aber sehr schmackhaftes Salz, wie es die Probe lit. E weiset. Die Gebirgsart aber erscheint in der Beilage Nummer 6.

Dieser Brunnen wird wegen seines ziemlichen Zuflusses und der ausgiebigen Sole von den umwohnenden Bauern stark besucht.

Noch eben den selben Tag kehrte man zurück und gieng über Arbori nach dem Kloster Solka, um auch die in dieser Gegend befindliche Salzquellen und brunnen untersuchen zu können.

Mann begab sich also noch den nämlichen Tag, ungeachtet der rauhesten Schneewitterung, zu den gleich einige 100 Schritte von dem Kloster Solka entfernten Brunnen Slatiora.

Dieser Brunnen liegt in einer sich von dem Mitternächtigen Gebirg gegen die Thal, welches der Solka Bach bewässert, hereinziehenden Kachel, woraus ebenfalls ein kleines Wasser herabfließet und ist in Quadro, 3. Schuh tief ausgezimmert. Die daraus genommene Sole hält nach der Doctorenwaag $13\frac{1}{2}$, nach der Tyrolischen $19\frac{1}{2}$, durch die Feuerprobe werden 22 pro cento ziemlich weißes und nur etwas wenig ins gelblichte fallendes, wohlschmeckendes Salz, ut Litera F erzeugt. Die Gebirgsart aber wird sub Numero 7 beigelegt.

Der 2., nach dem Kloster Solka gehörige Brunnen heißt Slatina Dialu und ist $\frac{1}{4}$ Meil davon entfernt. Die Lage kommt mit der vorerwähnten überein und ist nur dieser Umstand hier zu bemerken, daß sich allda 2, nämlich ein gezimmerter, 1 Lachter tiefer und bloß für den Gebrauch des Klosters Solka gesperrter Brunnen, und weiters, eine nur 3 Schuh tiefe Salzquelle befindet; die Sole ist von beiden im Halt gleich, und hält nach der Doctoren- 14 und nach Tyrolischenwaag $20\frac{1}{2}^{\circ}$. Die Feuerprobe erzeugt das sub Lit. G nebensgehende, ziemlich scharffe Salz pro $23\frac{1}{2}$ pro cento und die Anlage Nro. 8. zeigt die Gebirgsart.

Übrigens kommt aber bei diesen zween Örtern hauptsächlich zu bemerken, daß sie aus Ursache ihrer guten Lage und des am ehesten zu erschrotterden Steinsalzes, die hoffnungsvollesten sind.

Der 3., nach Solka gehörige Platz, wo sich Salzquellen befinden, heißt Antri Perei. Dieser Ort ist eine halbe Meile von Solka, mehr gegen das nördliche Gebirg, in einer schönen Erlenwaldung gelegen; die Salzquellen selbst, deren 4 ganz ungezimmert sind, befinden sich in einer rundlichten Schluchte, Die Salzwaage taugte in der geschöpften Sole, wegen des seit langer Zeit schon zugelaufenen Regen- und Schneewassers, ganz unter, und zeigte gar keinen Halt, auch die Gebirgsart ward wegen des vielen Schlams nicht zu bekommen.

Ferners befinden sich bey $\frac{3}{4}$ Meilen weit von Solka noch mehr gegen das Gebirg in obgesagter Waldung zu Trestini in einer Schluchte an einen kleinen Bach mehrere unausgezimmerte Quellen, die daraus genommene Sole wog nach der Doctorenwaag $15\frac{1}{2}$ und nach der Tyrolischen 25° , durch die Feuerprobe wurden 25 pro Cento fast ganz weißes wohlschmeckendes Salz, ut Lit. H erzeugt; die Gebirgsart aber der zeigt die Beilage Nummer 9.

Endlich gehört annoch zu dem Kloster Solka der Ort Slatina Mare, solcher ist gegen $1\frac{1}{2}$ Meilen von Solka, gegen das nördliche Gebirg entfernt. Allda befinden sich 5 sehr elend ausgezimmerte Brunnen, dann 20 ungezimmerte Quellen, in einer ausgebreiteten, sanften Schluchte. Die daraus geschöpfte Sole wurde nach der Doctorenwaag 14, und nach der Tyrolischen 19. gradig befunden. Die vorgenommene Feuerprobe erzeugte 23 pro Cento ziemlich weißes, gutes Salz, ut Littera F. Die Gebirgsart aber bezeigt die Anlage Nummer 10.

Bei allen diesen zu Solka gehörigen Brunnen und Quellen ist, wegen ihrer vorteilhaften Lage, gute Hoffnung für einen Steinsalzversuchsbau, wo vermutlich die Salzlager nicht tief liegen und außerdem auch allenthalben ansehnliche Schwarz- und Laubwaldungen von Fichten, Tannen, Weiß- und Rotbuchen, dann Erlen vorhanden

sind, vorinnen sich jedoch so viele Windbrüche finden, daß nur mit größter Fatigue die Gegend begangen werden kann; wie dann auch die neue Straße unweit davon angelegt wird, folglich für den Verschleiß gute Gelegenheit vorhanden ist.

Den 9-ten Novembris wurde die Reise nach Suczawa und den 10-ten detto bis Bordestie fortgesetzt.

Von Bordestie begab man sich sogleich nach Slatina de la Runk.

Solche ist von Bordestie $\frac{1}{2}$ Meil weit gegen Norden entlegen. Es befinden sich allda, in einer nicht gar zu großen Schluchte, 1 ausgezimmerte und 3 ungezimmerte Quellen. Die darin befindliche Sole wägt nach der Doctorenwaage 15, und nach der Tyroller 24. Das daraus erzeugte 25. Pro Centige Salz ist schön weiß und von bester Qualität, wie es die Anlage Lit. K weiset. Die Gebirgsart aber aus der Beilag Nro. 11. zu ersehen ist.

Hier muß man den besonderen Umstand anmerken, daß man einige Bauern aus dem Gebirg antraf, die das sub Numero 12. nebenkommende Stück und mehreres zu ihrem Gebrauch bestimmtes Salz folgendermaßen erzeugten: sie richteten sich von in Stücken gespalteten Holz einen viereckigten Scheiterhaufen, schürten unter solchen Feuer, liesen sie in volle Flammen geraten, nahmen dann die Sole aus erst erwähnten Quellen und ließen sie in den brennenden Haufen nach und nach abtröpfeln, das Salz hängte sich an die Holz Brände und die Bauern namen sodann das ausgekühlte Holz, schlugen das Salz herab, packten die Säcke und andere Gefäße und nahmen es zum Gebrauch für sich und ihr Vieh bey dem einfallenden Winter, mit nach Hause.

Von Slatina de la Runk gieng der Weg nach Kaziga, und da man während dieser Route in den öfters passierten Solonecz Bach eine ganz schöne, aus kleinen Meermuscheln bestehende Versteinerung antraf, so wird davon zu mehrerer Bekräftigung des Systems das ehemals allda See gewest und die Salzlager ein Werk der Ebbe und Fluth sind, hier sub Numero 13. ein Stück beigelegt.

Die Salzquelle Kaziga ist $\frac{3}{8}$ Meilen von Bondestie⁴⁶ entfernt. Die Quelle selbst befindet sich in einer kleinen Schluchte, die von dem Solonecz Bach durchschnitten wird. Statt einer Auszimmerung ist sie mit einem hohlen Baum versehen die darinnen befindliche Sole wog nach der Doctoren, $11\frac{1}{2}$ und nach der Tyrolischen 15° . Die durch die Ausdünstung erzeugten, $18\frac{1}{2}$ pro Cento Salz, sind nach der Anlage Lit. L, schön weiß und von sonstiger guten Qualität. Die Gebirgsart aber zeigt die Beilage Numero 14.

Von Kaziga wurde die Bereisung nach Slatina Mare fortgesetzt. Slatina Mare ist eine $\frac{1}{4}$ Meile von Bordestie gegen Abend entfernt. Der allda befindliche, viel Lachter $4\frac{1}{2}$ Schuh Tiefe, viereckig ausgezimmerte Brunnen befindet sich in einer kleinen Schluchten die von einem unbedeutenden Bächel bewässert wird. Die aus diesem Brunnen genommene Sole wog nach Doctorenwaag $13\frac{1}{4}$ und nach der Tyrolischen $18\frac{1}{2}$.

⁴⁶ Autorul scrie când Bondestie, când Bordestie. Este vorba despre satul Pârtești.

Durch die Feuerprobe wurde aber 21pro cento gutes, nur etwas weniges in das rötliche fallendes Salz, wie es aus der Beilag Lit. M zu ersehen, erzeugt. Die Gebirgsart zeigt sich abermal durch die Anlage Numero 15.

Diese Gegend ist aber, sowie Solka, mit Waldungen versehen, jedoch die Zufuhr etwas beschwerlicher.

Von danen wurde eben denselben Tag auch die Rückreise nach Suczawa vorgenommen und den folgenden Tag, als den 11. Novembris, über Kapokodrului nach Humori, in den Moldauer Thal, und von da bis Stulpikani, mit großer Beschwernis, fortgesetzt, um auch die in dieser Gegend gelegene Salzquellen untersuchen zu können.

Die erste hierher gehörige Quelle heißt Slatina Pojana. Solche ist von Stulpikani 1/4 Meil gegen Mitternacht gelegen. Es befindet sich allda 1 ausgezimmerter, ein Lachter 2½ Schuh tiefer Brunnen, dann eine in einen hohlen Baum gefasste Quelle, in einer von zwei Bächern durchschnittenen Schluchte, wo der Zugang aber nur zu Fuß und mit äußerster Mühe geschehen kann.

Die daraus genommene Sole, wog nach der Doctorenwaag 13 und nach der Tyrolischen 19°. Durch die Feuerprobe wurden 20 pro Cento nicht gar weißes, jedoch gutes Salz erzeugt, ut Lit. N, und die Gebirgsart lisat sich aus der Beilage Numero 16 ersehen.

Die 2. nach Stulpikani gehörige, Quelle heißt Poiana Platonica und ist von Stulpikani gegen Morgan ½ Meile entfernt und der Zugang fast unpaßierlich. Die allda befindliche 2 Schuh tiefe unausgezimmerter Quelle liegt in einer kleinen waldigten Schluchte, die von dem Platonica Bach⁴⁷ mitten durchschnitten wird. Die daraus genommene Sole hielt nach der Doctorenwaag 5½ und nach der Tyrolischen 6¼. Die Feuerprobe zeigte 6½ pro Cento, nach der Beilag Lit. O, ganz braunes, unreines Salz und die Anlage Nro 17. zeigt die Gebirgsart.

Hier ist wegen der sehr gebirgigen und unzugänglichen Lage kein Versuch zu wagen.

Von dannen kehrte man wieder nach Humori zurück und reißte weiter über Wama bis Kimpolong, um die folgenden Tage auch die bei Jakubenj, an der goldenen Bistritz, worfindig sein sollenden Quellen untersuchen zu können.

Den 12. November setzte man die Reise weiter fort und besuchte das, gegen 1 Meile aus dem Wege gelegene, Fundo Moldawaer gewerkschäftliche Kupfer-bergwerk nach dessen beschehen Befahrung und Beaugenscheinigung der Tagrevier man wieder zurückkehrte, und auch das an der Straße gelegene k.k. Passoritter Kupferbergwerk befuhr und die diesfalls nötige Auskünfte einzog, sich aber sonach aber über Buttna nach Jakubenj begab.

Den 13. Novembris beaugenscheinigte man sowohl das zu Jakubenj befindliche Eisenwerk, als die dazugehörigen Werksgebäude, auch die allda existieren sollende 2 Salzquellen (deren sich eine an der Straße gegen den

⁴⁷ Așa este în text.

Eisenbergwerk und die andere an der Landstraße, am Fuße des Buttnaer Berges befindet). Das darausgenommene Wasser ward nach denen damit vorgenommenen Chymischen Versuchen zwar nicht für eine Salzsole, sondern für eine im Torfgrund vorstoßende Schwefelleber hältige Gesundheitsquelle anerkannt.

Und da man nun weiter in dieser Gegend keine Versuche mehr vorzunehmen hatte, weil sich daselbst schon das höhere Gebirg gegen den Kukurazo zu erheben anfang, auch die eingefallene äußerst üble Witterung nichts mehr zu veranlassen gestattete, so begab man sich den 14. Novembris auf die Rückreise und lagte den 17. Novembris zu Czernowitz an, wo man, nach einem zweitägigen Aufenthalt, die weitere Reise den 20. Novembris gegen die nordöstliche Gegend dieses Landesdistricts über Sastawna antrat, und weil von Salzquellen weiter nichts zu beobachten war, über Uscie, Skala, Knoroskow, Mikulince, Koslow, Zborrow, Zlotczow, Gliniani etc. fortsetzte, jedoch wegen der äußerst üblen Witterung, erst den 29. Novembris in Lemberg eintraf.

Endlich muß man nur noch anmerken dass man zu leichterer Übersehung aller vorerwähnten Salzquellen, ihrer Lage und Beschaffenheit den hier nebenhenden tabellarischen Auszug verfasste, so wie man auch zu Übersehung sowohl der angeführten, als auch noch mehrerer existierenden unbeträchtlicheren und wegen äußerst üblen Witterung nicht untersuchten Salzquellen (als zu Wisnitze, die Quelle Hladowa und Chrabniza zu Berhometi die Quellen Bachna und Solotwina Mesi Slanczani, zu Banilowa, die Quellen Süll und Kosseliuka von welcher man schon bei Bereisung der Saline Kutti in Galizien die Sole hinüber kommen ließ und solche nach der Doctorenwaag 6 und 7 nach der Tyrolischen aber 9 und $10\frac{1}{4}$; zu Krasna die Quelle Slatina de la Runk. Zu Wikow oder Dzikow die Quellen dela Lubonka, und de la Priluczik a la Koroma, zu Suczawitza die Quelle Slatina de la Proppi, zu Bordestie die Quelle Slatina Balta und Slatina Gloduli, zu Sadowa die Quelle Slatina Magur Szebrank; zu Puttilowa die Quelle Serata) und der von dem Commissario gemachten Reise nebenhende mit dem gehörigen Anmerkungen versehene Karte des k.k. Bukoviner Landesdistrict verfassen ließ.

Thad[däus] Peithner
Edler von Lichtenfels
Hofcommissariusactuar

Sursa: Arhivele Naționale ale României, Fond *Consiliul Aulic de Război*, pachetul XIV, documentul 32.

1784, la nr. 41

Jurnal

asupra inspecției efectuate între 30 octombrie și 29 noiembrie 1783 în Districtul Țării Bucovinei, cu scopul de a cerceta izvoarele de slatină, urmele de sare și alte obiective cu impact în Montanisticum

Ca urmare a unui ordin de la cel mai înalt loc din 15 octombrie și sosit în 21 octombrie 1783, privind inspectarea și cercetarea izvoarelor de slatină din districtul Bucovinei, consilierul și comisar aulic, împreună cu actuarul repartizat lui ca însoțitor, a pornit, în această călătorie, în 30 octombrie 1783, din Lemberg și trecând prin Bilka⁴⁸, Gliniani, Olsanitca, Zlotczow⁴⁹, Zborocs, Koslov⁵⁰, Miculinca⁵¹, Chmielowka⁵², Buczacz⁵³, Jaslowice, Czapiowicz⁵⁴ și Salesczyki⁵⁵, a sosit în 2 noiembrie, seara, la Cernăuți, unde chiar în ziua următoare s-a adresat generalului Enzenberg, care administrează ținutul, pentru a obține unele informații și a lua și alte măsuri, iar după convorbirea cu acesta și după obținerea unui pașaport și a unui subofițer ca interpret, și-a continuat, chiar în ziua următoare, călătoria spre izvoarele de sare, dintre care însă, cu excepția celor din Crasna, Solca și Bordești, administrația nu cunoștea nici unul.

Cu toate acestea, în 4 noiembrie, am pornit pe drumul peste Cuciurul Mare, cu intenția ca, în funcție de vreme și împrejurări, să străbatem treptat dealurile și văile dintre munți. În apropiere de stația de poștă Cuciurul Mare, am întâlnit care țăărănești încărcate cu butoaie, iar căruțașii au mărturisit că duceau slatină din Crasna pentru a o folosi, așa că s-a făcut imediat experimentul oficial cu balanța hidrostatică de sare, obișnuită în Tirol, și s-a stabilit că slatina are 18°.

După ce a adunat informații despre distanța și natura drumului, comisia a pornit din satul Dimko⁵⁶, în dreapta față de drumul de țară, printr-o luncă mlăștinoasă de vreo două mile și a ajuns, încă în aceeași zi, până la Cupca, un sat mic de pe Valea Siretului, unde a înnoptat în casa unui caporal de pontonieri.

⁴⁸ Bilka – astăzi sat în comuna Briuhovici, raionul Peremișleani, regiunea Liov, Ucraina.

⁴⁹ Corect este Złoczów. Astăzi localitatea poartă numele Zolociv și se află în regiunea Lviv din Ucraina.

⁵⁰ Kosiv – Kosów, în polonă; Cosău, în română. Pe harta lui Iohann Ehrenreich von Fichtel, publicată ca anexă la *Geschichte des Steinsalzes und der Steinsalzgruben im Grossfürstenthum Siebenbürgen, mit einer, das Streichen des unterirdischen Salzstockes, durch mehrere Länder andeuten den Karte, und andern Kämpfen* (Nürnberg, Kaspischen Verlag, 1780), numele localității este trecut Kossov.

⁵¹ Mykulyntsi – așezare în raionul Terebovlia din regiunea Ternopil (Tarnopol), Ucraina.

⁵² Chmielówka – sat din regiunea Szepetowski, Ucraina.

⁵³ Buczacz – oraș situat în regiunea Ternopil din Ucraina, având numele de Buchach.

⁵⁴ Localitățile Gliniani, Olsanitca, Zborocs, Jaslowice și Czapiowicz nu le-am putut identifica. Probabil astăzi au alte nume, ucrainene.

⁵⁵ Zaleszczyki – fostă localitate poloneză, astăzi în Ucraina.

⁵⁶ Corect Dimka; sat în raionul Adâncata, regiunea Cernăuți, Ucraina. A făcut parte din districtul Siret până la ocuparea nordului Bucovinei de către U.R.S.S. Astăzi se află în Ucraina.

În 5 noiembrie dimineața a pornit de la Cupca și, la amiază, a ajuns în Crasna. Pentru că în Crasna nu există izvoare sărate, a trebuit să fie cercetate cele care se numesc Slatina de la Bahna și se află la distanță de peste o milă, într-o vale laterală. Am plecat imediat, călare, printr-o pădure foarte deasă de brad, molid și alte conifere amestecate cu foioase și, după multe dificultăți, printre arbori doborâți de vânt și obligați să trecem de mai multe ori peste râul Soloneț, am ajuns, în pofida drumului greu, la slatina aflată într-o râpă largă, ușor în pantă, [unde] am întâlnit vreo 16 țărani din satele învecinate, cu căruțe și butoaie, care luau slatină. Unii dintre ei așteptau chiar de trei săptămâni să li se umple butoaiele, întrucât debitul izvorului era foarte scăzut.

Puțul este situat pe un delușor, la aproximativ 100 de picioare distanță de râul Soloneț, este pătrat și adânc de 27 de picioare, căptușit cu lemn, cu doar un picior mai jos însă, necăptușit. Pe peretele din dreapta a puțului, busola arată 42° nord. Pe balanța medicală sunt 12° și după cea tiroleză, 21½°. Sarea de gătit, extrasă pe loc, este de bună calitate. Slatina extrasă indică 21½ % sare.

Aportul de apă sărată în aceste puțuri se ridică la aproximativ cinci – șase găleți în 24 de ore, însă întrucât puțul este vizitat frecvent de către țărani din împrejurimi, ei trebuie să aștepte, după cum spuneam, chiar și câteva săptămâni ca să se adune slatina necesară.

Acest loc merită atenție, atât din cauza poziției avantajoase în care se află, a slatinei concentrate, cât și datorită solului și a naturii muntelui precum și a drumului care, dacă ar fi reparat, ar putea deveni funcțional.

Dacă s-ar dori să se experimenteze obținerea sării prin fierbere, aici s-ar putea amenaja atât instalațiile de fierbere necesare, cât și locuințe. Însă în locul puțului actual ar trebui să mai fie săpat unul, la vreo 38 de stânjani minieri și trei picioare distanță de acesta și cu 104° mai spre nord, și un altul, care să fie săpat până la stratul de sare și chiar și prin el, înainte ca dincoace sau dincolo să se înceapă extragerea cu leșie. Copaci sunt peste tot în jur și ar putea fi folosiți în instalația de fierbere.

După ce toate acestea au fost cercetate și examinate, comisia s-a întors la Crasna și, în ziua următoare, în 6 noiembrie, călătoria a continuat prin Cupca înapoi la Stirze⁵⁷ și Frătăuți, la Vicovu de Jos sau Jikov, în Valea Suceviței până noaptea târziu.

În 7 noiembrie, după o serie de alte informații primite de la locuitorii de acolo, ne-am dus, de la locuința paznicului de pădure⁵⁸, la care am înnoptat, la izvorul Slatina Vicovului din Jos, aflat cam la o jumătate de oră distanță. Această sursă se află în dreapta drumului, la 344° spre nord, într-o râpă curbă, lungă de aproximativ 50 stânjani minieri și largă de 30, având deschiderea spre drum și fiind tăiată de două mici văi care se întâlnesc la mijloc.

⁵⁷ Stirze – toponim neidentificat.

⁵⁸ Traducere probabilă. În text „Degornik”, termen neidentificat.

Puțul e căptușit pe o lungime de cinci picioare și o lățime de patru picioare, având adâncimea de doi stânjeni și un picior. Slatina din el conține, după balanța medicală $13\frac{1}{2}^{\circ}$, după cea tiroleză 20° . Sarea rezultată, care este prezentată în anexa lit. B, este cam impură din cauza nămolului care se varsă în slatină, dar dă 22% în proba focului. Natura muntelui și a solului sărat rezultă din suplimentul nr. 3. Situația nu pare a prezenta niciun avantaj special, râpa fiind strâmtă iar valea, în anumite anotimpuri, este foarte vijelioasă.

Cu toată ninsoarea abundentă, comisia a mers până la o slatină aflată la o milă distanță de Vicovu de Jos, situată într-o pădure foarte deasă, deosebit de greu accesibilă din cauza copacilor doborâți de vânt și numită Remission⁵⁹.

Aceasta se află în mijlocul pădurii, într-o mică râpă, de aproximativ 15 stânjeni lungime și 8 lățime, udată de un pârâiaș, la 340° spre nord. Deschiderea sa este pătrată, fiind căptușită până la $4\frac{1}{2}$ picioare, și are adâncimea de 4 stânjeni și 3 picioare. Slatina obținută avea $8\frac{1}{2}^{\circ}$ – după balanța medicală și 10° – după cea din Tirol; testul focului a arătat 11%, însă din cauza proastei îngrijiri, sarea nu este pură, după cum arată anexa C. Natura solului reiese din suplimentul cu numărul 4. Din cauza îngustimii zonei muntoase, perspectivele sunt limitate.

A treia slatină, la 1,25 mile distanță de Vicovu de Jos, se numește Voitinel.

Fântâna slatinei, de formă pătrată, căptușită și adâncă de trei stânjeni, este situată în mijlocul unei râpi largi, deschise spre nord, străbătute de pâraie și situată într-o mică depresiune având un diametru de aproximativ 20 de stânjeni, spre 290° nord. Slatina are, după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – $20\frac{1}{2}^{\circ}$; testul focului a arătat 22% sare. Cu toate acestea, așa cum se arată în anexa D, pentru că țărani din jur au extras aproape toată saramura, restul fiind plin de impurități; cantitatea foarte mică de slatină rămasă este amestecată cu diferite substanțe eterogene. Natura solului muntelui apare din suplimentul nr. 5. În plus, acest loc corespunde în mare măsură speranței de obținerea de sare gemă.

Din Voitinel comisia s-a întors la Vicovu de Jos și și-a continuat, în aceeași zi, călătoria prin Frătăuți spre Rădăuți, unde a înnoptat.

În ziua următoare, și anume în 8 noiembrie, comisia a călătorit spre Mănăstirea Sucevița, de unde a mers imediat la izvorul Slatina de la Pleșa, la o distanță de $\frac{1}{2}$ oră.

Acest puț pătrat, căptușit pe o adâncime de 2 stânjeni și 4 picioare, se găsește și el într-o râpă, nu prea mare, tăiată de un mic pârâu. Slatina extrasă, are după balanța medicală, $12\frac{3}{4}^{\circ}$, iar după cea din Tirol, $16\frac{1}{2}^{\circ}$; testul focului a arătat 19%; sarea este ușor cenușie, dar foarte gustoasă, după cum arată anexa E. Natura solului de munte apare în suplimentul nr. 6.

Acest puț este mult mai vizitat de locuitori datorită debitului mai mare și a slatinei productive.

În aceeași zi, comisia a revenit și a mers prin Arbore la Mănăstirea Solca, pentru a investiga izvoarele și puțurile de sare din zonă.

⁵⁹ Este vorba despre Remezeu, parte de sat în Vicovu de Jos.

În pofida vremii aspre, comisia a mers în aceeași zi până la puțul Slătioara, aflat la câteva sute de picioare de Mănăstirea Solca.

Acest puț este situat într-un defileu, prin care curge și un pârâiaș, și care vine până în vale dinspre muntele din nord, udat de râul Solca. Puțul este pătrat, căptușit fiind până la o adâncime de trei picioare. Slatina prelevată din el are, după balanța medicală – $13\frac{1}{2}^{\circ}$, iar după cea din Tirol – $19\frac{1}{2}^{\circ}$; testul focului a arătat 22%. Sarea este destul de albă și doar ușor gălbuie, bună la gust cum arată la litera F; natura solului de munte este prezentată în suplimentul nr. 7.

Al doilea puț care ține de Mănăstirea Solca se numește Slatina Dealul și se află la o distanță de $\frac{1}{4}$ mile de acolo. Situația coincide cu cea menționată mai sus, dar trebuie remarcat faptul că există două puțuri, adică unul căptușit cu lemn, adânc de un stânjen și rezervat pentru uzul Mănăstirii Solca, și unul de doar trei picioare. Conținutul ambelor puțuri este la fel, având după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – $20\frac{1}{2}^{\circ}$; testul focului produce sare cu gust destul de pronunțat, la $23\frac{1}{2}\%$, conform anexei literei G, iar suplimentul nr. 8 prezintă natura solului de munte.

De remarcat este faptul că, datorită poziției lor bune și a sării geme, mai ușor de exploatat, aceste două izvoare sunt foarte promițătoare.

Al treilea loc cu puțuri de sare, care ține de Solca, se numește Între Păreie. Acest loc se află la o jumătate de milă de Solca, mai aproape de muntele din nord, într-o frumoasă pădure de arin; slatinele, dintre care patru sunt complet necăptușite, sunt situate într-o râpă rotundă. În slatina extrasă, balanța de sare arăta jos de tot, din cauza apei de ploaie și zăpadă deja acumulate. Nici natura solului muntelui n-a putut fi determinată din cauza noroiului.

Apoi, la $\frac{3}{4}$ de milă distanță de Solca și mai aproape de munte, în pădurea amintită de la Trestiana⁶⁰, într-o râpă, pe un pârâiaș, se află mai multe izvoare necăptușite având, după balanța medicală – $15\frac{1}{2}^{\circ}$, iar după cea din Tirol – 25° ; prin testul focului s-a obținut o sare aproape în întregime albă, având un gust bun, la 25%, conform anexei de la lit. H. Natura solului de munte rezultă din suplimentul nr. 9.

În cele din urmă, de Mănăstirea Solca mai ține localitatea Slatina Mare. Aceasta se află la $1\frac{1}{2}$ milă de Solca, spre munții din nord. Acolo, într-o râpă largă și blândă, există cinci fântâni căptușite foarte deficitar, apoi 20 de izvoare necăptușite. Slatina extrasă avea, după balanța medicală – 14° , iar după cea din Tirol – 19° . Testul focului produce o sare aproape albă și bună, de $23\frac{1}{2}\%$ conform anexei la litera F. Natura solului de munte, apare în suplimentul nr. 10.

Datorită poziției lor avantajoase și a stratului de sare aflat la o nu foarte mare adâncime, toate aceste izvoare și puțuri aparținând de Solca sunt promițătoare pentru o eventuală încercare de extragere a sării geme și în plus, peste tot sunt păduri de conifere și de foioase, cu molid, fag și carpen, apoi arini și mulți copaci doborâți de vânt, încât zona poate fi străbătută numai cu greu; însă cum drumul nou va fi construit nu departe, se vor crea perspective favorabile pentru comercializare.

⁶⁰ Trestiana – alt nume pentru Dimca.

În 9 noiembrie ne-am continuat călătoria spre Suceava, iar în 10, spre Bordestie.

Din Bordestie am plecat imediat la Slatina de la Runc.

Acesta se află la 2,5 mile nord de Bordestie. Acolo, într-un defileu nu prea mare, există un puț căptușit și trei necăptușite. Slatina din acestea are, după balanța medicală – 15°, iar după cea din Tirol – 24°; prin testul focului s-a obținut o sare albă, de cea mai bună calitate, de 25%, conform anexei la lit. K. Natura solului poate fi văzută din suplimentul nr. 11.

Aici trebuie consemnat faptul că am întâlnit țărani munteni, care își obțineau sarea necesară, ilustrată sub nr. 12, astfel: din bucăți de lemn crăpate alcătuiau ruguri pătrate, făceau foc dedesubt, îl lăsau până ardea cu flacără, apoi puneau slatina obținută din sursele menționate să se scurgă treptat pe foc, până când apa se evaporă iar sarea rămânea lipită de bucățile de lemn. După ce se răcea, țărani luau lemnele, le loveau până se desprindea sarea, apoi o încăreau în saci și diferite vase și o luau acasă pentru a o folosi pentru ei și vitele lor pe timpul iernii.

De la Slatina de la Runc ne-am îndreptat spre Cacica. În drum, fiind nevoiți să traversăm de mai multe ori pârâul Soloneț, am găsit o bucată de rocă foarte frumoasă, anexată sub nr. 13, formată din mici scoici marine pietrificate, care confirmă teoria că acolo a fost cândva o mare, stratul de sare depus fiind efectul fluxului și refluxului.

Izvorul sărat Cacica este situat la 3/8 mile de Bordestie. Izvorul în sine este situat într-o mică râpă străbătută de pârâul Soloneț. În loc de căptușire s-a folosit un copac scobit pe dinăuntru, iar slatina obținută are după balanța medicală 11½°, iar după cea din Tirol, 15°; prin testul focului s-a obținut o sare albă, de calitate deosebit de bună, de 18½%, conform anexei la lit. L. Natura solului poate fi văzută din suplimentul nr. 14.

De la Cacica, călătoria a continuat spre Slatina Mare. Slatina Mare este la un sfert de milă de Bordestie, spre vest. Puțul, pătrat, de 4 pe 4½ stânjieni, bine păstrat și bine căptușit cu lemn, este situat într-o râpă mică, udată de un pârâiaș. Slatina obținută din acest puț cântărea, după balanța medicală 13¼° iar după cea din Tirol, 18½°; prin testul focului s-a obținut o sare bună, bătând puțin în roșu, de 21%, conform anexei la lit. M. Natura solului poate fi văzută din suplimentul nr. 15.

Însă, la fel ca la Solca, această zonă fiind împădurită, accesul este ceva mai dificil.

De acolo, încă în aceeași zi, am început călătoria de întoarcere spre Suceava, iar în ziua următoare, adică în 11 noiembrie, trecând prin Capul Codrului, spre Humor, în Valea Moldovei, și de acolo, cu mare dificultate, am mers spre Stulpicani, pentru a putea cerceta și sursele de sare din acea zonă.

Prima sursă de aici se numește Poiana Slatinei, și se află la aproximativ 1/4 de milă de Stulpicani, spre nord. Acolo într-o râpă tăiată de două pâraie, există un puț căptușit cu lemn, adânc de un stângen și 2½ picioare, apoi un izvor captat într-un pom scobit. Acolo se poate ajunge însă numai pe jos și cu foarte mare efort.

Slatina prelevată cântărea, după balanța medicală 13° , iar după cea din Tirol, 19° ; prin testul focului s-a obținut o sare nu foarte albă, dar bună, de 20%, conform anexei la lit. M. Natura solului poate fi văzută din suplimentul nr. 16.

Al doilea puț care ține de Stulpicani este Poiana Plutonița și se află la $\frac{1}{2}$ milă est de Stulpicani, locul fiind aproape de nestrăbătut. Izvorul de acolo, necăptușit, este situat într-o mică râpă împădurită străbătută de pâraul Plutonița. Slatina obținută din acest puț cântărea, după balanța medicală $5\frac{1}{2}^\circ$, iar după cea din Tirol, $6\frac{1}{4}^\circ$; prin testul focului s-a obținut o sare brună, impură, conform anexei la lit. O. Suplimentul nr. 17 prezintă tipul de rocă.

Aici, din cauză că zona este foarte muntoasă și inaccesibilă, nu e cazul de a se face vreo încercare.

De acolo am revenit la Humor și ne-am continuat călătoria prin Vama până la Câmpulung, pentru ca a doua zi să putem cerceta izvoarele care se spunea că s-ar găsi la Iacobeni, pe Bistrița Aurie.

În 12 noiembrie, ne-am continuat călătoria și am vizitat mina de cupru din Fundul Moldovei, aflată la o distanță de aproximativ o milă de la drum. După vizitarea ei și inspectarea minei de suprafață, ne-am întors și am cercetat și mina de cupru c.c. de la Pojorâta, aflată în drum, obținând și informațiile necesare, iar apoi, prin Putna (Valea Putnei), am revenit la Iacobeni.

În 13 noiembrie am cercetat atât mina de fier de la Iacobeni și clădirile care țin de ea, precum și cele două izvoare de slatină despre care se vorbea (dintre care unul este situat pe drumul dinspre mina de fier, iar celălalt la drum, la poalele dealului Butnari). Apa prelevată și experimentele chimice care s-au făcut cu ea nu au avut atât scopul de a o examina ca pe o soluție salină, ci ca pe un izvor cu proprietăți curative, dat fiind faptul că în solul de turbărie este posibilă existența ficatului de pucioasă.

Întrucât în această zonă nu mai erau cercetări de făcut, căci începea zona mai înaltă a munților Cucureasa și se instalase o vreme extrem de rea, am pornit în 14 noiembrie în călătoria de întoarcere.

În 17 noiembrie am ajuns la Cernăuți, de unde, după o ședere de două zile, în 20 noiembrie, ne-am continuat călătoria spre zona de nord-est a acestui district, prin Zastavna, și pentru că nu mai era nimic de văzut în materie de izvoare de slatină, am călătorit, prin Uście, Skala, Knoroskov, Mikulince, Kozlov, Zborrow, Zlotczow, Gliniani etc., printr-o vreme extrem de rea, ajungând, în 29 noiembrie, la Lemberg.

Trebuie să mai adăugăm doar că pentru o mai ușoară privire de ansamblu asupra tuturor izvoarelor de slatină menționate mai sus, a locului unde se află și a naturii lor, am alcătuit tabelul anexat, la fel cum, pentru luarea în seamă a câtorva surse de mai mică importanță, necercetate din cauza vremii extrem de proaste (de exemplu, la Vijnța, izvoarele Hladowa și Chrabniza; la Berhomet, izvoarele Bahnea și Solotvina Mesi Slanczani; la Banilowa, izvoarele Süll și Kosseliuka, de la care încă de la vizitarea slatinei Kutti din Galiția am procurat slatina care, după

balanța medicală avea 6 și 7, după cea tiroleză, 9 și 10¼; la Crasna, izvorul Slatina de la Runc; la Vicov sau Jicov, izvoarele de la Lubonca și de la Preluca lui Coroamă; la Sucevița, izvorul Slatina de la Popi; la Bordestie, sursa Slatina Balta și Slatina Glodului; la Sadova, sursa Slatina Măgura Zbranca; la Putilova/Putila, sursa Sărata) și precum și harta, conținând adnotările necesare privind Districtul c.c. al Bucovinei.

Thad[däus] Peithner
Nobil de Lichtenfels,
Commisar de Curte actuar.

FOREIGN POLICY INSPIRATION OF OTTO VON BISMARCK, CHANCELLOR OF THE REICH: THE KINGDOM OF KYIV PROJECT OF EDWARD VON HARTMANN

SERHIY TROYAN

Universitatea Națională de Aviație, Kiev, Ucraina
E-mail: kattis@ukr.net

Sursa de inspirație pentru politica externă a lui Otto Von Bismarck, cancelarul Reichului: proiectul Regatul Kievului al lui Edward von Hartmann

*(Traducere)**

Primul cancelar al Reichului Germaniei Unite, Otto von Bismarck (1871–1890), a acordat o atenție deosebită atât consolidării bazelor interne ale statului, cât și poziției acestuia în Europa și în lume. Acțiunile sale au fost facilitate de o activă „politică de alianță”, de participarea la conferințe internaționale, de reorganizarea trupelor terestre și a flotei și de dorința de a pune în aplicare planuri prioritare pentru consolidarea poziției Germaniei în Europa Centrală și de Est. De asemenea, Bismarck a căutat să slăbească Imperiul Rus ca principal rival în lupta pentru controlul părții centrale și de răsărit a Europei. Ideea de bază a cancelarului Reichului german a fost aceea de a pune în aplicare strategiile de separare de Rusia a teritoriilor baltice, bieloruse și ucrainene.

Se crede că în timpul crizei austro-ruse, legate de Bulgaria, Bismarck l-ar fi inspirat, în 1888, pe filosoful idealist german Eduard von Hartmann. Prin intermediul articolului „Rusland und Europa” („Rusia și Europa”), publicat în revista „Gegenwart” („Prezentul”), autorul „Filosofiei inconștientului” schița planul de separare de Imperiul Rus a unor teritorii având o populație de aproximativ 34 de milioane de locuitori.

Potrivit lui Hartmann, interesele naturale și sferele de influență ale Rusiei nu s-ar fi aflat în Vest, ci în Est. În plus, moscoviții (rușii) se diferențiau de popoarele care locuiau în partea apuseană a imperiului: balticii, bielorușii, ucrainenii. Având în vedere acest lucru, în politica sa externă, Rusia trebuia să se concentreze asupra teritoriilor estice și să „elibereze” provinciile occidentale, care puteau astfel intra în sfera de influență a Berlinului și Vienei.

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

În mod special, granița dintre teritoriile ucrainene și rusești urma să se desfășoare de-a lungul liniei Vitebsk – Kursk – Volga (Saratov). În consecință, sub influența dinastiilor de Habsburg și Hohenzollern, nou-creatul Regat al Kievului s-ar fi întins de la Don, la Nipru și Prut. Cum însă un asemenea plan nu s-ar fi putut realiza fără ca Rusia să riposteze printr-un război, Bismarck s-a opus acestui scenariu. Pe de altă parte, la momentul respectiv nu exista o forță politică puternică și nicio mișcare socială și politică în stare să lupte pentru independența teritoriului ucrainean.

Chiar și așa, planul lui Hartmann și ideile similare propagate de reprezentanții mișcării pan-germaniste din Germania și Austria de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au creat un teren favorabil pentru escaladarea conflictelor din arena europeană. Tensionarea relațiilor dintre principalii actori internaționali de la acea vreme și, mai ales, dintre imperiile german și rus a deschis drumul către Marele Război din 1914–1918.

Cuvinte cheie: Imperiul German, Otto von Bismarck, Edward von Hartmann, Regatul Kievului, Austro-Ungaria, Balcani.

Introduction

In the last third of the XIX century, a significant event took place in the history of Germany: on January 18, 1871, the German Empire was proclaimed in the Mirror Hall of the Palace of Versailles. The long process of unification of the German lands along the Little German path (around the Prussian core) was completed, which contributed to the rapid internal development of a single industrialized state, which quickly became one of the most influential international players in Europe and the world. Based on the rapid economic development in Germany after the completion of the process of unification of the country was the formation of the industrial and commercial bourgeoisie with its specific economic and political interests. It was characterized by a willingness to take decisive action in the international arena. Kaiser's Germany had a significant military force and alarmed its neighbors. The development of capitalism allowed Germany to establish itself in the union of European states and demand its share in the division of the world.

The research aims to reveal the influence of government circles in Kaiser's Germany and personally the first Imperial Chancellor Otto von Bismarck on the formation and direction of German foreign policy plans in Europe on the example of the Austro-Bulgarian crisis of 1885–1887 and the project of establishing the Kingdom of Kyiv.

Economic and political bases of intensification of foreign policy of the German Empire

After the political unification of the country, the capitalist development of the German Empire proceeded at a rapid pace. During 1870–1880, the industrial

production of England during 1870–1880 increased by 41%, of France – by 55%, and of Germany by 131%. In 15 years of the united state's existence, coal production has doubled, pig iron smelting has grown 2.4 times, and cotton consumption by almost 50%¹. Germany quickly outpaced not only France but also England in some indicators of industrial development, and in the field of the electrical and chemical industry achieved a world monopoly until 1914. As a result, its share in world industrial production in the 1880s came out in third place, leaving behind France and close to England, and in some important economic indicators even to the United States².

During the period under study, the German industrial bourgeoisie increased and strengthened quantitatively. It concluded a close alliance with the big bankers, giving a definitory role to the banks in the German economy after the political unification of the country. In the second half of XIX century in Germany, there were such powerful banks as Diskontogesellschaft (1851), Darmstädter Bank (1853), Berliner Handelsgesellschaft (1856), Deutsche Bank (1870), Komerz und Diskontobank (1870), Dresdner Bank (1872) and others. The capital of 49 Prussian banks and credit institutions in 1872 amounted to 345.6 million marks. The German economist Y. Kuczynski called the period of the banks' foundation in 1870–1872 as “a mother of trusts and monopolies”. Indeed, the monopoly was the ultimate result in the development of banking. We can say that this monopoly grew from banks while the banks turned from modest intermediary enterprises into monopolists of financial capital. The first period of monopolies' development was during 1870–1890. Cartels were the main form of monopolistic associations in Germany at that time. In 1870 there were 6 of them, in 1885 – 90, and by the end of 1890 – 210³. Moreover, the concentration of capital followed the path of creating joint-stock companies, vital for capitalist development. In 9 joint-stock companies the industrial character of investment capital was (in millions of marks): 1861–1870: 851; 1871–1880: 1 479; 1881–1890: 1953⁴.

In 1885, German capital invested abroad amounted to 5 billion marks⁵. It should be borne in mind that the capitalists pursue an active foreign policy, divide the world, not because of their aggression or hostility, but because the degree of concentration achieved forces them to take this path to make a profit. German financial capital, growing and strengthening rapidly, required the government to join the struggle for new spheres of European and world influence. This characteristic

¹ Е. С. Варга (ред.), *Мировые экономические кризисы 1848–1935 гг.*, в 2 т., Москва, 1937, Т. 1., с. 500–501.

² Е. С. Варга, *Экономические кризисы*, Избр. Произв, Москва, 1974, с. 25.

³ J. Kuczynski, *Geschichte der Alltage des deutschen Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert*, Berlin, 1952, S. 76.

⁴ W. Wygodzinski, *Wandlungen der deutschen Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert*, Köln, 1912. S. 76.

⁵ Е. С. Варга (ред.), *Мировые экономические кризисы 1848–1935 гг.*, в 2 т., Москва, 1937, Т. 1., с. 5228.

feature in the development of the then advanced capitalist countries was noted by the French politician and statesman of the 1970s and 1980s K. Ferry, who believed that foreign policy is the legitimate daughter of industrial policy.

Significant personal influence on the government, and through it on the main trends of economic and political development of Germany, the formation of its foreign policy doctrines in the first decade and a half after unification was exerted by some representatives of the big financial bourgeoisie. Banker G. Bleichreder enjoyed great authority among Reich Chancellor Otto von Bismarck. On 15 June 1878, Prince H. Hohenlohe wrote in his diary: "It seems that Bleichreder influences Bismarck in matters of trade policy. Contrary to his humble assurances, he does everything as if he were a co-ruler"⁶.

His assessment of Bleichreder is fully confirmed by another influential figure in German foreign policy in the late nineteenth century, Baron F. Holstein. In his diaries, the "grey cardinal", who was hostile to Bleichreder, still pays attention to him. According to the publishers of the German politician's notes, "in the diaries, Bleichreder appears the second main person after Bismarck". Holstein called the banker a "close friend of the Reich Chancellor", whose influence, however, "cannot be underestimated". He said that "Bismarck is attached to him out of gratitude, habit and interest". The publishers of Holstein's secret papers claim that Bleichreder "was always in charge of Bismarck's affairs, was his long-term intimate interlocutor, initiated various projects before him, and supplied him with the intelligence messages Bleichreder received as a result of his excellent relations with statesmen throughout Europe. In turn, Bismarck trusted him with important, very secret messages"⁷.

At the same time, the domestic political development of the German Empire in the '70s and '80s of the XIX century took place at times in a rather sharp struggle waged by the ruling circles and various political parties and their factions in the Reichstag. Junkers united in the Conservative Party occasionally resisted Reich Chancellor Otto von Bismarck's policy of supporting the country's capitalist development. However, in the field of foreign policy, the bourgeoisie and the cadets were often united in supporting the government's course to strengthen Germany's international position.

Talented politician, diplomat and statesman Otto von Bismarck had a decisive influence on the formation and development of the system of European international relations in the second half of XIX – early XX century. His energetic work in the state and diplomatic field played a significant role in determining the main directions of German foreign policy and the formation of military-political groups of major European powers. Thanks to his talent, abilities, and unbridled

⁶ „Hohenlohe-Schillingsfürst Ch. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit“, in „2 Bde.“, Stuttgart – Berlin, Bd. 2., 1931, S. 235.

⁷ F. Holstein, „Die geheimen Papiere“, in „4 Bde.“, Göttingen, Bd. 1, S. XIX–XX, 1956–1963; Bd. 2, 14. 01. 1884, 8. 02. 1884; Bd. 3, 26. 09. 1884.

vigour, the first German Reich Chancellor remained a central figure in Germany and European foreign politics for almost three decades.

The Austrian-Bulgarian crisis of 1885–1887 and the position of Germany

In the foreign policy plans and practices of the German Kaiser's government led by Otto von Bismarck, the Balkans and Central and Eastern Europe, in general, played an important role. The German Empire paid close attention to the policies of all the then great powers in the region. A special place in Otto von Bismarck's foreign policy had the Austrian-Bulgarian crisis of 1885–1887, caused by the intensification of the struggle between the Russian Empire, the Austrian-Hungarian Monarchy, the Ottoman Empire, and Great Britain for influence in Bulgaria⁸. The crisis started from the unresolved issue of the unity of the Bulgarian lands by the Berlin Congress of 1878, as a result of which part of the territory of Bulgaria, Eastern Rumelia, remained part of the Ottoman Empire. Austria-Hungary and Great Britain supported Turkey's course to isolate Eastern Rumelia. Meanwhile, Russia opposed the Ottomanization of Eastern Rumelia and sought de facto autonomy for the province and the establishment of a pro-Bulgarian state and legal regime there.

On 8 September 1885, a popular uprising broke out in Eastern Rumelia, as a result of which its unification with Bulgaria was proclaimed in Philippopolis (Plovdiv). The Philippopolis uprising violated the terms of the Treaty of Berlin in 1878 and asked the great powers to define their positions concerning the Bulgarian events. The pro-Austrian policy of the Bulgarian prince Alexander and Russia's unwillingness to confront the Ottoman Empire determined the duality of Russian diplomacy. On 11 September 1885, Russian military advisers were withdrawn from Bulgaria. At the same time, Turkey was asked not to send troops to Eastern Rumelia and to discuss the issue at an international conference. Russia was supported by France and Great Britain, and the Ottoman Empire by Austria-Hungary and Germany. The strengthening of Bulgaria threatened Austrian influence in the Balkans. Therefore, Austria-Hungary provoked Serbia to start a war with Bulgaria, promising the first territorial acquisitions in the Western Balkans. On 14 November 1885, Serbia declared war on Bulgaria.

However, hostilities were unsuccessful for Serbia. On 28 November 1885, the Austro-Hungarian ambassador to Belgrade demanded an immediate cessation

⁸ T. Sosnosky, „Die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns seit 1866“, Bd. 2, Stuttgart – Berlin, 1914, pp. 71–112; F. Haselmayer, *Diplomatische Geschichte des Zweiten Reiches von 1871–1918*, Buch 2, T. 1, *Die Ära des Friedenskanzlers (1871–1890)*, München, 1957; Rich N. Friedrich von Holstein, *Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II*, vol. I, Cambridge, 1965; М. Ю. Золотухин, „Болгарский кризис 1885–1886 годов и крах австро-русско-германского союза“, in „Вопросы истории“, nr. 4, 1984, c. 43–56.

of hostilities on behalf of the Austro-Hungarian government. In turn, the Russian Empire threatened Austria-Hungary with main effects if it intervened in the war. Because of such statements, the great powers – the Austrian-Hungarian monarchy, the Russian Empire, the Ottoman Empire, and the German Empire (secretly from Russia, Germany supported the actions of Austria-Hungary⁹) – was on the brink of war. First, an armistice was signed on 7 December 1885; then the peace treaty was concluded in Bucharest on 3 March 1886. No territorial changes took place, but Bulgaria received international recognition from major powers.

As the crisis continued, the great powers did not abandon plans to turn the situation in Bulgaria in their favour. In August 1886, a group of pro-Russian officers arrested Prince O. Battenberg, forcing him to leave Bulgaria. Nevertheless, the management of the country before the election of a new prince passed to S. Stambolov – the leader of another pro-Western group. Under these conditions, the mission of General O. Kaulbars failed. O. Kaulbars on behalf of the Russian emperor was not only to unite all Russian-friendly forces, but also to seek the election of the Bulgarian prince of the person desired for Alexander III. O. Kaulbars' mission proved unsuccessful, and in November 1886 Russia and Bulgaria severed diplomatic relations. This situation enabled S. Stambolov, with the support of Austria-Hungary and Germany, to nominate the German prince Ferdinand of Saxe-Coburg-Gotha (Coburg) for the Bulgarian throne. On 25 June 1887, the Great National Assembly proclaimed him Prince of Bulgaria. The Russian government refused to recognize Ferdinand as a Bulgarian prince and, to demonstrate its strength, sent additional units of Russian troops to the Austrian border.

This conflict became a stage in the development of the contradictions of the great powers on the Balkan Peninsula. In particular, he strained the situation in relations between the Russian and German empires, as evidenced by the conclusion in 1882 of a secret treaty between Germany, Austria-Hungary and Italy, the termination of the Union of Three Emperors¹⁰. At the same time, plans for various alliances and further practical actions in Europe were developed in the political circles of both countries. The highest-level political establishment in Kaiser's Germany was not left out of anti-Russian projects.

The “Kingdom of Kyiv Project” by the German philosopher Eduard von Hartmann

It is believed that it was the Reich Chancellor Otto von Bismarck in the context of the Austrian-Russian crisis in Bulgaria inspired in 1888 the publication of an article by the German idealist philosopher Eduard von Hartmann “Rusland

⁹ *Staatssekretär Graf Herbert v. Bismarck. Aus einer politischen Privatkorrespondenz*, Göttingen, 1964, S. 413.

¹⁰ *Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. Schweinitz*, Bd. I, Berlin, 1928, S. 229–230.

und Europa”(“Russia and Europe”) in the *Gegenwart* journal. It was in it that the author of the “Philosophy of the Unconscious” outlined a plan to separate territories with a population of 34 million inhabitants from the Russian Empire.

Note that the political project of the German philosopher emanated from the principles of Central and Eastern European hegemony of Germany, anti-Russian approach, foreign policy expansionism and militarism. Thus, with Bismarck’s consent, negotiations even took place between the Chiefs of Staff of Prussia and Austria-Hungary, A. Waldersee and F. von Beck, on plans for a preventive war against Russia. But the German Reich Chancellor B. von Bülow, the German ambassador to St. Petersburg, wrote in 1887 about the need to destroy Russia’s auxiliary economic sources for many years to come by devastating its chernozem provinces. This plan aimed at cutting off the Russian Empire from both its seas (the Baltic Sea and the Black Sea) which assured its world power¹¹.

According to Eduard von Hartmann (who did not contradict the ideas of the first German Reich Chancellor), the natural interests and spheres of influence of the Russian Empire are not in the west, but in the east. Besides, the “Muscovites” (Russians) differ from the peoples inhabiting the western provinces – the Baltics, Belarusians, Ukrainians. He noted that Russia should “limit itself to the development of lands east and south of the Don and Volga”. With this in mind, Russia should focus on foreign policy in the eastern direction and “release” the western provinces, which would formally gain “sufficient political independence”¹², but in reality, finally became the sphere of influence of Berlin and Vienna. The philosopher recommended the German authorities to concentrate all their efforts on the separation of the territories of Finland, the Baltics, Lithuania and Poland from the Russian Empire, as well as to create the Kingdom of Kyiv in the Dnipro and Prut basins, where Prussian cadets would dominate¹³.

In particular, the border between the Ukrainian and Russian lands was to run along the line Vitebsk – Kursk – Volga (Saratov). Accordingly, on the territory between the Don, the Dnipro and the Prut, it is necessary to create an 18 million-strong Kingdom of Kyiv, which would be under the influence of the Habsburgs and the Hohenzollerns¹⁴. Similar to the vision of the first Imperial Chancellor of Germany, Eduard von Hartmann believed that the Kingdom of Kyiv would include Eastern Galicia with its three million Ukrainians, as the latter’s belonging to Austria-Hungary would mean the constant danger of its capture by Russia. However, it was impossible to implement such plans without a major war with Russia, and Otto von Bismarck was opposed to such a development¹⁵.

¹¹ H. Poschinger, *Also sprach Bismarck*, Bd. III, Wien, 1911, p. 131.

¹² E. von Hartmann, „Rußland und Europa“, in „Die Gegenwart“, nr. 1, 7 Januar 1888, S. 2.

¹³ Idem, nr. 3, 21 Januar 1888, p. 37; O. von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*, Berlin, 1951, S. 584.

¹⁴ E. von Hartmann, „Rußland und Europa“, in „Die Gegenwart“, nr. 3, 21 Januar 1888, S. 38.

¹⁵ D. Doroschenko, *Die Ukraine und Deutschland. 900 Jahre Zusammenarbeit*, München, 1994, S. 155–156.

At the same time, Eduard von Hartmann believed that the Kingdom of Kyiv would receive security guarantees for Russia from Austria-Hungary, with which it would have to enter into a defence alliance. In case of war, the armed forces of the Kingdom of Kyiv had to submit to the Austrian command. It remained unclear to the German philosopher whether Belarusians and Little Russians would want to renounce dependence on the Great Russians altogether and develop an open political public opinion in this direction for at least one generation. At least, there was no real powerful political force and socio-political movement to fight for independence in the Ukrainian lands at that time.

However, the plan of the “Kingdom of Kyiv” by Eduard von Hartmann and similar ideas of the Pan-German movement in Germany and Austria in the late nineteenth – early twentieth century created a favourable ground for fueling tensions in the European arena. The withdrawal of Russia (1887), from the policy of close economic cooperation with Germany and its re-orientation to France (which became the main creditor of official St. Petersburg), the coming to power (1888) of the young Kaiser Wilhelm II (who attached less importance to relations with Russia), and Bismarck’s resignation (1889) significantly increased tensions in European international relations, in general, and in German-Russian relations, in particular.

Conclusions

In general, the foreign policy expansionist intentions of various influential forces and political currents in Germany at the end of the XIX century, but above all the official ruling circles, determined the content and direction of its domestic and foreign policy. It manifested in the development and implementation of Realpolitik or policy of “realistic pacifism” of the Reich Chancellor Otto von Bismarck in the promotion and practical implementation of the program to strengthen Kaiser’s position in Europe and the Weltpolitik arena, growing crises, conflicts and tensions in international relations. An extremely dangerous complex of interstate contradictions has formed in eastern and southern Europe, especially in the Balkans. At the same time, this resulted in the aggravation of relations between the then major international actors, including the German and Russian empires, the formation of two triple military-political blocs: The Triple Alliance and the Entente, which led to the Great War of 1914–1918.

AȘA GRĂIT-A AUSTROFILUL. UN DISCURS AL DEPUTATULUI AUREL ONCIUL ÎN PARLAMENTUL CISLEITHANIEI

CAROL-ALEXANDRU MOHR
Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: Carl@Mohr.ro

Thus Spoke the Austrophile. A Speech of Deputy Aurel Onciul in Cisleithania’s Parliament

(Abstract) *

The following paper includes considerations on our intention to translate into Romanian the speeches of all the Bukovinian members of the Chamber of Deputies of the Cisleithania’s Parliament, held in the last session before the collapse of the Austrian Empire (October 20, 1909 – March 20, 1911). In particular, we refer, not by chance, to a speech given by Deputy Aurel Onciul during the debates that took place on December 19, 1917, before the start of the peace negotiations in Brest-Litovsk. We inserted the translation of this speech at the end of the paper. In order not to cause the disagreement of the historians, we did not venture to include in our text fragments of historical exegesis of the speech. We understand our work only as a preliminary test of the usefulness of our translating project in “refreshing” the documentation used by historians and other specialists in their research work.

Keywords: Bukovina, Aurel Onciul, Australian, discourse, translation, Reichsrat, Treaty of Brest-Litovsk.

Austrofilul versus Zarathustra

Titlul pe care l-am dat prezentei lucrări necesită o explicație. În corpusul tipărit sau electronic, consultat de noi, etichetele asociate lui Aurel Onciul¹ sunt pe cât de diverse, pe atât de discrepante. Paleta de etichete cuprinde determinanți cum

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

¹ Din considerente de coerență și coeziune textuală, renunțăm la prezentarea unor date biografice a lui Aurel Onciul. O scurtă, dar relevantă și bine documentată biografie este prezentată de Mihai Ștefan Ceaușu în *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848–1918): contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 438–439.

ar fi austrofil, fidel față de Monarhia Habsburgică, om cu vaste cunoștințe juridice și istorice, politician abil, politician imoral, uneltitor, trădător al cauzei naționale. În lucrările istoriografice românești de după 1990, cea mai mare incidență pare a o avea determinantul atributiv „controversat”. La fel ca Friedrich Nietzsche, care este un filozof controversat „par excellence”, și politicianul Aurel Onciul a fost și a rămas un controversat. Nietzsche este controversat pentru că era dușmanul declarat al tuturor sistemelor politice, fie acestea și state². Onciul, în schimb, este controversat pentru că era un apărător al conservării marilor sisteme politice, chiar atunci când, în mod evident, acestea deveniseră anacronice. El declară la sfârșitul anului 1917, de la tribuna Parlamentului din Viena, că numai sistemele mari, formate din state independente care au un monarh comun, pot asigura o pace durabilă, căci asemenea sisteme funcționează „ca vasele comunicante: orice suprapresiune exercitată într-unul dintre vase este compensată de întregul sistem”³.

Nietzsche proclamă „Dumnezeu e mort”⁴, iar Onciul – universalitatea devisei A.E.I.O.U. Ambele expresii sunt ambigue și suportă multe interpretări. Istoricul austriac Alfons Lhotsky publică în 1952 un studiu⁵ în care prezintă zeci de sintagme asociate acronimului A.E.I.O.U., printre care: *Austria erit in orbe ultima* (care sugerează că Austria va dăinui până la sfârșitul lumii), *Augustus est iustitiae optimus vindex* (Împăratul este cel mai bun apărător al dreptății). Este corectă supoziția că Onciul a crezut în aceste sloganuri, dar, în privința coeziunii sociale și a puterii Austriei, era conștient că, pentru descrierea situației reale, în acronim ar trebui intercalat un N: A.N.E.I.O.U. (*Austria NON est imperium optime unita* / Austria NU este împărăția cea mai bine unită; *Austria NON est imperatrix omnis universi* / Austria NU este stăpânitoarea întregii lumi). Însă nu și-a dat seama că, spre sfârșitul războiului, A.E.I.O.U. nu însemna pentru marea masă a oamenilor, nevorbitoare de latină, nimic altceva decât „Aller erst ist Österreich verloren” (Înainte de toate, Austria este pierdută)⁶.

² Nietzsche, prin gura lui Zarathustra zice: „Mai sunt pe alocuri noroade și turme, dar nu la noi, frații mei: la noi sunt numai state. Statul e cel mai rece din toate dihăniile reci: minte cu răceală și iată minciuna ce se scornește din gura lui: «Eu, statul, eu sunt norodul.» [...] Distrugătorii sunt aceia care întind piedici marelui număr, poreclind acest lucru stat: deasupra-le atârână ei un paloș și o sută de poftă. Pretutindeni unde încă mai este un popor, el nu pricepe statul și-l urăște ca pe o piață rea și o abatere de la obiceiuri și legi. Vă dau această dovadă: fiecare norod își are graiul său despre bine și rău; vecinul lui nu-l înțelege. El a născocit acest grai pentru deprinderile și legile sale. Dar statul minte în toate graiurile lui de bine și de rău, și în tot ce spune – minte, tot ce are, e de furat”. Cf. Friedrich Nietzsche, *Așa grai-a Zarathustra*, traducere de George Emil Bottez, București, Editura Antet, 1999, p. 39.

³ Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichrats, XII. Legislaturperiode, XXII. Session, 50. Sitzung vom 18. Dezember 1917, p. 2721.

⁴ Această teză a devenit baza unui curent teologic, denumit teotanatologie, ai cărui adepți consideră că Dumnezeu și-a abandonat omenirea sau chiar că a încetat să existe.

⁵ Alfons Lhotsky, „A.E.I.O.U. Die «Devise» Kaiser Friedrichs III und sein Notizbuch”, în *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, volumul 60, 1952, pp. 155–193.

⁶ Această interpretare ar fi circulat printre vienezi după ocuparea Vienei de către regele Ungariei Matei Corvin (1485). Vezi Julius Franz Schneller, *Staatengeschichte des Kaiserthums Oesterreich. Dritter Theil: Östreich's und Steyermark's Alleinseyen*, Grätz Miller, 1818, p. 424.

La fel cum Nietzsche folosește în *Așa grăit-a Zarathustra* alt registru lingvistic decât în tratatele sale filozofice, și Onciul vorbește în Parlamentul vienez în alt registru decât în Dieta Bucovinei sau în ziare⁷. Având în vedere că filozoful a devenit mai ascultat și mai înțeles după ce a grăit prin gura lui Zarathustra, tragem speranța că și Onciul va fi perceput puțin altfel după publicarea traducerii în limba română a cuvântărilor sale ținute în Parlamentul vienez. Acestea sunt motivele care ne-au îndemnat să ne intitulăm lucrarea parafrazându-l pe Nietzsche.

Nu ne propunem să reabilităm imaginea „austrofilului”, oferind versiunea noastră despre adevărata sa imagine. Considerăm însă oportună și necesară elaborarea unei lucrări monografice obiective și complete despre Aurel Onciul, în forma sugerată de Mihai-Ștefan Ceașu⁸. Nu ne propunem decât să oferim un material documentar istoricilor care, sperăm noi, vor scrie această monografie.

Intenția noastră

Traducerea cuvântării lui Onciul, pe care o redăm la sfârșitul lucrării, face parte dintr-un proiect mai amplu, la care lucrăm în prezent. Ne-am propus să traducem în română cuvântările tuturor deputaților bucovineni (indiferent de apartenența etnică sau religioasă a acestora), ținute în ultima sesiune a Parlamentului vienez, înainte de prăbușirea imperiului.

După știința noastră, până acum nu s-au efectuat și nu s-au publicat traduceri integrale ale acestor discursuri în limba română. Chiar și accesul la discursurile în limba germană era, până nu demult, destul de dificil. De asemenea, dificilă era și consultarea multor publicații germane apărute până la căderea Dublei Monarhii, în care se relata despre activitatea parlamentară. Prin digitalizarea și publicarea pe website-ul Bibliotecii Naționale a Austriei a unui imens număr de ziare și reviste din trecut (pe platforma ANNO – AustriaN Newspapers Online), dar și de texte oficiale, juridice și parlamentare (pe platforma ALEX), s-a generalizat accesul la surse de informații care sunt fundamentale pentru înțelegerea multor aspecte nu numai istorice, ci și politice,

⁷ Prin aceasta, nu vrem să spunem că exprimă idei opuse sau diferite, ci că își îmbracă ideile în altă formă folosind alt vocabular, aspect sesizat și de Teodor Bălan. Vezi Teodor Bălan, *Bucovina în Războiul Mondial*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1929, p. 42.

⁸ În mod concis, dar complet și edificator, Mihai-Ștefan Ceașu explică care este imaginea dominantă a lui Aurel Onciul și lansează un îndemn. Într-o notă de subsol, el scrie: „În general, întreaga activitate a lui Aurel Onciul a fost și este apreciată mai mult din perspectiva faptului că, în toamna anului 1918, a ajuns la înțelegere cu ucrainenii în privința împărțirii Bucovinei, pe criterii etnice, iar de aici întreaga serie de acuze la adresa sa. Imaginea sa, profund negativă, de individ lipsit de «orice sentiment național» sau chiar de «trădător al neamului», o datorează atât scrierilor adversarilor politici din epocă, cât, mai ales, aprecierilor din lucrările lui Ion Nistor, preluate și repetate aidoma, până azi, de mare parte din istoricii români ai problemei. Considerăm că doar o lucrare monografică, realizată *sine ira et studio*, ce ar analiza întreaga sa activitate politică, în contextul realităților epocii existente în Bucovina și în Monarhia de Habsburg, ar putea da adevărata imagine a acestei personalități politice, cu luminile și umbrele sale”. Cf. Mihai Ștefan Ceașu, *op. cit.*, nota 320, p. 347.

culturale sau sociale. Printre miile de documente conținute în baza de date ALEX sunt și *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichrats (1861–1918)* (Procesele verbale stenografice ale Camerei Deputaților a Consiliului Imperial (1861 – 1918))⁹, care, la vremea lor, au fost tipărite în mai multe volume. Acest corpus nu conține stenogramele ședințelor, așa cum s-ar putea deduce din denumire, ci transcrieri certificate ale acestor stenograme. Astfel, nu numai istoricii și persoanele care au calificarea necesară pentru căutarea de documente în arhive și biblioteci, ci oricine poate citi și analiza, de oriunde în lume și la orice oră, ce s-a dezbătut în Consiliul Imperial. A rămas doar bariera lingvistică care, până în prezent, datorită imperfecțiunilor softului, încă nu poate fi înlăturată complet prin traducere automată. În platforma ANNO este inclusă o funcție de căutare după cuvinte sau grupuri de cuvinte, căutarea efectuându-se nu numai în titluri, ci și în textul articolelor. Platforma ALEX încă nu conține o asemenea funcție, căutarea fiind posibilă doar prin consultarea indexurilor, cuprinsurilor și altor metadate. Astfel, de pe platforma ALEX, prin căutări manuale succesive, se poate afla că în istoria Reichsratului (care din 1861 până în 1865 a funcționat ca Parlament al Imperiului Austriac și din 1867 până în 1918 doar ca Parlament al „jumătății cisleithanice” a Dublei Monarhii) au existat 12 legislaturi, cu un număr total de 22 de sesiuni. În ultima legislatură (1911–1918), Parlamentul s-a întrunit în două sesiuni, în perioadele 20 octombrie 1909 – 20 martie 1911 (sesiunea a 21-a) și 17 iulie 1911 – 25 iulie 1914 (sesiunea a 22-a). Căutând în continuare, aflăm că, în ultima legislatură, din Camera Deputaților au făcut parte 14 deputați bucovineni (dintre care șase români, cinci ucraineni, doi germani și un evreu) care, în ultima sesiune, au ținut, în total, 45 de cuvântări în plen.

Discursurile deputaților Bucovinei sunt discursuri de circumstanță, cele mai multe dintre ele referindu-se la situații și evenimente generate de război, cum ar fi: prelungirea mandatelor deputaților (iunie 1917), asistența refugiaților, rechiziții, aprovizionarea cu alimente și cărbuni, aplicarea legii marțiale (iulie 1917), reconstrucția zonelor distruse de război, problema poloneză (noiembrie 1917), negocierile de pace (decembrie 1917), denunțarea de către Ungaria a uniunii reale (adică desfacerea legăturii statale cu Austria, în octombrie 1918) etc. Deși temele sunt disparate, discursurile pot fi selectate și ordonate, astfel încât, în ansamblul lor, să contribuie la soluționarea problematicii cu privire la diverse subiecte sau intenții concrete și serioase de cercetare (cum ar fi personalitatea și activitatea unui anume deputat bucovinean, activitatea unui club parlamentar, poziții și atitudini față de diverse evenimente etc.).

Speranțe și temeri

În mod firesc, ne-am pus întrebarea dacă produsul final al proiectului nostru va folosi cuiva sau la ceva. Am simțit speranțe și temeri. Cea mai mare speranță

⁹ <https://alex.onb.ac.at/spa.htm> (15 februarie 2021).

a noastră este ca traducerea să aducă aer proaspăt în istoriografia română și să contribuie la transformarea nebuloasei – alcătuite din interpretări ale diverselor atitudini și comportamente, fenomene și procese, întâmplări și evenimente din Primul Război Mondial și din preajma unirii Bucovinei cu România – într-un sistem ordonat, care să reflecte obiectiv cum și sub ce fel de impulsuri au acționat protagoniștii¹⁰. Cea mai mare temere este aceea că traducerea noastră nu va produce niciun fel de efecte. Această temere o resimțim, în mod pregnant, în special de când am constatat influența aproape insignifiantă a traducerii ultimului raport al ultimului guvernator imperial al Bucovinei, contele Etdorf. Acest raport intitulat de autor „Ultimele zile ale Austriei în Bucovina” a fost redactat în Austria (devenită „mică”), la Linz, în data de 27 decembrie 1918 și predat Ministerului de Interne din Viena, care l-a înregistrat cu numărul 2575 în 21 ianuarie 1919. Raportul nu a produs niciun fel de efecte administrative sau politice pentru că Bucovina nu mai aparținea Austriei. Aurel Constantin Onciul, nepotul austrofilului Aurel Onciul, a tradus și a publicat raportul lui Etdorf în „Analele Bucovinei”¹¹ în anul 1998. Dorim să credem că doar zelul cu care traducătorul Aurel Nicolae Onciul a încercat să-și apere bunicul (de acuzații cum ar fi „trădarea intereselor poporului român și colaboraționism cu ucrainenii”¹²) a făcut ca traducerea să fie practic ignorată. Citind preambulul traducerii (o singură pagină), ai impresia că guvernatorul Etdorf (sau Etdorf, cum apare scris, atât în procesul verbal de predare al puterii în Bucovina, încheiat la 6 noiembrie 1918, cât și în raportul din 27 decembrie 1918)¹³ nu ar fi scris acel raport decât cu unicul scop de a-l reabilita pe Aurel Onciul. Traducerea este bună (deși nu exemplară), însă argumentația din preambul este deficitară, iar concluziile puțin forțate. Este posibil ca traducerea să fi avut un efect mai mare, dacă nu ar fi fost prefațată de reflecțiile traducătorului. Împreună cu traducătorul Aurel Constantin Onciul, suntem de părere că raportul lui Etdorf „este cea mai precisă relatare a evenimentelor ce au avut loc în Bucovina, în ultimele zile ale stăpânirii austriece”¹⁴. Ba mai mult, îndrăznim chiar să spunem

¹⁰ Suntem încurajați de faptul că istoricii Ștefan Purici și Rodica Jugrin au îngrijit și au făcut posibilă publicarea traducerii noastre a opusului generalului Eduard Fischer, *Război fără armată. Lupta mea pentru apărarea Bucovinei contra rușilor*, apărută în anul 2020, la Editura Academiei Române. Studiul introductiv „Destinul unui bucovinean răstignit între epoci și patrii. Generalul-maior Eduard Fischer (1862–1935)”, scris de Ștefan Purici, este, fără îndoială, o premieră în istoriografia românească atunci când vine vorba de ultimul comandant al Jandarmeriei cezaro-crăiești din Bucovina.

¹¹ Aurel Constantin Onciul, „Raportul lui Josef Graf von Etdorf privind Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul V, nr. 1, 1998, pp. 199–214.

¹² *Ibidem*, p. 199.

¹³ O altă neconcordanță este următoarea: raportul original, deținut de Arhivele Statului din Viena, poartă titlul „Die letzten Tage Österreichs in der Bukowina” (Ultimele zile ale Austriei în Bukowina), pe când în „Analele Bucovinei”, Aurel Nicolae Onciul pune titlul „Die letzten Tage der österreichischen Herrschaft in der Bukowina” (Ultimele zile ale stăpânirii austriece în Bucovina). La fel cum nu știm de ce numele Etdorf (care apare în documente) a fost transcris Etdorf, nu știm nici care este cauza modificării titlului.

¹⁴ *Ibidem*.

– sperând că nu vom stârni oprobiul istoricilor români, ucraineni, evrei sau germani preocupați de Bucovina, dar în egală măsură și de salvagardarea prestigiului propriului neam – că are valoarea unui *tertium comparationis*. Dacă nu s-ar fi păstrat acest document, ar fi fost mult mai greu de reconstituit o imagine pe deplin completă și obiectivă a evenimentelor din lunile octombrie și noiembrie 1918. În mod concis și sincer, Etdorf mărturisește despre strădaniile sale inițiale de a menține Bucovina ca „Bundesland” austriac, lucru care devine din ce în ce mai greu datorită proclamațiilor consiliilor grupurilor etnice, jafurilor, confruntărilor armate, penuriei de alimente etc. O reală problemă a fost predarea puterii. Doar politicienii vremii, români și ucraineni, nu aveau această problemă; pentru ei era „evident” cine ar trebui să preia puterea. Însă guvernatorul Etdorf avea în această privință nu una, ci trei probleme, și anume dacă, când și cui ar trebui să predea puterea. Nu numai noi, dar și specialiștii de la Arhivele Statului din Austria au considerat că raportul lui Etdorf (Ezdorf) și procesul verbal de predare a puterii în Bucovina sunt izvoare istorice cu relevanță majoră. Ne întemeiem afirmația pe următoarea constatare. Începând din luna ianuarie 2018, pe website-ul Arhivelor Statului din Austria a fost creată o rubrică denumită „Archivalien des Monats”¹⁵ (Unitățile arhivistice ale lunii). De atunci, în această rubrică sunt alese și publicate lunar documente din arhivă, considerate deosebit de relevante pentru înțelegerea anumitor teme sau evenimente istorice. În luna octombrie 2018, au fost publicate, sub titlul „Ultimele zile ale Austriei în Bukowina”, documentele la care ne-am referit mai sus: raportul lui Etdorf și procesul verbal de predare a puterii în Bucovina. Până în prezent, acestea sunt singurele documente referitoare la Bucovina, publicate de Arhivele Statului din Austria în „Archivalien des Monats”. În opinia noastră de traducător și lingvist, aceste documente încă nu a fost valorificate în mod exemplar, obiectiv și integral. Ceea ce vrem să spunem este că documentele nu au fost valorificate holistic, ci doar selectiv, majoritatea autorilor evidențiind doar informații singulare, care veneau în sprijinul argumentării propriilor teze. Consecvenți convingerilor noastre cu privire la importanța pragmatică a triadelor propuse de noi în alte lucrări, respectiv „normalitate, obiectivitate, multiperspectivitate”¹⁶ și „subtextualitate, intertextualitate, hipertextualitate”¹⁷, având în vedere și efectele fenomenului și stării definite și denumite de noi „bucovinalgie”¹⁸, considerăm oportun să includem în lucrarea noastră și facsimilele primei pagini din raport și a procesului verbal de

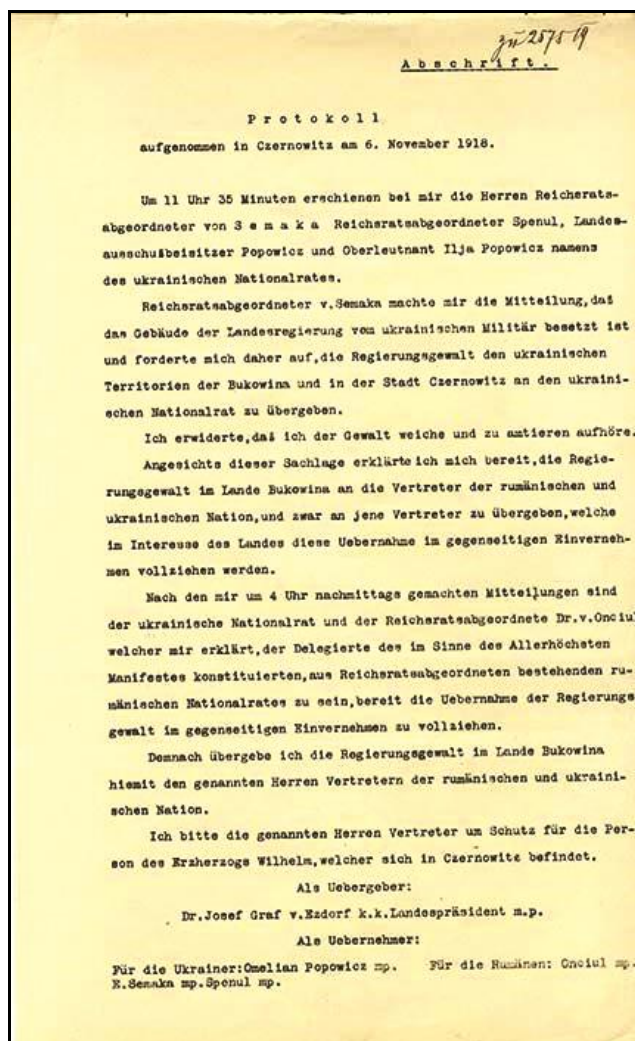
¹⁵ <https://www.oesta.gv.at/veroeffentlichungen/archivale-des-monats.html> (15 februarie 2021).

¹⁶ Carol-Alexandru Mohr, „Normalitate, obiectivitate și multiperspectivitate în narațiunile istorice, cu referințe la imaginea generalului Eduard Fischer”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2 (53), 2019, pp. 571–593.

¹⁷ Idem, „Memoriile de război ale generalului Eduard Fischer. Prolegomene traductive și considerații cu privire la subtextualitate, intertextualitate și hipertextualitate”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 2 (55), 2020, pp. 561–579.

¹⁸ Idem, „Război fără armată. Generalul Eduard Fischer între datorie și bucovinalgie”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1 (54), 2020, pp. 227–244.

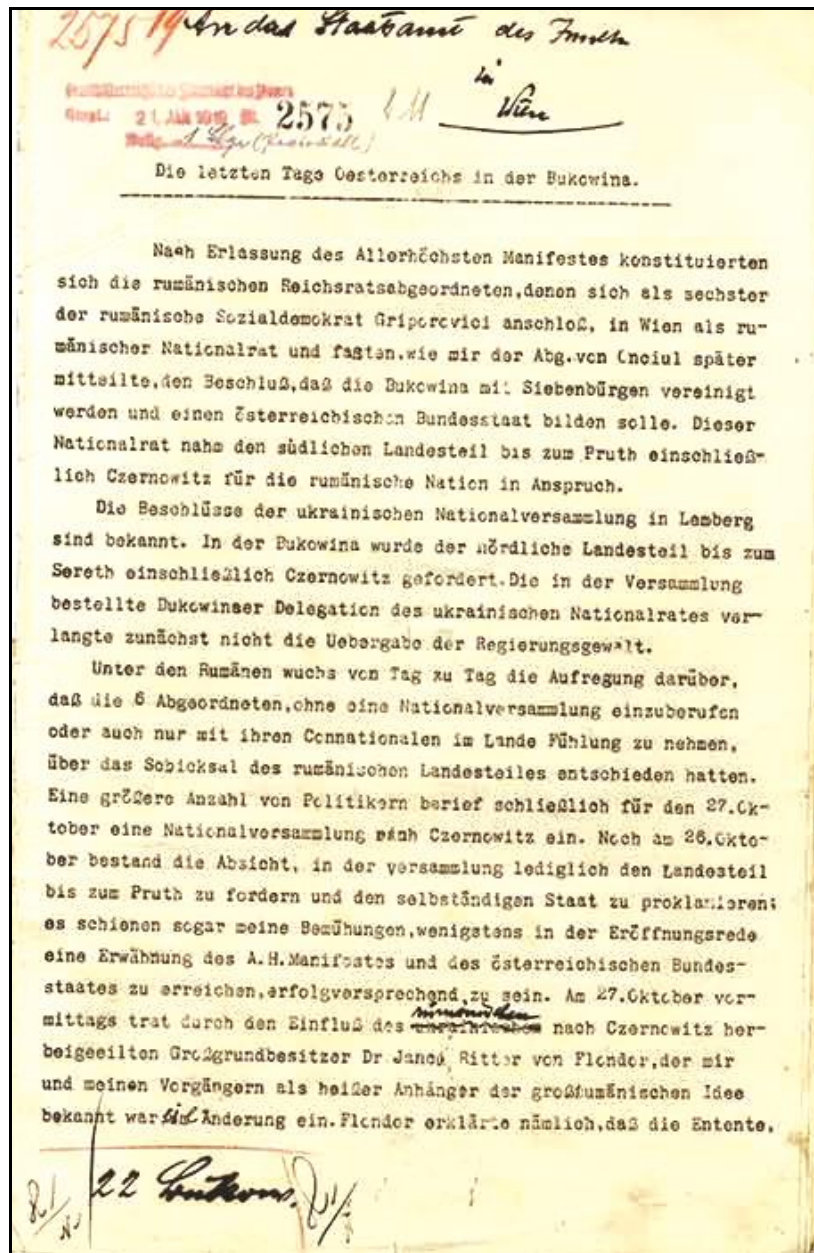
predare a puterii în Bucovina din 6 noiembrie 1918¹⁹, cu intenția de a le face mai vizibile istoricilor.

Procesul verbal de predare a puterii executive către „reprezentanții națiunilor română și ucraineană”. În aceste documente, numele de familie al guvernatorului este ortografiat Ezdorf (nu Etdorf)

Sursa: <https://www.oesta.gv.at/veroeffentlichungen/archivale-des-monats/die-letzten-tage-osterreichs-in-der-bukowina.html> (1 februarie 2021).

¹⁹ Transcrierea întregului raport poate fi găsită urmând linkul <https://www.oesta.gv.at/veroeffentlichungen/archivale-des-monats/die-letzten-tage-osterreichs-in-der-bukowina.html> (1 februarie 2021), iar traducerea raportului, efectuată de Aurel Nicolae Onciul, în „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 1, 1998, pp. 200–214, disponibil și online pe site-ul <http://analelebucovinei.ro/arhiva.html>.

Prima pagina a raportul lui Etdorf, redactat la Linz, în 27 decembrie 1918.

Bericht Etdorf: AdR, BKA-Inneres, 22/Bukowina, 2 575/1919.

Documentele au fost publicate pe site-ul Arhivei Statului din Austria în data de 1 octombrie 2018, în secțiunea „Archivalien des Monats”.

Sursa: <https://www.oesta.gv.at/veroeffentlichungen/archivale-des-monats/die-letzten-tage-osterreichs-in-der-bukowina.html> (1 februarie 2021).

Am ales să publicăm traducerea cuvântării „controversatului” Aurel Onciul și cu scopul de a verifica utilitatea traducerii și publicării discursurilor tuturor deputaților bucovineni. Nu dorim să repetăm greșeala confratelui nostru, traducătorul Aurel Constantin Onciul, „explicând” istoricilor ce concluzii demolatoare de clișee și prejudecăți istoriografice se desprind din textul tradus de noi. Rămânem în limitele competenței noastre profesionale și prezentăm doar argumentele de natură lingvistică și traductologică, care ne-au determinat să credem că aceste texte ar putea fi importante pentru cercetarea istorică.

Scurt excurs lingvistic

Mulți lingviști și traductologi sunt de părere că, pentru înțelegerea deplină a conținutului și pentru traducerea adecvată a textelor, acestea trebuie clasificate în tipuri²⁰. Pentru explicarea unei tipologii a textelor, apelăm la termenii românești utilizați de Magda Jeanrenaud²¹. Sunt diferențiate următoarele tipuri de texte: a) texte cu dominantă informativă, care ar trebui traduse în funcție de necesitatea de a obține, în primul rând, o invarianță a conținutului; b) texte cu dominantă expresivă, adică focalizate pe formă; traducerea acestor texte trebuie să urmărească redarea formei estetice (artistice) a originalului; c) texte cu dominantă apelativă, concepute pentru a produce un anumit efect asupra receptorului; traducerea unui text de acest tip ar trebui să vizeze producerea unei reacții identice cu cea produsă de original.

Discursurile parlamentare, deși conțin fragmente de natură informativă și expresivă, fac parte din categoria textelor cu dominantă apelativă. Dar trebuie să avem în vedere, că scopul discursurilor (rostite la o anumită dată, într-o anumită situație istorică) este diferit de scopul traducerii²²: discursurile au fost rostite cu scopul de a convinge, pe când scopul traducerii este acela de a informa. Totuși, și în acest caz, traducerea trebuie să redea efectele pe care vorbitorii au intenționat, la vremea respectivă, să le producă asupra auditorilor. Acești auditori, fiind parlamentari, erau totodată multiplicatori de idei în rândurile grupului social pe care le reprezentau. Discursurile ținute în Parlamentul vienez conțin nuanțe relevante (stări emoționale, aptitudini imaginative, competențe culturale, convingeri axiologice), pe care nu le găsim în celelalte forme de exprimare ale deputaților (adică în declarații, rapoarte, articole de presă, cuvântări în fața mulțimii). Pentru a detalia acest aspect, recurgem la o paradigmă semiotică care

²⁰ O tipologie a textelor, care, în opinia noastră este deosebit de utilă, în practica traducerii a fost propusă de Katarina Reiss. Vezi Katharina Reiss, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*, München, Max Hueber, 1986, p. 33.

²¹ Magda Jeanrenaud, *Universaliile traducerii: studii de traductologie*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 109.

²² Katharina Reiss și Hans J Vermeer consideră că scopul traducerii este primul factor de care trebuie să țină cont traducătorul. Vezi Katharina Reiss, Hans J. Vermeer, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, M. Niemeyer, 1984, p. 96.

ni se pare relevantă. Karl Bühler, pornind de la ideea socratică, potrivit căreia limba este un instrument (un *ὄργανον*), creează un model semiotic al limbajului, pe care îl ilustrează prin următoarea schemă²³:

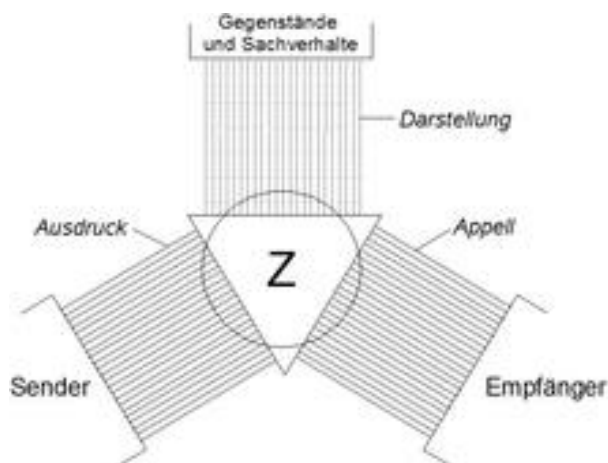

Fig. 1. Modelul ORGANON

Sender = emițător, Empfänger = receptor, Gegenstände und Sachverhalte = obiecte și stări de lucruri, Darstellung = reprezentare, Ausdruck = exprimare / expresie, Appel = apel.

Fiecare element grafic are o semnificație. Cercul din mijloc simbolizează semnalul fizic, iar triunghiul simbolizează semnul lingvistic, care are o funcție triplă și se raportează la emițător („Sender”), la receptor („Empfänger”) și la obiecte sau la stări de lucruri („Gegenstände und Sachverhalte”). Semnul lingvistic are o funcție expresivă (în virtutea dependenței sale de emițător), o funcție reprezentativă (fiind raportat la anumite obiecte și fenomene, adică la o anumită stare de fapt) și o funcție apelativă (prin aceea că produce efecte asupra receptorului). Funcția apelativă este cea dominantă în cazul discursurilor parlamentare.

Interesantă din punct de vedere al teoriei comunicării este și evidențierea faptului că semnalul fizic (adică cercul) și semnul (adică triunghiul) se suprapun doar parțial. Sectoarele cercului neincluse în triunghi sugerează faptul că semnalul fizic conține și componente fără relevanță semantică, iar părțile triunghiului neincluse în cerc evidențiază faptul că semnalul (perceput senzorial) primește mereu o completare apercceptivă, adică un conținut suplimentar²⁴. Dacă istoricii se vor concentra asupra conținutului suplimentar al discursurilor (care totuși nu poate fi dedus în întregime din transcrierea stenogramelor, căci acestea nu conțin

²³ Karl Bühler, *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*, Frankfurt/M. Ullstein, 1978, p. 28.

²⁴ O descriere completă și adecvată în limbă română a modelului semiotic conceput de Karl Bühler o face Eugen Munteanu. Vezi Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom, 2005, pp. 240–242.

mesajele transmise nonverbal, ci, cel mult, indicații cu privire la reacțiile auditoriului, cum ar fi: aplauze, proteste, injurii²⁵), au posibilitatea să se transpună în situația comunicațională a discursului și să înțeleagă holistic cine, unde, când, din care cauză și în ce scop, a vorbit despre ceva, într-un anume fel.

Înțelegerea acestui conținut suplimentar nu este importantă doar în cazul textelor cu dominantă apelativă, ci și a celor cu dominantă informativă, cum sunt, de exemplu, raportul guvernatorului Etdorf sau procesul verbal de predare a puterii în Bucovina, la care ne-am referit mai sus.

În continuare ne vom referi succint la situaționalitatea, localizarea, temporalitatea și obiectualitatea cuvântării lui Aurel Onciul.

De ce, despre ce, când și unde a grăit „austrofilul”

Spre sfârșitul anului 1917, toate popoarele, din cauza enormelor suferințe îndurate, nu-și doreau cu mai multă ardoare altceva decât pacea. Dezbaterile politice despre pace s-au intensificat după ce bolșevicii ruși, sub conducerea lui Vladimir Ilici Lenin, au preluat puterea în capitala Imperiului Rus (la 25 octombrie/7 noiembrie) și au proclamat „Decretul asupra păcii” (26 octombrie / 8 noiembrie). Acest decret, căruia i-au urmat „Decretul asupra pământului” și „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia”, a trezit așteptări în Rusia și a declanșat demersuri care au modificat esențial situația pe frontul de est. Guvernul bolșevic, a cărui prim obiectiv era încheierea imediată a unei păci prin care să nu fie obligat să cedeze teritorii sau să plătească despăgubiri, a solicitat începerea negocierilor.

În 15 decembrie 1917 Rusia și Puterile Centrale au încheiat un armistițiu și în 22 decembrie a început, la Brest-Litovsk, prima rundă oficială a negocierilor de pace. Nu ne propunem aici să descriem conflictele și disparitățile care au survenit între negociatori și nici să enumerăm prevederile Tratatului de Pace încheiat în 3 martie 1918, care, mai degrabă, pare a fi un dictat contra Rusiei. Ne vom referi doar la ședința Camerei Deputaților din 19 decembrie 1917, în care au dominat dezbaterile despre preconizatele negocieri de pace. Biroul Central de Presă al Monarhiei publicase, în urmă cu două zile, următorul comunicat: „Având în vedere armistițiul care a fost încheiat, guvernele Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei, Turciei și Rusiei vor demara neîntârziat negocieri de pace. În prezent sunt selectați mandatarii care urmează a fi delegați la aceste negocieri”²⁶. A doua zi (în 18 decembrie), un grup de parlamentari depun o interpelare, solicitând prim-ministrului Austriei (Ernst Seidler) și ministrului de externe (Ottokar Czernin) să declare dacă se va respecta principiul democratic, conform căruia, la conferința de pace, ar trebui să participe nu numai funcționari ci, în primul rând, reprezentanți ai

²⁵ Deducerea integrală a conținutului suplimentar din traducerea stenogramelor este încă și mai dificilă, pentru că orice traducere presupune pierderi inevitabile.

²⁶ *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhaus des Reichrats*, XII. Legislaturperiode, XXII. Session, 50. Sitzung vom 18. Dezember 1917, p. 2664.

popoarelor monarhiei. Autorii interpelării atrag atenția asupra faptului că dorința de implicare a reprezentanților popoarelor în procesul de pace a fost exprimată și de sovietele rusești în declarația de intenție din 9 noiembrie. Prin urmare, ținând cont de rezultatele ultimului recensământ, din delegație ar trebui să facă parte doisprezece germani, zece cehi, zece maghiari, șapte slavi sudici, cinci polonezi, patru ucraineni, trei români și un italian. Au urmat dezbateri care au continuat și în ședința din ziua următoare, când a luat cuvântul și Aurel Onciul. El a fost singurul deputat bucovinean care și-a exprimat în plen punctul de vedere referitor la cine ar trebui să fie delegat și ce ar trebui urmărit pe parcursul negocierilor.

Principalele idei și argumente din cuvântarea lui Onciul ni s-au părut a fi următoarele:

- nimeni nu s-a așteptat ca războiul să dureze atât de mult timp și să ceară atât multe sacrificii;

- pacea a devenit nevoia cea mai stringentă a tuturor popoarelor. Modul în care se va încheia pacea va hotărî, pe o perioadă nedeterminată, soarta popoarelor;

- dorința popoarelor de a avea delegați proprii la negocierile de pace este legitimă, dar utopică;

- în cazul în care delegația ar cuprinde un număr mare de mandatar cu interese specifice (multe dintre ele fiind divergente), aceasta s-ar asemena unui sistem de forțe, cu un număr mare de componente care acționează pe direcții și în sensuri diferite. În acest caz, forța rezultantă a sistemului („voința comună”) ar fi insignifiantă și, implicit, nu ar produce efectele scontate. Or, la negocierile de pace, adversarilor trebuie să li se opună o singură forță concentrată;

- oportun ar fi ca această forță să fie reprezentată de contele Czernin, care exercită funcția de ministru de Externe, bucurându-se de încrederea multor demnitari, dar și a unei mari părți a populației monarhiei;

- datoria lui Czernin, în cazul în care va fi mandatat ca unic negociator, va fi aceea de a ține cont de dorințele popoarelor și de a le duce la îndeplinire, în măsura în care va fi posibil;

- în prezent, toate popoarele își doresc unirea după criteriul național. Această dorință este atât de puternică, ca și cum ar fi guvernată de o lege a naturii. Însă, datorită specificului evoluției istorice și relațiilor de putere existente, s-au creat obstacole imense în calea unificărilor naționale;

- este puțin probabil ca, după terminarea războiului, aceste obstacole să fie complet desființate, astfel încât popoarele, aflate într-o amenințătoare stare de echilibru instabil, să ajungă, prin unificare în state naționale, în starea de echilibru stabil. Din acest motiv, este indicată crearea unei uniuni personale, fapt care presupune existența unui șef de stat comun²⁷. Astfel, s-ar ajunge într-o

²⁷ Ținem să evidențiem în acest loc faptul că „austrofilul” Onciul a militat pentru realizarea unei uniuni personale și nu a unei uniuni reale (de tipul celei existente între Austria și Ungaria în perioada 8 iunie 1867 – 31 octombrie 1918) sau a unei federații. Uniunea personală presupune doar existența aceluiași șef de stat, celelalte organe ale puterii (legislative, executive și judecătorești),

satisfăcătoare stare de echilibru indiferent, în care, pe viitor, problemele naționale vor putea fi rezolvate prin dezbateri parlamentare și nu prin acțiuni beligerante;

– pentru realizarea uniunii personale trebuie soluționate, mai întâi, problemele teritoriale, prin luarea simultană în considerare a condițiilor geografice, militare, economice, naționale și politice existente. Ținând cont de toate aceste categorii de condiții, problema slavilor sudici s-ar putea rezolva prin crearea unei Croații „mai mari”, iar problema românească, prin alegerea împăratului Austriei ca rege a României. Chestiunea poloneză poate fi rezolvată prin renunțarea definitivă la aplicarea soluției austro-poloneze în favoarea celei boruso-poloneze: în condițiile în care împăratul Austriei ar deveni rege al României, ar putea renunța, fără niciun fel de compensație, la Galiția, partea de est („ucraineană”) a Galiției urmând a fi cedată Ucrainei – respectiv federației care se va forma ca urmare a prăbușirii Imperiului Rus, în schimbul Basarabiei românești – iar partea de vest Poloniei, al cărei suveran va fi regele Prusiei²⁸. Astfel, atât ucrainenii, cât și polonezii și-ar îndeplini parțial dezideratul unificării naționale. Aceste aranjamente nu trebuie înfăptuite prin forță, căci „popoarele nu se mai lasă violat”. Numai dacă se va avea în vedere dreptul de autodeterminare al popoarelor și dacă se va urmări ca atât Austria, cât și Germania și Rusia să obțină avantaje, se va putea încheia o pace bazată pe o deplină bună înțelegere.

Acestea sunt ideile din discursul lui Onciul, care nouă ni s-au părut relevante. Nu excludem o anumită subiectivitate care s-ar fi putut manifesta în percepția noastră selectivă. Din acest motiv, prezentăm în continuare traducerea integrală a cuvântării lui Onciul, dând posibilitatea specialiștilor să sesizeze și alte aspecte pe care noi le-am omis, în mod inconștient sau cu bună știință.

În ceea ce ne privește, înainte de a ura cititorilor o lectură plăcută a discursului onciulian, ne permitem doar două scurte observații: azi, 15 februarie 2021, granița care desparte Bucovina trece cam tot pe acolo pe unde și-au imaginat-o „odioșii” Aurel Onciul și Omelian Popowicz; Uniunea Europeană pare a fi un fel de versiune modernă a uniunii personale. Și se pare că situația nu se va schimba prea curând.

legislațiile și structurile administrative rămânând diferite. Șeful comun al statelor (împăratul) urma să exercite doar funcția de comandant suprem al forțelor armate din fiecare stat component și de mediator al intereselor grupurilor sociale, care coexistau în cadrul statelor naționale (independente, nu însă și suverane). Prin urmare, dacă împăratul Austriei ar fi devenit și rege al României, cele două state nu ar fi avut și alte organe sau instituții comune și nicidecum n-ar fi existat organisme supranaționale, ca în cazul statelor federale.

²⁸ Împreună cu marea majoritatea autorilor care au scris despre Onciul, admitem că acesta a fost un austrofil. Deși poate ar fi adecvat, nu explicităm aici sensurile cu care am întâlnit cuvântul austrofil în diverse scrieri. Acestea variază de la „persoană care iubește mai mult împăratul decât propriul neam și propria țară” până la „trădător al cauzei naționale”. Dorim doar să specificăm că austrofilia lui Onciul, antiromânească sau nu, se manifestă și atunci când se referă la monarhul german: în discursul lui Onciul, Wilhelm al II-lea este întotdeauna menționat ca rege al Prusiei și niciodată ca împărat.

Așa grăit-a austrofilul

Camera Deputaților – A 51-a ședință a celei de-a XXII-a sesiuni 19 Decembrie 1917²⁹

Vicepreședintele Simionovici: Următorul înregistrat în lista de vorbitori este deputatul dr. cavaler de Onciul; îi dau cuvântul.

Deputatul dr. cavaler de Onciul: Înaltă Cameră! Actualul război a durat neașteptat de mult timp și a produs enorme pierderi materiale și vărsări de sânge, astfel încât nevoia cea mai presantă resimțită de toate popoarele a devenit încheierea grabnică a unei păci avantajoase, căci fiecare zi de război – sau chiar de armistițiu – produce pierderi importante, iar condițiile în care se va încheia pacea vor genera, pe termen nedeterminat, îndestulările și chinurile popoarelor. Prin urmare, este de înțeles dorința tuturor popoarelor de a participa la negocierile de pace și de a influența mersul acestora. Din această dorință a rezultat solicitarea pe care o dezbatem astăzi, și anume ca toate popoarele Monarhiei să fie reprezentate prin delegați proprii la congresul de pace.

La prima vedere, această idee pare atrăgătoare și corectă. Dar, după cum spune poetul, „ușor sălășluiesc gândurile unul lângă altul, dar lucrurile înghesuite într-o încăpere se ciobesc”³⁰. Și rezistența opusă de lucruri este atât de mare, încât gândul – corect la nivel teoretic – nu poate fi transpus în practică. Dacă avem în vedere doar nenumăratele declarații de război care au fost făcute, la viitorul congres de pace va participa un număr de delegați ai diverselor state nemaîntâlnit în istorie, nici măcar la Congresul de la Viena³¹. Pe de altă parte, datorită divergenței intereselor părților implicate, pentru a se ajunge la un sfârșit – de dorit fiind un bun sfârșit – este necesară o voință comună. La o voință comună se ajunge cu atât mai greu cu cât numărul celor implicați în realizarea acesteia este mai mare. Oamenii sunt într-atât de diferiți, încât nu există două creiere la fel. Creierile diferite generează voințe diferite, care, dacă nu sunt compatibile, se blochează și se paralizează reciproc. Cu cât este mai mare numărul componentelor divergente, cu atât este mai mică rezultanta, iar dacă numărul factorilor decizionali este prea mare, intensitatea voinței colective – a cărei formare a fost intenționată – va fi, în cele din urmă, redusă la zero.

Acest pericol devine amenințător, în special dacă va fi luată în considerare propunerea ca la conferința de pace să nu fie trimis doar un număr mic de delegați. Se opinează că nu este suficientă nici chiar o delegație formată din câte

²⁹ Textul care urmează este traducerea cuvântării consemnate în *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichrats*, XII. Legislaturperiode, XXII. Session, 50. Sitzung vom 18. Dezember 1917, pp. 2720–2723.

³⁰ Citat din Friedrich Schiller, *Moartea lui Wallenstein*, actul II, scena II (traducerea și nota noastră).

³¹ Este vorba despre congresul care s-a desfășurat în perioada 18 septembrie 1814 – 9 iunie 1815 (n.t.).

un reprezentant al fiecărei naționalități; se dorește trimiterea la congresul de pace a unui adevărat Parlament, și încă a unui Parlament compus din cele mai disparate elemente care s-au confruntat de-a lungul deceniilor – chiar veacurilor – și au ajuns într-o stare de dezolare patologică, astfel încât fiecare spune nu la orice ar dori vreun altul. De exemplu, dacă azi, aici în Parlament, germanii susțin vreun lucru, slavii îl combat cu toată forța doar pentru faptul că reprezintă o dorință sau o voință a germanilor. Invers, lucrurile decurg la fel. Având în vedere această stare de fapt, participarea unui asemenea Parlament la conferința de pace ar provoca, pe de o parte, o imensă încetinire a negocierilor și, pe de altă parte, ar face imposibilă formarea unei puternice voințe comune, în stare să producă efecte asupra adversarilor noștri. Aspectele expuse sunt deja suficiente pentru a demonstra că drumul care ne-a fost propus nu este practicabil și nu conduce către niciun rezultat. De aceea, noi, românii, îl dezaprobăm.

Din imposibilitatea parcurgerii acestui drum, precum și din necesitatea creării, în interesul păcii, a unei voințe comune, cu grad maxim de coeziune, rezultă, în mod firesc, că este oportun ca, eventual, pentru congresul de pace să fie acreditat un singur delegat, capabil să exprime o voință cu puterea necesară purtării negocierilor. Și ca delegat unic al monarhiei noastre, pare a fi predestinat, chiar și prin funcția pe care o exercită, ministrul de Externe. Faptul că actualul titular al acestei funcții este persoana potrivită pentru a prelua mandatul de reprezentare a rezultat și din convorbirile purtate de delegațiile parlamentare, în cadrul cărora politica ministrului de Externe a fost aprobată încă din prima zi, deci, așa-zis, anticipat; el se bucură de încrederea nu numai a tuturor celor investiți cu putere în Monarhie, ci și a unei mari părți din populația Austriei. Eu nu sunt avocatul ministrului de Externe și nicidecum nu am intenția de a-l lauda; el are nevoie de lauda mea tot atât de puțin, pe cât am eu nevoie de favoarea sa. Doar în interesul adevărului istoric și al rezolvării chestiunii în cauză, doresc să constat că, de la preluarea funcției, nu a fost respinsă în totalitate nici o dispoziție a ministrului de Externe; dimpotrivă: foarte multe din dispozițiile sale s-au bucurat de apreciere generală. De fapt, el are meritul cel mai mare și pentru faptul că am fost admiși la negocieri. Așa stând lucrurile, putem liniștiți să lăsăm negocierile în seama contelui Czernin.

Pentru a corobora necesitatea acreditării unui singur delegat cu necesitatea satisfacerii pe cât posibil a dorințelor populației, nu avem altă soluție decât ca aceste dorințe să fie exprimate de reprezentanții legitimi ai populației, într-un cadru adecvat, adică aici, în Parlament. Dacă dorințele exprimate vor fi divergente, va fi sarcina contelui Czernin să selecteze ceea ce este comun și să ducă la îndeplinire ceea ce este posibil. Cu cât coincidența dorințelor va fi mai pronunțată, cu atât și obligația sa morală ca aceste dorințe să fie îndeplinite va fi mai mare. Din fericire există aspecte în privința cărora popoarele au ajuns la consens. Din părerile exprimate până acum – în ciuda efectului profund inhibitor al cenzurii – și din convingerile care pot fi deduse din aceste păreri rezultă că toate popoarele Monarhiei vor să se unifice după criteriul național. Unificarea națională pare a fi pentru fiecare popor un fel de lege naturală,

precum cea de atracție între molecule. Această lege naturală a produs, încă în secolul trecut, efecte asupra marilor popoare ale Europei. Acum, legea acționează – cu o forță din ce în ce mai mare, asemenea unei ape curgătoare care presează barajul – asupra naționalităților mici. Unificării naționale i se opun încă baraje imense, a căror edificare se datorează fie specificului evoluției istorice, fie relațiilor reale de putere. Dacă viitura națională va reuși să treacă peste sau să sfărme aceste baraje, rămâne de văzut. Probabil că nu.

Dacă nu ne lăsăm turmentați de iluziile naționale, putem să fim aproape siguri că războiul actual nu va produce ordine deplină în chestiunile naționale și încă nu va lăsa popoarele să ajungă în starea de echilibru stabil, adică de saturare națională prin unificare în state proprii. Totuși există cel puțin posibilitatea aducerii popoarelor din actuala stare de echilibru labil – stare în care există pericolul căderii și năruirii – în starea de echilibru indiferent, specifică uniunii personale, adică existenței unui șef de stat comun. Uniunea personală, oricât ar părea de lipsită de coeziune la o primă vedere, reprezintă totuși un progres uriaș în comparație cu divizarea existentă în prezent, căci, în Europa, șefii de stat nu sunt doar simple figuri reprezentative, cu rol decorativ, ci adevărați deținători de putere, întrucât sunt comandanții armatelor. Tocmai evenimentele din timpul acestui război au dovedit că un corp de comandă militară este suficient de puternic pentru a menține autoritatea șefului de stat asupra armatei și, prin armată, asupra întregului popor, chiar și în situații de instabilitate. Dacă același șef va comanda armatele a două state în care trăiește aceeași națiune, nu va exista niciodată război între statele respective, așa cum există în prezent. În acest mod, problema națională va fi strămutată din puhoiul acțiunilor beligerante, în apele liniștite ale acțiunilor parlamentare. Totodată, vor fi eliminate înverșunările din activitatea parlamentară, deoarece șeful (comun al) statelor va deveni un mediator și va presta un *officium boni viri*, atât între statele al căror conducător este, cât și între grupurile etnice care coexistă în cadrul aceluiași stat. Existența unui șef de stat comun determină o structurare a elementelor într-un sistem care funcționează ca vasele comunicante: orice suprapresiune exercitată în oricare din vase este compensată de întregul sistem.

Prin instituirea uniunii personale, toate popoarele implicate vor beneficia de eliminarea războaielor și de o evoluție a vieții parlamentare - inclusiv slavii de sud, a căror situație este cea mai dificilă căci dinastia Karageorgievic, pătată de sânge, a devenit o anomalie europeană. Revenirea pe tron a acestei dinastii ar stârni sentimente de indignare și revoltă. Dacă însă dinastia cade, rămâne doar poporul, iar un procent de 80% din popor este deja în Austria, manifestând solidaritate și fidelitate față de Casa de Habsburg-Lorena. După ce teritoriul Serbiei și Macedoniei, situat la est de Morava Sârbească, a fost revendicat de bulgari ca teritoriu național și apoi ocupat, au mai rămas doar șase județe sârbești și Muntenegru, cu o populație totală de un milion și jumătate de locuitori. Aceștia, în mod natural, nu se pot uni decât cu cei șase milioane de slavi sudici care aparțin deja Monarhiei. Este așadar suficientă unirea acestor teritorii – alături de Bosnia

și Herțegovina, Dalmația, Istria și Craina – cu Croația și Slavonia pentru a se realiza unificarea națională a tuturor slavilor sudici, în cadrul unei Croații mai mari, sub conducerea dinastiei de Habsburg-Lorena. Această unificare națională se poate face și cu o anumită *douce violence* aplicând principiul parlamentar potrivit căruia o minoritate de 20% trebuie să se supună unei majorități de 80%, în special atunci când condițiile geografice, militare, economice, naționale și politice impun o anexare. Geografic, Serbia ne aparține, așa cum și Boemia aparține Austriei, pentru că toate râurile sale se varsă în Dunăre. Din punct de vedere militar, anexarea ar reduce la o treime lungimea graniței care trebuie apărată. Serbia este și din punct de vedere economic dependentă de noi pentru că suntem pentru ea cea mai bună piață de desfacere și totodată un vechi furnizor. În privința problemei naționale, sârbii își pot câștiga prin noi unitatea îndeplinindu-și astfel idealul național. Politic, ar beneficia de avantajele apartenenței la o mare putere, capabilă să-i apere și să le garanteze propășirea națională.

Încă și mai propice sunt condițiile în cazul României. Dinastia română, care nici înainte nu avea rădăcini bine ancorate în popor, a devenit indezirabilă în urma evenimentelor petrecute în timpul războiului. Adevăratul popor român, țărănimea, jinduiește după eliberarea de sub stăpânirea unei oligarhii de altă rasă și, pentru a scăpa de această povară, este oricând gata să apeleze la sprijinul împăratului Austriei și să încredințeze soarta lor acestui puternic domnitor. Sub presiunea evenimentelor, chiar și intelectualitatea șovină din București s-a împăcat cu ideea apropierei de Austria. Conform unui zvon – ce-i drept, neconfirmat – chiar prim-ministrul Brătianu nu mai sprijină dinastia și susține apropierea de Austria. Dacă poporului român i se asigură libertatea de acțiune vizavi de actualii deținători ai puterii, sunt întrunite toate condițiile pentru alianța cu Austria și pentru alegerea împăratului Austriei ca rege al României, deci pentru realizarea uniunii personale.

Dacă se rezolvă, în maniera expusă, problema sârbească și cea românească, se simplifică și problema poloneză. Din perspectiva realizării unei uniuni personale, problema poloneză este complicată datorită faptului că doi monarhi concurează pentru coroana Poloniei. Această concurență dispăre dacă împăratul Austriei ar deveni suveran al României și Serbiei. Astfel, împăratul ar putea renunța de bună voie – fără nicio compensație din partea coroanei Poloniei – la Galiția, cedând Ucrainei, respectiv Rusiei, partea estică, ucraineană a Galiției în schimbul Basarabiei românești și facilitând astfel unificarea națională a ucrainenilor. Partea vestică, poloneză a Galiției va fi retrocedată Regatului Poloniei, căruia îi aparține de drept. Prin cedarea părții poloneze a Galiției, dispăre și ultimul argument în favoarea soluției austro-poloneze. Toate celelalte argumente sunt în favoarea alipirii Poloniei la învecinata Prusie, unde există deja populație poloneză. Geografic, Polonia nu aparține spațiului nostru, fiind situată complet excentric. Militar, nu poate fi apărată de noi. Frontul estic este atât de lung, încât forțele noastre sunt insuficiente pentru a face față unei Rusii nou organizate. Și chiar dacă am putea face față Rusiei, noi, într-o asemenea situație, nu am apăra Austria și Ungaria, ci frontiera de est a Prusiei. Popoarele Monarhiei nu au

această menire. Prusia, slavă Domnului, nu are nevoie să fie apărată de noi, căci poate să-și apere frontul mult mai bine în regie proprie. Nici din punct de vedere economic Polonia nu gravitează în jurul nostru, căci râurile ei, al căror curs determină fluxul economic, curg dinspre noi către Prusia. Sub aspect național, Polonia nu ar mai avea nimic comun cu noi, întrucât nu ar mai exista polonezi în Austria, spre deosebire de Prusia unde există foarte mulți și raportul de forțe existent nu permite o migrare a acestora. În fine, din punct de vedere politic, Polonia, în mod cert, aparține sferei de putere a Imperiului German, fapt care face necesară o apropiere de Prusia. Teritoriul Poloniei pentru noi, sub aspect politic, o lume străină în care nu avem ce căuta. Spațiul de dincolo de Carpați nu ne aparține; spațiul nostru este bazinul Dunării.

Doar regele Prusiei, fiind și rege al Poloniei – în trecut a existat o combinație similară cu Saxonia – va fi în măsură să găsească un *modus vivendi* pentru cetățenii polonezi ai Prusiei și să echilibreze situația dintre cele două state. Doar Prusia poate da polonezilor acces liber la mare, punându-le la dispoziție un port liber în zona Danzig. Acest lucru este indispensabil pentru dezvoltarea lor economică. Împăratul Austriei nu are această posibilitate și, din acest motiv, în perspectiva creării unei uniuni personale, satisfacerea dorințelor poloneze ar fi mult mai ușor de realizat prin soluția prusaco-poloneză, decât prin soluția austro-poloneză.

Sub nicio formă, acest aranjament nu trebuie înfăptuit prin forță; popoarele nu se mai lasă violate. În caz extrem, se poate accepta cel mult transformarea unei minorități etnice în majoritate – ca în cazul slavilor sudici despre care am vorbit. Este însă necesar să se ofere popoarelor în cauză posibilitate de a-și exprima liber voința, în virtutea dreptului de autodeterminare. Această posibilitate nu există peste tot, în special în România. Dacă s-ar crea această posibilitate, România, fără îndoială, s-ar uni cu noi. În ceea ce-i privește pe polonezi, aceștia au ajuns, după o sută cincizeci de ani de neajunsuri, la un nivel înalt de cunoaștere a problemelor care țin de stat, astfel încât este de așteptat ca ei să urmărească ceea ce impun condițiile politice și să procedeze în consecință. Desigur, în mod liber, conform propriei lor voințe.

Urmând aceste imbolduri s-ar realiza consolidarea durabilă a Estului Europei, luarea în considerare a dreptului de autodeterminare al popoarelor și, în cazul în care atât Austria, cât și Germania și Rusia vor obține avantaje, încheierea unei păci bazate pe o deplină bună înțelegere.

Scopul intervenției mele a fost acela de a-i atrage atenția domnului ministru de Externe asupra raționamentului pe care l-am exprimat, având în vedere că, în prezent, singura tribună parlamentară liberă de care dispun românii este Camera Deputaților a Parlamentului austriac.

O rog pe Excelența Sa să examineze stenograma, să se informeze în privința revendicărilor românilor și să le ia la Brest-Litovsk pentru a le folosi la nevoie și pentru a le duce la îndeplinire în măsura posibilităților. Noi românii îi dorim, din toată inima, succes deplin și drum bun! (vii aplauze).

**EUSEBIE POPOVICI, CTITORUL BIBLIOTECII
CENTRALE A SUCEVEI, O PERSONALITATE
A SPAȚIULUI URBAN-CULTURAL SUCEVEAN RĂMASĂ
ÎN UMBRA TIMPULUI ȘI A ISTORIEI. INCURSIUNE
ÎN MODERNITATEA SUCEVEANĂ
DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX**

SIMONA-TEODORA ADAMOVICI-IENACHE

Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”
E-mail: simoanta@yahoo.com

**Eusebie Popovici, founder of the Central Library of Suceava, a personality
of the Suceava urban-cultural space left in the shadow of time and history –
a foray in the modern times of Suceava from the beginning of the 20th century**

*(Abstract)**

Eusebie Popovici was one of the remarkable personalities of the history of Suceava at the end of the 19th century and during the first half of the 20th century. Graduate of the gr. or. High School from Suceava, student at the Universities of Chernivtsi and Innsbruck, with a complete training, proving a rare erudition, then establishing himself as a talented teacher and an excellent educator, he became the promoter of cultural and administrative projects that definitely left the city of Suceava in the most beneficial and constructive cultural and social parameters, unconditionally serving the city and its people. Leader of the cultural societies operating in Suceava since 1883, on the verge of being imprisoned by the Austrian authorities, founder of the Central Library of Suceava, of the National House, of the Commercial School, twice appointed mayor of the city, deputy in the Romanian Parliament, with a series of textbooks and didactic works printed in his career as a teacher, Eusebie Popovici is completely forgotten today. Only the “I.G. Sbiera” Library of Bucovina and an old *Bucovina* book collection still remind us of a man who dedicated his life to the city and to the Romanians for whom and with whom he lived.

Keywords: Eusebie Popovici, Central Library of Suceava, modernity of Suceava.

* Traducere: Simona-Teodora Adamovici-Ienache.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Suceava a intrat în firescul proces al schimbărilor survenit după 1848. Redefinirea statutului de oraș românesc, ce începe să transpară mai ales după anul 1860, se datorează apariției intelectualității române cu o pregătire solidă, începută în universitățile din vestul Imperiului Austriac și completată, sau mai bine zis desăvârșită, pe meleagurile sucevene, în cadrul procesului de redeșteptare națională, prin înființarea școlilor cu predare în limba română, prin diversificarea învățământului, de fapt prin înțelegerea și conștientizarea necesităților educaționale și culturale ale orașenilor români. Se iniția un îndelungat proces al schimbărilor ce trebuia să facă față nenumăratelor piedici puse de autoritățile imperiale. Cu suportul unui grup de intelectuali români, programele stabilite în mod oficial în cadrul societăților culturale apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost aplicate, sprijinind populația românească în demersurile ei. Societățile culturale au meritul extraordinar de a fi ajutat categoriile defavorizate ale populației românești, care nu primeau niciun sprijin palpabil din partea autorităților, dar și acela de a fi asanat urban orașul, deschizând o nouă cale în evoluția sa, cel puțin din punct de vedere cultural.

Într-un oraș cosmopolit ca Suceava secolului al XIX-lea, sigur că au existat societăți culturale ale tuturor etniilor ce conviețuiau în acest spațiu. Ponderea cea mai mare o aveau, însă, societățile culturale românești, nu pentru că numeric românii erau majoritari, ci pentru că organizarea s-a făcut în funcție de nevoile sociale și educative ale românilor, orientându-i către un trai mai bun. Scopul societăților, însă, era unul comun: ajutorarea copiilor nevoiași, pentru a putea merge la școală, a tinerilor, pentru a putea învăța o meserie, a adulților, pentru a putea petrece timpul liber într-un mod plăcut și creativ, în fine, toată societatea românească trebuia trezită din latența în care se afla de ani buni și conectată la lumea din jur, punându-se accent pe trezirea conștiinței naționale și pe apartenența la nația română.

Societățile culturale din Suceava au fost înființate după exemplul boemilor și germanilor din vestul Imperiului Austriac, care se ocupau, în mod organizat, de educația semenilor lor minoritari și conservarea identității lor naționale. La cârma lor, s-au aflat în prima linie profesori ai Liceului „Ștefan cel Mare”, înființat în anul 1860, preoți, avocați, personalități ale vieții artistice. De remarcat este că acești intelectuali erau membri ai celor mai multe societăți culturale, oferindu-și sprijinul și experiența dobândită în timp. Este, de asemenea, remarcabilă transparența și coeziunea socială din acele vremuri; toate acțiunile erau aduse la cunoștința comunității verbal și scris (rigoare austriacă), iar cetățenii participau la diverse activități, susținând strângerea de fonduri necesare realizării scopurilor propuse.

Printre personalitățile aflate la cârma societăților culturale s-au remarcat: Ștefan Ștefureac, Teodor V. Ștefanelli, Simion Florea Marian, Ștefan Nosievici, Constantin Procopovici, Vasile Bumbac, Constantin Cosovici, Emil Isopescul, V. Tarnavski, Lazăr Vicol, Animpodist Dașchevici, Samuil Isopescu, Ștefan Pavelescu, Vasile Burduhos, Liviu Marian, Victor Morariu, Radu Sbiera și mulți alții, care, în perioade diferite, au făcut mult bine urbei și societății române sucevene.

Pe o poziție importantă în susținerea învățământului și a progresului citadin s-a situat Eusebie Popovici. Acesta s-a născut la 20 octombrie 1863, la Ruși-Mănăstioara, districtul Rădăuți, într-o veche familie de preoți, fiind fiul lui Leon Popovici și al Sevastiei. A fost fratele mai mare al politicianului din vremea Marii Uniri, Dorimedont Popovici (1874–1950). Studiile primare și secundare le-a făcut la Suceava, promovând toate clasele cu distincție și absolvind Liceul „Ștefan cel Mare” în anul 1882, cu bacalaureat. Între anii 1882 și 1886 a urmat cursurile de filologie clasică și filosofie¹ ale Universității din Cernăuți și în anul 1905 și-a luat doctoratul în filologie la Innsbruck², cu prestigiosul profesor romanist Theodor Gartner³. În acest timp a fost membru al Societății Academice „Junimea” din Cernăuți, fiind președintele acesteia între anii 1884 și 1885⁴. În anul școlar 1889–1890 a fost profesor la Pedagogiul din Cernăuți, predând limbile română, elină și latină. La 1 septembrie 1890 a intrat în corpul didactic al Liceului „Ștefan cel Mare”, unde a funcționat timp de 39 de ani, până în 1928, după care a fost director al Liceului de Fete „Doamna Maria” din Suceava, din 1929 până în 1932.

Încă de la începutul carierei sale, Eusebie Popovici a dat dovadă de o instruire completă, o erudiție rar întâlnită, impunându-se ca profesor talentat și un excelent educator, ale cărui metode au rămas pilduitoare generațiilor de profesori ce i-au urmat. Ca dascăl nu a urmărit doar însușirea și înmulțirea unor cunoștințe de către elevi ci, mai curând, a dorit să le trezească acestora „sentimente înalte etice și dragostea pentru știință”⁵. A dus o intensă activitate didactică, a fost un profesor de vocație, dovedind echilibru și obiectivitate în aprecierea prestației elevilor, fără a face vreo deosebire de naționalitate sau religie, adevărate virtuți în cariera unui dascăl, care nu au făcut altceva decât să-i sporească simpatia și aderența printre elevii săi, de-a lungul generațiilor și carierei sale. Poate și datorită lui, liceului i se mai spunea „fabrica de inteligență română din Bucovina”⁶. A îndrumat pașii elevilor spre cultura solidă, argumentată, amplă, care le deschide orizonturi largi.

Dar profesorul Eusebie Popovici nu s-a pus doar în slujba școlii, ci și a comunității din care făcea parte. Timpul liber l-a dedicat cu interes și dragoste urbei și românilor, în special, această nație lipsită de drepturile firești la educație și limbă, la cultură, cuprinzând toate aspectele ei, în timpurile grele de sub ocupația

¹ „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare» în Suceava, întocmit la finele anului școlar 1928/29 de directorul liceului, Vasile Burduhos”, Suceava, Tipografia „Hermann Binder” (în continuare se va cita: „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare»”, 1929), 1929, p. 15.

² Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, volumul II, Iași, Editura Princeps Edit, 2004, p. 247.

³ „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, Cernăuți, anul XIX, 1938, p. 185.

⁴ Mihai Bocancea, Ionuț Mihai Nacu, „Eusebie Popovici, primar și profesor al Sucevei, participant activ la unirea Bucovinei cu România”, în „Crai Nou”, Suceava, anul XXIX, 20 martie 2018, p. 4.

⁵ „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare»”, 1929, p. 16.

⁶ George Mișuță, *Însoțirea orășenilor români din Suceava, 1890–1933. Istoric*, Suceava, Editura Societății „Însoțirea orășenilor români din Suceava”, 1935, p. 66.

austriacă, apoi cea rusească și din nou austriacă de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea. A avut o activitate politică și o abordare „bărbătească” față de organele guvernului austriac, care mutilaseră drepturile culturale și politice ale românilor, pe care i-a apărat în Dieta Bucovinei de la Cernăuți și a stigmatizat uneltirile rutene în școală și biserică⁷, înfierând utracvismul.

Eusebie Popovici a fost ales de două ori în Parlamentul țării și numit primar al Sucevei⁸ în două mandate: 1918–1919 și 1926–1927. În anul 1918, se afla în fruntea sucevenilor care cereau abolirea stăpânirii habsburgice, după ce fusese la un pas de a fi închis de către autoritățile austriece, care îl vizau sub învinuirea de iredentism, apoi fusese hărțuit de rușii care ocupaseră orașul în 1914. A reprezentat orașul Suceava în Consiliul Național și în Congresul general al Bucovinei, apoi s-a aflat în Parlamentul României (1920–1921 și 1926–1927)⁹.

Revenind la activitatea sa școlară, trebuie subliniat faptul că Eusebie Popovici a făcut parte din acea generație de profesori care, fără a avea avantaje materiale, ci mai curând pagube personale, au privit ca pe o chestiune de onoare asigurarea finanțării secțiilor românești ale liceului în timpul când învățământul în limba română era pus la îndoială din cauza lipsei manualelor în limba română, acele manuale didactice care trebuiau să fie conforme cu planul de învățământ austriac. Acesta era și unul dintre obiectivele Societății „Școala Română”, din care a făcut parte și pe care a condus-o, în calitate de președinte, în mai multe rânduri. Abia în 1906, anul școlar debuta la Suceava cu sfințirea și inaugurarea „școlilor populare românești”. Înființarea lor a debutat în luna mai 1906, „când îi vedem pe următorii bărbați: dr. Euseb Popovici, pâr[intele] Mihail Sârbul și Nicu Tarasievici deja muncind la înființarea școlilor românești, fiecare în resortul său. În ședința comemorativă din 11 iunie 1906 s-a decis crearea școlilor românești. La această ședință a comitetului comunal a demonstrat dr. Eusebius Popovici întregului plen, cu o eloquență neîntrecută, cum că, prin crearea școlilor românești, orașul Suceava nu se împovărează cu mari cheltuieli câștigând, totodată, două școli mai mult”¹⁰. El propunea ca 10% din banii necesari întreținerii acestor școli să fie asigurați de către primărie, conform legislației în vigoare la acel moment. Referitor la limba de instrucție, preciza că limba română rămânea limba unitară de instrucție, dar limba germană trebuie să fie predată și tratată cu aceeași seriozitate. După rugămintă și vizite la referentul administrativ de la Cernăuți, dr. Alexander Pessic, cav. de Kosnadol, în vederea urgentării procedurii de activare a instrucției în limba română, cu sprijinul efectiv al prefectului Sucevei, dr. Erast Tarangul, la 2 decembrie

⁷ *Școala Română. Raportul Comitetului în Adunarea generală din 28 iunie 1925* (în continuare se va cita *Școala Română. Raportul Comitetului*), Suceava, 1925, p. 14.

⁸ „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare»”, 1929, p. 17.

⁹ Emil Satco, *op. cit.*, p. 247.

¹⁰ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388–1918*, vol. I, București, Direcția generală a Arhivelor Statului din R.S.R., 1989, documentul 424, 2 decembrie 1906, p. 715.

1906 aveau loc festivitățile prilejuite de „inaugurarea și sfințirea ambelor școli românești”¹¹, de fete și de băieți. Serbarea a avut un caracter național, participarea a fost numeroasă, pe lângă „inteligenta și burghezia” suceveană aflându-se și „multă lume românească din întreaga țară”¹², reprezentanți și membri ai societăților culturale românești din oraș, învățători și profesori din județ. A fost o mare izbândă pentru învățământ și educație, pe de o parte, dar și în plan personal, pentru susținătorii învățământului în limba română, pe de altă parte.

Intransigent naționalist, Eusebie Popovici a avut un conflict cu faimosul inspector școlar dr. Karl Tumlirz, dușman al aspirațiilor culturale ale românilor, conflict soldat cu o provocare la duel și un transfer într-un obscur oraș din Austria de Jos, măsură zădărnicită de influența director de atunci al Liceului „Ștefan cel Mare”, Ștefan Repta¹³. Programa austriacă din acea perioadă condiționa înființarea claselor românești cu existența manualelor în limba română (cărți didactice), care la început erau deficitare ca număr, iar conținutul era depășit, impunându-se necesitatea editării unei serii noi de manuale, în ton cu timpul și evoluția firească a limbii și științelor. Între anii 1910 și 1913, la îndemnul și cu aprobarea comisiei de cenzură, Eusebie Popovici scoate prima serie a „cărților de cetire pentru cursul inferior”, refuzate de ministerul de la Viena în 1914. Comisia de cenzură, instituită pe lângă Consiliul Școlar al Bucovinei, avea acest rol, de a cenzura manuscrisele cărților didactice, iar cele scoase de profesorul Popovici conțineau, se pare, pasaje întregi din scrierile lui Nicolae Iorga, „un declarat și înverșunat adversar al Austriei”¹⁴, iar istoria patriei ar fi trebuit să se refere la Austria. Alături de alți colegi, a redactat și tipărit, fără a pretinde drepturi de autor, o serie de manuale, printre care se numără: *Curs pregătit pentru examenul de admitere în gimnazii*, partea I și II, 1896; *Exerciții pentru sintaxa latină*, p. I, *Cazurile*, 1896, p. II, *Modurile*, 1897; *Comentar la cartea II și III a lui C. I. Caesar*, *Comentar la cartea I a lui T. Liviu*, 1903; *Gramatica română*, ediția I, 1903, ediția a II-a, 1908, ediția a III-a, 1921; *Carte de cetire română pentru clasa I*, 1911; *Carte de cetire română pentru clasa II*, 1912; *Carte de cetire română pentru clasa III*, 1913¹⁵. Se remarcă, de asemenea, contribuțiile filologice românești ale profesorului Popovici: *Elemente fonetice românești*, *Die Wortbildung im Rumanischen (Formarea cuvintelor în limba română)*, *Die schwachbetonten lateinischen Vocale im Rumänischen (Vocalele latinești neaccentuate în limba română)*, lucrări ce au fost publicate în anurile Liceului „Ștefan cel Mare” între anii 1902 și 1906¹⁶. Acesta a întocmit și istoricul liceului de la înființare, în 1860, până în 1884.

¹¹ *Ibidem*, documentul 425, 2 decembrie 1906, p. 716.

¹² *Ibidem*, p. 717.

¹³ „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, anul XIX, 1938, p. 185.

¹⁴ *Școala Română. Raportul Comitetului*, p. 9.

¹⁵ „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare»”, 1928/29, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*.

Fiind apreciat pentru meritele sale de către înaltele autorități române ale vremii, Eusebie Popovici a fost decorat cu Ordinul „Steaua României în Grad de Mare Ofițer” și i s-a conferit Medalia „Răsplata Muncii” pentru învățământ, clasa I-a.

Poate cea mai intensă și interesantă activitate extrașcolară a profesorului Eusebie Popovici a fost cea susținută în cadrul societăților culturale, apărute la Suceava începând cu anul 1880 (1883, conform statutelor). Prima societate înființată la Suceava și una dintre primele societăți culturale din Bucovina a fost Școala Română, având filiale în mai multe localități. În anul 1903, Eusebie Popovici a reușit, prin eforturi susținute, să întemeieze cea dintâi tipografie și librărie românească din Imperiul Austriac. Prin achiziționarea librăriei și a tipografiei, a avut în vedere tipărirea manualelor românești, care ar fi asigurat definitiv existența claselor românești ale gimnaziului, dar și răspândirea cărții românești în Bucovina și mijlocirea trecerii ei în Transilvania.

Eusebie Popovici s-a aflat la conducerea Societății „Școala Română” în greii ani de ocupație rusească, 1914 și 1915. În ziua de 2 septembrie 1914, rușii au ocupat Cernăuțiul, acțiune în urma căreia guvernul s-a refugiat la Vatra Dornei, iar Suceava s-a umplut de refugiați. Apoi, în ziua de 2 ianuarie 1915, cazacii au ocupat Suceava și au rămas aici timp de cinci săptămâni, până în data de 9 februarie, iar în urma lor au venit husarii unguri. În acea zi, 2 ianuarie 1915, Eusebie Popovici, împreună cu Epaminonda Voronca, primarul Sucevei, părintele Mihai Sârbu și avocatul dr. Samuil Isopescu, au salvat orașul, amenințat să fie distrus prin incendiere, după ce un cazac fusese împușcat de către un austriac¹⁷. Peste numai patru luni, la 21 iunie 1916, rușii vor ocupa din nou Suceava. Jafurile aveau loc zi și noapte și librăria Societății „Școala Română” nu a fost scutită de acestea, deși se afla în centrul orașului, vis à vis de Hotelul „Langer”, care avea paza asigurată permanent. Revoluția rusă, care a început în februarie și s-a încheiat în 23 octombrie/8 noiembrie 1917, a fost sărbătorită la Suceava „într-un adevărat delir [...], când tot orașul era o mare roșie de steaguri și pancarte”¹⁸.

În după amiaza zilei de 8 martie 1918, în Suceava intra o patulă austriacă, reocupând orașul¹⁹. De data aceasta, aceiași străini entuziasmați de revenirea vechilor ocupanți, făceau denunțuri împotriva românilor care au rezistat invaziei rusești, nu s-au refugiat, nu au stat ascunși, susținând activitățile și nevoile zilnice ale societății. Denunțuri calomnioase au fost făcute și împotriva Societății „Școala Română”, acest „focar al culturii naționale”, care era de ceva timp în vizorul austriecilor. Aceștia au hotărât închiderea societății și confiscarea tuturor bunurilor, dar „unica persoană în Suceava, care prin tactul său, prin influența sa, prin energia

¹⁷ „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, anul XIX, 1938, p. 187.

¹⁸ Victor Morariu, Ștefan Pavelescu, *Istoricul Reuniunii muzical-dramatice „Ciprian Porumbescu” din Suceava (1903–1938). Cu o introducere despre mișcarea muzicală și teatrală din Suceava până la 1903*, Suceava, Tipografia „Glasul Bucovinei”, 1939, p. 62.

¹⁹ *Ibidem*, p. 63.

sa și prin conexiunile sale era în stare să apere societatea de pericolul acesta, era prezidentul societății, dr. Eusebie Popovici”²⁰. El a reușit acest lucru, salvând nu numai bunurile societății, dar, prin schimbarea comitetului de conducere, a separat activitatea societății de membrii din conducere care fuseseră arestați (Severin Procopovici, George Palamarciuc, Simion Ivanovici, Constantin Cozmiuc), tocmai pentru a delimita societatea de acțiunile penale²¹, asigurându-i continuitatea în scopurile propuse. Intrarea trupelor românești în Suceava, în ziua de 6 noiembrie 1918, se datorează în parte și inițiativei lui Popovici²².

Eusebie Popovici a fost și jurnalist, redactând în timpul războiului gazeta „Viața Nouă”²³. După război, a fost președintele Societății „Ocrotirea orfanilor din război”, înființând un orfelinat, fiind, în același timp, vicepreședintele Consiliului Național al Crucii Roșii pe întreaga țară. A condus Adunarea Națională, care a votat Unirea la Cernăuți, în 1918 și a fost desemnat reprezentantul Sucevei în Parlamentul României Mari. A fost membru în Adunarea Eparhială din Cernăuți și reprezentantul ei laic la Congresul Bisericesc din București²⁴.

Societatea „Școala Română” a funcționat în strânsă legătură cu Liceul „Ștefan cel Mare”, mai cu seamă în lunga perioadă a activității profesorului la catedra liceului. Pusă în slujba educării și renașterii naționale a populației române din orașul Suceava și nu numai, societatea asigura existența claselor cu predare în limba română de la liceu, susținea financiar editarea cărților didactice, puse la dispoziția elevilor, pe care îi ajuta să se susțină în școală cu plata gazdei, îmbrăcămintea necesară, hrană și medicamente, așa cum ne descrie Iorgu Toma activitatea societății²⁵. „Este de netăgăduit că fără «Școala Română», o bună parte dintre intelectualii români de astăzi n-ar fi ceea ce sunt”²⁶. Această afirmație se referă la învățământ, însă aria culturală și socială a beneficiilor și beneficiarilor societății e mult mai amplă. Școala în sine, cu atât mai mult atunci când este sprijinită financiar, material, iar capitalul uman oferă calitate, generează, susține și afirmă o intelectualitate atât de necesară dezvoltării unei comunități.

²⁰ *Școala Română. Raportul Comitetului*, p. 20.

²¹ *Ibidem*.

²² „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, anul XIX, 1938, p. 187.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Toate aceste date sunt cuprinse într-un chestionar, aflat în manuscris, în Arhiva personală „Leca Morariu”, de la Muzeul „Leca Morariu” din Suceava și descoperit prin bunăvoința doamnei Maria Olar, custodele muzeului și președinta Fundației „Leca Morariu”. Chestionarul se referă la datele biografice ale lui Eusebie Popovici și prezintă răspunsurile celei de-a doua soții, Victoria, la întrebările puse de Leca Morariu, în anul 1960. Pe această cale îi mulțumim doamnei Maria Olar pentru bunăvoință, amabilitate și implicare în scoaterea la lumină a unor documente legate de istoria Bucovinei și a orașului Suceava.

²⁵ Iorgu Toma, *Școala Română, societate culturală în Suceavă. Monografie ilustrată, scoasă din incidentul jubileului de 25 de ani al societății*, Suceava, Editura și tipografia societății „Școala Română”, 1908.

²⁶ George Mișuță, *op.cit.* p. 66.

Eusebie Popovici s-a aflat și la cârma Societății „Clubul Român”, societate a „inteligentei” românești din orașul Suceava, înființată în martie 1887²⁷. A fost al treilea președinte, după C. Cosovici și V. Bumbac, până în anul 1889, când, la 9 noiembrie, este reales președinte Vasile Bumbac²⁸, prieten și coleg cu profesorul Popovici. El va reveni la conducerea „Clubului Român” după dispariția prematură a prietenului său. Acest club a fost un adevărat „centru românesc”. Avea o bibliotecă și un cabinet de lectură în care se citea presa și se comentau zilnic evenimentele din Bucovina, se încingeau discuții cu caracter economic, politic și cultural. Pe la 1887, inventarul bibliotecii clubului număra peste 400 de publicații și seriale, între care 35 de cotidiene românești²⁹. A fost și președintele societăților „Muzeul Orășenesc” și „Casa Națională”.

Suceava era un oraș mic, iar populația românească număra puțini intelectuali la mijlocul secolului al XIX-lea. Abia după 1848, odată cu suflul revoluționar ce venea din apusul Europei, schimbările de mentalitate și renașterea conștiinței naționale începeau să rodească și la Suceava. O parte dintre cei care studiau la universitățile din vestul imperiului reveneau acasă, la Suceava, în calitate de profesori, o altă parte, datorită caracterului comercial al orașului și lipsei unei industrii menite să atragă forță de muncă, plecau în alte orașe ale Bucovinei sau în Regat. Mai erau micii meseriași, organizați în bresle. Intelectualitatea suceveană, deși în creștere în perioada menționată, rămânea cu mult în urma orașului Cernăuți, de pildă. De aceea, societățile culturale aveau ca membri fondatori, onorifici sau președinți, aceleași persoane de vază ale orașului care conștientizau că fără o educație solidă populația românească va rămâne în inerția impusă prin ocupația străină. Un cumul de efort financiar din partea acestor intelectuali, dar și a micilor întreprinzători, a scos populația românească de sub efectul măsurilor represive habsburgice în care se aflase mai bine de 100 de ani.

Societățile culturale din Suceava au avut activități diverse, desfășurate la început în Hotelul „Langer” din centrul orașului, care găzduia sediile acestora, până când, la inițiativa și prin efortul acestui energic profesor, Eusebie Popovici, se va construi Casa Națională, un vis devenit realitate în anul 1932. Realizată în stil clasic, clădirea a avut două corpuri, construite în două etape, arhitect fiind Konrad Bittner. Primul corp a fost ridicat în primii ani ai secolului al XX-lea, al doilea între 1929 și 1931. Eusebie Popovici s-a gândit la un spațiu pe trei nivele, care să adăpostească principalele instituții culturale unde sucevenii să poată accede la lectură, la concerte, la conferințe și discuții libere, petreceri sociale și dramatice, dar și spații comerciale la parter, cu destinație precisă, adresându-se micilor producători și meseriașilor români. Instituțiile culturale erau biblioteca și cele două muzee.

²⁷ Victor Morariu, Ștefan Pavelescu, *op. cit.*, p. 14.

²⁸ *Ibidem*, p. 16.

²⁹ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului*, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, 1996, p. 195.

Biblioteca centrală fusese constituită, la inițiativa lui Eusebie Popovici, în 1923. Această ctitorie a sa a devenit repede o instituție vie, activă, care a înființat mai apoi filiale în comunele județului Suceava. A funcționat într-o veche clădire, construită la începutul secolului al XIX-lea, la capătul Străzii „6 Noiembrie”, clădire de care se va lega Casa Națională (a cărei construcție va începe în 1929). Inaugurarea Bibliotecii Centrale va avea loc în seara zilei de 12 decembrie 1923. Societatea „Muzeul” fusese înființată în 1900, iar Muzeul „Ciprian Porumbescu” a fost constituit de prof. univ. dr. Leca Morariu, care venise de la Cernăuți în anul 1927 (muzeul a funcționat la Suceava până în 1971, după care a fost mutat definitiv la Stupca)³⁰. Aceste instituții erau adăpostite în spații neadecvate, găzduite de Primăria Sucevei, care funcționa în clădirea Prefecturii (fostul Palat Municipal). Din acest motiv, Popovici s-a gândit la o unitate culturală care trebuia să aibă un singur sediu, cu destinație adecvată. În anul 1908 a luat ființă Societatea cooperatistă „Casa Națională”, societate care se adresa cu precădere negustorilor și breslelor meșteșugărești, decăzute în timpul dominației habsburgice. Dorind să întărească elementul românesc, să ridice și să încurajeze negoțul și meseriile, această societate a ridicat primul corp al Casei Naționale, frumoasă construcție în stil clasic, așezământ cultural emblematic pentru Suceava interbelică, ce adăpostea și prăvălii ale meseriașilor, magazine de mărfuri, acordând în acest fel atenție păturii de mijloc, decăzută și dată uitării³¹. Ulterior, așa cum am menționat mai sus, Eusebie Popovici a reușit edificarea celui de-al doilea corp, în calitate de președinte al Societății „Casa Națională” (1908–1937), luptându-se cu teribile greutăți financiare pe care le traversa țara în anii crizei economice³². Frumoasa și impunătoarea clădire a Casei Naționale, desconsiderată de către edilii comuniști ai Sucevei de după anul 1965, ca de altfel toate clădirile reprezentative din aceeași perioadă interbelică, a fost demolată, din excesul de zel al „tovarășilor” din perioada comunistă, după cum consemna Ioan Pînzar, director al Bibliotecii Bucovinei (1990–2004), în „Fluxul memoriei”, serial publicat în „Monitorul de Suceava”. Demolarea acestui important edificiu, care amintea de o pagină a istoriei Sucevei și de figuri ilustre, din perioade mai mult sau mai puțin fericite ale orașului, nici măcar nu a fost consemnată undeva oficial, astfel încât unele surse amintesc de anii 1971 și 1972, altele consemnează anii 1969 și 1970³³ (datare plauzibilă, având în vedere mutarea colecțiilor Muzeului în anul 1969 în actuala clădire).

Despre Eusebie Popovici amintește și Iorgu Toma, unul dintre membrii de seamă al societăților menționate mai sus, fin intelectual, care a scris *Monografie*

³⁰ *Ibidem*, p. 202.

³¹ Mircea Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică R. A., 1994, p. 155.

³² *Ibidem*.

³³ Ion Mareș, „Fundațiile Casei Naționale, dezvelite în centrul orașului Suceava”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XXXIX, 2012, p. 248.

ilustrată, scoasă din incidentul jubileului de 25 de ani al Societății (Școala Română), Suceava, 1909. Acesta îl descrie ca un bun negociator și conducător iscusit, mai cu seamă în perioadele dificile când s-a aflat la conducerea Societății. Lui i se datorează importanța achiziției a editurii, librăriei și tipografiei „Școala Română”. Încă din anul 1903, acesta avea în vedere deschiderea unei biblioteci publice³⁴, doar că această inițiativă nu s-a putut pune în practică în acel an, din cauza lucrărilor de renovare și dare în folosință a tipografiei, care ar fi asigurat lansarea pe piață a unor cărți și valorificarea lor spre interesul pecuniar al Societății, dar, mai ales, din cauza lipsei de personal calificat, necesar exploatării conforme a utilajelor.

La Suceava funcționa de la începutul secolului al XIX-lea, Societatea Agronomică, cu menirea de a ridica nivelul și situația agriculturii și a celor care o practicau, de a răspândi cultura pomicolă, avându-l ca promotor pe Vasile Iacobovici, consilier și vicepreședinte al Tribunalului din Cernăuți. Datorită lui, reprezentanții orașului Suceava au donat Societății Agronomice un teren de 10 hectare, din teritoriul Tătărașului, pe care Vasile Iacobovici să organizeze o pepinieră cu pomi roditori³⁵. În anul 1915, numărul pomilor altoiți în această pepinieră se ridica la 10 000 de bucăți, iar pepiniera difuza materialul roditor în toată partea de sud a Bucovinei și în părțile limitrofe ale Moldovei. Dar, în spatele acestei realizări, a stat Eusebie Popovici, pe atunci deputat, care a ajutat cu fonduri ca pepiniera să devină „poate cea mai înzestrată și mai îngrijită din întreaga țară”³⁶. Pepiniera a traversat perioada Primului Război Mondial cu multe dificultăți, dar a supraviețuit. De altfel, Eusebie Popovici, care a fost și președintele acestei Societăți, s-a îngrijit de mașinile și uneltele agricole folosite la acea vreme, de selecționarea materialului săditor, dar și de menținerea prețului redus pentru agricultorii suceveni³⁷.

Incredibilă este și reușita lui Eusebie Popovici, în calitate de negociator, de a face rost de o sumă uriașă de bani în câteva ore, necesară pentru achitarea unei tranșe de bani firmei Siemens & Schuckert. Aflat la București în anul 1920, an de acută criză financiară postbelică, în calitate de deputat și participând la sesiunea Camerei, a uzat de calitățile și relațiile sale, făcând ca instituția Prefecturii (care funcționa în clădirea Primăriei), să cumpere de la Primărie această clădire cu o sumă care era imperios necesară în acel moment. De la firma sus menționată, Primăria Sucevei cumpărase un agregat necesar funcționării rețelei de canalizare a orașului, o „mare mașină dinamică pentru uzina electrică”³⁸, ce fusese grav avariat în timpul războiului. Aflată în disperată căutare a resurselor financiare necesare și existând posibilitatea ca avansul de un milion de coroane să fie pierdut

³⁴ Iorgu Toma, *op. cit.*, p. 105.

³⁵ I. C. Vissarion, „Grădina agronomică din Suceava”, în „Viața Nouă”, anul IV, nr. 167, 21 noiembrie, 1915, p. 2.

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ Conform chestionarului menționat mai sus.

³⁸ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita S.J.S.A.N.), Fond *Primăria orașului Suceava*, dosar 29/1927, f. 41.

împreună cu acel agregat, conform contractului, la neplata celei de-a doua tranșe, Eusebie Popovici a fost cel care a rezolvat în câteva ore problema prin această inteligentă mișcare, adresându-se generalului Averescu, șeful guvernului în 1920 și obținând aprobarea Consiliului de Miniștri³⁹. A fost apreciat de toată urbea suceveană și a fost recompensat cu suma de 75 000 de lei, sumă pe care a refuzat-o. În ciuda acestor eforturi, câțiva ani mai târziu, succesorul său la primăria Sucevei, Nicolai Donisă (1922–1926; 1927–1929) și prefectul orașului, Cojocaru, i-au imputat, pe lângă faptul că nu i s-a plătit salariul de primar pentru perioada decembrie 1926 – iunie 1927, o sumă restantă la plata curentului electric folosit de Societatea „Clubul Român”, ce funcționa în clădirea Casei Naționale. La mijloc a fost și schimarea profilului politic al guvernării. Ironic și trist, ținând cont că toate beneficiile aduse de Eusebie Popovici orașului erau șterse dintr-odată pentru niște datorii mărunte, pe care nici măcar nu le făcuse în numele lui. De altfel, implicarea lui politică în partidul generalului Averescu, în calitate de șef al organizației averescane la Suceava, i-a adus prejudicii de imagine, fiind deseori criticat în paginile ziarului „Glasul Bucovinei” din 1926, pe vremea când era primar.

În anul 1925, în ziua de 14 octombrie, au început lucrările de construcție ale clădirii Școlii Primare de Fete. Eusebie Popovici, numit primar al Sucevei în 1926, din cauza unor neînțelegeri sau poate din alte motive, a ordonat sistarea lucrărilor începute după planurile arhitectului Konrad Bittner. Abia în 1929, după consultarea unei comisii de expertiză privind legalitatea și respectarea normelor în construcții, lucrările au fost reluate și finalizate în 1930. În această clădire a funcționat, mai târziu, în refugiu, Facultatea de Teologie, iar azi funcționează Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbera” (actualul corp A).

De numele lui Eusebie Popovici se leagă și înființarea Școlii comerciale inferioare la Suceava, în 1926, frecventată în special de copiii români lipsiți de mijloace materiale, pe care i-a ajutat împreună cu Societatea „Școala Română”, dar și șoseaua ce leagă Suceava de Burdujeni, de asemenea o operă edilitară de mare importanță pentru orașul Suceava⁴⁰. Datorită lui, Suceava a beneficiat de primele automobile, pe care le-a achiziționat pentru primărie, prin intermediul unei societăți automobilistice, pe care a înființat-o în 1920⁴¹.

Despre viața personală a lui Eusebie Popovici se cunosc puține date. Există o notă⁴², datată 22 ianuarie 1923, trimisă de Administrația financiară a orașului Suceava către Liceul „Ștefan cel Mare”, în vederea comunicării salariului profesorului Eusebie Popovici, necesară în procesul divorțului de soția sa, Eleonora. În același an, 1923, se recăsătorește cu Victoria Sorocean, fiica parohului Constantin Sorocean din Ruși-Mănăstioara⁴³. Moștenitori se pare că nu a avut,

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ „Anuarul Liceului ort. or. «Ștefan cel Mare»”, 1928/29, p. 17.

⁴¹ „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, anul IX, nr. 2046, 25 februarie 1926, p. 2.

⁴² S.J.S.A.N., Fond *Liceul „Ștefan cel Mare”*, Suceava, dosar 1/1923, *Correspondență*, f. 25.

⁴³ Conform chestionarului amintit mai sus.

aceștia nefiind menționați nicăieri, nici măcar în panegiricul rostit în 16 noiembrie 1938, a doua zi după moartea sa, în sala festivă a Casei Naționale, de către avocatul I. Jauca, fost elev și apoi tovarăș de luptă politică⁴⁴. Știm că Eusebie Popovici avea o „înfățișare de adevărat Petronius: bonomă, sănătoasă, robustă, dispoziție permanentă pentru ironie fină, pătrundere vioaie, spontaneitate spirituală, generozitate, prestanță și calități de om de bun gust”⁴⁵.

Un nefericit accident i-a grăbit sfârșitul, la 74 de ani. După semnarea contractului cu Fondul Bisericesc pentru terminarea Casei Naționale, ctitoria sa, întorcându-se de la Cernăuți la Suceava, a alunecat la coborârea din tren și a căzut pe peronul gării Burdujeni, accidentându-se grav la un picior. Funeraliile din data de 17 noiembrie 1938 „au avut proporțiile unei manifestații de doliu național”⁴⁶.

Încheiem această scurtă incursiune prin drumul pământesc al profesorului dr. Eusebie Popovici, citând un omagiu (evocare sensibilă a personalității dispărutului) scris de dr. Aurel Hutu, trimis către „Glasul Muntelui”, publicație câmpulungeană: „O nouă știre de jale, care a străbătut cu fiorii unor regrete sincere întreg cuprinsul țării, se răsfrânge îndeosebi asupra Bucovinei, ce și-a pierdut în clipele de față pe unul dintre cei mai erudiți fii ai ei. Deprinși să-l fi cunoscut pe profesorul dr. E. Popovici din Suceava mereu tânăr, senin și optimist, pare că nu ne vine să credem că statura măreață și nobilă a celui care, fără să fi făcut lux și să fi manifestat pretenții, a fost adevăratul *arbiter elegantiarum* al ținutului nostru, poate fi astăzi cuprinsă între cele patru scânduri ale unui sicriu posomorât, menit să redeie pământului aceia ce a rămas trecător din genialul redeșteptător al energiilor naționale din această provincie. Coloanele acestui ziar, chiar dacă s-ar extinde cu cuprinsul acestui articol pe toate patru pagini ale sale, sunt prea strâmte pentru a reda în fraze cât mai scurte activitatea și faptele regretatului dispărut, care cu o ținută demnă și hotărâtă a fost un for conducător pentru generațiile tinere pe atâtea târâmuri, ca profesor, luptător naționalist, politician în sensul nobil al cuvântului, fondator de instituții culturale etc., etc. Enunțarea simplă a înfăptuirilor realizate de dr. E. Popovici nu încapă în paginile acestui articol și de aceea, cu oricâte remușcări aş face-o, amintesc numai în treacăt atitudinea dâră românească pe care a avut-o dispărutul sub fosta stăpânire austriacă față de inspectorul școlar român Tumlirz, munca și jertfele depuse precum și roadele culese ca profesor în fosta reședință a lui Ștefan cel Mare, rolul proeminent avut ca fruntaș al Bucovinei cu prilejul unirii acesteia cu Vechiul Regat, bineînțeles gândindu-ne la atmosfera morală prielnică pe care a pregătit-o prin atâția ani printre elevii săi de pe băncile Liceului din Suceava, de la care a primit apoi ofensiva națională. Adorat și divinizat de cei care au avut norocul să activeze sub șefia sa politică, dr. E. Popovici a fost îndeosebi apreciat de conducătorii țării, care au știut să

⁴⁴ „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, anul XIX, 1938, p. 185.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Victor Morariu, „Dr. Eusebie Popovici, la moartea sa”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, anul XIX, 1938, p. 188.

prețuiască dezinteresarea și cinstea excepțională ale acestui bărbat de stat ce a disprețuit patimele politice, cu întregul lor cortegiu de răzbunări contra adversarilor și învârteli pentru partizani. Este impresionant faptul că în goana actuală după măririi și averi, dr. E. Popovici, fost de atâtea ori deputat, primar, vicepreședinte al Camerei, a refuzat un portofoliu ministerial, ce i-a fost oferit și a murit sărac, mărginindu-se până la sfârșitul vieții cu o modestă pensie de profesor. Totuși, după o muncă titanică depusă ca profesor, editor de cărți didactice, susținător al Soc[ietății] «Școala Română», fruntaș politic, energia înnăscută și tradițională familiei sale nu-l lasă să stea pe loc și cu un elan nebănuit începe o operă nouă: construcția Casei Naționale din Suceava, ceea ce i-a și reușit, văzând-o realizată înaintea morții. În fața mormântului rece, care a cuprins corpul neînsuflețit al acestui distins fruntaș al poporului românesc, stau îndoliați sub impresia dureroasei lovituri a sorții toți cei cari l-au cunoscut fie personal, fie în urma activității și numelui său. Și oricât de dureroasă ar fi despărțirea noastră de rămășițele pământești ale profesorului dr. E. Popovici, avem, totuși, o mângâiere: că prin moarte a trecut la nemurire!⁴⁷.

Se încheia viața unui om care a militat pentru Suceava, pentru suceveni, pentru bunăstarea și progresul urbei și a cetățenilor săi, care au fost de multe ori nedrepti cu el sau poate neîncredători în viziunea și proiectele sale ori poate pur și simplu nu l-au înțeles.

Odată cu dispariția sa, Societățile „Școala Română” și „Casa Națională” vor intra în declin, din cauza problemelor financiare, posibil și din cauza dificultăților specifice perioadei premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial sau a lipsei de viziune a celor care i-au urmat în conducerea acestora.

Biblioteca centrală (care a purtat, de-a lungul timpului, diferite denumiri), azi Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, a rămas singura instituție suceveană ctitorită de Eusebie Popovici, ce a dăinuit și va împlini în curând 100 de ani de existență. A fost uitat, însă, de aceasta, dar și de către edili și intelectuali deopotrivă; o stradă sau instituție care să-i poarte numele, o statuie, un omagiu, o comemorare a profesorului și a faptelor sale ar fi binevenite și oportune. Numele său stă inscripționat doar pe placa comemorativă cu numele tuturor primarilor orașului, aflată la intrarea în Primăria Sucevei și pe mormântul său uitat din Cimitirul „Pacea”.

⁴⁷ Scrisoare în manuscris, adresată în 28 noiembrie 1937, către revista „Glasul Muntelui”, care apărea la Câmpulung Moldovenesc, aflată în arhiva personală a lui Leca Morariu, oferită spre publicare prin bunăvoința doamnei Maria Olar, custodele Muzeului „Leca Morariu” din Suceava.

REMEMBER VOLUNTARIII BUCOVINENI ÎN ROMÂNIA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

LIVIU PAPUC

Uniunea Scriitorilor din România
E-mail: liviu.papuc50@gmail.com

„Ne închinăm luptătorilor pentru întregirea neamului
și sfânta lor jertfă o cinstim și o slăvim”.
(Troița de la cimitirul din Suceava)

Remember: Bukovinian Volunteers in Romania during the First World War

*(Abstract)**

The author presents some data about the Bukovinian volunteers in Romania of the First World War: Ion Grămadă, Lascar Luția, Teodor Turturean, Dumitru Mihalaș, Vasile Popescu, Iustin Breabăn. References are also made to various activities, articles in the press of the time or public gatherings during the interwar period (such as the one in 1926 in Suceava), aimed at commemorating those who lost their lives in the First World War. The homage of those who sacrificed themselves in order to fulfil an ideal was a specific phenomenon for Bukovina, as well as for Romania during the interwar period. More and more interesting data on this subject should be found in the internal documents of the Union of Former Volunteers – Bucovina Regional Branch. Identification, recovery from the archives of Chernivtsi, Cluj – where the headquarters of the Union was located – or elsewhere, and their exploitation remains the task of future researchers, passionate about keeping alive the memory of a decisive moment in the history of the nation and of those who have accomplished it.

Keywords: World War I, Bukovina, Bukovinian volunteers.

Sub aceste pioase cuvinte, menite să nu se dea uitării o „răscoală” națională a tinerei generații (în special), se află inscripționate următoarele nume: Ion Grămadă, Lascar Luția, Teodor Turturean, Dumitru Mihalaș, Vasile Popescu, Iustin Breabăn. Capul de listă (și cel mai în vârstă dintre eroi) este prea bine cunoscut (și pe bună dreptate), în timp ce numele celorlalți s-a acoperit de praful ignorării, pe care încercăm, acum și aici, să-l îndepărtăm, așa cum se cuvine măcar la momente cât de cât festive.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Analele Bucovinei, XXVIII, 1 (56), p. 175–180, Rădăuți – București, 2021

Monumentul înălțat la 1926 în cimitirul sucevean are valoare de simbol, dar este limitativ, rezumându-se la pomenirea unui pumn de foști elevi ai Liceului „Ștefan cel Mare”, în timp ce destui alți eroi, chiar și numai dintre cei luptând în uniforma Regelui Ferdinand I, avem speranța că figurează pe crucile comemorative din localitățile lor de baștină¹.

Să mai facem precizarea că în cavoul sucevean nu se află decât rămășițele lui Ion Grămadă, aduse de la Cireșoaia, în vreme ce osemintele lui Lascar Luția au fost reînhumate la Cernăuți (știe cineva unde?; se mai păstrează urmele mormântului?), ale lui Dumitru Mihalaș, după ce au fost astrucate la Pârgărești, au fost „aduse acasă”, în cimitirul eroilor din Bogdănești², iar celelalte presupunem că au rămas la locurile sfârșitului: Vasile Popescu la Topolog, Iustin Breabăn la Nămolosa, Teodor Turtureanu pe Dealul Sticlăriei, la Oituz³.

Pregătirea și finalizarea amplei manifestări a făcut să curgă ceva cerneală în presa timpului (care să ne mai aducă aminte și de prostul obicei al politicianilor pământului nostru, de a pune mai presus interesele înguste de partid, decât cele generoase ale nației), „desfășurătorul” operațiunii arătând precum urmează: „Din inițiativa inimosului comandant al batal. 12 V.M, d. locot.-col. G. Teodorescu, încă cu prilejul mării serbări militare de Sf. Gheorghe, era să urmeze transportarea osemintelor eroului Ion Grămadă de la Cireșoaia, cu învoirea familiei, care a înțeles că e de preferat ca eroul să-și doarmă somnul de veci în ținterimul din capitala județului, în preajma Cetății lui Ștefan și în văzul tuturor, decât în satul său de naștere, Zaharești. De Sf. Gheorghe, neputându-se termina lucrările la criptă, care se face chiar în centrul ținterimului, exhumarea a trebuit amânată pentru ziua eroilor (13 mai). Păcat că acum, în urmă, s-au ivit noi dificultăți, în urma cărora exhumarea nu poate afla loc nici de ziua aceasta, atât de indicată, de proprie pentru acest act de pioasă sărbătorire”⁴.

¹ Odată cu trecerea timpului, amintirea se estompează și așa se face că pe Crucea dedicată eroilor din Primul Război Mondial din centrul comunei Pătrăuți pe Suceava, locul nașterii lui Teodor Turtureanu, numele acestuia nu figurează printre celelalte câteva zeci existente – dovadă că Nicolai George Turtureanu, autorul monografiei *Pătrăuții Sucevei* (2007) și unul dintre artizanii Crucii, nu aflase „secretul lui Polichinelle”, care îi scotea ochii de pe placa suceveană. Constantin Turtureanu, alt fiu al comunei, îi face lui Teodor (ca și fratelui lor Arcadie, înjunghiat mortal, în ianuarie 1919, la vama Atachi), un portret evocativ în presă și în cartea *În vâltoarea războiului (1914–1919). Amintiri*, dar nici aceasta nu atrage atenția autorilor mai sus pomeniți, astfel încât intenția laudabilă este minată de o realizare deficitară.

² Constantin Turtureanu, cel care ne dă informațiile de mai sus, adaugă, într-o notă: „Într-un colț de cimitir din Pârgărești s-a mai păstrat încă crucea de stejar cu inscripția: «Dumitru Mihalaș, sublocotenent, mort în anul 1917, luna august, ziua 27»”. Cf. Constantin Turtureanu, *În vâltoarea războiului (1914–1919). Amintiri*, Cernăuți, Tip[ografia] „Litera românească”, 1938, p. 83, nota 1.

³ Același Constantin Turtureanu lansează apelul: „Rugăm Societatea «Cultul eroilor» să facă un act de pietate, să aducă la Suceava osemintele fratelui meu și ale celorlalți eroi bucovineni căzuți la Oituz și în alte părți. Li se cuvine această cinste”. Cf. Constantin Turtureanu, *op. cit.*, p. 137.

⁴ Victor Morariu, „Din Suceava”, în „Glasul Bucovinei”, anul IX, nr. 2107, 18 mai 1926, p. 2.

Continuarea evenimentelor o aflăm din aceeași gazetă, opt zile mai târziu: „Transportarea osemintelor lui Ion Grămadă la Suceava s-a săvârșit, totuși – prin surprindere, în urma unor ezitări și neînțelegeri între factorii competenți – în ajunul Zilei Eroilor. Miercuri, în 12 l.a., d.am., sicriul, sosit la gara Burdujeni, a fost adus cu onoruri militare în oraș și așezat, deocamdată, în capela de la Mănăstire, până la înmormântare, care va urma după terminarea lucrărilor la cripta din centrul țințrimului”⁵. Pârghia politică își face din nou apariția, prin preluarea din „Viitorul” a unui articol incriminator încă din titlu, în care se spune: „De Ziua Eroilor urma să se facă reînhumarea osemintelor. Când colo, lucru de necrezut, d. Eusebie Popovici, șeful organizației averescane din localitate, refuză primirea eroului și dispune retrimiteră osemintelor la Cireșoaia. [...] Cum, însă, ofițerii garnizoanei, nevoind să lase să cadă o pată atât de neagră asupra străduințelor cinstite, au adus osemintele eroului Grămadă de la Burdujeni la Suceava, depunându-le în capela Mănăstirii Sf. Ion”⁶.

*

Într-o intervenție, foarte bine intenționată, de altfel, un vrednic cercetător afirma că Ion Grămadă a fost primul ofițer bucovinean, din rândul voluntarilor ce luptau în armata română în Primul Război Mondial, care și-a dat viața într-o împlinire idealului. Sigur că flăcăul din Zaharești, deja împlinit pe plan spiritual-cultural, prin cărțile publicate și intensa activitate pe tărâm socio-național (cea ce nu înseamnă că și-o desăvârșise și că nu mai avea multe de spus), a devenit simbol al luptei bucovinenilor pentru integrarea românească, „vârf de lance”, dar nu are nevoie și de atributul de „primul care și-a dat viața” și nici nu este benefică nimănui absolutizarea faptelor sale și neglijarea altora, la fel de vrednici de pomenire.

Primul (cel puțin dintre cei șase pomeniți până acum) care și-a închinat viața înfăptuirii României Mari a fost Vasile Popescu, din Drăgoiești, locotenent activ, mort la Topolog, în luptele de la Argeș, spre sfârșitul lui octombrie 1916; urmează Lascar Luția – mort în 20 (21) noiembrie 1916; Iustin Breabăn – iulie 1917, la Nămolosa; sublocotenentul Teodor Turtureanu, din Pătrăuți pe Suceavă – 29 iulie 1917 la Oituz, pe Dealul Sticlăriei; Ion Grămadă – 27 august 1917 și sublocotenentul Dumitru Mihalaș, din Brăiești Sucevei – 27 august 1917, pe Coșna, lângă Târgu Ocna („iubitor de carte și de serenade”, cum afirmă Constantin Turtureanu⁷) sau 17 septembrie 1917, după C. Ardeleanu ori 27 septembrie 1917⁸.

⁵ „Glasul Bucovinei”, anul IX, nr. 2112, 26 mai 1926, p. 3.

⁶ „Prefectul din Suceava refuză osemintele unui erou”, în „Glasul Bucovinei”, anul IX, nr. 2116, 30 mai 1926, p. 3. „Cronicarul cultural” al Sucevei, profesorul Victor Morariu, implicat și în organizarea manifestărilor prilejuite de reînhumarea osemintelor eroului de la Zaharești, ne confirmă nefasta prezență a politicianului, prin notația în jurnalul intim la data de 30 mai, cu ocazia conferinței profesorului Christea Geagea, „Primul curent de redeșteptare la aromâni”: „A fost și col. Teodorescu, care dimineață mi-a spus că în chestia Gramadă s-a amestecat politica!” (jurnal inedit, aflat în fondurile Fundației Culturale „Leca Morariu”, președinte – farmacist Maria Olar).

⁷ Constantin Turtureanu, *op. cit.*, p. 84.

⁸ „Un voluntar bucovinean”, în „Glasul Bucovinei”, anul V, nr. 985, 12 mai 1922, p. 2.

Dacă despre ceilalți, elevi sau studenți, care au trecut în România nu avem prea multe date, Lascar Luția⁹ (1895–1916) – și el condeier incisiv și traducător, care nu a reușit, însă, „să-și pună numele pe-o carte”, deși colaborator asiduu (și cu pseudonimul I. T. Lais) la reviste și ziare ale vremii de notorietate și circulație semnificativă: „Lucefărul” de la Sibiu (între 1912 și 1914), „Românul” și „Tribuna” de la Arad (1912), „Mișcarea” de la Iași (1912), „Neamul românesc” al lui N. Iorga (1913 și 1915), „Revista Bucovinei” (București, 1916) – merită câteva clipe de atenție. Fiu al lui Ioan Luța, coleg cu Eminescu în studenția vieneză și în activitatea Societății „România Jună”, avocat în Suceava, apoi în Cernăuți, care a știut să-și crească și cele trei fete (Aspasia, Olda și Irina, o a patra, Maura, moartă de tânără, în 1911) în idealul românismului, așa încât nu este de mirare că tânărul Lascar, încă student, a fost unul dintre primii care au trecut Cordonul în România și, după ce și-a continuat studiile la București, la începerea războiului a depus jurământul în cadrul Brigăzii a III-a de Artilerie. A fost în primul eșalon care a trecut munții în Ardeal, care a suferit rigorile retragerii, iar la 20 (21?) noiembrie 1916 a fost ucis de un glonț la Ștefănești, pe Neajlov, nu departe de București, în timp ce efectua o recunoaștere. Osemintele i-au fost reînhumate la Cernăuți, miercuri 29 martie 1922, dar localnicii din Ștefănești nu l-au uitat, înființând, la 14 mai 1922, și prin diligențele surorii sale Irina, studentă în București, și a Cercului Studenților Bucovineni din București, o bibliotecă de peste 200 de volume ce i-a purtat numele. Bucovinenii, însă, după ceva vreme, l-au cam ignorat.

Urmărind cronologia deceselor pe front sau după război, ca urmare a rănilor, măcar a celor șase eroi consemnați pe placa memorială din cimitirul Sucevei, alături de Ion Grămadă, dar și al altora, iată ce scrie „un iubitor de adevăr”: „[...] la Neajlov a murit, într-o îndrăzneală recunoaștere, tânărul cu atâtea calități Lascar Luția, [...] la Nămolosa s-a prăbușit, sub schije de granate, capul lui Iustin Breabăn, la Cireșoaia s-a stins lumina talentului lui Ion Grămadă, [...] la Sticlăria a murit, într-un desperat atac, Teodor Turtureanu, [...] pe valea Oituzului au murit G. Șandru și Aurel Mihalaș, [...] la Poiana Spinului s-a prăbușit elevul plutonier Popescu Vasile, [...] de pe urma rănilor contractate în război s-au stins ulterior frații Ambrozie și Silvestru Micuțariu”¹⁰.

Așa cum s-a întâmplat, îndeobște, de-a lungul istoriei (și cum se mai întâmplă și astăzi), atacurile politicianiste n-au lipsit, scăpându-se din vedere idealurile naționale, în favoarea unor răfuiele personale. Este cazul și al discursului din Senat al profesorului Radu Sbiera, reprezentând partidul de la putere, care, de dragul scăderii meritelor lui Ion I. Nistor, ajunge să arunce un vot de blam la adresa majorității voluntarilor, care s-ar fi adăpostit, la București, în posturi

⁹ Bucureștenizarea (sau muntenizarea) Lascăr este neavenită, chiar dacă apare în enciclopedia și alte publicații de astăzi, întrucât *Lascar* și-a semnat el articolele, *Lascar* apare și în jurnalele contemporanilor (Leca Morariu și Victor Morariu, de exemplu).

¹⁰ „D-l Radu Sbiera și refugiații”, în „Glasul Bucovinei”, anul IX, nr. 2273, 12 decembrie 1926, p. 1. Cei doi din urmă erau, de fapt, veri.

„călduțe”, ne semnificative, departe de vârtoarea conflagrației. Ceea ce prilejuiește articolul mai sus citat, în care apologia eroilor continuă: „Și azi împlă în cărje eroul judecător Franciuc; C. Ardeleanu, prins de nemți, putea să fie spânzurat, dacă s-ar fi aflat că e bucovinean; atâția refugiați, ca profesorii Dim. Marmeliuc și Gr. Nandriș, avocații Traian și Eusebie Popovici, căpitanii Morariu, Brădătan, inspectorul Silv. Netea, frații Onciul și alții au stat neconținut pe front, unii din ei primind răni grele pentru ideea, care în gura lor n-a fost o blasfemie”.

*

Omagierea celor care și-au dedicat viața împlinirii unui ideal a fost o prezență în Bucovina interbelică (ca și în întreaga Românie, de altfel), după cum ne demonstrează câteva repere. Pomenirea eroilor neamului este impulsionată, sporadic, prin intermediul unor inițiative particulare, mai întâi prin presă, unde putem consemna articolul lui Constantin Turtureanu despre fratele său Teodor¹¹, sau sensibilă trecere în revistă a momentelor de sfârșit ale lui Ion Grămadă, elev plutonier Lascar Luția, Iustin Breabăn și sublocotenent Toader Turtureanu de către Dimitrie Marmeliuc¹². Ceva mai târziu, Constantin Ardeleanu îi evocă pe sublocotenentul Mihalaș Dumitru, sublocotenentul Popescu Vasile, locotenentul Micuțaru Ambrozie și locotenentul Micuțaru Silvestru¹³.

Amplă manifestare suceveană din anul 1926 avea să fie precedată și prevăzută de alte luări de atitudine ale celor rămași în viață (impulsionate și de înființarea Uniunii Foștilor Voluntari Români, Regionala Suceava¹⁴), cum ar fi, în 1920, sărbătorirea Zilei Eroilor în Rădăuți¹⁵.

În anul 1922 avem parte de luări de atitudine în presă și în adunări publice, care să-i readucă în memorie pe cei căzuți, cum ar fi articolul „O serbare rară și un apel. Eroii Bucovinei”, semnat de „Un voluntar bucovinean”, din care aflăm că „în ziua a treia a Paștilor din anul acesta s-a făcut în Suceava o serbare”, prin care „voluntarii bucovineni care au luptat în armata română au hotărât să sărbătorească, în această zi, amintirea camarazilor lor căzuți în lupta pentru dezrobirea Bucovinei”, așa încât a fost organizat un parastas, o vizitare simbolică a ruinelor cetății (sub bagheta căpitanului invalid Spiridon Morariu), pomenirea celor șase de pe cruce și a verilor Micuțariu, Ambrozie și Silvestru, după care „toți foștii

¹¹ „Gazeta «Bucovina»”, Cernăuți, anul I, nr. 146, 20 septembrie 1919, p. 2.

¹² „Pietre pe morminte de eroi”, în „Almanahul «Glasul Bucovinei»”, 1920, pp. 85–89.

¹³ „Contribuția Bucovinei la dezrobirea ei”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1927”, Cernăuți, 1927.

¹⁴ Uniunea a luat ființă în anul 1923, sub denumirea de „Corpul foștilor legionari și voluntari bucovineni din războiul pentru unirea tuturor românilor” și a funcționat în baza unui statut aprobat de Ministerul de Interne la 27 iunie 1923; uniunea a ținut adunări generale ordinare la 11 mai 1924, în Suceava și la 8 martie 1925, în Rădăuți. Cf. „Voluntarul bucovinean”, anul I, nr. 1, 8 martie 1932, p. 2.

¹⁵ „Sărbătoarea eroilor în Rădăuți”, în „Dreptatea”, anul I, nr. 9, 30 mai 1920, p. 3.

luptători au făcut o consfătuire, cu scopul de a se ridica un monument comemorativ al eroilor căzuți. Pentru aceasta s-a ales un comitet, hotărându-se de asemenea să se editeze scrierile lui Ion Grămadă și ale lui Lascar Luția și să se facă un album în care să se afle toți bucovinenii care au luptat în armata română”. Articolul se încheie cu dezideratul (care se va și împlini): „În Suceava va trebui, deci, să se ridice, în timpul cel mai scurt, monumentul glorios al Bucovinei de azi, pentru ca sacrificiul eternizat în bronz să servească drept pildă înălțătoare generațiilor”¹⁶. Cernăuții nu rămâne mai prejos și, câteva zile mai târziu, joi, 25 mai, dă frâu liber sentimentelor înălțătoare printr-o amplă manifestare ce a avut loc în incinta Teatrului Național, la care au luat parte ministrul Ion I. Nistor și un general¹⁷.

În anul 1924 găsim următorul anunț: „Societatea foștilor voluntari bucovineni din Armata Română din Suceava va ține duminică, 20 ian. crt., o adunare generală extraordinară”¹⁸. Un an mai târziu, în 8 martie, „s-a ținut în orașul Rădăuți congresul anual al voluntarilor și legionarilor români din Bucovina”, unde s-a votat o moțiune care cuprindea, între altele, următoarele deziderate: „înființarea de școli de meserii și de negoț în fiecare județ și crearea de căminuri pentru ucenici; gradații de merit pentru voluntarii membri ai corpului didactic de orice grad; acordarea unei medalii comemorative pentru voluntari; reducerea pe C.F.R.; considerarea voluntarilor la plata despăgubirilor de război și ajutorarea lor din partea statului pentru înjgheburile noilor gospodării din ținutul de colonizare”¹⁹. În 8 noiembrie 1925 a luat ființă, la Cernăuți, Banca voluntarilor, societate pe acțiuni, de sine stătătoare (există o instituție asemănătoare și la Cluj).

În anul 1932, „în Uniunea foștilor voluntari, Regionala Bucovina, sunt înscrșiși 1 300 de camarazi, dintre care au fost decorați 740, iar restul de 660 urmează să fie decorați. Tabloul de decorare pentru cei 660 se va înainta locului în drept până la data de 1 octombrie 1932”²⁰. Mai multe și interesante date ar trebui să se afle în actele interne ale Uniunii, dacă nu s-au pierdut cumva, în urma refugiiilor și a tăvălugului celui de al Doilea Război Mondial. Unde ar fi ele de găsit (în arhivele din Cernăuți, Cluj – unde a fost sediul central al Uniunii sau în altă parte) rămâne în sarcina unor viitori, posibili, cercetători pasionați de păstrarea vie a amintirii unui moment de cumpănă al istoriei neamului și a celor care l-au împlinit.

¹⁶ „Glasul Bucovinei”, anul V, nr. 985, 12 mai 1922, p. 2.

¹⁷ „Serbarea eroilor”, în „Glasul Bucovinei”, anul V, nr. 997, 28 mai 1922, p. 2.

¹⁸ „Glasul Bucovinei”, ianuarie 1924.

¹⁹ „Congresul voluntarilor”, în „Glasul Bucovinei”, anul VIII, nr. 1783, 17 martie 1925, p. 2.

²⁰ „Voluntarul bucovinean”, anul I, nr. 9, 25 noiembrie 1932, p. 4. Într-o notă din aceeași gazetă, ca răspuns la întrebarea dr. George Gherman din Tg. Mureș, găsim următoarele: „Chestionarele cu fotografiile etc., în vederea redactării unui istoric al voluntarilor, sunt păstrate bine. În gazeta noastră, după cum ați observat, am început a reproduce din tot ce s-a scris până acum despre eroii noștri și vom continua să reproducem și restul, până ce vor fi cuprinși toți în gazeta noastră. După ce va fi întreg materialul astfel adunat, se vor găsi mâini mai vrednice, care vor da forma definitivă prețioasei cărți care va fi *Istoricul voluntarilor bucovineni*”.

NICOLAI GRĂMADĂ ȘI PRĂBUȘIREA ROMÂNIEI MARI DESTINUL UNUI INTELECTUAL

TATIANA MATEI

Drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: tatianamatei@gmail.com

Nicolai Grămadă and the Fall of Great Romania. The Fate of an Intellectual

(Abstract)*

Nicolai Grămadă represents for Bukovina what Bukovina represents for Romania - a part of a whole and a landmark. Born at a time when the notion of belonging to the nation was crossing a dividing line, Nicolai Grămadă began his intellectual training in Romanian and subordinated it to the historical interest through his specializations in auxiliary sciences of history. From the moment he enlisted as a volunteer in the Romanian army in 1916 and until his death, which occurred in 1961, he made efforts, in different contexts and situations, to promote the Romanian values in general and those of Bukovina in particular.

Keywords: Great Romania, Bukovina, Nicolai Grămadă, culture.

Nicolai Grămadă este personalitatea bucovineană despre care s-au scris puține pagini, cele mai multe evocând biografia sa și enumerând lucrările publicate, deși numele său este legat de instituții de învățământ și de cultură din Cernăuți, Suceava și Iași. Numele său și-a găsit loc în lucrări care au inventariat personalitățile Bucovinei precum *Știința în Bucovina*¹ și *Enciclopedia Bucovinei*², dar până acum a rămas ca o piatră neșlefuită și necunoscută publicului larg. L-au citat în lucrările și studiile lor profesori ai Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava: prof. univ.

* Traducere: Tatiana Matei.

¹ Ion Pânzaru, Petru Froicu, Eugen Dumitriu, *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic*, vol. II, Suceava, 1983, pp. 93–94.

² Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. II, G–O, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 87.

dr. Mihai Iacobescu³, conf. univ. dr. Harieta Mareci-Sabol⁴, precum și personalități contemporane lui Nicolai Grămadă: Pavel Țugui⁵, Iorgu Iordan, Dimitrie Vatamaniuc⁶ sau Ion Popescu-Sireteanu⁷.

Nicolai Grămadă a fost preocupat de soliditatea Regatului României, de gradul de solidaritate românească, de nivelul de cunoaștere a valorilor istorice și culturale naționale atât pe plan intern, cât și pe plan internațional. Gândurile, ideile și inițiativele în aceste direcții au fost exprimate în corespondența purtată cu personalități contemporane lui, precum Sextil Pușcariu⁸, Aurelian Sacerdoțeanu⁹ și Leca Morariu¹⁰.

În primul sfert de secol XX, românii din provinciile românești aflate sub stăpânire austro-ungară și țaristă au trecut de la agonie la extaz, de la năzuință la realitate, prin eliberarea de stăpânirile străine și integrarea lor în lumea românismului național, în urma Unirii din 1918. Pentru îndeplinirea acestui deziderat, unii și-au dat viața, iar alții, care au supraviețuit, și-au făcut o misiune din scoaterea la lumină a elementelor de continuitate românească și de promovare a acestora. Unii și-au legat numele de Marea Unire, alții au luptat pentru ea, atât pe front cât și în carieră.

Născut în timpul stăpânirii austro-ungare, în 1 martie 1892, în Zahareștii Sucevei, într-o familie de țărani, Nicolai Grămadă și-a legat destinul de cel al României Mari atât prin pregătirea intelectuală, cât și prin munca pe care a depus-o în partea de nord a țării, în Bucovina. După absolvirea Colegiului greco-oriental din Suceava (Greco-oriental Ober-gymnasyums in Suczawa),

³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 122, 161, 212, 213, 255, 259, 260, 266, 483.

⁴ Harieta Mareci-Sabol, „Orizont istoriografic”, în „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul X, nr. 1–2 (37–38), 2003, pp. 71–77; idem, „Nicolai I. Grămadă”, în „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul XII, nr. 1 (45), 2005, pp. 17–22; idem, „Considerations sur l’œuvre historique de Nicolai Gramadă”, în „Codrul Cosminului”, anul XVI, nr. 1, 2010, pp. 83–92.

⁵ Pavel Țugui, „Destine și cărți”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, pp. 369–384; idem, *Corespondență și documente primite*, vol. I, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2013.

⁶ D. Vatamaniuc, „Destine și cărți”, în Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu, introducere: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 1996, pp. 5–12.

⁷ Ion Popescu-Sireteanu, „Nicolai Grămadă și *Toponimia minoră a Bucovinei*”, în *ibidem*, pp. 13–26.

⁸ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), *Fond Nicolai Grămadă*, d. E, f. 1, 15–20.

⁹ Corneliu-Mihail Lungu (coordonator), *Aurelian Sacerdoțeanu. Corespondență (1928–1974)*, ediție de documente întocmită de Maricica Ifrim, Ana-Felicia Diaconu, București, Arhivele Naționale ale României, 2004.

¹⁰ Fundația Culturală „Leca Morariu”, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, *Scrisori către Leca Morariu*, vol. I, Suceava, 2006, pp. 259–261.

În 1912, Nicolai Grămadă a urmat cursurile Facultății de Filosofie și Litere ale Universității din Cernăuți. Izbucnirea Primului Război Mondial îl găsea pe Nicolai Grămadă în Viena, unde își continua studiile. În 1914 a fost înrolat în armata austro-ungară pentru satisfacerea serviciului militar, apoi a fost trimis, alături de alți studenți români, pe frontul din Galiția¹¹. Propaganda austrieșilor în rândul tinerilor studenți români proveniți din Bucovina și Transilvania (se presupune că ar fi fost în jur de 30 000) a constat în dezinformarea referitoare la faptul că România se va alătura, în curând, Puterilor Centrale. Intrarea României în război în 1916, de partea Antantei, l-a determinat pe Nicolai Grămadă să plece din Galiția și să se înroleze voluntar în armata română. Alături de alți tineri intelectuali bucovineni, precum Ion Grămadă, Mihalaș Aurel, Micuțaru Ambrosie, Micuțaru Silvestru, Dimitrie Marmeliuc, Nicolai Grămadă a făcut parte din „promoția războiului”. Repercusiunile asupra familiei din Zaharești au constat în presiuni și interogarea membrilor acesteia (cei doi frați mai mari ai lui Nicolai, Dumitru și Vasile Grămadă, au fost permanent anchetați de către autoritățile austriece), urmărirea dezertorilor și confiscarea părții din moștenirea cuvenită după moartea tatălui, survenită în 1917, când austrieșii reocupă Bucovina. La sfârșitul războiului, Nicolai Grămadă avea gradul de locotenent (vărul său a căzut în bătălia de la Cireșoaia).

Sfârșitul războiului i-a permis lui Nicolai Grămadă să-și finalizeze studiile și să-și susțină examenul de capacitate în 1919, în limbile română și latină, aprobându-i-se o subvenție de studii. În anul 1922 a obținut titlul de doctor în istorie.

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea, Nicolai Grămadă a urmat cursuri de specializare la unele dintre cele mai prestigioase universități din Europa, îmbinând stiluri de cercetare diferite: unul riguros, germanic, în centrele din Viena și Leipzig și unul clasic, specific centrelor latine din Paris și Roma. Ca membru al Școlii Române din Roma, Nicolai Grămadă a fost coleg de generație, în perioada 1925–1926, cu Constantin Daicoviciu, Nicolaie Buta (din Cluj), George Călinescu, Radu și Ecaterina Vulpe (din București), Constantin Balmuș și Virginia Vasiliu (din Iași). În această perioadă, Nicolai Grămadă intră în cercul intelectualilor români trimiși la specializări. La întoarcerea definitivă în Cernăuți, în 1926, Nicolai Grămadă este, pentru o scurtă perioadă, profesor în învățământul secundar, timp în care solicită susținerea unui examen de docență, care-l propulsează în rândul universitarilor în 1928, carieră pe care nu a abandonat-o niciun moment, până la pensionarea din 1952. Cariera universitară de peste 20 de ani a lui Nicolai Grămadă este legată intrinsec de provincia natală Bucovina și de România Mare, ca încununare a visurilor din copilăria din Zaharești, dar și a devizei sub care a luptat în războiul de reîntregire: „prin jertfă la biruință”. În urma susținerii examenului de docență, Nicolai Grămadă a devenit conferențiar provizoriu în 1928 și apoi definitiv în 1931, fiind deja cunoscut în Cernăuți, dar și în alte centre universitare, pentru studiile și articolele publicate în „Codrul Cosminului”¹²,

¹¹ Florin Grămadă, Fondul *Familia Grămadă*, mss.

¹² Nicolai Grămadă, „Vicina”, în „Codrul Cosminului”, anul I, 1924, pp. 435–439; „Studii paleografice”, anul II–III, 1925–1926, pp. 35–81; „Ozolimna”, anul II–III, 1925–1926, pp. 83–97;

dar și în „Ephemeris Dacoromana”¹³, în domeniul științelor auxiliare ale istoriei. Lucrările sale sunt bine primite de lumea științifică de specialitate. Unele dintre acestea sunt rezultatul cercetărilor făcute în arhivele și muzeele din Roma și Paris.

Deceniul al patrulea al secolului XX a fost pentru Nicolai Grămadă la fel de zbuciumat precum pentru întreaga viață culturală cernăuțeană. După avântul pe care l-a înregistrat învățământul universitar în anii '30, când se simțea o estompere a diferențelor dintre București și celelalte centre universitare provinciale, criza economică accentuează problema absorbției absolvenților în economia șubredă a tinerei entități statale înfiptuite în 1918. Alexandru Zub¹⁴ este de părere că noua generație de istorici avea nevoie de instituții în care să se exprime, care să aducă la suprafață istoria acestei părți de țară și să o acordeze la orchestra națională. Nu numai absorbția absolvenților devine o problemă, ci și susținerea studiilor universitare, atât din partea familiilor, cât și din partea statului. Au existat chiar discuții referitoare la mutarea Universității din Cernăuți la Craiova¹⁵ în 1932 când, din lipsa fondurilor, mai multe școli din zona Cernăuți au fost desființate. Cu acel prilej se vorbea și de desființarea Conservatorului și a Teatrului Național.

Ca membru în Consiliul Administrativ al Fondului Bisericesc din Bucovina, Nicolai Grămadă a susținut, în această perioadă grea, copiii lipsiți de posibilități materiale pentru a urma cursurile școlare¹⁶.

În acest context economic și politic, conferința de științe auxiliare ale istoriei pe care o deținea Nicolai Grămadă a fost propusă în mai multe rânduri (1932, 1934, 1936, 1938 și 1940) spre a fi transformată în catedră. Această transformare i-ar fi adus și lui Nicolai Grămadă titlul de profesor universitar. Lipsa fondurilor sau a legislației corespunzătoare nu au permis, însă, urcarea în ierarhia universitară a lui Nicolai Grămadă. În schimb, acesta a devenit, din 1930, membru corespondent al Societății culturale „Muzeul Regional” și ulterior secretar general al acesteia. Cariera didactică a fost armonios îmbinată cu cea administrativă și publicistică.

Viața culturală cernăuțeană era susținută, chiar și în perioada de criză economică, de numeroasele instituții și societăți culturale care își desfășurau activitatea în orașul din nordul țării. Universitatea din Cernăuți (denumită, în urma vizitei regelui Carol al II-lea, din 24–25 mai 1933, Universitatea „Regele Carol al II-lea”) și Muzeul

„Anul zidirii bisericii din Zaharești”, anul II–III, 1925–1926, p. 610; „Originea numelui Borcaș”, anul II–III, 1925–1926, p. 611; „Contribuții la istoria cărții și a scrisului în Evul Mediu”, anul IV–V, partea I, 1927–1928, pp. 35–175; „O pretinsă scrisoare latină în timpul împăratului August”, anul IV–V, partea I, 1927–1928, pp. 365–366; „Documente scrise de destinatari”, anul IV–V, partea I, 1927–1928, pp. 567–568; „Din domeniul scriiturii”, anul VI, 1929–1930, pp. 239–260.

¹³ Idem, „La Scizia Minorre nelle carte nautiche del medio evo (contribuzione alla topografia sferica della Dobrogea)”, în „Ephemeris Dacoromana». *Annuario della scuola romana din Roma*, Roma, anul IV, 1930, pp. 212–256.

¹⁴ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, *passim*.

¹⁵ Mircea A. Diaconu, *Studii bucovinene*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, p. 21.

¹⁶ Florin Grămadă, *Fondul Familia Grămadă*, mss.

Regional (devenit Muzeul „Regele Carol al II-lea”) erau importante centre de creare și promovare a unor intelectuali de valoare. Aceștia, deși colaborau cu celelalte universități din țară, cultivau un anumit spirit regional, aparte, existând o anumită „unitate în diversitate”. Așa se face că la Cernăuți, Nicolai Grămadă se remarcă prin conferința de științe auxiliare ale istoriei, conferință ce rivaliza cu cele de la Universitatea din București în ceea ce privește numărul științelor auxiliare pe care le urmau studenții. Despre slujitorul acestor științe aveau cunoștință și-i apreciau munca unii dintre cei mai importanți conducători de instituții la nivel național: Constantin Moisil, Aurelian Sacerdoțeanu ș.a. De asemenea, lucrările lui Nicolai Grămadă aprofundau subiecte în strânsă legătură cu istoria Bucovinei.

Activitatea didactică și muzeografică desfășurată de Nicolai Grămadă îi dă acestuia posibilitatea afirmării în domeniul descoperirii și promovării valorilor culturale ale Bucovinei, a implicării în viața culturală a acesteia, a întreținerii unor strânse legături cu foști profesori ai Universității din Cernăuți, aflați la Cluj (Sextil Pușcariu), Sibiu, București, Iași sau cu instituții ale statului (biblioteci, arhive, muzee). Colaborarea cu personalitățile momentului, chiar cu unii dintre cei ce contribuieră la înfăptuirea României Mari, l-a ambiționat pe Nicolai Grămadă și l-a determinat să cerceteze teme legate de existența românilor în nordul Moldovei din cele mai vechi timpuri, teme care au constituit subiectul lucrărilor sale publicate în revista „Codrul Cosminului” și în extras¹⁷. Perioada 1935–1940 este una foarte bogată sub raportul activității depuse de Nicolai Grămadă, atât în slujba științelor auxiliare, fiind cel mai bine pregătit în acest domeniu în spațiul românesc, cât și în activitatea muzeografică, în calitate de secretar general.

Conectați la dinamica politică și militară europeană, intelectualii cernăuțeni, din care făcea parte și Nicolai Grămadă, sunt preocupați mai degrabă să scoată la lumină tezaurul cultural bucovinean, însă evenimentele din 1940 au zdruncinat acest avânt cultural. Un exemplu în acest sens este cel oferit de Muzeul „Regele Carol al II-lea”: deși, încă din 1938, Cercul de recrutare Cernăuți solicita muzeului o situație a lucrărilor de apărare pasivă¹⁸, adresa 53024/3 iunie 1940 găsea instituția nepregătită, iar decizia de împachetare și evacuare a exponatelor muzeului s-a luat aleatoriu. Conform procesului-verbal din 8 iunie 1940¹⁹, nu au fost împachetate vasele mari din colecția Șipeniț (din cauza riscului de spargere), cea mai mare parte a cărților din biblioteca muzeului, precum și colecțiile considerate de importanță mai mică.

¹⁷ Nicolai Grămadă, „Studii mărunte în domeniul științelor auxiliare ale istoriei”, în „Codrul Cosminului”, anul VIII, 1933–1934, pp. 387–416; „Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat”, anul IX, 1935, pp. 332–335; „Vechile peceți sătești bucovinene (1783–1900)”, anul X, 1936–1939, pp. 217–268; *Vechile peceți bisericesti bucovinene*, Cernăuți, 1939 (extras).

¹⁸ S.J.S.A.N., Fond Nicolai Grămadă, d. A, f. 186.

¹⁹ Idem, d. B5, f. 25.

Pentru conferențiarul Nicolai Grămadă, anul 1940 a însemnat evacuarea, dar și numirea sa la Universitatea din Iași. Cuvântul de ordine pentru toți cei evacuați ca și pentru instituțiile (printre care și Muzeul „Regele Carol al II-lea”) care și-au găsit adăpost temporar în Iași și Suceava, era incertitudinea. Mai mult, pentru Nicolai Grămadă dispărea o parte din idealul pentru care luptase în războiul reîntregirii.

În anul 1940 a încetat activitatea universitară în Cernăuți; ulterior Universitatea a fost desființată, iar intelectualii cernăuțeni s-au împrăștiat prin centrele universitare din țară. Singura instituție de învățământ superior care a rezistat, după un periplu la Iași, a fost Facultatea de Teologie, deținătoarea uneia dintre cele mai bogate biblioteci din țară. La Cernăuți a funcționat și Politehnica „Gheorghe Asachi” din Iași, care a fost strămutată aici de către comisia de reorganizare a învățământului superior (între ianuarie 1942 și martie 1944). Astfel, al doilea oraș al țării ca număr de locuitori rămânea fără viață universitară, fiind părăsit de instituțiile culturale, care s-au risipit prin orașele neocupate ale României.

Dinamica frontului româno-germano-rus a permis reaprinderea speranței, așa cum reiese din primele fraze ale raportului de activitate al Muzeului Regional (denumire luată imediat după revenirea în Cernăuți): „Mulțumită vitejiei armatei române și spiritului de prevedere al mareșalului Ion Antonescu, visul urât al ocupației bolșevice în Bucovina și Basarabia a fost destrămat, iar noi, refugiații, am putut să ne reîntoarcem la căminurile noastre. Particularii și instituțiile și-au făcut, după reîntoarcere, bilanțul pierderilor suferite în cursul anului de ocupație sovietică”²⁰. Precizăm că, după revenirea muzeului din evacuare (1941), Nicolai Grămadă a fost numit director al acestuia.

Activitatea culturală a reînviat în Cernăuți eliberat cu același entuziasm cu care se manifestase înainte de evacuare, deși unele instituții s-au redeschis abia în 1943 (cum ar fi Biblioteca Facultății de Teologie). Nicolai Grămadă, ca director al muzeului, a început o activitate susținută de identificare și colecționare a materialului muzeografic de pe întregul spațiu bucovinean. S-a manifestat o solidaritate între instituții, prin schimburi de obiecte sau asocieri în vederea refacerii vieții culturale de dinaintea nefastului an 1940. Colaborarea cu instituțiile similare din țară consta în schimburi de publicații, informații și o recunoaștere reciprocă a meritelor profesionale ale conducătorilor lor.

În perioada 1941–1944, Nicolai Grămadă a desfășurat mai mult o activitate muzeografică decât didactică. Pe lângă colecționarea de pe întreg cuprinsul Bucovinei a materialelor care să reflecte toate aspectele vieții sociale, economice și culturale, Nicolai Grămadă și-a propus realizarea unei *Istorie a Bucovinei* (ca și cum intuiția i-ar fi spus că această provincie nu va mai face parte din România), proiect la care urmau să colaboreze mari personalități ale momentului, cunoscători ai realităților din nordul Moldovei. Sunt chemați să-și dea concursul în vederea realizării acestui obiectiv profesori din Sibiu, Cluj, Iași, București, precum

²⁰ Idem, d. B3, f. 1–6.

și intelectuali bucovineni (chiar din Suceava, care slujiseră până în 1940 această parte de țară prin activitățile desfășurate), cu preocupări didactice, dar și arheologice, istorice, lingvistice. Printre cei care au fost chemați să contribuie la realizarea acestui obiectiv s-au numărat: Alecu Procopovici (Muzeul Limbii Române din Sibiu), Ion Nistor (Academia Română), Leca Morariu, Aurel Morariu, Simeon Reli, Milan Șesan (Facultatea de Teologie din Cernăuți), Ceslav Ambrojevici, Gheorghe Duzinchevici, Teodor Balan, Ion Ionașcu ș.a.²¹. Ideea realizării acestei *Istории a Bucovinei* era o continuare a muncii depuse de Nicolai Grămadă care, ca director al Muzeului Bucovinei, s-a dovedit a fi foarte persuasiv față de dorința de a scoate la lumină comoara culturală bucovineană. Mărturie stau numeroasele intervenții scrise făcute la toate instituțiile din regiune (Primărie, Prefecturi, Mitropolie, Casa de Comerț și Industrii, Inspectoratul școlar, direcțiunile școlilor gimnaziale și liceale), pentru obținerea sprijinului acestora sau finanțare.

Lovitura de grație a venit în decembrie 1943, când cernăuțenii, care nici nu-și reveniseră pe deplin după distrugerile (unele iremediabile) provocate de prima ocupație bolșevică din 1940, se aflau în situația de a se pregăti să părăsească din nou capitala culturală a nordului de țară și să se refugieze cât mai departe de frontul distrugător. Nimeni nu și-a imaginat că de data aceasta despărțirea va fi definitivă (sau se spera să nu fie definitivă). Decizia adăpostirii colecțiilor Muzeului Bucovinei la Râmnicu Vâlcea, într-o clădire a Arhiepiscopiei, a fost determinată de propunerea lui Iosif Vihovici, dar are legătură și cu relația existentă între instituțiile culturale și cele religioase. Având experiența evacuării din 1940, în urma căreia colecțiile rămase în Cernăuți au avut de suferit mari distrugerii, Nicolai Grămadă se asigură că este transferată la Râmnicu Vâlcea cea mai mare parte a colecțiilor muzeale. Biblioteca și-a găsit un spațiu de refugiere la Sibiu.

Anul 1944 prezintă un tablou al bejaniei culturale românești, dinspre Cernăuți spre Transilvania și Muntenia subcarpatică. Alături de oamenii de cultură și de instituțiile ce și-au găsit adăpost, a luat calea evacuării definitive și o parte a populației din Bucovina ocupată. Nicolai Grămadă a luat cu el o parte din Bucovina, acea parte pe care a încărcat-o în lăzi, transportate la Râmnicu Vâlcea, acea parte de Bucovină pe care nu avea s-o mai revadă, dar pentru care luptase în Primul Război Mondial, pentru care își pusese în pericol familia și pe care nu putea s-o abandoneze oricum. Chiar dacă nordul provinciei era ocupat de bolșevici, îndârjirea de a păstra o parte din Bucovina, fie și prin colecțiile adunate cu atâta râvnă, l-au determinat pe Nicolai Grămadă să declare în fața autorităților care doreau să pună în aplicare prevederile Convenției de Armistițiu (returnarea tuturor bunurilor evacuate de pe teritoriul U.R.S.S.) colecțiile de la Râmnicu Vâlcea ca provenind din partea rămasă în România. Neavând cu cine să împartă povara unei asemenea decizii, Nicolai Grămadă „a luptat” pentru salvarea de la returnare a micii averi culturale din teritoriul pierdut al Bucovinei.

²¹ *Ibidem*, f. 85.

Rănilor teritoriale au fost bandajate cu perseverența cu care Nicolai Grămadă a urmărit punerea pe picioare la Suceava, începând cu anul 1945, a unor instituții similare celor din Cernăuți: de la demersurile susținute pentru obținerea unui spațiu adecvat în vederea aducerii colecțiilor Muzeului Bucovinei, la intervențiile repetate pentru a conserva vestigiile îndelungatei istorii a acestei părți de țară, precum și la punerea primelor cărămizi ale unor instituții, precum arhivele sucevene.

Reorganizarea activității muzeelor în urma Decretului-lege nr. 803/14 octombrie 1946, l-a adus pe Nicolai Grămadă în fața unei decizii grele, aceea de a pune în aplicare ideea de unificare a Muzeului Bucovinei cu cel al orașului Suceava²². A acordat aceeași atenție activității muzeografice, și-a continuat activitatea didactică la Facultatea de Teologie din Suceava și atunci când a fost solicitat de Aurelian Sacerdoțeanu, s-a aplecat și asupra activității arhivistice.

Nicolai Grămadă a manifestat o atitudine de solidaritate față de nedreptățile noului regim politic instaurat după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial cu care s-au confruntat unii intelectuali bucovineni. A luat poziție față de epurarea acestora din rândul cadrelor didactice, în primăvara anului 1945 (vezi cazul profesorilor Leca Morariu și Constantin Tomescu, de la Facultatea de Teologie din Suceava)²³. De asemenea, a fost solidar cu atitudinea unor concetățeni de susținere a refugiaților bucovineni, acuzați „că nu se întorc la locurile lor”²⁴.

Nicolai Grămadă și-a continuat activitatea de promovare a valorilor bucovinene în România, la fel cum membrii familiei Grămadă emigrați în Canada (printre care și fratele său, George) și-au creat propria lor „țară” acolo, nemaiputându-se întoarce, așa cum plănuiseră, pentru a cumpăra pământ. Grămadă nu a părăsit Bucovina nici atunci când s-a îndepărtat fizic de ea, fiind nevoit să se mute la Iași, în 1948 (Facultatea de Teologie de la Suceava fusese transferată la București), devenind profesor și decan al Facultății de Istorie și Geografie și nici când, în 1960, pensionar fiind, își urmează soția la București. Activitatea didactică desfășurată la Universitatea din Iași și funcția de decan pe care a deținut-o, i-au permis lui Nicolai Grămadă să înființeze Institutul de Istorie, pentru îndrumarea și încurajarea cercetărilor și a publicării rezultatelor acestora, după modelul Institutului de Istorie și Limbă, înființat în 1922 la Cernăuți. Acestui institut i se adresează în 1949, oferindu-se să traducă documentele austriece din arhivele ieșene și să le pună la dispoziția celor interesați, din diverse domenii.

Niciun rapt teritorial, însă, nu putea face să dispară amprenta lingvistică pe care o ridicase Nicolai Grămadă de pe pământul Bucovinei, încă dinaintea fatidicului an 1940 – inventarul toponimic al provinciei. Concretizată în studii și materiale de toponimie bucovineană, lucrarea lui Nicolai Grămadă are soarta provinciei despre care vorbește, căci din 1945 și până a închis ochii (1961) a încercat în zadar să o publice. În anul 1957, Nicolai Grămadă a prezentat

²² Idem, d. B4, f. 48.

²³ Idem, d. B11, f. 1–2.

²⁴ *Ibidem*, f. 3–4.

monografia sa Editurii Academiei Republicii Populare Române și, deși a primit avizul științific al academicienilor Iorgu Iordan și Emil Petrovici și aprobarea Academiei de Științe a U.R.S.S., aceasta nu s-a putut tipări din cauza faptului că erau invocate numele Bucovina și localități care aparțineau, la acea dată, U.R.S.S.-ului. Din dorința de a-și vedea lucrarea tipărită, Grămadă alcătuiește un nou *Cuvânt-înainte*, specificând, pentru fiecare localitate, apartenența teritorială (R.P.R. sau U.R.S.S.)²⁵. Despre importanța fondului toponimic, atât ca valoare documentară, cât și ca model de lucru pentru alte „părți ale țării”, i-a scris chiar de pe patul de moarte lui Pavel Țugui, șeful Secției de artă și cultură din Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român²⁶. Timpul îndelungat în care s-a dedicat acestei lucrări, sursele de documentare diverse, ne dau dimensiunea dorinței de a vedea tipărită cartea, ca o încununare a operei sale și ca un punct de pornire în realizarea unor monografii ale localităților din Bucovina și România. Din păcate, demersurile întreprinse pentru tipărirea acestei lucrări nu au avut succes. Manuscrisul monografiei a ajuns, în condiții necunoscute, de la Editură la Biblioteca Academiei Române²⁷ și a fost identificat de Dimitrie Vatamaniuc, care a reconstituit sumarul acesteia și a deschis în „Analele Bucovinei”, începând cu anul 1994, o rubrică specială dedicată lucrării²⁸. În anul 1996 este întreruptă publicarea, deoarece Centrul de Studii „Bucovina” (astăzi Institutul „Bucovina”) tipărește, în două volume, lucrarea lui Nicolai Grămadă, sub îngrijirea lui Ion Popescu-Sireteanu²⁹.

Modest ca om și în comportament, Nicolai Grămadă a fost posesorul uneia dintre cele mai bogate și valoroase biblioteci particulare din Iași, multe dintre lucrările sale fiind donate unor instituții ieșene (Biblioteca Academiei, Universitatea) sau personalități bucovinene (cum ar fi Pavel Țugui), cu prilejul „simplificării gospodăriei”, prilejuite de mutarea la București, din 1960.

România Mare a marcat viața lui Nicolai Grămadă, de la deziderat, trecând prin realitate și dispărând sub ochii săi. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a avut consecințe pentru acesta, atât pe plan personal, cât și profesional. În plan personal, pierderile suferite sunt atât de natură materială (acesta a lăsat în urmă

²⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, pp. 6–11.

²⁶ Pavel Țugui, *Corespondență și documente primite*, vol. I, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013, pp. 308, 312.

²⁷ La Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale, în *Fondul general Nicolai Grămadă*, se păstrează șase caiete de lucru: I. Câmpulung Moldovenesc; II. Câmpulung Moldovenesc – Falcău; III. Fântâna Albă – Mămăiești; IV. Mamornița – Prevorochi; V. Prisaca – Stulpicani; VI. Stulpicani – Voroneț. La Biblioteca Academiei se află trei dactilograme: două dintre ele poartă titlul *Studii de toponimie minoră* și însumează 851 de pagini și o a treia se intitulează *Studii și materiale de toponimie bucovineană*. Cf. D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 11.

²⁸ Pavel Țugui, „Destine și cărți”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, pp. 369–384; Nicolai Grămadă, „Studii de toponimie minoră”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, pp. 385–422; anul II, nr. 1, pp. 123–139; anul II, nr. 2, pp. 383–389; anul III, nr. 1, pp. 131–146.

²⁹ Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, vol. II, îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu, introducere: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 1996.

locuința, plecând din Cernăuți cu câteva piese de mobilier și biblioteca personală), dar, mai ales, emoțională, Nicolai Grămadă fiind nevoit să părăsească pentru totdeauna orașul formării sale intelectuale și al devenirii sale profesionale, orașul în care-și întemeiase o familie proprie, dar și una de intelectuali. În plan profesional, al Doilea Război Mondial (prin efectele sale – pierderi teritoriale și instaurarea regimului comunist) i-a perturbat iremediabil activitatea, blocându-i ascensiunea didactică, întrerupându-i fructuoasa activitatea muzeografică și, mai ales, anulând șansele de cercetare și publicare a unor lucrări științifice. Nu putem specula ce carieră ar fi avut Nicolai Grămadă dacă nu izbucnea războiului, dar cu siguranță putem constata efectul distrugător al acestuia asupra destinului unui profesor dedicat, care a fost împiedicat să-și publice studiile, al unui conducător de instituție culturală, implicat în scoaterea la lumină a istoriei, culturii și valorilor din partea de nord a țării. Dacă peste pensionarea sa oarecum forțată a trecut cu indignare, despre lucrarea sa, *Studii și materiale de toponimie bucovineană*, ca mărturie a existenței românității în teritoriul răpit, a vorbit până în ultima clipă a vieții sale.

Descoperirea adevăratei dimensiuni a personalității lui Nicolai Grămadă a devenit un obiectiv, pentru că de numele său sunt legate preocupări în direcția promovării istoriei și culturii românești, a identificării autenticului românesc în întreg spațiul bucovinean. Acesta a contribuit la consolidarea unor instituții cernăuțene (Muzeul Bucovinei), sucevene (Arhivele Statului din Suceava) și chiar la înființarea unor instituții în Iași (Institutul de Istorie). Toate aceste direcții de acțiune au conferit contur personalității lui Nicolai Grămadă și îl propulsează în galeria celor mai de seamă români plăsmuiți în pământul Bucovinei.

DIN JURNALUL LUI MAXIMILIAN HACMAN – IMPRESII DIN BERLIN ÎN VREME DE RĂZBOI

RADU-FLORIAN BRUJA

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: radub@atlas.usv.ro

From Maximilian Hacman's *Diary* – Impressions of Berlin in War Time

(Abstract)*

Maximilian Hacman's *Diary*, which remained largely unpublished, is also part of the rich memoir about the Second World War. In the Manuscripts Collection, in the custody of the Iași Archives, with inventory numbers 1814–1815, there are two daily notebooks, entitled *In refugiu* (In refuge): the first between the 25th of June 1940 and the 20th of December 1940, and the second from the 20th of December to the 9th of September 1941. The notes in the second notebook, unpublished, are only partially or very little known. They focus on the period when Max Hacman was the secretary of the Romanian Institute in Berlin, between October 1940 and the beginning of September 1941. The 11 months of his stay in Berlin gave him reflections and created impressions about the multifaceted realities that took place under his eyes in the capital of the Nazi Reich, who reached the peak of its political and military power.

The war was an exceptional event, with special effects on society and the human personality. It favoured both collective and individual memory, conferring various moods, but in their large majority, those captured by the author of the *Diary* are invaluable to the war and the Nazi political regime. Among the everyday structures, that make the subject of Hacman's memories, we find realities of war, critical remarks on the nature of the National Socialist political regime, everyday realities, moods, behaviours and collective and individual attitudes. The atmosphere of a war-torn city, but trying to live its own life, is rendered, sequentially, in the pages of the memorialist from Bukovina. Although the memories related to the daily life in Berlin do not occupy a special place in his *Diary*, they are sequentially noticed in many situations. We have selected the pages about the daily life of Berliners to illustrate some snippets of the human condition in a city in the midst of a global conflagration. A certain balance in his writing comes from Hacman's ideological orientation. Opponent of legionary extremism, he was a sympathizer of the German world, but not of National-Socialism.

Keywords: memories, Berlin, bombing raids, moods, shortages, war, cultural life, nature stroll.

* Traducere: Radu Florian Bruja.

Introducere

Unul dintre dezideratele istoriografiei ar putea să se axeze pe compatibilizarea memorialisticii cu literatura istorică de factură documentară. De multe ori, relația prea strânsă dintre istorie și memorie a dăunat cercetării științifice. De aceea, memorialistica a fost considerată un izvor istoric secundar, cu un grad de subiectivitate ridicat. Fără să negăm acest neajuns, în lipsa unui studiu complex care să clasifice sursele memorialistice, susținem că acest tip de izvoare își aduce propria contribuție la cunoașterea, mai nuanțată, a unor fapte și evenimente istorice, conferindu-le și un farmec al epocii, pe care documentele de arhivă nu-l pot surprinde. În ciuda caracterului autojustificativ, memorialistica poate completa în chip fericit imaginea de ansamblu. Chiar anecdotele sau părerile personale au un rol vital în mărturisirea unor fapte și acțiuni care, prin imaginea generală, sunt cu precădere grave sau tragice. Este și cazul anchetei de față. În prima parte a cercetării noastre ne-am axat pe comentariile unui martor al realităților Berlinului aflat în plin război, dar în perioada în care Reich-ul se afla în momentul de vârf al expansiunii sale.

În bogata memorialistică despre al Doilea Război Mondial se înscrie și *Jurnalul* lui Maximilian Hacman, rămas în cea mai mare parte inedit, intitulat *În refugiu*. În afara Fondului personal „Maximilian Hacman”, căruia i-am dedicat un studiu descriptiv¹, în custodia arhivelor ieșene se mai găsește un manuscris aparținând universitarului cernăuțean. În Colecția *Manuscrite*, cu numerele de inventar 1814–1815, se află două caiete de însemnări zilnice intitulate *În refugiu*, primul cuprins între 25 iunie 1940 și 20 decembrie 1940, iar cel de al doilea de la 20 decembrie până la 9 septembrie 1941². Cele două caiete conțin date interesante privind situația bucovinenilor refugiați în interiorul țării în 1940, informații despre situația politică internă și internațională, despre realități cotidiene și conflicte intestinale din România anilor 1940–1941, angrenată tot mai mult în sistemul politic dominat de Germania nazistă. Dacă prima parte din primul caiet a văzut lumina tiparului³, însemnările din partea a doua și din cel de al doilea caiet, rămase needitate, sunt doar parțial sau foarte puțin cunoscute. Ele se centreză pe perioada în care Maximilian Hacman a fost secretarul Institutului Român din Berlin, între octombrie 1940 și începutul lunii septembrie 1941. Cele 11 luni ale șederii sale i-au prilejuit reflecții și i-au creat impresii despre realitățile pluriforme care se defășurau sub ochii săi în capitala Reichului nazist, ajuns la momentul de vârf al puterii sale politice și militare. În linii generale, Maximilian Hacman și-a notat principalele evenimente la care a asistat, cu impresii personale privind rolul și

¹ Radu Florian Bruja, „Fond archivistique Maximilian Hacman”, în „Codrul Cosminului”, Suceava, serie nouă, anul XX, 2014, pp. 345–358.

² Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.I.A.N.), Fond Colecția *Manuscrite*, d. 1814–1815.

³ Max Hacman, „În refugiu”, în „Pro Saeculum». Revistă de cultură, literatură și artă”, Focșani, anul VII, nr. 4 (48), iunie 2008, pp. 96–104; nr. 5 (49), iulie 2008, pp. 98–107.

activitatea Institutului Român din Berlin. Numeroase pagini sunt consacrate activității Institutului, conflictelor din interiorul acestuia, pe fundalul mai larg al desfășurării războiului. El surprinde, totodată, disputa dintre Ion Antonescu și Mișcarea Legionară, înainte și după evenimentele din ianuarie 1941. Aceste rivalități, care au prins și membrii Institutului, au pentru Hacman o largă rezonanță, pe fundalul războiului mondial.

Deși amintirile legate de viața de zi cu zi din Berlin nu ocupă un loc deosebit în *Jurnalul* său, acestea sunt sesizate, secvențial, în numeroase ipostaze. Am selectat câteva pagini din viața cotidiană a berlinezilor pentru a ilustra diferite crâmpene ale condiției umane într-un oraș aflat în plină conflagrație mondială. Războiul a fost un eveniment excepțional, cu efecte deosebite asupra societății și a personalității umane. Acesta a favorizat atât memoria colectivă, cât și individuală, conferind stări de spirit variate, dar, în marea lor majoritate, cele surprinse de autorul *Jurnalului* sunt nefavorabile războiului și regimului politic nazist. Hacman lasă *Jurnalului* său propriile impresii intime, având o atitudine disimulată, reținută față de adversitățile din interiorul Institutului și de evenimentele la care a fost martor. Prudența, tonul moderat, fără retorică inflamantă, se datorează nesiguranței postului său, dar și dorinței de a nu se poziționa clar de partea vreunei tabere. Apropiat al președintelui Institutului, Sextil Pușcariu, de care îl lega o veche prietenie, Hacman sesizează că afinitatea prea mare a lingvistului față de Legiune i-a atras adversitatea lui Antonescu și a colaboratorilor săi, primejduind poziția Institutului și, implicit, a sa personală. Un anumit echilibru în scrierea sa provine din orientarea ideologică a lui Hacman. Adversar al extremismului legionar, era un simpatizant al lumii germane, dar nu al național-socialismului.

Hacman a mai avut tentația rememorării și în anii Primului Război Mondial⁴. Poate de aceea, războiul îi oferă cele mai multe impresii intime. Paginile dedicate vieții cotidiene din Berlin sunt mai puțin influențate de rivalitățile politice. Între structurile cotidiene care fac subiectul anchetei de față se înscriu realități de război având în prim plan bombardamentele la care era supusă capitala germană în anii 1940–1941, imagini legate de traiul cotidian, dar și scena culturală care continua să-și manifeste prezența în ciuda derulărilor războiului. Atmosfera unui oraș cuprins de război, dar care încearcă să-și trăiască propria viață, este redată, în varii secvențe, în paginile memorialistului bucovinean.

Bombardamentele aeriene

Cu precădere războiul a fost însoțit, sub toate manifestările sale, de distrugerii materiale incalculabile și de moarte. Pentru locuitorii marilor orașe germane, nelipsite și reținute constant de martori au fost bombardamentele aeriene. În perioada

⁴ Marian Olaru, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, „Maximilian Hacman: *Amintiri din Războiul Mondial (25 iulie – 10 octombrie 1914)*”, în „Analele Bucovinei”, anul XXIII, nr. 2 (47), 2016, pp. 599–626; anul XXIV, nr. 1 (48), 2017, pp. 223–249.

în care Maximilian Hacman a rezidat la Berlin, bombardamentele asupra Germaniei nu erau intense, dar memoria nu le-a scăpat din atenție. Perioada s-a suprapus cu etapa finală a Operațiunii „Leul de Mare”, în care Marea Britanie era supusă unor puternice raiduri aeriene ale forțelor germane, cu schimbarea strategiei de război a Reichului și cu primele luni ale Operațiunii „Barbarossa”. În lunile din toamna anului 1940, perioadă în care Maximilian Hacman s-a adaptat la noua situație, Anglia și capitala acesteia au fost supuse unor bombardamente sistematice. Orașele germane nu au cunoscut, decât parțial, rigorile și efectele devastatoarelor bombardamente efectuate de Luftwaffe. Încercările Royal Air Force de a rezista în fața ofensivei aeriene au făcut posibile atacuri aeriene și asupra orașelor germane. Berlinul, aflat la o oarecare distanță de aerodromurile de pe care decolau avioanele britanice, oferea locuitorilor săi un anumit confort. Spaima bombardamentelor și a distrugerilor care le acompania era mică printre berlinezi. La începutul ostilităților militare, populația berlineză a rămas mai degrabă circumspectă, fără să manifeste entuziasm, dar nici fără să-și arate teama față de eventuale consecințe. Dar acestea nu au lipsit din viața cotidiană a locuitorilor capitalei Reich-ului nazist și nici din memoria supraviețuitorilor. Primele consecințe au fost introducerea cartelelor alimentare, restricțiile de mișcare în oraș, mai ales pe timpul nopții și obligativitatea camuflajului. Aceste măsuri au schimbat realitățile cotidiane ale berlinezilor. Din vara anului 1940 au apărut pe cerul Berlinului primele avioane britanice, din august – septembrie 1940 până la finele lui 1941 capitala germană fiind bombardată periodic⁵.

Max Hacman a sosit la Berlin dintr-o țară care nu cunoștea, în mod direct, efectele bombardamentelor aeriene. Dar se pare că avea o minimă pregătire, deoarece nu a fost surprins de primul bombardament la care a fost martor. Încă din noaptea de 24 spre 25 octombrie 1940, a fost martorul primei experiențe. „Chiar în prima noapte, de luni spre marți, un alarm care vestea apropierea avioanelor de bombardament engleze, ne silește să părăsim paturile noastre pe la mieznoapte, să ne îmbrăcăm și să coborâm în adăpostul din beci. Aici am stat cam o oră, până ce, un «Entwarnung», ne-a permis să ne întoarcem iar în paturile noastre”⁶.

Frica de atacurile aeriene britanice nu era atât de mare la acel moment printre locuitorii Berlinului. Deși primele bombardamente nu au fost constante, ele au amintit berlinezilor că sunt în război și că în viitor se puteau produce atacuri cu consecințe mai grave. Mărturia lui Hacman este o dovadă în acest sens: „Dar la al doilea alarm, de la orele 3 dimineața, nu m-am mai sculat și nici la alarmele de mai târziu. Căci ulterior m-am încredințat că stricăciunile făcute de bombardamentele engleze sunt atât de mici, încât probabilitatea de a fi lovit de o bombă mi s-a părut foarte mică. Mutându-ne mai târziu în pensiune am auzit că și alții rămâneau

⁵ Bombardamentele au încetat în 1942, fiind reluate, devastator, în campania aeriană anglo-americană din anii 1943–1945, care a distrus marele oraș. Cf. Cyril Buffet, *Istoria Berlinului de la origini până în zilele noastre*, traducere de Cristian Jinga, București, Editura Corint, 2002, p. 51.

⁶ Max Hacman, *În refugiu. 25 iunie 1940 – 19 decembrie 1940*, S.J.I.A.N., Fond Colecția Manuscrise, vol. I, d. 1814, p. 155 (în continuare se va cita: Hacman, d.1814).

liniștiți în pat. La aceste bombardamente este pericolul mai mare de a fi lovit, pe stradă, de schijele grenadelor, trase de tunurile antiaeriene, decât de bombele engleze. Pe de altă parte, atacurile engleze asupra Berlinului sunt chiar rare, fiindcă englezii, fie nici nu vin până aici, fie că sunt alungați de apărarea germană⁷.

Întrădevăr, în multe situații, haosul de pe străzi era dublat de resturile bombelor trase de tunurile antiaeriene, care odată căzute la pământ, produceau pagube. De exemplu, în timpul bombardamentului din 14 noiembrie, 36 de bombe trase de antiaeriana germană au explodat în stradă după cădere⁸. La fel de adevărat este că pierderile britanicilor erau mari. În același raid din 14 noiembrie, 10 din cele 25 de bombardiere au fost doborâte⁹.

În general, sentimentul pe care îl degajă amintirile lui Hacman din această perioadă era că trăia în afara perimetrului supus legilor războiului sau cel puțin departe de linia unui imaginar front. Scena care narează primele zile ale șederii sale la Berlin este scrisă ulterior, când amintirea despre starea de spirit care l-a cuprins s-a estompat. Nici măcar nu amintește de bombardamentele din 27 și 28 octombrie¹⁰. O dovedește caracterizarea generală pe care o dă bombardamentelor: „De fapt, în primele două luni ale petrecerii noastre la Berlin am avut abia trei atacuri mai serioase din partea englezilor. La unul din ele, din 2 spre 3 noiembrie, o bombă a căzut pe o stradă din vestul Berlinului. Dar când am trecut, puține zile în urmă pe acolo, n-am văzut decât doar biete geamurile sparte, la o casă de 4 etaje. La alt atac, o bombă a incendiat un depou de lemne, provocând incendieri care însă au fost imediat stinse. Tot așa, să fi căzut o bombă în spitalul Virchow, situat și el cam la periferia orașului. Impresionant a fost, pentru mine, al treilea bombardament englezesc, din care am auzit însă numai detunăturile bateriilor germane din Anhalter-Bahnhof, unde așteptam, în noapte de 21 spre 22 noiembrie, trenul meu spre München”¹¹.

Evidențele nu s-au dovedit alarmante în această primă perioadă a șederii sale la Berlin. Bombele lansate de puținele raiduri aeriene britanice asupra Berlinului nu păreau să tulbure viața locuitorilor în mod semnificativ¹². Nici la 15 decembrie, martor al un alt atac aerian, nu și-a arătat panica în paginile *Jurnalului*. Hacman își

⁷ *Ibidem*, p.156.

⁸ Roger Moorhouse, *Berlin at War*, New York, Basic Books, 2012, p.156.

⁹ *Ibidem*, p.155.

¹⁰ Despre acest raid amintește un alt român, prezent în Berlin la acel moment. Vezi Dumitru Cristian Amzăr, *Jurnal berlinez*, ediție de Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr, București, Editura România Press, 2005, p. 205

¹¹ Hacman, d. 1814, p. 156. În noiembrie, bombardamentele au fost substanțiale și R.A.F. a reușit să ajungă deasupra orașului la ore de seară, beneficiind de întunericul lăsat mai devreme. Bombardamentul din 14 noiembrie a avut loc la ora 21. Cf. Roger Moorhouse, *op. cit.*, p. 144.

¹² Și alte mărturii susțin aceeași situație. Locuitorii marilor orașe germane care umpleau restaurantele, refuzau să se mai adăpostească în pivnițe, în vreme ce alții plecau acasă cu taxiul în timpul alarmelor de bombardament. Cf. Victor Klemperer, *I shall bear Witness: The Diary of Victor Klemperer 1933–1941*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1998 p. 360.

amintea doar că bombele englezilor au defectat o linie de suprafață a metroului și au spart mai multe geamuri, între care „două mari vitrine” de la un magazin¹³.

Realitățile războiului aerian au continuat să fie prezente în cotidianul berlinezilor și și-au făcut loc în intimitatea *Jurnalului* lui Hacman. La nici o săptămână de la bombardamentul anterior, el nota despre primul raid englez care a făcut victime printre locuitorii capitalei Germaniei naziste. Dar nu din propria sa observație, ci din „Berliner Bösen Zeitung”: „Atacul aerian englez asupra Berlinului, din noaptea de 20 spre 21 decembrie, a produs 39 de morți. Era cel mai grav atac până acuma. Bombele au căzut în diferite centre ale Capitalei, ca la Hallesches Tor și chiar în apropierea Domschke, aproape de fostul palat imperial. A doua zi am vizitat noi doi împrejurimile Domului. Aproape de el am văzut, în mijlocul străzii, un gard care acoperea borta, făcută de o bombă. Casele din apropiere aveau aproape toate geamuri sparte. În altă stradă, din apropiere (Klosterstrasse), am văzut o casă de vreo trei etaje în care se găsea o fabrică de tricotaje. Asupra acestei case a căzut o bombă incendiară care a și produs un incendiu. Totuși, la intervenția grabnică a pompierilor, focul a fost stins, astfel că numai acoperișul a fost mistuit. În schimb, focul pare că a aprins cantitățile de lână care se găseau în casă și din care zăceau două mormane în stradă. Am mai văzut marele magazin «Awag», despre care mi s-a spus că a suferit foarte mult. Totuși l-am găsit aproape neatins. Numai pe acoperiș am văzut mai mulți lucrători, îndepărtând stricăciunile, la aparență ușoare, cauzate. Atât! Și cu ocazia aceasta ne-am convins că se exagerează foarte mult. Totuși, cei 39 morți dovedesc că englezii au avut un succes remarcabil”¹⁴.

Erau primele efecte ale escaladării violenței. Dacă la început adversarii nu au utilizat mijloace de distrugere masive, pe parcursul bătăliei aeriene și-au făcut loc tehnici care au sporit considerabil forța de distrugere. Cu toate acestea, Hacman asistă pasiv, menționând bombardamentele într-o reflecție la finalul anului 1940 ca pe un efect secundar al unui război care stagnează. El pune pe seama propagandei marile distugerii care au dus la ruina unor orașe britanice care „continuă să existe, mai ales Londra, [...] în ciuda germanilor”¹⁵. Amintește de raidurile aeriene asupra orașelor Köln sau Hamburg, dar nu le atribuie un efect devastator, care să contribuie la o decizie militară. „Colonia în vest și Hamburg și Bremen în nord, sunt mai des atacate, dar și aceste orașe există, în ciuda, de data aceasta, a englezilor. În Colonia chiar singur m-am putut încredința că populația nu se sinchisește câtuși de puțin de bombardarea engleză. Iar în Berlin vin englezii foarte rar, câteodată trec 8–10 zile, până ce aruncă și aici bombele lor și atunci efectele produse nu sunt tocmai mari. Un singur bombardament, cel din 20 pe

¹³ Hacman, d. 1814, p. 181.

¹⁴ Max Hacman, *În refugiu. 25 iunie 1940 – 19 decembrie 1940*, S.J.I.A.N., Fond *Colecția Manuscrise*, vol. II, d. 1815, p. 5 (în continuare se va cita: Hacman, d. 1815).

¹⁵ *Ibidem*, p. 14.

21 decembrie, a fost cu efect, deși am impresia că nici acest efect nu este tocmai impresionant pentru un oraș de 4 milioane”¹⁶.

Raidul din noaptea de 20–21 decembrie a fost de amploare mai mare, atacurile având loc în două rânduri, la orele 5 și 7 dimineața. Ulterior, până în martie R.A.F. nu a mai angajat avioanele deasupra Berlinului, atacurile fiind fără intensitatea din iarnă până în septembrie 1941¹⁷.

În primele două luni ale anului 1941. Hacman nu amintește nimic despre radurile aeriene și cortegiul lor de distrugerii. Abia la 13 martie își face loc în *Jurnalul* lui Hacman prima detaliere a unui asemenea raid. „Astăzi noapte englezii au bombardat iarăși Berlinul. Vedeam pe fereastră cum reflectoarele germane prinseseră un avion englez în luminile lor. Aflu, a doua zi, la masă că în Schlossberg ar fi fost lovite două case particulare, iar într-una din ele ar fi omorât vreo cinci persoane în adăpost”¹⁸. Pe parcursul primăverii, Hacman mai amintește de bombardamentele R.A.F., care devin un fapt divers în paginile *Jurnalului*. Dar nu uită să consemneze distrugerile, chiar dacă nu i se par remarcabile, ale atacurilor din 23 martie, 9 aprilie, 16 aprilie, 11 mai¹⁹. Cu toate acestea, starea de spirit a lui Hacman se schimbă atunci când notează că bombardierele engleze „reșesc să distrugă două case, nu tocmai departe de noi”, când numărul lor se întetește „trei nopți una după alta” și, mai ales, când lovesc opera, „pe care noi am părăsit-o în aceeași seară”²⁰.

După 22 iunie 1941, observațiile și însemnările sale memorialistice au fost subordonate campaniei militare antisovietice. Paginile care descriu luptele din est sunt numeroase, dar sursa sa de informare rămâne presa germană, aflată sub controlul strict al cenzurii. În trecut, amintește și de un bombardament al aviației sovietice din 7 august 1941: „Noaptea, un atac prin surprindere și fără alarmă din partea rușilor. Efectul foarte slab”²¹. Devine mult mai îngrijorat de creșterea distrugerilor ca urmare a bombardamentelor britanice pe parcursul verii și toamnei anului 1941. Chiar dacă le amintește fugitiv, se pare că efectele sale asupra lui Hacman au început să apară ca îngrijorătoare. Convingerea că se va întoarce în România îl face, în opinia noastră, să le lase în plan secund. Dar psihologic, intensitatea acestora este narată sugestiv: „Astăzi noapte am avut un mare bombardament, care a durat cam 2 ceasuri. Ziarele

¹⁶ D. C. Amzăr pare să fi fost la fel de puțin impresionat de efectele atacurilor aeriene britanice asupra Germaniei. „Englezul este rezistent și știe să rabde. Aș vrea să văd atmosfera din Berlin dacă englezii ar fi bombardat la noi cum am bombardat noi Londra”. Cf. Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 243.

¹⁷ Roger Moorhouse, *op. cit.*, p. 144.

¹⁸ Hacman, d. 1815, p. 65.

¹⁹ Atacul din 9 aprilie îl impresionează mai mult pe Amzăr, care nota: „Azi noapte – o noapte neagră, o noapte grea! Englezii au făcut o admirabilă demonstrație, aruncând bombe incendiare în centrul Berlinului”. Cf. Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 249.

²⁰ Hacman, d. 1815, p. 80.

²¹ *Ibidem*, p. 134.

anunță: 30 morți și 72 răniți”²². Ultima însemnare, din 8 septembrie, este revelatoare: „Astăzi englezii au revărsat un adevărat potop de bombe asupra Berlinului. Vor fi iarăși victime”²³. Dintre toate efectele războiului, bombardamentelor le sunt alocate cele mai multe comentarii în paginile caietului universitarului cernăuțean, ceea ce arată că, prin efectele lor, atacurile aeriene reprezentau cel mai serios pericol pentru capitala germană în anii 1940–1941.

Situația alimentară

O problemă cu care capitala Reich-ului s-a lovit de la începutul războiului fost situația alimentară. Raționalizarea alimentelor și a produselor de strictă necesitate a lovit nu numai în populația berlineză. Hacman nu a insistat asupra acestui aspect, dar în câteva rânduri problema apare în paginile *Jurnalului*. El a sesizat aceste realități încă din prima săptămână a șederii sale. „Mâncarea, ca să zic, este berlineză, devenită și mai berlineză, în urma sistemului cu cartele de război. Cafeaua de dimineață – un simulacru. La prânz și la cină, foarte puțină carne, servită în felii de o grosime imaginară. Mai mult zarzavat, varză, salată, morcov. Doar cartofi și pâine mai abundent. Când și când pește. Scurt, rămâi sătul cam trei ore. Norocul nostru sunt proviziile aduse din țară, mai ales grăsimile, care la mâncărurile din pensiune lipsesc cu totul”²⁴. Masa berlinezului în acea perioadă era abundență în produse calorice care săturau repede (cartofi, legume, paste făinoase), dar lipsa cărnii sau a produselor lactate îi afecta și pe străini²⁵.

Universitarul cernăuțean vede limpede realitățile. Populația a fost împărțită în mai multe categorii în funcție de natura muncii prestate. Fiecare individ era înregistrat de autoritățile orașului și primea așa-numitele Marken, cărți de rație codificate pe culori (albastru pentru carne, galben pentru lactate, alb pentru zahăr etc.) Pe ele era trecut gramajul (de ex. 500 de grame de carne, 270 de grame de grăsimi, 290 de grame de zahăr pe săptămână pentru un consumator normal). Cei cu munci grele primeau mai mult. Și celelalte mărfuri fuseseră raționalizate: săpunul, încălțăminte, îmbrăcăminte. Acestea din urmă au fost reglementate tot după un sistem cu puncte. Fiecare consumator primea un număr de puncte: 100 pentru un adult, 70 pentru un copil, 60 pentru un adolescent. Prețurile erau fixate: 18 puncte un costum, 14 – un pulover, 10 – o pereche de chiloți²⁶. Deținerea

²² *Ibidem*, p. 141.

²³ *Ibidem*, p. 142.

²⁴ Hacman, d. 1814, p. 158.

²⁵ Săptămânal, se puteau achiziționa la liber: 450 grame de carne, 200 de grame de unt și 63 de grame de brânză. La finele lui 1940, rația la pâine era de 2 250 de grame săptămânal și a continuat să scadă pe parcursul anului următor. În 1941 a scăzut și rația la carne, la 400 de grame. Cf. Norbert Frei, *Statul Führerului. Regimul național-socialist, 1933–1945*, traducere de Irina Cristea, București, Grupul Editorial Corint, 2007, p. 160; Roger Moorhouse, *op. cit.*, p. 84.

²⁶ Roger Moorhouse, *op. cit.*, pp. 83–84.

unei cartele nu era întotdeauna suficientă pentru aprovizionare. Maximilian Hacman, care stătea în Institut, nu și-a făcut această problemă. Nici situația financiară a sa nu era modestă. Un berlinez mediu câștiga 220 de ReichMark lunar²⁷. În schimb, el avea o indemnizație de 1 000 de mărci, plus salariul de universitar la București²⁸. În schimb, sesizăm lipsa unor produse care la București erau mai ușor de procurat față de capitala germană. „Toate alimentele sunt cartelate, dar trebuie să admit că porțiile primite cu acele cartele nu sunt tocmai mici. Doar că se poate întâmpla ca unele din aceste articole, ca de ex. cârnaț și jambon, momentan să nu se găsească. Oricum, pâinea și cartofii sunt în cantități suficiente și de bună calitate. Tot astfel sunt și tot felul de îmbrăcăminte și stofe cartelate, ele vânzându-se numai cu «puncte». Astfel, de ex. pentru un palton de iarnă pentru domni, trebuie să dai 120 puncte. Apoi, cumpărându-ți, de ex., un rând de haine – atât este admis – alt rând nu poți cumpăra altă haină, dacă ai epuizat cartelul cu puncte, eliberat pentru un an”²⁹.

Situația a început să devină îngrijorătoare la începutul toamnei anului 1940. Berlinezii își făceau din ce în ce mai multe probleme cu aprovizionarea, după ce constataseră penuria de alimente și de marfuri de strictă necesitate pe piața liberă. Raționalizarea, înghețarea salariilor sau penuria alimentară a început încă din anul 1938 și s-a acutizat în timp. La fel de adevărat este că, față de țările ocupate, situația în Germania era mai bună³⁰. Apariția pieței negre este sesizată de Hacman, dar relațiile sale în mediile intelectuale i-au permis să își facă rezerve. Nu este întâmplător că mulți dintre universitarii cu care se întâlnea aveau intrare la ministrul nazist al Educației, Bernhard Rust. Ca și Wilhelm Frick sau Walther von Brauschitsch, Rust era direct implicat în afacerile de pe piața neagră³¹. Hacman compara realitatea germană cu cea din România, o țară agrară, unde problema aprovizionării cu alimente era diferită³². Dar el nu avea informații despre nemulțumirile acumulate în România din cauza prezenței tot mai numeroase a soldaților din Misiunea Militară Germană. Decretul *Schlepperlass*, din octombrie 1940, permitea soldaților germani aflați în străinătate să aducă în Reich alimente sau mărfuri, considerate de uz personal, atât cât puteau căra. Aceste Carte Albe le ofereau șansa de a goli rafurile magazinelor din țările ocupate³³. Chiar membrii Institutului primeau alimente din țară. În schimb, produsele de lux au devenit tot

²⁷ *Ibidem*, p. 164.

²⁸ Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940–1945)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 100.

²⁹ Hacman, d. 1814, p. 159.

³⁰ Robert Gellately, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany*, Oxford, 2001, p. 184.

³¹ Roger Moorhouse, *op. cit.*, p. 98.

³² Membrii corpului diplomatic și cei ai Institutului își asigurau un surplus de alimente venite din România prin curierii diplomatici. Nicolau Sombart, fiul sociologului Werner Sombart și al Corinei Leon, amintește de acest fapt. Cf. Nicolaus Sombart, *Tinerete în Berlin, 1933–1943. O relatare*, traducere de Magdalena Mărculescu, București, Editura Univers, 1999, p. 86.

³³ Roger Moorhouse, *op. cit.*, p. 95.

mai greu de găsit. Cafeaua naturală era un astfel de produs. Ea fusese înlocuită de Ersatz, un înlocuitor făcut din malț prăjit sau din cicoare³⁴.

Ceea ce l-a uimit pe Hacman a fost „corectitudinea” germanilor. Cum imaginea generală asupra românilor pe care o aveau germanii era cea a corupției și a mentalizărilor levantine, Hacman amintește că aceste metehne i-au cuprins și pe berlinezi. „Tot în Institut, servitorul nostru, Fuhrmann, un sas adus de Pușcariu din țară, îmi istorisește că, dându-i șefului de poliție de pe «Adolf Hitler Platz», cartele de unt și de carne, a primit de la el adresa unui depozit de benzină unde a cumpărat benzină, care de altfel nu se poate cumpăra liber”. Dar s-a adaptat repede la situație, profitând și de statutul său, de oficial, aflat în Germania. „De altfel, îmi mai spune Filuța, că tot cu ajutorul unor cartele de carne a reușit să cumpere într-o magazie cei mai fini ciorapi de mătase. Întâia dată când a mers cu doamna Vinulescu să cumpere astfel de ciorapi, vânzătorul chiar i-a spus acestei doamne: «Dar acum capăt multe cartele! Să nu se mai vorbească de corupție în România!»”³⁵.

În general, în anii 1940–1941, situația nu se agravase foarte tare, în ciuda unor mărturii care susțin contrariul. În magazinele mici, vânzătorii nu își permiteau astfel de atitudini, fiind mult mai vulnerabili decât cei care aveau stocuri en gross³⁶. Hacman, ca și alți români ajunși în Germania în acele timpuri, încearcă să justifice metehnele românești prin comparație. La fel de condamnabilă i se pare și relatarea Idăi Brăileanu, care lucra pentru Centrala Crucii Roșii din Berlin, care „ne istorisește, între altele, că a avut ocazia să spună unor domni de la conducerea lagărelor de refugiați că în unele lagăre comandantii, ajutați de bucăterese, fură proviziile refugiaților, care apoi capătă mâncare foarte proastă. Doamna Brăileanu îmi mai zice că și, de altfel, se întâmplă asemenea lucruri în Germania chiar și în cercurile ofițerilor! [...] Aflu că și în lagărele din Gleiwitz refugiații sunt furați la bucătărie”³⁷.

Raționalizarea alimentară i-a stânjenit în mod diferit pe locuitorii metropolei. Unii chiar și-au amintit de anii Primului Război Mondial. Amintirile lor, deși estompate de cele două decenii trecute, par vii când compară situația din 1940 cu cea de la 1917 sau 1918. „Aflu zicându-se că în acest război întreaga viață este mai bine organizată decât a fost în războiul mondial, cum că și cartelarea ar însemna o reglementare potrivită a traiului”³⁸. Și mărturia lui Kempeler este asemănătoare. El își pune problema dacă senzația era aceeași pe stomacul plin și pe stomacul gol. Germanii au uitat de Primul Război Mondial, concluziona profesorul din Dresda³⁹.

³⁴ Victor Klemperer, *op. cit.*, p. 360. Profesorul german amintește, în mai multe rânduri de faptul că femeile găseau mai greu articole de îmbrăcăminte decât bărbații. Cf. *ibidem*, p. 426.

³⁵ Hacman, d. 1815, p. 140.

³⁶ Robert Gellately, *op. cit.*, p. 162.

³⁷ Hacman, d. 1815, p. 82.

³⁸ Hacman, d. 1814, p. 163.

³⁹ Victor Klemperer, *op. cit.*, p. 409.

Scena culturală. Evadarea din cotidian

În pofida restricțiilor legate de desfășurarea războiului, locuitorii Berlinului au încercat să trăiască clipa, manifestând un comportament identic sau cât mai aproape posibil cu cel din perioada de pace. Hacman ne oferă numeroase exemple ale lumii culturale germane, adaptată la restricțiile războiului. Un bun prilej de a-și completa cunoștințele din mediul academic german a fost participarea sa la evenimentele culturale care se desfășurau aproape nestingherit în capitala Germaniei: spectacole variate de operă, teatru și cinema. Apetitul germanilor pentru domeniile culturii moderne venea din nevoia de deconectare și distragere de la problemele războiului. Nicolaus Sombart amintește că teatrul a ocupat în primii ani de război cea mai mare parte a timpului liber al berlinezilor: „Ceea ce se întâmpla pe scenele berlineze se situa, ca activitate culturală, în contrast puternic cu decăderea manifestată în literatură și arte plastice, urmare directă a politicii culturale oficiale”⁴⁰. Participarea la spectacole sau excursiile frecvente reprezentau reacția la scăderea consumului bunurilor materiale⁴¹. Prins în acest blocaj, Hacman participă la evenimentele culturale, chiar dacă *Jurnalul* său nu le amintește decât pe cele care aveau legătură cu misiunea sa. Aceste evenimente îi prilejuiesc varii comentarii, critice sau apreciative. Așa a fost la piesa *Gregor și Heinrich* a poetului Erwin Guido Kolbenheyer, văzută în ianuarie 1941 la Schillertheatre. A apreciat încercarea de inversare a rolurilor istorice a Papei Grigore al VII-lea și a împăratului german Heinrich al II-lea, dar jocul actorilor l-a decepționat⁴². Aceeași părere o avea și despre prestația artiștilor în opera *Madame Butterfly*, văzută în februarie la Volksoper. Cu altă ocazie era satisfăcut de jocul actoricesc, dar nu îl atrăgea tema. Piesa *Die Gattin*, de Johann von Bokay îi prilejuiește următoare reflecție: „Piesa este bine jucată, deși subiectul este foarte urât și anost: un bărbat care își înșeală nevasta pentru a se împăca, totuși, la sfârșit cu ea. Dar autorul este un ungar și directorul Teatrului «Arpad Bubik», tot așa”⁴³. Cum Institutul Român din Berlin avea între obiectivele sale combaterea propagandei maghiare, mai ales în problema Transilvaniei, comentariile sale trebuie înțelese în context. În aprilie, a putut asista la un spectacol de teatru, cu piesa *Die Nacht in Siebenbürgen*, despre care nota: „Piesă cam mediocră, dar totuși de propagandă maghiară în Germania”⁴⁴. Alte spectacole l-au impresionat. „A fost ceva divin!”, nota Hacman, la 10 februarie, despre concertul simfonic dirijat de Herbert von Karajan⁴⁵ la Staatsoper și despre recitalul pianistului

⁴⁰ Nicolaus Sombart, *op. cit.*, p. 196.

⁴¹ Norbert Frei, *op. cit.*, p. 131.

⁴² Hacman, d. 1815, p. 31.

⁴³ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 56. Herbert von Karajan (1908–1989) – dirijor austriac, cu origini aromâne. S-a alăturat Partidului Național-Socialist din 1933. A fost dirijor șef la Ulm, Salzburg, Aachen și Viena. Din 1938 a dirijat la Opera de Stat din Berlin. Hitler l-a apreciat și a creat pentru el, în 1939, titlul de „dirijor național” la Filarmonica din Berlin.

Walter Giesecking⁴⁶. La finalul lunii martie a fost invitat de dr. Baatz și Akademisches Ausländeramt la Staatsoper, pentru un recital simfonic pe piesa *Vrăjitoarea*, ocazie de a o vedea pe mezzosoprana Margarete Klose, o favorită a regimului nazist. „A fost o seară admirabilă”⁴⁷.

Alteori, participarea la aceste evenimente era un prilej de a-și îmbogăți cunoștințele din mediile academice germane sau de a strânge legăturile cu acestea. La 30 martie, a participat la un concert organizat la Hochschule für Musik, sub bagheta dirijorului Clemens Schmalistich. Era dezamăgit de absența lui Paulian, deoarece după concert dr. Scherer pregătise o masă la Ausländeramt⁴⁸. Același obiectiv urmărit de Institut l-a determinat să participe, în aprilie, la spectacolul de la Theater am Kurfürstendamm „în care ne dansează două artiste de la Staatsoper, dintre care una, Yvone von Zoldy, este fiica domnului Giovăneanu de la Legația română. A dansat bine românca berlineză”⁴⁹. Și spectacolele sopranei Viorica Ursuleac, orginară din Bucovina, au fost vizionate de Hacman, împreună cu membrii Institutului. Legăturile româno-germane trebuiau să fie popularizate de Institut, prezența sopranei cernăuțene neputând să îi scape⁵⁰. Surprinde într-o oarecare măsură faptul că și-a amintit prezența la aceste evenimente mondene doar în lunile februarie – aprilie 1941, deși șederea sa în capitala Reich-ului a fost mult mai lungă.

Hacman apreciază, în schimb, foarte mult excursiile în natură, în afara Berlinului sau în Germania, chiar și pentru că unele dintre ele îi amintesc de Bucovina natală. În urma unei excursii la Magdeburg, organizată pentru corpul diplomatic de Oberbürgermeister Markmann și Ausländeramt der Dozentenhaft Berlin, notează sec următoarele: „Ni se dă un banchet la primăria orașului, la care eu șad la dreapta domnului de casă, căruia îi închin o cuvântare de mulțumită. Seara suntem invitați într-un teatru de varieté al lui K.d.F.⁵¹. Vizităm Institut für Bauforschung, casa bolnavilor din localitate și un spital”⁵². Mult mai clare sunt impresiile sale despre călătoriile pe care și le-a permis în afara Berlinului. Anchetele, sondajele, vizitele și reportajele despre oameni și locuri conferă savoare Germaniei din timpul războiului. *Jurnalul* său abundă în descrieri ale decorului natural al Germaniei. Cum acestea au fost făcute în

⁴⁶ *Ibidem*, p. 56. Walter Geisecking (1895–1956) – compozitor și pianist german, cu o carieră internațională strălucită. A locuit în Germania în anii războiului, unde a condus mai multe organizații culturale, fiind acuzat apoi că a colaborat cu nazismul și că a avut atitudini antisemite.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 71. Margarete Klose (1899–1968) – mezzosoprană la Ulm, Kassel, Mannheim și Berlin. Între 1936 și 1942 a concertat la Festivalul din Bayreuth, câștigându-și notorietatea pentru rolul lui Bragăne, din *Tristan și Isolda*. În 1941, era angajată Operei de Stat din Berlin.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁵⁰ Despre Viorica Ursuleac, D. C. Amzăr nota în februarie: „Mare nume în lumea artistică a Germaniei; voce minunată”. Cf. D. C. Amzăr, *op. cit.*, p. 235. Hacman își amintea de un concert al sopranei la Staatsoper, din 9 aprilie, chiar în seara dinaintea unui bombardament care va lovi și clădirea Operei berlineze. Cf. Hacman, d. 1815, p. 80.

⁵¹ Este vorba de organizația Kraft durch Freude (Putere prin Bucurie), o anexă a Partidului Național-Socialist.

⁵² Hacman, d. 1815, p. 85.

marea lor majoritate în primăvara și vara anului 1941, când și vremea o permitea, dorul de Bucovina era întreținut de șansa crescândă de a se reîntoarce.

Primele călătorii le face în interesul Institutului, dar multe sunt simple escapade de recreere. Membrii Institutului și câțiva reprezentanți ai Legației au organizat la începutul lunii mai o excursie în împrejurimile lacurilor de la Wannsee, lângă Potsdam⁵³. Pe aceeași linie se înscrie plimbarea făcută câteva zile mai târziu la Potsdam, împreună cu studenții pe care îi avea sub observație. „Facem cu studenții români o excursie la Potsdam, unde admirăm Palatul Sans Souci și parcul. E o splendoare. Excursia este foarte reușită”⁵⁴. Altădată este doar în compania soției: „Luăm parte la o excursie aranjată de Humboldt Klub, cu un vapor pe Havelsee, de la Spandau până dincolo de Potsdam, la Luftschiffhafen. A fost o excursie foarte frumoasă”⁵⁵.

Deși nu reprezintă singura pată de culoare a *Jurnalului*, unele descrieri merită amintite, mai ales că sunt impresiile cele mai puternice ale unei lumi aparent departe de război. Acesta este oricum prezent pretutindeni. „Facem o frumoasă plimbare dimineața la Grunwaldsee și Hunderkehlesee, iar după masă, cu Pușcariu, la Ruhleben, discutând acel mare eveniment și aspectele sale pentru România, care intră și ea în război”⁵⁶, nota în iunie 1941.

Cea mai detaliată descriere o face excursiei efectuată în luna iunie, „de Rusaliile nemțești”, la Dresda, împreună cu Ovidiu Ciordaș, consilier de presă de la Legația României. „A fost o excursie cât se poate de reușită datorită, mai ales, timpului foarte frumos. Regiunea prin care trecem ne arată în schimb când păduri de pini, când câmpii mănoase și curate, ca un strat de grădină. În Dresda, petrecem două zile foarte plăcute la Luiza și Grete Lorber. Vizităm orașul cu un Schwasserundschampt, palatul regal, unde ne impresionează expunerile ghidului, fost servitor regal, Grune gewolbe, Zwinger, Brühl Terasse și facem excursie la Schmitz Weisser Hirsch și Pillnitz”. Un accident a făcut ca această plimbare să i se întipărească în minte. „La ultima excursie, la castelul Pillnitz, eram aproape să devenim victime ale unui naufragiu, îndoindu-se cârma vaporului nostru supraîncărcat de excursioniști, printre care foarte mulți copii. După unele manevre ale căpitanului, vaporul nostru totuși s-a îndreptat spre mal, unde s-a împotmolit în apele tulburi ale Elbei. Un marinar ne-a liniștit cu cuvintele «e noroc că am scăpat, căci dacă păteam asta sub podul sub care tocmai treceam eram pierduți». Ce ciudată mai este și viața asta. Alte vapoare care treceau pe lângă noi, ne-au adus apoi la Dresda”⁵⁷.

Concluzii

Informațiile pe care le oferă *Jurnalul* sunt diverse și ne arată o lume prinsă în malaxorul războiului, în încercarea de a se adapta unor realități pentru care germanii nu

⁵³ D. C. Amzăr, *op. cit.*, p. 253.

⁵⁴ Hacman, d. 1815, p. 95.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 128.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 117.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 106.

fuseseră pregătiți, în ciuda propagandei deșănțate și a dorinței conducerii național-socialiste de a purta războiul, cu toate consecințele sale. Aspectele cel mai vizibile, bombardamentele sau restricțiile impuse de acestea, sunt primele imagini surprinse. La fel de vii sunt și notele dedicate scenei culturale. Altele, cum ar fi problemele de aprovizionare a berliezilor, sunt mai discrete. Dar, din fiecare răzbate neliniștea universitarului cernăuțean față de realitatea cea mai prezentă: războiul.

Dintre toate efectele războiului, cele mai multe comentarii în paginile lui Hacman sunt dedicate bombardamentelor. De la primele experiențe, din octombrie – decembrie 1940 până la cele din finele verii ale anului următor, Hacman își schimbă atitudinea. Dacă la început le privește ca pe ceva fără pericol, înțelegerea atacurilor și, mai ales, creșterea eficienței flotei R.A.F., i-au creat mai mult decât un disconfort nocturn. Handicapul informațional față de efectele raidurilor a fost compensat de propriile experiențe. El notează atât pagubele materiale întâlnite personal, cât și numărul victimelor, fiind tot mai impresionat de acestea. La fel, germanii priveau atacurile britanicilor cu sentimente împrăștiate, între speranța că reprezintă ceva trecător, inerent într-un război modern, și că, în fapt, erau mesagerii unui viitor mult mai sumbru.

O problemă care s-a agravat constant a fost cea alimentară. Introducerea cartelelor și raționalizarea au generat numeroase nemulțumiri în rândul locuitorilor capitalei germane. Hacman, ca membru al Institutului și apropiat al cercurilor diplomatice, a reușit să-și procure mai ușor atât alimentele, cât și produsele de larg consum. Însă nu i-a scăpat atenției realitățile cu care populația s-a confruntat. A fost chiar inițiat în dedesubturile aprovizionării de pe piața neagră sau a modalităților de eludare a sistemului. Mărturiile sale, deși puține comparativ cu realitățile, ne descriu situația generală în culori foarte vii. El surprinde mentalități, stări de spirit, atmosfera berlineză cu structurile ei cotidiene fiind mult mai bine nuanțată de mărturiile sale.

Nici viața culturală a Berlinului aflat în război nu îi este străină. Deși narează evenimentele culturale la care a participat doar pentru un interșițiu relativ scurt față de perioada rezidenței sale în capitala germană, Hacman își face impresii divergente. Este mai degrabă convergent când critică evenimentele culturale organizate de propaganda maghiară. În schimb, apreciază opera și concertele simfonice mai mult decât evenimentele din lumea teatrală. Nu a lăsat să îi scape marile nume ale vieții culturale, fără să ascundă că unele erau favorite ale elitelor naziste. La fel de vii sunt și clipele rememorate când poate părăsi capitala pentru a se delecta în mediul natural din împrejurimi. Deși unele escapade trădează dorul de Bucovina natală, Hacman mai adaugă mărturiei sale un aspect prea puțin cunoscut. El surprinde o Germanie idilică, rustică, chiar pastorală, care nu are nicio legătură cu desfășurarea războiului. Acompanied de diverși cunoscuți, alături de care vorbește mai ales despre război, imaginile care sunt lăsate *Jurnalului* său arată o atmosferă pacinică, fără intervenția brutală a realităților conflagrației. Putem conchide că Berlinul lui Hacman este redat plastic, în culorile, chipurile și imaginile sale, dar fără să poată să scoată din scena sa realitatea imediată: cea mai mare conflagrație mondială.

CONSIDERAȚII ISTORICO-GEOGRAFICE PRIVIND DINAMICA MODULUI DE UTILIZARE A TERENURILOR ÎN COMUNA FRĂȚĂUȚII VECHI, JUDEȚUL SUCEAVA

VASILICĂ-DĂNUȚ HORODNIC, LUMINIȚA-MIRELA LĂZĂRESCU

Drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava; Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzachi”, Rădăuți
E-mail: vasilica.horodnic@usm.ro; laz_lumi@yahoo.com

Historical-geographical Considerations Concerning the Land Use Dynamics in the Frătăuții Vechi Village, Suceava County

*(Abstract)**

An old village of Bukovina, the Giurgiu's boyar yard, Frătăuții Vechi village has shaped its geographical personality over the years, under the historical evolution of Moldavia and Bukovina, but especially by the impulse of the contemporary society's metamorphoses. The land use represents an ancestral form of the materialization of symbiotic relationships between man and local natural conditions, conditions which were reconfigured over time according to the intentions and needs of society. The purpose of this current scientific approach is to reconstruct the way in which the land is used and its landscape history from the geographical area of the Frătăuții Vechi village over the last 163 years (1855–2018). In order to accomplish this objective, we appealed to the geographical research of old and new cartographic documents, which have been processed with the help of the GIS (Geographic Information Systems) techniques with a benchmark of three years, specific to different historical-geographical contexts: 1855 for the period of Austrian administration, 1978 for the socialist period and 2018 for the capitalist period. The obtained results highlight the territorial distribution of the land use categories according to the natural and social-economic factors, which influenced the dynamics of land use with different frequencies and intensities during the 163 years. The diachronic analysis of land use dynamics proves itself to be helpful for the better understanding of historical development of the landscape, thus substantiating the adoption and implementation of the best land management strategies and measures in the context of sustainable rural development.

Keywords: land use, historical maps, orthophotos, village, Franciscan Land Cadastre.

* Traducere: Luminița-Mirela Lăzărescu.

Introducere

În decursul vechii sale existențe, mediul geografic suferă numeroase metamorfoze genetico-evolutive, ca urmare a perpetuării condiționărilor geografice care se stabilesc între societate și mediul natural. În urma schimburilor diferențiate de materie, energie și informații se produc modificări vizibile în structura, fizionomia și funcționalitatea peisajului geografic, modificări care pot fi evidențiate la nivelul sistemelor teritoriale prin analiza spațio-temporală a modului de utilizare a terenurilor.

Studiul dinamicii componentelor mediului geografic necesită o abordare interdisciplinară, ca urmare a complexității raporturilor care se stabilesc între elementele structurante ale sistemelor teritoriale. În acest sens, în studiul de față se utilizează o abordare analitică, sintetică și diacronică pentru a evidenția evoluția gradului de acoperire și a modului de utilizare a terenurilor în perioada 1855–2018, din cuprinsul uneia dintre cele 114 unități administrativ-teritoriale din județul Suceava, și anume Frătăuții Vechi. Această abordare ne permite să reliefăm cu fidelitate relațiile profunde și complexe ale intercondiționărilor dintre condițiile naturale și condițiile social-economice, relații care imprimă în decursul timpului conversii și schimbări vizibile sub aspect structural-funcțional și fizionomic la nivelul peisajelor geografice, atât la nivel național, regional, cât și la nivel local.

Noțiunea de teren este una integratoare, înglobând o serie de mixturi spațiale, care se manifestă prin juxtapuneri și superpoziții în cadrul complexelor teritoriale și care se individualizează în cadrul mediului geografic ca entități spațiale distincte.

Sintagma „utilizarea terenului” poate fi considerată o formă ancestrală a materializării relațiilor simbiotice dintre om și mediul natural, un mediu reconfigurat de-a lungul timpului conform intențiilor și nevoilor societale. În acest context, avem termeni arhaici care reliefează destul de bine expresia „utilizarea terenului”: braniște, moșie, țarină, imaș, izlaz ș.a.

În abordarea studiilor privind evoluția terenurilor dintr-un areal geografic se utilizează frecvent două sintagme considerate similare, dar care prezintă sensuri diferite și sunt complementare. Prima sintagmă la care dorim să facem referire este aceea a „acoperirii terenurilor”, care desemnează acea suprafață de contact, deci aspectul biofizic și observabil al suprafeței terestre, în timp ce cea de-a doua sintagmă face referire la „utilizarea terenurilor” și desemnează un complex de activități umane (extinderea spațiilor rezidențiale, industriale, comerciale, practicarea agriculturii, turismul etc.), desfășurate în vederea asigurării nevoilor de supraviețuire și îmbunătățirii condițiilor de locuire, deci are în vedere aspectul funcțional al sistemului teritorial. În conformitate cu aceste afirmații, se poate deduce faptul că sintagma de utilizare a terenurilor include și aspectele legate de intervenția umană în cadrul sistemelor naturale. Complementaritatea celor două sintagme reiese din faptul că acoperirea terenurilor reprezintă o sursă de informație pentru utilizarea terenurilor.

Analiza diacronică dintre utilizarea terenurilor din trecut și prezent reprezintă o abordare actuală pentru identificarea schimbărilor peisagistice și cuantificarea relațiilor dintre factorii naturali, socio-economici, culturali, politici, legislativi în contextul dezvoltării durabile.

Aspecte privind fondul funciar în România

Desfășurarea proceselor de inventariere și gestionare a categoriilor de folosință a terenurilor din România se realizează în conformitate cu Legea fondului funciar nr. 18/1991¹, cu modificările și completările ulterioare, precum și cu Legea cadastrului și a publicității imobiliare nr. 7/1996², cu modificările și completările ulterioare. Dispozițiile legilor amintite fundamentează ansamblul de decizii organizatorice care stau la baza identificării tipurilor de terenuri în funcție de destinație, stipulează dreptul de proprietate asupra acestora, precum și condițiile legale de schimbare a categoriei de folosință și a formei de proprietate, înțelegând prin acestea schimbarea categoriei de folosință din agricol în neagricol și invers și transferul din domeniul public al statului în domeniul privat și invers.

În conformitate cu dispozițiile art. 1 din Legea nr. 18/1991, prin fond funciar se înțelege totalitatea „terenurilor de orice fel, indiferent de destinație, de titlu pe baza căruia sunt deținute sau de domeniul public sau privat din care fac parte”³. Conform dispozițiilor aceleiași legi, prin deținători de terenuri se înțelege „titularii dreptului de proprietate, ai altor drepturi reale asupra acestora sau cei care, potrivit legii civile, au calitatea de posesori ori deținători precari”⁴.

Fondul funciar, dreptul de proprietate, precum și celelalte drepturi reale trebuie înregistrate în documente de evidență funciară (cartea funciară) și de publicitate imobiliară⁵. Odată înregistrate în documentele amintite, acestea devin surse de date reale, statistice, care pot fi utilizate în analize ulterioare: produse cartografice privind repartitia în profil teritorial a diferitelor categorii de folosință a terenurilor, grafice sintetice privind evoluția acestora într-o perioadă de timp, modelarea fondului de date statistice obținut în scopul elaborării unor prognoze.

Legea fondului funciar nr. 18/1991 are rolul de a fundamenta deciziile de intervenție favorabile asupra modului de utilizare a terenurilor, în sensul folosirii

¹ Republicată în temeiul art. VII din Legea nr. 169, din 27 octombrie 1997, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 299, 4 noiembrie 1997. Legea nr. 18, din 19 februarie 1991, a fost publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 37, 20 februarie 1991.

² Republicată în temeiul prevederilor art. III din Legea nr. 150/2015 pentru modificarea și completarea Legii cadastrului și a publicității imobiliare nr. 7/1996, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 459, 25 iunie 2015. Legea cadastrului și a publicității imobiliare nr. 7/1996 a fost republicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 83, 7 februarie 2013.

³ Legea nr. 18/1991 privind fondul funciar, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 37, 20 februarie 1991.

⁴ *Ibidem*, art. 4.

⁵ *Ibidem*, art. 7.

adecvate a folosințelor actuale, precum și a punerii în aplicare a celor mai eficiente măsuri de ameliorare și îmbunătățiri funciare. Legiferarea unor astfel de măsuri operaționale are rolul de a asigura o utilizare adecvată a terenurilor în spiritul principiilor dezvoltării durabile, în care nevoile societale (economice, sociale) să fie asigurate fără a altera calitatea mediului ambiant.

Inventarierea categoriilor de folosință a terenurilor are la bază o serie de criterii de identificare și clasificare a acestora, care se bazează pe anumite coduri. Codul este unul dintre atributele parcelei (suprafață de teren situată într-o unitate administrativ teritorială pe un amplasament bine delimitat, având o singură categorie de folosință și aparținând unui proprietar sau mai multor proprietari, în indiviziune). Categoria de folosință este o grupare de terenuri cu aceeași destinație economică, creată în mod natural sau artificial. Are ca unitate superioară grupa de folosință și ca unitate inferioară subcategoria de folosință. Grupele de folosință pot fi agricole și neagricole.

Cadastrul general menține evidența categoriei de folosință și a celorlalte atribute, având rol în elaborarea cărții funciare și pentru stabilirea sarcinilor fiscale care guvernează bunurile imobile. Subcategoriile de folosință a terenurilor se înregistrează în cadastrele de specialitate (cadastrul fondului agricol, cadastrul fondului forestier etc.). Cunoașterea structurii fondului funciar al României este necesară pentru clasificarea terenurilor după anumite criterii, în funcție de necesități, ulterior urmând inventarierea, centralizarea și gruparea suprafețelor pe categorii de folosință specifice.

După destinația terenurilor, structura fondului funciar la nivelul României se prezintă astfel: 61,37% este reprezentat de fondul agricol; 28,25% – fondul forestier; 4,82% – curți construcții și căi de comunicații și căi ferate; 3,49% – ape și bălți; 2,08% – terenuri degradate și neproductive⁶.

În România sunt recunoscute, după destinație, cinci mari categorii de terenuri, fiecare categorie înglobând mai multe categorii de folosință (Figura nr. 1)⁷. Astfel, în profil teritorial, ansamblul categoriilor și subcategoriilor de terenuri apare adeseori eterogen în cadrul unei anumite entități teritoriale, ca urmare a factorilor de influență (naturali, antropici) asupra modului de utilizare a terenurilor. Ca argument la această afirmație, exemplificăm o situație a categoriei de folosință pășuni (P) din cadrul categoriei de teren agricol (TDA). Pășunile sunt terenuri înierbate sau înțelenite în mod natural sau artificial prin însămânțări artificiale la maximum 15–20 ani și care se folosesc pentru pășunatul animalelor. În cadrul acestei categorii de folosință se pot întâlni: 1) pășuni curate – pășunile acoperite numai cu vegetație ierboasă; 2) pășuni cu pomi – pășunile plantate cu

⁶ Ponderile au fost calculate la nivelul anului 2014, pe baza datelor furnizate de Institutul Național de Statistică al României, prin intermediul platformei TEMPO-Online.

⁷ Vasilică-Dănuț Horodnic, *Analiza comparativă a dinamicii utilizării terenurilor și a calității mediului în U.A.T.-urile Frătăuții Vechi și Rădăuți*, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2017, p. 10 (lucrare de disertație, nepublicată).

pomi fructiferi, în scopul combaterii eroziunii sau a alunecărilor de teren, precum și pășunile care provin din livezi părăginite; 3) pășuni împădurite – acele pășuni care, în afară de vegetație ierboasă, sunt acoperite și cu vegetație forestieră, cu diferite grade de consistență; 4) pășuni cu tufărișuri și mărăcinișuri.

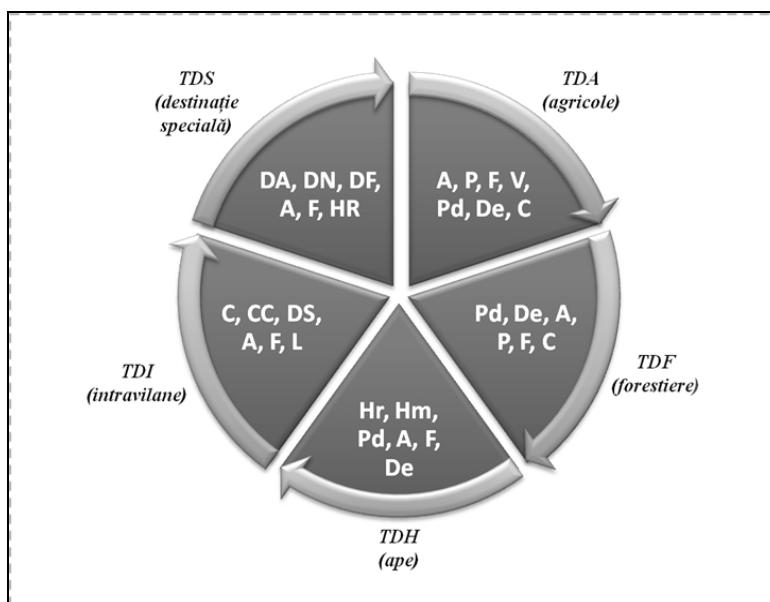

Figura nr. 1. Categoriile de terenuri și de folosință în România.

Taxonomia actuală a terenurilor din structura fondului funciar din România cuprinde 10 categorii de folosință, cu circa 56 de subcategorii, fiecare având un simbol, respectiv un cod de identificare: prima literă semnifică categoria de folosință, în timp ce a doua o subdiviziune a acesteia.

Atestarea documentară

Prima atestare documentară a satului Frătăuții Vechi datează din 18 noiembrie 1393, când Roman Vodă dăruiește fiilor lui Dragomir Albu (Todor, Dumitru, Petru, Mihai și Giurgiu⁸) „un sat în Țara Moldovei, pe Suceava”⁹, fără să-i menționeze numele, stabilind-i însă hotarul: „iar hotarul acestui sat, dinspre

⁸ Dragoș Luchian, *Un sat de pe valea Sucevei – Frătăuții Vechi*, București, Editura Litera, 1986, p. 7; Ion Drăgușanul, *Rădăuți în mărturiile vremurilor*, Suceava, Editura Mușatinii, 2006, p. 14.

⁹ C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, *Documenta Romaniae Historica*, seria A, *Moldova* (în continuare se va cita DRH, A, Moldova), vol. I (1384–1488), București, Editura Academiei R.S.R., 1975, doc. 4, p. 5.

o parte, Suceava, de la obârșia Sucevii drept la Movilă, la satele lui Radomir, de acolo drept peste câmp la altă movilă, de acolo drept la ocolul lui Radomir, la cornul de jos, de acolo la stejar, la marginea dumbrăvii, și de la stejar drept peste câmp la o movilă, de acolo prin mestecăniș, la altă movilă, de acolo drept la plop, de acolo drept la Suceava”¹⁰.

Din această hotărnicie, pot fi extrase două categorii de informații extrem de valoroase în contextul studiului nostru. Prima dintre acestea se referă la posibilitatea identificării unor sate vecine (satele lui Radomir, ocolul lui Radomir): Rădăuți și Horodnic, ambele localități fiind situate pe partea dreaptă a râului Suceava. A doua informație se referă la peisajul geografic de la acea vreme: câmp, stejar, marginea dumbrăvii, mestecăniș, plop, Suceava (râu). Ceea ce dorim să evidențiem aici este faptul că documentele istorice ne ajută la efectuarea unei „radiografii” a peisajului geografic în diferite momente istorice.

Numele satului lui Dragomir Albu și, ulterior, al fiului său, Giurgiu (adică Gheorghe), apoi Mihail, care devine staroste, nu este menționat în uric. Abia la 4 octombrie 1489, când Ștefan cel Mare dăruiește satul, cumpărat de la nepoții lui Mihail (Stanciul, Ivenco și Isaico, fiii lui Fedco), mănăstirii Putna, numele Frătăuților apare în uric: „Frătăuți cu mori pe Suceavă, unde au fost curțile lui Giurgiu de la Frătăuți și ale fiului săi Mihul Starostescul”¹¹. La 15 martie 1490, aflăm că printre bisericile întărite de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna, se afla și „a 3-a bisercă, la Frătăuți, cu popă”¹².

Satul Frătăuții Vechi face parte din salba de așezări vechi, de dinaintea întemeierii Moldovei, din lungul râului Suceava, care a cunoscut obiceiurile feudale domnești și mănăstirești. Acest fapt este confirmat de uricul lui Ștefan cel Mare din 2 februarie 1503, când satul Frătăuții Vechi este menționat alături de alte zece sate (Jicovul de Sus, Jicovul de Jos, satul lui Voitin, Măneuți, satul Balosinești, satul Botișani, satul Vicșani, satul Macicâtești, satul Climăuți și satul Ternauca)¹³ din lungul râului Suceava, de la Vicovul de Sus, de unde ieșea Suceava din pădure și până aproape de Satul Mare¹⁴.

Ajunși iobagi mănăstirești, „toți meșeaii noștri țărani din Gicove și Frătăuți”, cum a scris Duca Vodă, la 20 aprilie 1701, au „început a fugi” cât mai departe de jugul sfânt al opresorului în sutană¹⁵. Același Ducă Vodă a scris țăranilor din Frătăuți și din Vicov, care și-au părăsit casele din cauza birurilor, că le-a ușurat aceste sarcini, tocmindu-i cu rupta¹⁶.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ion Drăgușanul, *Povestea așezărilor bucovinene: Frătăuți*; <http://dragusanul.ro/category/povestea-asezarilor-bucovinene-i-si-ii/page/3/> (9 aprilie 2020).

¹² *Ibidem*.

¹³ DRH, A, Moldova, vol. III (1487–1504), doc. 285, p. 508.

¹⁴ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 5.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1938, pp. 110–111.

Având în vedere contextul evoluției politico-administrative care a determinat ca teritoriul comunei Frătăuții Vechi să înglobeze de-a lungul timpului satul Hurjuieni (până în 1927), satul Măneuți și satul Macicătești, azi dispărut, vom face câteva referiri și asupra acestor trei sate.

Primul sat la care vom face referire în rândurile care urmează este satul Hurjuieni (fostul sat Balosinești sau Balosinăuți)¹⁷. Acest sat a fost atestat pentru prima dată într-un uric din 15 iulie 1439, când Ilie și Ștefan, reprezentanții diarhiei de după Alexandru cel Bun, întăresc satul, cu moara pe Suceava, cu hotarul lui vechi, mănăstirii de maici de la Horodnic¹⁸. Satul urmează o istorie zbuciumată până în anul 1490, când, printr-un nou uric al lui Ștefan cel Mare, a fost întărit mănăstirii Putna¹⁹. Disparația sau mutarea vetrei satului s-a întâmplat după anul 1784, deoarece acesta figura la acea dată atât în *Catalogul imobilelor mănăstirești din Țara Fagilor*²⁰, cât și în comisia de hotărnicie și de secularizare a averilor mănăstirești Metzger (1782–1788)²¹. Apartenența satului Balosinești la satul Frătăuții Vechi este întărită de două aspecte: mențiunea „cu moara pe Suceava” din uricul din 15 iulie 1439 a lui Ilie și Ștefan, respectiv creșterea bruscă a numărului de familii din Frătăuți de la 147 în 1772–1773²², la 277 în anul 1779 și la 318 în anul 1784²³. Primul argument arată proximitatea față de râul Suceava, în timp ce al doilea argument atestă o extindere teritorială a satului Frătăuții Vechi (alipirea sau comasarea satului Balosinești), având în vedere faptul că în anul 1787 apare aici o colonie de nemți. Satul Hurjuieni a aparținut, ca un cătun, de satul Frătăuții Vechi până în anul 1927, când devine comună de sine stătătoare, iar din anul 1939 un sat în componența comunei Gălănești²⁴.

Trebuie de precizat că, printr-un decret din anul 1919²⁵, denumirea nemțească (Alt Fratautz) a comunei Frătăuții Vechi, respectiv denumirea maghiară (Andrasfalva) a satului Măneuți au fost românilizate. De asemenea, menționăm că în comuna

¹⁷ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 12.

¹⁸ DRH, A, Moldova, vol. I (1384–1488), doc. 197, p. 279.

¹⁹ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 13.

²⁰ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1905, p. 247.

²¹ Comisia Metzger (comisie cezaro-crăiască de delimitare a proprietăților în Bucovina) a fost aprobată de împăratul Iosif al II-lea la propunerea generalului Karl von Enzenberg, guvernatorul Bucovinei (1781), și a avut rolul de a culege datele necesare organizării evidenței funciare și de a stabili obligațiile fiscale rezultate din „relațiile de supușenie”. Rezultatele acestei comisii constau într-un protocol cu 175 de copii de documente, opt hărți realizate de către Otzellowitz, precum și numeroase schițe și planuri ale localităților. În acest context, anul 1783 marchează a doua reformă agrară din Bucovina (cadastrul iosefin), prin care averile mănăstirești au fost secularizate, fiecare sătean fiind împroprietărit cu „cât avea în lucru”, în timp ce obștea primea imașuri și păduri comunale.

²² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, alcătuire, cuvânt introductiv și comentarii de P. G. Dimitriev, sub readacția lui P. V. Sovietov, Chișinău, Editura Știința, 1975, p. 342.

²³ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 13.

²⁴ *Ibidem*, p. 14.

²⁵ „Monitorul Bucovinei”, Cernăuți, 1919, fasc. 56.

Frătăuții Vechi existau două părți ale satului: Frătăuții Vechi Românesc (Alt Fratautz), respectiv Frătăuții pe Suceava sau Frătăuții Vechi German (Fratautz Alt), format în partea de nord-vest a satului, în urma colonizării cu populație de etnie germană în anul 1787.

Cel de-al doilea sat pe care îl aducem în discuție este Măneuți (Andrásfalva, Andreasfalva sau „satul lui Andraș”²⁶). Numele coloniei (falva – sat) s-a dat în onoarea generalului Andrei Hadik, baron de Futak²⁷. Satul a fost întemeiat după 19 ianuarie 1785, drept a cincea colonie de emigranți maghiari²⁸, când Consiliul Aulic de Război aprobă o contribuție pentru emigranții „ceangăi” (secui, după Kaindl, maghiari după Miskolczy Istvan), care au construit 56 de gospodării pe teritoriul satului Măneuți, „lângă râul Sucevii, în apropiere de Frătăuții Vechi, la nord de orașul Rădăuți”²⁹.

Un alt sat, azi dispărut, care a intrat în componența satului Frătăuții Vechi, a fost Macicătești (Mascătești³⁰, Macicatovți³¹, Macicatouzi³², Maschateuz³³), sat situat între râul Suceava la est, pâraul Saha la vest, satul Satu Mare la sud și Măneuți la nord. Dispariția satului Macicătești este datată înainte de anul 1782, deoarece reprezentanții mănăstirii Putna au declarat în fața comisiei de încamerare că nu mai exista acest sat, teritoriul său aflându-se seliște³⁴.

Așezarea geografică și vecinii

Poziția geografică a unei entități teritoriale la nivelul suprafeței terestre are un rol primordial în includerea acesteia în sfera specificului condițiilor naturale, dar și a celor social-istorice manifestate în spațiul geografic din care face parte.

Din punct de vedere matematic, teritoriul comunei Frătăuții Vechi este situat în emisferele nordică și estică, la intersecția paralelei de 47°54' latitudine nordică cu meridianul de 25°53' longitudine estică.

²⁶ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina – Basarabia, 1996, p. 80.

²⁷ Emanuil Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 2; Ion Drăgușanul, *Povestea așezărilor bucovinene-revăzută: Măneuți (Andrasfalva)*; <http://dragusanul.ro/category/povestea-asezarilor-bucovinene-revazuta/page/3/> (9 aprilie 2020).

²⁸ Kaimund Friedrich Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich, mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen. Mit Benützung der urkundlichen Materialien aus dem Nachlasse von F. A. Wickenhauser*, Innsbruck, 1902, p. 267.

²⁹ Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, Iași, Editura Anima, 1996, p. 336.

³⁰ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 21.

³¹ DRH, A, Moldova, vol. III (1487–1504), doc. 76, pp. 147–148.

³² Franz Adolf Wickenhauser, *Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, I. Band, *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrautz*, Cernăuți, 1881, p. 205.

³³ Idem, *Klöster Woronetz und Putna*, Cernăuți, 1886, p. 175.

³⁴ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 244.

Din punct de vedere administrativ-teritorial, teritoriul comunei Frătăuții Vechi este situat în nord-estul județului Suceava (Figura nr. 2), în cadrul regiunii de dezvoltare Nord-Est, în a doua macroregiune de dezvoltare, respectiv în nord-estul României. Astfel, teritoriul comunei Frătăuții Vechi se învecinează cu următoarele unități administrativ-teritoriale: la nord și nord-est, cu teritoriul comunei Frătăuții Noi; la est și sud-est, cu teritoriul comunei Dornești; la sud, cu teritoriul municipiului Rădăuți și cu teritoriul comunei Horodnic de Jos; la vest, cu teritoriul comunei Gălănești (satul Hurjuieni).

Sub aspectul rangului administrativ, comuna Frătăuții Vechi este o unitate administrativ-teritorială de rang IV, deoarece este sat reședință de comună, în timp ce satul Măneuți este o unitate administrativ-teritorială de rang V.

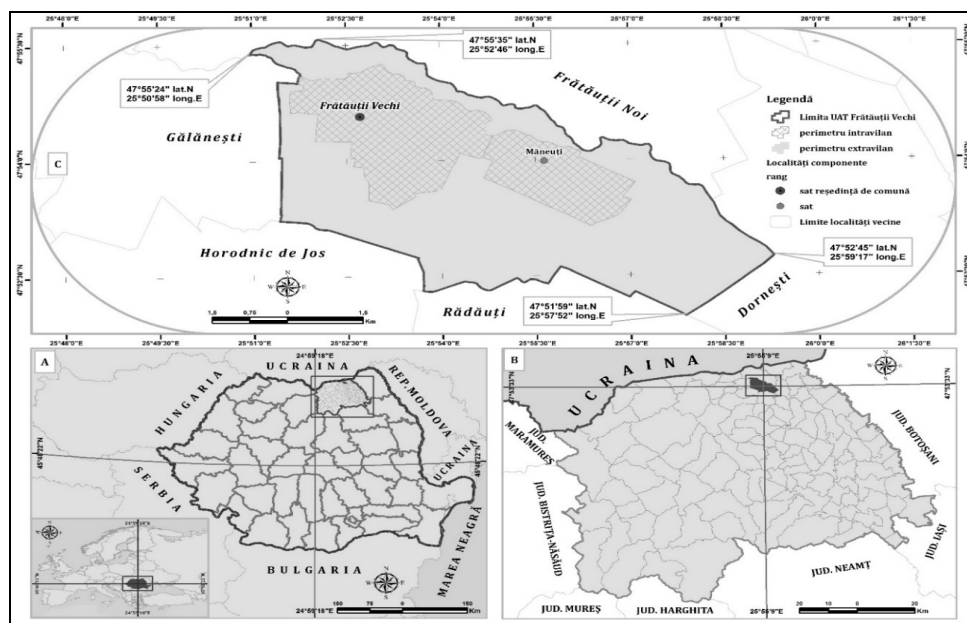

Figura nr. 2. Așezarea administrativ-teritorială a comunei Frătăuții Vechi și a municipiului Rădăuți.

În ceea ce privește încadrarea în ansamblul unităților și subunităților fizico-geografice ale României, teritoriul comunei Frătăuții Vechi se situează în treapta de relief de deal și podiș, în cadrul unității fizico-geografice reprezentată de Podișul Moldovei, în subunitățile aferente acestuia, respectiv Podișul Sucevei cu Depresiunea Rădăuți, în șesul aluvial al Sucevei. Pe lângă acestea, mai putem adăuga situarea acestei comune pe cursul mijlociu și malul drept al râului Suceava. O serie de date statistice cu privire la suprafața ocupată și ponderea deținută în ansamblurile regionale anterior menționate este prezentată în tabelul de mai jos.

Tabel nr. 1

Câteva date statistice privind încadrarea teritoriului comunei Frătăuții Vechi în ansamblurile regionale din care face parte din aria geografică a județului Suceava

Unitatea administrativ-teritorială	Județul Suceava		Depresiunea Rădăuți		Bazinul hidrografic al râului Suceava pe teritoriul României	
	Suprafața (km ²)	Pondere (%)	Suprafața (km ²)	Pondere (%)	Suprafața (km ²)	Pondere (%)
	8553,01	100%	383,63	100%	2282,83	100%
Frătăuții Vechi	36,44	0,43	36,44	9,5	36,44	1,6

Din punct de vedere geologic, teritoriul comunei Frătăuții Vechi este grefat în totalitate în ansamblul geostructural al Platformei Moldovenești. Sub aspect litologic, la nivelul fundamentului platformei predomină depozitele metamorfice de vârstă precambriană, în timp ce cuvertura sedimentară este reprezentată de marne argiloase de vârstă tortoniană, de un complex argilo-nisipos peste care se dispune la partea superioară un orizont calcaro-grezos cu *Serpula* (limita între buglovianși volhinina). Peste sedimentele bugloviene sunt dispuse depozitele argilo-nisipoase cu intercalații de gresii calcaroase și gresii oolitice de vârstă volhiniană. Stratigrafia litologică a depozitelor prezentate a fost pusă în evidență de forajele de la Frătăuții Vechi și Măneuți efectuate de către Bica Ionesi³⁵. La partea superioară a cuverturii sedimentare se întâlnesc depozitele cuaternare de terasă reprezentate de pietrișuri și nisipuri, de vârstă pleistocenă și holocenă.

Sub aspect morfologic, teritoriul comunei Frătăuții Vechi este situat în șesul aluvial al Sucevei și pe treptele inferioare de terasă, fiind o așezare predominant de vale și de terasă, cu o altitudine medie de 372 m față de nivelul actual al mării.

Din punct de vedere climatic, așezarea într-o arie depresionară, prezența văii Sucevei și influențele scandinavo-baltice impun un anumit regim climatic, caracterizat prin temperaturii medii multianuale de 7,5°C, cantități medii multianuale de precipitații care înregistrează circa 630,7mm/an și un regim eolian caracterizat de dominanța vânturilor dinspre nord-vest, cu o frecvență de 26,5%. Viteza medie anuală a vântului în zonă este de 3,3 m/s, în timp ce calmul atmosferic are o frecvență de 32%³⁶.

Rețeaua hidrografică se încadrează unui regim hidric fluvial moderat cu alimentare subterană moderată, manifestându-se astfel prin ape mari de primăvară și viituri de vară, fiind reprezentată de râul Suceava la nord și pârâul Pozen la sud,

³⁵ Bica Ionesi, *Stratigrafia depozitelor miocene de platformă dintre Valea Siretului și Valea Sucevei*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 16.

³⁶ Vasilică-Dănuț Horodnic, *op. cit.* pp. 34–36.

la care se adaugă câteva pâraie locale (Vleoș, Gârla Morii). Majoritatea pâraielor își au izvoarele în freatic, motiv pentru care în perioadele secetoase acestea seacă.

Învelișul vegetal se individualizează printr-o categorie aparte a acoperirii terenurilor, fiind reprezentat de pășuni cu elemente specifice, cum ar fi relictul arcto-terțiar *Pedicularis sceptrum-carolinum*, sau buruieni adventive de tipul *Juncus tenuis*, *Lolium temulentum* și *Xanthium riparium* și vegetație de luncă (pădure aluvială), compusă de plop, arin și salcie³⁷.

Complexul condițiilor pedogenetice (rocă parentală, relief, climă, ape, vegetație și faună) au condiționat formarea unui înveliș de sol diversificat, puternic influențat de particularitățile geografice locale în limitele actuale ale teritoriului studiat. Principalele tipuri de soluri sunt cele din clasa cernisurilor (tipul faeoziom), hidrisurilor (tipul gleiosol) și protisurilor (tipul aluviosol), dezvoltate pe depozite fluviatile și fluvio-lacustre recente, respectiv pe depozite aluvionare recente în cadrul treptelor de luncă³⁸.

Date și metode de cercetare

Importanța cercetării evoluției utilizării terenurilor a determinat dezvoltarea unor modele diferite care prezintă aplicabilitate la diferite scări spațiale. Pornind de la această afirmație, în cadrul prezentului studiu se face apel la o metodologie de abordare integrată care înglobează hărți istorice, hărți digitale moderne și sisteme informaționale geografice, cu scopul de a analiza și cuantifica schimbările survenite în acoperirea și utilizarea terenurilor. Tehnicile de lucru au în vedere punerea în aplicare atât a metodelor, procedurilor și mijloacelor de cercetare clasice, cât și a celor moderne (programe specializate) în scopul realizării unui demers explicativ-cauzal și practic-aplicativ.

Abordarea metodologică a acestei lucrări constă din trei etape majore. Primul pas are în vedere colectarea datelor primare (hărți istorice, actuale) și a datelor auxiliare. În a doua etapă, am efectuat georeferențierea și procesarea hărților istorice cu ajutorul tehnicilor GIS. În acest pas, am aplicat o digitalizare manuală a hărților istorice și am realizat o generalizare tematică pentru comparabilitatea datelor. A treia etapă constă într-o reconstrucție spațială și temporală a utilizării terenurilor și într-o analiză statistică a dinamicii categoriilor de folosință a terenurilor (Figura nr. 3).

În plus, s-au utilizat o serie de metode și tehnici de cercetare specifice în abordarea utilizării terenurilor, în special tehnicile geospațiale prin intermediul softului ArcGis 10.2.2 pentru crearea bazei de date geospațiale, care au presupus parcurgerea următoarelor etape specifice de lucru: 1) Identificarea și scanarea suporturilor cartografice vechi (conversia din format analogic în format digital);

³⁷ *Ibidem*, p. 37.

³⁸ *Ibidem*, p. 39.

- 2) Georeferențierea hărților istorice în proiecția națională Stereografică 1970;
- 3) Delimitarea arealului de studiu în conformitate cu limitele trasate în cadrul hărților istorice pentru anii etalon analizați;
- 4) Interpretarea vizuală și vectorizarea manuală a diferitelor categorii de folosință sub forma vectorilor de tip poligon sau linie în mediul SIG;
- 5) Clasificarea tipurilor de acoperire și utilizare a terenurilor;
- 6) Observații pe teren;
- 7) Realizarea hărții finale a acoperirii și utilizării terenurilor;
- 8) Calcularea suprafețelor aferente fiecărei categorii de folosință și elaborarea histogramelor pentru a evidenția ponderea fiecărei clase din total.

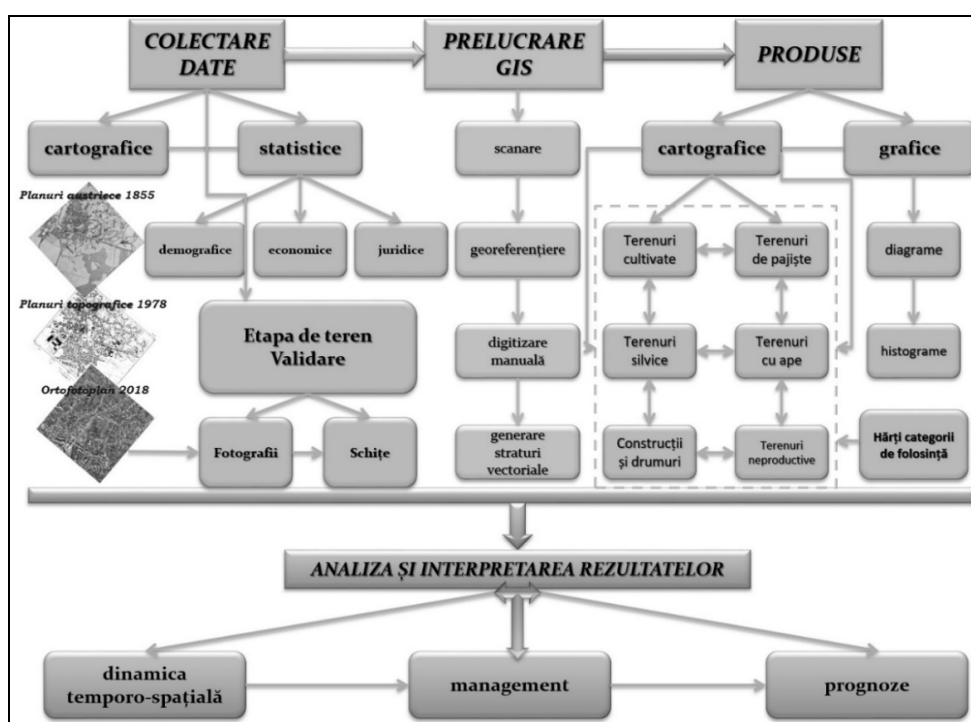

Figura nr. 3. Organigrama demersului metodologic aplicat în analiza utilizării terenurilor.

Crearea hărții finale a utilizării terenurilor reprezintă rezultatul interpretării vizuale a hărților istorice și a imaginilor aeriene și satelitare, precum și a vectorizării manuale a diferitelor categorii de folosință sub forma vectorilor de tip poligon sau linie în mediul SIG. Stabilirea legendei utilizării terenurilor s-a realizat având în vedere legenda Corine Land Cover, categoriile de folosință a terenurilor din România (Tabelul nr. 2) și individualitatea geografică a teritoriului cercetat.

Tabel nr. 2

Schema de clasificare aplicată în analiza utilizării terenurilor în comuna Frătăuții Vechi

Denumirea clasei	Subcategoriile de folosință	Descrierea
Terenuri cultivate	terenuri arabile livezi	include toate tipurile de suprafețe cultivate, adică, terenuri arabile, grădini, livezi
Terenuri de pajiște	pășuni fânețe	include vegetație cu specii erbacee, densitate scăzută a arbuștilor, ierburi înalte în cazul fânețelor
Terenuri silvice	păduri aluviale (vegetație de luncă)	include porțiunile împădurite ale albiei majore (lunca) aferente râului Suceava; comunități de plante dominate de specii de arbori cum ar fi: salcie, plop, arin, pin
Terenuri cu ape	ape stătătoare rețea hidrografică	iazuri, eleștee râul Suceava și pâraie locale
Terenuri neproductive	nisipuri și pietrișuri	include albiile minore, cu vegetație foarte slabă sau lipsite de vegetație, bancuri de nisip și pietriș dispuse pe malurile râurilor
Construcții și drumuri	curți și construcții cimitire drumuri canale de desecare diguri, balastiere	include clădiri rezidențiale, administrative, unități comerciale și industriale, zone de agrement, zone de exploatare și de gospodărire comunală, infrastructura pentru regularizarea cursurilor de apă și a nivelului apei subterane

Nivelul de detaliere a subcategoriilor de folosință a terenurilor este stabilit în funcție de mărimea unității teritoriale analizate și de scara la care este reprezentată cartografic unitatea administrativ-teritorială investigată. De asemenea, trebuie de precizat faptul că taxonomia trebuie să respecte două criterii majore: să fie independentă de scară (adică clasele la toate nivelele sistemului trebuie să fie aplicabile la orice scară sau nivel de detaliu) și independentă de sursă (adică să nu depindă de modul prin care s-a colectat imaginea). Acest mod de abordare are rolul de a evidenția particularitățile geografice locale sau regionale ale ariei geografice analizate din punct de vedere al utilizării terenurilor și, de asemenea, de a nu detalia excesiv aspecte care nu prezintă importanță din punct de vedere al elementelor analizate în vederea evitării confuziilor.

Tipologia surselor de date

Documentele cartografice vechi constituie un mijloc foarte eficient pentru descifrarea realității istorico-geografice, economico-sociale și politice dintr-o anumită regiune geografică. Extragerea informațiilor referitoare la modul de

utilizare a terenurilor de pe hărțile istorice permite o cunoaștere indirectă a realității istorico-geografice și social-economice a teritoriului cercetat. Reconstituirea modului de utilizare a terenurilor pentru comuna Frătăuții Vechi s-a realizat pe baza analizei documentelor cartografice vechi și a produselor cartografice actuale cu ajutorul tehnicilor GIS, pentru o perioadă de 163 de ani, începând din 1855 și până la nivelul anului 2018.

În cadrul prezentului demers, un prim set de reprezentări cartografice pe care se sprijină analiza noastră este cel care aparține *Hărții cadastrale a Bucovinei*, pe comune, la scara 1 : 2880, realizate în perioada 1817–1861. Pentru comuna Frătăuții Vechi se remarcă existența a 18 planșe cadastrale, cu numărul de ordine 70, publicate în anul 1855. Aceste hărți sunt rezultatul punerii în aplicare a normelor Cadastrului Franciscan, numit și Cadastru Stabil, și au fost realizate în urma Patentei imperiale emise de Franz I la 23 decembrie 1817. Lucrările de efectuare a Cadastrului Franciscan s-au derulat pe parcursul a peste 40 de ani, cu unele întreruperi, setul de hărți care face obiectul prezentei lucrări fiind de fapt rezultatul refacerii și actualizării seriilor anterioare de hărți cadastrale ale Bucovinei pe comune (hărțile de la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea).

Fiecare planșă cadastrală avea un format standard de 20 × 25 țoli (526,8 × 658,5 mm), fiind reprodusă pe pietre litografice speciale. O astfel de piatră avea 29 de țoli (76 cm) lungime, 24 de țoli (63 cm) lățime și 3 țoli (8 cm) grosime, având o greutate de circa 90 de kg. O piatră litografică era utilizată pentru elaborarea unei singure planșe cadastrale. Potrivit unor calcule, ar fi fost necesare circa 15 739 de tone de piatră pentru confecționarea tuturor pietrelor litografice, pe care s-au reprodus cele peste 164 mii de planșe cadastrale în toate provinciile austriece³⁹.

Vechile hărți austriece au avut inițial o importanță strict geopolitică, însă, odată cu liberalizarea accesului la conținutul acestora, acestea au devenit documente de o reală valoare pentru reconstituirea realității istorico-geografice și social-economice a epocii în care au fost realizate. Unul dintre obiectivele principale ale realizării acestor hărți a constat în inventarierea tuturor terenurilor pentru a stabili cu exactitate mărimea impozitelor. Aceste planșe cadastrale oferă o serie de informații valoroase cu privire la: localizarea localităților și a elementelor de interes general (biserica, școala, cimitirul), dispunerea rețelei hidrografice și a căilor de comunicații, structura fondului funciar (păduri, terenuri arabile, grădini, pășuni și fânețe etc.). Aceste hărți permit analize spațiale și statistice foarte exacte cu privire la mărimea, textura și structura așezărilor sau o serie de analize care constau în diferențierea principalelor categorii de folosință a terenului, precum și calcule statistice privind suprafața acestora.

³⁹ Robert Messner, *Der Franziszeische Grundsteuerkataster*, II, Teil, pp. 123–134; Constantin Ungureanu, *Toponimia Bucovinei la mijlocul secolului al XIX-lea conform cadastrului franciscan (Districtul Rădăuți)*, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 1, 2010, pp. 189–190.

Al doilea set de hărți pe care l-am folosit în această analiză sunt planurile topografice și cadastrale la scara 1:5000 realizate sub îndrumarea Institutului de Geodezie, Fotogrammetrie, Cartografie și Organizarea Teritoriului. Aero-fotografierea pentru comuna Frătăuții Vechi s-a realizat în anul 1978, în timp ce imprimarea planșelor s-a realizat în anul 1982. Topografia a fost reprezentată printr-o rețea densă de cote altimetrice și curbe de nivel cu echidistanța de 2,5 m. Harta cadastrală finală pentru anul 1978 a fost obținută prin ansamblarea celor 15 foi componente, sub formă de trapez, fiecare foaie având dimensiunea de 44,76 cm × 44,33 cm. Gradul ridicat de detalieri al acestor hărți, precum și înscrierea codurilor pentru categoriile de folosință ne-au permis o inventariere a tuturor categoriilor de folosință a terenurilor din aria geografică a comunei Frătăuții Vechi.

Sursa de date cartografice corespunzătoare anului 2018 este dublă. Pe de o parte, am pornit de la ortofotoplanurile color corespunzătoare seriei 2015–2017⁴⁰, la scara 1:5000; pe de altă parte, am actualizat informațiile de pe aceste imagini aeriene cu imagini satelitare Google Earth din anul 2018, prin intermediul softului Terra Incognita 4.21. Avantajele utilizării ortofotoplanurilor constă în disponibilitatea acestora în formă georeferențiată în Proiecția Națională Stereografică 1970, la o rezoluție spațială de 0.5 m/pixel (echivalentul scării 1:5000).

Evoluția spațio-temporală a structurii fondului funciar în perioada 1855–2018

Analiza dinamicii acoperirii și utilizării terenurilor sub aspectul conversiilor continue ale categoriilor de utilizare se impune a fi abordată din perspective conjuncturale, dialectice și cauzale, ca urmare a influenței diferite a factorilor naturali, pe de o parte, precum și a situației social-economice, pe de altă parte. Dacă interdependențele dintre factorii naturali sunt mai ușor de identificat uneori, în ceea ce privește amprenta asupra modului de utilizare a terenurilor, factorii de natură economico-socială sunt de o mai mare complexitate sub raport conjunctural, dialectic și cauzal. Ca argumente care să susțină cele invocate mai sus, putem aminti cadrul perceptual și comportamental în ceea ce privește raporturile dintre individ, societate și mediul natural. În plus, putem adăuga elemente care țin de exigențele societății prin raportare la creșterea continuă a standardului de viață.

Modul de utilizare a terenurilor evoluează în strânsă legătură cu variabilitatea contextului istorico-geografic și social-economic specific fiecărei epoci. Favorabilitatea sau restrictivitatea condițiilor naturale, vicisitudinile istoriei sau avantajele oferite de nivelul tehnologic și cultural reprezintă elemente cuantificabile în aspectul și evoluția utilizării terenurilor.

Documentele cartografice vechi (planurile cadastrale austriece din 1855 și planurile topo-cadastrale din 1978) au fost scanate și georeferențiate în Proiecția

⁴⁰ Agenția de Cadastru și Publicitate Imobiliară, București, 2017.

Stereografică 1970⁴¹, ortofotoplanurile și imaginile satelitare corespunzătoare anului 2018 având deja aceste coordonate. Apoi, cu ajutorul tehnicilor GIS (ArcGis 10.2.2) s-a digitizat manual fiecare categorie de folosință, rezultând, în final, hărțile privind repartitia în profil teritorial a modului de utilizare a terenurilor pentru cei trei ani etalon luați în analiză. De asemenea, prin utilizarea diferitelor opțiuni ale softului GIS, au fost calculate suprafețele aferente fiecărei categorii de utilizare a terenurilor în parte, în timp ce cu ajutorul softului Excel, s-a calculat ponderea fiecărei categorii de utilizare din suprafața totală a localităților cercetate, efectuându-se apoi schițe corespunzătoare prin care să redăm grafic informațiile statistice.

Alegerea celor trei ani etalon s-a realizat ținând cont de următoarele aspecte: scările de reprezentare sunt sensibil egale, permițând astfel un nivel de detaliere similar, apartenența acestora la trei perioade distincte din punct de vedere al contextului istorico-geografic și social-economic. În aceste condiții, am optat pentru o legendă constituită din șase categorii de utilizare (terenuri cultivate, terenuri de pajiște, terenuri silvice, terenuri cu ape, terenuri ocupate de construcții și drumuri⁴² și terenuri neproductive), fiecare categorie incluzând mai multe subcategorii de folosință a terenurilor.

Pornind de la ideea că aria Depresiunii Rădăuți a fost locuită de timpuriu și a fost supusă unor mentalități diferite de-a lungul timpului, în ceea ce privește raportul omului cu mediul înconjurător, considerăm că în decursul celor 163 de ani s-au derulat o multitudine de schimbări la nivelul acoperirii și utilizării terenurilor.

Cauzele care au determinat evoluția continuă a înfățișării teritoriului studiat sunt diversificate, unele având caracter local, fapt care a condiționat un impact direct și imediat asupra structurii utilizării terenurilor, iar altele au avut un caracter general (dezvoltarea economică de ansamblu, factorii politici și instituționali etc.), care au condiționat evoluția structurii fondului funciar în mod indirect.

Structura fondului funciar în perioada ocupației austriece

Din punct de vedere istoric, la nivelul anului 1855 (an în care Bucovina se bucura de autonomie provincială), teritoriul comunei Frătăuții Vechi era localizat în cadrul fostului district Rădăuți. Conform limitelor administrative din acel an, suprafața teritorială a comunei Frătăuții Vechi se ridica la 3018,13 ha. În urma digitizării planurilor cadastrale austriece (1 : 2880) au fost identificate și cartografiate toate categoriile de folosință a terenurilor identificate la acea perioadă.

⁴¹ Proiecția Stereografică 1970 sau Stereo 70 este proiecția cartografică oficială a României, fiind introdusă din anul 1971, în urma Decretului nr. 305, din septembrie 1971, emis de Consiliul de Stat al României.

⁴² Menționăm că, în cazul terenurilor ocupate de construcții și drumuri, am avut în vedere, efectiv, suprafața acestor categorii și nu determinarea vetrei satului ca extindere teritorială în diferite perioade istorice.

Odată cu instalarea comunității de etnie germană în această zonă, se remarcă o serie de modificări asupra organizării teritoriale, inclusiv asupra proprietății funciare. La nivelul localității Frătăuții Vechi, intervențiile în teritoriu sunt vizibile prin gruparea gospodăriilor de o parte și de alta a căilor de acces principale, dezvoltarea și întreținerea drumurilor de exploatare, precum și amenajarea unei grădini centrale în cadrul localității Frătăuțiului Vechi German.

Pentru această perioadă, structura fondului funciar era dominată de terenurile cultivate (terenuri arabile, livezi, grădini), care dețineau o pondere de peste 50% din teritoriu: 53,76% (1622,45 ha). În ceea ce privește repartitia în profil teritorial a acestei categorii de utilizare, se constată că suprafețele ocupate de terenuri arabile sunt defășurate în apropierea zonei construite, fapt dovedit și de densitatea ridicată a drumurilor de exploatare în aceste zone, care aveau rolul să faciliteze transportul produselor agricole către gospodăriile oamenilor. Urmează, ca pondere, terenurile de pajiște, care dețin 38,83% (1171,98 ha). Această categorie de terenuri este repartizată în locurile cu exces de umiditate sau în apropierea râurilor, fapt care evidențiază puternica influență a factorilor hidrogeologici, geomorfologici și pedologici locali în această zonă. O suprafață de teren semnificativă ocupată de pășuni se prezintă ca o zonă continuă din sudul localității Frătăuții Vechi până în jumătatea nordică a localității Rădăuți (Figura nr. 4).

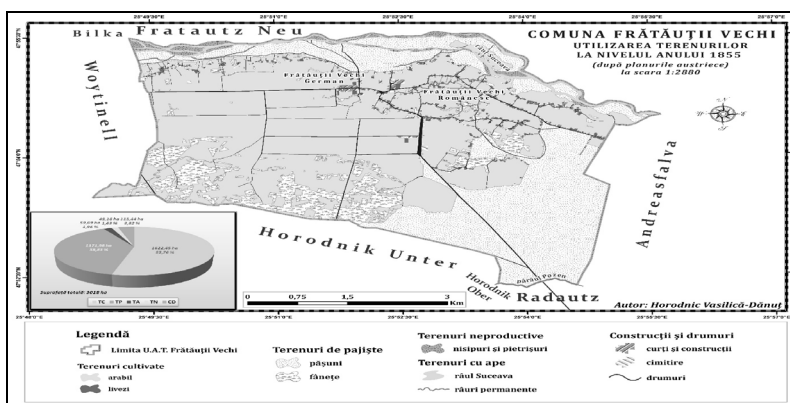

Figura nr. 4. Repartiția geografică a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi la nivelul anului 1855.

Continuitatea locuirii în comuna Frătăuții Vechi este susținută și de ponderea relativ ridicată (3,82%, 115,44 ha), a suprafețelor construite (curți și construcții, drumuri) pentru o localitate rurală de la nivelul anului 1855. După unele surse⁴³, fondul locativ a înregistrat o creștere considerabilă a numărului de locuințe, de la circa 280 de case de locuit în anul 1800, la 617 locuințe în anul 1870, deci un spor absolut de 337 de

⁴³ Condițiile de nașcuți și diverse alte documente din arhiva Primăriei Frătăuții Vechi; Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 50.

locuințe (120,36% – Figura nr. 5). Creșterea progresivă a fondului locativ a fost determinată, desigur, de creșterea numerică a populației autohtone, inclusiv prin fluxul imigraționist al coloniștilor germani stabiliți aici încă din anul 1787. Astfel, ritmul evoluției numărului de locuitori a fost unul ascendent, începând de la 1 032 de locuitori în anul 1800, la circa 3 645 de locuitori în anul 1870⁴⁴, ceea ce arată un spor demografic în mărime absolută de 2 613 locuitori (253,20%). O altă cauză a creșterii continue a numărului de locuințe este susținută de faptul că au avut loc modificări asupra dreptului de proprietate, de la împrietărirea țăranilor „cu cât aveau în lucru” (conform primei reforme agrare din Bucovina, de la 1783), la înființarea proprietății individuale rusticale cu drept de moștenire începând cu anul 1835, la care putem adăuga și efectele reformei agrare din anul 1848, prin care s-a desființat boierescul.

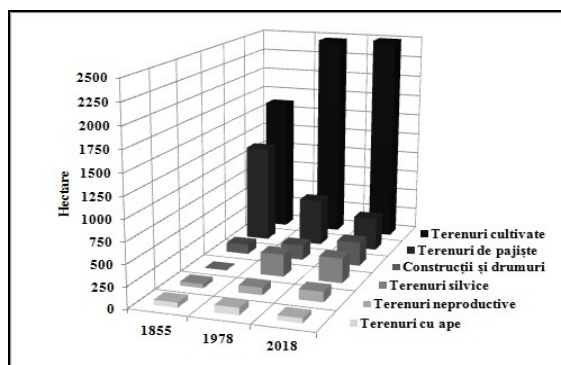

Figura nr. 5. Structura fondului funciar la nivelul comunei Frătăuții Vechi în perioada 1855–2018.

Deloc de neglijat sunt terenurile ocupate cu ape, care, la nivelul anului 1855, prezentau o configurație mult diferită de cea a localizării actuale, atunci când ne raportăm la râul Suceava. Analiza cursului râului Suceava arată existența a două brațe principale ale acestuia, fapt care necesită o atenție deosebită în ceea ce privește riscul la inundații pentru obiectivele antropice din proximitatea luncii râului (nordul și estul localității).

Structura fondului funciar în perioada socialistă

Analiza reprezentărilor cartografice corespunzătoare anului 1978 pentru comuna Frătăuții Vechi relevă un context social-istoric cu totul diferit, prin prisma faptului că structura și schimbările utilizării terenurilor au fost supuse principiilor și direcțiilor de dezvoltare specifice epocii. Analiza hărții privind repartitia geografică a categoriilor de utilizare a terenurilor evidențiază numeroase schimbări, comparativ cu anul 1855. În primul rând, pot fi observate modificări în componența

⁴⁴ *Ibidem*, p. 71.

administrativă a acesteia, și anume: trecerea satului Hurjuieni în componența administrativă a comunei Gălănești (tranzitie efectuată în anul 1927) și includerea satului Măneuți (sat care în perioada austriacă se numea Andreasfalva și era așezare independentă, de coloniști maghiari) în structura administrativă a Frătăuțiului Vechi. Aceste evenimente au determinat extinderea teritorială a comunei Frătăuții Vechi de la 3 018,13 ha în anul 1855, la 3 642,98 ha în anul 1978.

Structura fondului funciar era dominată, la fel ca în perioada austriacă, de suprafețele ocupate cu terenuri cultivate, care dețineau o pondere de 67,73% (2 457,31 ha). În ceea ce privește tipul și mărimea exploatațiilor agricole, putem remarca practicarea agriculturii în sistem colectivizat sub forma C.A.P.-urilor, doar în interiorul intravilanului existând parcele organizate sub forma loturilor individuale. Cu toate că următoarea categorie de folosință a terenurilor rămâne în continuare cea a terenurilor ocupate de pajiști, se constată o reducere semnificativă a suprafeței acestora în detrimentul terenurilor cultivate. Ca o schimbare, se remarcă prezența terenurilor silvice, care dețineau la nivelul anului 1978 o pondere de circa 7,33%, în timp ce terenurile ocupate de construcții și drumuri dețineau o pondere de 4,88% (Figura nr. 6). Se constată o creștere a densității clădirilor în lungul drumurilor, individualizându-se astfel ca o așezare de tip răsfirat.

Un alt aspect cu implicații la nivelul utilizării terenurilor este reprezentat de o serie de amenajări tehnice, care au avut ca scop creșterea bioproducției prin construcția unui sistem de canale de desecare și drenaj în aria extravilanului, cu scopul de a ameliora excesul de umiditate din zonă.

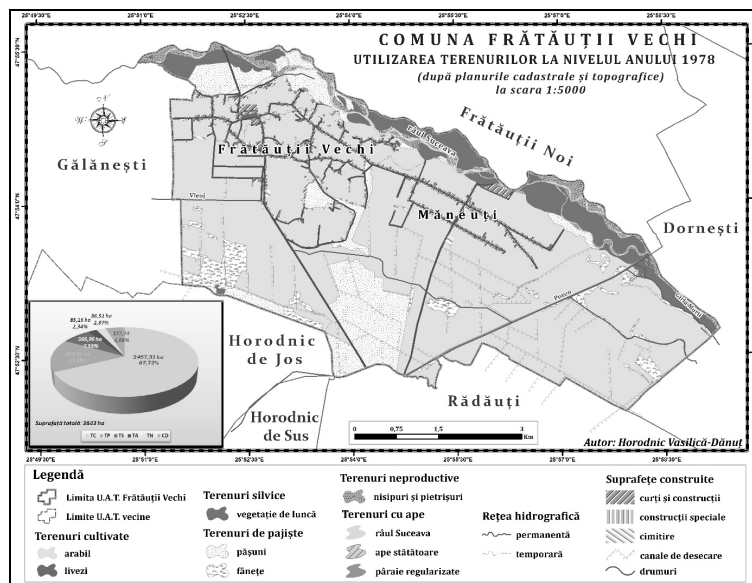

Figura nr. 6. Repartiția geografică a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi la nivelul anului 1978.

Schimbările la nivelul utilizării terenurilor au fost vizibile în decursul celor 123 de ani și au fost determinate de creșterea numărului de locuitori, care a determinat și sporirea continuă a suprafețelor artificializate. Astfel, evoluția numerică a populației a înregistrat un trend ascendent, de la 3 645 de locuitori în anul 1860, la 4 787 de locuitori în anul 1977 (Figura nr. 7).

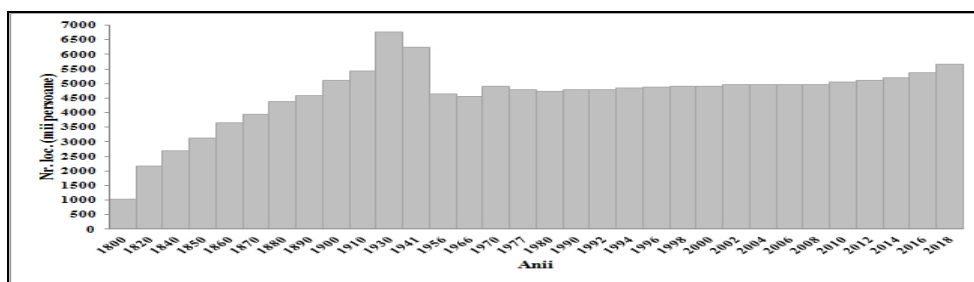

Figura nr. 7. Evoluția numerică a populației în comuna Frătăuții Vechi pentru perioada 1800–2018.

Analiza fondului locativ relevă, totuși, o creștere pentru această perioadă de la 617 locuințe în anul 1860, la 958 de case de locuit în anul 1977⁴⁵, deci o creștere absolută de 341 de case de locuit (55,27%), ca urmare a îmbunătățirii nivelului de trai și a aplicării riguroase a sistematizării rurale (constrângerea legislativă a extinderii vetrei satului a determinat o creștere corespunzătoare a densității construcțiilor). Totuși, trebuie de precizat că această creștere, în decursul celor 123 de ani, nu a fost una constantă, ci a fost marcată și de scăderi semnificative ale numărului caselor de locuit. Acest trend a fost cauzat de desfășurarea celor două conflagrații mondiale, la care se adaugă desprinderea satului Hurjuieni, în anul 1927, de Frătăuții Vechi Românesc (pierderea a 100 de case), incendiile din 1942 (pierderea altor 68 de gospodării) și din 1944 (pierderea a opt case), fapt care a determinat ca numărul caselor de locuit să fie de numai 710 la nivelul anului 1945⁴⁶.

Structura fondului finciar în perioada capitalistă

Perioadele de tranziție (1990–2000), de pre-aderare (2000–2007) și post-aderare (2007–2018) la Uniunea Europeană au adus noi modificări în structura utilizării terenurilor, atât la nivelul conversiilor categoriilor de utilizare, cât și, mai ales, la nivelul tipului de proprietate și a mărimii exploatațiilor agricole.

Analiza hărții privind repartitia geografică a categoriilor de utilizare a terenurilor în anul 2018 (Figura nr. 8) evidențiază numeroase schimbări ale peisajului geografic, comparativ cu anii analizați anterior. Terenurile cultivate dețin, în continuare, ponderea cea mai ridicată dintre toate categoriile de utilizare

⁴⁵ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁶ *Ibidem.*

a terenurilor, depășind valoarea de 60% și marchează o ușoară creștere (1,1%) comparativ cu anul 1978, când terenurile cultivate dețineau o pondere de 67,73%, fapt care arată puternica funcție agricolă a localității.

Terenurile cultivate sunt urmate de terenurile de pajiște, cu o pondere de 10,83%. Această situație a ordinii categoriilor de folosință a terenurilor în funcție de pondere este similară cu cea corespunzătoare anilor etalon din perioada administrației austriece și socialiste.

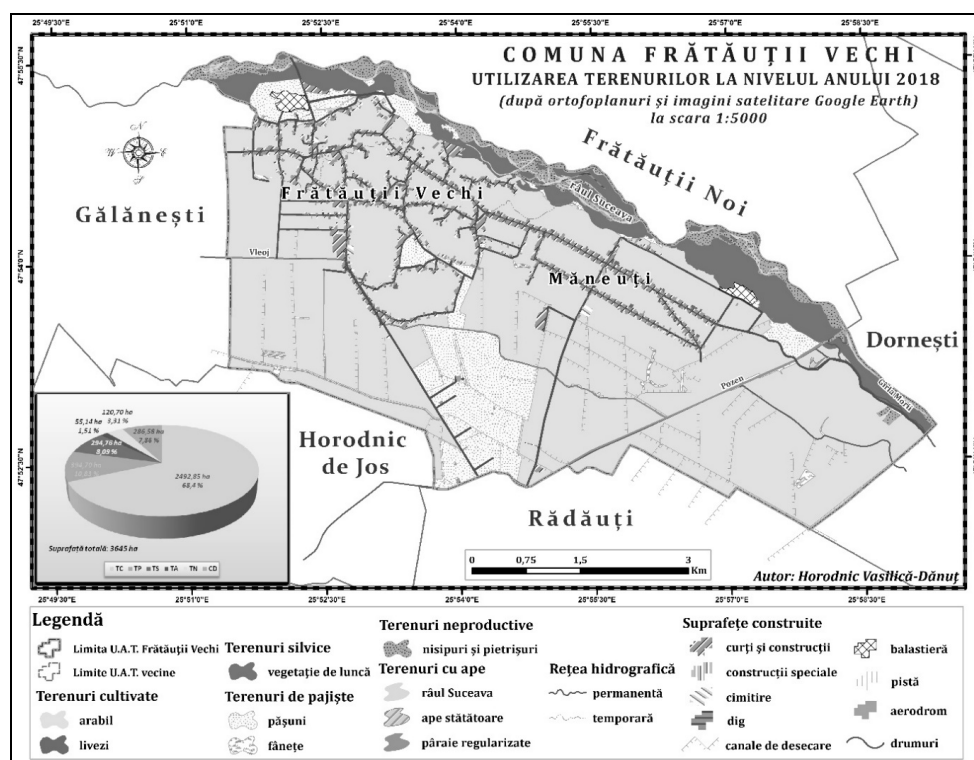

Figura nr 8. Repartiția geografică a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi în anul 2018.

O situație interesantă la nivelul anului 2018 este reprezentată de ponderea mai mare a terenurilor silvice (8,09%), comparativ cu cea a construcțiilor și drumurilor (7,86%). Acest fapt se explică prin prezența râului Suceava în nordul și estul localității, ale cărui procese geomorfologice fluviale actuale (de albie, de luncă) determină, într-un timp relativ scurt, creșterea sau restrângerea în suprafață a două categorii de terenuri: terenurile silvice, reprezentate de vegetația de luncă (pădurile aluviale cu salcie, plop, arin), respectiv terenurile neproductive, reprezentate de nisipuri și pietrișuri, intens exploatate și valorificate economic în ultima perioadă de balastierele din zonă (Labirint, Cheza).

Factorii politici și instituționali au declanșat modificări semnificative asupra utilizării terenurilor în perioada postdecembristă prin măsurile legislative adoptate și puse în aplicare. Decretul Lege 42/1990, Legea Funciară 18/1991, completată și modificată prin Legea 169/1997 și Legea 1/2000, Legea 247/2005 privind reforma în domeniile proprietății și justiției sunt doar câteva acte normative care au determinat modificări majore asupra fondului funciar din România: schimbarea tipului de proprietate (în sensul că proprietatea privată a devenit dominantă la nivelul tuturor categoriilor de utilizare), cadastrul și publicitatea imobiliară, regimul juridic al terenurilor.

Neadaptarea legislației funciare la sistemul modern al competitivității economice a condus la efecte negative asupra utilizării terenurilor, de tipul fărâmițării excesive a terenurilor agricole, la creșterea semnificativă a ponderii exploatațiilor agricole individuale de mici dimensiuni, fapte care au determinat atât diminuarea potențialului agroproductiv, cât și calitatea terenurilor.

Schimbările cele mai active la nivelul utilizării terenurilor pentru teritoriul comunei Frătăuții Vechi s-au produs în perioada 1978–2018, fiind reprezentate de conversia terenurilor ocupate de pajiști în terenuri ocupate de suprafețe construite: reduceri ale suprafeței terenurilor ocupate de pajiști de la 15,35% în anul 1978, la 10,83% în anul 2018, respectiv creșteri ale suprafețelor artificiale de la 4,88% în anul 1978, la 7,86 % în anul 2018 (Tabelul nr. 3).

Contextul social-economic și-a pus amprenta asupra modului de utilizare a terenurilor în funcție de modul de raportare a populației la mediul geografic în cele trei perioade istorice distincte. Astfel, percepția diferită asupra tipului de proprietate și a mărimii acesteia poate fi evidențiată prin simpla analiză comparativă a celor doi ani etalon, 1978 și 2018, corespunzător unui context istoric diferit din punct de vedere istoric. Dacă la nivelul anului 1978, dimensiunea parcelelor era mult mai mare și era organizată sub forma C.A.P.-urilor, odată cu punerea în aplicare a dispozițiilor Legii nr.18/1991 privind fondul funciar, s-a declanșat o fărâmițare excesivă a exploatațiilor agricole, predominant la nivelul loturilor individuale de teren, situație ilustrată cartografic pentru anul 2018.

Tabel nr. 3

Situația statistică a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi (1855–2018)

Categoriile de utilizare a terenurilor	Anul 1855		Anul 1978		Anul 2018	
	ha	%	ha	%	ha	%
Terenuri cultivate	1622,45	53,76	2467,31	67,73	2492,85	68,4
Terenuri de pajiște	1171,98	38,83	559,31	15,35	394,70	10,83
Terenuri silvice	–	–	266,96	7,33	294,76	8,09
Terenuri cu ape	59,09	1,96	85,15	2,34	55,14	1,51
Construcții și drumuri	115,44	3,82	177,74	4,88	286,58	7,86

(continuare)

Terenuri neproductive	49,16	1,63	86,51	2,37	120,70	3,31
Total	3018,13	100,00	3642,98	100,00	3644,72	100,00

Foarte concludentă pentru explicarea dinamicii proprietății funciare din ultimile două perioade (socialistă și capitalistă) este și analiza ponderii populației ocupate, care a scăzut cu 14,71% între 1977 și 2011 (34 de ani), de la 55,02% în 1977, la 40,31% în 2011 (Tabelul nr. 4). Putem observa, de asemenea, o schimbare la nivelul sectorului terțiar: în 2011, procentul de populație ocupat în acest sector a ocupat poziția a doua, cu 21,8%, comparativ cu anul 1977, când acest sector a înregistrat doar 9,38% (o creștere totală cu 12,3% între 1977 și 2011). Deși sectorul primar a înregistrat o scădere cu 13,54% între 1977 și 2011, el concentrează, în continuare, cea mai mare parte a forței de muncă din aria geografică a comunei Frătăuții Vechi.

Tabel nr. 4

Structura populației ocupate la nivelul comunei Frătăuții Vechi în anii 1977 și 2011

Sectorul de activitate	1977		2011	
	Numărul persoanelor	Ponderea (%)	Numărul persoanelor	Ponderea (%)
Primar	1920	72,89	1051	59,35
Secundar	467	17,73	336	18,97
Terțiar	247	9,38	384	21,68
Total	2634	55,02	1771	40,31

Creșterea suprafeței administrative totale în perioada 1855–2018 îngreunează analiza comparativă pentru întreaga perioadă de 163 de ani a terenurilor cultivate, ca urmare a raportării categoriilor de folosință la suprafața totală a localității din momentul de referință. Cu toate acestea, există situații când putem compara dinamica statistică a suprafețelor și ponderilor acestora în totalul suprafeței administrative, cum ar fi: reducerea continuă a terenurilor de pajiște, de la 38,83% în anul 1855, la 10,83% în anul 2018 (Figura nr. 9).

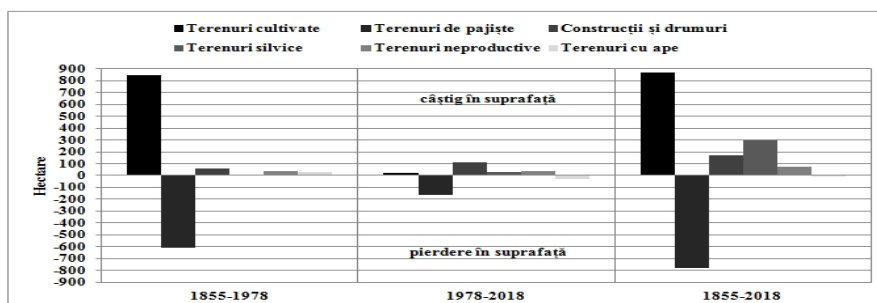

Figura nr. 9. Schimbările absolute (hectare) în structura fondului funciar la nivelul comunei Frătăuții Vechi în perioada 1855–2018.

O altă categorie de terenuri cu o dinamică accentuată este cea reprezentată de suprafețele construite, care au înregistrat o creștere continuă pe parcursul celor 163 de ani. În acest sens, terenurile ocupate de construcții (case de locuit, clădiri administrative, unități de depozitare și de producție, unități comerciale, canale) și drumuri au crescut cu o pondere de 4,04% în perioada 1855–2018, de la 3,82% în anul 1855, la 7,86% în anul 2018. Această creștere, mai accentuată în ultima perioadă analizată (1978–2018), trebuie pusă pe seama condițiilor legislative permissive cu privire la extinderea terenurilor construite, odată cu adoptarea Legii nr. 50/1991 (privind autorizarea executării lucrărilor de construcții), respectiv a Legii nr. 350/2001 (privind amenajarea teritoriului și urbanismul), la care se adaugă, desigur, Regulamentul Local de Urbanism care reglementează activitatea edilitar-urbanistică locală. Pe lângă acești factori, un rol extrem de important l-a avut, și încă îl deține, rata ridicată a emigrației populației locale apte de muncă (populația activă), în vederea îmbunătățirii nivelului de trai, transpus în peisajul geografic local și prin noile locuințe construite pe terenurile primite în moștenire sau achiziționate, în funcție de disponibilitatea și accesul acestor terenuri la utilitățile publice.

Pe lângă procesele de natură antropică, trebuie remarcată și importanța proceselor naturale, evidențiată de diversitatea proceselor geomorfologice de albie și de luncă care au condiționat variația suprafeței ocupate de terenuri neproductive (nisipuri, pietrișuri) și de terenuri silvice (păduri aluviale). În acest sens, extinderea albiei minore a râului și generarea unor microforme de relief fluvial au determinat creșterea ponderii suprafețelor ocupate de terenuri neproductive de la 1,63% (40,16 ha) în anul 1855, la 2,37% (86,51 ha) în anul 1978 și la 3,31% (120,70 ha) în anul 2018. Un proces similar se constată și la nivelul terenurilor silvice (au fost inventariate conform legendei hărților doar pentru anii 1978 și 2015), care au crescut ca pondere de la 7,33% (266,96 ha) în anul 1978, la 8,09% (294,76 ha) la nivelul anului 2018, în strânsă dependență de evoluția albiei minore și majore a râului Suceava.

Concluzii

Premisa de abordare a evoluției utilizării terenurilor din cadrul prezentului demers științific a avut la bază o perspectivă administrativ-teritorială, fapt evidențiat prin alegerea unei unități administrativ-teritoriale de tip rural din județul Suceava.

Analiza evoluției utilizării terenurilor scoate în evidență dinamismul mediului geografic ca rezultat al acțiunii combinate a factorilor timp, natură, societate. Acest dinamism demonstrează faptul că mediul geografic nu este imuabil și că orice teritoriu este supus, în timp, restructurării și refuncționalizării, ca urmare a evoluției diferite a necesităților societății.

În ceea ce privește influența factorilor naturali și antropici asupra evoluției acoperirii și utilizării terenurilor, s-a constatat că aceștia se influențează reciproc și acționează cu intensitate diferită asupra schimbării modului de utilizare a terenurilor,

în funcție de contextul general din care face parte aria studiată sau de cauzele directe care vizează acțiunea conjugată a factorilor antropici cu cei naturali la scară locală. Trasarea unei limite clare între cauzele indirecte (generale) și cauzele directe (locale) este un proces dificil de realizat, deoarece schimbările induse de acestea la nivelul acoperirii și utilizării terenurilor depinde de scara spațio-temporală de abordare a ariei de studiu și de manifestarea interdependentă a condițiilor mediului geografic.

Așezarea geografică într-o arie depresionară în care se manifestă excesul de umiditate a evidențiat puternica influență a factorului hidrogeologic, care este vizibil la nivelul utilizării terenurilor prin apariția canalelor de desecare cu rol în asigurarea drenajului apelor freatice care prezintă un nivel ridicat sau prin prezența terenurilor ocupate de pășuni și fânețe în sudul localității.

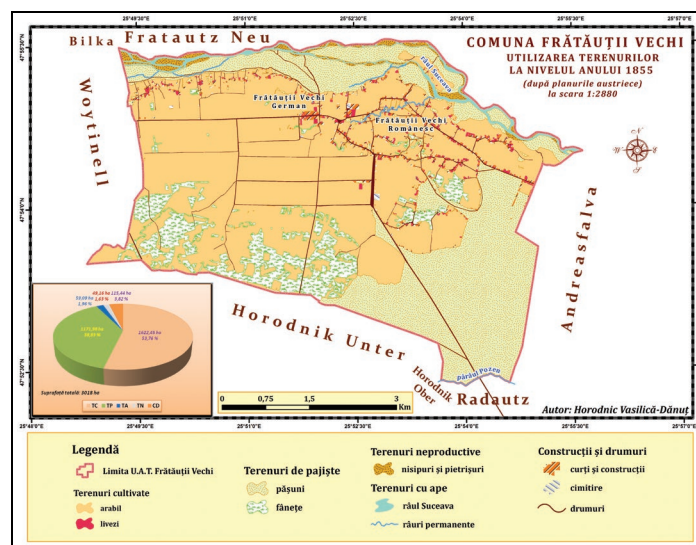
Favorabilitatea factorului geomorfologic a permis o extindere teritorială semnificativă a intravilanului, fapt care a determinat transformări multiple la nivelul categoriilor de utilizare a terenurilor. Astfel, principalele procese de schimbare au constat în conversia suprafețelor ocupate de pășuni și fânețe în terenuri arabile sau direct în suprafețe construite, conversia terenurilor arabile în suprafețe ocupate de curți și construcții, respectiv căi de comunicații.

Diversificarea elementelor antropice (prezența canalelor de desecare, a balastierelor, a unităților industriale, a digurilor de protecție împotriva revărsării apelor etc.), evidențiate în cadrul produselor cartografice corespunzătoare anilor 1978 și 2018, comparativ cu anul 1855, atestă o creștere continuă a schimbărilor la nivelul acoperirii și utilizării terenurilor. Cu toate acestea, informațiile extrase de pe hărțile istorice corespunzătoare anului 1855 evidențiază primele intervenții sistematice de organizare a spațiului și de planificare a teritoriului analizat, fapt susținut de diversitatea elementelor extrase de pe hărți, deci de acuratețea planșelor cadastrale realizate în timpul cadastrului franciscan.

Prezenta lucrare s-a bazat pe o metodologie de lucru interdisciplinară și a evidențiat într-o perspectivă geografică (identificarea cauzelor, consecințelor și posibilelor traiectorii ale structurii fondului funciar), cartografică (repartiția în profil teritorial a categoriilor de folosință a terenurilor) și statistică (calculul suprafețelor și a ponderilor diferitelor categorii de utilizare a terenurilor) evoluția structurii fondului funciar din aria geografică a comunei Frătăuții Vechi pentru o perioadă de 163 de ani (1855–2018).

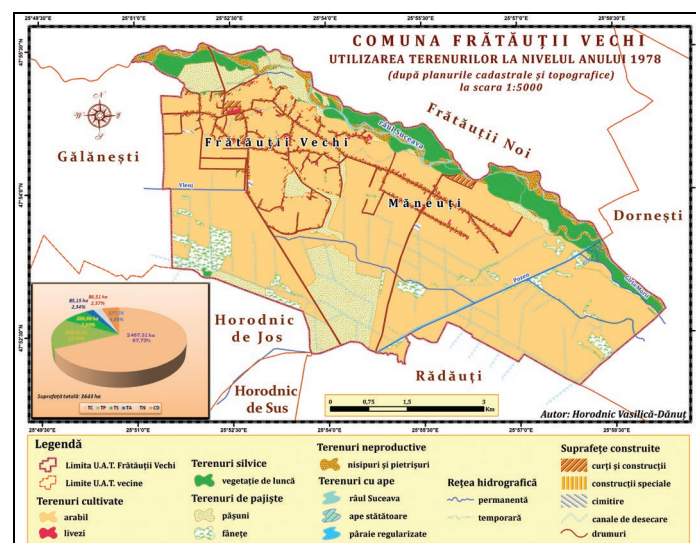
Analiza retrospectivă a evoluției suprafețelor construite ne îndeamnă să facem precizarea că vechea toloacă a Frătăuților și Rădăuților, cea demult împădurită și înmlăștinată, apoi desecată și drenată, va deveni noua salbă de case de locuit din lungul arhaicului drum județean care asigură legătura între Frătăuții Vechi și Rădăuți.

Prezenta abordare poate fi aplicată în mod corespunzător și în alte arii geografice, în care seturile de date reprezentate de hărți istorice și imagini aeriene sau satelitare actuale sunt disponibile și pot fi integrate în mediul Sistemelor Informaționale Geografice.

Distribuția spațială a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi la nivelul anului 1855.

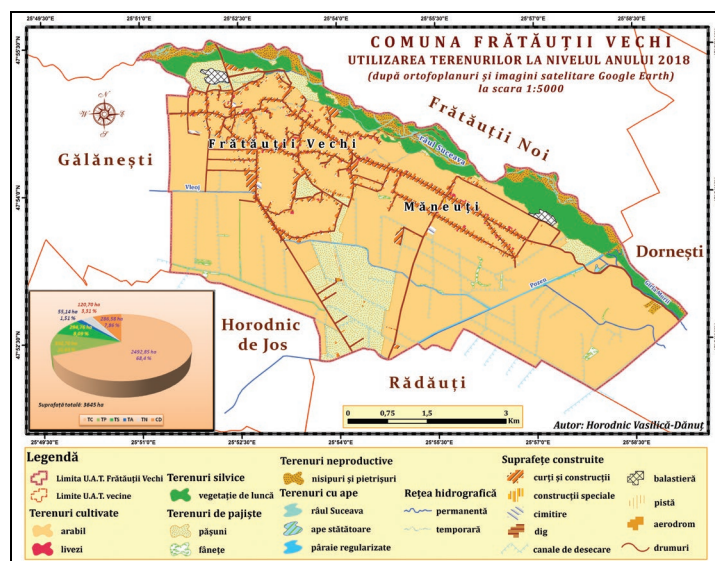
Sursa: Cu actualizări și completări după Vasilică-Dănuț Horodnic, *Analiza comparativă a dinamicii utilizării terenurilor și a calității mediului în U.A.T.-urile Frătăuții Vechi și Rădăuți*⁴⁷.

Distribuția spațială a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi la nivelul anului 1978.

Sursa: Cu actualizări și completări după Vasilică-Dănuț Horodnic, *Analiza comparativă a dinamicii utilizării terenurilor și a calității mediului în U.A.T.-urile Frătăuții Vechi și Rădăuți*⁴⁸.

⁴⁷ Lucrare de disertație (nepublicată), susținută la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, în anul 2017, p. 47.

Distribuția spațială a structurii fondului funciar în comuna Frătăuții Vechi la nivelul anului 2018.

Sursa: Cu actualizări și completări după Vasilică-Dănuț Horodnic, *Analiza comparativă a dinamicii utilizării terenurilor și a calității mediului în U.A.T.-urile Frătăuții Vechi și Rădăuți*⁴⁹.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 51.

„GHETOIZĂRI INFORMAȚIONALE” ÎN SPAȚIUL BUCOVINEAN TRANSFRONTALIER

MARIN GHERMAN

Institutul de Studii Politice și Capital Social, Cernăuți, Ucraina
E-mail: maringherman2014@gmail.com

“Information Ghettoizations” in the Bukovinian Cross-Border Area

*(Abstract)**

The notion of ghettoization is increasingly used in political science and sociology in the context of the processes of creating closed social, ethnic, political, informational spaces. Unfortunately, historical Bucovina experienced several phases of depletion of social capital during the communist regime. In the last century there has been an extensive process of depletion of social capital in Bucovina, and information ghettoization has become a new challenge. Northern and southern Bukovina are framed in two different information spaces, in two different political systems, and the population woke up without a common historical memory. If we talk about Ukraine and Romania, some small steps must be taken to begin with, without which the other discussions seem meaningless. Unfortunately, the public radio and television stations of Ukraine and Romania do not have permanent correspondents in the neighboring states. As a result, the consumer of information forms his image of the neighboring state from foreign sources, often financed by third parties or, at best, from translations of European news agencies. There is a need to set up a press cluster in the Bucovina cross-border area.

Keywords: Information ghetto, social capital, tribalization, Bukovina, information war.

Aspecte teoretice

Noțiunea de ghettoizare este tot mai des utilizată în științele politice și sociologie, în contextul proceselor moderne de creare a unor spații sociale, etnice, politice, informaționale închise care, cu toate că interacționează cu

* Traducere: Marin Gherman.

mediul social-politic, nu prea sunt influențate de acesta. În științele comunicării mai este utilizată noțiunea de tribalizare sau ghetoizare digitală care explică, de fapt, procesul de constituire a unor triburi virtuale pe Facebook, Instagram, Twitter sau pe alte rețele de interacțiune socială. În spațiul virtual, utilizatorii sunt reuniți într-un trib izolat de lume sau constituie un grup separat. Tribul, fiind informat de faptul că există păreri diferite în spațiul public, prezintă membrilor săi că ideile grupului mic sunt dominante în societate¹. Ghetoul/tribul digital este unul închis, iar membrii acestuia se aseamănă între ei prin faptul că se autoizolează de lume.

Sociologul francez Pierre Bourdieu scria, în studiul „Spațiul fizic și social”², că în societățile moderne acționează două efecte dominante: efectul clubului și efectul ghetoului. Dacă clubul reprezintă elita (economică, politică, intelectuală) și fiecare își dorește să devină membru al acestuia, atunci ghetoul formează o societate a celor excluși. Pierre Bourdieu sublinia că excluderea, izolarea și singurătatea au unit unele grupuri de persoane sub o umbrelă identitară. Nu viziunile comune au devenit un element al coeziunii sociale, ci procesul de ghetoizare/tribalizare. Ghetoul descris de Bourdieu nu permite acumularea unui anumit capital social, iar oamenii, în această situație, nu au încredere în nimeni. Acest proces blochează acțiunile colective și dezvoltarea.

Urmărind evoluția procesului politic din Statele Unite ale Americii, filosoful francez Alexis de Tocqueville scria, în celebra sa carte *Despre democrație în America*³, publicată pentru prima dată în secolul al XIX-lea, că America se deosebește de Franța prin faptul că are la îndemână o „artă a unității”. Cercetătorul francez menționa faptul că americanii se unesc în grupuri organizate pentru a realiza anumite interese comune care țin de funcționarea eficientă a societății. În secolul al XX-lea, „arta unității” a fost numită de sociologi și politologi capital social. Apoi au apărut o mulțime de teorii ale capitalului social, care apreciau procesele politice și economice din punct de vedere al calității relațiilor sociale. În acest context, teoreticienii din S.U.A. și din vestul Europei⁴ consideră că nivelul de dezvoltare a capitalului social reprezintă un sistem de valori, reguli neformale de comportament și atitudini sociale, care fac posibile acțiunile colective în cadrul societății. Nivelul înalt de dezvoltare a capitalului social determină sporirea nivelului de încredere socială. Dar nimic nu poate fi realizat fără ca grupurile sociale să se cunoască, să interacționeze între ele.

¹ Ionuț Purica, „Internetul și dinamica tribalizării în orașele de astăzi”, în Cătălin Nae, V. Simileanu (coord.), *Geointelligence. De la informații la fake-news*, București, Editura Top Form, 2018, pp. 40–44.

² Pierre Bourdieu, „Physical and Social Space”, în *Sociology of social space*, Moscow, Institute of Experimental Sociology, 2016, p. 50.

³ Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, București, Editura Humanitas, 2016.

⁴ Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000.

Comunismul – inamic al capitalului social

Din păcate, Bucovina istorică a cunoscut mai multe faze de epuizare a capitalului social despre care vorbeau Pierre Bourdieu și Alexis de Tocqueville. Ruperea Bucovinei în două părți în anii '40 ai secolului trecut și instaurarea comunismului au însemnat pentru nordul și sudul Bucovinei în primul rând o înstrăinare politică și geografică prin apariția unei frontiere și, în al doilea rând, o demontare a principiilor de bază ale funcționării societății civile, aflată la acel moment în proces de constituire.

În timpul unei prelegeri susținute la Kiev, politologul american Francis Fukuyama sublinia că „în toate statele postcomuniste există o problemă legată de capitalul social și încredere între oameni, care a apărut ca o consecință a moștenirii marxist-leniniste. Acest sistem politic și ideologic era făcut în așa mod încât să distrugă capitalul social”⁵. De fapt, statul-partid distrugea în mod intenționat legăturile firești existente atunci, care stăteau la baza sindicatelor, întreprinderilor, bisericilor și diverselor organizații private, înlocuindu-le cu legături verticale între cetățeni și stat, afectând inclusiv relațiile din cadrul familiei. Ne putem aminti de propaganda sovietică care glorifica modelul unui pionier cu numele Pavlik Morozov⁶, care și-a denunțat tatăl. Mitul era folosit în propaganda sovietică destinată tinerilor pentru a sublinia că aceștia sunt responsabili în primul rând în fața statului și apoi a părinților. U.R.S.S. educa o loialitate totală față de puterea de stat. De fapt, ideologia comunistă a reușit să distrugă total sau parțial rădăcinile societății civile în statele Europei Centrale și de Est prin epuizarea instituțională a legăturilor sociale orizontale.

Acest lucru a însemnat pentru Bucovina o adevărată tragedie: legăturile tradiționale din mediul social au fost deformate, încrederea în semenii devenit una minimă, iar caracterul tolerant și pașnic al „omului bucovinean” a început să fie pus sub semnul întrebării în contextul deportărilor realizate de U.R.S.S., a schimbării componenței etnice a populației și creării unor unități administrative-teritoriale noi, care nu se bazau pe un trecut istoric comun, ci au apărut din considerente geopolitice.

Izolarea informațională

În afară de deformarea structurii sociale, începând cu anii '40 ai secolului trecut, în Bucovina istorică a avut loc și o divizare a spațiilor de informare și comunicare. Spațiul informațional și social nord-bucovinean a fost influențat de propaganda sovietică, potrivit căreia R.S.S. Moldovenească este o țară cu mai

⁵ „Ce înseamnă capitalul social? Lecția din Kiev a lui Francis Fukuyama”, în „Deni”, nr. 177, 17 octombrie 2006, p. 3.

⁶ „Pavlik Morozov. Information about soviet children-informers”, în „Seventeen moments in Soviet History”; <http://soviethistory.msu.edu/1934-2/pavlik-morozov> (14 decembrie 2020).

mare „succes proletar” decât fostul stat moșieresc român. În România comunistă se vorbea rareori despre Bucovina istorică și doar în contexte prielnice din punct de vedere politic.

După destrămarea U.R.S.S.-ului a devenit vizibilă o mare „ghetoizare informațională” – nordul și sudul Bucovinei sunt încadrate în două spații informaționale diferite, în două sisteme politice diferite, iar populația s-a trezit fără o memorie istorică comună. S-a încercat rezolvarea acestei probleme prin implementarea unor proiecte comune⁷, însă, în pofida inițierii unor activități transfrontaliere finanțate de U.E. și care vizează susținerea societății civile și a comunicării în spațiul transfrontalier bucovinean, izolarea informațională continuă să existe, iar cooperarea economică, politică, culturală pare una minusculă, nu în ultimul rând în urma efectelor primare și a celor secundare ale ghetoizării.

De exemplu, presa din județul Suceava funcționează într-un anumit spațiu informațional și reflectă unele subiecte, iar cea din regiunea Cernăuți își desfășoară activitatea într-un alt spațiu. Contactele și interferențele sunt tot mai mici de la un an la altul, cu toate că, după logica colaborării transfrontaliere și globalizării, era de așteptat o intensificare a cooperării interinstituționale. Unica punte de legătură între cele două spații rămâne presa de limba română din Cernăuți, ale cărei materiale sunt preluate de colegii din Suceava, iar comunitatea românească din regiunea Cernăuți încă depune eforturi pentru a reconstrui Bucovina identitară unită. Elementul identitar românesc din partea de nord a Bucovinei are capacitatea de a sparge spațiul „ghetoului informațional”, însă acesta este slăbit politic din interior⁸.

Efectele ghetoului înseamnă o necunoaștere de către ucrainenii din nordul Bucovinei că mai există și o parte de sud a Ținutului Fagilor, o necunoaștere a faptului că România este stat membru N.A.T.O. și U.E., o necunoaștere de către unii suceveni a faptului că Cernăuțiul nu este un oraș din Republica Moldova sau că Ucraina și Rusia sunt două state diferite⁹. Aceste elemente ale necunoașterii parțiale sau totale sunt nefavorabile implementării unor proiecte transfrontaliere de succes. Mai mult decât atât, situația descrisă de noi este un impediment în calea acumulării capitalului social.

⁷ „Propunerile exprimate de către participanții la masa rotundă internațională «Noile paradigme europene de colaborare și potențialul Euroregiunii Prutul de Sus», care a avut loc pe 22 septembrie 2020 și a fost consacrată împlinirii a 20 de ani de la înființarea Euroregiunii”, în *Euroregiunea Prutul de Sus: experiență, particularități, căi de intensificare a colaborării*, Cernăuți, Bukrek, 2020, p. 29.

⁸ Marin Gherman, „Presa de limba română din regiunea Cernăuți: perspective și probleme în calea dezvoltării”, în *Peisajul etnocultural și etnopolitic al regiunilor de frontieră din Ucraina, R. Moldova și România. Retrospectivă istorică și actualitate*, Cernăuți, TehnoDruk, 2018, p. 195.

⁹ N. Bureiko ș.a. (coord.), *Bucovina – zonă de contact: analiza identităților, ideilor și percepțiilor în spațiul transfrontalier ucraineano-român. Materiale informațional-analitice*, Iași – Cernăuți, 2017, 72 p.

Ghetoizare digitală

Progresul tehnologic a determinat dezvoltarea rapidă a rețelelor de socializare Facebook, Twitter sau platforma Youtube, care au redus autoritatea și forța de odinioară a presei clasice. Prin rețelele de interacțiune socială se schimbă percepția publicului legată de ce înseamnă, de fapt, adevărul. „NewsFeed” – nume dat unei înșirui de postări haotice, majoritatea fără nicio legătură între ele – a schimbat înțelegerea asupra a ce înseamnă o știre, ce înseamnă un adevăr.

Rețelele de socializare, prin algoritmi interiori de funcționare, care se schimbă de la un an la altul, creează diferite spații închise, iar comunitățile de Facebook (Suceava, Cernăuți, Herța) devin hiper-locale. Așadar, Internetul, cu toate că are menirea de a conecta oamenii la distanță, deseori îndepărtează zonele vecine unele de altele și aprofundează efectul izolării sociale descris mai sus. Citim pe rețele despre strada noastră, despre ce ne place și ce ne convine și nu despre vecinii noștri sau despre ce nu ne place, pentru că astfel de informații ne oferă în mod prioritar algoritmi digitali ai postărilor. Din păcate, procesul de ghetoizare ar putea cunoaște o amplificare în cadrul rețelelor electronice de comunicare și informare. Paradoxul zilei de astăzi este apariția unor insule/triburi de comunicare între oameni, care nu formează un tot întreg colectiv. Efectul segmentării și ghetoizării a devenit o nouă provocare pentru Bucovina.

În altă ordine de idei, observăm că deseori o știre scrisă cu respectarea tuturor regulilor ziaristice și deontologice este mai puțin citită decât o știre cu un neînsemnat element de mistificare sau exagerare. Presa din România, în loc să reflecte un eveniment cultural despre românii din Cernăuți, alege deseori subiecte care sunt la mare căutare în propriul spațiu informațional. Interesele politice sau cele comerciale sunt dominante pentru managerii organelor de presă. Același lucru se întâmplă și în presa de limbă ucraineană din nordul Bucovinei. În era Internetului, oricine poate deveni jurnalist având un gadget. În goană după trafic pe web, tot mai multe portaluri de știri publică informații false, semi-false, neverificate, rupte de context, pentru a avea mai mulți cititori, deci mai mari venituri din reclamă¹⁰.

Adevăr și dezinformare

Carențele sistemului de informații în contextul bucovinean transfrontalier au devenit vizibile în ultimii cinci ani. În 2015, mai multe agenții de presă din Ucraina, Republica Moldova și România au preluat știrea de pe site-ul nr24.org despre conferința de fondare la Cernăuți a Adunării Românilor din Bucovina, care a cerut statut special pentru românii din nordul Bucovinei și a condamnat regimul președintelui Petro Porosenko. Știrea, cu mari efecte mediatice, s-a dovedit a fi una

¹⁰ Marin Gherman, „Marea Neagră – un «lac» al războiului informațional: între tehnici de atac hibrid și încercări de apărare intuitivă”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul XXVI, nr. 101–102, 2019, p. 54.

falsă. O astfel de adunare nu a avut loc. Această informație a fost difuzată în perioada desfășurării operațiunii antiteroriste în estul separatist al Ucrainei și a înrăutățirii relațiilor interstatale dintre Kiev și Moscova. Știrea a fost preluată de publicația „Korrespondent”, care făcea referire la un site necunoscut – nr24.org, potrivit căruia un grup de delegați reprezentativi ai tuturor raioanelor din nordul Bucovinei au ascultat rapoarte prezentate de membrii grupului de inițiativă, în care erau punctate problemele sociale, economice și culturale cu care se confruntă românii din Ucraina. Se specifică și faptul că în cadrul așa-numitei conferințe de fondare au fost discutate aspecte legate de securitatea vorbitorilor de limba română în respectiva regiune. Potrivit știrii, participanții la conferință și-au exprimat dorința ca România să joace un rol activ în procesul de acordare a statutului special de autonomie pentru românii din regiunea Cernăuți. Este redată și declarația coordonatoarei conferinței de constituire a așa-numitei Adunări a Românilor din Bucovina, Dorina Chirtoacă (personaj inventat): „La etapa actuală, românii din Bucovina traversează una dintre cele mai dificile perioade în istoria lor. Ne găsim într-o țară în care are loc un adevărat război, se prăbușește industria și sectorul agricol. În rândurile românilor din Bucovina rata șomajului a atins nivelul cel mai ridicat din Ucraina, iar tinerii părăsesc regiunea. În acest context, este actuală ideea creării pe teritoriul locuit compact de populația românească a unei autonomii bucovinene în componența Ucrainei”¹¹.

În anul 2016, știrea falsă a fost, din nou, preluată, mai multe organe de presă din Ucraina, România și Republica Moldova publicând informația referitoare la faptul că aceeași Adunare a Românilor din Bucovina s-a adresat președintelui Petro Poroșenko, solicitând o autonomie locală. Astfel, românii din Ucraina au devenit, din nou, ținta unui atac informațional. Știrea a fost preluată foarte repede de presa românească și nimeni nu a avut timp sau dorința să o verifice. Ca și în 2015, în anul 2016 a contat nu atât mesajul (care nu este interzis de lege, în fond), ci contextul, motivația, argumentarea. În 2015 așa-zisa Adunare a Românilor solicita un statut special pentru că „se simte în nesiguranță în contextul conflictelor de contrabandă din regiunea Transcarpatia”. În anul 2016, adunarea inventată evocă „un precedent juridic și politic pentru toate comunitățile naționale din Ucraina” – statutul tătarilor din Crimeea. În ambele cazuri sunt evocate aspectele problematice ale relațiilor dintre etnicii români și autoritățile ucrainene. Dacă analizăm comentariile utilizatorilor rețelelor de socializare din subsolul știrilor despre așa-zisa Adunare a Românilor, observăm că informația falsă este considerată de populația din Ucraina un act de trădare a etnicilor români, care „nu au ce face în vreme de război în Donbas”, „au pretenții teritoriale”, „creează probleme din cer senin” etc.¹². Așadar,

¹¹ Liubov Melniciuc, *Inexistentă „Adunare a românilor din Bucovina” și varianta bucovineană a unui separatism inventat*, Agenția de știri BucPress din Cernăuți; <https://bucpress.eu/opinie/inexistententa-%E2%80%9Eadunare-a-romanilor-din-12846> (14 decembrie 2020).

¹² Marin Gherman, „Atacuri informaționale împotriva românilor din Ucraina – răni intratabile”, în „Timp Românesc”, 22 iunie 2016. <https://www.timpromanesc.ro/atacuri-informationale - impotriva-romanilor-din-ucraina-rani-intratabile> (14 decembrie 2020).

în ochii populației majoritare, imaginea românilor din Ucraina a avut doar de suferit. După ce-au aflat că știrea este falsă, agențiile de presă și posturile de televiziune din Ucraina nu au publicat dezmințiri, nu au încercat să „trateze” spațiul informațional și să diminueze efectele sociale negative, ci pur și simplu au șters informațiile despre inexistenta adunare și inexistenții lideri.

Știrea a fost publicată pe agenția TASS din Rusia și preluată de o multe alte agenții de presă din Ucraina, România și Republica Moldova. În comentariul agenției ruse TASS se afirmă următoarele: „Unii analiști români consideră că Bucureștiul, în contextul crizei din Ucraina, trebuie să introducă forțele armate în regiunile Odesa și Cernăuți”. Așadar, TASS realizează și un atac informațional împotriva României, țintind relațiile dintre Ucraina și România¹³. Logica acestor atacuri este simplă: facilitarea apariției de conflicte regionale, de dorit interetnice, convingerea opiniei publice din țară că minoritatea este o primejdie, o sursă de „separatism”, schimbarea atitudinii majorității față de grupul țintă și dezechilibrarea situației, semănarea urgiei și a neîncrederii între etnii, în cazul dat între ucraineni și români. În același timp, reacțiile din rețelele de socializare și din presă la aceste atacuri informaționale scot în prim plan liderii de opinie, susținătorii direcți și indirecti ai informației virtuale, adică sunt și o sursă alternativă de informare. De fapt, rănilor vor fi netratabile până când presa din Ucraina, România, Republica Moldova și alte state nu-și va asuma o responsabilitate socială pentru știrile dăunătoare și periculoase.

În acest context, o altă știre, care s-a dovedit a fi adevărată, despre declarația unui colonel ucrainean privind crearea unei brigăzi în vestul Ucrainei pentru „a apăra Bucovina de posibilele pretenții teritoriale ale României” a fost catalogată de majoritatea analiștilor ca fiind o informație falsă, „una scrisă de ruși”. În realitate, nu a fost o știre falsă. În 2015, colonelul ucrainean Viktor Kevliuk a declarat că o nouă brigadă va fi înființată în regiunea Ivano-Frankivsk cu scopul de „a apăra Bucovina de posibilele pretenții teritoriale ale României”. În timp ce unele portaluri de știri au preluat cu o deosebită ușurință informația respectivă, altele s-au grăbit să o dezmință, subliniind că este o propagandă rusească clasică, mai ales că site-urile românești au preluat știrea de pe TASS și nu din surse ucrainene sau occidentale. Potrivit televiziunii locale „3 Studio” din regiune, conferința de constituire a brigăzii s-a desfășurat la Ivano-Frankivsk. Experții politici susțineau în 2015 că informația respectivă nu se înscrie în procesul de apropiere diplomatică a Ucrainei de România, mai ales pe fundalul conflictului din Donbas, Kievul fiind sprijinit în diferite moduri de București¹⁴. În acest fel, în ultimii ani am ajuns în situația când realitatea și hiperrealitatea au devenit un tot întreg. Nici jurnaliștii experimentați din România

¹³ Dezinformare în reluare: românii din Cernăuți „iarăși” cer autonomie locală, Agenția de știri BucPress din Cernăuți. <https://bucpress.eu/social/dezinformare-in-reluare-romanii-din-2503> (14 decembrie 2020).

¹⁴ În Ucraina va fi înființată o brigadă „pentru apărarea Bucovinei de România”, Agenția de știri BucPress din Cernăuți. <https://bucpress.eu/politica/in-ucraina-va-fi-infiintata-1744> (14 decembrie 2020).

și Ucraina nu au știut cum să analizeze veridicitatea acestei știri. Informațiile adevărate au fost percepute ca fiind false, iar cele false – ca fiind adevărate!

Bucovina, ca zonă de contact, a fost implicată în mod direct în războaiele informaționale ruso-ucrainene sau ruso-occidentale. Tehnicile acestui război sunt general-cunoscute. Deseori, o informație despre un stat este folosită pentru a influența opinia publică în celelalte țări. Așadar, presa rusă scrie deseori că România este un stat sărac, care nu mai este condus de politicienii de la București, ci de elitele de la Bruxelles. Grupul-țintă este, în primul rând, format din alegătorii din Ucraina și Republica Moldova și doar în cel de al doilea rând din cetățenii români. Deci, sunt distribuite aceste știri pentru a descuraja votarea forțelor pro-europene în Ucraina și Republica Moldova. În linii mari, metodele războiului informațional sunt foarte simple: promovarea în rețelele de socializare a unor știri false, susținerea mesajelor din rețelele de interacțiune socială cu mesaje asemănătoare în presa clasică, mai ales la televiziune și, în final, rostirea de discursuri politice care se bazează pe știri false. Acestea din nou sunt „rostogolite” în presă și în rețelele de socializare. În acest mod, este construită o realitate alternativă, una nouă, virtuală, fantastică, care are, însă, efecte sociale și slujește intereselor politice.

Soluții

Marea deosebire dintre războiul informațional și cel clasic este asimetria¹⁵. Dacă scutul antirachetă ne apără de rachete, atunci nu avem un scut împotriva dezinformării. O mare asimetrie se observă între atac și apărare. Apărarea U.E. și N.A.T.O., strategiile elaborate în legătură cu primejdiile războiului informațional par a fi niște încercări intuitive de apărare, o copie cu limbaj digital a strategiilor militare clasice. Fără o educație civică și o cultură media a populației, chiar și fără cultură generală, nu vom reuși să facem prea multe lucruri pentru a combate fenomenul fake-news. În mare parte, atacurile informaționale își ating ținta din cauza stereotipurilor răspândite în societăți, a necunoașterii de către cititori a geografiei, istoriei sau politicilor țărilor vecine, a dispariției presei de calitate în favoarea unor pseudo-organe de presă¹⁶. Problemele vechi ale societăților, nerezolvate în trecut, devin o povară a viitorului sub presiunea știrilor false care le exploatează. Deci, nu putem rezolva această problemă fără măsuri. Este necesară o viziune comună în definirea provocărilor create de tehnicile de dezinformare. De aceea, acordarea unei atenții mai mari istoriei, geografiei, culturii țării natale și statelor vecine în sistemul de educație este mai mult decât importantă. Dacă acest lucru nu se va întâmpla, o știre falsă despre un stat vecin, despre o regiune, despre

¹⁵ Dumitru Borțun, „Războiul informațional ca război semiotic”, în Cătălin Nae, V. Simileanu, *op. cit.*, p. 22.

¹⁶ Marin Gherman, „Fragilități și tehnici de apărare ale spațiilor informaționale din Ucraina, Republica Moldova și România în contextul campaniilor electorale din 2019”, în „Geopolitica”, anul XVII, nr. 1 (77), 2019, p. 122.

oamenii din Bucovina, despre activitățile organizațiilor și instituțiilor va fi foarte ușor de promovat, în situația în care nimeni nu cunoaște istorie sau geografie.

Dacă vorbim de Ucraina și România, trebuie întreprinși, pentru început, unii pași mici, fără de care celelalte discuții par a fi lipsite de sens. Din păcate, posturile publice de radio și televiziune ale acestor două țări nu își au corespondenți permanenți în statele vecine. Drept rezultat, consumatorul de informații își formează imaginea despre statul vecin din surse străine, deseori finanțate de terți sau, în cel mai bun caz, din traduceri ale agențiilor europene de presă. Deseori informația ajunge denaturată sau bruiată (prost tradusă, reflectată fără înțelegerea contextului sau special denaturată).

Este mai mult decât necesară crearea unor centre de informare de presă comune, pentru a reflecta corect realitatea transfrontalieră, care este cea mai sensibilă vizavi de posibilitățile unor actori de a manipula opinia publică. Un cluster comun de presă este mai mult decât necesar în zona transfrontalieră bucovineană. Ar fi un pas important pentru ieșirea din ghetoizarea digitală. Fără acești pași mici, strategiile (trans) naționale riscă să fie lipsite de vreun sens. În același timp, inițierea unor proiecte de depășire a stereotipurilor sociale, etnice și politice este mai mult decât necesară. Crearea unor centre de presă, a unor cluster-uri de schimb de informații dintre rețelele profesionale de jurnaliști și încurajarea prin programe de stat, prin fonduri internaționale a jurnalismului profesionist, neimplicat politic, sunt pași tactici în această strategie. Soluția rapidă, dar foarte firavă, ține de nivelul local și național, soluția strategică ține de cooperarea internațională. Așadar, „ghetoizările informaționale” în spațiul bucovinean transfrontalier nu dispar *de iure*, fiind direct dependente de configurațiile geopolitice și informaționale din regiune.

BUKOVINA: THE EXPERIENCE OF THE PAST AND ITS ROLE OF RECREATION OF UKRAINIAN-ROMANIAN RELATIONS

VOLODYMYR FISANOV

Universitatea Națională „Iurii Fedkovych”, Cernăuți, Ucraina
E-mail: vfisanov@gmail.com

Bucovina: experiența trecutului și rolul în recrearea relațiilor ucraineano-române

*(Traducere)**

În această lucrare, autorul analizează tendințele și rezultatele proceselor istorice desfășurate de-a lungul secolului al XX-lea și care nu au fost foarte favorabile Bucovinei. Se acordă atenție unor factori precum pierderea integrității regiunii în a doua jumătate a veacului trecut, criza conștiinței tradiționale și oportunitățile de adaptare la transformările globale moderne. Unul dintre efectele negative ale epocii marcate de revoluții și războaie l-a constituit eroziunea sau pierderea treptată (până aproape de prăbușire) a polietnicității. Aceste tendințe specifice începutului de secol XXI sunt legate de geopolitica puterilor: Bucovina și bucovinenii au fost ostatici ai propriilor decizii. Chiar și așa, din anii 1990 și până în prezent, se observă în cazul elitelor politice locale din teritoriul aflat de ambele părți ale frontierei o anumită abatere de la determinismul politico-geografic în favoarea unor scheme mai pragmatice de cooperare transregională. Un exemplu al acestei opțiuni este proiectul cultural și administrativ cunoscut sub denumirea de Euroregiunea „Prutul Superior”.

Autorul își propune să se refere la experiența istorică și culturală pe care Bucovina a parcurs-o în timpul administrației austriace (monarhice și polietnice), în timpul regimului românesc (bazat pe valori tradiționale și rurale), precum și în perioada sovietică (cu referire la politica de industrializare de după 1945, atunci când s-a încercat – și parțial s-a reușit – crearea în Cernăuți a unui „grup educațional și industrial funcțional”).

La începutul secolului al XXI-lea, situația geopolitică și geoeconomică din Bucovina, ca parte a Ucrainei și a României moderne, avea să se schimbe radical. Ucraina a devenit un stat independent, iar România a aderat la Uniunea Europeană. În contextul proceselor de integrare europeană, posibilitățile de interacțiune dintre cele două culturi vecine, de exemplu, în domeniul artei cinematografice pot fi utilizate

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

și exploatate eficient. Cât privește formarea unei „societați a cunoașterii”, moderne, pot fi aduse în atenție schimburile științifice și simpozioanele organizate de și pentru tinerii din cele două țări vecine. De asemenea, este necesară utilizarea, pe o scară mai largă, în Ucraina, în general și în regiunea Cernăuți, în special, a experienței României în combaterea corupției.

Rezumând, se poate spune că Bucovina europeană și bucovinenii din teritoriile aflate de o parte și de alta a frontierei de stat trebuie să conștientizeze și să aprecieze valorile democrației de astăzi, precum și respectul pentru etnie și cooperarea în sferele economice și educaționale. Acest lucru poate fi facilitat nu atât de mitul austriac, ci de mitul modern al multiculturalismului, cultivat în Uniunea Europeană în anii '90 ai secolului trecut, în special de Germania și de țările mediteraneene. Cu alte cuvinte, Bucovina modernă ar trebui să încerce să devină o „insulă” a empatiei istorice – regândind experiența geopolitică negativă a secolului al XX-lea – și un model de interacțiune interstatală și de vecinătate în sens european în multe dintre sferele vieții sociale și economice din Ucraina și România.

Cuvinte cheie: identitate, dialog, modernitate, memorie, relații bilaterale.

Speaking at an international conference wonderfully organized by Institute “Bukovina”, I expressed several theses that, in my opinion, could contribute in the short and medium-term to a better understanding of the provocative history of Bukovina in the last century. My materials presented at the conference are supplemented here by some important, from my point of view, interpretations, and reflections.

Today, Europe has its own roots, but at the same time, it is trying to comprehend and master the paths to a more humane future than it was in the twentieth century, shaping in many ways the newest European utopia. As Daniel Cohn-Bendit rightly believed, Europeans should go beyond “inspired models of the nation-state”¹. Europe is gradually becoming something more than a banal geographical unit, a “conglomerate of competing states”. And today we should look at Bukovyna’s realities in a new way, without outdated stereotypes and prejudices.

In the twentieth century, Bukovina, like other similar geopolitically important regions (such as Gdansk or Teszyn), repeatedly came under the jurisdiction of various states. Indeed, the “short” last century – 1914–1991, in the words of Eric Hobsbawm - was an era of extreme. And now, for 25 years, out of 77, Bukovinians have found themselves in a time of geopolitical turbulence. Historically, Bukovina was on the borders of the Roman and Slavic worlds and the tragic perturbation of 1939–1947 divided it into “Northern” and “Southern”. The injuries of 1918, 1945, and 1947 were especially noticeable (and sometimes irreparable losses) for all the inhabitants of the region – Ukrainians, Romanians, Poles, Austrians, Germans, and Jews.

¹ Кон-Бендіт Д. Європа – це остання утопія, 2000, Часопис Ї; <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/deni.htm> (14 decembrie 2020).

Let's dwell on some points. Take, for example, the case of Wilson and "Wilsonism". It is a well-known attitude of US President W. Wilson to organize post-war Central and Southern Europe on democratic principles. According to many well-known previous diplomatic discussions of 1918–1919, for example, the eastern part of Galicia was promised to be transferred to Ukraine, as was the northern part of Bukovina, where the Ukrainian population was ethnically predominant in these areas. However, after the First World War, despite the observance of ethnic demarcation of borders in many cases, liberal Wilsonism as a whole was defeated. This fiasco of democratic rhetoric was especially evident in the region of Central and Eastern Europe, where the collapse of the Habsburg monarchy, the containment of national and anarcho-communist revolutions led to an ethnic mixture and a situation of geopolitical "puff pie" in the interwar period.

Although, for example, the formation of a united Romania in 1919 was seen as the birth of a new democracy. It is no coincidence that one of the authors of the famous British magazine "The New Europe", professor George D. Herron, noted in the article "The New Romania" that the country is roaring with "democratic aspirations". Its young politicians, led by Transylvanian Democrats, are testing their strengths in the economic sphere, opposing archaic institutions and dreaming of seeing their own country with a well-thought-out and effective system of social renewal².

President Wilson did not fully understand that very intensive nation-building (wherever it took place) was incompatible with the classical model of democracy. It came to the point that Hitler, in talks with the British ambassador in March 1938, explicitly stated: "In Austria, the people must be interviewed, and in Czechoslovakia, the Germans must be given appropriate autonomy both culturally and in other respects. It is the simple application of the right to self-determination of peoples, which played such a large role in Wilson's Fourteen Points"³. The geopolitical transformation of the region in a democratic spirit has never become a reality. However, fortunately for the Bukovinians, in 1939–1945, Bukovina did not become one of the most bloody lands between Hitler and Stalin. Timothy Snyder writes more about Polish lands in this context.

Another thesis in the historical context for the northern part of Bukovina: after 1918, it changed its state and political affiliation five times. As a result, opinions (often dogmatic, which should not be criticized and revised), but also quite fluid cultural and historical myths changed - from Austrian to Romanian, then Soviet, and today Ukrainian. Nowadays, both Ukrainians and Romanians must gradually unite the most recent positive European myth.

² George D. Herron, "The New Romania", in "The New Europe", 2 octombrie 1919.

³ *Запись беседы Гитлера с послом Великобритании в Германии Н.Гендерсоном 3 марта 1938 г. Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937–1939*, гг. Т.1. М., 1981, p. 56.

After all, let's go back to, say, the dramatic 1940, which, like 1918, became a bifurcation point. The Soviet myth of liberation crumbles when we read the documents of that time. Here are the impressions shared in an official-diplomatic letter about Chernivtsi after 28 June 1940, a resident of the city, the Swiss consular agent Nicholas Kunzle. He described in detail how the city inhabitants were "deprived" of prices, expropriation of land and banks during the first months of workers and peasants power, whose tanks and infantry moved from Chernivtsi to the new Soviet-Romanian border for four days in a row. I was more interested in the first consequences of such management and the psychological influences and the state of Bukovinian society. Here are some fragments of the picture of the beginning of 1941 – Chernivtsi, "a thriving city turned into a large village, where there are still factories with many workers, and the whole city is full of so-called unified faceless people who must think alike, and so will all people in Chernivtsi, in one year". Red flags have been hung on houses for six months and "no one dares to remove them". Moreover, these flags were "made of Romanian flags, from which they tore off the unnecessary and left a red stripe". About 20 thousand inhabitants left the town. Cinemas worked, but almost all films had a "propaganda bias". "Religion is ridiculed in their films, our western culture". They had the complete opposite of "our Western views in us", Kunzle himself and most Chernivtsi residents were forced to dive into "a whirlpool of these transformations and sweet-spicy stories that lead to a nervous breakdown, from which, even with good nutrition, thin and pale, the wealthy bourgeoisie and intelligentsia become half-skeletons". So, somewhere "Awakening!" – sums up the Swiss agent⁴.

However, for the sake of objectivity, I would like to emphasize that the new Soviet mythology was based not only on propaganda. The creation of the postwar part of the positive history of the Northern part of Bukovina was facilitated by the philosophy and practice of "socialist industrialism" (the new "myth" of transformations), the centre of which became Chernivtsi. Figuratively speaking, the conditional highest point of its development can be considered Orwell's *1984*, when the concepts of the 1965 master plan began to be implemented, according to which the peripheral parts of Chernivtsi acquired the industrial features of a socialist city⁵. The developers of the new master plan envisaged the creation of a new industrial centre in Bukovina. All this led to the concentration of many enterprises, including those that worked on the allied military production complex – "Quartz" and "Graviton" and which together with the physics and mathematics faculties of ChNU formed, as we would say today, an innovation-industrial cluster.

⁴ Документ № 1 з Документів Швейцарського Консульського агентства у Чернівцях. Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918–1944 рр. Погляд дипломатів (Документи), Чернівці, Зелена Буковина, 2007, рр. 203–210.

⁵ Олег Пікущенко, *Значення політичних передумов для формування архітектурно-планувальної структури Чернівців кінця XVIII – початку XXI ст.*; http://vlp.com.ua/files/22_5.pdf (14 decembrie 2020).

One hundred years after the Habsburg monarchy plunged into historical shadow, many contemporaries recall the “enchanted myth” of Chernivtsi in the early twentieth century. It is worth reading at least the second translation of the Memoirs, translated into Ukrainian when he remarked on the purpose of his book, written by him “to keep from the oblivion that in a few years almost no one will be interested, erased from memory and absorbed by the time”. Referring to the effects of war on the temperament of Bukovinians, the writer underlined that “politics has eroded from the people what remained of them from old Austria”⁶.

Robert Musil once gave the formula of the Austro-Hungarian monarchy (Austrian and Hungarian) Hungarian, however, without the right to open brackets. Today, the European Union, as a new democratic but polyarchic system, unites all the peoples of Central and Southern Europe with the future inclusion of Ukrainians. It is also likely that the consolidation of new democracies will be preferred to their disintegration. And Bukovina can become a kind of East Strasbourg in such a model. The alternative in the event of the collapse or stagnation of the European project in Central Europe is what Metternich once said: Vienna will be fixed in the minds of most Europeans as a real frontier of traditional Europe.

It is clear that for the growth of cooperation in Bukovina at the beginning of the 21 century, not only the efforts of historians are needed. We need real cooperation in the economic, social, and cultural spheres, and the people of Bukovina on both sides of the border are striving for this. The well-known Euroregion should not just be a bureaucratic project, but become a people’s Euroregion as a form and instrument of Ukraine’s “soft”, systemic European integration in the medium term⁷. Both within the framework of the European strategy, both Ukraine and Romania must develop new values. Historians, experts and educators must also share a joint European vision of the future and points of contact with the historical past. It is difficult to achieve, but there is no other adequate way. We must learn not only to remember but also to (partially) forget, and even forgive. Perhaps, being in the European discourse, one should not insist on the feeling of insult, the so-called resentment, leaving it behind the brackets of public space in Bukovina. The struggle (in the old sense) of national historiographies will remain, but it should not be decisive. It raises the fundamental question of how to combine approaches to nation-building with a common European identity that is still in its infancy, that is, to move somewhat away from the classical understanding of Raymond Lully’s “memoria” for the harmonization of relations.

Perhaps today is the time to start work on a joint Ukrainian-Romanian intellectual task-work – a projective textbook “History of Bukovina in the

⁶ Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця, пер. з нім., Петра Рихла, Чернівці, Книги ХХІ, 2019, 288 с.

⁷ „Єврорегіон «Верхній Прут»”: досвід, особливості, виклики, шляхи інтенсифікації співробітництва, Укл. С. М. Гакман, Н. В. Нечасва-Юрійчук, З. С. Бройде, Чернівці, „Букрек”, 2020, с. 29.

twentieth century”. It would be a real contribution not only to the educational process but to all aspects of the bilateral relations between Ukraine and Romania for the coming decades. It is worth taking the first steps in this direction and completing the first part of the project with the probable title “History of Bukovina: to the unity of the European spirit through the diversity of national practices”.

Only on this complicated path will Bukovinians in Ukraine and Romania be able to avoid the traps of geopolitical neo-isolation and ineffective bureaucratic decisions of the two European nations, which must overcome the syndrome of victims of old foreign policy decisions. The mental boundaries of the past should not be the boundaries of the present and the future⁸. And in the geography of ever-present Europe (before the coronavirus) also has overcome of “natural realities”, so political and economic pictures are not “objective portraits”, but rather “subjective constructions”⁹.

Of course, there are several alternatives to the modern European vision of international relations and their history in Central Europe. The first is related to a marginal political culture produced by anarchist and far-left intellectuals. The second alternative is for conservative historians of both countries to support the existing national-state (and stereotypical) status quo in their views on the historical events in Bukovina in the twentieth century. We, those who work on historical documents without unnecessary emotions, should not forget about the existence in both Ukraine and Romania of representatives of distinct (sometimes profane) youth subculture, for whom the historical difficulties of the twentieth century should be explained in simple and accessible language of the blogosphere. As the researcher Vyktor Vashkevych notes, young people, choosing their place in society, “focus on a simplified, primitive social world”¹⁰. After all, if we replace the modern vision of European identity with old conservative monadological views on history, we will deepen the existing scepticism. I will refer to the self-citation and quote my thesis expressed in the discussion on NATO enlargement in 2000, so 20 years ago: “For young people, the values of democracy, freedom and openness can become a kind of phantom, a work of propaganda and the liberal-democratic West (as it was for the generation of the ’60s) will remain a memory of past days”¹¹.

Let’s ask the question: has anything changed significantly since then and is any European mythology effective today? I am not here for simplification, but for taking into account this major factor in educational activities. Not everyone will be happy with the changes of our historical vision, but Bukovyna of the 21 century

⁸ Sean Lang, *History without frontiers. A Practical Guide to International Projects in Schools in Europe*, Strasbourg, Council for Cultural Co-operation, 1996, p. 7.

⁹ Домінік Муазі, *Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ*. К., Брайт Стар Паблішинг, 2018, р. 39.

¹⁰ Віктор Вашкевич, *Пріоритети сприйняття історії сучасною молоддю. Національна та історична пам’ять*, Зб. наук. праць. Вип. 6. К., „НВЦ «Пріоритети»”, 2013, р. 26.

¹¹ Володимир Фісанов, *Українські реалії і НАТО. Проблеми прикордонних регіонів у контексті розширення НАТО: Матеріали науково-практичного семінару*, Чернівці, 9 листопада 2000, р. 81.

should become a field not of “controversial history”, but a land of strengthening trustee on our European border.

Conclusions and suggestions

Intellectual communication on the Ukrainian-Romanian cross-border, which depends on the readiness of innovative historians and political experts for a meaningful dialogue on the historical themes of the twentieth century, should promote an emotionally positive long-term bilateral dialogue that would support relations between Romania and Ukraine in the new century.

Based on this basic thesis, I propose: First, to form an agenda for further bilateral dialogue of professional historians on the most serious and still irritating issues of the history of Bukovina in the twentieth century. Secondly, if both sides of the future dialogue agree, it is necessary to form discussion groups and hold a joint debate of critical issues, within professional seminars (maybe 4–2 in Ukraine and Romania) and present its results to the interested public and press of both our countries.

One more question: is there something that prevents us all from following the path of purification of thoughts and meanings? In my opinion, this is the inertia of thinking: as members of the conservative class, the historians are very often immersed in detail and obsessed with the protection of old and new mythologists. In addition, a certain projection of fear sometimes persists: some researchers and officials believe that unpleasant conflict topics should not be touched. Therefore, in all professional discussions that may arise, it is necessary to avoid haste in conclusions, pettiness and excessive politicization. In this sense, one of the ways should be the formation of a renewed memory policy in both Ukraine and Romania. It is how the historian Serhiy Troyan writes about it. According to the researcher, although the construction of a more adequate collective memory is not yet embodied in historical discourse, it is not worth talking about a single European space. It is, first of all, a space in which “we can engage in dialogue and find commonly agreed answers to questions”¹². In our case, we are talking about some critical issues in the history of Bukovina in the 20th century. Only in this way will we be able to separate myths from facts and ultimately reach a new consensus on the Carpathian cross-border, to achieve a sense of historical empathy, at least in educated and intellectual circles.

Ultimately, the possibility of such impartial discussion between Ukrainian and Romanian historians can become one of those social guidelines that can bring the societies of both our countries closer to integration into the liberal international order as truly conscious European democratic actors, able to resist on waves of authoritarianism and possible anarchy in the Centre of contemporary Europe.

¹² Сергій Троян, *Компаративний аналіз сучасних політик пам'яті в Україні та Республіці Польща. Національна та історична пам'ять*, Зб. наук. праць. Вип. 6. К., „НВЦ «Пріоритети»”, 2013, р. 231.

O LIMBĂ PE CALE DE DISPARIȚIE – GRAIUL POLONEZ ÎN MIHOVENI*

KARINA STEMPEL-GANARCZYK

Institutul de Slavistică al Academiei Poloneze de Științe, Jastrowie, Polonia
E-mail: karinastempel@onet.eu

A Language about to Dissappear – the Polish language in Mihoveni

(Abstract)**

In this article we deal with the way in which the Polish language was preserved in Mihoveni, where the Poles settled from the Rzeszów area, at the end of the 19th century. Elements of speech in the Małopolska region, once spoken by the Polish inhabitants of the village, survived only in a few idiolects and – as in the case of people born and remained in Mihoveni – primarily in common expressions and phrases. In all other spheres of the existence of people of Polish origin in the area, the speech was replaced by the Romanian language. Our presentation proposes an analysis of the causes of the process of rapid disappearance of this Polish language, as well as a description of the current sociolinguistic situation.

Keywords: Polish dialects, Polish communities, Bukovina, Romania, language death.

Graiurile poloneze din România au fost analizate într-o serie de publicații importante. Cercetările efectuate în anii '60 de către Elena Deboveanu și Stanisław Gogolewski au permis lingviștilor să împartă aceste dialecte în patru grupuri: – graiul existent în satul Cacica; – graiul folosit de către așa-numiții munteni bucovinieni; – graiul existent în satul Ruda (Vicșani); – graiul existent în satele Bulai și Mihoveni¹. În articolul „Dispariția limbii în satele poloneze din Bucovina românească”², publicat în anul 2019,

* Traducere din limba polonă: Anna Kaźmierczak.

** Traducere: Karina Stempel-Gancarczyk.

¹ E. Deboveanu, S. Gogolewski, „Przegląd gwar polskich na terenie Rumunii”, în „Język Polski”, nr. 66, 1966, p. 116.

² Analiza detaliată a acestei probleme a fost prezentată în teza de doctorat nepublicată: Karina Stempel-Gancarczyk, *Procesy zanikania języka na podstawie badań gwar polskich na Bukowinie rumuńskiej*, Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2019.

a fost prezentată caracteristica situației actuale a trei dintre cele patru graiuri menționate mai sus, și anume a graiurilor din regiunea Małopolska (adică limba polonezilor din Cacica, Ruda și Bulai). Concluzia a fost aceea că în fiecare dintre aceste cazuri apare fenomenul „graiului pe cale de dispariție”. Rezultatele cercetărilor recente indică un grad semnificativ de avansare a acestor procese³. Helena Krasowska, în lucrarea intitulată *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia – Ucraina*⁴ (O mărturie a moștenirii pe cale de dispariție. Limba polonă în Bucovina: România – Ucraina), a formulat teza conform căreia se poate vorbi în prezent în România despre „un grai” în raport cu graiurile din regiunea Małopolska doar în cazul Bulaiului.

Polonezii care vorbesc în unele dialecte (sau chiar doar idiolecte) în care se păstrează trăsăturile graiurilor din regiunea Małopolska constituie un grup al cărui număr scade de la an la an. Principalele motive ale acestei situații sunt în prezent legate de evoluțiile demografice în interiorul fiecăreia dintre aceste comunități, precum și de lipsa de transmitere generațională a limbii⁵. Graiul sau idiolectul prezintă un rezervor de cultură și memorie. Din acest motiv, înregistrarea sau salvarea acestuia poate fi tratată ca o contribuție la înțelegerea atât a trecutului, cât și a situației sociolingvistice actuale.

Satul Mihoveni prezintă un exemplu al localității în care procesele de dispariție a limbii sunt în prezent foarte avansate. Conform surselor, coloniștii polonezi au venit la Mihoveni din zona Rzeszów. Primii polonezi s-au stabilit în sat în jurul anului 1870. Câteva informații despre satul Mihoveni de la începutul secolului al XX-lea pot fi găsite în lucrarea lui Otton Żukowski, publicată în anul 1914, din care aflăm că satul, situat pe râul Suceava, era locuit de 1 407 persoane, inclusiv 112 polonezi⁶. Procentajul mai scăzut al polonezilor în această localitate, unde românii reprezentau un grup mai numeros, a dus rapid la reducerea utilizării graiului polonez. Prin anii '60, Elena Deboveanu și Stanisław Gogolewski au remarcat următoarele: „Deoarece erau un grup relativ mic, [polonii] s-au amestecat în masa predominantă a românilor și până în prezent există doar câteva familii vorbitoare de polonă, deși toate, chiar între ele, vorbesc și românește”⁷.

În prezent, Mihoveni se află în arealul geografic al comunei Șcheia. În anul 2011 aici locuiau 2 134 de persoane⁸; cu toate acestea, sursele statistice nu furnizează numărul actual de locuitori care se consideră etnici polonezi. Aici, printre locuitorii

³ Karina Stempel-Gancarczyk, „Dispariția limbii în satele poloneze din Bucovina românească”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 1 (52), 2019, pp. 241–245.

⁴ H. Krasowska, M. Pokrzyńska, L. A. Suchomłynow, *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia – Ucraina*, Warszawa, Instytut Slawistyki PAN, 2018.

⁵ Vezi și: Karina Stempel-Gancarczyk, „Reflecții asupra importanței cercetărilor de teren în contextul analizei graiurilor poloneze pe cale de dispariție din Bucovina românească”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1 (54), 2020, pp. 221–226.

⁶ O. M. Żukowski, *Bukowina pod względem topograficznym, statystycznym i historycznym ze szczególnym uwzględnieniem żywiołu polskiego*, Czerniowce – Lwów, 1914, p. 120.

⁷ E. Deboveanu, S. Gogolewski, *op. cit.*, p. 128.

⁸ <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> – tab. Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL_2011 (10 septembrie 2020).

ortodocși, se numără aproximativ 30–40 de familii catolice⁹, care participă la slujbe în biserica din Suceava. O dată pe lună (de obicei în ultima duminică a lunii) un preot din parohia suceveană Sfântul Ioan Nepomuk oficiază o liturghie pentru ei în Biserica ortodoxă Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril din Mihoveni. Aproximativ 20–30 de credincioși participă la o astfel de liturghie¹⁰. Limba polonă nu a fost niciodată predată în mod sistematic în acest sat. Polonezii care locuiau aici nu au înființat nicio asociație sau o altă formă de organizare.

Pe parcursul cercetărilor efectuate la Mihoveni în anul 2017¹¹ nu a fost identificată printre locuitorii de origine poloneză care s-au născut în această localitate nicio persoană care să vorbească limba polonă. Urmașii polonezilor, adeseori având nume de familie care par poloneze, răspundeau în limba polonă la salutul „Dzień dobry” („Bună ziua”), însă cunoașterea limbii polone se limitează la această expresie.

Singurele informatoare intervievate în limba polonă au fost două femei născute în Frumoasa și Bulai. Acestea s-au mutat la Mihoveni când erau deja persoane adulte, după ce s-au căsătorit.

Locuitorii polonezi din Mihoveni indică de obicei generația părinților sau a bunicii ca fiind ultima care a folosit zilnic graiul polonez. Aceștia consideră că printre cauzele modificării codului trebuie enumerate căsătoriile mixte, necesitatea folosirii limbii române în comunitatea vecinilor, la școală, la serviciu, în biserică și în celelalte sfere ale vieții¹², precum și lipsa de cunoaștere a graiului în rândul altor locuitori ai satelor de origine poloneză. Acest diagnostic este confirmat de biografiile persoanelor intervievate. Una dintre respondentele vorbitoare de limba română (părinții acesteia vorbeau graiul polonez și erau catolici), după ce s-a căsătorit la vârsta de 17 ani, și-a schimbat religia în cea ortodoxă (religia soțului). În copilărie, ea utiliza graiul pentru că acesta a fost limba folosită în casa familială și, din momentul căsătoriei sale, folosește doar limba română. Graiul pe care și-l amintea se limitează doar la formula care însoțea facerea semnelui crucii : „W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, amen” – „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, amin” (K-77-2017)¹³.

⁹ Conform datelor obținute în interviuri.

¹⁰ Conform datelor obținute în interviuri.

¹¹ Acestea au fost cercetările efectuate de autoarea articolului în timpul realizării grantului *Mowa polska na Bukowinie Karpackiej. Dokumentacja zanikającego dziedzictwa narodowego*, din cadrul programului Ministrului Științelor și al Învățământului Superior, cu denumirea *Programul național de dezvoltare a științelor umaniste pentru anii 2015–2018* (1bH 15 0354 83).

¹² Metoda așa-numitelor domenii (cunoscute și sub numele de sfere în lingvistica poloneză) este aplicată în cercetările sociolingvistice contemporane. Aceasta a fost propusă de către Joshua Fishman în lucrări precum: „Language maintenance and language shift as a field of inquiry”, în „Linguistics”, vol. 9, 1964, pp. 32–70; „Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism”, în „The Journal of Social Issues”, vol. 23, nr. 2, 1967, pp. 325–340; „Bilingualism and biculturalism as individual and societal phenomena”, în „Journal of Multilingual and Multicultural Development”, nr. 1, 1980, pp. 3–15.

¹³ În paranteze rotunde se menționează sexul și vârsta respondenților, precum și anul când a fost realizat interviul. În paranteze pătrate se menționează modificările editoriale (adăugiri sau omisiuni), care permit cititorilor să înțeleagă mai bine afirmațiile formulate.

O altă respondență din Mihoveni care, de asemenea, vorbea numai limba română, a relatat că, în casa familială a bunicii ei, care erau polonezi, graiul polonez nu se vorbea zilnic, ci limba română. Bunicii făceau rugăciuni în limba polonă, cum ar fi „Ojczy nasz” („Tatăl nostru”). Respondenta nu este în măsură să ofere explicații pentru această situație. Cu toate acestea, și-a amintit din copilărie că polonezii din Mihoveni erau numiți mazurieni¹⁴, priviți drept „străini” (K-67-2017). Ea vede motivele dispariției limbii, printre altele, prin faptul că graiul polonez stigmatiza într-un fel persoanele care îl foloseau, reducându-și astfel șansele pentru avansarea lor în ierarhia socială¹⁵.

Situația lingvistică a polonezilor din Mihoveni, în trecut și în prezent, a fost, de asemenea, descrisă de ambele informatoare vorbitoare de graiul polonez. Potrivit primei dintre ele, graiul a fost un instrument de bază al comunicării în casa familiei sale, de asemenea după ce s-a căsătorit și s-a mutat la Mihoveni, până când copiii ei au început școala: „Când eram acasă [vorbeam] în polonă, când am ajuns la Mihoveni, [de asemenea] în polonă. La familia [a soțului] lui [vorbeam și acolo polona], am fost acolo patru ani împreună [cu toții]. Apoi am construit [o casă]. [Vorbeam] în limba polonă. Această situație s-a schimbat aici, pentru că el [soțul], de asemenea, [vorbea] limba polonă, pentru că era polonez. Ulterior s-au născut copiii și gata! Atât la școală, cât și în grădiniță – românește. Mergi să cumperi ceva la magazin, cu cine vei vorbi? [...] Vei ieși pe drum: «Buna ziua! Ce faci? De unde vii? Unde mergi?» [...] Da, da. Eh... erau mulți, mulți polonezi. [...] Cei bătrâni au murit și cei tineri au rămas” (K-82-2017).

A doua informatoare s-a căsătorit cu un român, și-a schimbat și religia, trecând la religia ortodoxă a soțului (mai târziu a început să meargă din nou la biserica catolică). După ce s-a mutat la Mihoveni, a încetat să mai folosească graiul polonez. Conform propriei sale relatări, nu avea cu cine să vorbească în limba polonă, nici acasă și nici în comunitatea învecinată: „Lucram în oraș, mergeam în oraș cu români, aici [de asemenea] nu am mai avut deloc cu cine să vorbesc. Sunt [polonezi]. Aici, în prima casă de lângă mine, locuia un polonez, dar nici măcar «Bună ziua» nu spunea în limba polonă. Părinții lui, părinții lui amândoi erau polonezi. Dar [soția lui] era româncă. I-au botezat pe copii la catolici, dar nu mai merg la biserica catolică [...]. [Oamenii] nici nu mai vorbesc limba polonă și nici nu mai respectă religia catolică. Copiii au mers deja la români. [...]

¹⁴ Despre tema „mazurienilor” bucovineni vezi: Karina Stempel-Gancarczyk, „«Kim jesteśmy?»”. Uwagi o języku polskich mieszkańców Bulaju oraz ich «mazurskiej» autoidentyfikacji”, în S. Iachimovschi, K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru (red.), *Polska i Rumunia. Wspólnie – obok – blisko / Polonia și România. Împreună – alături – aproape*, Suceava, Uniunea Polonezilor din România, 2015, pp. 395–401.

¹⁵ Pentru mai multe detalii despre acest subiect vezi: Karina Stempel-Gancarczyk, „Bucovina secolului al XX-lea – o Arcadie în amintirile membrilor comunității polonezilor din România (pe baza interviurilor și a materialelor scrise din localitățile Bulai și Vicșani)”, în „Analele Bucovinei”, anul XXIII, nr. 1 (46), 2016, pp. 155–163.

Cei care au fost astăzi în biserică sunt catolici, dar părinții lor erau toți polonezi. Dar [ei] nu mai sunt în stare să vorbească limba polonă, niciunul dintre ei. [...] Aici nu am cu cine să vorbesc în polonă. Tot ce [știam] de acasă, am uitat deja. Dacă aici aș avea cu cine să vorbesc măcar puțin, nu aș uita atât de mult, și am uitat, pentru că aici nu se poate vorbi cu nimeni”(K-66-2017). Respondenta a învățat limba polonă la școala din Bulai. Totuși, această perioadă a fost foarte scurtă (o singură clasă în școala primară, unde, atunci, cursurile erau predate numai în limba polonă). Cunoașterea graiului învățat în casa părintească a devenit un obstacol semnificativ în timpul educației într-o școală românească: „[Am învățat limba polonă numai] în clasa întâi. Când am început clasa a doua, [învățătorul] era deja bătrân, a încetat să mai vină și doamna Sabinka a început să ne învețe. Noi nu știam [română]. Eram eu și Matylida [...] și nu puteam vorbi românește și am fost nevoite să repetăm o clasă. Știam noi să citim românește în clasa a doua? Dacă prima clasă am făcut-o în polonă?” (M-K-66-2017).

Respondenta nu a transmis cunoașterea graiului copiilor săi, ea îl folosește foarte rar. Se identifică ca fiind poloneză, își trimite copiii în taberele de vară organizate în Polonia, frecventează biserica catolică și participă la sărbătorile religioase în Suceava sau în alte parohii. Unul dintre interviurile înregistrate a permis identificarea unor factorii responsabili de excluderea graiului de la utilizare și în prezența persoanelor care îl cunosc. La interviu au participat și fratele și cumnata respondentei:

„– Când vă întâlniți, ca frate cu soră, în ce limba vorbiți între voi?

R1: – Tot în română, pentru că acum este mai ușor pentru noi, pentru că este greu să ne amintim [...]. [Pentru că fratele meu] era [departe] și eu eram aici. Ne-am întâlnit atunci? O dată pe an, chiar mai rar.

R2: – Și nici atunci nu o dată tot nu vorbeam [în limba polonă].

R1: – [Iar] aici în Mihoveni nimeni nu știe limba polonă [...]. Și nici în fabrică nu erau polonezi [...].

– Când v-ați dus la Bulai, vorbeți în limba polonă? La urma urmei, au mai rămas acolo niște mătuși sau unchi.

R1: – Atât timp cât mama era în viață, mă duceam. [...] Dar, de când au murit, atât tatăl meu cât și mama mea [de-atunci foarte rar] [...]. Anul acesta nici nu am fost la hram. [...] Dar mă duc la Helena și mă duc eu cu [verișoara mea] și în polonă [nu vorbim].

– Și nu vorbiți în limba polonă?

R1: – Nu, ele sunt [verișoarele mele], dar [verișoara mea] nu știe să vorbească limba polonă și nu știu dacă [cealaltă] știe măcar puțin.

R3: – [Ea] este [...] nora. Ea nu știe limba polonă, deci cum să vorbească în limba polonă, cum o să arate asta” (R1: K-65-2017; R2: M-59-2017; R3: K-58-2017).

Printre polonezii care locuiesc în Bucovina românească există convingerea generală că a vorbi în fața unei persoane într-o limbă străină reprezintă, pentru

aceasta, un obicei demn de condamnat. Adesea ne putem întâlni cu convingerea că, din momentul căsătoriei unui fiu sau a unei fiice dintr-o familie poloneză cu un român sau o româncă, există o interdicție neverbalizată de a utiliza graiul polonez în prezența noului membru al familiei. Foarte frecvent în căsătoriile mixte, cunoașterea graiului nu a fost transmisă copiilor, în ciuda faptului că era folosit de bunici și unul dintre părinți. O astfel de decizie era motivată, de obicei, de dorința de a facilita educația școlară și adaptarea copiilor în grupul de colegi, precum și în cel social. De mai multe ori, cum rezultă din interviurile obținute de la diferite comunități poloneze din Bucovina, acest lucru a fost susținut de experiențele neplăcute ale respondenților legate de nivelul insuficient de stăpânire a limbii române la începutul învățământului.

Gradul de păstrare a graiului într-o anumită comunitate poate fi estimat în funcție de anumite criterii specifice. Unul dintre modelele folosite pentru acest lucru este cel al schimbării lingvistice, conceptualizată de către Edgar Haugen și prezentată de către Ewa Dzięgiel în cartea intitulată *Polszczyzna na Ukrainie*¹⁶ (Limba polonă în Ucraina). Pentru a descrie diferitele etape ale evoluției sistemului lingvistic al unei comunități bilingve, aceasta folosește termenii existenți în lingvistica contactului lingvistic: bilingvism inițial, bilingvism progresiv, bilingvism integral, bilingvism regresiv și bilingvism rezidual. Bilingvismul inițial se referă la situația în care puțini oameni cunosc noua limbă (adică până la primele etape ale contactului lingvistic). În cazul bilingvismului progresiv, noua limbă este cunoscută deja de un grup mare de oameni, dar membrii acestuia o folosesc cu diferite grade de competență. Bilingvismul integral înseamnă că majoritatea unei societăți date poate vorbi două limbi. Etapele ulterioare ale schimbării lingvistice sunt legate de înlocuirea treptată a limbii „vechi” cu cea „nouă”. Bilingvismul regresiv prezintă o etapă în care noua limbă domină în viața cotidiană și în limba dominată apar multe interferențe din limba dominantă. Bilingvismul rezidual se referă la etapa finală a schimbării lingvistice, în care utilizarea limbii vechi este redusă la expresii și fraze comune¹⁷.

În ceea ce privește graiul polonez din Mihoveni, putem vorbi actualmente despre bilingvismul rezidual. Este o situație în care doar unii reprezentanți ai celei mai vechi generații vorbesc în limba polonă. Graiul nu este folosit în nicio sferă din existență, nici măcar în sfera religioasă, iar utilizarea limbii proprii este limitată la unele fraze comune (cum ar fi salutul „bună ziua” sau niște fragmente de rugăciuni)¹⁸. Având în vedere faptul că ambele poloneze intervievate în limba polonă s-au mutat în sat din alte localități și nu a fost posibil să găsească în Mihoveni nicio persoană născută și rămasă acolo, care vorbește în graiul polonez, situația lingvistică din această comunitate poate fi considerată ca fiind

¹⁶ E. Dzięgiel, *Polszczyzna na Ukrainie*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, 2003, pp. 69–70.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 70–71.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 75–77.

o exemplificare a unui stadiu foarte avansat de schimbare a limbii¹⁹, care precede așa-numita moarte a limbii (language death)²⁰.

Pe baza materialului de cercetare cules în procesul de observare și cu ocazia realizării interviurilor, se poate concluziona că dispariția graiului în Mihoveni este asociată cu procesul de alternanță, adică de transformare (în principal a conștiinței), rezultată din procesele sociale²¹. Peter Berger și Thomas Luckmann analizează alternanța la nivelul unei persoane individuale, dar se pare că, în raport cu comunitatea studiată, se poate concluziona că cel puțin unii membri ai săi, fiind sub presiunea culturii române dominante, s-au reevaluat semnificativ în ceea ce privește înțelegerea identității lor. În „structura credibilității”²² existentă, utilizarea graiului în viața socială și recunoașterea originii sale poloneze s-au dovedit a fi nu numai inutile, ci și riscante (expunând persoana la ostracismul social). Limba a încetat să mai fie o valoare semnificativă în definirea propriei identități și aceasta însăși a devenit „una pasivă” („una tradiționalistă”), exprimată în principal printr-o nostalgie a vremurilor trecute²³ și prin conștientizarea propriilor rădăcini.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 77–79.

²⁰ D. Crystal, *Language death*, New York, Cambridge University Press, 2000.

²¹ P. Berger, T. Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa, PIW, 1983, pp. 240–241.

²² *Ibidem*, pp. 241–244.

²³ E. Kłosek, *Świadomość etniczna i kultura społeczności polskiej we wsiach Bukowiny rumuńskiej*, Wrocław, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 393.

PATRIMONIUL CULTURAL CONSTRUIT AL PĂRȚII DE SUD A BUCOVINEI. EXCURS BIBLIOGRAFIC*

RODICA JUGRIN, ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: rodicajugrin@gmail.com; stefanita_ungureanu@yahoo.co.uk

Built Cultural Patrimony of the Southern Part of Bukovina. Bibliographic Excuse

(Abstract)**

This article presents the historiographical contributions relating to the built cultural heritage of the southern part of Bukovina. A lot of works, studies and articles deal with aspects related to the types of peasant constructions, planimetrics, construction systems, elements of traditional architecture, architectural evolution of housing, description of peasant households, ornamental architecture. Among the authors of these works we recall: Tancred Bănățeanu, Mihai Camilar, Nicolae Cojocaru, Maria Coara, Gheorghe Bratiloveanu, Dumitru Rusan, Marcel Zahariciuc, Mihai Spânu, Paul H. Stahl, Paul Petrescu, Aurel Prepeliuc, Maria Margineanu, Alina Gașanger, Dimitrie Dan, Dragoș Luchian, Ilie Colban, Gheorghe Rusu, Filon Lucan, Dumitrie Rusan, Valerian I. Procopciuc, Ion Cernat, Paula Popoiu. Works about the traditional peasant household, the Bukovinian rural architecture, the topographical description of the settlements of Bukovina can also be found in the German historiography. Here we mention the works: *Bukowina*, in *Die österreichisch-hungarische Monarchie in Wort und Bild* [Austro-Hungarian Monarchy in Word and Image], Vienna, 1899, and *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfaßt anläßlich des 50jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unseres allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k.k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos No. 13* [Bukovina. A local general history drawn up on the occasion of the 50th anniversary of The glorious government of His Apostolic Caesarean Majesty,

* Acest articol a fost întocmit în urma cercetărilor efectuate în cadrul proiectului *PORT Cultural: PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală (PORT Cultural)*, PCCDI I / PNCDI III, număr proiect: 56PCCDI din 03/04/2018 (Institutul „Bucovina” este membru al consorțiului de proiect).

** Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

our most merciful emperor and commander in chief, by Gendarmerie-Commando No. 13], Chernivtsi, 1899.

Keywords: Bukovina, traditional constructions, construction types, bibliography.

De-a lungul timpului, Bucovina istorică, partea de nord a Moldovei anexată de austrieci în anul 1774, a constituit subiectul a peste 60 000 de lucrări, studii, articole, monografii, culegerii de documente, care i-au cercetat istoria, cultura, demografia, economia, geologia, geografia, botanica, adunate de Erich Beck în mai multe volume, intitulate *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*. Față de problematica foarte diversă analizată în aceste lucrări, literatura privitoare la Bucovina consemnează și câteva contribuții istoriografice referitoare la patrimoniul cultural al provinciei, importante dacă avem în vedere că „patrimoniul unei națiuni reprezintă imaginea trasată în timp a acelei civilizații” (Șerban Sturdza).

Numită „Țara Fagilor”, binecunoscută pentru vastele întinderi de păduri, Bucovina a fost regiunea în care meșteșugul prelucrării lemnului a prins contur încă din vremuri arhaice. Aici se poate vorbi despre o adevărată dezvoltare a culturii lemnului (din lemn se făceau casele, șura, grajdul, poarta și gardul, mobilierul din interiorul caselor – lada de zestre, masa, patul, lavița, blidarul, coveți, poloboace, linguri, războiul de țesut, roata, fusul, furca pentru tors), influențată de factori istorico-geografici, cu particularități de la o zonă la alta, pe linia tehnicilor de lucru, în special datorită influențelor aduse în provincie de către etnicii germani, polonezi, slovaci, colonizați după anexarea acesteia de către austrieci.

În Bucovina, materia primă pentru construirea casei de locuit și a anexelor a fost lemnul. De-a lungul timpului s-au dezvoltat tehnici pentru o locuire confortabilă, soluțiile găsite pentru îmbinarea bârnelor sau realizarea acoperișurilor (cu învelitori din draniță, de diferite dimensiuni) în două sau patru ape fiind câteva dintre elementele de autenticitate ale arhitecturii tradiționale bucovinene. De la o locuință cu o singură încăpere și tindă cu prispă, casa tradițională din lemn a evoluat către o locuință de tip cameră – tindă – cameră, cu gang și foișor la fațadă și cămară pe latura din spate. Forma, materialele, dimensiunile și realizările tehnice ale ușilor și ferestrelor, folosirea materialelor de construcție naturale pentru temelia casei (blocuri de piatră tăiate și fasonate, nelegate cu mortar) întregesc aspectul armonios al casei tradiționale bucovinene. La acestea se adaugă și decorul caselor (rozeta, pătratul, romb, dreptunghiul, morișca, funia, pasărea, pomul vieții sunt unele dintre motivele decorative, realizate prin cioplire, crestare traforare, sculptură), caracterizat prin sobrietate, cu simboluri specifice spiritualității locului, elementele de tâmplărie, detaliile de acoperiș (bolduri, coamă – cu elemente decorative numite „ciocârlani”, fumărițe, cu bold la vârf și lemn traforat), gardurile din bârne sau scânduri, unele dintre ele cu acoperișuri în două ape, cu elemente decorative (sculptate sau traforate) la stâlpii de susținere și la porțile de acces. În ceea ce privește anexele gospodărești (grajdul cu șură, celarul sau cămara, hâjul

sau bucătăria de vară), acestea sunt poziționate în jurul casei de locuit și sunt construite din aceleași materiale ca și locuința¹.

Pe aceste teme referitoare la arta populară bucovineană², structura, evoluția și funcțiile construcțiilor din gospodăria tradițională, au fost publicate câteva lucrări, pe care le menționăm în ordinea anului de apariție: Lucia Cîreș, Vasile Adăscăliței, *Elemente decorative murale la locuințele țărănești din împrejurimile Sucevei*, București, 1969; Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975; Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, București, Editura Sport-Turism, 1979; Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983; Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, București, Editura Meridiane, 1985; Mihai Spânu, Gheorghe Bratiloveanu, *Zona etnografică Suceava*, București, Editura

¹ După anexarea Bucovinei, habsburgii au inițiat o serie de reforme, care au dus la transformări sociale și economice. Printre măsurile adoptate în provincie se regăsesc și cele referitoare la elaborarea unei legislații speciale privitoare la organizarea construcțiilor. În perioada 1783–1863, au fost emise ordinațiuni, patente, decrete și legi referitoare la: „regulamentul de foc”, „regularea și lărgirea străzilor și a piețelor și utilizarea numai de material vârtos la construcții”, „regularea și lărgirea străzilor și piețelor, despre eșitori/WC și gropi de gunoi”, „distanța de construire de la șosele”, „utilizarea numai de material vârtos la construcții”, „abateri de la material vârtos și ogiağuri sigure zidite”, „utilizarea zincului la acoperirea construcțiilor private” ș.a. De asemenea, au fost elaborate legi cu privire la „oficiile chemate de a exercita poliția construcțională și funcționarea acestora”. Vezi *Manualul Administrației comunale pentru Ducatul Bucovinei, pentru uzul membrilor reprezentanțelor comunale și al secretarilor comunali*, compus la ordinul Comitetului Provincial Bucovinean de secretarul țării, dr. Eugen Simiginowicz, edat de Comitetul Țării al Ducatului Bucovinei, Cernăuți, Editura Comitetului Provincial Bucovinean, 1902, pp. 327–367.

² Dintre lucrările cu caracter general (semnate de istorici, arhitecți, etnografi), referitoare la arta populară românească, amintim: Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol. I–II, București, 1987; Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj, 1978; Emilia Pavel, *Studii de etnologie românească*, Iași, 2006; I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din România*, București, 1912; Pamfile Tudor, *Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi, contribuțiuni de artă și tehnică populară*, București, 1910; Monica Budis, *Gospodăria rurală din România*, vol. I, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, București, 2004; Sebastian Moraru, *Casa, satul și devenirea în tradiția românească*, București, 2011; Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, 1957; Boris Zderciuc, Paul Petrescu, Tancred Bănățeanu, *Arta populară în România*, București, 1964; Paul Petrescu, Georgeta Stoica, *Arta populară românească*, București, 1981; Radu Octavian Maier, *Arhitectura țărănească și elementele ei decorative în vestul țării*, Arad, 1979; Gheorghe Patrașcu, *Arhitectura și tehnica populară*, București, 1984; Georgeta Stoica, *Arhitectura populară românească*, București, 1989; Boris Zderciuc, Georgeta Stoica, *Crestături în lemn în arta populară românească*, București, 1967; Cornel Irimie, Florentina Dumitrescu, Andrei Paleolog, *Arta lemnului la români*, București, 1973; Paul Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974; Andrei Pănoiu, *Din arhitectura lemnului în România*, București, 1977; Cornel Irimie, Marcela Necula, *Arta țărănească a lemnului*, București, 1983; Georgeta Stoica, Paul Petrescu, *Dicționar de artă populară*, București, 1997. Pentru tematica adusă în discuție vezi și *Bibliografie selectivă*, în Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975, pp. 433–440.

Sport-Turism, 1987; Dumitru Rusan, Marcel Zahariciuc, *Zona etnografică Câmpulung Moldovenesc*, Câmpulung Moldovenesc, Editura „Muzeul «Arta Lemnului»”, 1996; Paul H. Stahl, Paul Petrescu (redactori responsabili), *Oameni și case de pe valea Moldovei (1928–1953)*, București, Editura Paideia, 2004; Aurel Prepelic, *Lăzile de zestre din patrimoniul etnografic al Muzeului Bucovinei*, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2012; Mihai Camilar, *Cultură și civilizație tradițională în zona etnografică Humor*, Câmpulung Moldovenesc, Editura „Biblioteca «Miorița»”, 2011; Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.

Dintre studiile și articolele referitoare la arhitectura populară bucovineană și gospodăria tradițională țărănească, le amintim pe cele semnate de Mihai Camilar: *Arhitectura populară bucovineană – privire generală*, în „Ethos” (Suceava), nr. 2, 1991, pp. 25–26; *Arhitectura populară bucovineană – planimetrie, sisteme constructive și elemente de decor*, în „Datini” (București), nr. 5 (10–11), 1994, pp. 34–35; *Arhitectura populară bucovineană. Obiceiul casei*, în „Comori sucevene». Revistă de informare culturală” (Suceava), nr. 4–5, 1995, pp. 35–37; *Arhitectura populară din Depresiunea Dornelor – privire generală asupra casei de locuit*, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei” (Suceava), anul XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, pp. 258–264; *Ornamentica arhitecturii populare bucovinene din Țara de Sus*, în „Datini” (București), nr. 11 (26), 1998, pp. 48–51; *Casa veche din Bucovina*, în „Limba română” (Chișinău), nr. 1–3, 2001, pp. 248–253; *Locuința tradițională bucovineană. Evoluția planimetrică și sisteme constructive*, în „Făt-Frumos». Anuarul Muzeului Etnografic al Bucovinei”, anul III, nr. 3, 2001, pp. 15–51; *Gospodăria țărănească tradițională din Bucovina*, în „Comori sucevene” (Suceava), 1994, pp. 51–57; *Casa veche huțânească; Gospodăria tradițională a huțulilor din Bucovina*, în „Datina” (Constanța), nr. 21, 2001, p. 2; nr. 22, 2001, p. 6; *Instalații tehnice populare acționate de apă, din zona etnografică Humor*, în „Făt-Frumos». Anuarul Muzeului Etnografic al Bucovinei” (Suceava), anul I, nr. 1, 1999, pp. 71–85.

Consemnăm aici și alte contribuții, publicate în „Făt-Frumos”. Anuarul Muzeului Etnografic al Bucovinei”: Nicolae Cojocaru, *Cercetările lui Romulus Vuia în Moldova și Bucovina* (anul II, nr. 2, 2000, pp. 129–132); Aurel Prepelic, *Habitat și arhitectură populară pe Valea Moldoviței* (anul II, nr. 2, 2000, pp. 121–128); Ion Cruceanu, *Raport de cercetare etnografică. Zona Dornelor* (anul III, nr. 3, 2001, pp. 135–198); Nicolae Cojocaru, *Mitologia casei și obiceiurile populare în Bucovina* (anul I, nr. 1, 1999, pp. 25–40); Maria Mărgineanu, *Arta lemnului în spațiul etno-cultural al tradiției dinamice bucovinene* (anul I, nr. 1, 1999, pp. 49–69); Nicolae Cojocaru, *Fenomenul de întemeiere a așezărilor pastorale în Bucovina* (anul II, nr. 2, 2000, pp. 63–66); Nicolae Cojocaru, „Lemnul sfânt” în arta și tradiția românească (anul II, nr. 2, 2000, pp. 151–157); Maria Mărgineanu, *Ornamentica obiectelor de lemn în Bucovina (ornamentica artei populare în lemn din Bucovina)*

(anul II, nr. 2, 2000, pp. 139–150); Maria Olenici, *Soarele și eclipsele de soare în ornamentica arhitecturală din județul Suceava* (anul III, nr. 3, 2001, pp. 77–85). În publicația „«Satul». Revistă pentru promovarea tradiției și culturii din mediul rural” (Brașov) au apărut câteva articole despre casele tradiționale din Bucovina, semnate de Alina Gașler: *Întemeierea unei gospodării țărănești tradiționale* (anul III, nr. 8, 2011); *Arhitectura tradițională din zona Moldovei* (anul IV, nr. 11, 2012); *Locuințele tradiționale țărănești din Bucovina* (anul IV, nr. 12, 2012). De asemenea, Otilia Bălinișteanu a publicat articolul *Comori ale arhitecturii populare din Țara Lemnului*, în ziarul „Lumina” (București), anul IX, 15 februarie 2013. Amintim aici și contribuțiile lui Paul Petrescu, *Arhitectura populară în regiunea Suceava*, în „Arhitectura”, București, 1956.

Toate aceste lucrări, studii și articole tratează aspecte legate de modul de realizare a construcțiilor țărănești, evoluția planimetrică, sistemele constructive, elemente de arhitectură tradițională, ornamentica arhitecturii populare.

Prezentăm, în continuare, câteva dintre lucrările pe care le-am enumerat mai sus, pentru a ne face o imagine asupra stadiului actual al cercetărilor privind patrimoniul construit al Bucovinei.

O contribuție istoriografică importantă privitoare la această tematică este cea a lui Tancred Bănățeanu, „unul dintre cei mai buni cunoscători ai artei populare românești” (Em. Condurachi), care a analizat și sintetizat „întreaga experiență artistică a manifestărilor populare din Bucovina” în lucrarea *Arta populară bucovineană*. Studiul artei populare din această regiune, cum afirmă Em. Condurachi în „Prefața” lucrării, „prezintă un interes deosebit, cât și dificultăți de un caracter special. Interesul izvorăște, înainte de toate, din vechimea pe care o dovedesc, în parte, precum și în întregul lor, elementele componente ale artei populare din Bucovina. Dificultățile, mai mari poate decât în alte părți ale țării, izvorăsc din complexitatea etnografică și istorică, adeseori greu de sesizat”³. Unul dintre capitolele lucrării se intitulează „Așezări – arhitectură”, în care sunt tratate aspecte ce țin de peisajul bucovinean („factorii naturali joacă un rol important în determinarea structurii așezărilor, a densității gospodăriilor etc.”), zonele etnografice, „cu particularități constatabile în diferite domenii de cultură și artă țărănească” (subzona bucovineană a Bistriței, de la Cârlibaba la Broșteni, zona Câmpulungului Moldovenesc, zona Rădăuților, zona Vatra Dornei, zona așezărilor huțule, parte pe Valea Sucevei, parte pe Valea Moldovei), așezări (satul răsfirat și satul risipit, satele dispuse de-a lungul văilor, satele dispuse de-a lungul drumului). Pe lângă acestea, Tancred Bănățeanu face referiri la „cele mai importante probleme și aspecte legate de gospodăria și locuința tradițională din Bucovina, ca expresii originale și valoroase ale culturii și artei populare românești tradiționale”. Sunt descrise aici principalele construcții anexe din gospodăria bucovineană care,

³ Em. Condurachi, „Prefață”, în Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975, p. 3.

de-a lungul timpului, a evoluat și s-a diferențiat, în funcție de „ocupațiile practicate, de locuitori și de cerințele și experiențele tradiției”. În părțile muntoase gospodăria era dominată de construcțiile destinate animalelor și furajelor (șurile și grajdurile, cu două-trei încăperi, acoperiș înalt, în patru ape, cu învelitoare de draniță); în părțile de șes exista un tip deosebit de șură, destinată pentru adăpostirea cerealelor, de dimensiuni mari (un exemplar din acest tip de șură, originar din Voitinul, a fost transferat, în anul 1960, la Muzeul Satului); un alt tip de șură era cel numit „șură cu sân” (răspândit pe Valea Bistriței); „coleșna” – adăpostul pentru oi și oborocul pentru fân erau specifice gospodăriilor huțurilor. O altă construcție anexă din gospodăria bucovineană era „căsuța”, „hâjul” sau „bordeiu” – bucătăria de vară, construită din lemn, având o singură încăpere. Se amintește aici și de așa-numitul „clit”, construcție anexă din gospodăria huțului, de „sâiac” („sâsâiac”) – construcție realizată din împletitură de nuiele, folosită pentru ținut porumbul, întâlnită în satele din șesul Rădăuților și în părțile Siretului.

Pornind de la criteriul legat de relația pozițională dintre casă și șură în organizarea gospodăriei, Tancred Bănățeanu identifică mai multe tipuri de gospodării: – gospodăria cu casa așezată în mijlocul curții, cu latura lungă (fațada) orientată spre uliță, șura pe stânga, perpendicular pe planul de amplasare al casei și cu latura lungă îndreptată spre interiorul curții; – gospodăria cu curte dublă, cu construcțiile anexe grupate într-un ansamblu așezat la intrarea în gospodărie, despărțit de partea locuibilă (casă, bucătărie de vară, hambare pentru cereale) printr-un garduleț; – gospodăriile în care casa și șura sunt așezate față în față, pe latura îngustă înspre stradă; – gospodăriile cu casa amplasată în prim-planul gospodăriei, cu latura scurtă înspre uliță, șura în fundul curții, perpendicular pe planul de construcție al casei și cu latura lungă orientată spre poarta de intrare în curte; – gospodăria cu ocol întărit.

În privința arhitecturii locuinței, casa țărănească din Bucovina are câteva particularități: masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție, raportul dintre lungimea fațadei și adâncime (3/2; în unele cazuri se înregistrează și valori mai mari). Casa tradițională prezenta aspecte caracteristice și în privința planimetriei: – locuința cu o singură încăpere („căsuță”, „hâj”, „bucătărie de vară”); – casa cu tindă rece (unul dintre cele mai vechi planuri de locuință); – casa cu tindă rece și cămară (un exemplar din acest tip de locuință a fost transferat, în anul 1960, de la Straja, la Muzeul Satului); – casa cu cămară (plan de construcție mai rar întâlnit); – casa cu două camere de locuit, despărțite printr-o tindă (o casă cu acest plan, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a fost transferată de la Voitinul la Muzeul Satului); – locuința cu cerdac, tip de casă specific satelor românești din regiune. Autorul prezintă și câteva detalii de tehnică a construcțiilor locuințelor bucovinene, decorația arhitecturii, interiorul (cu descrierea categoriilor de obiecte, cu accent pe câteva elemente specifice, cum ar fi cuptorul, „meșter-grinda” sau „coarda”, lavițele – „laițele” ș.a.), care „se prezintă ca un tot unitar, ca o singură creație artistică populară ca volum, forme, elemente ornamentale

și cromatice, compoziție ornamentală, în care apare clar sincretismul structurat organic al tuturor genurilor artei populare⁴.

O altă lucrare importantă la care ne vom referi este cea a lui Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina*. Aici sunt tratate aspecte legate de: – casele țărănești în epoca voievodală („în perioada următoare descălecatului Moldovei, casa țărănească de sub obcinile bucovinene capătă câteva trăsături definitorii. Astfel, își stabilizează forma, devenind pătrată, mai rar dreptunghiulară și cu funcționalitate proprie în cadrul gospodăriei, individualizându-se ca vatră destinată exclusiv pentru locuit. De asemenea, se semnalează acum și un început de separație funcțională interioară, prin despărțirea spațiului în odăi, depășind forma monocelulară, specifică locuinței străromâne, ceea ce duce și la un plus de preocupări artistice”); – vetrele de obârșie ale caselor actuale (descălecarea unor așezări direct pe moșie sau în locuri „pustii”, formarea așezărilor prin „roire” din satul matcă al unor locuitori și stabilirea lor pe o nouă vatră de sat – așezări „roite” în același hotar și așezări „roite” pe un nou teritoriu, formarea satelor prin extinderea vetrelor satești, formarea satelor prin diviziune); – influența noilor elemente constructive asupra locuințelor tradiționale (venirea bejenarilor ardeleni; legătura cu imperiul de ocupație, prin filiera căreia au pătruns în provincie elemente constructive străine; pătrunderea influențelor în arhitectura caselor bucovinene s-a făcut prin construirea caselor din nou, reconstrucție și prin modificarea pe loc; cu toate influențele care au caracterizat evoluția casei bucovinene după anul 1775, ea a rămas de o „surprinzătoare originalitate”; „preluarea elementelor novatoare s-a făcut aici liber și ponderat”); – constituirea stilului propriu („pe structura trainică a arhitecturii tradiționale țărănești din Bucovina s-au adăugat relativ puține elemente esențiale aduse de populațiile alogene”); – spațiul de construcție (alegerea locului de construcție, orientarea casei); – materialele (lemnul, piatra); – uneltele (toporul sau securea, cuțitoaia, rindeaua, scaunul de mezdrit, sfredelul sau burghiul); – construirea caselor (temelia, talpa casei, pereții, acoperișul, tavanul, lipirea pereților, pardoseala, prispa, ușile și ferestrele); – ornamentația exterioară (dispusă pe anumite părți ale casei, fără a forma un ansamblu unitar); – tipuri de case (casa veche simplă – casa cu tindă rece; casa cu tindă și cămară; casa cu două odăi și cu tindă rece la mijloc; casa cu cerdac); – organizarea interiorului: spațiile funcționale (casa – colțul cu cuptor și vatră, colțul cu patul, colțul cu masa și lavițele așezate în unghi, colțul cu dulapul de vase; tinda; casa mare – colțul cu blidar, colțul cu masă, colțul cu pat, colțul zestrei, colțul cu sobă; cămara – în tindă, în dosul casei, numită și celar); – decorația interioară (incizia, crestătura, pirogravura, hotjarea, pictura, sculptura, traforajul, țesătura, cusătura); – credințe și datini legate de construirea caselor (la începutul lucrărilor, la înălțarea construcției, intrarea în casă nouă). Dintre concluziile autorului reținem câteva idei: – „cunoașterea legăturii de devenire a locuinței țărănești în cadrul satului, prin dezvăluirea originilor ei teritoriale, rămâne o condiție de primă

⁴ Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pp. 57–73.

importanță pentru a putea coborî la izvoarele autentice ale arhitecturii noastre populare și a-i înțelege mai bine varietatea locală, trăsăturile stilistice de ansamblu, aptitudinea ei de a face față trebuințelor cotidiene, ocazionale și permanente ale oamenilor de aici (de regulă, pe parcursul mai multor generații) pe care îi cuprinde și adăpostește, în relațiile lor cu semenii și cu cosmosul, ea însăși fiind un microcosmos materializat, atât în sine, cât și ca simbol al lumii în care trăiesc cei ce o produc și o utilizează”; – casa țărănească din Bucovina contribuie la „diversitatea și unitatea gândirii și civilizației noastre. De la admirabila ei plasare în relief, exploatându-i acestuia toate datele și completându-l în același timp, în perspectiva unei armonii superioare, la știința folosirii materialelor și a punerii în valoare a tuturor «aptitudinilor» acestora, la adecvarea la climă și ocupații, la starea socială și la dimensiunile familiei, totul este chibzuit cu o inteligență specifică [...]. De aceea, există suficiente motive de a crede că ea este deopotrivă un nucleu expresiv și generativ al inteligenței arhitecturale naționale”⁵.

Un alt autor cu contribuții valoroase privitoare la arhitectura populară bucovineană este Mihai Camilar. În anul 2014 acesta a publicat lucrarea *Arhitectura populară bucovineană*, referitoare la „originea sistemelor constructive și decorative aparținând domeniului arhitecturii tradiționale”. Aici sunt tratate subiecte despre evoluția planimetrică și volumetrică a locuinței țărănești tradiționale, evoluția sistemelor constructive, a tehnicilor de construcție, a materialelor folosite, a decorului în arhitectura populară. În lucrare sunt prezentate informații despre „ritualurile magice săvârșite pentru dobândirea locului de casă, precum și cele derulate pe întreaga durată a construcției”. Văzută ca „meșteșug străvechi legat de cele dintâi trepte ale civilizației”, construirea locuinței „a cunoscut în Bucovina un proces de particularizare tipologică”. Autorul vorbește despre „civilizația arhitectonică” din această zonă, în care „casele de locuit, șurile sau standolele, celarele, instalațiile tehnice populare, clopotnițele și bisericile de lemn, fântânile, troițele etc. îmbină într-un echilibru armonios și admirabil raporturi și forme geometrice concepute și integrate într-o spațialitate specifică domeniului”. Înscriindu-se în aria culturală a arhitecturii nordice europene, arhitectura țărănească bucovineană prezintă două sisteme constructive: cel al cununelor orizontale din bârne (Blockbau) și cel al unui schelet portant de lemn, umplut cu diverse materiale (Fachwerk). În privința plasticii arhitectonice, autorul este de părere că teritoriul bucovinean a conservat forme arhaice: casa din lemn cu acoperiș din draniță sau paie, în patru ape, specifică și în restul teritoriului românesc. Din punct de vedere al sistemelor constructive, locuințele au trecut prin diferite etape de evoluție: – locuința monocelulară (cunoscută sub diverse denumiri: bordei, odaie, hâj, cuhnie), caracterizată prin echilibrul proporțiilor, decorul simplu și elegant, redat de contrastul dintre brunul patinat al bârnelor pereților și albul chenarelor din jurul

⁵ Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983, pp. 49, 124.

ferestrelor și al ușilor; – casa cu tindă rece (în spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă) și o cameră de locuit, pe care o întâlnim frecvent în secolele XVIII–XIX, ea funcționând, în exemplare reduse, și în secolul al XX-lea; – locuința cu tindă, cameră de locuit și cămară în spatele tindei (specifică, se pare, nordului Moldovei, acest tip de locuință este rar întâlnit în restul arhitecturii românești); – locuința de planimetrie simetrică, cu tinda la mijloc și două camere cu intrări separate, cu unele adaptări constructive pentru animale (locuință atestată în secolul al XIX-lea); – locuința bicelulară, cu camere aproximativ egale, una de locuire permanentă, iar cealaltă devenind un spațiu de prezentare (acest tip de locuință, care a apărut pe spații mai restrânse, ca un vechi ecou al casei cu tindă și cameră sau, poate, sub influență germană, a avut o durată scurtă de existență, fiind întâlnită în special acolo unde s-au așezat coloniștii germani). Începând de la jumătatea secolului al XIX-lea se construiesc case cu planimetrie mai dezvoltată, având chiar și patru camere, cu gangul dispus în jurul construcției. În planimetria casei tradiționale se disting câteva elemente constructive: prispa (de mare utilitate și importanță, oferind locuinței un aspect aparte) și foișorul/cerdacul (acesta apare în Bucovina odată cu dezvoltarea locuinței bicamerale de genul cameră – tindă, fiind întâlnit mai frecvent în părțile Dornei, Câmpulungului și Rădăuților). Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bucovina, sub influența culturală germană, a avut loc o extindere planimetrică și o îmbunătățire a organizării interiorului locuințelor. Acum se răspândește tehnica constructivă cu bârne cioplite în patru fețe și îmbinarea la colțuri în cheutori trapezoidale, se înmulțesc gospodăriile cu șuri masive și alte anexe polifuncționale, gospodăria se dezvoltă pe verticală cu camere mansardate și apar casele cu „pinion”. Mihai Camilar se oprește și asupra elementelor decorative (funia, torsada, pomul vieții, dintele de lup) și constructiv-decorative (prispa, foișorul, cu stâlpi frumos decorați, consola) ale gospodăriilor tradiționale bucovinene, tratează aspecte legate de arhitectura de interior și modalitatea de organizare interioară a caselor țărănești, aflată în concordanță cu peisajul local și cu ocupațiile de bază practicate în timp⁶.

Dintre studiile și articolele referitoare la tematica în discuție, ne-am oprit asupra celor semnate de Alina Gașler. Autoarea face o prezentare concisă a locuințelor tradiționale țărănești din Bucovina în publicația „«Satul». Revistă pentru promovarea tradiției și culturii din mediul rural”. Propunându-și „un exercițiu de privire, de cercetare și receptare a gospodăriilor țărănești tradiționale”, autoarea este de părere că „gospodăria nu este pentru țăranul român o simplă casă – ea este constituită, de regulă, din casa propriu-zisă, construcțiile anexe acesteia, ce servesc diferitelor nevoi și activități cotidiene, terenul ce îi aparține gospodarului și, nu în ultimul rând, familia acestuia. Gospodăria este centrul vieții sociale,

⁶ Pentru detalii vezi Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.

familiale, economice și spirituale a țăranilor români”⁷. Preocupată de a evidenția ceea ce este distinctiv pentru Bucovina (unde sunt identificate cinci zone etnografice: Rădăuți, Suceava, Humor, Câmpulung Moldovenesc, Dorna) și arhitectura țăărănească de aici, Alina Gașler prezintă câteva caracteristici ale locuințelor țăărănești tradiționale bucovinene. Un prim element distinctiv se referă la proporțiile acestora, casa bucovineană ajungând să aibă dimensiuni destul de mari. Pentru construcția casei se foloseau bârne rotunde de lemn, foarte lungi, casele mai noi fiind construite din bârne cioplite pe două sau patru părți. În privința modului de îmbinare a bârnelor, acestea se încheiau, ca și în alte părți, „în cheotori” (îmbinări crestate): simple, rotunde sau ciobănești, „nemțești” sau trapezoidale (în coadă de rândunică). Temelia casei consta dintr-un strat de piatră de râu care, în timp, ajungea să aibă o înălțime de aproape 80 de cm. Peste temelie se așezau „tălpile casei” – bârne masive peste care se vor clădi pereții casei (pentru o casă cu două încăperi se foloseau cinci tălpi). Acoperișul casei, construit în patru ape, era înalt și forma, prin prelungirile sale, o streășină largă, caracteristică acestei zone. Un alt element caracteristic era că învelitoarea acoperișului se realiza din draniță. Pe acoperiș se găseau două sau mai multe orificii numite cahle, prin care se evacua fumul din casă. Prispa caselor bucovinene (prezentă în arhitectura caselor din zonele de deal și podiș) înconjură cele trei laturi ale casei, fațada și cei doi pereți laterali. La început aceasta era neîngrădită cu balustrade și realizată din pământ bătut, amestecat uneori cu piatră. Ulterior, prispele au fost podite cu scânduri și mărginite de balustrade și stâlpi și apare și cerdacul (foișorul), la locuințele cu două camere și o tindă centrală, la mijlocul prispei, în dreptul tindei. Decorul caselor vechi bucovinene era, în general, unul sobru. Existau mai multe variante pentru decorarea pereților: bârne lăsate aparente, bârne lipite cu pământ și apoi muruite cu lut sau var, realizarea unui chenar în jurul ferestrelor, din var alb sau albastru, pereți zugrăviți în partea de jos cu un brâu de culoare neagră. Prin cioplire și crestare erau decorate celelalte elemente ale exteriorului casei (stâlpii prispei, cununile de bârne, grinzile transversale ale casei, grinzile cerdacului, cadrul ușilor, grinzile care sprijină podul casei). În privința planurilor caselor țăărănești, cel mai vechi tip a fost cel al casei cu o singură cameră; următorul tip este cel al locuinței cu tindă și cameră de locuit, apoi cel cu tindă, o cameră de locuit și o cămară. Rar se întâlneau și case cu o cameră de locuit și o cămară. Foarte răspândit era tipul locuinței cu tindă centrală și două camere. Această locuință avea în spate o odaie numită „polată” sau „șandrama”, formată prin prelungirea acoperișului și având funcția de depozitare⁸.

⁷ Alina Gașler, „Întemeierea unei gospodării țăărănești tradiționale”, în „Satul». Revistă pentru promovarea tradiției și culturii din mediul rural” (Brașov), anul III, nr. 8, 2011; <http://www.revista-satul.ro/intemeierea-unei-gospodarii-taranesti-traditionale/> (5 ianuarie 2021).

⁸ Idem, „Locuințele tradiționale țăărănești din Bucovina”, în „Satul». Revistă pentru promovarea tradiției și culturii din mediul rural”, anul IV, nr. 12, 2012; <http://www.revista-satul.ro/intemeierea-unei-gospodarii-taranesti-traditionale/> (5 ianuarie 2021).

Câteva idei despre construcția caselor tradiționale se regăsesc și în articolul Otiliei Bălinișteanu, *Comori ale arhitecturii populare din Țara Lemnului*. Materialul folosit în construcția caselor era bradul, lemn care era folosit și la confecționarea uneltelor și a obiectelor de uz gospodăresc, precum și a mobilierului de interior. Pentru îmbinarea bânelor se foloseau cuie de lemn, ușile caselor și pragurile înalte erau din lemn, cheia de la ușa tindei de asemenea. La exterior, pe peretele din fața casei și pe cel de la răsărit, sub streșină, se așeza drughina – o nuia lungă pe care se ținea la aerisit zestrea sau se așezau rufele atunci când ploua. Un element distinctiv al caselor de lemn era laița de brad din față, sprijinită pe prispă sau pe cheutorile de la colțul casei (costoroabe). Referitor la felul în care se alegea lemnul pentru casă, autoarea prezintă mărturia unui meșter butnar din Straja, Gheorghe Popescu: „Pentru case, mai demult, lemnul se alegea așa: din luna lui septembrie, de când ieșea mătza [seva] din copaci, și până în luna lui aprilie, când intra înapoi. Se spunea că în perioada asta lemnul era mai sănătos, că n-avea apă într-însul”⁹.

De interes pentru tematica adusă în discuție este și volumul de documente îngrijit de Paula Popoiu, *Fundu Moldovei. 80 de ani de la prima campanie monografică, 1928–2008*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, apărut la împlinirea a 80 de ani de la organizarea, de către profesorul Dimitrie Gusti, a campaniei monografice din satul Fundu Moldovei¹⁰. O echipă multidisciplinară formată din 60 de specialiști (antropologi, economiști, muzicologi, artiști plastici, arhitecți, geografi, medici ș.a.) a cercetat gospodăria țărănească (românească, ruteană, germană), cu elementele ei componente: locul de casă, casa propriu-zisă, cu inventarul fiecărei camere, construcțiile economice și obiectele specifice, planul gospodăriilor și al construcțiilor, obiceiuri legate de construcția casei, organizarea familiei. Fișele monografiștilor cuprind date interesante referitoare la: modul tradițional de construire a unei casei, de transmitere a gospodăriei și moștenirea pământului; peisajul antropoc al comunei și modul tradițional de organizare a acesteia; transformările survenite în societatea rurală, cu efecte asupra vieții tradiționale și a cutumelor legate de moștenitori; autoadministrarea satului (sunt menționate reminiscențe ale vechiului obicei al devălmășiei, supraviețuirea obiceiului „giuruielii”); situația cultelor religioase; norme sociale de comportament; evidența locuitorilor în funcție de gradul de instruire ș.a. (prezentăm, în Anexă, un model de fișă monografică, întocmită de V. Kletchin pentru gospodăria lui Nicolae Ciumăn din Fundu Moldovei).

⁹ Otilia Bălinișteanu, „Comori ale arhitecturii populare din Țara Lemnului”, în „Lumina”, București, anul IX, 15 februarie 2013; <http://basilica.ro/comori-ale-arhitecturii-populare-din-tara-lemnului/> (5 ianuarie 2021).

¹⁰ Campaniile de cercetări monografice cu caracter interdisciplinar, organizate de Dimitrie Gusti în Bucovina, în anii 1928 și 1938 (la Fundu Moldovei, Bușoiaia, Capu Codrului, Cârlibaba, Ciocănești, Gura Humorului, Iacobeni, Negrileasa, Sadova, Stulpicani, Valea Seacă, Vatra Dornei, Voroneț) au contribuit la cunoașterea realităților satului românesc interbelic, demonstrând importanța culturii și civilizației populare pentru istoria poporului român. Pentru detalii vezi: Rodica Iațencu, „Considerații privind cercetările sociologice din Bucovina în perioada interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 2 (35), 2010, pp. 493–518.

Oferind date despre evoluția arhitectonică a locuințelor, descrierea gospodăriilor țărănești, etnografie și folclor, industria casnică, meșteri populari, monografiile dedicate unor localități bucovinene¹¹ sunt, de asemenea, surse istoriografice importante pentru tema referitoare la evoluția patrimoniului construit al Bucovinei. Dintre acestea, le amintim pe cele semnate de: Dimitrie Dan, *Comuna Straja și locuitorii ei. Studiu istoric, topografic și folkloric, cu 9 ilustrațiuni, portretul autorului și o harta a comunei*, Cernăuți, 1897; Nicolae Cojocaru, *Pârteștii de Sus – o așezare din Bucovina*, București, 1980; Dragoș Luchian, *Un sat de pe Valea Sucevei. Frătăuții-Vechi*, București, 1986; Ilie Colban, *Horodnicul de Jos, străvechi sat bucovinean. Pagini monografice*, București, 1989; Gheorghe Rusu (coordonator), *Sadova, „satul cu oameni frumoși”. Însemnări monografice*, Câmpulung, 1999; Filon Lucan, Dimitrie Rusan, *Fundul Moldovei, o așezare din Ocolul Câmpulung*, Câmpulung, 2000; Valerian I. Procopciuc, *Sucevița, sat al obcinilor Bucovinei și gropniță a Movileștilor*, Rădăuți, 2003; Paraschiva Abutnăriței, Ioan Abutnăriței, *Monografia comunei Poiana Stampei*, Suceava, 2006; Ion Aflorei, Maria Mamischi, Alin Iulian Șorodoc, *Moldova Sulița, o comună din munții Bucovinei – studiu monografic*, Suceava, 2008; Ion Cernat, *Pe valea Dunavățului. Lunca, sat al bejenarilor bucovineni*, Iași, 2009; Ion Aflorei, *Izvoarele Sucevei, o comună din munții Bucovinei. Studiu monografic*, Suceava, 2009; Franz Pieszczoeh, *Mănăstioara sau Sf. Onofrei*, Suceava, 2010; Gheorghe Cega, *Ulma – o comună de origine etnică huțulă. Studiu monografic*, Suceava, 2014; Constantin Hrehor, *Grănicești, un sat sub pecete domnească*, Iași, 2014; Elisaveta Teleagă, *Straja. Izvor de tradiție bucovineană*, Constanța, 2017.

Reținem din această listă câteva exemple. În lucrarea monografică dedicată comunei Sucevița, Valerian Procopciuc se oprește asupra evoluției arhitectonice a gospodăriilor de aici, unde se mai păstrează case cu un stil arhitectural tradițional. Primele case erau construite pe temelii de lespezi de piatră, din bârne necioplite, încheiate în „căței drepți”, acoperite cu draniță. Uneori, la prinderea anumitor elemente de construcție, erau folosite cuie fasonate din lemn de tisă. Locuințele aveau o singură cameră sau o cameră și o tindă. Acestea nu erau tencuite, dar în interior se bătea bungeac (mușchi) printre bârnele pereților. La început, pe jos se bătătorea pământ, peste care se așternea cetină de brad, ulterior se folosea pământ argilos, în amestec cu bălegar de vacă (obicei care a dăinuit, în unele cazuri, până în deceniul trei al secolului al XX-lea). Ulterior, casele erau tencuite în interior, iar în exterior, după ce se băteau în bârne „pureci”, se tencuia cu pământ amestecat cu paie numai câte un brâu în jurul ușilor și ferestrelor. În majoritatea caselor, tavanul nu era sufite (tencuit), ci realizat pe grinzi („cordare”) întinse de-a lungul podului. Arhitectura caselor din Sucevița a cunoscut mai multe faze evolutive. În general, o casă veche românească era compusă dintr-o prispă, o tindă și o cameră sau două,

¹¹ O listă a lucrărilor, studiilor și articolelor monografice consacrate localităților bucovinene este alcătuită de Vasile I. Schipor, *Cuvânt de încheiere*, în Valerian Procopciuc, *Sucevița, sat al obcinilor Bucovinei și gropniță a Movileștilor*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, pp. 293–296.

cu acoperișul în patru table, cu învelitoare din draniță, cu partea din spate, de la nord, mai coborâtă față de celelalte laturi, constituind un paravan în fața viscolului. Mai târziu, locuința se mărește cu încă una sau două camere, prispă este înlocuită treptat cu un gang (acesta înconjură, în unele cazuri, toate laturile casei) în fața căruia, la unele case, era construit un cerdac, pe ale cărui margini era amplasate laițe. În ceea ce privește poziționarea camerelor, din tindă se intra, prin stânga, în „casă” – cu rol de bucătărie și dormitor, iar prin dreapta în „casa cea mare” – locul de primire al oaspeților și de păstrare a zestrei. Tot din tindă se intra în pivniță sau se urca în podul casei (uneori aceste intrări se puteau face prin cămară). Valerian Procopciuc amintește și de câteva elemente caracteristice în construcția caselor românești. Încheieturile bânelor în colțurile caselor se numesc cheotori; costoroabele sunt ultimele bârne de sus ale pereților, pe care se sprijină cornii (căpriorii) acoperișului. Pe aceștia se prind leăturile, peste care se bate dranița. Aceasta avea formă triunghiulară, purtând numele de „harăți”. Atât la casele cu prispă, cât și la cele cu gang, sub streșină se agățau „drughini” (leături sau prăjini), pe care erau înșirate rufele spălate, cununile cu ceapă sau usturoi, știuleți de porumb sau era scoasă zestrea la aerisit. Valerian Procopciuc prezintă și câteva date despre construcția caselor nemțești: în procesul de construire a acestora nu se foloseau bârnele întregi; între tălpile și cununile casei se plantau, prin „căței”, amnarele (stâlpii), iar între amnare se putea folosi, ca umplutură, și material lemnos de dimensiuni mici; acoperișul acestor case era în două table, nu aveau ganguri și cerdacuri; interioarele erau compuse dintr-un antreu (fosta tindă), două camere, o bucătărie și o cămară. Începând cu anii 1920–1930, acest stil de construcție a fost adoptat de locuitorii din Sucevița, așa încât în anul 1987, după cum ne informează Valerian Procopciuc, în sat mai erau doar șapte case cu aspect tradițional românesc¹².

Alte marturii privitoare la casa tradițională bucovineană sunt consemnate în monografia dedicată comunei Pârteștii de Sus. Autorul, Nicolae Cojocar, în capitolul *Arta populară*, prezintă gospodăria tradițională: casa, șura, hambarul, coșerul, șandramaua (anexa pentru lemne), poiata, fântâna și pivnița. Aici este descrisă casa lui Artemie Cojocar (secolul al XVIII-lea), construită din bârne lungi de brad și mai puțin de molid, încheiate „în chiotori”, cu acoperiș înalt de șindrilă, în patru ape, cu prispă (pe lângă peretele fațadei și în părți) din pământ bătătorit, unsă cu „muruială”. Pereții sunt clădiți din bârne întregi, lucrate numai din topor, peste care sunt așezate cosoroabele, căpriorii și leăturile, toate prinse în cuie de lemn. Casa are intrarea prin față, unde, la mijlocul peretelui, frontal are tăiată ușa ce dă în tindă. Camerele din interiorul locuinței sunt dispuse în ambele părți în mod proporțional, „păstrând o strică separație, funcțională”. Tinda tradițională, o încăpere lungă și îngustă (care, în trecut, nu avea tavan), străbate clădirea prin mijloc și din ea se intră, în stânga, în „căsuță” (odaia de locuit), iar în

¹² Valerian I. Procopciuc, *op. cit.*, pp. 63–69.

dreapta, în „casa cea mare” sau „casa din jos” („casingios”), o încăpere de sărbătoare, orientată întotdeauna spre răsărit sau „în jos”, cum zic localnicii. „Căsuța” era pardosită cu pământ bătut și uns cu „muruială”, cu tavanul din scânduri groase de brad, sprijinite pe grinzi transversale, în care se băteau cuie de lemn pentru atârnat diferite obiecte. În interior, un rol aparte îl ocupa, în trecut, vatra, mai apoi cuptorul, zidit din cărămidă și piatră, care servea și ca loc de dormit pentru copii. Lângă cuptor era așezat patul de dormit (unul sau două, în funcție de mărimea familiei), iar pe lângă pereți, două lavițe lungi, cioplite din lemn masiv și masa. O piesă tradițională din încăperea de locuit era blidarul, prins pe perete lângă ușă sau așezat pe un dulăpior cu picioare din țăruși. Aici se țineau vase de tot felul, coșărcuța cu linguri, sucitorul, scăcița, răclița și câteva ouă roșii încondeiate, ce se păstrau de la un an la altul. Tot în această încăpere era și leagănul pentru copii și unul sau mai multe scăunele mici, cu patru picioare. În „odaia de zile mari”, bogat și frumos împodobită, se primeau oaspeții și peșitorii și se organizau petreceri prilejuite de evenimentele însemnate din viața familiei (nunți, botezuri, colăcării, hramuri, sărbători religioase); tot aici se organizau ritualul și ospețele funebre. Mobilierul acestei camere era compus din două lavițe lungi, așezate pe lângă pereți, o masa, lada de zestre, un pat de lemn; din perete în perete era instalat „grindariul”, pe care se întindeau lăicere, ștergare, țoale. Din această cameră lipsea soba, introdusă abia la începutul secolului al XX-lea. Casa tradițională din Pârteștii de Sus mai avea una sau două cămări, așezate în partea din spate a casei, cu intrarea din tindă (la casele mai vechi din sat cămările erau netencuite, spațiile dintre bârnele pereților fiind umplute cu mușchi de pajiște). În anul 1980, când Nicolae Cojocaru a scris monografia dedicată localității Pârteștii de Sus, majoritatea locuințelor din sat, deși construite în diferite epoci, erau case tradiționale, care păstrau, în proporție de 80% atât vechiul sistem de împărțire și dispoziție al încăperilor, cât și schema funcțională tradițională¹³.

Ion Afloriei, în monografia dedicată localității Izvoarele Sucevei, ne oferă informații despre gospodăria tradițională huțulă. Casa era construită din bârne de molid, încheiate „stânește”, așezate pe tălpi – bârne groase, cioplite, care se clădeau pe o temelie de piatră de râu, pe care se așeza talpa („pidvalina”). La pereți se foloseau bârne groase, rotunde, necioplite. Acoperișul se construia, de regulă, în patru ape, din draniță, iar evacuarea fumului se realiza prin una sau două gemulețe (cahle sau fumărițe). Cahlele constituie un element distinctiv față de casele românești; un alt element specific – streșinile sunt joase, iar „apa” din spatele casei cobora aproape de pământ și forma ceea ce localnicii numeau „coleșnea” (adăpost pentru oi); partea din față a casei era prevăzută cu prispă („ganoc”), cu porțiță susținută de stâlpi înflorați; în jurul locuinței, în afară de grajd și șură, se aflau acareturile: fânarul (oborocul); cămara pentru alimente și haine („clichii” sau

¹³ Nicolae Cojocaru, *Pârteștii de Sus, o așezare din Bucovina. Monografie folclorică*, București, Editura Litera, 1980, pp. 118–123.

„comora”), care putea fi inclusă în planul casei sau era ridicată în ogradă, separat; vatră (o încăpăre de aproximativ 2/2 m) servea la prepararea cașului și, iarna, la afumarea porcului; magazia pentru lemne și unelte agricole; pivnița (unde se depozitau cele necesare pentru iarnă); fântâna („chernețea”). Gospodăria tradițională de la Izvoarele Sucevei cuprindea următoarele încăperi: casa de zi („hata”), care îndeplinea funcția de bucătărie (aici se găseau vatra, hornul și cuptorul), dar și de dormitor; casa mare („faina hata/velecahata”), unde se afla lada de zestre, servea la primirea oaspeților sau a peștorilor; tinda („horoame”) era situată între cele două camere. Interiorul casei nu „se ungea”, varul fiind folosit mai târziu, însă tavanul, cu cele patru – cinci grinzi, rămânea cu lemnul aparent. Acesta era organizat judicios: cuptorul masiv, cu vatră, lângă care erau așezate polițe („polețea”) și blidare; lavițele („lavețea”), acoperite cu țesături de lână, se aflau în preajma cuptorului; alături, se așeza patul („lujko/postil”), iar în partea opusă era loc pentru masă („stiu”) și câteva scaune („crislo/stolet”); în colțul de lângă ușă erau dulăpioare și rafturi pentru vase. Pereții erau împodobiți cu lăicere și scoarțe, iar peretele dinspre masă era ocupat de icoane. Pe jos se folosea lutul, podeaua din scânduri fiind folosită mai târziu. Gospodăria era îngrădită cu garduri masive (bârne groase), așezate orizontal și acoperite cu două rânduri de draniță, un alt element caracteristic pentru gospodăriile cu ocol. Gardurile care împrejmuiau proprietatea erau din „răzlogi”, rezultați din despicarea lemnului rotund. Un loc important în cadrul gospodăriei îl ocupa curtea („podvirea/ograda”). Fiecare gospodărie avea grădina („horod”), plantele cultivate acoperind doar în parte necesarul familiei: usturoiul („cismok”), ceapa („țibuli”), varza („kapusta”), sfecla roșie („svekla), pătrunjelul („petruška”), macul („mak”), bobul („bib”), morcovul („morkva”). În fața casei existau straturi cu flori multicolore¹⁴.

Despre modul cum erau organizate gospodăriile țărănești în satele întemeiate sau în care s-au așezat bejenarii bucovineni, plecați din provincie după anexarea acesteia de către austrieci, ne oferă informații Ion Cernat, în lucrarea monografică *Pe valea Dunavățului. Lunca, sat al bejenarilor bucovineni*. Aici este descrisă o gospodărie din satul Lunca de la sfârșitul secolului al XIX-lea, sat întemeiat de bejenarii bucovineni din părțile Dornei, în zona actualei comune Filipeni (județul Bacău). Din însemnările proprietarul acestei gospodării, Toader Gh. Miron Boca, reținem următoarele: casa, mică și de înălțime medie („un om mijlociu ajungea cu mâna la grinzi”), acoperită cu stuf, era făcută din bârne de tei, încheiate la capete, având o tindă mică de unde, prin partea stângă, se intra în casă. Podul era făcut din scândură de tei, lămbuită (cu nut și feder – sistem de îmbinare a două piese din lemn, care constă în introducerea unei proeminențe fasonate, aflată pe una dintre fețele primei piese, în ulucul de pe fața corespunzătoare a celei de a doua piese). Soba era poziționată în dreapta ușii, cum se intra în casă, iar hornul mergea până în

¹⁴ Ion Afloriei, *Izvoarele Sucevei, o comună din munții Bucovinei. Studiu monografic*, Suceava, Editura Accent Print, 2009, *passim*.

podul casei, unde avea două despărțituri, „pentru ca fumul să iasă în lături”. Capătul ridicat al hornului acoperit, împreună cu cele două deschideri laterale, se numea ursoaică. În ograda acestei gospodării mai era o casă veche bătrânească, „mai mult pătrată, cu o laiță groasă și lată unde se putea dormi. Partea de deasupra era netedă și lungă cât ținea peretele casei. Casa era foarte joasă, în față avea ferestre mici de tot. Acoperișul casei se prelungea în jos cu vreo trei metri, de ajungea la pământ pe două părți, la nord și la apus. [...] Șura boilor era lipită pe trei părți – sudul era deschis și se depozita gunoiul, care se căra primăvara în grădină. Mai era un coteț pentru porc și o poiată pentru găini. [...] Ograda era îngrădită cu gard din răzlogi de lemn de fag, prinși orizontal, unul peste altul și pari de stejar, iar în jurul ogrăzii, grădina, îngrădită cu gard de nuiele, cu pari și chiar cu spini”. Toader Gh. Miron Boca descrie și elementele de mobilier din casă: masa de lemn, patul unde dormeau copiii, „din trei scânduri puse pe două chingi și patru pari bătuți în pământ” (în cameră mai existau două paturi, pentru părinți), „acoperit cu un lăicer de lână, care era pus peste un țol de cânepă ce acoperea otava de pe pat, care ținea loc de saltea”, lada de lemn (lada de zestre) unde se țineau „lucrurile bune pentru îmbrăcat de sărbători”, „lădoiul de lemn” în care se țineau „rufele noastre de purtat, spălate curat”, o masă mică rotundă „pentru pus ceaunul și mestecat mămăliga”, străchini de lut, oale pentru fiert mâncarea, linguri de lemn și „alte mărunțișuri”¹⁵.

Lucrări despre arhitectura populară bucovineană și gospodăria tradițională țărănească se regăsesc și în istoriografia germană. La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări ample referitoare la Bucovina¹⁶. Una dintre acestea, intitulată *Bukowina*, a apărut în cadrul enciclopediei *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Monarhia Austro-Ungară în cuvânt și imagine), Viena, 1899 (enciclopedia avea 24 de volume, cel referitor la Bucovina fiind al 20-lea). Cealaltă lucrare se intitulează *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfaßt anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unseres allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k.k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos No. 13* (Bucovina. O istorie generală locală întocmită cu prilejul aniversării a 50 de ani de guvernare glorioasă a Majestății Sale apostolice cezaro-crăiești, împăratul nostru cel preamios și comandant militar suprem, de către Comandamentul de Jandarmi al Țării nr. 13) și a apărut la Cernăuți, în anul 1899. Alături de acestea amintim și alte contribuții, unele dintre ele apărute în diverse periodice ale vremii: Johann Polek, „Die magyarische Ansiedlungen Andrasfalva, Hadikfalva și Joseffalva in der

¹⁵ Ion Cernat, *Pe valea Dunavăului. Lunca, sat al bejenarilor bucovineni*, Iași, Editura Pim, 2009, pp. 373–375.

¹⁶ Pentru detalii referitoare la aceste lucrări vezi: Ovidiu Bătă, *Bucovina și bucovinenii în cuvânt și imagine la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Analele Bucovinei”, anul XIX, nr. 1 (38), 2012, pp. 295–301.

Bukowina” („Așezările maghiare Andrasfalva, Hadikfalva și Joseffalva din Bucovina”), Czernowitz, 1899; Alfred Klug, „Die Besiedlung von Bori” („Colonia de la Boureni”), Czernowitz, 1935; Franz Adolf Wickenhauser, „Die deutschen Ansiedlungen in Luka und Kiperestie” („Așezările germane de la Luca și Chiperești”), în „Czernowitzer Zeitung”, 1881; Wilhelm Schmidt, „Das Dörfchen Meretzei in der Bukowina” („Cătunul Măreței din Bucovina”), în „Mitteilungender K. K. Zentralkommission für Kunst und Historische Denkmale”, Wien, 1891; Johann Polek, „Radautz”, în „Bukowiner Bote”, Czernowitz, 1898; Johann Polek, „Karlsberg”, în „Bukowiner Bote”, Czernowitz, 1899; Karl Adolf Romstorfer, „Die deutsche Kolonie und das Bauernhaus in Karlsberg” („Colonia și casa țărănească germană din Karlsberg/Gura Putnei”), în „Wiener landwirtschaftliche Zeitung”, 1899; H. Rump, „Dorna-Kandreny”, în „Czernowitzer Zeitung”, 1901; Raimund Friedrich Kaindl, „Czernowitz”, în „Wiener Zeitung”, 1908 și „Deutsche Arbeit”, Prag, 1915–1916.

Dintre lucrările enumerate mai sus, ne oprim asupra volumului *Bukowina*, apărut în cadrul enciclopediei *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, care oferă cititorilor un bogat și interesant material informativ despre geografia și istoria provinciei, a locuitorilor, obiceiurilor, culturii și activităților economice. Aici, Karl A. Romstorfer publică studiul „Orstanlage und Wohnungen” („Așezări și locuințe”) ¹⁷, din care aflăm că, la vremea intrării Bucovinei sub administrație austriacă, nu se putea vorbi despre gospodării țărănești cu clădiri corespunzătoare locuirii sau cu destinație agricolă. Autorul oferă detalii despre construcția bordeielor – acestea constau într-o groapă săpată în pământ, adâncă de un metru, cam doi metri de lată și trei metri de lungă, în colțurile căreia se înfingeau trunchiuri neprelucrate de copac, pe cât posibil bifurcate la vârf. Pe acestea se fixau, în lungime, două bârne solide de lemn, la capetele cărora se fixau, pe diagonală, alte două bârne. Astfel se realiza structura de susținere a acoperișului. Acesta era făcut din proptele, scânduri, nuiele, iar pe deasupra se ungea cu lut. Pereții erau construiți cu ajutorul unor proptele sau bucăți de scândură, îngropate în pământ, într-o poziție înclinată, așa încât această locuință primitivă, privită din afară, avea forma unui deal. Intrarea, puțin mai înaltă de un metru, se afla pe partea îngustă, de sud sau de est; pe peretele mai ferit de intemperii se făcea o fereastră, nu mai mare decât un cap de om. Pe peretele opus se afla un cuptor împletit din curpeni, uns cu lut, în forma unei coloane, ceva mai întărită în partea de jos, care trecea prin acoperiș, ținând loc și de horn. De-a lungul a trei laturi ale cuptorului, soclul acestuia era puțin mai lat, putând fi folosit ca loc de dormit, destul de strâmt, dar foarte căutat în iernile friguroase. Sub el se afla o mică gaură, folosită pentru coacerea hranei. De-a lungul peretelui opus și a celui cu fereastră erau construite paturi din scânduri neprelucrate; pereții erau dați cu var și pe ei erau fixate polițe mici, pe care se depozitau puținele vase de bucatărie

¹⁷ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. XX, *Bukowina* (în continuare se va cita *Bukowina*), Wien, Druckund Verlag derkaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1899, pp. 338–353.

și alte obiecte. De obicei, o astfel de locuință din pământ mai are și o tindă, făcută din împletituri, cu un spațiu separat pentru animale. În privința caselor, acestea aveau, de regulă, o tindă foarte mică și o odaie strâmtă, rareori o cămară. Acestea erau construite din împletituri unse cu lut sau aveau pereți de lemn. Aceștia se sprijineau pe niște pietre dispuse la colțurile casei și în câteva puncte intermediare, mai rar pe o temelie zidită. Grinzile cele mai de jos, mai ales cele de pe partea de sud și de est, depășesc peretele cu până la jumătate de metru. Deasupra lor, orizontal, se puneau scânduri, sub forma unei bănci, cu excepția cazului când se mai construia și un gang înălțat. Deseori, această bancă era făcută din lut bătătorit. Din același material era făcută și podeaua, la o înălțime de 4 decimetri de sol; foarte rar se foloseau scânduri. La munte, peretele era aproape întotdeauna susținut de grinzi centrale; era alcătuit din trunchiuri rotunjite de copac, foarte atent îmbinate, iar îmbinările era izolate cu mușchi. Pe interior, dacă nu era uns, lemnul era prelucrat până devenea neted. Și la șes peretele era construit tot cu grinzi, dar lemnul folosit era nefinisat, de calitate mai slabă, uns cu un amestec de lut și paie (chirpici), iar pe diagonală se băteau numeroase cuie de lemn. La îmbinările exterioare, grinzile de jos nu ieșeau mult în afară, dar cele de sus, care susțineau acoperișul, erau dispuse în trepte. Cu timpul, lemnul de construcție a fost tăiat în patru canturi, iar la îmbinare capetele grinzilor nu mai rămăneau afară. Chirpicul era fixat cu șipci, bătute în cuie; lutul era amestecat cu bucăți de piatră sau țiglă, ceea ce făcea ca amestecul să fie mai rezistent, mortarul de var să aibă aderență mai bună, iar casa să aibă aspectul unei construcții zidite. O metodă ieftină de construire a pereților, la șes, mai ales pentru clădiri mai puțin importante, era fixarea unor lemne despicate între stâlpi, cunoscuți și cu denumirea Stakenwand. Atât stâlpii, cât și lemnele se ungu apoi cu chirpici.

În același volum, Ion Sbiera și Simeon Florea Marian semnează articolul *Die Rumänen*¹⁸, în care se fac referiri la gospodăria țaranului român, „simplă, dar curată”, construită din lemn, acoperită cu șindrilă sau strujeni (jupi). Casa era orientată întotdeauna cu fața către sud și era împărțită de o tindă în două părți inegale. În stânga tinzii, în partea mai mică, orientată spre vest, se afla o cameră ce servea ca bucătărie și loc de dormit, cu două ferestre, una pe peretele de pe partea frontală a casei și una pe peretele vestic. În spatele acesteia se putea afla, în unele locuințe, și o cămară mică, cu intrarea din tindă. Partea mai spațioasă a casei, din dreapta tinzii, orientată spre est, era amenajată ca o cameră destinată oaspeților și sărbătorilor în familie (casă mare) și avea o fereastră pe peretele estic, deasupra căreia se puneau icoane, și alte două pe peretele frontal. Aici se păstrau hainele de sărbătoare, cearșafurile mai bune și, după caz, zestrea fetelor de măritat, lucruri care sunt fie atârinate de o grindă, fie păstrate într-o ladă încuiată. În unele case, cam un sfert din spațiul acestei camere era delimitat, înspre partea de nord, cu un perete din scânduri sau grinzi, cu intrarea din cameră și cu o mică ferestruică pe peretele estic, spațiu care era folosit ca loc de îmbrăcat, îndeosebi pentru femei, dar și ca loc de dormit. În fața casei și a laturii de vest, uneori și a celei de nord,

¹⁸ *Ibidem*, pp. 191–227.

se afla o curte mai mare și o fântână cu cumpănă sau cu un simplu cârlig. În partea de est a casei, uneori și în partea de sud a curții, se afla, de obicei, o mică grădină de legume și de flori, separată de curte și de restul proprietății printr-un gard. În spatele casei și în partea de vest a curții erau construite anexele gospodărești și adăposturile pentru animale, în spatele cărora, de regulă, se află și o mică livadă. În cazul oamenilor mai săraci, casa consta doar din tindă și o singură cameră, care avea doar două ferestre, una pe peretele frontal și una pe cel de la est; de asemenea, anexele erau reduse doar la strictul necesar sau lipseau cu desăvârșire.

Despre casele lipovenilor scrie Dimitrie Dan¹⁹. Acestea erau construite numai din lemn și erau acoperite, de regulă, cu șindrilă. Din tindă se intra, în dreapta, în camera de locuit și în stânga, în bucătărie. În stânga bucătăriei, sub același acoperiș, se afla grajdul, împreună cu adăpostul pentru căruță. Icoanele și candela erau expuse într-un colț al camerei de locuit, cât mai la vedere. La peretele de vest era așezat patul matrimonial, din lemn de brad, ferit de privirile indiscrete cu o draperie roșie. De-a lungul peretelui de la nord și a celui de la vest se aflau bănci de lemn, iar în fața lor, uneori, o masă sculptată de brad. În bucătărie, chiar la intrare, se afla soba cu cuptor, ultimul servind, în timpul iernii, și ca loc de dormit, și de aceea era și acesta mascat cu o draperie roșie.

Casele armenesti, despre care scrie tot Dimitrie Dan²⁰, au acoperișuri înalte, ascuțite, prevăzute cu deschideri corespunzătoare hornurilor, de obicei situate pe partea dinspre est. Pentru înfrumusețarea acoperișului, la colțuri, acolo unde sunt punctele de îmbinare, se pun două bârne de lemn strunjite, asemănătoare paratrăsnetului, lungi de un metru. Casele, păstrate curate, au mai multe camere de locuit, cu divanuri orientale, lungi, care servesc drept loc de dormit și de odihnă, cu mobilă modernă, foarte confortabile, chiar luxoase, dar nu supraîncărcate. Stilul de construcție al caselor, care nu poate fi conceput fără un gang de lemn de jur-împrejurul casei sau fără o verandă cu stâlpi de lemn sau piatră, a fost împrumutat de armeni de la români.

În volumul *Bukowina* sunt prezentate și informații despre gospodăriile rutenilor, huțulilor, germanilor, polonilor, maghiarilor, slovacilor și țiganilor²¹.

Câteva date despre descrierea topografică a așezărilor din Bucovina se regăsesc în lucrarea amintită mai sus, *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfaßt anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unseres allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k.k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos No. 13*²².

¹⁹ Dimitrie Dan, „Die Lipowaner”, în *Bukowina*, pp. 282–294.

²⁰ Idem, „Die Armenier”, în *Bukowina*, pp. 320–329.

²¹ Alexander Manastyrski, „Die Ruthenen”, pp. 228–270; Raimund Fr. Kaindl, „Die Huzulen”, pp. 271–281; Johann Polek, „Die deutschen”, pp. 295–305; Raimund Fr. Kaindl, „Die Polen”, pp. 306–313; Johann Polek, „Die Ungarn und die Slovaken”, pp. 314–319; Dimitrie Dan, „Die Zigeuner”, pp. 330–337.

²² Eduard Fischer, Ladislaus Zurkowski, *Topographische Beschreibung der Siedelungen*, pp. 191–246.

Cercetările privitoare la patrimoniul construit (case tradiționale) al Bucovinei istorice (partea de sud) s-au concretizat în apariția unei bogate literaturi de specialitate, care tratează aspecte legate de arhitectura populară, modul de realizare a construcțiilor țărănești, evoluția planimetrică, sistemele constructive, ornamentica arhitecturii populare. În completarea acestor cercetări vin preocupările din ultima vreme privitoare la conservarea patrimoniului construit al Bucovinei, care s-au concretizat prin derularea unor proiecte culturale (amintim aici proiectul coordonat de către Ordinul Arhitecților din România, prin filiala Nord-Est și Asociația Heritage, intitulat *Bucovina – un peisaj cultural în transformare*, desfășurat în perioada 2009–2012; proiectul coordonat de către Asociația de Dezvoltare Economică și Regională, intitulat *Adoptă o casă! Salvează satul bucovinean*, desfășurat în perioada 2011–2015, printr-o campanie de documentare și identificare a caselor tradiționale; *PORT Cultural: PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală* – proiect aflat în derulare) sau apariția unor ghiduri, pliante și broșuri de popularizare (cum ar fi: *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Bucovina de Sud; Satul bucovinean ca destinație turistică. Cum îl protejăm și promovăm; Casa tradițională românească este o casă valoroasă* ș.a). Toate acestea au rolul de a contribui la menținerea identității locale și păstrarea peisajul cultural tradițional din Bucovina (conservarea unor case tradiționale, promovarea arhitecturii tradiționale, redescoperirea meșteșugurilor și a meseriilor tradiționale).

Anexă

Casa și gospodăria lui Nicolae Ciumăn din F[undu] Moldovei

V. Kletchin

Toată gospodăria e așezată cu fața spre sud, de-a lungul râului Moldova. Această așezare s-a făcut din interes economic. Casa are ferestre spre răsărit și spre apus pentru igienă. Gospodăria e compusă din casă, grajd, colibă, șură, cămară și grădină. Construcțiile din ogradă toate sunt făcute din lemn cumpărat din pădurile locale. Casa e făcută acum 17 ani. La construirea gospodăriei n-a ajutat nimeni din străini, ci s-a lucrat de însăși familia gospodarului; are dimensiune 9–5 metri și este împărțită în două încăperi. O încăpere se numește căsuța și altă încăpere [este] numită casă mare.

Căsuța are mărime 4–5 metri și conține următoarele obiecte: un podișor (un fel de dulap) pentru ținerea blidelor și [a] diferitelor alimente ca: sare, piper, săpun, zahăr etc.; o laiță acoperită cu un desăguț de lână; un pat de lemn acoperit de cergă; un șperhet făcut din cărămidă; un scaun lat și lung, ce servește pentru dormit. Pereții căsuței sunt de jur împrejur înveliți cu lăicere de lână. Pe peretele ce vine din partea șperhetului sunt atârnate 4 tavăli de copt pâine și 5 oale pentru gătit

mâncare. Tot acolo e atârnată o sită pentru cernut făină. Căsuța are o fereastră spre sud, alta spre apus și două uși: una prin care se comunică cu ograda printr-un gang și alta ce dă în casa mare.

Casa mare e o cameră de mărimea 5–5 metri, care servește pentru găzduirea și primirea oaspeților. Această cameră e păstrată în mai mare curățenie decât căsuța și aici sunt așezate mobila și obiecte mai bune și mai noi ale gospodarului. Găsim în această cameră: 2 laițe, așternute cu plocădz; un scaun acoperit cu un țol de lână; un pat, la fel, așternut cu un țol de lână, având dedesupt o saltea de lână și o plapumă de vată, cumpărată din oraș; o masă mare, acoperită cu o față de masă țesută în casă; o tavă, numită aici tăție, cu un șip de apă și 2 crigle; o lampă de masă; 2 dulăpașe, făcute în oraș, ce servesc pentru păstrarea ghemelor de lână; o ladă mare, în care se țin pâza și rufe curate. Pereții casei mari sunt [de] jur împrejur acoperiți cu 5 scoarțe de lână, cu flori de culori vii pe fondul negru. Pe pereți, deasupra scoarțelor, sunt atârnate 7 icoane și 2 tablouri. Icoanele reprezintă: Coborârea Sf. Duh, Sfânta Familie, Mormântul Sf. al lui Christos, Fecioara Maria cu Pruncul Sfânt. Un tablou reprezintă pe împăratul Frantz Iosif și un tablou – Lupta de la Grivița. Între icoane și tablouri sunt atârnate 9 minișterguri, țesute în casă. Tot aici, pe pereți sunt puse în cuiere o mulțime de ulcioare de lut și de sticlă. Podeauna este așternută cu un țol de lână și trei țoale de cânepă. În peretele spre răsărit este o fereastră, pe amândouă părți ale căreia sunt așezate două oglinzi în rame aurite. În peretele din sud sunt două ferestre ce dau în gang. Pereții și tavanul casei mari, ca și al căsuței, sunt spoite cu var și lipsite de oricăre ornamentație. Gangul ce se găsește în fața casei mergea de-a lungul ei și este făcut din șindrilă. Acoperișul casei este făcut din șindrilă.

Grajdul este format din două încăperi, din care una este un fel de cămară pentru păstrarea hainelor de purtat și alta – grajdul pentru vite. În cămara de mărimea 2½ – 4 metri se găsesc: 10 bărbante de lemn pentru brânză și lapte, 2 budaci de lemn pentru făină, 3 perechi de ițe, o doniță de muls vaca, o găleată de lemn pentru muls oile, o socală pentru făcut țevi, o covată pentru aluat, 4 coșoarce din nuiele, 17 sule de cânepă, un brai de presat brânza, un budăi pentru lapte, 2 plocadzi, 9 țoale de lână, 4 țoale de cânepă, 2 lăicere și 2 scoarțe, un hâmbar pentru păstrarea cojoacelor și bondițelor. Grajdul pentru vite are iesle de-a lungul grajdului, care este podit și împărțit în două părți: o parte pentru cai și alta pentru vaci.

Coliba este o clădire mică, de mărime 3–3 metri și servește ca o bucătărie de vară. Are podea de lemn, însă tavan lipsește. Într-un colț e atârnat, pe un lanț, un cazan pentru încălzit apa, lângă perete o laiță și jos o covățică pentru spălat legume. Coliba e acoperită cu draniță.

Șura se găsește între colibă și grajd și are astfel pereți din trei părți numai. Jos are podeaua de lemn și acoperiș din șindrilă, ca și grajdul. Șura servește pentru adăpostirea carului și [a] lemnului de foc.

Cămara este o mică încăpere situată între casă și zăplaz, dinspre drum. Aici se adăpostesc păsări, se țin 2 butoaie pentru murături și 1 500 [de] bucăți de draniță. Acoperită cămara e cu table de fier. Mărimea cămării este de 2–4 metri.

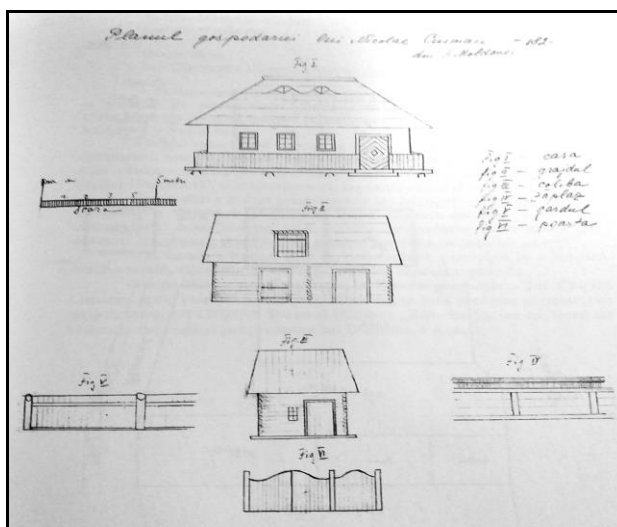
Ograda e înconjurată înspre drum cu zaplaz de scânduri și poartă, iar înspre grădina ce vine în partea de sud și răsărit, cu gard din scânduri și construcțiile din ogradă. Ograda are un mic pavaj: din casă spre șură.

Grădina are întindere de 18 prăjini. Aici gospodarul seamănă: barabule, fasole, bob, mazăre, mac, morcov, pătrunjel, cânepă, in, sfeclă, curechi. Toate aceste legume sunt semănate exclusiv pentru satisfacerea necesităților familiei gospodarului. În grădină se găsesc 2 copaci cu prune și 2 copaci de tei. Teiul este adunat, uscat și servește ca medicament iarna.

Casa și toate dependențele sunt ținute într-o ordine potrivită, când curate, când murdare. Copiii, care sunt în număr de trei, sunt spălați pe corp o dată pe săptămână, excluzând cazul ca vreun copil a căzut în nori și s-a murdărit; în astfel de caz, i se face baie extraordinar.

Vitele, din care gospodarul are: un cal, două vaci, boi și un porc, au încăperi curate și sunt îngrijite în ceea ce privește hrana lor.

Familia întreagă e formată din 5 persoane, din care muncesc serios numai 2: tata și mama; din copii, îi ajută cel mai mare, vârsta de 12–13 ani. Femeia, în timpul verii se ocupă cu de-ale gospodăriei: coasă, gătește mâncare, spală rufele, toarce și îngrijește grădina împreună cu băiatul cel mare. Bărbatul e funcționar, măsurător al nivelului apei, se ocupă cu căratul nisipului în zilele bune vara și cu căratul lemnului din pădure iarna. Această căraușie nu e permanentă, ci periodică, căci gospodarului, neajungând[u-i] leașa de la stat, îl forțază nevoile la un astfel de câștig. Produsul grădinii nu dă niciun venit bănesc, pâinea semănată nu are și atunci recurge la căraușie. Gospodarul, având trei băieți în vârstă de 12, 10, 4 ani și neavând avere îndestulătoare, nu poate da copiii la școală pentru învățarea vreunui meșteșug.

Sursa: Paula Popoiu, *Fundu Moldovei. 80 de ani de la prima campanie monografică, 1928–2008*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2008, pp. 96–99.

METAFICȚIUNEA ISTORIOGRAFICĂ. EVADAREA ÎN TRECUT ÎN ROMANELE LUI ȘTEFAN AGOPIAN

MARIA EPATOV

Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzachi”, Rădăuți
E-mail: mariaepatov@gmail.com

Historiographical metafiction. The escape in the past in Ștefan Agopian's novels

(Abstract)*

The relationship between history and literature is natural. The two humanistic fields intertwine and create a system of relationships that contributes to the formation of a mental image of society. How much does history influence the literary field? Is there a mutual influence? We aim to analyze the mechanisms of fictionalization of history in literature, by applying the theoretical part on several novels by Ștefan Agopian (*Tache de catifea*, *Tobit*, *Sara*), as well as to highlight the identity marks of the mentioned writer.

Keywords: Ștefan Agopian, *Tache de catifea*, *Tobit*, *Sara*, historiographical metafiction, identity mark, fictionalization.

I. Scurtă introducere în lumea lui Ștefan Agopian

Stilul inconfundabil al lui Ștefan Agopian generează relații diferite cu critica literară. Contestat de Eugen Simion, cel puțin la debutul târziu, sau de Alex. Ștefănescu, Ștefan Agopian este apreciat de reprezentanții criticii literare contemporane, precum Nicolae Manolescu, Radu G. Țeposu, Monica Spiridon, Mihaela Ursa, Eugen Negrici, Carmen Mușat. Ceea ce transpare din receptarea critică a textelor lui Ștefan Agopian este plăcerea de a se abandona scrisului, inventând lumi noi, în care poveștile se întretes, istoria se dezvăluie treptat, dislocând rețeta clasică a romanului, prin amestecul de planuri temporale, prin permanenta permutare a identității vocii narrative, prin eterna amânare a evenimentialului,

* Traducere: Maria Epatov.

Analele Bucovinei, XXVIII, 1 (56), p. 281–293, Rădăuți – București, 2021

în vederea menținerii poeticității relatării. Nu mai contează *ce* se spune, ci *cum* se spune, astfel încât miza scrierii devine scrisul însuși – un *cum* care se transformă în obiect al scrierii, în scopul în sine ale demersului scriitorului.

Care sunt elementele care creează stilul lui Ștefan Agopian? Prin ce se face remarcat scriitorul? Se dezvăluie în vreun fel apartenența etnică la o minoritate, și la cea armenească, în mod special? Ne propunem să analizăm o serie de scrieri ale lui Ștefan Agopian cu intenția de a identifica mărcile distinctive, urmărind aspectele legate de metaficțiunea istoriografică și analizând aspectele care definesc raportul scriitorului cu Istoria. Să fie oare caracterul livresc al scrierilor sale o ancorare necesară sau doar o dovadă de rafinament intelectual? Și ce fel de ancorare e posibilă prin refugiul într-un trecut metafictional? Sau poate, polifonia vocilor narative reflectă natura histrionică a naratorului care concepe textul ca un joc, în care totul e posibil, în care timpul și spațiul sunt relative, în care personajele, pe rând, devin naratori. Ne propunem să analizăm mecanismele ficționalizării istoriei în literatură, cu aplicare pe câteva romane ale lui Ștefan Agopian (*Tache de catifea*, *Tobit*, *Sara*), precum și să evidențiem mărcile identitare ale scriitorului menționat.

Debutului oficial în proză are loc în anul 1978, cu romanul *Ziua mâniei*, și se datorează lui Mircea Ciobanu, care își manifestă astfel încrederea în destinul de scriitor al lui Ștefan Agopian. Din acest moment, soarta pare să îi suradă lui Ștefan Agopian, romanele sale fiind publicate și recunoscute în lumea literară. Romanul care îl impune pe scriitor pe scena literaturii este *Tache de catifea*, apărut în 1981, urmând: *Tobit* (1983), *Manualul întâmplărilor* (1984), *Sara* (1987), *Însemnări din Sodoma* (1993), *Fric* (2003) și volumul autobiografic *Scriitor în comunism* (2013). Cea mai recentă apariție editorială dezvăluie latura histrionică a scriitorului care, ajuns la vârsta maturității creative, dezvăluie aspecte din culisele laboratorului de scriere. Astfel, aflăm că pentru romanul *Tache de catifea* s-a documentat jumătate de an despre istoria Olteniei din secolul al XIX-lea, iar titlul este inspirat de cel al unui roman al lui Gottfried Keller, *Heinrich cel verde*. Dar poate că cel mai interesant aspect este cel legat de volumul *Manualul întâmplărilor*, despre care Agopian mărturisește că a fost scris în perioada 1976–1977, fiind publicat abia în 1984, dezvăluind una din superstițiile lumii scriitorilor: nu cartea de debut e cea care contează, ci ceea ce apare mai apoi sau în termenii scriitorului: „În momentul acela, în '77, aveam două cărți gata, *Ziua mâniei* și *Manualul*. De departe, *Manualul* era mai bun decât *Ziua mâniei* și aș fi putut debuta cu el. Nu am făcut-o dintr-un calcul simplu: era o carte prea bună pentru debut. Riscam, așa cum i se întâmplă de cele mai multe ori debutantului, să nu mi se acorde nicio atenție. Nu mă cunoștea nimeni, nu veneam din cenaclurile Facultății de Litere, care au fost pepinierele generației '80, așa că riscul era prea mare. Dacă aș fi debutat cu *Manualul*, eram aproape sigur că arunc de bunăvoie cartea la gunoi. Am calculat bine”¹.

¹ Ștefan Agopian, *Scriitor în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 159.

Numele lui Ștefan Agopian se leagă de una din cele mai fertile perioade creative din literatura română. Scriitorul este aproape imposibil de încadrat într-un fenomen literar; dacă în anii '70 cochetase cu oniricii, a căror influență se resimte mai ales în romanul *Sara*, mai apoi este asociat cu numele generației '80, influențată de textualism, alături de Traian T. Coșovei și Mircea Nedelciu, după cum însuși mărturisește: „am fost și eu băgat acolo, cam forțat după părerea mea”², pentru ca, în cele din urmă, să fie recunoscute și semne ale postmodernismului, în care este încadrat de Mircea Cărtărescu, sau chiar ale unui modernism matur, sintagmă care îi aparține lui Mircea Scarlat, pe care criticul o explică prin raportare la mult discutatul postmodernism: „Ceea ce s-a numit *postmodernism* este una dintre vârstele modernismului literar, cea a maturității care duce la abandonarea eforturilor de a forța uși deschise”³.

Cert este că scriitorul însuși refuză asocierea mult prea convențională cu o grupare literară și își expune crezul artistic în volumul *Competiția continuă (Generația '80 în texte teoretice)*, apărut în 1999 și coordonat de Gheorghe Crăciun, volumul preluând, de fapt, un articol publicat de Agopian în revista „Amfiteatru”, nr. 5, din mai 1988, în care introduce sintagma „gramatică liberală”, pe care o explică drept punctul de plecare al concepției sale despre artă: „Gramatica e mai liberală decât realitatea. Ea îmi îngăduie să scriu «zăpadă de foc», realitatea nu-mi permite să spun «soarele răsare în fiecare seară». De aceea literatura nu se adaugă la realitate ca o oglindă a ei, ci ca o geneză mereu reînnoită. O geneză continuă. Scriitorul scriind stă sub regulile altei gramatici decât omul trăind. Și omul scris, personajul, stă sub alte reguli”⁴. Textele lui Ștefan Agopian transformă spațiul narativ într-un câmp deschis, în care pozițiile de narator și personaj sunt interșanjabile, iar timpul și spațiul devin flexibile, astfel încât axa temporală devine un periplu între prezent, trecut și viitor, ceea ce generează o fragmentare a narațiunii, reconstruită permanent prin oglinzile cuvântului. Realitatea și ficțiunea se îmbină, resemantizând ideea de literatură: cartea devine parte a realității, actul scrierii capătă funcție ontologic-întemeietoare.

II. Metaficțiunea istoriografică. Soluția evadării în trecut

Vom porni demersul nostru prin fixarea câtorva repere teoretice privind conceptul de „metaficțiune istoriografică”, al cărui punct de plecare îl constituie cartea Lindei Hutcheon, *Poetica postmodernismului*. De la început, dorim să atragem atenția asupra faptului că lucrarea Lindei Hutcheon a fost publicată în 1988, la câțiva ani după apariția romanelor lui Ștefan Agopian asupra cărora ne vom opri atenția,

² *Ibidem*, p. 170.

³ Mircea Scarlat, „Scutul de lumină”, în „Viața românească”, anul LXXXII, nr. 7, 1987, p. 23.

⁴ Ștefan Agopian, „Spre o gramatică liberală”, în vol. Gheorghe Crăciun (coord.), *Competiția continuă (Generația '80 în texte teoretice)*, Pitești, Editura Paralela 45, 1999, p. 262.

astfel încât termenul folosit astăzi pentru a defini acest tip de discurs – metaficțiunea istoriografică – îi era, probabil, necunoscut scriitorului, care a avut inspirația de a conștientiza că, de fapt, conexiunea dintre literatură și istorie este dată de factorul verosimilității, și nu de realitate. Atât istoria, cât și literatura sunt constructe umane, supuse reflectării, regândirii, verbalizării. Transformarea actului în cuvânt comportă consecințe, atât în literatură, mai ales în narațiunile care prezintă o polifonie a vocilor narative, cât și în istorie, care este scrisă mereu de învingători. Metaficțiunea istoriografică presupune un discurs distinct, aflat la intersecția dintre discursul istoric și literatură, fiind, de fapt, un dialog cu trecutul din perspectiva prezentului, o analiză a relației dintre ficțiune și istorie, reflectând o nevoie de reconciliere cu trecutul. Premisa de la care pleacă scrierile de acest tip este „că nu există niciun acces direct la acel real care să nu fie mediat de structurile diferitelor noastre discursuri despre el”⁵, prin urmare este contestată însăși ideea de trecut istoric sau, mai bine zis, ideea de adevăr istoric. Așa cum un narator în textul literar este mereu conștient de misiunea sa – construirea unei semnificații, tot astfel un istoric își asumă misiunea de a consemna evenimentele. Metaficțiunea istoriografică creează o punte prin „autoconștientizarea teoretică a istoriei și a ficțiunii ca și constructe umane”⁶. Ceea ce propune o astfel de scriere este o regândire a istoriei, deci a trecutului, ceea ce conduce, inevitabil, la întrebarea: care este, de fapt, trecutul? Cum influențează discursul această capacitate de a fi înăuntru și în afara istoriei, în același timp? Este evadarea în trecut o posibilă soluție de reconciliere cu prezentul sau o evitare a unui prezent de neacceptat? Sau, parafrazând-o pe Monica Lovinescu, se poate trăi în Istorie „chiar dacă ea este una mai iertătoare ca aceea de la începutul veacului trecut”⁷? Un posibil răspuns îl oferă scriitorul însuși, într-un interviu acordat Elenei Vlădăreanu și publicat în „Suplimentul de cultură” în anul 2009: „Treptat, mi-am dat seama și că cea mai simplă metodă de a ocoli cenzura este să te muți într-un alt timp decât cel prezent”⁸. Celelalte răspunsuri posibile sperăm să le identificăm în analiza noastră.

Romanul *Tache de catifea* (1981) se construiește din cioburile sparte ale multiplelor voci narative care construiesc țesătura poveștii unui boier de la începutul secolului al XIX-lea, Tache Vlădescu. Premisa epică o constituie povestea unei familii boierești din Oltenia secolului al XIX-lea. Tache Vlădescu, poreclit „de catifea”, construiește o poveste, memorând din perspectiva neființei episoade care îi construiesc un destin aflat la întretăierea dintre romantism și picaresec: orfan de tată, cu o paternitate ambiguă, personajul este încredințat spre creșterea unui farmacist evreu, după moartea căruia Tache va pleca la moșia

⁵ Linda Hutcheon, *Poetica postmodernismului*, traducere de Dan Popescu, București, Editura Univers, 2002, p. 235.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁷ Monica Lovinescu, *Unde scurte 4*, București, Editura Humanitas, 1994, pp.135–138.

⁸ Elena Vlădăreanu, „Interviu cu Ștefan Agopian”, în „Suplimentul de cultură”, nr. 214, ianuarie 2009; <http://suplimentuldecultura.ro/4501/interviu-cu-stefan-agopian/> (9 septembrie 2020).

părintească, unde îi va cunoaște pe pretendenții mamei sale, dintre care cu boierul Lăpai și cu fratele acestuia, Piticul, va dezvolta o relație de prietenie. Căsătoria mamei cu Mamona cel Bătrân determină o schimbare a destinului; Tache își imaginează un scenariu care presupune uciderea celor doi proaspăt căsătoriți, același scenariu fiind închipuit și de Mamona cel Tânăr, fiul celui Bătrân, care se va alia cu Vaucher, preceptorul lui Tache, și va complota pentru a-și ucide tatăl. Tache, Lăpai și Piticul sapă un tunel de comunicare cu Mamona cel Bătrân, dar nu pentru a-l salva, ci pentru a-i ține companie în așteptarea sfârșitului existenței. Moartea irumpe în paginile romanului, Mamona cel Tânăr ucigându-și tatăl, dar și pe mama lui Tache și pe Vaucher, amantul ei. Povestea continuă cu călătoria lui Tache, însoțit de Lăpai și Piticul, pentru a se alătura Revoluției lui Tudor Vladimirescu, la care nu vor mai ajunge, drumul fiind mai interesant decât punctul final. În cele din urmă, Tache se întoarce la moșie, însoțit de soția sa Vulpea, personaj misterios, cu identitate incertă. Tache îl așteaptă pe Mamona cel Tânăr, despre care știe că îl va ucide, dar nu face nimic pentru a modifica destinul, pe care, de altfel, îl cunoaște și îl cunoaștem încă de la prima pagină a romanului.

Dorința lui Tache de a-și cunoaște și înțelege destinul antrenează cititorul într-o lume în care prezentul, trecutul și viitorul se suprapun, în care perspectiva narativă devine mobilă, cu scopul de a asigura o autenticitate îndelung căutată a evenimentului. Introducerea textului fixează termenii narațiunii: totul nu e decât o convenție, în care rolurile de Autor, Personaj, Narator sunt intersanjabile, în care vocea narativă trece de barierele vieții și ale morții, cu scopul de a prezenta, din perspectiva de martor, evenimentele care duc la sfârșitul tragic al lui Tache. Amestec de roman picaresc și roman pseudoistoric, *Tache de catifea* e un joc pe care Ștefan Agopian îl propune cititorului, în care contează mai puțin evenimentul, acțiunea, cât atmosfera, plăcerea de a scrie și, implicit, de a citi și de a fi citit.

Problema memoriei este analizată din perspectivă dublă: pe de o parte, sunt rememorate evenimentele care au dus la nașterea lui Tache, a cărui filiație stă sub semnul iluziei și al întâmplării, pe de altă parte, paginile sunt un exemplu de condensare a evenimentului istoric în memoria afectivă a naratorului și a personajelor. Discursul narativ e încărcat de date istorice, menite a asigura un plus de autenticitate: strămoșul lui Tache este Ștefan Vlădescu, boier din timpul lui Mihail-Radu Vodă. Sunt menționate alte nume istorice: Mihnea-Vodă, Constantin Șerban Basarab Vodă, Gheorghe Rakoczy, Gheorghe Ghica, Grigore Ghica, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu. Scopul este de a da aparența unei scrieri documentate, a cărei (pseudo)menire este de a documenta perioada istorică a începutului secolului al XIX-lea, până după Revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Rolul evenimentului istoric, cel al Revoluției lui Tudor Vladimirescu, este de a asigura fundalul scrierii. Romanul nu își propune să urmărească și să analizeze firele încurcate ale istoriei; romanul nu își propune să prezinte viața unui personaj sau să creeze o monografie/radiografie a începutului de secol al XIX-lea. Romanul nu își propune nimic; el este o odă închinată Așteptării, care devine supra-personaj

al textului. Toate personajele așteaptă ceva: Tache așteaptă să survină momentul morții sale, anticipate încă din prima pagină a romanului; Mamona cel Bătrân așteaptă, la rândul său, să fie eliberat de cruda suferință a vieții; boierul Lăpai și Piticul așteaptă să se întâmple ceva. Eterna amânare este caracteristică scrierilor lui Ștefan Agopian. E o voluptate a așteptării, a amânării momentului, a anticipării, ba chiar a rememorării faptelor. Romanul devine, astfel, un omagiu adus Cuvântului, cel care face ca totul să prindă viață, să-și găsească un loc în marea țesătură a existenței sau măcar în capcana ineludabilă a lumii de hârtie. Scenariile asumate de vocile narative, fie ea cea a lui Tache, fie cea a lui Mamona, fie cea a boierului Lăpai, fie a Piticului, se derulează încet, într-un spațiu mental în care așteptarea este egalată doar de permanenta amânare, singura plăcere fiind cea a spunerii, a Cuvântului, pentru că „întâlnirea cu Istoria n-a avut loc”⁹.

Prezentul evenimential este, de cele mai multe ori, întrerupt de aluzii, premoniții, indicii privitoare la destinul ulterior al personajelor, totul conducând la ideea relativității timpului și, implicit, a istoriei. Marcă inconfundabilă a stilului lui Ștefan Agopian, pendularea între contemplație și așteptare creează o atmosferă în care cele două verbe majore sunt *a privi* și *a vorbi*, dincolo de care nimic nu are rost: „Adevărul e că, în zilele acelea, sfârșitul unei toamne, precum și iarna care a urmat anului 1816 nu știam ce vrem stând și așteptând și sporovăind, sau poate că știam, dar ceea ce voiam noi era că asta, statul și așteptatul și vorbitul, e tot ce se poate întâmpla o vreme”¹⁰. Motivul luptei este luat în derâdere, deși personajele își asumă o călătorie spre a se alătura unei lupte serioase, cea a revoluției. Piticul este cel care numește „statul și așteptatul din dimineața aceea drept lupta dintre cafea și somn”¹¹. Aceeași auto-ironie este prezentă și în felul în care naratorul privește unul dintre conflictele secundare ale textului, cel privitor la pretențiile la mâna mamei lui Tache: „Ne-ar trebui și un Homer să descrie toate astea, lupta pentru o muiere, numai că din păcate Vaucher nu e un Paris de-adevăratalea, și nici boier Lăpai vreun Menelau”¹². Caracterul livresc al textului se dezvăluie sub ochii unui cititor atras în mrejele așteptării unui eveniment care, de fapt, nu se va întâmpla niciodată, în ciuda premonițiilor, a aluziilor la viitorul unor personaje sau la alte texte literare.

Prins în jocul oglinzilor postmodernității, romanul *Tache de catifea* reconstruiește din frânturi o lume interioară bogată, dublată de una exterioară, supusă frământărilor istorice ale secolului al XIX-lea. Episoadele de cruzime sunt surprinse pe un ton neutru, fiind considerate un element de normalitate: Piticul, copil fiind, este martorul unui pogrom, în urma unui raid al pehlivanilor turci rămânând case arse, oameni măcelăriți, vieți distruse. Tot ceea ce poate face personajul este să se refugieze într-o altă realitate, construită prin oglindire.

⁹ Paul Georgescu, „Întâlnire cu Clio”, în „România literară”, anul XIV, nr. 36, 1981, p. 11.

¹⁰ Ștefan Agopian, *Tache de catifea*, în *Opere I*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 642.

¹¹ *Ibidem*, p. 669.

¹² *Ibidem*, p. 662.

Simbolurile oglinzirii nici măcar nu sunt atât de ascunse. Piticul construiește un ocehan, din tuburi și lentile, prin care să poată vedea o altă lume, să poată schimba realitatea, „lăsându-ne să ne uităm prin el ca niște proști, ca și cum printr-un tub de lemn ai putea vedea lumea altfel decât o vezi pur și simplu”¹³. Eșecul demersului este de așteptat: ocehanul, alcătuit din tuburi, se transformă într-o orgă diavolească, care se abate de la scopul inițial al lucrării Piticului: „Dacă vrei să te uiți undeva cu luneta asta, întâi și întâi trebuie să te hotărăști unde vrei să te uiți, și pe urmă, după ce te-ai hotărât, să întorci luneta în partea ailaltă, și, uitându-te printr-un capăt al ei, dacă ai noroc, poți vedea chiar ce ai avut chef”¹⁴. Simbolul ocehanului reflectă raportul dintre realitate și ficțiune, ocehanul nefiind altceva decât un intermediar între eveniment și cuvânt, între istorie și memorie. Precum ocehanul, textul devine o punte de legătură între realitate și imaginație, între istoria trăită sau închipuită și felul în care aceasta este rememorată. Miza romanului devine jocul în care trecutul și viitorul se intersectează în permanență, întrucât, așa cum afirmă Ioana Pârvulescu, „planul istoric este relativizat așadar de ludic”¹⁵; discursul narativ învâluie, precum faldurile catifelei, un trecut plin de cruzime, de pericole și de moarte.

Romanul *Tobit* (1983) propune o incursiune în istoria Olteniei de secol al XVIII-lea. Tobit-fiul este prins, jefuit și rănit de niște soldați austrieci; ajunge în tabăra acestora, unde îl cunoaște pe chirurgul Heiler, care îi va deveni tovarăș de drum și de aventuri. Cei doi vor pleca spre moșia Alba, moștenire de familie a lui Tobit, cu scopul de a o reconstrui. Periplul lor îi poartă mai întâi pe la Craiova, prilej pentru ca cititorul să cunoască dedesubturile organizării administrației imperiale: intrigi, trădări, scrisori compromițătoare, totul culminând cu înnobilarea ca baron al lui Tobit. Cu ajutorul banilor cămătarului Nabal, Tobit va încerca să reconstruiască moșia Alba, simbol al nevoii de înrădăcinare a personajului. Lucrurile se complică atunci când Tobit organizează o mică armată de rezistență împotriva austriecilor, convingându-i pe țăranii de pe moșie, refugiați în pădure, să se întoarcă pentru a reclădi vatra. Cucerirea și anexarea mănăstirii de lângă moșie fac parte din jocul politic în care acum personajul Tobit este angrenat, sugerând o posibilă miză epică, niciodată îndeplinită, idee deconstruită de gestul final al lui Tobit, care îl omoară pe Rafail, îngerul-stareț moștenit de la tată, ca simbol al refuzului de a mai trăi în spațiul livresc.

Gradul de ficționalizare a evenimentelor transformă acest aparent roman istoric într-unul de atmosferă. Agopian respectă rețeta încercată deja în *Tache de catifea*: istoria ca fundal, dar plusează în *Tobit* prin adăugarea unor *motto*-uri extrase din opera lui A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX și a lui Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I și a unei *Addenda*, căreia îi justifică plasarea în finalul cărții prin nevoia de a completa

¹³ *Ibidem*, p. 663.

¹⁴ *Ibidem*, p. 668.

¹⁵ Ioana Pârvulescu, „Romane de catifea”, în „România literară”, anul XXVIII, nr. 41, 1995, p. 5.

informațiile din roman, fără a suprasolicita discursul narativ prin inserții din materialul consultat în vederea scrierii romanului. Dacă cititorul se așteaptă ca în *Addenda* să găsească informații strict istorice, așteptările sale nu vor fi îndeplinite, întrucât în spațiul *Addendei* Agopian alege să insereze, pe lângă surse verificabile istoric, precum citate din Șerban Papacostea sau Nicolae Iorga, și episoade cărora nu le-a făcut loc în roman, precum notele 12 și 13, care vin să completeze faptele sau să explice folosirea unei sintagme: „În noapte și ură» este desigur o exagerare, afară burnița pur și simplu și era întuneric și, pentru ca peisajul să fie complet, ne putem închipui că sufla și un vânt rece, aruncându-ți stropi fini în obraz”¹⁶ sau chiar să inventeze surse, precum în nota 15, în care este citat un fictiv *Letopiseț al Țării Moldovei*, aparținând unui și mai fictiv Nicolae Costin. Este evidentă intenția ludică a autorului care își propune să-l antreneze pe cititor într-o aventură pseudoistorică, pe care dorește să o legitimeze prin aparența unui discurs științific, dovedit de surse mai mult sau mai puțin viabile.

Metafiecțiunea istoriografică comportă un sens dublu în romanul *Tobit*. Pe de o parte, romanul prezintă aventurile lui Ioan Tobit, pe fundalul istoric al Olteniei ocupate de austrieci. Jefuit și mutilat de niște soldați austrieci, Tobit ajunge în tabăra lor, unde este tratat și unde îl cunoaște pe chirurgul Heiler, cel care îi va deveni tovarăș de drum. Timpul petrecut în tabăra soldaților devine un pretext pentru ca scriitorul să își dovedească erudiția privind geografia Olteniei sau principii de inginerie civilă, cu aplicație pe construirea drumurilor, în general, și a Viei Carolina, în particular: „Ofițerii care stăteau în jurul mesei desfășuraseră în timpul acesta o hartă a Olteniei ocupate precum și a Banatului, cu Via Carolina, cea care avea să fie construită în următorii ani, înțelese Tobit în urma discuțiilor purtate de domnii ofițeri, drumul între Turnu Roșu și Râmnic se nascu din mințile lor savante, precum și din decretul imperial”¹⁷. Analiza evenimentului istoric al ocupației austriece este rezumată în viziunea lui Heiler: „Heiler ascultă, bea și pe urmă spune că de acum, în orice caz, țărișoara este un mădular sfrijit al imperiului. Se întoarce, pune sticla în mâna mereu întinsă a soldatului din spatele lui. Oltenia va fi pusă la îngrășat”¹⁸. Nu e nimic glorios sau vitejesc în acest tablou; rigoarea armatei austriece este înlocuită de o imagine depravată, amestec de beție și inerție. Tobit și Heiler părăsesc tabăra în căutarea moșiei Alba, al cărei act Tobit îl deține, și unde speră să reconstruiască din ruinele trecutului o nouă lume. Călătoria lor este împânzită de intrigi, trădări, spionaj, caracteristici ale unei epoci tulburi. Tobit, Heiler, cămătarul Nabal, toți spionează și niciunul nu are încredere, căci trădarea este la ordinea zilei. După un scurt periplu la Craiova, Tobit își continuă drumul spre moșia Alba, moștenire de familie. Simbolistica reconstruirii vetrei părintești este umbrată de imagini absurde: pentru a avea prosperitate, Tobit decide construirea unei mori, care să asigure făina, deci pâinea necesară subzistenței.

¹⁶ Ștefan Agopian, *Tobit*, București, Editura Eminescu, 1983, p. 240.

¹⁷ *Ibidem*, p. 28.

¹⁸ *Ibidem*, p. 36.

Numai că moara ajunge să producă făină fără oprire, amenințând moșia cu distrugerea prin prea plinul de bucate. Singura soluție rămâne dărâmarea morii. Episodul devine simbolic prin raportarea la viziunea biblică a împărțirii pâinii, ca simbol al păcii. Realitatea în care Tobit trăiește eludează granițele păcii, ea devine posibilă doar prin intruziunea violenței, a cruzimii, a distrugerii, simbolizate în text prin mercenarii albanezi pe care Tobit îi angajează pentru a-i păzi moșia. Cucerirea mănăstirii din vecinătatea moșiei este însoțită de un nou episod violent, care nu pare să mai impresioneze pe nimeni: „Tot ce se întâmplase, moartea celor trei boieri care zăceau acum în biserică, fusese desigur un accident, dar că lucruri superioare acestor morți fuseseră deja hotărâte de multă vreme, nu se vor abate de la ele. Care erau aceste lucruri sau cine le hotărâse, Tobit nu le spuse”¹⁹. Finalul cărții stă tot sub semnul violenței; Tobit îl omoară pe starețul Rafail, întrupare a îngerului Rafail, cel care fusese trimis să vegheze asupra lui Tobit. Iminența morții este binecunoscută și așteptată de Rafail, evenimentele au fost hotărâte dinainte, orice opoziție devine inutilă; atât Rafail, cât și Tobit sunt simple instrumente ale destinului care nu poate fi schimbat, dar care este scris și cunoscut de personaje. Pe de altă parte, al doilea plan al metaficțiunii istoriografice cuprinde rescrierea poveștii biblice a lui Tobit: Tobit-tatăl citește în *Cartea lui Tobit* povestea fiului său, Ioan Tobit. *Cartea* fusese găsită la mănăstirea din apropierea moșiei Alba; fiindu-i revelată *Cartea*, Tobit-tatăl nu poate decât să se supună destinului scris în carte, conștient fiind mereu de statutul său de personaj, idee pe care o vom dezvolta în subcapitolul următor. Astfel, romanul *Tobit* devine o extensie a *Cărții* pe care Tobit-tatăl o citește, scriere divină care stipulează felul în care trăiesc și mor personajele, fără ca destinul să poată fi schimbat: Tobit-fiul este menit să se căsătorească cu Sara, fecioara posedată de demon, al cărei destin va fi surprins în romanul *Sara*, dezvoltând un nou nucleu epic, de data aceasta în spațiul transilvănean. Ceea ce face romanul *Tobit* este să apeleze la un pilon istoric, cel al Olteniei sub stăpânire austriacă; de fapt, Istoria nu reprezintă decât un pretext, evenimentele din text abătându-se de la parcursul istoric și creând o lume care se supune mai mult ficțiunii decât realității. Ioan Holban afirma în 1987 că „sărăcia informațiilor istorice deschide câmp larg imaginației”²⁰, intuind principiul în jurul căruia se construiește romanul, și anume reflectarea istoriei în povestea particulară a lui Tobit. Nu evenimentul istoric este cel care contează, ci percepția individuală, altfel spus: fiecare individ resimte istoria la nivel personal.

Romanul *Sara* (1987) continuă la nivel tematic acțiunea din *Tobit*; de altfel, prezența Sarei fusese deja anunțată în *Tobit*. Sara este fiica adoptivă a doctorului Hubner din orașul Sibiu al anului 1703. Pe scena politică se înfruntă o serie de personaje care caută să dețină puterea, mai precis spus – iluzia puterii. Personajele numeroase sunt angrenate într-o permanentă luptă pentru putere: consilierul Gross,

¹⁹ *Ibidem*, p. 231.

²⁰ Ioan Holban, *Profiluri epice contemporane*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 378.

doctorul Grell, baronul Spurck, comitele Zabanius, Elisabeta Hartenak, comitele Ioan Sachs de Hartenak, dar lupta lor, însăși existența lor, nu este decât un pretext pentru a asigura fundalul „real” în care își trăiește scurta viață ființa magică Sara, a cărei poveste este văzută prin ochii copilului Simon Talaba, care conferă întâmplărilor aura de poveste. Relația de iubire dintre Sara și Ioan Tobit, personaj care migrează din romanul omonim în spațiul magic al Sarei, este prefigurată și înlesnită de îngerul Rafail, fiind parte a unei profeții ce trebuie să se îndeplinească.

În ceea ce privește metaficțiunea istoriografică, de data aceasta suntem în spațiul transilvănean, măcinat de lupte interioare pentru putere. Arhitectura narativă a romanului propune o serie de indici care plasează acțiunea în Sibiu, în 1703. Agopian mărturisește în interviul acordat lui Ovidiu Șimonca în 2006 că multe dintre personajele din *Sara* sunt, de fapt, reale, fără a elucida în totalitate sursa existenței lor, care dintre ele sunt rezultatul documentării și care țin de sfera ficțională. Spre deosebire de celelalte romane, *Sara* este mult mai „populat” de aspecte care construiesc o istorie „reală”. Numeroase date concrete: vara și toamna anului 1703, sâmbătă 13 septembrie, 13 octombrie, o zi din luna iulie 1703 sunt contrabalansate de refugiul în trecut, prin povestea copilăriei și a adopției Sarei, sau chiar în irealitate, în grădina magică cu spiriduși a aceleiași Sara. Actanții sunt prinși într-o țesătură de intrigi și trădări, violența fiind tratată pe un ton neutru, considerată un dat firesc; moartea lui Ioan de Harteneck nu impresionează, precum nu impresionează nici reputația de „doamnă a morții” a soției sale, Elisabeta. Nici măcar moartea Sarei nu este tratată într-un registru tragic, dimpotrivă, aceasta este văzută ca o asceză către un spațiu etern, dominat de lumină. Atmosfera de oraș al Imperiului Austro-Ungar este surprinsă în roman de-a lungul a numeroase episoade care clădesc o arhitectură rafinată de intrigi. Iată cum este pusă la cale moartea unui personaj absent: în casa doctorului Hubner, tatăl adoptiv al Sarei, se reunesc primarul Weber și Ioan Sachs, „nobil de Harteneck, comite al națiunii, doctor în teologie la Tubingen, ginerele judei regal Haupt, el însuși jude regal al orașului Sibiu. [...] Avea 39 de ani și din anul 1698 era cel mai important personaj al națiunii, părea că știe asta, dar nu părea să știe că nu va mai fi multă vreme așa, că va fi arestat în seara zilei de 14 octombrie și decapitat la 5 decembrie 1703, orele 2 și 1/2 după-amiază”²¹. Descrierea făcută lui Ioan Sachs este relevantă pentru stilul lui Agopian: abundența de detalii construiește un destin plauzibil, dar care eludează granițele temporale tocmai prin această preștiință evenimentțială, pe care multe din personajele lui Agopian o posedă, inclusiv Tobit și Sara. Discuția dintre personaje reflectă climatul unei epoci instabile din punct de vedere politic, dar tipică pentru perioada în care se petrece acțiunea. Dialogul personajelor se concentrează pe necesitatea omorării lui Rosenthal, personaj pentru prima dată pomenit în carte. „M-am hotărât să-l omor pe Rosenthal”²², rostește comitele Ioan Sachs, care aduce drept argument: „Nu e om în țară care să nu

²¹ Ștefan Agopian, *Sara*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 34.

²² *Ibidem*, p. 37.

se gândească la asta și să nu știe că dacă după trei ani de proces nu o fac eu, nu mai are cine s-o facă și Schuller scapă”²³, numele complet al personajului fiind Ioan Schuller de Rosenthal. De ce ar introduce Agopian acest nou personaj, fără nicio lămurire prealabilă sau posterioară asupra lui, dacă nu pentru a sublinia gratuitatea gestului? Ideea este susținută de replica primarului Weber: „Dorim moartea unui oarecare primar, continuă de sub figura lui vicleană de grăsan, și asta nu neapărat fiindcă el este hoț, și din cauza asta, dar mai ales fiindcă în spatele lui, o știm, se ascund dușmanii noștri, nu îi vom numi, îi cunoaște orișicine, de asta mai ales îl vom omorî pe Ioan Schuller de Rosenthal”²⁴. Considerațiile omorului par aleatorii, dar discursul continuă halucinant, oferind explicații care surprind climatul instabil și tensionat al epocii: „Dacă tot îl omorâm pe Schuller, el n-ar avea nimic împotriva dacă i-a omorî și pe alții. Pe Ștefan Baranyi, pe iezuit carevasăzică. Vremurile sunt tulburi și nu peste multă vreme vor fi crâncene. Dacă tot sunt puși pe omorât, continuă el, nu vede niciun motiv ca omorâtul să nu ia măcar proporțiile unei decimări, crima le va netezi drumul și îi așteaptă un drum greu și îndelung, războiul civil va sfâșia țara și cei mai mulți dintre ei vor sfârși în acest război”²⁵. Iată cum atrocitățile istoriei sunt verbalizate într-un discurs sec, la obiect, care încearcă să găsească o justificare pentru crime și violență. Romanul reflectă, prin vorbele acestui personaj, viziunea cuceritorilor, a celor aflați la putere, ale căror fapte rămân nepedepsite, fiind aruncate și uitate în tăvălugul istoriei. „Toți suntem într-un fel ucigași”²⁶, afirmă baronul Spurck, într-un dialog cu Elisabeta, care îi prezice moartea: „Nu va trece mult însă după venirea lui și tu te vei sinucide”²⁷, fapt pre-știut inclusiv de către baron, care nu se lasă impresionat de această veste, semn că lumea personajelor stă sub semnul morții, pe care toți o consideră firească, în această lume construită pe pilonii violenței. Datoria scriitorului este de a scoate la lumină tocmai astfel de episoade mărunte care ar putea constitui un precedent care să justifice crime de amploare mai mare. În contrast cu aceste episoade violente se află registrul oniric în care se desfășoară existența Sarei, ființă hieratică, alcătuită din vise și închipuiri, de neînțeles pentru cei din jur, despre care bunica Dona Maria de Malea afirmă: „copilul ăsta are pe diavol în el”²⁸, sugerând, parcă, destinul neobișnuit al personajului. Irealitatea în care trăiește Sara este populată de spiriduși, într-un spațiu oniric reprezentat de o grădină magică. Visul reprezintă mediul de existență predilect; prin vis, Sara își amintește de copilărie, de tatăl care i-a lăsat moștenire grădina magică și spiridușii, pe care, la rândul ei, îi va dăruia lui Simon, copilul inocent, singurul care va reuși să evadeze din orașul dominat de moarte, pentru că e singurul capabil să înțeleagă că „singurul lucru adevărat este viitorul”²⁹ și pentru

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 40.

²⁶ *Ibidem*, p. 70.

²⁷ *Ibidem*, p. 70.

²⁸ *Ibidem*, p. 113.

²⁹ *Ibidem*, p. 88.

că, de fapt, „tot ceea ce se întâmplă acum, se întâmplă în capul lui Simon. El își amintește despre noi și de aia noi respirăm și așteptăm”³⁰.

Timpul se dilată, așa cum observă Mihaela Ursa, care afirmă că Sara „trăiește în simultaneitate, ignoră legile timpului succesiv sau ale mișcării în spațiu”³¹. De altfel, acțiunea contorizabilă a întregului roman se desfășoară în vara și toamna anului 1703, fără a lua în calcul digresiunile narative referitoare la povestea Sarei de dinainte de 1703, poveste care stă sub semnul irealului, după cum afirmă chiar Sara: „Nu știu dacă tot ce mai țin eu minte este adevărat sau ordinea în care s-au petrecut întâmplările este ordinea cea adevărată, ceea ce contează este ceea ce spun. Tot ceea ce nu este și în capul meu, nu există”³². Convenția realității istorice este înlăturată: miza romanului nu e respectarea evenimentelor istorice, nici măcar a temporalității cuantificabile, dat fiind că acțiunea romanului debutează în toamna anului 1703 și continuă în vara aceluiași an. Gramatica liberală își spune cuvântul; ființele care populează universul cărții trăiesc după alte coordonate, existența lor contând în măsura în care interacționează, direct sau indirect, cu Sara. „Toate aceste lucruri s-au întâmplat atunci sau acum”³³, iată cheia în care ar trebui citit romanul, dincolo de convențiile temporale. Unicul lucru care contează este respectarea destinului Sarei, care trebuie să se unească cu cel al lui Tobit. Restul e doar așteptare. Totul e o perpetuă așteptare: „Vom aștepta. [...] În definitiv avem timp s-o facem”³⁴, afirmă Grell în finalul romanului.

III. Concluzii

Romanele asupra cărora ne-am axat pentru a analiza conceptul de metaficțiune istoriografică au oferit soluții diferite pentru relația scriitorului cu Istoria. Analizând romanele în ordinea scrierii lor, constatăm o evoluție a felului în care se raportează Agopian la realitatea istorică. Cronologic, prima scriere este *Manualul întâmplărilor*, chiar dacă a fost publicat abia în 1984. Aici, evadarea din istorie se face în *illo tempore*, spațiu privilegiat, care permite refugiul din fața vicisitudinilor realității, dominate de violență, război, lupte, neînțelegeri, într-o zonă în care sacralul și profanul interferează, permițând abolirea legilor umane și înălțarea într-o altă lume. Odată cu *Tache de catifea*, pășim pe teritoriul secolului al XIX-lea, pe fundalul Revoluției lui Tudor Vladimirescu desfășurându-se călătoria boierului Tache spre nimic, pentru că ceea ce contează în text nu e evenimentul, întâmplarea, ci atitudinea, subsumată așteptării, care devine leitmotiv al romanelor lui Agopian. Realitatea istorică stă tot sub semnul violenței: moartea personajelor este prefigurată, cunoscută, așteptată,

³⁰ *Ibidem*, p. 100.

³¹ Mihaela Ursa, *Optzecismul și promisiunile postmodernismului*, Pitești, Editura Paralela 45, 1999, p. 108.

³² Ștefan Agopian, *op. cit.*, p. 116.

³³ *Ibidem*, p. 66.

³⁴ *Ibidem*, p. 200.

chiar din primele pagini ale romanului, scriitorul optând pentru dezvăluirea totală, din dorința de a muta accentul textului pe polifonia vocilor narative, pe care o vom analiza într-un capitol separat. Istoria, aici, devine pretext pentru ca Agopian să-și exerseze teoria privitoare la conceptul de gramatică liberală. În *Tobit*, ne mutăm în Oltenia sub stăpânire austro-ungară, iar intenția autorului de a crea un univers credibil este întărită de folosirea „resurselor”; aici intervine spiritul ludic al lui Agopian, care, pe lângă surse istorice oficiale, inventează o serie de referiri în *Addenda*, text care se află la granița dintre aspectul științific și cel ludic. Scriitorul experimentează în *Tobit* raportul dintre istoria personală și Istorie. Cu *Sara*, alunecăm în spațiul oniric – istoria este din nou fundalul acțiunii, dar în text primează atmosfera, nu evenimentul pur istoric. Reflectarea vieții transilvănene de la începutul secolului al XIX-lea se axează pe ilustrarea luptei pentru putere și a coexistenței numeroaselor etnii, aspect pe care îl vom detalia separat. Povestea Sarei pare desprinsă dintr-o lume feerică, care nu are nimic în comun cu lumea sângeroasă pe care Agopian o surprinde în paginile romanului, prin urmare locul Sarei nu este alături de Ioan Sachs, baronul Spurck sau doctorul Grell, ci într-o altă lume, în care profețiile prind viață, chiar dincolo de moarte.

În romanele supuse analizei noastre, Ștefan Agopian își propune să elibereze textul prin instaurarea unei anarhii în care vocile narative se întrepătrund, personajele se transformă, timpul și spațiul devin categorii flexibile, abandonându-se purei plăceri de a scrie pentru a scrie. Contemplarea ia locul evenimentului. Așteptarea înlocuiește acțiunea. Este o lume desubstanțializată, în care imaginarul ia locul realității. Jocul vocilor narative se circumscrie gramaticii liberale promovate de Ștefan Agopian, în viziunea căruia literatura beneficiază de mai multă libertate decât realitatea. Astfel, istoria și literatura ajung să își construiască obiectul în măsura în care textul prezintă atât conștiința celui care scrie, cât și pe cea a personajelor. Pozițiile de autor, narator și personaj sunt interșanjabile, tocmai pentru a asigura construcția cât mai flexibilă a textului. Periplul prin timp și spațiu este o formă de evadare dintr-o istorie nefastă și, de ce nu, o încercare de a rescrie istoria în propriii termeni.

CONSTANTIN MORARIU O CRONICĂ DIN BUCOVINA (I)

MIRCEA A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: prof.diaconu@gmail.com

Constantin Morariu. A Chronicle of Bukowina (I)

(Abstract)*

The following study, which will be printed in two parts, starts from the volume signed by the Bukovinian priest Constantin Morariu, *The Course of My Life. Memoirs*, published in 1998, but it is not a presentation of this book. Taking into account that this volume of memoirs can also be seen and commented on as a bildungsroman, the author of the study aims to portray, on the one hand, the personality of the memorialist Constantin Morariu, reconstructing and questioning his vision of his own life. On the other hand, the author intends to extract from the concrete world of facts those from his own existence or from the experience of others, from the present or the past. The memorialist reconstructs an image of Bukovina of the second half of the 19th century, an epic of it, all the more relevant because here the truth and the imaginary are intertwined. A hero, the memorialist himself, viewed perhaps apotheotically in his becoming, is at the centre of this bildungsroman. Equally legitimate, however, the central character of Constantin Morariu's memoirs is Bukovina itself; obviously, the Austrian Bukovina, of which the Romanians' battle for the discovery of self-awareness is a part.

Keywords: Constantin Morariu, memoirs, Bucovina, ideology, truth, imaginary.

A scrie despre *Memoriile* lui Constantin Morariu¹ este, din multe puncte de vedere, o provocare. Înainte de toate, o provocare metodologică, dar nu numai.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, microbiografii și note: prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, traducere, rezumatul lucrării și verificarea textelor în limba

Cum să explorezi acest text în așa fel încât să nu scapi din vedere esențialul și detaliile semnificative? Cum să profiți cât mai mult de informațiile pe care ți le oferă, fără a risca să cazi în capcana adevărului unic? Ce măsuri de precauție să-ți iei, ținând cont de faptul că e la mijloc povestea unui subiect (care are datele lui psihologice, temperamentale, sociale, politice, identitare), dar și povestea grupului etnic căruia el îi aparține, ca și povestea unui dat istoric concret? Iar fiecare din aceste niveluri, mult mai complexe de fapt, doar scheamțizate aici, se poate complica extrem de mult atunci când îți propui analiza propriu-zisă.

În fond, înainte de orice altceva, povestea (adică structura epică de ansamblu, dar și detaliile, unele uluitoare) constituie o sursă, singura credibilă, pentru reconstituirea profilului lui Constantin Morariu. Nu avem alte mijloace de a pătrunde în felul lui de a fi, în adevărul ființei sale. Și cred că și aici avem o răscruce, ca să zic așa, metodologică. Pentru că, pe de o parte, trebuie să înțelegem cum se vede Constantin Morariu pe sine (și cum dorește să se livreze celorlalți – căci, evident, scrie ca să lase mărturie; în sensul acesta, opera aceasta, din categoria marginaliilor, în fond, este o sinteză) și, pe de altă parte, cum transpare el din faptele povestite, care, oricât de mult ar fi construite pentru ceilalți, constituie sursa unei „caracterizări directe”. Ba tocmai posibilele discrepante ar trebui analizate cu atenție. În fond, orice subiect care se mărturisește, chiar împotriva voinței sale, propune o legitimare de sine; orice mărturisire este și o construcție de dirijare a receptării și a înțelegerii celorlalți. Prin urmare, ar trebui să vedem dacă, de exemplu, între faptele din CV-ul care însoțește o petiție adresată Împăratului² (chiar dacă, prin forța lucrurilor, un CV are o anumită structură și un stil rece, informativ) și prezentarea (sau interpretarea) faptelor în memoriile propriu-zise există suprapunere sau un anume defazaj. Așadar, ca în cazul oricărei scrieri memorialistice, e nevoie de o lectură circumspectă, dând credit major nu faptelor în sine, ci înainte de toate perspectivei care se creează prin intermediul faptelor asupra subiectului. Abia apoi ar trebui să ajungem la fapte.

Pentru a pătrunde în miezul acestei probleme (teoretice și de metodă), vom supune atenției aici, într-o amplă paranteză, un singur caz, un detaliu, în fond, a cărui semnificație ar putea fi considerată emblematică. Povestea – un adevărat scandal public – se petrece spre sfârșitul anului 1889 și are în centru tipografia arhidiecezană. Înființată „prin contribuiri mai ales din partea preoțimii”, tipografia era administrată de arhimandritul Miron Calinescu³, care, în urma constatărilor, deși funcția era onorifică,

germană: lector univ. Gina Măciucă, indice general: Veronica Iacobescu, Suceava, Liga Tineretului Român din Bucovina, Editura „Hurmuzachi”, 1998, 198 p.

² *Ibidem*, pp. 87–92.

³ Ținând cont de tot ce vom afla despre Miron Calinescu (1836–1912) din memoriile lui Constantin Morariu, devin foarte interesante câteva date biografice, preluate din Arcadie Dugan (*Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar: Olaru Marian și Bodale M. Arcadie, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2015). Miron Calinescu e tatăl lui Hipolit Calinescu, activ în „Junimea” în perioada 1881/2–1885/6, una dintre fiicele acestuia căsătorindu-se mai întâi cu fiul lui Dimitrie Dan, mai apoi cu Aurel Morariu, unul dintre fiii lui Constantin Morariu (Cf. Arcadie Dugan-

ar fi luat pentru mai mulți ani salariu. Statutul tipografiei pe care Calinescu e însărcinat să-l conceapă cu această ocazie ar fi fost criticat aspru de dr. Gheorghe Popovici („neuitatul deputat din Camera imperială”⁴) în „Revista politică” din nr. 1/1890; replica (considerată de Constantin Morariu „fățul triumvirilor”⁵) nu s-a lăsat așteptată și ea conține acuzații grave la adresa mitropolitului Silvestru⁶, care ar fi fraudat fondul înființat după moartea mitropolitului Teofil Bendela, „Fondul Teofilean”. Mitropolitul răspunde, la rândul-i, prin intermediul secretarului său. Este contextul în care presa din Cernăuți ar fi atacat „apologia a doua” – despre care nu știm ce conținea – a mitropolitului Silvestru. Atmosfera era, deci, nu numai publică, ci și extrem de tensionată⁷. Pentru a clarifica lucrurile, mitropolitul organizează o întrunire în data de

Opaț, *op. cit.*, p. 93). De asemenea, pentru reabilitarea lui Miron Calinescu (nu Călinescu, cum e deseori ortografiat), profesor de morală și decan la Universitatea din Cernăuți, arhimandrit, apoi vicar general al eparhiei Bucovinei, deputat în Camera Legislativă a Austriei (prezentat sumar în Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, A–F, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 581), pot fi folosite cu mare succes următoarele volume: Pr. dr. Ioan-Paul Valenciu, *Preoțimea ortodoxă din Bucovina în timpul ocupației habsburgice (1775–1918)*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2016; Vasile I. Schipor, *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, cuvânt-înainte de Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016. Dintre multiplele referințe, să reținem aici numai câteva date pe care le considerăm semnificative. În intervalul 1887–1893, din însărcinarea Consistoriului, Miron Calinescu (Myron M. Calinescu) publică trei volume, care însumează peste 1 600 de pagini, cu titlul *Normalien der Bukowinaer gr. or. Diocese von 1777–1886*, cuprinzând ordine și regulamente adnotate de el. Spune Ioan-Paul Valenciu: „A publicat cea mai importantă colecție de legi, decrete și circulare consistoriale cu privire la Biserica ortodoxă din Bucovina [...]. Datorită efortului său, au fost salvate numeroase documente care astăzi, în urma celor două războaie mondiale, s-au distrus ori înstrăinat” (*op. cit.*, p. 332). Sunt documente esențiale pentru studierea Bucovinei. De asemenea, reținem că la ridicarea Internatului de băieți din Cernăuți, în 1896, Miron Calinescu contribuie cu 200 de florini (prin comparație: Isidor Onciu, Constantin Popovici, Mihai Dracinschi ș.a. contribuieră cu 100 de florini), acte de filantropie de anvergură făcând și cu alte ocazii, iar ca secretar al Societății pentru Cultura și Literatură Română din Bucovina redactează „Calendariul pe anul ordinar 1878”. Vasile I. Schipor reproduce fragmente ample din articolul lui „Limba de învățătură în scoalele elementare” (1861!), o pledoarie, printre altele, pentru „învățarea continuă”, din care cităm aici: „Ei, bine. Să admirăm ca dovadă cultura germană, până unde poate pași un popor sirguincios, însă noi să nu ne pierdem încrederea cătră poporul nostru” (*op. cit.*, p. 257).

⁴ Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 49. Numit „scumpul meu prieten” (*ibidem*, p. 56), dr. Gheorghe Popovici, deputat în Camera imperială, ar fi suportat financiar tipărirea în 1 000 de exemplare din broșura scrisă de Constantin Morariu, *Potopul Garonei*, interpretată ca alegorie anti-austriacă, broșură „împărțită gratuit prin țară și confiscată apoi prin jandarmi” (*ibidem*, p. 83). Mare filantrop, așadar (cf. Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, vol. III, P–Z, p. 160).

⁵ Așa sunt numiți, ironic, arhimandritul Miron Calinescu, Dionisie cavalier de Bejan, Gheorghe cavalier de Reus-Mârza.

⁶ Silvestru Morariu Andrievicei, numit de Constantin Morariu „unchi”, era, în realitate, nepotul de frate al bunicului său; bunicul său, Teodor, era frate cu tatăl mitropolitului.

⁷ Spune Constantin Morariu: „Clica a aruncat acea gravă acuză asupra lui Silvestru, rectificată de el tot în «Nachrichten» sub iscălitura secretarului său, chiar în momentul în care toate foile «străine» din Cernăuți atacaseră în modul cel mai înverșunat apologia a doua și pe autorul ei (Silvestru). Sunt dar destul de blânde cuvintele adresate lui Calinescu în articolul din «Revista Politică» nr. 5 ex. 1890, p. 7, intitulat „«Un incident regretabil: *Un ticălos ca acesta e bun numai să-l pui în țeară!*»”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 49.

23 februarie 1890, Constantin Morariu fiind desemnat secretarul ei. A fost, aşadar, în miezul evenimentelor, martor al lor. Sunt enumeraţi participanţii⁸ şi ordinea de zi, apoi, nu tocmai succint, dezbaterile. Secvenţa e memorabilă (vom face trimitere la ea şi în alt context), pentru că relevă ceva din personalitatea mitropolitului Silvestru. Cum autorul s-a folosit în redactarea memoriilor, o spune şi cu altă ocazie, de notiţe redactate în vremea derulării faptelor (va fi ținut el un jurnal, sau ceva similar unui jurnal?!), putem conveni că replicile sunt autentice. Dacă nu, măcar plauzibile. Exprimă, oricum, spiritul mitropolitului. Să cităm din intervenţia lui, cu comentariul final al memorialistului: „Apoi da, da, astăzi suntem puţini aici şi ce am lucrat (uitându-se pe ceas) în vreme de peste trei ore? Şi acum aţi vrea să conchiemaţi adunarea generală a tuturor fondatorilor, ca tocmai prin deliberări asupra unui proiect atât de vast să se piardă timpul fără nicio ispravă, şi în chipul acesta să tot târăgănaţi afacerea, până mă veţi vedea dus la Horecea [cimitir]⁹, şi abia atunci să-mi cântaţi «Osana» prin Nachrichten¹⁰, după cum mi-au cântat-o unii. – Aici toţi cei prezenţi, se-nţelege, afară de triumviri, au început a striga «bravo!» şi a bate din palme, iar Silvestru, ridicându-şi dreapta în sus, a urmat: Dumnezeu, unul din cantorii mei [gubernatorul Pino]¹¹ a orbit, pedeapsa meritată îi va ajunge şi pe ceilalţi, dintre care pe unii i-am scos din nevoie, eu i-am ridicat, eu i-am înălţat! La aceste vorbe însoţite de necurmte aplause, triumvirii erau pe faţă albi ca varul¹². La drept vorbind, multe din secvenţele vieţii lui Constantin Morariu se desfăşoară în aceeaşi tensiune. Conflicte cu cei din jur, acuzaţii implicite sau explicite de imoralitate, corupţie sau indolenţă, divergenţe de idei şi calomnii, dispute cu autorităţile de diferite niveluri, fracturi majore cu cei de altă etnie etc., etc. Să fie toate acestea o reflectare fidelă a realităţii? Să fie o deformare cauzată de temperamentul şi angajarea subiectului? Ce este indiscutabil este că avem de-a face cu o selecţie a faptelor, un decupaj din realitatea vieţii concrete.

Să revenim, însă, la scena prezentată. Ce putem pune la îndoială din acest veritabil „proces-verbal” în care discursul pare a fi notat stenografic, iar scena, înregistrată pe viu? Poate faptul că „triumvirii” erau albi ca varul. Preluând informaţii de context, să facem câteva precizări care par să complice şi mai mult

⁸ „Conform cu însemnările ce le-am păstrat”, spune Constantin Morariu, participă la ea „Mitropolitul Silvestru, Dr. Ioan Ţurcan, Ilasievici, Calinescu, Bejan, Reus, Isidor cavalier de Onciul, Vasile de Repta, Dr. Voiutschi, Dr. Topală, Doboş, Hostiuc, Calancea, Romanovici, Ignatie Ianovici, Nectarie Prodaniuc, Ilie Bândas, Mihail Dracinschi, Artemie Berariu, Isidor Vorobchievici, Ioan Procopovici şi eu”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 50.

⁹ Explicaţia din paranteză este probabil a memorialistului.

¹⁰ „Bukowiner Nachrichten” (nr. 432/1890) publicase acuzaţiile la adresa lui. Textul nu fusese semnat, dar, e convins Constantin Morariu, aparţinea celor trei consilieri consistoriali invocaţi anterior, participanţii la şedinţă.

¹¹ Precizarea din paranteză aparţine cu siguranţă tot memorialistului, fapt care poate demonstra şi că restul textului ar reproduce cu fidelitate cuvintele mitropolitului.

¹² Constantin Morariu, *op. cit.*, pp. 50–51. Anterior, Constantin Morariu notase: „Durerile acestea ale lui Silvestru erau şi ale mele, de aceea m-am dus la el şi i-am comunicat cele auzite de la dr. Gheorghe Popovici. Bietul unchiu mi-a răspuns: «Apoi dă, măi, pesemne de aceea mă bate Dumnezeu, că eu i-am rădicat, eu i-am înălţat, eu i-am făcut frumoşi»”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 49.

lucrurile. Nu e prea clar cum au decurs mai departe evenimentele, dar e invocat un anume Erbdin, ministru al Cultelor, care i-ar fi amintit lui Eudoxiu Hurmuzachi de „faima că Reus se lăsa mituit cu prilejul ocupării posturilor de cantori bisericești”, iar acest lucru l-ar fi obligat pe mitropolit „să-l împuternicească pe arhimandritul Ștefanelli cu cercetarea disciplinară în afacerea aceasta. Ștefanelli l-a ascultat pe Reus numai o dată și rezultatul a fost așa de compromițător, încât mitropolitul a sistat cercetarea”¹³. Iar într-o notă de subsol, care ar trebui să explice ceva în legătură cu Erbdin (va fi fost adăugată explicația cu ocazia recitirii manuscrisului?), se precizează că un Ilie Dimitrovici (colportor al informației că Erbdin știa de cazul Reus) ar fi adăugat că „Silvestru a zis că știe bine ce face Reus, dar lupta cu guvernul nu-l lasă să-i facă cercetare”¹⁴. Cert este că între mitropolit și cei trei consilieri invocați, care ar fi trebuit să fie oamenii lui de încredere, există o dispută (la vedere și mai ales subteran) cu consecințe grave. Dar, cum spuneam, lucrurile par să se complice mult. În conflict implicit cu autoritățile, mitropolitul Silvestru riscă să devină complice cu coruptul Reus, întrucât nu-l discreditează, chiar dacă îi este și adversar, pentru că acest fapt ar fi atras după sine oprobriul asupra întregii comunități românești. În luptă cu guvernul, el preferă să nu dea curs urmărilor legale referitoare la membri ai Consistoriului, căci consecințele ar fi lezat chiar Biserica Ortodoxă și națiunea română din Bucovina. Dar acest fapt nu-l împiedică să lanseze zvonuri cu consecințe grave la adresa pregătirii, culturii, competenței și moralității unora dintre „triumviri”. Iar eroul nostru, Reus, re apare în memorii și în alt context. Urcând în trenul care avea să-l ducă la Suceava, pentru a-și prelua postul de la Pătrăuți pe Suceava (după ce două solicitări de a fi preot la Cernăuți eșuaseră), Constantin Morariu se întâlnește cu familia lui Gheorghe cavaler de Reus-Mârza. Era în iunie 1896; mitropolitul Silvestru murise. „Atunci părintele protopop catedral și consilier consistorial începe a-mi spune o istorie despre răzburare a unui popă, la sfârșitul căreia se scoală în picioare, dă cu pumnul ridicat o lovitură în aer zicând: «Și ia așa, când popa se răzbună, apoi se răzbună!» [la subsol citim: «Oare a auzit omul acesta învățătura creștinească: «Nu vă răzbunați înșivă, că scris este: răzburarea este a Mea; Eu voi răsplăti», zice Domnul (Rom. 12, 19), n.n.¹⁵]. După aceea îmi întoarce spatele și se uită la fereastră. [...] Sărmana Biserică Ortodoxă orientală, servită de astfel de urmași ai lui Hristos! Și martor mi-i Atotștiitorul că, afară de incidentul că n-am fost suferit

¹³ Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 51.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ce-i drept, Constantin Morariu mărturisește într-un loc că el e dispus să ierte: l-a iertat pe Bogdan-Duică, deși avuseseră polemici publice pe teme literare și se considera nedreptățit, așa cum l-a iertat și pe Dionisie cavaler de Bejan, pentru că militau pentru idealuri naționale: „Nu știa el că oamenii muncii pentru binele nostru obștesc, chiar de mi-ar fi fost ei potrivnici vădiți, sunt pentru mine intangibili și departe de a-i jigni cât de puțin, eu sunt gata a-i ajuta din răspuțeri la lupta lor în contra neamului nostru îngenuncheat. Pe Bejan, de pildă, iscăliitorul scrisorii pentru demolarea casei mele, pentru că a lucrat mult în direcția națională eu l-am înălțat într-un articol din «Neamul românesc» politic ca pe nimeni altul dintre preoții bucovineni în viață”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 119.

să intru cu icoana în casa acelor oameni, eu n-am avut cu ei nimic, cum se zice – nici în clin, nici în mână. Dar, se-nțelege, am fost aderentul credincios al lui Silvestru”¹⁶. Sunt necesare aici câteva explicații. Anterior, când Constantin Morariu povestește despre dificultățile cu care s-a confruntat la Clocucica (vom reveni asupra lor), pe lângă problema alcoolului și a concubinajului, vorbește despre dorința mitropolitului Silvestru ca datina să se păstreze și preoții să umble în ajunul Crăciunului cu icoana și crucea prin casele oamenilor. Or, tocmai soția protopopului Reus-Mârza este aceea care nu-l primește; îi deschide ușa și îi spune de trei ori „Nu trebuie!”¹⁷

Acum avem, ca să zic așa, toate datele problemei (din *Memorii*, firește) pentru a discuta despre selecția faptelor, despre reflectarea lor și despre gradul de adecvare la real. Se poate crede că o parte dintre fapte sunt *adevărâte* (adică, la modul ideal vorbind, în conformitatea cu desfășurarea lor în viața propriu-zisă), în vreme ce altele exprimă poziția memorialistului, care, în judecarea evenimentelor, se poziționează (și nu neapărat deliberat) într-un anumit fel. Amintesc cuvintele lui Paul Cornea care, într-o discuție despre sine însuși, spune: „Repetarea unui comportament gestual ori verbal duce, în cele din urmă, la crearea unei habitudini pe care spiritul nostru o integrează [...]. Și de câte sofisme și justificări abuzive nu suntem capabili când există interesul de a demonstra o teză bizuită pe o falsă credință”¹⁸. Nu vrem să spunem că acesta e cazul lui Constantin Morariu. Nu putem vorbi aici de o „falsă credință” pe care subiectul să o integreze pentru a se defini pe sine într-o ipostază legitimă sau favorabilă. Dar e limpede că lumea, realitatea, faptele se structurează în funcție de reperele lui morale, politice, religioase, identitare.

În cazul faptelor invocate, ce putem pune sub semnul îndoielii? E posibil ca, într-adevăr, soția lui Reus să nu-l fi primit cu ajunul Crăciunului. Se poate ca, ulterior, scena din tren să se fi petrecut exact așa, prilej pentru Constantin Morariu de a trage un verdict moral. Mai mult, e posibil ca, la întâlnirea privind soarta tipografiei, să se fi discutat și despre Reus, iar Constantin Morariu, martor fiind, mai mult, adept și rudă a mitropolitului, să fi devenit deja pentru Reus o persoană neagreată. Dar culpele invocate, de o gravitate excepțională, și, în fond, „complicitatea” mitropolitului, care nu declanșează urmările care deducem că se impuneau, sunt supoziții, vorbe, bârfe, poate calomnii. Or, fire ardentă, angajată, militantă, Constantin Morariu, un luptător pentru limba română, pentru recunoașterea drepturilor neamului românesc din Bucovina, finalmente, un luptător pentru dimensiunea lui creștină, fapt care implică și limba română, și neamul românesc, pătrunde deseori în culise (culisele scenei imediate sau culisele istoriei) pentru a sluji și pleda. Iar tribunele lui – înainte de cartea aceasta de memorii,

¹⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁷ *Ibidem*, p. 57.

¹⁸ Paul Cornea, *Ce a fost – cum a fost? Paul Cornea de vorbă cu Daniel Cristea-Enache*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 276.

despre care nu avea cum să știe dacă și când va fi publicată – sunt altarul parohiilor prin care a trecut, ziarele pe care le-a întemeiat („Revista Politică” și „Deșteptarea”, sau altele), articolele devenite broșuri etc. Tribunele lui sunt, finalmente, faptele sale, prin care vorbește și pe care le ordonează într-o succesiune care trebuie să devină relevantă. Deschis spre polemică, Constantin Morariu stăpânește o retorică cu care ar trebui să convingă. În fond, se pune în slujba unor idealuri, pe care ar trebui să le gândim concentric. Tocmai de aceea, în căldura argumentației, pledoariile lui Constantin Morariu pot amplifica nu o dată detaliile, supozițiile pot căpăta valoare de adevăr; tocmai pentru că e un slujitor al adevărului, nu-l putem bănuși de deformări deliberate.

Dar să închidem paranteza (atât de lungă, de altfel – adevăratele concluzii le vom trage, însă, ceva mai încolo), pentru a reveni la un detaliu din cuvântul concludiv al mitropolitului Silvestru, citit încă de la început. Guvernatorul Pino ar fi orbit, spune mitropolitul Silvestru, fiind aceasta o pedeapsă a providenței. Evident, retorica mitropolitului poate fi convingătoare. Dar în memoriile lui Constantin Morariu guvernatorul mai apare atunci când se vorbește de faptul că Viena ar fi așteptat cu nerăbdare moartea mitropolitului Silvestru, a cărui cerbicie era greu de înfrânt. În apologia a doua, el însuși ar fi spus: „pentru unele aspirații la funcțiuni viața umilinței mele durează prea lung”¹⁹, bazându-se pe dialogul care ar fi avut loc între un ministru vienez și dr. Ioan Țurcan²⁰. Cum la întrebarea „Ce face bătrânul?” i s-a răspuns că „e voinic și sănătos”, ministrul ar fi reacționat: „O, el ni trăiește regretabil de mult”²¹. Și aici, firește, ne putem întreba: va fi fiind acesta, povestit de Ioan Țurcan, dialogul real? E un dialog imaginat de Ioan Țurcan? De Constantin Morariu? Urmează o altă scenă, pe care Constantin Morariu o povestește ca și cum ar fi fost martor la întâlnirea dintre guvernatorul Pino și mitropolitul Silvestru. Ce-i drept, nu-i imposibil ca scena să-i fi fost povestită de acesta din urmă. Spune Constantin Morariu: „Este fapt că guvernatorul Pino s-a presintat în reședința mitropolitană îmbrăcat plen parade înaintea lui Silvestru și i-a zis²²: «Vin în numele întregului ministeriu ca să vă provoc ca să vă depuneți dignitatea». Silvestru i-a răspuns: «De la d-ta, ca simplu servitor al Statutului, întregul Ministeriu poate cere așa ceva, căci pentru d-ta este de ajuns coala albastră. De la mine însă, ca principe al bisericii, care stau aici pe temeiul așezămintelor canonice ale bisericii mele...» și nesfârșind propoziția, i-a trântit musafirului său ușa supt nas, a raportat obrăznicia imediat Împăratului și urmarea a fost aceea: coala albastră²³ pentru bietul cutezător care, ca să-și acopere rușinea, a răspândit faima că a orbit”²⁴. Iată-l pe

¹⁹ Apud Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 84.

²⁰ Ioan Țurcan (până în 1882, Zurcan) fusese deputat în Parlamentul de la Viena. Cf. Arcadie Dugan-Opaiț, *op. cit.*, p. 173.

²¹ Apud Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 84.

²² În volum, este prezentată și versiunea în germană. Cităm aici doar versiunea în română.

²³ Constantin Morariu precizează la subsol: „Pe cei desgrădiți era îndătinat a-i înștiința prin o coală albastră că sunt demși din serviciu”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 84.

²⁴ *Ibidem*, pp. 84–85.

mitropolitul Silvestru într-o scenă memorabilă, ferm, radical, nerobit, demn, inflexibil, aproape impulsiv. După părerea noastră, scena e adevărată. Altceva punem, însă, sub semnul îndoielii: Pino, guvernatorul Felix Pino von Friedenthal (14 octombrie 1825 – 14 aprilie 1906), va fi pierdut postul de guvernator pentru că orbise (așa cum spusese mitropolitul cu altă ocazie), sau, cum spune tot el, orbirea era o scuză a guvernatorului care fusese demis de împărat, în urma plângerii pe care o făcuse mitropolitul²⁵? O contradicție ca aceasta – din spusele mitropolitului, deci și din spusele lui Constantin Morariu, care le reproduce fără să rezolve implicita incompatibilitate – creează o fisură în monolitul pledoariilor ambilor. Se poate spune că nu e mai mult decât un detaliu; detaliile fac, nu o dată, diferența.

Totuși, să facem un pas înapoi: despre guvernatorul Felix Pino von Friedenthal, preluând informații din *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (ÖBL) (Lexiconul biografic austriac), vol. 8, Viena, Editura Academiei Științifice din Viena, 1983, p. 84–85. Wikipedia spune că a îndeplinit funcția de guvernator al Bucovinei în perioada 4 octombrie 1870 – 8 iulie 1874, fiind transferat apoi ca guvernator al Litoralului austriac (Küstenland) (1874–1879) și al Austriei Superioare (1879–1881), pentru a reveni în funcția de guvernator al Bucovinei în intervalul 14 februarie 1887 – 1 august 1890. Să fi orbit cu adevărat guvernatorul Felix Pino von Friedenthal? Nicio fotografie din cele disponibile în spațiul electronic nu ni-l arată purtând ochelari.

Care sunt părerile noastre după toată această expunere al cărei caracter introductiv nu ne-a împiedicat, de altfel, să plonjăm în mijlocul evenimentelor? Nu credem că faptele sunt ipoteze suspendate, adică „fiecțiuni” (spiritul lor e corect; ce bine ar fi fost, totuși, dacă am fi avut și memoriile lui Reus, de exemplu, sau ale guvernatorului Pino), ci că viața – viața unui mitropolit român precum Silvestru, viața unui absolvent de teologie care militează pentru recuperarea identității etnice a românilor, viața românilor în Bucovina, fie ei țărani, funcționari, sau intelectuali – e un infern. Nu și pentru alți mitropoliți, nu și pentru mulți alți preoți, nu și pentru mulți dintre boierii români, deveniți conți, baroni etc., nu pentru mulți țărani care-și continuau felul lor de-a trăi, cumva natural, ca și înainte de 1775.

Așadar, cum să citești povestea care ți se spune în așa fel încât, fascinat de ea, să te de-situezi, să faci, adică, un pas înapoi, pentru a evita riscul de a rămâne prizonierul unui (singur) punct de vedere? Ar fi nevoie de o probă de adevăr, deși nu faptele ar trebui să fie diferite, ci interpretările. Știm însă că interpretările modifică

²⁵ O paranteză despre petițiile trimise împăratului merită făcută aici. Oamenii, se știe, preferau să dea petițiile direct împăratului pentru că nu aveau încredere în autoritățile locale. Citim în Mihai Iacobescu: „Cutezanța unor țărani de a pleca direct la Viena spre a se plânga împăratului este frecvent și sever pedepsită de funcționarii locali”. Cf. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 312. Câteva exemple din 1842, preluate din Teodor Bălan, arată că la întoarcere, țărani puteau fi atacați, luându-li-se „lăzile cu documente și scrisorile lor doveditoare”, sau pur și simplu întemnițați.

inevitabil faptele și finalmente nu avem decât interpretări. În tot cazul, în situația noastră, cred că trebuie să-l înțelegi bine pe Constantin Morariu pentru a evalua, interpreta, utiliza corect informațiile oferite de el. Și aici am vrea să întrebăm ce anume putem pune sub semnul îndoielii? Putem avea rezerve în legătură cu visurile pe care le povestește Constantin Morariu (unele absolut ne semnificative, dar care relevă credința lui că visul îi comunică ceva esențial)? Putem avea îndoieli asupra anonimelor pe care le primește, pe care le transcrie în memorii, după ce fuseseră publicate în presa momentului? Redactate, firește, în germană, apar aici într-o versiune românească foarte expresivă²⁶. Am putea avea rezerve în legătură cu diferite scrisori pe care le reproduce sau cu o serie de dialoguri și scene, la care Constantin Morariu a fost martor sau care i-au fost povestite de alții? Procesul „Arboroasei”, de exemplu, e transcris după textul oficial publicat în „Bukowina” și putem bănui aceeași rigoare în multe alte cazuri în care se face trimitere la surse de genul scrisorilor etc. Pot fi puse sub semnul îndoielii întâmplările povestite de alții, poveștile altora, din timpuri mai îndepărtate, devenite argumente în favoarea propriilor idei? Sau: care sunt realitățile din jurul său, pe care le cunoaște prin experiență proprie, care să fie neplauzibile? Conspirațiile din jur, gradul de degradare morală la românii pe care îi păstorește, pericolul ucrainizării sau al pierderii identității românești, toate acestea să fie consecința exigențelor sale exagerate, a temerilor sale, a frustrărilor proprii? În ce mă privește, cred că fapte reale pot fi descoperite sub patosul care, printr-un plus de pasiune, adaugă accente într-o direcție sau alta. Dacă el vede lumea prin prisma idealurilor sale, a inclemenței sale radicale, a convingerilor cu care trăiește, dacă, așadar, îi vede pe ceilalți prin sine însuși, indiscutabil, culorile întunecate pot fi înțelese.

Așadar, chiar dacă putem afirma că „faptele” sunt trecute prin prisma subiectivității, ele sunt relevante pentru a înțelege nu doar personalitatea lui Constantin Morariu, ci și atmosfera timpului, pe care el o reflectă, pe care ființa lui o încorporează. În plus, cred că mai e ceva relevant. Memoriile au rămas în manuscris; prin urmare, față de conținutul lor, față de ideile vehiculate, cititorul de azi trebuie să se poziționeze într-un fel sau altul în cunoștința de cauză. Numai că bună parte dintre secvențele memoriilor (anonime, mărturisiri referitoare la ucrainizarea învățământului, „filipicele” dedicate istoriei limbii române și apărării ei etc.) au fost publicate în presa timpului (cum se precizează într-un loc, textele de acolo erau chiar mult mai bogate)²⁷; rolul lor era astfel altul, de a provoca mutații

²⁶ Referitor la prima dintre anonime, o notă de subsol, cu indicația „n. tr.”, precizează: „Deoarece evreul i se adresează lui Morariu într-o germană binișor stălcită, traducătoarea și-a permis, pentru a nu știrbi farmecul originalului, să mutileze nițel și ea limba română”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 145. Cum în text, doar pentru prima anonimă se păstrează și versiunea germană, putem să deducem că celelalte fie au fost scrise în română, fie au fost deja traduse în manuscrisul memoriilor de Constantin Morariu, fie, cel mai probabil, au fost traduse direct de Gina Măciuca.

²⁷ La drept vorbind, o nouă ediție a memoriilor lui Constantin Morariu ar trebui să reproducă toate articolele, studiile, intervențiile publicate de el în presa vremii, în broșuri separate, în volume, la

în mentalitatea oamenilor, de a schimba lumea. Prin urmare, ipotezele invocate nu exprimă doar poziția autorului, ci și, implicit, una a autorităților, din Cernăuți sau de la Viena. În tot cazul, „informațiile” și interpretările au circulat, au făcut școală, au intrat în uz și nu știm să fi fost combătute public, în așa fel încât de „adevărul” lor autoritățile au luat cunoștință. Chiar dacă sunt susceptibile de a fi exagerate, informațiile oferite în presa vremii, necontrazise, necombătute sau anulate, au funcționat ca adevăruri și au creat efecte. Au creat opinie și mentalități.

Trecând peste toate acestea (chestiuni de metodă și nu numai, din moment ce ne-au scos din impas; în fapt, nu găseam tonul potrivit, căci nu reușeam să descoperim poziționarea adecvată pentru a scoate din memoriile lui Constantin Morariu ceea ce credeam că trebuie spus și altora), să precizăm că două sunt „lumile” care pot fi explorate. Una este lumea vieții lui Constantin Morariu, cu secvențele ei distincte, cu opțiunile și faptele considerate relevante, în fond, cu metamorfozele ei de roman. Cealaltă este lumea, livrescă sau concretă, a faptelor, din propria existență sau din experiența altora, din prezent sau din trecut, pe care memorialistul le reconstituie. În fapt, rezultă o imagine asupra Bucovinei, o epopee a ei, cu atât mai relevantă cu cât aici adevărul și imaginarul se împletesc. Un erou, memorialistul însuși, privit poate apoteotic în devenirea lui, se află în centrul acestui bildungsroman; la fel de legitim, însă, personajul central al memoriilor lui Constantin Morariu e Bucovina însăși; evident, Bucovina austriacă, din care face parte și bătălia românilor pentru descoperirea conștiinței și întemeierea de sine.

Așadar, un bildungsroman care trebuie, credem, problematizat, căci Constantin Morariu își povestește viața așezând faptele sub semnul unei ordini, al unui „curs”, metaforă, cum vom vedea, deloc întâmplătoare. În fond, ce trebuie să facem este să identificăm firul roșu al evenimentelor, așa cum, mai în cunoștință de cauză sau nu, ni-l propune autorul însuși. Prin urmare, nu-i deloc nefiresc să ne întrebăm dacă, privită astfel, narațiunea aceasta e o construcție pentru sine ori una pentru cititor. Pe de altă parte, ne putem noi identifica în totul cu acest narator care, chiar atunci când faptele sunt doar presupuse, se poartă ca și cum ar fi omniscient și, mai mult decât atât, ca și cum ar poseda *adevărul și binele*?

Simplu și direct spus, Constantin Morariu pare în război cu toată lumea și asta pentru că lumea – enoriașii, superiorii, colegii, autoritățile – i se pare în derivă sau este cauza distrugerii neamului românesc. Ciudat că, în aceste condiții, el este un optimist; nu un înnegurat, ci un solar. Nu-și biciuiește oile păstorite (deși, în anonime, e acuzat la un moment dat că ar face asta), ci le deplânge; nu-și renegă colegii, ci îi desfide; nu își contestă superiorii, ci îi disprețuiește, pentru impostura, incompetența, trădarea lor; în fine, nu întoarce spatele autorităților de tot felul (de la guvernator la împărat), nu se retrage, așadar, într-o contemplație distantă, arogantă și suficientă sieși, ci le înfruntă. Pe adversari, cum spune, îi poate și ierta,

care aici face el însuși trimitere, unele abia invocate, dar relevante pentru context. Tocmai de aceea, Constantin Morariu (și nu numai el) își așteaptă, cred, exegețul.

dacă se devotează neamului românesc. Refugiul și-l găsește în toate aceste atitudini și în mediul familial, cald, intim, protector („Dar ce ne păsa nouă de furtunile din afară, când în bordeiul nostru era concentrat tot raiul!”²⁸ – spune la un moment dat, rai din care nu lipsesc „foile” și cărțile românești, cu care se hrănea și în condițiile cele mai vitrege, din care nu lipsea, de asemenea, muzica)²⁹. Apoi, sunt confruntările publice, din care aflăm câte ceva, care-l angajau total și care vizau lupta pentru enoriașii săi, pentru limba română, pentru neamul românesc, pentru convingerea celorlalți că singurul reper moral e de căutat în biserică. Nu-i vorbă, din cauza condițiilor vitrege, încă din primii ani, un copil îi moare, el însuși se îmbolnăvește grav, apoi, amenințările îi vin din toate direcțiile, cineva îi persiflează actele de caritate, e acuzat de păcate grave, dar el trăiește ca un învingător și preferă să vadă doar ceea ce îl poate întemeia. Natura sa e a unui optimist. Cum să ne explicăm toate acestea? Pentru el, lumea este gândită (sau se gândește pe sine) în termeni de transcendență. Și aici putem cu adevărat exemplifica.

Într-un capitol intitulat „Constatari pe baza experiențelor”³⁰, Constantin Morariu oferă cheia faptelor proprii vieții și a vieții mitropolitului Silvestru. Un vis avut în 1885, pe când era la Toporăuți, prezentat în detaliu, însoțit chiar de desene explicative³¹, i se pare că e pur și simplu confirmat, peste zece ani, de destinul mitropolitului Silvestru, apoi, de propriul destin. Asta afirmă peste aproape 34 de ani, când își scrie memoriile. Să-și fi redactat memoriile (deducem că, la un an după Marea Unire, lucra la ele) din această perspectivă? Să fi interpretat faptele chiar din timpul derulării lor, și nu din perspectiva sfârșitului, în acest sens? În tot cazul, în 1919, an entuziast, sfârșitul era încă provizoriu. Până la urmă, chestiunea e mai puțin importantă și e posibil ca adevărul să fie undeva la mijloc. Cert este că visul, care i se pare providențial, e interpretat ca o alegorie a confruntării cu adversitățile de tot felul și a victoriei finale. Merită să citim transcrierea visului, pe care l-ar fi avut într-o sâmbătă, 10 august 1885, prima noapte după revenirea de la Mehădia (unde fusese la băi să se vindece de reumatism): „Pare că mă scăldam în apa unui râu limpede ca lacrima, care curgea, în mod nefiresc de la est spre vest, pe drumul cel mare ce duce de la poarta țarinei din Toporăuți la deal spre Cernauca. Înotam pe spate cu fața în sus, și am ajuns până aproape de cimitir, unde râul făcea o încârnitură subită, în forma unui unghi de la Sud spre Nord, pe lângă șanțul dinspre răsărit al cimitirului. La unghiul acela, apa numai pe-o clipă m-a aruncat cu fața deasupra ei, și atunci am

²⁸ Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 40.

²⁹ Atras din primele clase de muzică (primește un flaut în 1874 de la unchiul Costache), ajunge să spună: „Știind câtă mângâiere îi dă omului muzica în decursul vieții, n-am cruțat pe urmă nicio jertfă pentru instrucția muzicală a copiilor mei. Astfel am ajuns să avem în casa noastră o orchestră întreagă, cântând fiul meu Victor la vioară, Aurel la flaut și din mandolină, Leca din violoncel și din chitară și fiicele Victoria și Elvira din pian” (*ibidem*, p. 17). Adevărul e că la Pătrăuți, cum reiese din paginile de jurnal ale lui Leca Morariu, se susțineau adevărate concerte. Atmosferă imperială? Da, poate chiar datorită condițiilor de civilizație din Imperiu, dar sigur împotriva Imperiului.

³⁰ *Ibidem*, p. 162.

³¹ *Ibidem*, p. 46.

văzut un tablou înfricoșător. Anume la capătul unghiului, peste marginea despre sud a râului în care mă scâldam și care în partea aceea pare că nici nu avea mal, am văzut un abiz adâncit între niște maluri cumplit de înalte, în care alt râu curgea în mod firesc de la deal la vale și era foarte tulbure și vehement în cursul său. În mijlocul șivoiului din acel abiz l-am văzut numai pe unchiul Silvestru îmbrăcat în toate ornatele arhieresti și cu mitra pe cap, cum se lupta din răputeri în contra curentului apei. De vederea aceasta m-au pătruns fiori. Dar, la moment, apa din râul meu m-a repezit întâi pe lângă șanțul cimitirului, apoi spre nord-est, și pare că și acum mă văd înotând lin pe spate în mod firesc, de la deal la vale, pe când soarele îmi lucia în față pe cerul cu totul senin cam așa de sus cum e pe timpul verii între orele 4 și 5 după amiază³². Trei vise prezentate anterior fuseseră publicate și în diferite locuri (ziare sau broșuri), în 1905 și 1907. Nepublicat nicăieri (deși nu avem certitudini, doar că, în memorii, nu se precizează ceva în acest sens), să bănuim că e vorba de o reconstrucție ulterioară? Ar fi putut fi reținute toate detaliile după atâția ani? Să-l fi notat imediat, iar acum, când redactează memoriile, să-l fi transcris? Pentru mine, verosimilă a ultima variantă. Nu e singura dată când Constantin Morariu se folosește, pentru a-și scrie memoriile, cum o spune, de texte recuperate.

Acesta e, așadar, visul; pentru că explicația referitoare la mitropolitul Silvestru o vom detalia ulterior, să constatăm deocamdată interpretarea referitoare la sine însuși, proiecția propriului sine: „Mănat de curentul iubirii de neam, căci așa îmi explic eu apa așa de limpede, în care m-am visat scâldându-mă, se-nțelege că, în contrast cu cursul firesc din abizul de mocirlă al străinismului omnipotent, împotriva căruia unchiul Silvestru angajat și dator era să lupte și a luptat din răputeri, eu am fost osândit de furia aceluiași străinism să plutesc prin 42 de ani, de la 1877–1919, în mod nefiresc, de la vale la deal, pe lângă hotarul morții, cimitirul din Toporăuți, pentru ca la bătrânețe să primesc răsplata cea mai dulce, să mă văd plutind de la deal la vale, și soarele vieții să-mi lucească în față pe cerul cu totul senin cam așa de sus, cum e pe timpul verii între orele 4 și 5 după amiază³³”.

În propria-i interpretare (care arată că providența e demonstrată de experiență), acesta e un vis legitimator, care dă sens înalt propriei existențe și îi validează faptele, întreprinderile, confruntările. O situație similară, a „constatărilor” care se bazează pe experiențe, în același context: cum Leca, fiul său cel mai mic, era pe front (avea să fie și rănit de trei ori – tocmai rănile i-au salvat viața), părintele se roagă pentru el și pentru neamul românesc (rugăciunile chiar sunt reproduse la un moment dat³⁴). Or, într-o noapte, visează „așa de aievea că ceva misterios l-a prins pe robustul meu copil și l-a împins în brațele mele, rostind foarte lămurit și tare cuvintele: «na-ți-l, na-ți-l, na-ți-l» încât m-am trezit și mi-am făcut cruce, zicând: îți mulțumesc, Dumnezeuule, că mi l-ai dat măcar în vis, dă-mi-l așa în

³² *Ibidem*, pp. 47–48.

³³ *Ibidem*, pp. 162–163.

³⁴ *Ibidem*, pp. 153 și urm.

brațe și în realitate!”³⁵. Pe Leca avea să nu-l mai vadă, după o întâlnire neprevăzută, când îi sugerează să treacă în România, vreme de trei ani și jumătate, dar Constantin Morariu notează: „Eu însă am avut neclintita credință și nădejde că-l voi vedea pe Leca numaidecât deplin sănătos”, datorită visului pe care îl avusese. Iar când își scrie „constatările pe baza experiențelor”, spune: „Mai are trebuință de constatare adevărul că providențial a fost visul ce l-am avut prin iunie 1916 [...]?”³⁶.

Această convingere în existența unui sens pe care îl slujește și pe care el și-l asumă, convingere existentă înaintea confirmărilor primite, îl face pe Constantin Morariu să se dedice total ideilor în care crede. Iar faptele istorice îi dădură dreptate, îl validau. Ultimul vis semnificativ e din „a 17-a zi după moartea soției și a fiicei Victoria”: „Scumpa mea soție mi s-a arătat în vis, îmbrăcată în o delicată rochie lila, oferindu-mi un talger cu căpșuni nedeplin coapte. Pe loc m-am trezit. A, cu ce grijă mă trata ea în boala mea de diabet, dându-mi și în vis fructe acre, deoarece știa că tot ce-i dulce nu mi-i iertat să mănânc”³⁷. În fapt, când își scria memoriile (înainte de 1923, când avea să-i moară soția), își exprima o ultimă dorință: să trăiască până după 28 august 1928, pentru a serba jubileul de 50 de ani de căsătorie. Într-o paranteză, scrisă ulterior, notează însă: „La 14/26 mai 1923, moartea tragică a soției”³⁸. Oricât de afectat va fi fost, nu avem date că optimismul său s-ar fi clătinat. Avea să moară și el în 1927.

Pentru a-i înțelege opțiunea, putem să ne plasăm și în coordonate livrești. Exclamă într-un loc: „Ce abiz înfiorător de moarte ni arată nenorocitul Nietzsche cu munții săi de cadavre omenești, pe care să se urce supraomul, și ce culme luminoasă de viață fericită ni arată geniul Goethe”³⁹, și Constantin Morariu citează aici un poem în care e invocată iubirea aflată la temelia vieții. De altfel, volumul de memorii se încheie cu o cuvântare (al cărei retorism, firese, în fond, i se poate reproșa) ținută în 1925, în fața ministrului I. Nistor, prilej de a-și exprima poziția invocându-l din nou pe Nietzsche. Vorbește de „rătăcirile” și „fantasmagoriile” raționaliste („Raționalismul duce numai la pieire. Ibermenșul⁴⁰ l-a dus pe împăratul Wilhelm la Untermaus. Axiomă vecinică rămâne că numai crucea lui Hristos este în viață. Numai ea a fost mântuirea neamului nostru în trecut, numai ea trebuie să fie și în viitor”), pentru a defini filosofia lui Nietzsche drept „suirea pe cadavrele celor slabi ale semenilor tăi, ca să ajungi a fi Ibermenș”⁴¹. Prin contrast, el se dedică celor slabi și refuză orgoliul, exhibarea de sine, iluziile deșarte. Singura care contează e fapta.

³⁵ *Ibidem*, p. 154.

³⁶ *Ibidem*, p. 163.

³⁷ *Ibidem*, p. 164.

³⁸ *Ibidem*, p. 163.

³⁹ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁰ Constantin Morariu invocă relația dintre supraomul lui Nietzsche (*Übermensch*) și subom (*Untermensch*). Nu e imposibil ca memorialistul (căruia nu i-a lipsit aplombul polemic) să fi scris, așa cum transcriu editorii, *Untermaus* (sub-șoarece).

⁴¹ Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 168.

Viziunea este a unui anti-modern care se luptă cu „căderile” iluministe și ea este explicabilă prin situarea în context; recunoaștem în ideea lui că Războiul Mondial e „turbarea fără pereche a mult slăvitei culturi și civilizații umaniste”⁴², temelia ideologiei retrograde din perioada interbelică, din care se vor naște ideile de dreapta extremă. Spengler, Berdiaev, Keiserling ș.a. pornesc de la această idee și gândesc o revoluție spirituală a Europei. Să exprime această idee a lui Constantin Morariu și reacția lui împotriva modernizării pe care o realizase Austria în Bucovina, admirată în unele cazuri și în perioada interbelică? Ar fi ciudat dacă ar fi așa, căci modernismul, consecință a iluminismului, e în epocă asociat modelului francez, adică liberalismului, civilizației, democrației, parlamentarismului etc. Dimpotrivă, modelul german ar exprima valorile „tari”, nu cele „superficiale”, „frivole”. Nu vede Blaga însuși în acești termeni opoziția dintre cultura germană și cea franceză? Până la urmă, însă, intuiția lui Constantin Morariu (dacă n-o fi fost vorba și de influențe livrești, directe sau indirecte; în fond, Blaga publicase „Revolta fondului nostru nelatin” în „Gândirea” în 1921) funcționa bine. Pentru bucovineni, modernismul care-i civilizase (despre care s-ar fi putut crede că-i îndepărtase de substanța românească, locală, specifică, națională) venise de la Viena, acea Vienă care devenise în cele din urmă creuzetul spiritului național și al bucovinenilor.

Ciudat, totuși, că el, militantul pentru românism, atunci când vorbește despre Războiul Mondial ca „turbarea fără pereche a mult slăvitei culturi și civilizații umaniste”, nu vede contradicția: tocmai datorită acestui război, Marea Unire a fost posibilă. De altfel, la aflarea veștii că a izbucnit războiul, mulți dintre tinerii momentului și-au clamat bucuria, sperând că lumea se va zgudui din temelii și visul lor se va realiza. Mulți au trecut clandestin granița în România sau în Rusia, făcând o politică anti-austriacă și înrolându-se în armata română, când România a intrat în război. Întâlnindu-se cu Leca la Viena, află și el că printre tineri circula următoarea formulă subversivă: „Deoarece România are forma unei cupe nedepline, el împreună cu colegii săi intimi își doresc în corespondența dintre olaltă: «Trăiască cupa plină!», adică România întregită cu Ardealul și Bucovina”⁴³.

Aflați sub austrieci, discipoli ai lui Iorga sau solidari cu el, cum ar fi putut gândi altfel românii din Bucovina decât în „spiritul secolului”, care, la suprafață cel puțin, era restaurator? Sunt idei în vogă în perioada interbelică din toată Europa. Constantin Morariu le invocă atunci când explică stagnarea tipăririi unui manuscris al *Noului Testament* în traducere proprie, pregătit pentru tipar în 1913–1914. De vină ar fi fost războiul, deci „lumea modernă”. Convingerea lui este că „unicul medicament mântuitor pentru întreg neamul nostru” erau scrierile teologice. În 1911, pusese la dispoziția Institutului biblic 14 broșuri, se adăugaseră între timp încă șapte, iar acum, după 1920, când își scrie memoriile, vorbește, într-o viziune

⁴² *Ibidem*, p. 140.

⁴³ *Ibidem*, p. 153.

utopică, despre „înălțimea ideală” la care ar ajunge neamul nostru „dacă an după an s-ar răspândi scrieri temeinice în milioane de exemplare și cu prețurile cele mai minimale nu numai în masele poporului de jos, ci și în absolut toate păturile intelectualilor noștri”. Abia astfel tot românul ar fi „desăvârșit în Hristos Iisus”⁴⁴.

În tot cazul, Constantin Morariu trăiește cu convingerea – cel puțin acesta e mesajul pe care îl transmite – că lumea este expresia unei ordini divine, semnul Providenței, și tocmai de aceea implică o etică: echilibru interior, eliminarea păcatului, angajare pentru celălalt, cultivarea binelui, totul din perspectivă națională: „Scopul final al existenței noastre este să trăim așa, încât odată să ne împreunăm cu Dumnezeu, binele cel mai mare din lume”⁴⁵. Totul în slujba unei sănătăți colective și deopotrivă individuale. Îl invocă la un moment dat pe un anume Gustav Marx, doctor în medicină, care ar fi spus: „Religiunea fără ipocrizie este izvorul cel mai profilactic pentru păstrarea sănătății învățătorilor. Ea este izvorul nesecabil din care sufletul neliniștit sau nervos scoate putere nouă, liniște, statornicie și eliberează de anxietate și apăsare”⁴⁶. Interesante pentru propriul proiect existențial sunt și cuvintele următoare: „Și care învățător a devenit, prin studiul științelor filozofice și naturale, un disprețuitor al religiunii, acela pierde scutul cel mai bun și, în lupta cu ambiția proprie, din cauza aprecierii exagerate a persoanei proprii, a considerării nesuficiente din partea prepozițiilor și a supărărilor continue cu tineretul școlar, își pierde cumpătul și devine un neurastenic incurabil”⁴⁷. Altundeva, notează: „Cel mai de căpetenie postulat al înțelepciunii vieții este paza neadormită de cea mai mare primejdie: încărcarea conștiinței cu muștrările păcatului”⁴⁸. Deviza aceasta garantează, în fond, asupra adevărului spuselor lui Constantin Morariu, asupra angajării sale. Dacă ar fi nevoie de un argument în plus, am putea invoca radicalitatea poziției lui, care l-a făcut să rămână un marginal⁴⁹; un marginal fiind, își slujește până la capăt crezurile. Iar timpul (căci a murit în 1927) pare să-i fi dat dreptate.

În tot cazul, Constantin Morariu e revoltat când vede că fețe bisericești înalte trăiesc în ipocrizie și îndoială, iar scena pe care o povestește la un moment dat e dureroasă înainte de toate pentru el: „Pe vremea prohodului unui preot în biserica catedrală, un funcționar de înalt grad ierarhic s-a întors către mine și mi-a zis

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 140–141.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 132.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁹ Constată într-un loc: „Eram eu și înainte nepăsător față de deșertăciunile de distincții, titluri, onoruri, ranguri, laude, dar în 1884, pe când împlinisem 30 de ani, fiind constrâns de unele evenimente, am renunțat cu totul la acele deșertăciuni, legându-mi cu un vot solemn să stăruiesc a ajunge numai la un post de paroh”. Cf. *Ibidem*, p. 43. I se propuseseră diferite funcții pe care se pare că le refuză. De reținut și ceea ce spune în petiția către împărat: „Deși mi-am întrerupt studiile din cauza aceluia proces [se referă la procesul «Arboroasei», n.n.], totuși singur numai dintre toți colegii mei din anul al patrulea al Facultății de Teologie m-am supus examenului al doilea de stat în termenul din iulie 1878 și l-am făcut cu plăcere cu excelență din toate obiectele”. Cf. *Ibidem*, p. 89.

zâmbind ironic: «Doamne, la ce atâta litanie, pare că mortul s-a scula!». Și un profesor universitar român și dr. în sfânta teologie mi-a spus că el crede în doctrina noastră teologică ceea ce a afirmat, pare-mi-se, papa Leon al IX-lea, când a intrat în catedrala lui de Lyon, aflând tot poporul îngenunchat, s-a întors către cardinalul său și a zis: *Si vulgus decipi vult, ergo decipiatur!* (Dacă poporul vrea să fie înșelat, atunci să fie înșelat)⁵⁰. I se întâmplase ceva asemănător la Toporăuți, unde „poruncindu-mi Kalinowski la o înmormântare să cetesc Evanghelia înaintea casei mortului, eu am cetit Sfânta Evanghelia a Învierii, în care e vorba de doi bărbați în veșminte strălucitoare, și, sfârșind, i-am întins sfânta carte să o sărute, iar el mi-a zis: «Și d-ta crezi în cele ce li-ai cetit?» – apoi a adaos hohotind: «Ha, ha, ha, aceasta-i o fabulă!»⁵¹. Fabulă? El invocă „pronia cerească” și atunci când unei parcele de pământ îi crește valoarea de zece ori. De fapt, la ce ne referim? O locuință de la Cernăuți (pe care ar fi cumpărat-o, totuși) îi este confiscată de Consistoriu imediat după ce petiția trimisă împăratului nu avu succes, în vederea fie a demolării, pentru a fi transformată în internat pentru elevi, fie a folosirii imediate cu acest scop. Va fi având Constantin Morariu dreptate până la capăt în situația aceasta? Cum să iscălească „sub anumite condiții protocolul de cedare a casei numite în scopul demolării”, dacă cu adevărat îi aparținea? Cum putea fi forțat s-o facă? Pe de altă parte, scopul e de tot nobil, și e în spirit românesc, dacă n-o fi fost o ipocrizie „fariseică” (folosim cuvântul lui) la mijloc? În tot cazul, „casa, chiar în starea ei din 1896, a ajuns și sub stăpânirea din anii Războiului

⁵⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁵¹ *Ibidem*, p. 40. Tema merită o mică paranteză. Îndoielile acestea nu-s, firește, invenția lui Constantin Morariu, din moment ce atitudini similare întâlnim la „con-prizonierul” său Ciprian Porumbescu. Student la filozofie, în 29 martie 1879 acesta notează în jurnalul său: „*Sâmbătă*, în 29, a murit chestorul și amicul meu Hoffman. Luni a fost înmormântarea lui. Toți studenții participară la aceasta. În Piața Unirii s-a iscat în timpul înmormântării un scandal cumplit: popa adică nu voia să permită ca să fie dus în biserică pentru că dânsul, înainte de moarte refuzase să accepte Sfintele Taine. Noi demonstrarăm. Popa trebui să cedeze. Noi intrarăm în biserică. La mormânt, studentul în filozofie Rump ținu o cuvântare foarte frumoasă, la care am făcut reflecțiunea c-a fost prima auzită de mine în care nu s-a amintit nimic de Dumnezeu și de-un dincolo. Duminică, în 30, s-a executat în catedrală o *Liturghie* compusă de mine”. În nota de subsol, Leca Morariu precizează: „Probabil *Liturghia* p. timpul postului” (Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986, p. 400). Și ținând cont de această precizare, de citat și o altă notație din jurnal, anterioară, când se afla la Stupca, cu tatăl său Iraclie Porumbescu: „*Vineri 28 faur*. Mă scol și scriu piese muzicale. Astăzi postim, cu tot răzvrătul și protestul meu. Trăiască!” (*ibidem*, p. 396). Sunt necesare, cred, câteva comentarii. Iată-l, deci, pe fostul absolvent de Teologie răzvrătindu-se (în casa unui preot ortodox) împotriva postului din ziua de vineri, dar și, cu colegii de la filozofie, împotriva unui preot care respecta tipicul și cutumele religioase, mai mult, satisfăcut că moartea nu e asociată lui Dumnezeu și lumii de dincolo, în care, evident, nu crede. Așadar, puternic antireligios. Și aici poate că merită de făcut o paranteză. În vreme ce preoții din Moldova (cazul lui Creangă) sunt sancționați că merg la teatru, în Cernăuți mersul la teatru coincide unui veritabil program național. Viața, inclusiv a studenților teologi, e mult mai libertină, culturală, deschisă civilizației. Ce se pierde când ceva se câștigă? Iată o întrebare de la care putem porni în evaluarea proiectului existențial al lui Constantin Morariu.

Mondial, iar de la 1920 înainte, fiind radical reparată, servește ca locuință pentru mine și pentru ai mei”⁵².

De fapt, ceea ce-și dorește e un post de paroh, care să-i asigure traiul, post pe care nu-l are la Toporăuți, care i se refuză la Cernăuți, pe care îl va obține în „surghiunul” de la Pătrăuți pe Suceava⁵³. Unui paroh i se asigurau, însă, condiții bune de viață (căci preoții ar fi trebuit să devină apărătorii Imperiului), nemaivorbind că parohii puteau face tot felul de abuzuri rămase nepedepsite. De exemplu, la Toporăuți, preotul Kalinowski îi convinsese pe țărani să facă împrumuturi bancare, solicitând pentru el o parte din sumă; preoții din localitățile vecine Pătrăuților aplicau tot felul de taxe ilegale sau abuzive. În fine, la Pătrăuți, reiese dintr-o anonimă în care era amenințat pentru inițiativele sale care ar fi excedat viața religioasă a enoriașilor săi, Constantin Morariu avea 24 de fălci de pământ⁵⁴. La Cernăuți, când era ajutor de paroh, de asemenea, reușise să-și cumpere un teren, o locuință (cea pe care e obligat s-o cedeze Consistoriului, pe care o va recupera după 1918), la Toporăuți chiar are o servitoare⁵⁵, deși se plânge că are numai una. Ce-i drept, elev la gimnaziul din Suceava, locuiește la unchiul său, Constantin, căruia îi va dedica o monografie, profesor de religie și de română la gimnaziu, care locuiește cu chirie, fie la un cojocar, Ghiță Buleandă, fie la niște comercianți, Costachi și Nică Roșu⁵⁶. Nu sunt condiții de viață chiar grele, față de ale altora. E elocventă amintirea casei părinților, care avuseseră 16 copii, dintre care doar cinci au rămas în viață. Cât despre mitropolitul Silvestru, el avusese, se

⁵² *Ibidem*, p. 93.

⁵³ Vorbind despre Iraclie Porumbescu (care ajunge paroh după ce doar doi ani este „cooperator”), Leca Morariu precizează într-o notă de subsol: „Ca termen de comparație servească această tabelă a scrierii mult-citatului (și crâncen încercatului) Constantin Morariu (1854–1927), acesta – ce-i drept – și pentru ferventul său patriotism, un aprig antagonist al guvernului austriac: Preot-ajutor («cooperator» în Toporăuții lui Miron Vodă de la Bârnova, la 9 octombrie, st. n., 1878; la fel, numai atât, la Cernăuți, în 17 faur, st. n., 1886; administrator parohial, la Cernăuți, în 4 noiembrie 1891, deci după 3 ani de *cooperare!*) *detto* la Pătrăuți pe Suceava în 29 mai 1896; și paroh, *ibidem*, la 14 august, st. n., 1897. Deci abia la 19 ani de serviciu, paroh!”. Cf. Leca Morariu, *op. cit.*, p. 101. De fapt, dincolo de această diferență, multe asemănări între destinul lui Iraclie Porumbescu și Constantin Morariu. Ca student la Seminarul Teologic, conducătorul unei răzmerițe împotriva rectorului Teofil Bendela, care încearcă să-l excludă de la studii, Iraclie Porumbescu slujește aceleași valori pe care le vom găsi exprimate în existența lui Constantin Morariu. Iubit de enoriașii pe care încearcă să-i scoată din neștiință, apărător al credinței, militant pentru ideea națională etc., etc.

⁵⁴ „Noi credem că unui preot îi este de ajuns leafa bună, 24 de fălci de loc, casă sătească de la gospodari”. Cf. Constantin Morariu, *op. cit.*, pp. 145–146. De fapt, avusese 30, dar dăruise șase cooperatorului.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁵⁶ „În decursul celor trei ani, cât am stat în gazdă la unchiul Costachi, Vasile și eu tăiam lemne, aduceam apă de la șipot cu cofele în mâini ori pe coromâslă, măturam și ștergeam colbul prin odăi; spălam podelele, curățam încălțăminte unchiului și ale bunicii, frământam pâne, spălam blidele, frecam cuțitele, furculițele și sfeșnicele, mergeam în târg după toate cumpărăturile, iarna căram lemne prin odăi și făceam foc în sobe, mai pe scurt lucrăm tot ce trebuia [...]. Și cu toate acestea, eu la școală mă țineam bine, ba aveam timp și de bătut mingea pe dealul de lângă Cetate, ori în poiana de lângă apa Sucevii, ori de mers la scăldat etc.”. Cf. *ibidem*, p. 16.

pare, o avere considerabilă, pe care trebui să o împartă copiilor săi, căci, avansat la postul de arhimandrit diecezan, a intrat în cinul călugăresc. Or, cu ocazia aceasta, care coincidea cu onomastica sa, dă o petrecere la moșia Hrabova, „un loc de vreo sută de fălci de pădure, arătură, fânețe, situat la granița Moldovei și cumpărat foarte ieftin de la un boier din Moldova”⁵⁷. Iar petrecerea are grandoarea ei imperială⁵⁸.

Toate acestea relevă, indiscutabil, și ce riscau cei cu idealuri naționale românești. Din aceeași generație, Iraclie Porumbescu, tatăl lui Ciprian, nu huzurește și își ține cu destulă dificultate copiii la școală. În ce-l privește pe Constantin Morariu, ajunge și el la o anumită bunăstare – sunt elocvente seratele muzicale de la Pătrăuți –, dar abia după ce trece prin momente de mare dificultate. La Toporăuți, chiar de disperare. Ajunge seara (împreună cu soția și mama soacră, „cu toată averea încărcată în trei care”) și casa parohială e o ruină. O va numi „zemnic”, adică beci, pivniță: „Când eu am pășit din tindă, cu capul plecat, prin ușa scundă, peste un prag înalt, în odaia de locuit, mi s-a părut că intru într-un zemnic. În mijlocul odăii era un vraf mare de lut, ras de pe jos și de pe pereți, pe cari se cunoștea negreata și păianjenii ce rămăsese după dulapurile și alte mobile ale înaintașului meu Ilie Bândas [...]. Privazurile micilor ferești erau putrede și plafonul odăii era așa de scund, încât eu îl ajungeam numai cu latul palmei pus pe cap, iar în cocioabă-bucătărie de peste tindă, de răul plafonului și mai scund, nici nu puteam sta drept în picioare. În bucătăria aceea am trebuit să locuim mai bine de o săptămână, până am făcut ordine în odaia cea mare”⁵⁹. Apoi, „neprimind salariul pe vreo trei luni și

⁵⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁵⁸ Ajunși într-o poiană, fură întâmpinați de „foarte mulți oaspeți cu muzică și cu împușcături, petrecându-ne până la o casă nouă de pe muchia unui deal, lângă care era adunată o mulțime de lume”. Se îndreaptă cu toții spre hotar: „unde era o poieniță, societatea se oprea, tineretul începea danțul, iar bătrânii se așezau pe laiele de pe lângă mesele lungi, improvizate și unele, și altele, făcându-și voie bună cu vinul și cu berea pusă la îndemână printre tufișuri”. Abia acasă însă, reveniți spre seară, începe petrecerea. „În fața casei era o vâlcea rotundă, la mijloc nisipită pentru joc și pe de lături împrejmuțată de coaste înalte, plantate cu copaci tineri. În vâlcea te coborai pe trepte săpate și nisipite, la intrarea în ea erau puse la dispoziția oaspeților felurite dulcetuiri, iar pe marginile ei se aflau mese și lăiți pregătite cu toate cele de trebuință pentru cină”. După cină, pentru că începuse să picure, „locul petrecerii s-a schimbat deodată ca într-un raiu. Pe cerul senin s-a ivit luna, prin crengile copacilor de pe coastele vâlcei s-au aprins mulțime de lampioane de felurite culori, pe dealuri s-au aprins focuri mari, și de pe o culme un muzicant a început a cânta doina din trâmbiță, fiind acompaniat pianissimo de ortacii săi din vale. Ți se părea că nu mai ești în lumea reală. Și a mai cântat din vioară artistul Micher din București”. Cf. *ibidem*, pp. 21–22.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 37. Ajuns paroh la Șipot, o localitate cu huțuli, casa parohială pusă la dispoziția lui Iraclie Porumbescu, cu o generație înainte, în 1852, e tot atât de elocventă. Leca Morariu prezintă și descrierea dintr-o proză autobiografică, și pe aceea a documentului elaborat de un medic: „Locuința [...] are două camere și o cămară, ai căror pereți sunt construiți din lătunoaie, clădite orizontal unul peste altul, lucrate din topor și care nu sunt acoperiți nici cu lut sau tencuială și nici altă apărare împotriva atmosferei externe. În îmbucăturile și crăpăturile acestor bârne rășinoase expuse direct căldurii interne, s-a înmuiat duium de inexplicabile insecte, care pestilențiază aerul și alungă somnul. Podelele amintitelor trei încăperi nu sunt podite nici cu scânduri și nici un alt material tare, ci-s pur și simplu lut bătut, care răspândește-n odăi umezeală și exalațiuni periculoase” (Leca Morariu, *op. cit.*, pp. 101–102). Iar într-un document oficial se preciza că această locuință „întru nimica nu se deosebia

neprimind nimic nici de la venitul din biserică, nici de la vreo altă funcțiune, deși aproape toată munca pastorală o isprăveam singur, căci Kalinowski era tot bolnav, într-o vreme am fost ajuns până la atâta, încât, să nu mă fi chemat la o înmormântare la curtea boierului din Cernaucă, pentru care am primit remunerația de 10 florini, mai în înțelesul adevărat al cuvântului n-am fi avut ce mânca, căci încă în seara acelei zile, după ce m-am întors acasă, eu și soția mea am mâncat numai câte un ou fiert cu colac adus de la Cernaucă”⁶⁰. Și în aceste condiții, spune, „de unde aveam, de unde n-aveam, ne-am abonat la «Observatorul» lui G. Barițiu din Sibiu, «Amicul familiei», «Predicatorul săteanului român» și «Cărțile săteanului român» din Gherla, am procurat de la librăria Socec *Istoria universală* de Cernătescu și un *Atlante românesc* și ceteam împreună cu soția *Istoria lumii*, ce o traduceam după Welter și făceam atâta haz, încât și servitoarea noastră, Domca, știa de Solonovo Seisahteia (Seisahteia lui Solon)”⁶¹. Și va locui aici șapte ani: „Ocupațiunea noastră de căpetenie era cetitul, scrisul, muzica”⁶².

Relevante – pentru mediul în care trăiește – sunt disputele, permanente, cu colegii preoți, dar și cu românii, în general. La Toporăuți, preotul Kalinowski, împreună cu alți trei episcopi bisericești, ar fi pus la cale (o și recunoaște) un denunț la Mitropolie: neștiind limba ruteană (pe care o și învață în câteva luni⁶³), Constantin Morariu n-ar fi putut să-i mărturisească pe creștini. Nu numai enoriașii, ci inclusiv primarul (pe nume Dvirniciuc) s-ar fi supărat pentru o astfel de nedreptate. De fapt, plângerea ar fi fost făcută la sugestia unuia dintre consilierii consistoriali⁶⁴, un atac probabil la adresa mitropolitului Silvestru, cum crede acesta. Să ne amintim și de disputele cu consilierul consistorial Gheorghe cav. de Reus-Mârza, de mai târziu. Slujind la Pătrăuți, i se reproșează de preoții din localitățile

de obișnuitele și cunoscutele case huțanești” (p. 105). Totuși, situația preotului se va îmbunătăți decisiv în cei 13 ani cât a slujit aici. Își amintește Marioara Rațiu-Porumbescu: „La Șipote le mergea bine părinților. Aveau stână cu sute de oi, 10 sau 12 vaci și boi, 8 cai, dintre care 5 erau faco (suri), aproape albi. Părinții mei se plimbau totdeauna cu 4 cai. Deci boierește cu doi cai rotași și doi prăștieri” (p. 121). Detalii și la p. 144. La Stupca, de asemenea, își ridică o casă demnă de un funcționar austriac (pp. 144–145). Dintr-o scrisoare din 1866 a lui Miron Calinescu, în care e încurajat să solicite o parohie lângă Cernăuți, acesta precizează: „Sunt 24 de fălci de pământ; ce-a fost mai mult, adică până la 15 fălci, s-a hotărât pentru cooperatorul. Congrua, după inventura cea mai nouă, făcută mi se pare anțărț, este 434 sau 435 de fr. Bani de cva(r)tiră sunt peste 200 fr., însă am auzit că s-au pus toate la cale pentru zidirea casei parohiale” (p. 147).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 38.

⁶¹ *Ibidem*, p. 40.

⁶² Ceva mai încolo, Constantin Morariu precizează: „În 1883 țineam 9 foi românești, 7 literare și 2 politice românești”, la unele dintre ele colaborând și el, încă din 1878. De altfel, e de reținut și următorul detaliu picant: „Fiind încă în seminar, la propunerea mea, am făgăduit toți colegii din anul nostru să procurăm pentru miresele noastre clasicii români ca dar de nuntă. Eu cu sfințenie mi-am ținut cuvântul”. Cf. *Ibidem*, p. 41.

⁶³ Spune: „Deși eram la postul meu numai de vreo 5 luni, totuși am început a predica rutenește în biserică și la înmormântări și a preda în aceeași limbă și învățământul religios copiilor din școală. Pentru acesta am primit de la consiliul școlar al districtului Cernăuți un decret de laudă”. Cf. *ibidem*, p. 39.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 38–39.

vecine că strică obiceiurile, de țărani e suspectat că, sub masca unei case de lectură, vrea să-și construiască lui o casă, de evrei că vrea să-i convingă pe țărani să nu mai intre în cărciumi, de ucraineni că ar vrea să-i româneze pe ucrainenii despre care el știa că sunt români ucrainizați etc. Iar colegii teologi sunt și ei consemnați în felul următor: „Sărmană biserică ortodoxă orientală, servită de astfel de urmași ai lui Hristos!”, singura vină pe care și-o poate identifica fiind aceea că a fost „aderentul credincios al lui Silvestru”⁶⁵. Iar apoi: „Fostul meu paroh Kalinowski, fostul mitropolit Ciupercovici, fostul arhimandrit Calinescu și consilierii consistoriali Bejan și Reus, nu dovedesc aceștia destul și prea destul, după cele arătate mai înainte din viața lor, de ce creștere teologică spoială au avut ei parte la fostul Institut teologic din Cernăuți?!”⁶⁶ În fapt, imaginea aceasta (și situația care o declanșează) nu se schimbă nici după 1918, când Constantin Morariu ajunge consilier consistorial. Doar că de data aceasta el nu mai detaliază. Concluzia, doar ea notată, spune însă totul: „Era o necurmată administrație de lucruri curat materiale și de împăcări de diferite diferențe și pări între laici și preoți sau numai între preoți, diferențe și pări uneori atât de scârboase, încât te minunai că ele se pot întâmpla între oameni cu studii de cea mai vestită facultate a Bisericii Ortodoxe, după cum cu nedreptul i-a mers faima în lume. Pe lângă celelalte dovezi ce le-am adus înainte este și aceasta destulă dovadă că numai spoială se poate numi cultura ce o dă facultatea teologică din Cernăuți”⁶⁷.

Alte situații de cădere morală vizează autoritățile statului. Pe câteva pagini sunt prezentate ingineriile financiare ale lui Ion Corniciuc, din Pătrăuți, un „simplu gospodăraș cu două fălci de loc și casier la banca Raiffeisiană chiar de la înființarea ei, în 1901”⁶⁸. Merită să facem o mică paranteză pe tema aceasta. În 1904, cu ajutorul evreilor a căror „păpușă” ar fi devenit (în vederea alegerilor), „Corniciuc fu ales primar și Fischler membru în comitetul comunal”⁶⁹. Rezultatul? „În 1905, Corniciuc și cu secretarul său Kreczmer i-au dat lui Fischler o concesiune frauduloasă, în urma căreia, la 18 septembrie 1905, au fost judecați tustrei de Curtea cu Jurați din Suceava”, Corniciuc și Fischler fiind declarați vinovați. Constantin Morariu l-ar fi vizitat la temniță: „Am mers la nenorocit cu soția mea, i-am dus zahăr, ciocolată, «Virtutea creștină», tom III (tomul I și II i le dăruisem înainte) și, văzându-l așa de istovit, l-am rugat pe judele de instrucție să-și facă milă de bietul bolnav și să-l adăpostească în spitalul temniței, ceea ce s-a și întâmplat”⁷⁰. Ulterior, „mi s-a jăluit că multe nopți n-a putut închide ochii și a tot plâns în decursul procesului amintit din pricina gândului că așa de tânăr va trebui să șadă în temniță. Iar eu îl mângâiam să se bucure de varga cu care Dumnezeu a

⁶⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 163.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 147.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 148.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 149.

voit să-l curățească de păcate, că numai așa poate fi primar pe viață spre binele său cât și al comunei. Și în adevăr, el și-a împlinit bine rostul, a fost ales primar încă de două ori după olaltă, și în 1911 încrederea obștească l-a adus și la cârma societăților «Viitorul» și «Arcașul», sfârșitul a fost însă tragic⁷¹. L-ar fi înlăturat pe Constantin Morariu de la președinția consiliului de control al averii comunale „fiindcă egoismul și lăcomia fără margini după avere străină, care e caracteristică mai tuturor pătrăușenilor, îl împinge și pe nenorocitul primar să tulbure, în scopul înavușirii proprii, apa cea limpede a averii comunale, care mai înainte trecea prin controlul numitului consiliu [...]. Ca să se îmbogățească, el nu s-a sfiit a-și băga mâinile și în averea băncii sătești, dar i s-a dat de urmă și mai întâi a fost destituit din casieria ei, apoi întemnițat în Suceava la 15 noiembrie 1913⁷². Doar că: „Pagubele ce Corniciuc le-a făcut băncii au fost intabulate pe averea lui, la pertractarea finală din noiembrie 1915 înaintea senatului de la tribunalul din Suceava el a fost, spre cea mai mare rușine a justiției, achitat și pe temeiul acesta i s-a încredințat din nou pecetea și conducerea comunei Pătrăuți⁷³”.

Și, totuși, să fie cu adevărat românii din Bucovina (și ceilalți locuitori ai ei) așa cum apar în reprezentările lui Constantin Morariu? Vom încerca să răspundem la această întrebare în partea a II-a a studiului, care va fi publicată în numărul 2/2021 al revistei „Analele Bucovinei”.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 150. De citit și: „După întemnițarea lui Corniciuc și sequestrarea tuturor cărților băncii, noi amândoi preoții [el și cooperatorul Fărtăiș, n.n.] și învățătorul Barbier ne-am silit să scăpăm de pieire societățile «Viitorul» și «Arcașul», «Însoțirea de cumpărare și vânzare» și «Concesiunea pentru băuturi». Mai ales concesiunea aceasta voiam s-o scoatem numaidecât din casa națională deoarece arăndașul ei, Nicolai Gorgan, a pricinuit cu dânsa chiar moartea a doi creștini, și pentru băuturi date pe așteptate avea nouă mii de coroane pe la datornicii din sat, dintre cari pe unii i-a scos la licitație. Dar silințele noastre au fost combătute cu atâta necruțare încât la o adunare generală, șurubăriile lui Gorgan celui cu deviza «eu să trăiesc, după mine potopul!» ne-au măturat pe noi cei trei cu totul de la cârma institutelor amintite, și în locul nostru fu ales președinte Neculai al lui Dumitru Puiul, un buchier, vicepreședinte Gorgan... etc.”

**DESTINUL UNUI BUCOVINEAN RĂSTIGNIT
ÎNTRE EPOCI ȘI PATRII
GENERALUL-MAIOR EDUARD FISCHER (1862–1935)***

ȘTEFAN PURICI

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: stefanp@atlas.usv.ro

**The Destiny of a Bukovinian Crucified between Epochs and Homelands
Major-General Eduard Fischer (1862–1935)**

*(Abstract)***

The article presents the life and work of Major-General Eduard Fischer, commander of the Bukovinian Gendarmerie during World War I. After the end of the war, he wrote several papers and a book on the events in Bukovina in 1914–1918. This article presents the professional training, scientific concerns and actions in which Eduard Fischer has been involved throughout his life. This research was conducted as an introductory study to the Romanian version of Fischer's book *War Without an Army. My fight to defend Bukovina against the Russians*.

Keywords: WW1, Memories, Bukovina, Gendarmerie, Intelligence, Military occupation, Executions.

Trecutul Bucovinei cuprinde numeroase pagini încă prea puțin cunoscute publicului larg, atât în ceea ce privește anumite aspecte economice, sociale sau politice, diverse instituții, cât și referitor la viața și activitatea persoanelor care au jucat un rol hotărâtor în evoluția unor evenimente importante. De regulă,

* Materialul a fost publicat, ca studiu introductiv, la versiunea în limba română a lucrării: Eduard Fischer, *Război fără armată. Lupta mea pentru apărarea Bucovinei contra rușilor*, traducere de Carol-Alexandru Mohr, studiu introductiv de Ștefan Purici, ediție îngrijită, note și comentarii de Rodica Jugrin și Ștefan Purici, indice de nume de Rodica Jugrin, Colecția „Centenarium”, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (50), seria Memorii (1), București, Editura Academiei Române, 2020.

** Traducere: Ștefan Purici.

Analele Bucovinei, XXVIII, 1 (56), p. 317–332, Rădăuți – București, 2021

polifonia lingvistică a istoriografiilor Bucovinei aduce în atenția publicului fie secvențe disparate, fie linii de evoluție extrase din contextul general și apoi singularizate. Pe de altă parte, puțini dintre contemporanii noștri cunosc și pot citi liber texte în toate limbile în care sunt scrise studiile privitoare la istoria Bucovinei: română, germană, ucraineană, ebraică, poloneză, engleză, franceză etc.

Un caz elocvent în planul manifestării unor discursuri paralele este cel al bucovineanului Eduard Fischer¹, șeful Jandarmeriei Ducatului Bucovinei în anii Primului Război Mondial. Pentru unii istorici, acesta este „eroul Bucovinei”, pentru alții este „călăul Bucovinei”, publicul cititor preluând fără spirit critic un clișeu sau altul, în raport de abordările promovate de reprezentanții propriei istoriografii.

Bucovinean de origine², născut în familia lui Gustav și a Antoniei Fischer, în 18 ianuarie 1862, familie ce arenda moșia Carapciu pe Ceremuș, Eduard Fischer nu a fost, totuși, preocupat de agricultură și nici de statutul de latifundiar, ci a decis să devină militar. La 29 octombrie 1879, după șase clase urmate la Liceul german din Cernăuți, s-a înrolat ca voluntar în Regimentul 41 de Infanterie din Cernăuți. Între anii 1882 și 1885, a fost elev la Școala Militară de Infanteriști din Łobzów, districtul Cracovia, pe care a absolvit-o cu rezultate excepționale. Începând cu 18 august 1885, a ocupat funcția de ofițer cadet adjunct în cadrul Regimentului 41 de Infanterie, la 1 noiembrie 1888 fiind promovat locotenent. Eduard Fischer a fost remarcat de superiori pentru eficiența sa, zelul profesional, nivelul ridicat de flexibilitate, combinat cu setea excepțională de cunoștințe³. Un lucru demn de menționat este faptul că, fiind format într-un mediu multicultural, tânărul ofițer stăpânea foarte bine toate limbile vorbite de etniile din Bucovina.

Pe lângă responsabilitățile strict profesionale, Fischer a manifestat interes pentru istoria și cultura ținutului natal, redactând câteva materiale cu caracter științific și didactic⁴, de impact pentru timpurile sale. La solicitarea superiorilor săi sau în timpul liber, tânărul jandarm a bătătorit potecile și drumurile Bucovinei, așa că în câțiva ani nu mai rămăsese vreo trecătoare, pârâu sau deal în Țara Fagilor de care să nu știe. A stabilit relații durabile și și-a câștigat atât respectul elitelor aparținând diverselor etnii din Bucovina, cât și încrederea populației, în special a celei din mediul rural. Grație peregrinărilor sale, cunoașterii excelente a locurilor și oamenilor, Eduard Fischer a colaborat cu Cornel Kozak⁵, profesor de geografie și istorie la Liceul de Stat nr. 1 din

¹ Vezi fișa biografică în Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I, A–F, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 745–746.

² Străbunicul său, colonist german din Suabia, s-a așezat în Bucovina la finele secolului al XVIII-lea, bunicul și tatăl lui Eduard născându-se pe pământ bucovinean.

³ „Generalmajor Eduard Fischer”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 180, 21. März 1918, pp. 1–2.

⁴ Grație eforturilor depuse de regretatul bibliograf Erich Beck, titlurile publicate de Eduard Fischer sunt menționate în volumul: Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1966.

⁵ Cornel Kozak s-a născut la 23 septembrie 1853, în orașul Cernăuți. A început să profeseze la Liceul German din Cernăuți în octombrie 1879. Începând cu 28 februarie 1902, a fost director al Liceului de Stat nr. 2 din capitala Bucovinei.

Cernăuți, la întocmirea unui manual școlar pe teme de geografia, economia și istoria Bucovinei⁶. Adresată elevilor din învățământul secundar și tuturor celor interesați să cunoască mai bine trecutul și specificul pământului natal, această lucrare ar putea și acum servi drept model pentru autorii de manuale școlare. Scrisă cu multă meticulozitate și precizie în utilizarea datelor, cu un discurs – în special în partea care se referă la istoria provinciei – cu puternice accente patriotice și de subliniere a loialității bucovinenilor față de Casa de Habsburg, cartea i-a inspirat, ulterior, pe mulți alți autori de studii referitoare la istoria și geografia Bucovinei.

O altă lucrare foarte bine documentată, la elaborarea căreia a participat activ și profund Eduard Fischer, a fost volumul *Die Bukowina*⁷, un studiu monografic coordonat de George von Catargi († 23 aprilie 1906), colonel de jandarmi, comandantul Jandarmeriei Bucovinei⁸, și dedicat aniversării a unei jumătăți de secol de domnie a împăratului Franz Joseph I al Austro-Ungariei. Monografia are un conținut cvasi-exhaustiv, care abordează cele mai variate aspecte privitoare la Bucovina: peisajul natural, resursele geologice, apele, clima, flora, fauna, populația, așezările, istoria, cultura⁹, având anexate mai multe imagini și hărți asociate capitolelor respective.

Eduard Fischer a fost fascinat de istoria ținutului natal, îndeosebi de aspectele militare și economice ale trecutului, investigând cu mare interes perioada lui Ștefan cel Mare. Astfel, studiul despre circulația monetară și impactului acesteia asupra economiei Țării Moldovei¹⁰ a fost remarcat de specialiștii în domeniu din România începutului de secol XX. Prezentarea destul de detaliată a bătăliei din Codrul Cosminului¹¹, din toamna anului 1497, conținând informații preluate din cronicile medievale, precum și o schiță întocmită de autor a confruntării militare dintre oastea moldoveană și cea polonă, a fost tradusă și publicată la scurt

⁶ Cornel Kozak, Eduard Fischer (Hrsg.), *Heimatskunde der Bukowina zum Gebrauche für Schulen und zum Selbstunterricht. Mit 10 Illustration und 3 Landkarten*, Czernowitz, K.K. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, 1900.

⁷ Eduard Fischer, Ladislaus Zurkowski, Georg von Catargi (Hrsg.), *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50 Jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seine Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres Allnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. k. Gendarmerie des Landes Gendarmerie Commandos Nr. 13 Czernowitz*, Czernowitz: H. Pardini, 1899.

⁸ George von Catargi (locotenent din anul 1880, locotenent-major din 1889 și căpitan din 1891) a fost comandantul Unității Cernăuți a Jandarmeriei Ducatului Bucovinei, începând cu anul 1880. A fost promovat la gradul de maior în anul 1898, iar din anul 1899 a devenit locotenent-colonel. Pentru merite deosebite, George von Catargi a primit numeroase ordine și medalii atât din partea împăratului Austro-Ungariei, cât și din partea regelui României sau țarului Rusiei.

⁹ Capitolul XI include prezentarea unor domenii ce țin de societate și economie, precum: legislația și administrația, justiția și finanțele, învățământul, căile de comunicații și mijloacele de transport, industria și comerțul, mineritul, agricultura, silvicultura.

¹⁰ Eduard Fischer, „Ein Beitrag zur Münzkunde des Fürstentums Moldau”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, IX, 1901, Sonderdruck: Czernowitz, Verlag Pardini, 1901, pp. 3–53.

¹¹ Idem, „Kozmin. Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497 (Mit einer Kartenskizze)”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, X, 1902, Sonderdruck: Czernowitz, Verlag Pardini, 1903, pp. 37–71.

timp de o editură din București¹². Eduard Fischer a combătut abordările unor autori polonezi contemporani, care încercau să atribuie lui Ștefan cel Mare întreaga vină pentru războiul cu Polonia și să justifice expediția regelui Ioan Albert. Consecvent în studiul Moldovei medievale, Eduard Fischer a realizat un tablou politico-militar al armatei principatului în epoca lui Ștefan cel Mare¹³, materialul fiind publicat în prestigiosul Anuar al Muzeului Bucovinei și comentat apreciativ de istoricii români. Prin realizările sale publicistice, militarul-istoric a devenit cunoscut în cercurile celor pasionați de istoria, folclorul și antichitățile Bucovinei. Nu întâmplător este faptul că Eduard Fischer a fost cooptat în colectivul redacțional al revistei muzeului din Cernăuți pentru anii 1905–1906.

Totuși, dacă știința istorică a reprezentat marea lui pasiune, serviciul în Jandarmerie, o structură de forță a statului austro-ungar, a constituit domeniul căruia i-a dedicat întreaga sa viață. Vorbitor de mai multe limbi, cu un talent nativ de a-i apropia pe oameni, cu o minte analitică, Eduard Fischer s-a concentrat tot mai profund pe îndeplinirea obligațiilor sale profesionale în calitate de ofițer de jandarmerie, armă care, în epocă, avea cele mai diverse responsabilități, inclusiv de spionaj și contraspionaj. Începând cu 1 octombrie 1890, tânărul militar a fost înrolat pentru o perioadă de probă la Comandamentul Jandarmeriei Țării din Cernăuți. După susținerea cu succes a examenului, la 28 aprilie 1891, a fost numit locotenent de jandarmerie, încredințându-i-se conducerea Unității Rădăuți a Jandarmeriei Ducatului Bucovinei¹⁴.

Meticulos și responsabil, cu spirit de inițiativă și realist, Eduard Fischer a fost apreciat rapid de șefii săi și a reușit să-și construiască o carieră solidă. Avansării în grad de locotenent major, la 1 mai 1895, i-a urmat numirea în poziția de comandant al Centrului de Recrutare din Cernăuți. La 1 mai 1900 a primit gradul de căpitan de clasa a 2-a¹⁵, peste un an pe cel de căpitan de clasa 1, iar în aprilie 1901 a devenit comandant al Biroului 1 Jandarmerie din Cernăuți și adjunct al comandantului Jandarmeriei Ducatului Bucovinei. În anul 1906 i s-a încredințat conducerea Serviciului de Informații al Jandarmeriei Ducatului Bucovinei. În toate funcțiile pe care le-a deținut, Eduard Fischer a acordat respectul cuvenit legii și monarhiei, dorind să construiască o relație onestă între reprezentanții structurilor de apărare a ordinii publice și populație. Potrivit propriilor sale cuvinte, regulile pe care le-a impus și pe care le-au urmat jandarmii bucovineni i-au transformat

¹² Idem, *Bătălia din Codrii Cosminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele Ioan Albert în anul 1497, cu schițe de plan*, traducere de căpitanul I. Strișca, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1904, 68 p.

¹³ Idem, „Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephans des Großen. Eine militärisch-historische Skizze”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, XIII–XIV, 1905–1906, Sonderdruck: Czernowitz, Verlag Pardini, 1906, pp. 29–44.

¹⁴ Mulțumim domnului Luzian Geier, colaborator al Bukowina-Institut din Augsburg (Germania), pentru informațiile furnizate privitoare la anumite momente mai puțin cunoscute din cariera militară a lui Eduard Fischer.

¹⁵ „Waiavancement”, în „Bukowinaer Rundschau”, 1. Mai 1900, p. 3.

pe aceștia din urmă în apărători ai oamenilor cinstiți: „Cu mult respect față de seriozitatea modului de acțiune și față de puterea personală a acestor purtători de uniformă – care reprezentau o putere suverană a statului – jandarmul era privit de țaran, de muncitorul forestier sau de târgoveți, ca o persoană de încredere, care ajută în orice situație. [...] Eu i-am instruit cu toată severitatea pe jandarmii mei în privința îndeplinirii obligațiilor de serviciu; trebuiau, în orice împrejurare, să se comporte ca niște conducători cinstiți și ca samariteni altruști față de populație”¹⁶.

Grație succeselor înregistrate în plan profesional, în anul 1907, împăratul Austro-Ungariei l-a decorat pe Eduard Fischer cu Crucea de Cavaler a Ordinului Imperial „Franz Joseph”, iar în mai 1912 cu Crucea Militară de Merit¹⁷. Corectitudinea și onestitatea ofițerului austriac în raport cu țările și națiunile vecine au fost apreciate inclusiv de guvernul Rusiei care, în august 1905, i-a conferit Ordinul Cezaro-Imperial „Sf. Stanislaw” clasa a II-a, și de cel al României care, în septembrie 1907, l-a distins cu medalia jubiliară „Carol I”, clasa I, cea mai importantă decorație minoră de pace¹⁸. În anul 1908, când Ministerul de Război al Austro-Ungariei a înființat o comisie pentru studierea experienței jandarmeriei din Ungaria, Germania, Belgia și Elveția în protejarea granițelor, responsabilitatea de a o conduce a fost încredințată căpitanului bucovinean. Rezultatele deosebite înregistrate pe parcursul documentării și calitatea materialului analitic inclus într-un amplu raport l-au impresionat încă o dată pe împăratul Franz Joseph¹⁹.

La 1 mai 1912, șeful Serviciului de Informații al Jandarmeriei din Bucovina a fost avansat la gradul de maior. Potrivit considerațiilor ziariștilor bucovineni, „nimic nu a scăpat atenției sale, serviciul său de informații nu a eșuat vreodată; iată de ce a fost capabil să ia cele mai corecte măsuri în toate cazurile. Cu cât mai mulți nori amenințători se adunau pe cerul politic, cu atât mai intensivă devenea activitatea lui Fischer [...]”²⁰. Într-adevăr, cu cât lumea se apropia de momentul declanșării Războiului Mondial, cu atât spiritele erau tot mai încinse, populația tot mai agitată, presa tot mai implicată în dezbaterile chestiunilor internaționale și în analiza potențialului adversar. Pe parcursul anilor 1912–1914, contraspionajul austriac, reprezentat în Bucovina de jandarmii lui Fischer, a înregistrat cu rigurozitate toate persoanele suspectate de activități de spionaj sau acte antistatale²¹.

La nivel central, direcția de contrainformații de la Viena consemnase, în anul 1912, o creștere fulgerătoare a activităților de spionaj ale Rusiei în Galiția. În mai

¹⁶ Eduard Fischer, *op. cit.*, p. 41.

¹⁷ „Generalmajor Eduard Fischer”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung – Czernowitzer Tagblatt”, 1918, 21. März, p. 2.

¹⁸ Floricel Marinescu, „Observații pe marginea unui studiu privind decorațiile României moderne”, în „Cercetări numismatice”, IX–XI, 2003–2005, p. 619.

¹⁹ „Generalmajor Eduard Fischer”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung – Czernowitzer Tagblatt”, 1918, 21. März, p. 2.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Володимир Заполовський, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини, 1914–1918* [Bucovina în ultimul război al Austro-Ungariei, 1914–1918], Чернівці, Золоті литаври, 2003, p. 183.

1913, după ce ziarul praghez de limbă germană „Bohemia” a făcut public cazul colonelului austriac Alfred Redl (șeful Statului Major al Corpului 8 de Armată), demascată drept spion rus²², Austro-Ungaria a fost cuprinsă de un val de spionită. Oamenii de rând au devenit mai suspicioși, în special față de străini, iar jandarmii au crescut vigilența și au extins activitățile legate de identificarea persoanelor potențial predispușe la implicarea în posibile acțiuni de spionaj și sabotaj împotriva Austro-Ungariei. În vara anului 1913, în rândul bucovinenilor circula zvonul potrivit căruia inclusiv actorii circuitului rus, care efectuau anual un turneu la Cernăuți în perioada hramului orașului (Sf. Petru și Pavel), vizitau capitala provinciei „pentru a afla secretele noastre”²³. Grație legăturilor sale cu diverse persoane din lumea afacerilor, Eduard Fischer a intrat în posesia informațiilor cu privire la mutarea corpurilor de armată țariste din Siberia către frontierele occidentale ale Imperiului Rus. Totuși, aceste informații veridice, nefiind confirmate de alte surse ale Ministerului de Război de la Viena, au fost ignorate de conducerea militară austriacă²⁴.

În aprilie 1914, când funcția de comandant al Jandarmeriei Ducatului Bucovinei a devenit vacantă, în acest post important a fost numit Eduard Fischer, unul dintre cei mai tineri ofițeri de Stat Major. Astfel, începutul Primului Război Mondial l-a găsit pe Fischer în fruntea Jandarmeriei Ducatului Bucovinei care, între altele, era însărcinată cu paza granițelor țării.

Proximitatea geografică față de Rusia a menținut Bucovina pe scena teatrului de operațiuni militare pe întreaga durată a Marii Conflagrații. În cei patru ani de restriște, trupele ruse au intrat de trei ori pe teritoriul provinciei, instalând propria administrație (prima ocupație rusă: 3 septembrie – 21 octombrie 1914; a doua: 27 noiembrie 1914 – 21 februarie 1915; a treia: 18 iunie 1916 – august/noiembrie²⁵ 1917) și tot de atâtea ori a revenit administrația austriacă. Evenimentele militare propriu-zise, dificultățile cu care s-a confruntat și soluțiile ingenioase pe care le-a propus sunt descrise destul de detaliat de Eduard Fischer în paginile ce urmează. Situația a fost destul de complicată, având în vedere faptul că unitățile de jandarmi din Bucovina au rămas fără suportul armatei pe durata întregii toamne a anului 1914. În pofida acestei stări de lucruri complexe, trupele de jandarmi conduse de Eduard Fischer au fost singurele unități militare din întreaga monarhie care au obținut succese pe câmpul de luptă chiar de la începutul Marii Conflagrații²⁶.

²² Cezar Narcis Pintilei, „100 de ani de la afacerea Redl”, în „Revista Intelligence”, 2013; <https://intelligence.sri.ro/100-de-ani-de-la-afacerea-redl/> (12 iunie 2020).

²³ Georg Drozdowski, *Damals in Czernowitz und rundum. Erinnerungen eines Altösterreichers*, Klagenfurt, Verlag der Kleinen Zeitung, 1984, p. 79.

²⁴ Emanuel Turczynski, „Die Bukowina“, în Isabel Röskau Rydel (Hg.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, Berlin, Siedler Verlag, 2002, p. 284.

²⁵ În august 1917, a fost eliberată de sub ocupația rusă capitala Bucovinei, în timp ce sudul provinciei (Suceava) a fost evacuat de trupele ruse abia în noiembrie 1917.

²⁶ Helmut Gebhardt, „The Gendarmerie of the Habsburg Empire during the First World War”, în Jonas Campion, Laurent López, Guillaume Payen (Eds.), *European Police Forces and Law Enforcement in the First World War*, Cham, Palgrave Macmillan, 2019, p. 160.

Cât de însemnate au fost pagubele provocate armatei țariste se poate deduce din faptul conform căruia, pentru capturarea ofițerului bucovinean, Comandamentul rus a promis o recompensă în valoare de 100 de mii de ruble (circa 15 mii de dolari americani, la cursul anului 1915), iar pentru cadavrul acestuia – 50 de mii de ruble.

În primul an de război, atât autoritățile țariste, cât și cele habsburgice au administrat Bucovina folosind cu multă lejeritate prevederile legii marțiale. Astfel, în ziua de 5 august 1914, contele Rudolf von Meran, guvernatorul Bucovinei, a făcut public anunțul cu privire la înființarea și funcționarea curților marțiale de la Cernăuți și Rădăuți²⁷. La 23 august 1914, Comandamentul militar austriac din Lemberg a cerut Guvernământului Bucovinei să informeze populația cu privire la răspunderea penală pentru spionaj, tâlhării și incendieri. În acest sens, cinci zile mai târziu, contele von Meran a trimis adrese către toate autoritățile districtuale²⁸. La 13 septembrie, după ce armata țaristă ocupase o mare parte a Bucovinei²⁹, Comandamentul Suprem al armatei austro-ungare a publicat un manifest adresat locuitorilor provinciei, în care se făcea anunțul cu privire la ordinul dat comandanților militari de a executa pe loc pe oricine este suspectat de trădare sau de implicare în orice altă acțiune antistatală³⁰.

Totuși, într-o primă fază a confruntărilor militare, în timp ce unii români și ucraineni au crezut că îndepărtarea austriecilor este definitivă, alții au văzut chiar salvarea comunității lor în Rusia ortodoxă, colaborând cu administrația militară țaristă. Din acest motiv, după retragerea trupelor țariste, o parte dintre cei care trecuseră în tabăra rușilor și nu au reușit să se refugieze, au fost urmăriți și pedepsiți³¹ de instituțiile de forță ale Austro-Ungariei. Trebuie menționat că încă din ajunul războiului, jandarmeria austriacă a arestat mai multe persoane încadrate fie în categoria rusofililor (din rândul ucrainenilor), fie în cea a naționaliștilor radicali (din rândul românilor). În timpul retragerii dezorganizate a trupelor austriece, în septembrie 1914, au avut loc numeroase atacuri violente împotriva populației locale. Țărani români au fost suspectați de fapte de trădare și împușcați fără judecată.

După revenirea, în octombrie 1914, a autorităților austriece, în Bucovina au fost arestate 250 de persoane³². Unele dintre ele au fost ținute sub arest și, după clarificarea situației (proces care putea dura câteva săptămâni sau mai multe luni), au fost eliberate, altele au fost obligate să părăsească Bucovina, fiind apoi internate

²⁷ В. М. Ботушанський, *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи* [Bucovina în anii Primului Război Mondial 1914–1918. Documente], Чернівці, Технодрук, 2014, p. 26.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

²⁹ Mizându-se pe intrarea României în război de partea Puterilor Centrale, în conformitate cu alianța convenită în anul 1883, grosul trupelor austro-ungare a fost deplasat în Galiția, lăsând practic Bucovina fără forțe militare care să o apere în fața invaziei rusești.

³⁰ В. М. Ботушанський, *op. cit.*, p. 36.

³¹ Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, p. 84.

³² Володимир Заполовський, *op. cit.*, p. 185.

în lagărul din Thalerhof (localitate aflată în apropiere de Graz, capitala Landului Steyr din Austria). Bucovinenii dovediți că s-au implicat în activități de spionaj sau trădare au fost executați fără întârziere și, de regulă, în spații publice. Pentru aplicarea sentinței, pe lângă spânzurătorile special construite, jandarmii au folosit stâlpii de telegraf, copacii sau stâlpii de iluminat. În istoriografia română și în publicistică sunt acceptate și adesea vehiculate opinii conform cărora „corpul de jandarmi al colonelului Fischer, zbirul Bucovinei, a instaurat o cumplită teroare pe teritoriul acestei provincii. Sute de români au fost arestați, aruncați în închisori, maltratați, spânzurați”³³; bucovinenii au fost „priponiți vreme de patru ani între baionetele și spânzurătorile jandarmilor generalului Eduard Fischer”³⁴. Lucrurile sunt, însă, mult diferite de cele intrate în folclorul colectiv. Unul dintre cei mai vehemenți acuzaatori ai lui Eduard Fischer, parlamentarul bucovinean Aurel Morariu, relatând cazul unui sătean arestat de jandarmi și găsit ulterior nevinovat, arăta că „e interesant să se știe că asupra celor imputate d-lui Ioan Todosan au fost ascultați nu mai puțini de 129 de martori, care toți au certificat absoluta sa nevinovăție. Vedeți cu ce fast, cu ce lux de formalități de procedură lucrau autoritățile austriece, fără să se sinchisească de enormele suferințe ale celor arestați și deținuți”³⁵. De fapt, era o recunoaștere a faptului că, inclusiv în vreme de război, autoritățile habsburgice au încercat să respecte legea, organizând anchete solide pentru a nu sancționa și condamna oameni nevinovați.

Numărul real al victimelor campaniei de pedepsire a „spionilor” este greu de stabilit. De pildă, același Aurel Morariu a reușit să identifice 21 de cazuri ale unor bucovineni executați în urma unor acuzații de spionaj și înaltă trădare³⁶, în timp ce Iorgu G. Toma, alt deputat bucovinean în Parlamentul României Întregite, menționa într-un discurs rostit în anul 1924, că, în timpul Primului Război Mondial, au fost executate 32 de persoane³⁷. Ilariy Karbulitski, scriitor și cercetător ucrainean bucovinean, a adunat date pentru 23 de cazuri de persoane executate din ordinul comandanților de jandarmi³⁸.

³³ Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România (aspecte militare)*, Suceava, Editura „Suceava”, 1997, p. 10.

³⁴ Ion Filipciuc, „Iancu Flondor, un arheu jignit”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2, 2019, p. 563.

³⁵ *Interpelarea deputatului Aurel Morariu (Partidul Democrat al Unirii, circumscripția Storojineț, județul Storojineț), prezentată în ședința A.D. din 4 februarie 1920, pe marginea despăgubirilor de război și a acțiunilor generalului Eduard Fischer*, Rodica Iațencu, Marian Olaru, „Bucovineni în Parlamentul României Mari. Adunarea Deputaților, sesiunea 1919–1920” (II), în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 1, 2013, p. 49.

³⁶ *Ibidem*, pp. 55–58.

³⁷ Iorgu Toma, *Din neajunsurile Bucovinei. Discurs parlamentar rostit la ziua de 30 octombrie 1924 în Adunarea Deputaților*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1924, p. 7.

³⁸ Ilarion Karbulitzki, *Die Henkerei in der Bukowina 1914. Schluß zur Polemik mit Oberst Seeliger aus Anlaß der von General Fischer erschienen Memoiren „Warum Tausende sterben mußten”*, Cernăuți, Tipografia universitară, 1929, p. 21.

În cadrul anchetei desfășurate cu privire la incidentele înregistrate între anii 1914 și 1916, colonelul (din 18 august 1914, locotenent-colonel, iar din 23 octombrie 1914, colonel) Eduard Fischer, comandantul Jandarmeriei, a comunicat că, în anii războiului, au fost înregistrate 18 execuții, în timp ce contele Rudolf von Meran, guvernatorul Bucovinei, ridica la 42 numărul acestora³⁹. Și administrația militară rusă a operat arestări în Bucovina, doar în perioada 27 septembrie – 10 octombrie 1914 fiind reținute 43 de persoane suspectate de spionaj, urmând a fi deportate „în guberniile interioare ale Imperiului Rus”⁴⁰.

Eduard Fischer a reușit să recruteze informatori din rândul bucovinenilor implicați în activități politice. De pildă, socialistul-revoluționar Mykola Zalizniak, devenit ulterior membru al Uniunii de Eliberare a Ucrainei, rămas sub ocupația rusă, a executat misiuni încredințate de șeful jandarmilor, participând la acțiuni de sabotaj (aruncarea în aer a unor poduri, difuzarea unor manifeste împotriva Rusiei etc.) și de propagandă proaustriacă. El a înființat un detașament de voluntari ucraineni, conduși de prietenul său Bogun, pe care i-a transferat apoi sub conducerea lui Fischer⁴¹.

Pe parcursul celei de-a doua ocupații rusești (27 noiembrie 1914 – 21 februarie 1915), autoritățile țariste au fost extrem de atente cu românii bucovineni, guvernul rus căutând soluții diplomatice pentru a convinge România să intre în război de partea Antantei. După reinstalarea administrației habsburgice, colonelul Fischer a fost nevoit să constate creșterea „agitației panromânești” în rândul profesorilor și preoților care avuseseră contacte cu Liga Națională din București în timpul ocupației țariste. Șeful Jandarmeriei a cerut luarea unor măsuri drastice împotriva rusofililor, plângându-se, totodată, de obstrucția din partea procurorului general din Lemberg, care era român⁴².

În timp ce marea masă a populației provinciei aștepta cu nerăbdare să se încheie războiul și nu își manifesta, în vreun fel, atitudinea față de schimbarea administrațiilor, reprezentanții Bucovinei în Parlamentul de la Viena, precum și bucovinenii refugiați în interiorul imperiului dualist sau în statele aliate⁴³ au dezvoltat o amplă campanie de susținere a politicii Casei de Habsburg și de blamare a Imperiului Rus ori a Franței, acuzate că urmăresc disoluția Austro-Ungariei.

Refugiații bucovineni care s-au stabilit la București și în alte orașe ale României au inițiat o amplă campanie antiaustriacă atât în mass-media, cât și prin diverse demersuri pe lângă factorii decizionali din capitala țării. Alături de ardelenii care și-au găsit protecție în Regat, intelectualii români din Bucovina pledau pentru intrarea României în război în vederea desprinderii teritoriilor locuite de români din cadrul imperiului dualist. Pentru a convinge marea masă

³⁹ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 84.

⁴⁰ В. М. Ботушанський, *op. cit.*, p. 44.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 311–312.

⁴² Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.

⁴³ Subiectul loialităților în vreme de război este încă extrem de slab analizat de către istoricii Bucovinei.

a populației, dar și pe guvernanți, în primăvara anului 1915, în capitala României a fost organizat Congresul românilor bucovineni și transilvăneni, în cadrul căruia vorbitorii au încercat să descrie, în culori cât mai sumbre, situația românilor aflați sub stăpânirea Casei de Habsburg. Astfel, într-un discurs rostit de la tribuna congresului, în ziua de 15 martie 1915, Emilian Slușanschi declara că „stăpânirea austriacă se pare că a înțeles că-i va scăpa Bucovina”, atribuind „famosului Fischer” următoarele cuvinte: „Deșartă am luat Bucovina, deșartă o vom da”⁴⁴. Ion Grămadă, un bucovinean refugiat în Regatul României, a susținut că „în incinta tribunalului din Cernăuți s-au ridicat două spânzurători, cari aveau de lucru zi și noapte, plătindu-se călăilor câte 5 coroane de muncă. Aici s-a pornit prigoana împotriva intelectualilor, mai ales împotriva popilor, și aceasta mai ales după retragerea rușilor”⁴⁵.

În timp ce la București, în încercarea de a explica de ce guvernul român trebuia să declare război Austro-Ungariei, refugiații bucovineni recurgeau la exagerări și denaturări, situația de la fața locului a fost investigată de reprezentanții României. Astfel, în zilele de 12–16 martie 1915, o delegație compusă din cinci primari ai unor comune din România a vizitat Bucovina. Colonelul Eduard Fischer i-a însoțit și le-a arătat distrugerile produse de armata țaristă în Cernăuți și în alte localități. Delegația română a avut posibilitatea să constate atât pagubele materiale imense rezultate în urma ocupației ruse, cât și să discute cu localnicii care au relatat despre tâlhăriile, incendierile unor imobile, violurile comise de militarii ruși⁴⁶.

Nu este exclus ca multe dintre acuzațiile lansate la adresa jandarmilor și a șefului lor să privească represaliile organizate de militarii imperiali, în special de cei din Armata a 7-a austro-ungară care opera în Galiția și Bucovina. De pildă, la 3 iunie 1915, comandamentul acesteia justifica luarea ostaticilor din rândul locuitorilor Bucovinei prin următoarele motive: „1) Distrugerea foarte deasă a liniilor telefonice, în special în momentul critic, care încetează imediat după ce au fost luate ostatic diverse persoane; 2) Cu scopul de a îngreuna spionajul rusesc”⁴⁷. La mijlocul lunii august 1915, Constantin Tarangul, directorul Poliției Cernăuți, anunța populația că Armata a 7-a va lua ostatici pentru a preveni crimele împotriva forțelor armate imperiale. În cazul în care în localitatea din care au fost luați ostatici avea loc vreo acțiune ostilă, persoanele reținute erau deferite Curții marțiale și, dacă era cazul, li se aplicau normele stării de război⁴⁸. La 11 mai 1916, Comandamentul Armatei a 7-a austro-ungară făcea public un anunț conform căruia orice persoană care distrugea liniile telefonice urma a fi executată pe loc. În cazul

⁴⁴ „Congresul românilor de peste hotare. La Ateneu. Chestiunea românilor din Bucovina. Expunerea d-lui dr. Emilian Slușanschi”, în „Universul”, anul XXXIII, nr. 75, 17 martie 1915, p. 1.

⁴⁵ „Marea întrunire din sala Dacia. Cuvântarea d-lui Ion Grămadă”, în „Universul”, anul XXXIII, nr. 75, 17 martie 1915, p. 1.

⁴⁶ В. М. Ботушанський, *op. cit.*, pp. 104–105.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 173.

în care sistemul de comunicații din interiorul localității avea de suferit, răspunderea cădea pe umerii comunei respective⁴⁹.

În perioada de neutralitate a României (până în vara anului 1916), autoritățile habsburgice nu au adoptat o poziție tranșantă față de refugiații bucovineni. Au fost luate măsuri drastice doar împotriva persoanelor care s-au pronunțat în favoarea Rusiei, acestea fiind acuzate de dezertare și/sau de „înaltă trădare”⁵⁰. În zilele de 12–15 iunie 1915, Eduard Fischer a inspectat 11 localități de pe malul stâng al râului Prut, cu scopul estimării pagubelor provocate de ocupația rusă și de operațiunile militare. Raportând situația distrugerilor, evidențiind pagubele cele mai grave, Fischer consemna că, în general, populația avea un comportament satisfăcător și păstrează loialitatea față de împărat. Devastările produse de ruși au demontat ultimele simpatii de care se mai bucurau aceștia în rândul bucovinenilor⁵¹. La 23 iunie 1915, Fischer raporta Ministerului de Interne că în rândul acestora nu s-a manifestat fenomenul dezertărilor, cu excepția unor cazuri izolate⁵².

În semn de apreciere a meritelor colonelului Fischer în eliberarea Bucovinei de sub ocupația țaristă, pe parcursul anilor 1915–1916 conducerea mai multor comune a decis să-i acorde titlul de „cetățean de onoare”, iar Consiliul municipal Cernăuți, la 20 octombrie 1915, i-a dăruit o sabie confecționată într-un renumit atelier vienez, având gravată inscripția „În semn de recunoștință pentru apărarea Bucovinei și a Cernăuțiului”. De asemenea, Facultatea de Filosofie a Universității din Cernăuți i-a conferit, în cadrul ședinței din 18 iunie 1916, titlul de *Doctor honoris causa*⁵³.

După îndepărtarea trupelor ruse, din septembrie 1917 jandarmeria austriacă a reușit să impună, din nou, controlul practic asupra Bucovinei (mai puțin asupra părții sale sudice). Chiar dacă au fost luate măsuri dure la adresa colaboraționiștilor, nu au fost operate execuții. Legislația a devenit mai clară și mai corectă, stipulând reguli circumscrise unui cadru juridic constituțional în ceea ce privește acțiunile declanșate contra persoanelor suspecte de spionaj sau sabotaj. Astfel, potrivit lui Teodor Bălan, au fost intentate procese sau deschise anchete pe numele lui Dimitrie Bucevschi, proprietarul unei tipografii din Cernăuți în care autoritățile ruse au tipărit manifeste⁵⁴, ale studenților Aurel și Traian Tomoioagă (din Suceava), profesorilor Eusebie Cosmiuc, Simion Ivanovici, Severin Procopovici, George Palamarescu (Suceava), țăranului Mihai Frâncu (Pojorâta), împotriva lui Apolo Patraș, Eugen, Arcadie și Olimpia Colomițchi, Victoria și Olga Nastasi,

⁴⁹ *Ibidem*, p. 195.

⁵⁰ Ligia-Maria Fodor, „Români bucovineni refugiați în România în timpul Primului Război Mondial în documente austriece”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2, 2019, pp. 460–462.

⁵¹ В. М. Ботушанський, *op. cit.*, pp. 151–152.

⁵² *Ibidem*, p. 154.

⁵³ „Generalmajor Eduard Fischer”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung – Czernowitzer Tagblatt”, 1918, 21. März, p. 2.

⁵⁴ Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul Războiului Mondial. 1914–1918*, Cernăuți, 1923, pp. 203–204.

Simion Silion (toți din Siret), avocatului Victor Iliuț și funcționarului Titus Gribovski (Rădăuți). Cu toții erau acuzați de lipsă de loialitate față de Casa de Habsburg și de legături cu România⁵⁵. Totuși, niciunul dintre aceste procese nu a fost încheiat cu pronunțarea sentinței, acuzații fiind eliberați pe parcursul anului 1918, încă înainte de căderea imperiului dualist. De asemenea, Curtea Marțială de la Lemberg a deschis, în anul 1917, un dosar împotriva lui Iancu Flondor, pe motivul înaltei trădări. Cum acel dosar nu a ajuns încă în mâinile cercetătorilor, este greu să ne pronunțăm asupra esenței acuzațiilor aduse liderului românilor bucovineni. Astfel, în opinia unor istorici, el a fost anchetat din cauza memoriului întocmit în februarie 1915 privitor la hotarele postbelice ale Bucovinei ce trebuiau negociate cu guvernul Rusiei țariste⁵⁶, document trimis în secret lui Ion I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri al României, și care fie a fost interceptat de poliția secretă austriacă, fie a ajuns în anul 1916 la Otokar Czernin, ambasadorul Austro-Ungariei la București (octombrie 1913 – august 1916). Cu toate acestea, felul în care guvernul României a început să abordeze, din primăvara anului 1915, problema Bucovinei în cadrul negocierilor cu guvernul Imperiului Rus⁵⁷ se înscrie perfect în logica argumentării expuse de liderul românilor bucovineni, fapt care ne face să presupunem că demersul său și-a atins scopul, memoriul ajungând la destinație. Această ipoteză devine certitudine în situația în care aducem în discuție rapoartele contraspionajului imperial. Astfel, la 3 aprilie 1915, colonelul Eduard Fischer raporta că propaganda antiaustriacă din România era inspirată de Iancu Flondor și Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzachi. Potrivit informațiilor de care Fischer dispunea, în timpul unei vizite făcute recent la București, Iancu Flondor ar fi fost primit în audiență de „unul din miniștrii României”, ulterior întâlnindu-se și cu Regele Ferdinand⁵⁸. În ceea ce privește piesa principală a acuzării în cadrul dosarului intentat de autoritățile militare habsburgice, după părerea altor cercetători, aceasta consta în faptul că, în timpul celei de-a treia ocupații ruse a provinciei (18 iunie 1916 – august 1917), Iancu Flondor a acceptat să îndeplinească funcția de primar al orașului Storojineț⁵⁹. Pentru a explica gestul lui Flondor, trebuie să amintim că, în acea perioadă, Rusia era aliata României, ambele state luptând împreună împotriva Austro-Ungariei.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 204–210.

⁵⁶ Constantin Ungureanu, „Memoriul lui Iancu Flondor, din anul 1915, despre hotarele Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul X, nr. 2, 2003, pp. 493–508; Vlad Gafița, *Iancu Flondor (1865–1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Iași, Editura Junimea, 2008, pp. 249–250, 262.

⁵⁷ Mihail Dobre, „Aspecte diplomatice ale relațiilor româno-ruse în perioada neutralității. 1914–1916”, în Constantin Hlihor, Grigory Davidovich Shkundin, Vasile Soare, Alexander Sergeevich Stikalin (eds.), *Rusia și România în timpul Primului Război Mondial*, București, Editura Top Form, 2018, p. 73.

⁵⁸ В. М. Ботушанський, *op. cit.*, p. 112.

⁵⁹ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 87; Dumitru Covalciuc, *Membrii Consiliului Național Român din Bucovina ales la Adunarea Constituantă din 27 octombrie 1918*, Cernăuți, Editura Druk Art, 2017, p. 55.

La 1 februarie 1918 (cu încadrare din 17 martie 1918), Eduard Fischer a fost avansat la gradul de general-maior⁶⁰, iar la 20 martie 1918, prin decret imperial, a primit funcția de comandant al Jandarmeriei pentru Galiția și Bucovina⁶¹, organism proaspăt creat. În lunile martie – noiembrie 1918, așa cum descrie chiar autorul memoriilor, el a contribuit și la aprovizionarea cu alimente a Vienei, a cărei populației suferea de foame.

Începând cu 20 mai 1918, odată cu abrogarea stării de război în Bucovina⁶², populația a început să sperie în revenirea la normalitate. Dincolo însă de condițiile vitrege ale perioadei, pe teritoriul provinciei nu au fost semnalate activități ostile ale agenților străini, ci numai două cazuri de distribuire a unor foi volante: în primul dintre ele, mesajul era îndreptat împotriva primarului Vienei și a ministrului responsabil cu aprovizionarea cu alimente; în cel de-al doilea, apelul redactat în limbile română și germană chema populația să abandoneze lupta și să saboteze, pe toate căile, producția de armament⁶³. De asemenea, jandarmeria nu a avut de combătut dezertările, fiindcă acestea erau un fenomen despre care, menționa Eduard Fischer la 21 octombrie 1918, în Bucovina „practic nu s-a auzit” până în toamna anului respectiv⁶⁴.

Odată cu trecerea timpului și creșterea presiunii Puterilor Aliate asupra Austro-Ungariei, posibilitatea imploziei imperiului dualist începea să devină o idee ce tulbura opinia publică. În toamna anului 1918, vocile „popoarelor credincioase” aclamau tot mai puțin Casa de Habsburg și deveneau tot mai puternice în planul revendicărilor naționale. În Bucovina, grupurile etnice cele mai importante care nu excludeau alternativa separării de Austria au fost românii și ucrainenii. Cele două comunități au lansat proiecte politice divergente privind viitorul post-habsburgic al Bucovinei⁶⁵, fapt ce a profilat o tensiune puternică între liderii etniilor respective. La 4 noiembrie 1918, contele Josef von Ezdorf, guvernatorul Bucovinei, raporta Ministerului de Interne că, potrivit afirmațiilor lui Eduard Fischer, situația creată în raporturile dintre ucrainenii și românii era critică⁶⁶. În opinia lui Erich Prokopowitsch, în timpul perioadei extrem de tulburi de la începutul lunii noiembrie, marcată de haos general, contele Ezdorf a fost singura persoană din Cernăuți „care a devenit pentru populație garant al prevenirii energice a pericolului războiului civil”⁶⁷. După cum

⁶⁰ Antonio Schmidt-Brentano, *Die k.k. bzw. k.u.k. Generalität 1816–1918*, Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 2007, p. 46.

⁶¹ „Generalmajor Eduard Fischer”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung – Czernowitzer Tagblatt”, 1918, 21. März, p. 1.

⁶² В. М. Ботушанський, *op. cit.*, p. 299.

⁶³ Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1959, p. 19.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Ștefan Purici, *Unirea Bucovinei și grupurile etnice*, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2, 2019, pp. 381–386.

⁶⁶ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 35.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 38.

însuși Ezdorf avea să mărturisească, în acele zile primise mai multe „informări fatale” de la șeful Jandarmeriei referitoare la starea de lucruri din Bucovina, pentru care acesta din urmă nu-și mai putea asuma responsabilitatea⁶⁸. Ulterior, guvernatorul a constatat că rapoartele generalului Fischer au fost întocmite pe baza unor informații neverificate, cel puțin în ceea ce privește situația din Cernăuți⁶⁹.

În ziua de 10 noiembrie 1918, general-maiorul Eduard Fischer a predat comanda Jandarmeriei Bucovinei în mâinile Consiliului Național Român⁷⁰, condus de Iancu Flondor. În aceeași zi, generalul austriac a trimis o delegație în întâmpinarea trupelor române care avansau spre Cernăuți. Membrii delegației – jandarmi români și germani – s-au întâlnit în apropierea localității Ceahor cu colonelul Dumitru Gheorghiu, comandantul Detașamentului „Dragoș”, înmânându-i un mesaj scris din partea lui Fischer, prin care acesta anunța trecerea Jandarmeriei (cu oameni și materiale) sub controlul autorităților române din Cernăuți⁷¹.

Din raportul contelui Ezdorf rezultă că, la câteva zile după intrarea armatei române în Cernăuți, Eduard Fischer a fost dus la Iași, sub acuzația că, în anul 1914, ar fi ordonat executarea prin spânzurare a unor români bucovineni nevinovați și că, în general, i-ar fi persecutat pe români⁷². Aceste acuzații, venite din partea unor persoane care aveau toate motivele să-l urască pe Fischer pentru faptul că, în condiții de pace și de război, el a aplicat legile și nu a tolerat activitățile de sabotaj și spionaj, aveau un suport juridic fragil. Merită să invocăm concluziile cuprinse în paginile unui volum colectiv întocmit de profesioniștii acestui domeniu – jandarmi din Suceava –, sub coordonarea generalului de brigadă Eugen Șalar: „Jandarmeria imperială austriacă a asigurat liniștea și ordinea în interiorul granițelor sale în condiții bune pe timpul Primului Război Mondial. Meritul de a fi creat cadrul propice al conviețuirii tuturor naționalităților în ducat este datorat Jandarmeriei austriece în general și celei din Bucovina în particular”⁷³. Nu întâmplător, la 16 noiembrie 1918, Iancu Flondor adresa o „rugămintă insistentă” lui Vasile Bodnărescu, trimisul Consiliului Național Român din Bucovina (CNR) pe lângă guvernul României de la Iași, să identifice pentru familia Fischer cele mai bune condiții posibile pentru acele vremuri. Liderul românilor bucovineni îi solicita trimisului CNR să prevină orice act de răzbunare, iar în cazul în care autoritatea lui Bodnărescu nu ar fi fost suficientă, îi recomanda să intervină direct pe lângă generalul Constantin Coandă, președintele Consiliului de Miniștri al României⁷⁴. Eduard Fischer a fost pensionat începând cu data de 1 ianuarie 1919⁷⁵.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Mihai-Aurelian Căruntu, *Unirea Bucovinei cu România (1918). Aspecte geopolitice și militare*, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 332.

⁷¹ Ioan Cocuz, *op. cit.*, p. 55.

⁷² Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 47.

⁷³ Eugen Șalar (ed.), *Jandarmeria în Bucovina, 1850–2010*, Suceava, Editura Lidana, 2010, p. 130.

⁷⁴ Ion Filipciuc, „Gen. Iacob Zadik și trei întâmplări de poveste”, în „Bucovina literară”, Suceava, anul XXIX, nr. 11–12, 2018, p. 49.

Timp de doi ani, generalului Eduard Fischer și soției sale, Josephina, li s-a impus să locuiască în Hotelul „Continental” din Iași, în așteptarea participării la procesul penal. Abia în toamna anului 1920, în urma demersurilor unor oameni politici din Austria, dar și a misiunii diplomatice elvețiene pe lângă Regele Ferdinand I și primul-ministru al României, generalul Alexandru Averescu, el a fost eliberat din arest, ajungând la Viena în ziua de 28 noiembrie. Grav bolnavă, Josephina Fischer a decedat la scurtă vreme de la revenirea acasă. Stresul și traumele războiului și-au spus cuvântul și în ceea ce privește sănătatea generalului. În a doua jumătate a lunii februarie 1924, acesta a suferit un accident vascular cerebral, soldat cu paralizia parțială a piciorului și mâinii drepte.

La peste un deceniu de la momentul în care împăratul i-a promis lui Eduard Fischer că îi va recunoaște meritele în apărarea Bucovinei, acordându-i cea mai înaltă distincție a imperiului (Ordinul Militar „Maria-Theresia”), la 25 octombrie 1927 generalul a primit decorația, devenind astfel singurul reprezentant al Jandarmeriei austriece vrednic de o asemenea onoare. La 21 iunie 1935, general-maiorul Eduard Fischer a trecut la cele veșnice, autoritățile Republicii Austria organizând funeralii de stat pentru „apărătorul Bucovinei”.

Publicații

Eduard Fischer, Ladislaus Zurkowski, Georg von Catargi (Hrsg.), *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50 Jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seine Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres Allgnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. u. k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie Commandos Nr. 13 Czernowitz*, Czernowitz: H. Pardini, 1899, 344 S.

Cornel Kozak, Eduard Fischer (Hrsg.), *Heimatkunde der Bukowina zum Gebrauche für Schulen und zum Selbstunterricht. Mit 10 Illustration und 3 Landkarten*, Czernowitz, K.K. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, 1900, 119 S.

Fischer Eduard, „Ein Beitrag zur Münzkunde des Fürstentums Moldau”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, IX, 1901, S. 8–50. Sonderdruck: Czernowitz, Verlag Pardini, 1901.

Fischer Eduard, *Kozmin. Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497 (Mit einer Kartenskizze)*, Czernowitz, 1903, 37 S. (extras din „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, X, 1902, S. 37–71).

Fischer Eduard, *Bătălia din Codrii Cosminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele Ioan Albert în anul 1497 cu schițe de plan*, traducere de căpitanul I. Strișca, București, 1904.

Fischer Eduard, „Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephans des Großen. Eine militärisch-historische Skizze”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, XIII–XIV, 1905–1906, S. 29–44. Sonderdruck: Czernowitz, Verlag Pardini, 1906.

Fischer Eduard, „Warum Tausende sterben müssten”, în „Wiener Sonn- und Montags-Zeitung”, nr. 15, 10. April 1928, S. 9.

Fischer Eduard, *Krieg ohne Heer. Meine Verteidigung der Bukowina gegen die Russen*, Wien, Verlag Schubert & Lenobel, 1935, 214 S.

Fischer Eduard, „Mein achtzehnjähriger Artilleriekommandant”, în „Neues Wiener Journal”, 11.9.1938, S. 12.

⁷⁵ Antonio Schmidt-Brentano, *Die k.k. bzw. k.u.k. Generalität 1816–1918*, Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 2007, p. 46.

Hărți

Fischer Eduard, *Handkarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Hartă de buzunar a Ducatului Bucovinei], Czernowitz, Verlag Pardini, 1896; ediția a doua, 1899 (publicată și în limbile română și ucraineană).

Fischer Eduard, *Schulwandkarte des Herzogtums Bukowina (1 : 150 000)* [Hartă școlară de perete a Ducatului Bucovinei], Czernowitz, Verlag Pardini, 1898.

Fischer Eduard, *Übersichts- und Verkehrskarte des Herzogtums Bukowina (1:150 000)* [Harta generală și a căilor de comunicații a Ducatului Bucovinei], Czernowitz, Verlag Pardini, 1898.

Fischer Eduard, *Lage und Grenzen des Herzogtums Bukowina (1 : 200 000)* [Locația și granițele Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50 Jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seine Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres Allnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie Commandos Nr. 13 Czernowitz*, Czernowitz: H. Pardini, 1899).

Fischer Eduard, *Hydrographisches Tableau des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Tabloul hidrografic al Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Die Erzlagerstätten der südlichen Bukowina (1 : 150 000)* [Depozitele de minereu din sudul Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Geologische Übersichtskarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Harta geologică generală a Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Orographische Übersichtskarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Harta orografică generală a Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Höhenschichtenkarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Harta altitudinilor Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Tektonische Karte der Bukowiner Karpaten (1 mm² = 5 km²)* [Harta tectonică a Carpaților bucovineni], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Bevölkerungsdichtigkeit des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Densitatea populației Ducatului Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Waldkarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Harta pădurilor din Ducatul Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Tierverbreitung des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Răspândirea animalelor în Ducatul Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Historische Karte der Bukowina (1:600 000)* [Harta istorică a Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Florenkarte des Herzogtums Bukowina (1 : 600 000)* [Harta florei din Ducatul Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Volksbewegung und sanitäre Verhältnisse im Herzogtum Bukowina (1 : 600 000)* [Mișcarea populației și condițiile sanitare în Ducatul Bucovinei], Sonderdruck, Leipzig, Verlag Brockhaus, 1899 (extras din *Die Bukowina...*, 1899).

Fischer Eduard, *Verkehrskarte der Bukowina (1:600 000)* [Harta căilor de comunicații a Ducatului Bucovinei], Czernowitz, Verlag Schally, 1907

ASPECTE DIN VIAȚA ȘCOLARĂ A BUCOVINEI (II)

NICODIM IȚCUȘ

Aspects from the School Life in Bukovina (II)

(Abstract)*

The text below presents a short history of primary education in Bukovina and capitalizes on the historical data gathered by Nicodim Ițcuș regarding the establishment of primary schools in this province. At the same time the author presents some relevant data regarding the schooling of pupils in normal schools in Bukovina in 1913/1914 and 1927/1928.

Keywords: Bukovina, primary education, trivial schools, upper secondary schools, school board, school inspectors.

În Fondul personal „Profesor Nicodim Ițcuș”, de la Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale, se află un număr important de scrieri despre istoria și cultura Bucovinei. Am ales dintre acestea dosarul nr. 103, intitulat „Aspecte din viața școlară a Bucovinei și a regiunii Suceava”, din dorința de a oferi cititorului informații istorice mai puțin cunoscute despre evoluția învățământului din Bucovina. Prima parte a acestui documentar, însoțită de câteva informații istorice privitoare la evoluția învățământului și rețeaua școlară din provincie, a fost publicată în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 2 (55), 2020, p. 613–622. Aici au fost prezentate următoarele documente: *Tabel de școli primare înființate în Bucovina între 1775–1860* (localitatea și anul înființării), *Numărul școlilor, cu posturile ce au funcționat pe lângă fiecare școală în 1927/28*, *Tablou statistic pe anul școlar 1913/14 și 1927/28* (numărul elevilor și al profesorilor, români și minoritari, de la școlile normale de băieți și de fete de la Cernăuți și Vășcăuți și valoarea burselor acordate). În partea a doua a acestui documentar prezentăm situația statistică a școlilor din județul Suceava, care cuprinde și un număr însemnat de școli aflate în localități care nu au făcut parte din Bucovina¹.

Marian Olaru

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Partea întâi a acestui documentar a fost publicată în „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul XXVII, nr. 2 (55), 2020, pp. 613–622.

Școlile din jud[eu]l Suceava

Nr. crt.	Școala/Localitatea	Data înființării	De când funcționează
1.	Șc. el. Arbore – centru	–	1819
2.	Șc. el. Arbore – Bodnăreni	1905	1903, VIII, 30
3.	Șc. el. Arbore – Cotul de Jos	1901	1901, III, 5
4.	Șc. el. Arbore – Clit	1901	1901, III, 5
5.	Băișești, com. Cornu Luncii	1883	1883, IX, 1
6.	Berchișești	1897	1894, IX, 26
7.	Botușana	1883	1882
8.	Brăiești, com. Cornu Luncii	1900	1901, VIII, 19
9.	Drăgoești	1870	1871, VII, 1
10.	Drăgoiești Fora	1906	1904, oct. 6
11.	Clit	1885	1887, sept. 1
12.	Șc. el. b. germ. Gura Humorului	1812	1812
13.	Șc. el. f. germ. Gura Humorului	1885	1886, iun. 1
14.	Șc. el. rom. Gura Humorului	1905	1905, dec. 11
15.	Șc. el. germ. Ilișești	1874	1874, sept. 1
16.	Șc. el. rom. Ilișești	1872	1859
17.	Șc. el. Iaslovăț	1883	1883, sept. 1
18.	Șc. el. Vorniceni, com. Moara	1903	1903, nov. 20
19.	Șc. el. germ. rut. pol. Cacica	1816	1812
20.	Șc. el. rom. Cacica	1906	1907, nov. 7
21.	Șc. el. [?]	1892	1892
22.	Șc. el. Capu Codrului	1890	1890, oct. 6
23.	Șc. el. Cajvana	1899	1899, nov. 1
24.	Șc. el. Măn[ăstirea] Humorului	1892	1893, apr. 5
25.	Șc. el. Corlata	1890	1891, ian. 15
26.	Șc. el. Lucăcești	1874	1895, nov. 1
27.	Șc. el. Măzănăești	1884	1888, sept. 1
28.	Șc. el. pol. rut. Solonețul Nou	1870	1890, oct. 1
29.	Șc. el. Păltinoasa	1890	1890, oct. 1
30.	Șc. el. Pârteștii de Sus	1888	1888, oct. 23
31.	Șc. el. Pârteștii de Jos	1875	1871, oct. 1
32.	Șc. el. Pârteștii de Jos, Varvata	1907	1907, oct. 1
33.	Șc. el. pol. Pleșa	1901	1906, oct. 30
34.	Șc. el. germ. Poiana Micului	1873	1875, nov. 17
35.	Șc. el. Poieni-Solca	1885	1886, sept. 1
36.	Șc. el. Solca	1883	1874, ian. 1
37.	Șc. el. Stupca	1864	1865, sept. 1
38.	Șc. el. Valea Seacă	1883	1886, sept. 1
39.	Șc. el. Voroneț	1890	1892, sept. 1
40.	Șc. el. ruteană Argel	1891	1899, sept. 26
41.	Șc. el. ruteană Benia	1903	1906, dec. 7
42.	Șc. el. Botuș – Iacobeni	1900	1903, aug. 7
43.	Șc. el. rut. Breaza-centru	1873	1871
44.	Șc. el. rut. Părău	1908	1907, ian. 23
45.	Șc. el. Bucșoaia	1816	1816

(continuare)

46.	Șc. el. Ciocănești	1873	1873, iunie 20
47.	Șc. el. rut. Ciumârna	1901	1900, sept. 18
48.	Șc. el. Deia	1899	1899, oct. 2
49.	Șc. el. Floreni – Dorna Candreni	1890	1890, oct. 20
50.	Șc. el. Argeștru – Vatra Dornei	1895	1889, nov. 26
51.	Șc. el. Dorna Candreni	1862	1862, oct. 10
52.	Șc. el. Dorna Rusca – Dorna Arini	1885	–
53.	Șc. el. Șarul Dornei	1885	–
54.	Șc. el. b. Vatra Dornei	1845	–
55.	Șc. el. f. Vatra Dornei	1845	–
56.	Șc. el. Doroteia [?]	1884	1887, dec. 3
57.	Șc. el. rut. [?]	1871	1872, aug. 15
58.	Șc. el. Frumosu	1873	1874, mai 15
59.	Șc. el. Fundu Moldovei	1861	1862, oct. 13
60.	Șc. el. Coșna – Dorna Candreni	1906	1909, febr. 18
61.	Șc. el. germ. Iacobeni	1813	1813
62.	Șc. el. rom. Iacobeni	1873	1870, nov. 1
63.	Șc. el. Câmpulung – Capu Satului	1891	1883, oct. 22
64.	Șc. el. b. Câmpulung	1785	1785, nov. 2
65.	Șc. el. f. Câmpulung	1875	1875, mai 7
66.	Șc. el. germ. Cârlibaba	1874	1874, nov. 1
67.	Șc. el. rom. rut. Cârlibaba	1907	1907, oct. 1
68.	Șc. el. Negruleasa	1887	1887, dec. 13
69.	Șc. el. Ostra	1886	1892, oct. 20
70.	Șc. el. rom. Pojorâta	1866	1866, mai 29
71.	Șc. el. germ. Pojorâta	1874	1817, aug. 18
72.	Șc. el. Poiana Stampei	1873	1874, ian. 1
73.	Șc. el. Poiana Negri	1884	1884, mart. 7
74.	Șc. el. Puciosul – Iacobeni	1899	1899, oct. 1
75.	Șc. el. germ. rut. Moldovița	1873	1872, mai 21
76.	Șc. el. rut. Valea Boului – Paltin	1872	1872, sept. 9
77.	Șc. el. Fundul Sadovei	1894	1894, mai 23
78.	Șc. el. Gura Sadovei	1873	1865, ian. 21
79.	Șc. el. germ. Vadu Negrișei	1871	1871, dec. 22
80.	Șc. el. Slătioara – Stulpicani	1891	1894, sept. 8
81.	Șc. el. Stulpicani	1879	1879, dec. 6
82.	Șc. el. Valea Putnei	1873	1871, mai 1
83.	Șc. el. Vama	1860	1860, sept. 1
84.	Șc. el. Vama – [?]	1870	1870, sept. 12
85.	Șc. el. Vatra Moldoviței	1858	1860, sept. 1
86.	Șc. el. mg. Măneuți	1875	1875, aug. 25
87.	Șc. el. germ. Bădeuți	1821	1821
88.	Șc. el. rom. Bădeuți	1876	1876, oct. 31
89.	Șc. el. Bilca I	1860	1860, oct. 1
90.	Șc. el. Bilca II	1894	1890, sept. 1
91.	Șc. el. Bilca III	1924	–
92.	Șc. el. Burla	1898	1899, febr. 27

(continuare)

93.	Șc. el. germ. Falcău	1902	1904, oct. 10
94.	Șc. el. Frătăuții Vechi	1860	1858, sept. 1
95.	Șc. el. Frătăuții Noi	1861	1861, mart. 25
96.	Șc. el. Vuliva – Frătăuții Noi	1907	1908, sept. 14
97.	Șc. el. germ. Voievodeasa	1894	1813
98.	Șc. el. Gălănești	1882	1882, oct. 9
99.	Șc. el. Horodnic de Sus – est	1860	1858, nov. 1
100.	Șc. el. Horodnic de Sus – vest	1901	1902, oct. 5
101.	Șc. el. Horodnic de Jos	1857	1857, mart. 23
102.	Șc. el. germ. Gura Putnei	1820	–
103.	Șc. el. Costișa	1878	1878, nov. 1
104.	Șc. el. Marginea	1871	1857, apr. 1
105.	Șc. el. Milișăuții de Sus	1860	1860, dec. 13
106.	Șc. el. Putna	1857	1858, sept. 1
107.	Șc. el. b. Rădăuți, str. bis.	1833	1797
108.	Șc. el. f. Rădăuți	1872	1873, mart. 19
109.	Șc. el. Rădăuți, str. Frătăuți	1896	1896, sept. 1
110.	Șc. el. Sadău – Brodina	1902	1902, sept. 1
111.	Șc. el. germ. Satu Mare	1874	1838
112.	Șc. el. rom. Satu Mare	1857	1857, apr. 2
113.	Șc. el. Straja	1860	1860, aug. 20
114.	Șc. el. Sucevița	1894	1895, sept. 1
115.	Șc. el. Vicovu de Sus – centru	1874	1852, sept.
116.	Șc. el. Vicovu de Sus – Laura	1890	1890, dec. 1
117.	Șc. el. Vicovu de Sus – est	1908	1908, dec. 14
118.	Șc. el. Vicovu de Jos	1873	1852, sept.
119.	Șc. el. Vicovu de Jos – Remezău	1901	1901, nov. 1
120.	Șc. el. Voitinel	1860	1860, oct. 1
121.	Șc. el. Volovăț	1860	1860, nov. 4
122.	Șc. el. Bainen	1882	1882, oct. 27
123.	Șc. el. rut. Bălcăuți	1882	1882, oct. 27
124.	Șc. el. Grănicești	1873	1891, sept. 26
125.	Șc. el. mg. Dornești	1873	1873, nov. 20
126.	Șc. el. mg. Țibeni	1821	–
127.	Șc. el. Calafindești	1883	1884
128.	Șc. el. rut. Negostina	1883	1884, sept. 1
129.	Șc. el. Mănăstioara	1872	1874, ian. 1
130.	Șc. el. rut. Rogojești	1880	1880, sept. 1
131.	Șc. el. rut. Șerbăuți	1882	1883, oct. 11
132.	Șc. el. b. Siret	1775	–
133.	Șc. el. rut. Sinăuți	1883	1883, oct. 11
134.	Șc. el. rut. Vășcăuți	1901	1903, sept. 1
135.	Șc. el. Bălăceana	1884	1884, nov. 8
136.	Șc. el. b. Bosanci	1859	1859, iunie 1
137.	Șc. el. f. Bosanci	1903	1908, sept. 1
138.	Șc. el. Bunești	1902	1907, sept. 1
139.	Șc. el. Chilișeni	1884	1887, sept. 1

(continuare)

140.	Șc. el. Gura Solcii – Grănicești	1907	1908, sept. 1
141.	Șc. el. rut. Dărmănești	1858	1858, sept. 1
142.	Șc. el. Sf. Ilie	1872	1873, sept. 1
143.	Șc. el. Ipotești	1886	1887, sept. 1
144.	Șc. el. germ. Ițcani – gară	1879	1884, oct. 14
145.	Șc. el. Iacobești	1891	1905, febr. 4
146.	Șc. el. Comanești	1884	1885, oct. 19
147.	Șc. el. Costâna	1861	1861, oct. 20
148.	Șc. el. Lisaura	1903	1906, oct. 4
149.	Șc. el. Liteni – Moara	1884	1887, sept. 18
150.	Șc. el. Humoreni – Botoșana	1884	1887, sept. 1
151.	Șc. el. rut. Măriței	1902	1905, oct. 7
152.	Șc. el. Mihoveni	1884	1886, oct. 21
153.	Șc. el. Mitocul Dragomirnei	1860	1860, sept. 10
154.	Șc. el. Părhăuți	1891	1891, oct. 1
155.	Șc. el. Pătrăuți	1860	1860, sept. 1
156.	Șc. el. Reuseni	1907	1906, nov. 13
157.	Șc. el. Românești – Grănicești	1902	1908, febr. 1
158.	Șc. el. Mânăstioara – Udești	1884	1886, nov. 1
159.	Șc. el. Poeni – Udești	1906	1906, febr. 5
160.	Șc. el. Salcia	1883	1884, dec. 21
161.	Șc. el. Soloneț – Todirești	1884	1890, sept. 1
162.	Șc. el. Stroiești	1863	1861
163.	Șc. el. b. germ. Suceava	1784	1784, febr. 3
164.	Șc. el. b. rom. Suceava	1907	1906, sept. 6
165.	Șc. el. Tișăuți	1884	1884, nov. 14
166.	Șc. el. Todirești	1884	1890, sept. 3
167.	Șc. el. Udești	1866	1866, ian. 1
168.	Șc. el. Zaharești	1890	1890, oct. 4
169.	Șc. el. Măriței	1910	1910, oct. 16
170.	Liceul b. „Ștefan cel Mare” – Suceava	1860	1860, sept. 17
171.	Liceul „D. V.” Câmpulung Moldovenesc	1907	1907
172.	Liceul „Lațcu Vodă” Siret, șc. reală	1872	1872, aug. 6
173.	Liceul „Eudoxiu Hurmuzachi” Rădăuți	1871	1872, oct. 1
174.	Liceul „N. Gane” Fălticeni	1870	–
175.	Liceu, Vatra Dornei	1920	1920
176.	Liceu f. Rădăuți	1895	1905
177.	Liceu f. Suceava	1904	–
178.	Liceu Gura Humorului	1875	1908
179.	Șc. prelucrarea lemnului Câmpulung	1895	–
180.	Șc. el. Drăceni	1890	1890, dec. 17
181.	Șc. el. Baia	1873	1873
182.	Șc. el. Preutești	1858	1858
183.	Șc. el. Dolheștii Mari	1865	1865, ian. 1
184.	Șc. el. Panaci	1891	1891
185.	Șc. el. Lămășeni – Rădășeni	1864	1864, nov. 15
186.	Șc. el. Dolheștii Mici	1875	1891

(continuare)

187.	Șc. el. f. Fălticeni	1859	1859, nov. 10
188.	Șc. el. Sasca Mare – Cornu Luncii	1866	1866
189.	Șc. el. Basarabi – Preutești	1880	1880, sept. 1
190.	Șc. el. Liteni – Baia	1865	1865, febr. 12
191.	Șc. el. Dolhasca	1864	1864
192.	Șc. el. Știrbăț – Udești	1890	1890, oct. 1
193.	Șc. el. Fântâna Mare – Vadu Moldovei	1865	1865
194.	Șc. el. Slătioara – Râșca	1903	1903
195.	Șc. el. Arghira – Preutești	1910	1910, oct. 1
196.	Șc. el. Bărăști – Boroaia	1923	1923
197.	Șc. el. Bogata – Baia	1904	1904
198.	Șc. el. Bogdănești I	1858	1858
199.	Șc. el. Bogdănești II	1928	1921, oct. 1
200.	Șc. el. Boura – Forăști	1919	1919, sept. 1
201.	Șc. el. Buda – Râșca	1921	1921, oct. 1
202.	Șc. el. Budeni – Dolhasca	1905	1905, sept. 1
203.	Șc. el. [?] Vatra Moldoviței	1866	1866
204.	Șc. el. Cornu Luncii	1926	1926, sept. 1
205.	Șc. el. Corni – Liteni	1865	1865
206.	Șc. el. Cotu Băii – Vadu Moldovei	1915	1915, oct. 1
207.	Șc. el. Drăgușeni	1864	1864
208.	Șc. el. b. Fălticeni I	1842	1842
209.	Șc. el. b. Fălticeni II	1873	1873, febr. 21
210.	Șc. el. f. Fălticeni II	1873	1873
211.	Șc. el. Forăști	1865	1865, ian. 10
212.	Șc. el. Găinești – Slatina	1865	1865, febr. 15
213.	Șc. el. Giulești – Boroaia	1884	1884, sept. 1
214.	Șc. el. Giurgești – Vulturești	1865	1865, febr.
215.	Șc. el. Gulia – Dolhasca	1908	1908, sept. 1
216.	Șc. el. Hârtop – Preutești	1890	1890, sept. 1
217.	Șc. el. Horodniceni	1864	1865
218.	Șc. el. Huși – Preutești	1908	1908, oct. 1
219.	Șc. el. [?]- Valea Mold[ovei]	1913	1913
220.	Șc. el. [?]- Vulturești	1916	1916, oct. 1
221.	Șc. el. [?]- Râșca	1919	1919, sept. 1
222.	Șc. el. Leucușești – Preutești	1907	1907, oct. 1
223.	Șc. el. Mălini	1864	1865, ian. 25
224.	Șc. el. Manolea – Forăști	1891	1891
225.	Șc. el. [?] – Vadu Mold[ovei]	1921	1921, oct. 1
226.	Șc. el. Merești – Vulturești	1904	1904, oct. 1
227.	Șc. el. Mihăești – Horodniceni	1914	1914, oct. 1
228.	Șc. el. Movileni – Vadu Mold[ovei]	1910	1910, oct. 1
229.	Șc. el. Moșa – Boroaia	1892	1892, sept. 1
230.	Șc. el. [?] – Forăști	1908	1908, oct. 1
231.	Șc. el. Negotești – Vadu Mold[ovei]	1918	1918, sept. 1
232.	Șc. el. Oprișeni – Fălticeni	1868	1868, ian. 1
233.	Șc. el. Osoiu – Vulturești	1909	1909, oct. 1

(continuare)

234.	Șc. el. Peste Vale – Râșca	1926	1926, sept. 1
235.	Șc. el. Pâraie – Mălini	1909	1909, oct. 1
236.	Șc. el. Petia – Bunești	1892	1892
237.	Șc. el. Pleșești – Vulturești	1860	1860, oct. 1
238.	Șc. el. Poiana Mărului	1914	1914, oct. 1
239.	Șc. el. Pleșești	1921	1921, oct. 1
240.	Șc. el. Poiana Raftianului – Dolhasca	1919	1919, sept. 1
241.	Șc. el. Păiseni – Cornu Luncii	1914	1914, oct. 1
242.	Șc. el. [?] Rădășeni	1916	1916, oct. 1
243.	Șc. el. Praxia – Vadu Moldovei	1922	1922
244.	Șc. el. Probotă – Dolhasca	1865	1865
245.	Șc. el. Racova – Udești	1916	1916, oct. 1
246.	Șc. el. Răbăia	1919	1919, sept. 1
247.	Șc. el. Rădășeni	1858	1858, sept. 1
248.	Șc. el. Râșca	1876	1876, mart.
249.	Șc. el. Rotunda – Liteni	1908	1908, oct. 6
250.	Șc. el. Rotopânești – Horodniceni	1853	1853
251.	Șc. el. Ruși–Forăști	1909	1909, sept. 1
252.	Șc. el. Sasca Mică – Cornu Luncii	1909	1904, oct. 1
253.	Siliștea – Liteni	1904	1904, oct. 1
254.	Șc. el. Siliștea Nouă – Dolhasca	1921	1921
255.	Șc. el. Spătărești – Vadu Mold[ovei]	1914	1914, oct. 1
256.	Șc. el. Suha	1931	1931
257.	Șc. el. Șinca – Cornu Luncii	1919	1919, sept. 1
258.	Șc. el. Șoldănești – Fălticeni	1914	1914, oct. 1
259.	Șc. el. Țiganca	1926	1926
260.	Șc. el. [?]	1865	1865, febr. 1
261.	Șc. el. Țarna Mare – Fălticeni	1925	1927
262.	Șc. el. Uidești – Forăști	1919	1919, sept. 1
263.	Șc. el. Uncești – Bunești	1908	1908, oct. 1
264.	Șc. el. Valea Poienii – Dolhasca	1914	1914, oct. 1
265.	Șc. el. Boureni – Dolhești	1908	1908, oct. 1
266.	Șc. el. Vulturești	1865	1865
267.	Șc. el. Vămeni – Dolhasca	1919	1919, sept. 1
268.	Șc. el. Boroaia	1858	1858
269.	Șc. inf. agric. Rădăuți	1872	1896, 1 mai
	Șc. el. germ. Rădăuți, str. Frătăuți	1896	
270.	Șc. el. germ. Rădăuți, str. Berăriei	1902	–
271.	Șc. el. germ. Rădăuți, str. Sf. Treime	1909	–
272.	Șc. ucenici Rădăuți	1881	–
273.	Șc. el. arm. Suceava	1777	–
274.	Șc. el. germ. Țcării Noi	1787	–
275.	Șc. el. Prisaca Dornei – Vama	1800	–
276.	Șc. el. f. Siret	1895	–
277.	Șc. el. Boureni	1840	–
278.	Șc. el. Izvoarele–Șipotetele Sucevei	1864	–
279.	Șc. el. Frasin	1908	–

(continuare)

280.	Șc. el. Vișani – Ruda	1911	–
281.	Șc. el. Mușenița	1910	–
282.	Șc. el. Climăuți	1885	–
283.	Șc. el. Falcău	1902	–
284.	Șc. el. Sadău	1902	–
285.	Șc. el. Dealu Ederii	1884	–
286.	Șc. el. Mîtoc	1909	–
287.	Șc. el. Lipoveni	1885	–
288.	Șc. el. Brașca	1893	–
289.	Șc. el. Burdujeni	–	–
290.	Șc. el. Adâncata	–	–
291.	Șc. el. Fetești	–	–
292.	Șc. el. Salcea	–	–
293.	Șc. el. Plopeni – Salcea	–	–
294.	Șc. el. Prelipca – Salcea	–	–
295.	Șc. el. Zamostea	1861	–
296.	Șc. el. Zvoriștea	–	–
297.	Șc. el. Grămești	–	–
298.	Șc. el. Moara	–	–
299.	Șc. el. Broșteni	–	–
300.	Șc. el. Crucea	–	–
301.	Șc. el. Călinești [?]	–	–
302.	Șc. el. Călinești Vasilache	–	–
303.	Șc. el. Cuparencu	–	–
304.	Șc. el. Simnicea	–	–
305.	Șc. el. Ulma	–	–
306.	Șc. el. Verești	–	–
307.	Șc. el. Dumbrăveni	–	–
308.	Șc. el. Sălăgeni	–	–
309.	Șc. el. Artari – Adâncata	–	–
310.	Șc. el. Berești – Adâncata	–	–
311.	Șc. el. Călugăreni – Adâncata	–	–
312.	Șc. el. [?] – Adâncata	–	–
313.	Șc. el. Bălinești – Grămești	–	–
314.	Șc. el. Botușănița – Grămești	–	–
315.	Șc. el. Rudești – Grămești	–	–
316.	Șc. el. Verbia – Grămești	–	–
317.	Șc. el. [?] – Salcea	–	–
318.	Șc. el. Văratice – Salcea	–	–
319.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–
320.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–
321.	Șc. el. Cojocăreni – Zamostea	–	–
322.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–
323.	Șc. el. Lunca – Zamostea	–	–
324.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–
325.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–
326.	Șc. el. [?] – Zamostea	–	–

(continuare)

327.	Șc. el. [?]	–	–
328.	Șc. el. Molid – Vama	–	–
329.	Șc. el. [?] – Salcia	–	–
330.	Șc. el. Buda – Zvoriștea	–	–
331.	Șc. el. Dealu – Zvoriștea	–	–
332.	Șc. el. Poiana – Zvoriștea	–	–
333.	Șc. el. Șerbănești – Zvoriștea	–	–
334.	Șc. el. Slobozia – Zvoriștea	–	–
335.	Șc. el. Stânca – Zvoriștea	–	–
336.	Șc. el. Stâncuța – Zvoriștea	–	–
337.	Șc. el. Moara [?]	–	–
338.	Șc. el. Moara Carp	–	–
339.	Șc. el. Bulai – Moara	–	–
340.	Șc. el. Frumoasa – Moara	–	–
341.	Șc. el. [?] Mari	–	–
342.	Șc. el. [?] Mici	–	–
343.	Șc. el. Dănila – Măriței	–	–
344.	Șc. el. Bursuceni – Verești	–	–
345.	Șc. el. Corocăiești – Verești	–	–
346.	Șc. el. Hancea – Verești	–	–
347.	Șc. el. Nisipitu – Ulma	–	–
348.	Șc. el. Brodina – Izvoarele Sucevei	–	–
349.	Șc. el. Plăvălari – [?]	1884	

Vasile I. Schipor, *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, vol I–II, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019, 900 p. + 633 p.

La prestigioasa editură Tipo Moldova din Iași a apărut, în anul 2019, în colecția *Opera omnia. Cartea de istorie*, lucrarea *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, semnată de Vasile I. Schipor, cercetător științific la Institutul „Bucovina” (1993–2018), secretar științific (1995–2018) și secretar de redacție al periodicului „Analele Bucovinei” (1994–2018). Acest proiect a fost asumat încă din anul 2008, când autorul avea în pregătire două lucrări: *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, artistică și literară bucovineană la început de mileniu* și *Bucovineni în spațiul concentraționar al regimului comunist* („Reabilitarea adevărului despre istorie». Memoriu de activitate”, vol. I, p. 809).

„Cercetător dedicat, cu statornică iubire, Bucovinei”, Vasile I. Schipor a publicat, de-a lungul timpului, numeroase studii, documentare, articole, recenzii, cronici literare pe teme legate de: istoria literaturii, a presei și instituțiilor din Bucovina, personalități, familii și comunități bucovinene, refugiul, strămutarea, deportarea, exilul, represiunea politică, renașterea cercetării științifice românești privind Bucovina. De asemenea, este autorul unor studii introductive, prefețe și postfețe ale unor lucrări de importanță privind Bucovina. Contribuțiile științifice au fost reunite în două volume de autor: *Bucovina istorică. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (22), 2007; *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Documenta”, 2016 (lucrarea, realizată pe baza tezei de doctorat, a fost răsplătită, în anul 2018, cu Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române).

Lucrarea pe care o prezentăm, „stimulată”, între altele, cum afirmă autorul, de *Memorialul de ziaristică*, carte în care Dumitru S. Panaitescu-Perpessicius adună mărturiile ale activității sale din perioada 1927–1933, apare în două volume (1 533 de pagini) și reunește studii, documentare, articole, cronici, referate, memorii de activitate, eseuri, interviuri, recenzii, publicate în perioada 1993–2018, în diverse periodice (științifice, de cultură, buletine informative, anuare, semestriale, mensuale, săptămânale, cotidiene) locale, regionale și centrale din România, Ucraina, Republica Moldova, Germania, S.U.A.: „Analele Bucovinei” (Rădăuți – București); „Anuarul Colegiului Național «Eudoxiu Hurmuzachi»” (Rădăuți); „«Septentrion». Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” (Rădăuți); „7 zile bucovinene” (Rădăuți); „Observatorul de Bucovina” (Rădăuți); „«Codrul Cosminului». Analele științifice ale Universității «Ștefan cel Mare», seria Istorie” (Suceava); „Scriptum” (Suceava); „Convorbiri didactice” (Suceava); „Bucovina literară” (Suceava); „«Verchovyna». Revistă de cultură a ucrainenilor din România și diaspora” (Suceava); „Crai nou” (Suceava); „Anuarul Muzeului Literaturii Române” (Iași); „Revista de istorie socială” (Iași); „Dacia literară” (Iași); „Revista română” (Iași); „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România” (București); „Viața românească” (București); „«Apă vie». Almanahul tuturor românilor” (Timișoara); „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură” (Cernăuți – București); „«Mesager bucovinean». Revistă de cultură a bucovinenilor de pretutindeni” (Cernăuți – București – Rădăuți – Chișinău); „«Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni” (Cernăuți – Târgu-Mureș); „Libertatea cuvântului” (Cernăuți); „Euromedia «Bucovina» – BucPress” (Cernăuți); „Revista de istorie a Moldovei” (Chișinău); „Der Südostdeutsche” (Augsburg); „The New America” (Cleveland).

Cele două volume ale lucrării au un format apropiat, ca tematică și structură, organizarea capitolelor urmând criteriul tematic, alfabetic și cronologic. Materialele publicate oferă date și informații „de un real interes nu doar pentru istoria instituțiilor, istoria mentalităților, istoria literară

și, în general, istoria culturii din Bucovina, ci, în egală măsură, pentru sociologia și antropologia culturii” (vol. I, p. 44).

Primul volum al lucrării reunește texte publicate în perioada 1993–2008, pe care autorul le-a structurat în nouă capitole: I. „Autori bucovineni” (11 subcapitole); II. „Oameni și cărți” (33 de subcapitole); III. „Lucrări fundamentale” (14 subcapitole); IV. „Periodice bucovinene” (12 subcapitole); V. „Periodice românești cu interes pentru Bucovina” (7 subcapitole); VI. „Evocări” (15 subcapitole); VII. „Aniversări” (15 subcapitole); VIII. „Memoria documentelor” (23 de subcapitole); IX. „Anul «Ștefan cel Mare și Sfânt» – 500” (3 subcapitole). Cele nouă capitole sunt precedate de un cuvânt înainte – „Destinul Bucovinei istorice”, un studiu introductiv – „Viața științifică, literară și artistică din Bucovina la început de secol și mileniu” și „Notă asupra ediției”. Subliniind ideea că „destinul Bucovinei istorice [...] reprezintă o fascinantă și pilduitoare lecție de istorie națională și de istorie a umanității” (p. 10), Vasile I. Schipor prezintă cititorilor, în studiul introductiv, un „calendar al manifestărilor consacrate Bucovinei și personalităților ei” (p. 13) la început de secol și mileniu (ianuarie – decembrie 1999). Postfața, „Două milenii. Trăire și neconținută zidire în zodia civilizației creștinătății”, reprezintă „o invitație la reflecția care să ne poată întări speranța în viitorul valorilor umanității, prin cultivarea valorilor creștine, guvernate de «dragostea lucrătoare»” (pp. 884–885). Câteva date despre autor sunt reunite în „Note biobibliografice”.

În cel de-al doilea volum al lucrării sunt publicate materialele din perioada 2008–2018 („fără a epuiza, la fel ca în cazul celui dintâi, lista lucrărilor elaborate și publicate în diverse periodice”, p. 33), structurate în șapte capitole: I. „Autori bucovineni” (5 subcapitole); II. „Oameni și cărți” (20 de subcapitole); III. „Lucrări fundamentale” (11 subcapitole); IV. „Periodice bucovinene” (8 subcapitole); V. „Evocări” (5 subcapitole); VI. „Aniversări” (6 subcapitole); VII. „Memoria documentelor” (9 subcapitole). Acestea sunt precedate de studiul introductiv „Bucovina în universul toponimiei central-europene”, care valorifică cercetările științifice privitoare la toponimele Bucovina (Bukowina, Bukovina). Reținem concluzia autorului: „Înțelegând toponimele ca «martori ai istoriei», noi credem că aprofundarea cercetării pe teritoriul la care ne-am referit, prin studierea bogatului material toponimic pe care îl conservă mai ales documentele cartografice mai vechi, precum și extinderea investigației asupra spațiului neacoperit încă în totalitate (Ruthenia, Galiția de Răsărit și Galiția Occidentală, Malorusia), ar putea aduce în viitor date și informații noi, interesante, pentru o mai bună înțelegere și interpretare a faptelor istorice” (pp. 32–33). Sumarul celui de al doilea volum al lucrării *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu* cuprinde și „Notă asupra ediției”, o „Bibliografie” amplă (cinci fonduri arhivistice, 13 colecții și volume de documente, 32 de volume de amintiri, jurnale, periodice, 351 de periodice, 351 de instrumente de lucru, lucrări generale, lucrări speciale, studii, articole), un rezumat în limba engleză. Aici este publicat și albumul „Bucovina de lângă noi: oameni, locuri, înfăptuiri”, „la împlinirea a 150 de ani de la emiterea primei cărți poștale din lume, eveniment petrecut la 1 octombrie 1869, când Oficiul Poștal Austriac imprimă *Korespondenz Karte*, valorificând sugestia dr. Heinrich von Stephan, susținută la Conferința de la Karlsruhe, din 30 noiembrie 1865 (*Postblatt*) și propunerea lui Emmanuel Hermann, profesor de economie la Academia Militară din Viena, din 6 ianuarie 1869, care propun introducerea unui nou tip de corespondență poștală, destinat pentru comunicarea în formă deschisă. Totodată, acesta ilustrează o preocupare a autorului de peste un deceniu, materializată în alte câteva albume, între care unele au fost postate pe site-ul instituției academice de la Rădăuți, iar altele, publicate parțial: *Bucovina istorică. Locuri, oameni, înfăptuiri* (2009), *Fotografii și studiouri fotografice din Bucovina de altădată* (2013), *Bucovina de altădată. Chipuri și locuri* (2014), *Bucovina și bucovinenii în imagini de epocă. Oameni și locuri* (2017)” (p. 34). Documentarul „Un cercetător dedicat, cu statornică iubire, Bucovinei” (care cuprinde un curriculum vitae și repere istorico-literare ale autorului, recunoscut pentru „acribie și pasiunea sa pentru tema de cercetare” – Ana-Maria Minuț, „seriozitatea investigației de lungă durată” – Andi-Emanuel Mihalache) este prezentat la finalul volumului al II-lea.

În cele două volume ale lucrării sunt publicate și câteva texte inedite (referate, memorii de activitate, prezentări de carte, eseuri, cuvântări): „Mircea Aanei. Liturghia pădurii în «catedrala cu murmur sublim» a muntelui de la Putna” (vol. I, pp. 49–54); „Petru Bejinariu, *Gând și cuvânt românesc* – «spovada publică» a unui ales” (vol. I, pp. 115–118); „Dialogul artei cu universul social”

(vol. I, pp. 266–268); „Teodor Balan, *Istoria teatrului românesc în Bucovina*” (vol. I, pp. 277–279); „Un model de cercetare științifică pluridisciplinară” (referat înaintat Editurii Academiei Române, în vederea obținerii aprobării de tipărire a cărții academicianului Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii*; vol. I, pp. 282–284); „Un senoir al spiritului românesc și un model de cunoaștere prin cultură a istoriei poporului român”/„D. Vatamaniuc, *Bucovina între Occident și Orient. Studii și documente*” (referat înaintat Editurii Academiei Române, în vederea obținerii aprobării de tipărire a cărții lui Dimitrie Vatamaniuc, *Bucovina între Occident și Orient. Studii și documente*; vol. I, pp. 286–292; pp. 794–798); „La o aniversare: «Am fost tineri și-am avut lumină multă de dat»” (cuvânt rostit la Școala Gimnazială Zamostea, cu ocazia sărbătoririi a 135 de ani de la deschiderea primei școli în zonă; vol. I, pp. 758–759); „Ion T. Tarnavschi – biolog, întemeietorul școlii de paleontologie” (referat pe marginea lucrării lui Petru Bejinariu, *Ion T. Tarnavschi – biolog, întemeietorul școlii de paleontologie*, transmisă Institutului „Bucovina” în vederea publicării sub egida sa; vol. I, pp. 798–802); „«Reabilitarea adevărului despre istorie». Memoriu de activitate” (memoriu întocmit cu ocazia examenului de trecere la gradul III de cercetare; vol. I, pp. 802–812); „Poetul, publicistul și animatorul cultural bucovinean Vasile Tărățeanu” (referat adresat Secției de Filologie și Literatură pentru primirea scriitorului bucovinean în Academia Română; vol. I, pp. 812–818); „Adrian-Nicolae Popescu, un autor bucovinean cu interes pentru regenerarea lecturii” (vol. II, pp. 62–73); „Elisabeta Bucevschi, *Dornești – un sat pe Valea Sucevei*” (prezentare de carte susținută în cadrul manifestării publice organizate la Căminul Cultural Dornești; vol. II, pp. 140–145); „Petru Bejinariu, *Știință și identitate*” (prezentare de carte susținută în cadrul manifestării organizate de Biblioteca Municipală „Tudor Flondor” din Rădăuți; vol. II, pp. 163–166); „Gheorghe A. Aga. Destine sub vremuri, o cercetare de istorie locală” (prezentare de carte susținută în cadrul unor evenimente culturale organizate la Dornești, Suceava și Iași; vol. II, pp. 166–172); „«Deșteptarea». Gazetă pentru popor, 1893–1904” (vol. II, pp. 305–311); „«Vremea nouă». Organ Tărănesc Român, 1 februarie – 30 octombrie 1912” (vol. II, pp. 312–323); „Centrul bucovinean de cercetări științifice de pe lângă Universitatea de Stat din Cernăuți, la două decenii de existență” (vol. II, pp. 419–423); „Academicianul Radu Grigorovici, director fondator al Institutului «Bucovina»” (referat adresat Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, pentru acordarea titlului de director fondator al institutului pentru academicianul Radu Grigorovici; vol. II, pp. 493–499); „D. Vatamaniuc, *Eminescu în ediții integrale*” (referat înaintat Editurii Academiei Române, în vederea publicării lucrării lui Dimitrie Vatamaniuc, *Eminescu în ediția academică integrală și în noua ediție integrală*; vol. II, pp. 499–501); „Simpozionul științific «240 de ani de la anexarea Bucovinei»” (raport înaintat Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, vol. II, pp. 501–504).

Volumul *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, semnat de Vasile I. Schipor, ca, de altfel, și celelalte lucrări ale autorului, se remarcă prin marea bogăție de informații privitoare la Bucovina istorică, văzută „în întregul ei, ca realitate istoricește determinată și ca noțiune, aflate, după 1944, într-un continuu proces de deformare, deopotrivă, în județul Suceava și în regiunea Cernăuți” (vol. I, p. 809). Cartea cercetătorului bucovinean este o invitație la lectură pentru cititorii interesați de evoluția fenomenului cultural din Bucovina la început de mileniu și de procesul de renaștere a cercetării științifice privind destinul acesteia. De exemplu, parcurgând capitolele „Oameni și cărți” și „Lucrări fundamentale”, cititorul are în față un tablou al producțiilor istorigrafice privitoare la Bucovina, prezentate de Vasile I. Schipor cu titlurile: „Vasile Diacon. Omagiul vetrei strămoșești din Bucovina”; „Laurențiu Dragomir, *Crasna, un colț de eternitate românească din Bucovina*”; „Vasile Ilica. Fântâna Albă – un loc însângerat din Bucovina”; „Alis Niculică. Un proiect necesar – *Bibliografia Bucovinei*”; „Valerian I. Procopciuc. Tradiția studiilor monografice în Bucovina”; „Petru Țăranu, *Enciclopedia Țării Dornelor. Drumul spre «vadul cu dor» al străvechimei noastre*”; „Teodor Balan, *Istoria teatrului românesc în Bucovina*” ș.a. (aceste prezentări se regăsesc în vol. I); „Dumitru Covalciuc, *Oprîșeni, un sat la răspântiile istoriei*”; „Anghel Popa – «o nouă restituție privitoare la românismul bucovinean»”; „Monografia comunei Coșna – «o datorie față de înaintași», cu rol educativ”; „Viorica Schipor-Pițu, *Valuri și destine – «punte» între generațiile comunității românilor de la*

Cernăuți”; „Gheorghe C. Patza, *Monografia comunei Șaru Dornei* – o pledoarie pentru studiul graiului arhaic al satului românesc din Bucovina”; „Paul Brașcanu, *Năluci pe ape, plutașii*”; „Gheorghe Giurcă, *Din Bibliografia Bucovinei*”; „Basarabeni și bucovineni în Banat. Povestiri de viață – un proiect de recuperare a memoriei”; „Vasile Diacon, *Bucovina în secolul XX. Istorie și cultură*”; „Leon Buburuzan, *Mănăstirea Humorului...*, o valoroasă lucrare interesată și de istoria și rolul neamurilor în comunitatea sătească”; „Ion Cernat, *Destinul istoric al răzeșilor și mazililor din Oțelești pe Berheci* – o cercetare monografică exemplară” ș.a. (prezentări din vol. al II-lea). De asemenea, sunt de remarcat prezentările referitoare la renașterea activității de cercetare științifică în Bucovina, cu referiri la Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei (Institutul „Bucovina”, din 2007) și întemeietorii săi, manifestările științifice pe care le-a organizat, publicația „Analele Bucovinei”: „Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei al Academiei Române – Filiala Iași la 10 ani de activitate” (vol. I, pp. 666–675); „Academicianul Dimitrie Vatamaniuc la a 95-a aniversare a nașterii sale” (vol. II, pp. 423–448); „Academicianul Vladimir Trebici (1916–1999)” (vol. II, pp. 377–384); „Academicianul Radu Grigorovici (1911–2008) și renașterea activității de cercetare științifică în Bucovina” (vol. II, pp. 385–403); „Academicianul Radu Grigorovici, director fondator al Institutului «Bucovina»” (vol. II, pp. 493–499); „Simpozionul științific «240 de ani de la anexarea Bucovinei»” (vol. II, pp. 501–504); „Conferința științifică internațională «Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Dilemele istoriei»” (vol. II, pp. 504–509); „Manifestările științifice ale Institutului «Bucovina» al Academiei Române din 2017” (vol. II, pp. 511–521); „«Analele Bucovinei» – 14 ani de prezență continuă în dialogul privind istoria și cultura Bucovinei” (vol. I, pp. 303–323); „«Analele Bucovinei», la 23 de ani de apariție neîntreruptă” (vol. II, pp. 353–358). Reținem aici concluzia autorului cu privire la institutul academic de la Rădăuți, înființat „într-o perioadă dificilă a istoriei contemporane, dar în care românii bucovineni erau încă animați de entuziasm creator și idealuri nobile. În jurul mentorilor, călăuzit de pasiunea pentru valorile României profunde, activitatea acestuia a fost orientată constant spre cercetarea sistematică a problematicii Bucovinei istorice. [...] Centrul de la Rădăuți s-a impus, chiar de la începutul activității sale, printr-o deschidere curajoasă spre o nouă cultură a comunicării și un parteneriat competitiv, prezentarea cu obiectivitate a faptului istoric și refuzul manipulării istoriei, respingerea intoleranței și a extremismului” (vol. I, p. 674). Referitor la publicația „Analele Bucovinei”, al cărei secretar de redacție a fost în perioada 1994–2018, Vasile I. Schipor precizează că aceasta, „prin fiecare din tomurile sale ce apar an de an cu regularitate, oferă, în primul rând bucovinenilor risipiți astăzi în mai multe țări și pe mai multe continente, un exemplu de valorificare și promovare a valorilor de patrimoniu național-european”, „încercând să-și fructifice cu înțelepciune experiența și să-și apropie capacitățile de exigențele competiției naționale și internaționale în cercetarea științifică sistematică privind destinul acestei străvechi provincii din spațiul romanității est-europene” (vol. II, pp. 357–358).

Pe copertele volumelor sunt reproduse două lucrări semnate de pictorul bucovinean de origine germană F. X. Knapp – *Văzuta Cernăuților* (vol. I) și *Suceava, odinioară capitală a Moldovei* (vol. II), acuarele din albumul realizat în 1857 la Cernăuți și litografiat apoi în capitala Monarhiei Austro-Ungare, *Illustrierte Bukowina* (1874). Acestea ilustrează, cum afirmă Vasile I. Schipor, „cercetarea programatică a Bucovinei istorice în întregul său, așa cum s-a desfășurat aceasta, timp de 25 de ani, în cadrul grupării științifice de la «Analele Bucovinei», căreia autorul i-a dedicat, ca secretar de redacție, un sfert de secol din viața și activitatea sa creatoare” (vol. I, p. 45).

Adunând „date și informații folositoare pentru o mai bună înțelegere a unui sfert de secol tumultos din istoria noastră recentă, în al cărei prim-plan se află Bucovina” (vol. I, p. 44), Vasile I. Schipor, a realizat, încredător fiind în „viitorul cercetării științifice competitive privind Bucovina”, o lucrare de referință despre evoluția fenomenului cultural în provincie în primele trei decenii ale noului mileniu.

Rodica Jugrin

Dan Prisăcaru, Petre Otu, Marius Iorgulescu (coordonatori), *Contribuția Armatei Române și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1918–1920)*, București, Editura Militară, 2020, 581 p.

Filiața Iași a Muzeului Național Militar „Regele Ferdinand I”, în colaborare cu Academia Română, a organizat, în perioada 20–22 iunie 2019, conferința științifică internațională cu titlul „Contribuția Armatei Române și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1918–1920)”. Manifestarea, desfășurată la Cercul Militar din Iași, sub egida Statului Major al Apărării, a fost apreciată ca fiind cea mai mare și complexă manifestare științifică organizată la nivel național în anul 2019. Mesajele de salut prezentate la această conferință (academician Ioan Aurel Pop – președinte al Academiei Române; general Nicolae-Ionel Ciucă – șeful Statului Major al Apărării; general de Brigadă Corneliu Postu; Ioan Bolovan – membru corespondent al Academiei Române; prof. univ. dr. Gheorghe Iacob; Î.P.S. Teofan – mitropolitul Moldovei și Bucovinei; monseniorul Petru Gherghel – episcopul Diecezei romano-catolice de Iași; Vincent Lorenzini – directorul Centrului Cultural Francez; Marcin Maryanowski – reprezentantul Universității Jagiellone din Cracovia), precum și cele 35 de comunicări (susținute în trei secțiuni) au fost publicate într-un volum apărut în anul 2020, sub egida Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române.

Dintre cele 13 comunicări susținute în prima secțiune, le menționăm pe cele care au tangență cu istoria Bucovinei: „Elita care a înfăptuit Marea Unire” (Gheorghe Iacob); „România la Conferința de Pace de la Paris. Între «trufia sterilă» și «politica de sâruri mâna»” (Petre Otu); „România la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). Rolul și contribuția lui Alexandru Vaida-Voevod” (Cătălin Turliuc); „Evoluții geopolitice în centrul și sud-estul Europei (1919–1989)” (Constantin Hlihor); „Contribuția geografului Emmanuel de Martonne la trasarea frontierelor României Mari la Conferința de Pace din 1919–1920” (Dan Prisăcaru); „Construirea relațiilor politice și militare între Polonia și România” (Marcin Maryanowski); „Rolul lui Iancu Flondor în realizarea unirii Bucovinei cu România” (Alexandrina Cuțui, Muzeul Național al Bucovinei).

Dintre comunicările susținute în secțiunea a doua, le menționăm pe cele prezentate de: Dumitru Preda – „Dimensiunea europeană a acțiunii militare a României”; Traian Sandu – „L'appui du général Berthelot aux revendications roumaines au sujet de la Transilvanie et statut d'allié, décembre 1918 – avril 1919”; Ioan Bolovan – „De la izbânda Marii Uniri la drama dezmembrării teritoriale. Scenarii demografice, militare și geostrategice românești în vara anului 1940”; Ion Giurcă – „Prezența militară românească în Pocuția, o necesitate pentru securitatea frontierei de nord a României în vara anului 1940”; Costin Scurtu – „Colaborarea instituțională dintre Armată și Biserică în secolul al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea”. La această secțiune a fost susținută o comunicare de interes pentru istoria Bucovinei: Sorin Cristescu (cercetător științific la Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară) – „Generalul Petala, apărător al valorilor democratice în România Mare”. Aici este prezentată și traducerea articolului semnat de Mayer Ebner, „O discuție politică cu generalul Petala”, publicat în ziarul „Ostjüdische Zeitung” (Cernăuți). Acest articol, sprijinit pe o serie de mărturii și articole publicate în alte jurnale din Cernăuțiul acelei vremi, este important pentru înțelegerea situației din Bucovina la sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919. Sunt prezentate importante informații despre ruptura dintre Iancu Flondor și Ion Nistor, survenită în prima parte a anului 1919. După cum se știe, generalul Petala a avut un rol însemnat în încercarea de determinare împăcare între cele două grupări politice bucovinene, cu dorința de a nu pune în pericol actul unirii, prin întâlnirea pe care a avut-o cu Vasile Bodnărescu și Ion Nistor. Ruptura dintre cei doi lideri politici bucovineni, cercetată de mulți istorici contemporani, s-a datorat concepțiilor și viziunilor diferite ale acestora despre locul și rolul Bucovinei în Regatul României și felului diferit de a face politică. Cu această ocazie, generalul Petala afirma: „D-lor! Cu baionetele putem și trebuie să apărăm oricând hotarele contra dușmanilor din afară; cu starea de asediu sprijinită pe baionete nu vom putea stăpâni sufletele celor dinăuntru, dacă facem totul spre a-i îndușmăni”. Importantă ni se pare

concluzia la care ajunge generalul Petala, după eforturile deosebite pe care le-a depus pentru a-i determina pe Bodnărescu și Nistor să reconsidere părerea lor despre întrunirea pe care o organizase Iancu Flondor în legătură cu retragerea sa din fruntea administrației Bucovinei: „Din toate cele întâmplate cu ocazia acestei întruniri și, mai ales, din convorbirea de peste două ore avută în noaptea [de] după întrunire, am ajuns la convingerea că, lucrând în numele unui patriotism îngust, d-l Nistor, cu prietenii săi, urmăriți de spectrul d-lui Flondor care, după mine, devine din ce în ce mai puternic prin greșelile și inesperienza [!] adversarilor săi, comite inconștient marea greșală de a grupa în contra sa nu numai partizanii d-lui Flondor, dar și pe mulți dintre reprezentanții naționalităților, ca și pe socialiștii d-lui Grigoroviță [George Grigorovici]” (p. 338).

Cei care nu au avut posibilitatea să citească lucrarea lui Ion Giurcă, *Trei luni în Pocuția. Acțiuni ale Diviziei 8 Infanterie, 23–24 august 1919*, publicată la Editura Militară în anul 2019, pot consulta textul comunicării cu același subiect, publicat în volumul pe care îl semnalăm: „Prezența militară românească în Pocuția, o necesitate pentru securitatea frontierei de nord a României în anul 1919” (pp. 275–301). Sunt aduse în atenția contemporanilor documente de arhivă care prezintă rolul deosebit al Diviziei 8 Infanterie în stăvilirea fenomenului bolșevic în această parte de Europă. Aici sunt amintite două dintre personalitățile epocii, cu rezonanță în Bucovina: Iacob Zadik și generalul N. Petala.

Dintre comunicările cuprinse în secțiunea a treia, le menționăm pe cele semnate de: Ilie Șandru – „Revizionismul maghiar, amenințare la adresa stabilității și securității europene și a integrității teritoriale a statului român”; Călin Hentea – „Politică, propagandă și societate în Marea Unire. Atunci, ca și acum”; Vitalie Ciobanu – „Acțiuni și propagandă anti-unire în Basarabia”; Stan Petrescu – „Serviciile militare de informații și contrainformații românești în războiul de reîntregire națională și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1919–1920)”; Iulian-Stelian Boțoghină – „Râvna și dăruirea patrioților împotriva propagandei antiromânești din taberele de prizonieri din Italia”.

Relevante pentru sublinierea importanței conferinței științifice internaționale „Contribuția Armatei Române și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1918–1920)”, precum și pentru publicarea lucrărilor acesteia în volum, ni se par cuvintele rostite în „Cuvântul de deschidere” de către colonel dr. Dan Prisăcaru, directorul Filialei Iași a Muzeului Național Militar „Regele Ferdinand I” și președintele comitetului de organizare a conferinței: „Scopul principal al activităților care au precedat deschiderea oficială a conferinței noastre, al comunicărilor științifice pe cele trei secțiuni și al dezbaterilor care vor avea loc este acela de a aduce și readuce aminte tinerilor, în special, despre contribuția majoră a Armatei României și a elitelor la apărarea și recunoașterea internațională a actelor Unirii de la 27 martie 1918, 28 noiembrie 1918 și 1 decembrie 1918. Totodată, evenimentul are ca scop cinstirea memoriei și a faptelor generației care a înfăptuit Marea Unire, precum și transmiterea unui răspuns științific la o serie întreagă de neadevăruri promovate în diverse medii, de entități ostile României, care contestă și denigrează procesul desăvârșirii unității naționale din anul 1918” (p. 14).

Marian Olaru

Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, Timișoara, Editura „Brumar”, MMXVIII, 424 p.

Coordonator, împreună cu Adriana Babeți, al antologiei *Europa centrală. Nevroze, dileme, utopii* (Iași, Editura Polirom, 1997), istoricul și criticul literar Cornel Ungureanu semna în volum, ca postfață, studiul „Europa Centrală și Europa periferiilor. (Secțiuni pentru o carte necesară)” (pp. 331–340), în care își afirmă convingerea că, „dacă vrem să ne recunoaștem pătași la resurecția spiritului european”, este necesară alcătuirea unei istorii alternative a literaturii, care „ar trebui să recupereze un lung șir de autori bănățeni, bucovineni, maramureșeni acoperiți de uitare” (p. 340). Cinci ani mai târziu, acest proiect s-a concretizat în volumul tipărit de Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor* (Iași, Editura Polirom, 2002, 396 p.), în care redefineste și reanalizează conceptul predominant istoric și politic de Mitteleuropa prin recursul la literatură. Edifica, totodată, un nou concept în istoria și critica literară românească, cel de geografie literară.

După 16 ani de la prima ediție a cărții *Mitteleuropa periferiilor*, criticul și istoricul literar Cornel Ungureanu oferă publicului o a doua ediție, apărută în 2018 (Timișoara, Editura Brumar), „revăzută și adăugită”. Încă înainte de a începe lectura, cititorilor li se împărtășește în ce constă elementul de noutate al cărții: „Subliniem modul în care literatura română, prin scriitorii ei, mai mult sau mai puțin importanți, din sec. XX sau de azi, pot defini «Mittleuropa periferiilor»: o geografie literară legată de pierderea unui Centru – a unui reper. Și de regăsirea altui Centru”.

În capitolul „Cutia Pandorei (II) – Pentru o istorie alternativă a literaturilor din Europa Centrală” (pp. 17–25), universitarul timișorean Cornel Ungureanu își motivează demersul critic și literar desfășurat pe mai bine de 400 de pagini. Pentru a nu pierde nimic din logica strânsă a argumentației autorului, cităm pe larg un fragment: „Nu putem înțelege Europa Centrală dacă nu punem în evidență documentele spirituale ale lumii care rămâne după prăbușirea Imperiului Otoman. Din acest punct de vedere, scriitori esențiali pentru noi sunt Krleža, Crnjanski, Blaga, Aron Cotruș, Andrić, Miodrag Bulatović, Kuśniewicz, dar și Eminescu, Slavici, Sacher-Masoch. În ceea ce ne privește, trebuie să ne oprim la un spațiu ideal pentru acest tip de analize – spațiul ardelean. Sau bănățean. Sau la un tip de similitudini expresive – acelea dintre spațiul bucovinean și cel bănățean. Este, aici, o Europă Centrală care a putut fi o Europă Răsăriteană sau o Europă de Sud-Vest. A avut o perioadă lungă de intimitate cu Imperiul Otoman. Sunt spații marginale, care trăiesc sub semnul contactului etnic. Se întâlnesc aici, adunate de-a lungul istoriei, cel puțin patru națiuni, patru culturi, patru forme de afirmare. După 1918, fiecare dintre aceste culturi propune forme proprii de migrație culturală. Am putea scrie că Europa Centrală poate fi înțeleasă dacă începem acest studiu cu transformările orașelor de provincie după 1918. Timișoara, Zagreb, Novi Sad, Cernăuți patronază inițiative culturale care se deosebesc substanțial de cele de la București, Praga sau Belgrad. Ele, capitale ale unor provincii care vor să-și păstreze identitatea culturală, încep să afirme alt regim de creație. Fiindcă valorile stimulate de policentrismul cultural încep să fie abandonate. Eroii culturali ai Europei Centrale sunt ființe migratoare, încercând să se așeze într-un Centru nou, încercând să-și definească o nouă identitate în locul celei imperiale. [...] Unii încercau să descopere valorile imperiale în țara întemeiată în 1918: alții să deplângă pierderea acestor valori, într-o literatură care numea un final de ciclu istoric” (pp. 17–18).

Plecând de la aceste idei, autorul își structurează volumul în trei mari părți, precedate de o „Introducere” care cuprinde și ea câteva capitole: I. „Lecția de istorie. Despre necesitatea unui alt Centru” (pp. 7–9); II. „Utopiile imperiale ca vocație a periferiei. Între periferie și margine” (pp. 10–12); „Cutia Pandorei (I). Temele tabu ale unei lumi blestemată” (pp. 13–16); „Cutia Pandorei (II) – Pentru o istorie alternativă a literaturilor din Europa Centrală” (pp. 17–25); „Mihai Eminescu. Centrul și calea spre el” (pp. 26–40).

Partea întâi este segmentată în două subcapitole substanțiale: I. „Sacher-Masoch și prima metamorfoză a periferiei” (pp. 43–52); „Švejk sau despre invulnerabilitate” (pp. 53–67); „Miroslav Krleža în haosul panonic” (pp. 68–82); „Hermann Broch – trezia și somnul” (pp. 83–92); „Gombrowicz, altă filieră poloneză” (pp. 95–102); „René Fülöp-Miller – întoarcerea acasă” (pp. 103–106); „Dosar Fülöp-Miller” (pp. 107–109); „Emil Cioran – amurgul unui Imperiu. Retrospective posibile” (I) (pp. 110–124); „Emil Cioran – amurgul unui Imperiu. Retrospective posibile” (II) (pp. 125–133); „Dosar Emil Cioran” (pp. 134–138). Al doilea subcapitol este intitulat „Români, germani, maghiari. De la Franyó Zoltan la Robert Reiter” (pp. 139–147) și reunește studiile: „De la Adolf Meschendoerfer la Dieter Schlesak” (pp. 148–161); „Konrád, Kiš, Kundera” (pp. 162–166); „Vânt potrivit până la tare” (pp. 167–174).

Partea a doua a cărții afirmă/sușține ideea că „Ardealul are în urma lui nu doar miturile transumanței, ci și evenimente civilizatorii care ar putea să-i definească întâietatea” (p. 178), astfel că primul capitol este numit „Întemeierea. Ardealul, ca o Prusie” (pp. 175–182). Îi sunt subsumate studii dedicate scriitorilor: „George Coșbuc” (pp. 183–189); „Octavian Goga” (pp. 190–213); „Ion Agârbiceanu” (pp. 214–227); „Liviu Rebreanu într-o geografie a granițelor” (pp. 228–247); „Dosar Rebreanu” (pp. 248–253); „Lucian Blaga. Problema șansei: spațiul mioritic ca matrice” (pp. 254–273); „Cercul literar de la Sibiu. Stanca, Doinaș și ceilalți” (pp. 274–299); „Ion/Ioan Alexandru” (pp. 300–307); „Marta Petreu” (pp. 308–314). Al doilea capitol se intitulează „Asediul

Vienei. Versiunea Horia Ursu” (pp. 315–318) și cuprinde studiile: „Radu Pavel Gheo și călătorii mileniului al doilea și al treilea” (pp. 319–321), „Alexandru Potcoavă și ai lui” (pp. 322–330).

Partea a treia a cărții este dedicată unor scriitori din Bucovina și Maramureș. Capitolul despre scriitorii Bucovinei începe cu o necesară așezare în context: „Bucovina este un ținut de margine: așezat între imperii, așezat între culturi ofensive, înțelegem ținutul doar dacă vom contextualiza momentele istorice și culturale. [...] Nu putem să începem studiul literaturii din Bucovina fără a analiza componența ținutului înainte și după Unire” (pp. 331–332). Aceasta, și pentru a înțelege de ce în Cernăuți (unde, cu puțin timp înainte de Unire, românii erau o minoritate), orașul din Bucovina care trebuia, după 1918, „să exprime o capitală culturală” (p. 332), a fost posibil să existe un „hibrid cultural, de o mare bogăție și originalitate spirituale” (mănăstiri românești, vechi cimitire evreiești, poeți români, ucraineni, evrei, germani, evreo-germani), evocat de Norman Manea în 2003, dar au existat și „manifestări explozive și fluctuații extreme” ale naționalismului românesc. Au existat, apoi, în Bucovina și succesele ocupației rusești, provocatoare de masacre și deportări – iar despre supraviețuire și salvare în aceste condiții, inclusiv despre „supraviețuirea culturii”, cartea Aniței Nandriș Cudlea este dăătoare de lecții, afirmă Cornel Ungureanu; au existat deportările evreilor, temă „înnegurată” a operei lui Norman Manea, temă obsedantă a poeziei lui Celan, ca și a altor scriitori din „nordul literar”.

În Bucovina, provincie cezaro-crăiască, la marginea Imperiului Austro-Ungar vreme de 145 de ani, parte a României Mari din 1918, provincie împărțită în Bucovina de Nord și de Sud, cu Bucovina de Nord devenită sovietică în 1944, viața și scrisul/literatura au fost o continuă pendulare între Margine și chiar mai multe Centre (Cernăuți, Viena, dar și Blaj, Brașov, București), ceea ce a putut să genereze crize identitare și existențiale, sentimente de iubire și vinovăție, procese de conștiință, trădări, ascunderi, uitare. Au existat și salvări, întoarceri în patria natală sau a părinților, confesiuni. Afirmând că „istoria cărților e istoria oamenilor” (p. 336) și scriind despre „cărțile regăsite” (p. 340) ale Bucovinei, ori „cărțile care sfidează și speră” (p. 344), istoricul literar Cornel Ungureanu aduce în fața cititorilor și existențe ale unor bucovineni, „recuperate” prin/din literatură: „O întoarcere acasă. Anița Nandriș Cudla” (p. 334); „Dintr-o bibliografie sumară” (p. 335); „Paul Celan” (pp. 336–337); „Gregor von Rezzori. Zăpezile de altădată” (pp. 338–339); „Dosar Rezzori: Cărți regăsite. Ovid Țopa. T. Robeanu” (pp. 340–341); „Sergiu Flondor” (p. 342); „Norman Manea. Autoportretele scriitorului” (pp. 343–345); „Provinciile lui Lucian Costin” (pp. 346–355); „Mircea Streinul” (pp. 356–364); „Radu Mareș” (pp. 365–369). Al doilea capitol al acestei ultime părți explorează literatura Maramureșului, prin scrierile a zece autori: Augustin Buzura (pp. 371–379); Alexandru Ivasiuc (pp. 380–384); Ion Șugariu (pp. 385–389); Arthur Dan (pp. 390–392); Ioan Groșan (pp. 393–395); Ion Zubașcu (pp. 396–399); Gheorghe Pârja (pp. 400–404); Gheorghe Vulturescu (pp. 405–412); Ioan Es. Pop (pp. 413–418); Marian Ilea (pp. 419–421).

La finalul cărții, criticul și istoricul literar Cornel Ungureanu își exprimă încrederea că „avem șansa de a ne apropia de Mitteleuropa prin literatură” (p. 424).

Elena Pascaniuc

„«Mesager bucovinean». Revistă de cultură pentru bucovinenii de pretutindeni”,
Cernăuți – București – Rădăuți – Chișinău, serie nouă, anul XVII, nr. 1–2
(65–66), 2020, 128 p.

Revista „Mesager bucovinean” publică, și în acest număr dublu, contribuții valoroase privind istoria Bucovinei, care tratează două teme importante: „Comunitatea românească din Ucraina: asociaționism și implicare civică” și „Apusul răzeșilor în nordul Bucovinei: o lecție de istorie”.

Din cauza lipsei de unitate în chestiuni organizatorice și în plan ideologic, mediul asociativ românesc din Ucraina (unde funcționează peste 40 de asociații, cele mai multe dintre ele fiind concentrate la Cernăuți) este împărțit în două structuri (Consiliul Național al Românilor din Ucraina – 20 de asociații și Alianța Societăților Național-Culturale a Românilor din Ucraina – 8 asociații; câteva

mici asociații și Uniunea Interregională „Comunitatea Românească din Ucraina” nu sunt afiliate niciunei structuri), fapt care îngreunează coordonarea unor acțiuni de importanță majoră pentru comunitatea românească: apărarea drepturilor constituționale la educație în limba maternă, editarea periodicelor românești în condiții democratice, protejarea culturii și a limbii materne, întărirea conștiinței naționale și a sentimentului identitar, păstrarea și promovarea tradițiilor populare ș.a. Aceste idei sunt prezentate de Ștefan Hostiuc, redactorul-șef al publicației, în editorialul intitulat „Societatea civilă și mass-media românească din Ucraina, în fața unui dur examen de rezistență”, urmat de concluziile mesei rotunde „Problemele comunității românești din Ucraina pe agenda de lucru a ONG-urilor și mass-mediei de limbă română din regiunile Cernăuți, Odesa și Transcarpatia”, moderată de Ștefan Hostiuc, la care au participat oamenii de cultură din regiunile Cernăuți, Odesa și Transcarpatia: Marin Gherman, Eugen Patraș, Nicolae Șapcă, Maria Toacă, Mihai Mecineanu, Nicolae Moșu, Ion Huzău. Subiectele dezbătute aici se referă la problemele cu care se confruntă comunitatea românească din Ucraina: educația în limba maternă (care e pe cale de dispariție), dispariția ziarelor românești, reforma teritorial-administrativă și consecințele acesteia asupra regiunii Cernăuți, „diseminarea mediului asociativ românesc”, „sprijinul patriei istorice în păstrarea identității naționale”, în condițiile în care recente politici educaționale, lingvistice și identitare „subrezesc catastrofal” comunitatea românească din Ucraina. Reținem câteva idei ale participanților: „Avem nevoie de o regândire a tot ce înseamnă reprezentare asociativă directă. [...] Societatea civilă [...], însemnând forța societală, non-politică și nu doar una cetățenească, are întotdeauna șansa să schimbe situația” (Marin Gherman, p. 5); „Este mai mult decât evidentă nevoia de unitate în mediul asociativ românesc din Ucraina. A vorbi pe o singură voce (constructivă) contează atât în relația comunității cu Kievul, cât și în relația cu Bucureștiul. Și, de ce să nu recunoaștem, chiar pentru comunitate, pe care toți spun că o reprezintă, este un factor sănătos. [...] De ceva vreme se constată o criză acută de lideri la nivel de comunitate” (Eugen Patraș, p. 15); „Nu vom obține mare lucru dacă nu vom fi uniți” (Nicolae Moșu, p. 15); „Cred că a venit timpul ca toate asociațiile să creeze un front comun, pentru a pleda cu mai multă eficiență în favoarea intereselor comunității și să putem cere cu mai multă insistență conducerii statului ucrainean să respecte concluziile și să implementeze recomandările Comisiei de la Veneția, înțelese de unii guvernanți de la noi în sensul de sfaturi frivole, deloc obligatorii, neesențiale, de neluat în seamă” (Ion Huzău, p. 16); „La prima vedere, nu se cer prea multe: unitatea comunității, înțelegerea și toleranța Kievului și susținerea Bucureștiului. Însă, fiecare luată în parte lasă de dorit. Încercăm să facem față și vom persevera. Pe alocuri vom apela și la justiție. Ar fi bine ca cei care sunt azi titulari ai națiunii să-și amintească de răul care le-a fost făcut, în trecut, de «frații mai mari» și să nu facă astăzi același rău «fraților mai mici». Cine știe, istoria mai are și calitatea de a se repeta” (Eugen Patraș, p. 31); „Comunitatea românească din Ucraina are mult de câștigat de pe urma proiectelor culturale, a burselor pentru elevi, și a altor forme de sprijin financiar din partea țării înrudite. Totodată, în paralel, ea are mare nevoie de un sprijin puternic și constant la nivel diplomatic. Atunci când la nivel de comunitate se simte acest lucru, curajul românilor de a rezista tăvălugului deznaționalizării crește” (Ion Huzău, p. 33); „De treizeci de ani ne tot luptăm cu nedreptățile. De treizeci de ani ni se tot bagă în cap că nu suntem români, că suntem moldoveni. Ca și cum moldovenii nu ar fi și ei români, ca și ceilalți regionali – munteni, ardeleni, bănățeni, dobrogeni etc. Eu consider asta drept o jignire națională. Și statul român ar trebui să ia atitudine față de această jignire națională” (Mihai Mecineanu, p. 34); „România sprijină comunitatea românească din Ucraina în diferite moduri. Ce-i drept, acest sprijin ar fi putut să aibă un impact mai mare dacă ar fi fost gândite strategii multianuale. Sunt mai mult decât necesare metode alternative de susținere a românității, că despre stat și diplomați s-a tot vorbit în spațiul public. Limba română trebuie transformată dintr-o limbă a martirilor într-o limbă a prosperității și a europenității” (Marin Gherman, p. 35).

Problemele comunității românești din Ucraina sunt tratate și în alte materiale publicate de revista „Mesager bucovinean”. Sub genericul „Reflecții polemice”, Ștefan Hostiuc prezintă „Adevărul despre românii din Ucraina: între fake news și realitate”, demontând acuzațiile aduse Consiliului Național al Românilor din Ucraina de către Remus Georgescu, autorul editorialului „Soarta românilor

din Ucraina – între fake news și realitate”, publicat în „Historia” și preluat de „Adevărul”. Reținem că „demonizarea CNRU nu-i face cinste editoristului de la «Historia» care, deranjat de modul sincer de evaluare a situației în care se află comunitatea istorică românească din Ucraina și a gradului de implicare a autorităților române în rezolvarea problemelor acesteia, încearcă să demonstreze, cu tot dinadinsul, că acest tânăr organ colectiv al mediului asociativ românesc din Ucraina ar pune bețe în roate prieteniei dintre cele două țări vecine” (p. 58). Pe tema politicilor educaționale promovate în Ucraina, Marin Gherman prezintă cititorilor un studiu de caz: „Lupta pentru școala românească. Cazul comunei Herța”, iar Zinaida Pinteac semnează materialul „În apărarea limbii române”. Mihai Nicolae prezintă cazul avocatului Eugen Patraș, devenit indezirabil pentru Republica Moldova, care „ilustrează elocvent” (p. 89) ignorarea normelor de drept internațional și abuzul instituțional al principalelor servicii de informații din Ucraina și Republica Moldova („Dreptul forței sau forța dreptului? Cronica unui abuz”).

Deoarece „necesitatea unui mediu asociativ sănătos este de mare actualitate” pentru comunitatea românească din Ucraina și „construirea lui pe baze sănătoase nu se poate face decât luând ca model moral și organizatoric vechile societăți cernăuțene” (p. 36), Constantin Ungureanu prezintă, în articolul „Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–1944)”, activitățile culturale desfășurate de această societate de la înființare până în anul 1944. Un alt articol referitor la această societate bucovineană este semnat de G. Petre care, pe baza documentelor păstrate în fondurile Arhivei de Stat a Regiunii Cernăuți, face o prezentare despre „Naționalizarea patrimoniului Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” după instaurarea dictaturii staliniste.

Despre evenimentele celui de al Doilea Război Mondial care au marcat istoria provinciei și consecințele acestora scriu Petru Grior, Dragoș Olaru și Antoaneta Lucasciuc. Petru Grior publică prima parte a materialului „Ziua de 28 iunie 1940 în destinul românilor din regiunea Cernăuți”, în care sunt prezentate evenimentele tragice ale anului 1940 (când „U.R.S.S. a luat, pentru a alătura la R.S.S.U., 420 de localități din fostele județe Cernăuți, Storojineț, Rădăuți, Hotin și Dorohoi ale României, cu o suprafață de peste 8 mii de kilometri pătrați și cu o populație de circa un milion de locuitori”, p. 71) și consecințele lor asupra populației din nordul Bucovinei. „Solidaritate bucovineană, în ani de grea cumpănă” este titlul materialului semnat de Dragoș Olaru, care prezintă cazul familiei tipografului cernăuțean de religie mozaică David Slacman, salvată de la deportare. Câteva date despre Liceul „Elena Doamna” din Cernăuți sunt prezentate de Alexandra Lozinschi, fostă elevă a acestuia în primul an școlar după eliberarea de sub ocupație sovietică. Antoaneta Lucasciuc se referă la o „aniversare” care „sfidează memoria colectivă a bucovinenilor”: „Regiunea Cernăuți – 80 de ani de la înființare”.

Câteva dintre materialele publicate în acest număr al revistei „Mesager bucovinean” se referă la răzășiile din nordul Bucovinei: Gheorghe Pitei, „Soarta urmașilor vechilor răzeși din nordul Bucovinei și riscurile împărtășirii ei de către generațiile viitoare de români din partea locului”; Dan Camer, „Mazilii și răzeșii din Bucovina”; Ovid Țopa, „Ecouri răzășești pe valea Ceremușului”.

Mircea Motrici, Gheorghe Calamanciuc și Gheorghe E. Cuciureanu sunt prezentați de: Alis Niculică („Mircea Motrici, neuitatul reporter al românilor de pretutindeni”), Margareta Curtescu („Gheorghe Calamanciuc, îndrăgostitul de neam și de cuvânt”) și Antoaneta Lucasciuc („Un medic moldovean cu origini moldovene”). Sub titlul „Lavra Pecerska și Țările Române” este publicat un interviu realizat de Victor Carlașciuc cu Dmytro Stepovyk, doctor în teologie și studiul artelor, profesor la Academia Teologică din Kiev.

La rubricile „Noutăți editoriale” și „Recenzii” sunt prezentate câteva lucrări: Doina Cernica, „O nouă carte despre Voronețul monahal, scrisă și tipărită la Cernăuți” (Maria Toacă, *Din toată inima, pentru Voroneț*, Cernăuți, 2020); Natalia Camelia Luchiniuc-Proțiu, „Premieră editorială: *Destinul bisericii românești din nordul Bucovinei în perioada sovietică*”; Vasile Barbuța, „Ilie Luceac: *Forța destinului sau fereastra prin care privești cerul*”; Gina Puică, „Doina Cernica: *Țara de Sus, de mai sus*”; Stoica Lascu, „Reactivarea colecției «Eudoxiu Hurmuzachi»”.

În acest număr al revistei sunt publicate și câteva creații poetice: Traianus, „Ca un sacerdot”; Gheorghe Calamanciuc, „Sonete trecute prin lacrima Herței”. În final este prezentat „Imnului aromânilor” (în aromână și română), scris de Constantin Belimace în anul 1888.

Rodica Jugrin

„«Bucovina literară». Revistă a Societății Scriitorilor Bucovineni”, Suceava, serie nouă, anul XXXI, nr. 1–2–3 (347–348–349), ianuarie – februarie – martie 2020, 126 p.; 4–5–6 (350–351–352), aprilie – mai – iunie 2020, 126 p.; 7–8–9 (353–354–355), iulie – august – septembrie 2020, 126 p.; 10–11–12, octombrie – noiembrie – decembrie 2020, 126 p.

Toate cele patru numere triple: nr. 1–2–3 (347–348–349), ianuarie – februarie – martie 2020; 4–5–6 (350–351–352), aprilie – mai – iunie 2020; 7–8–9 (353–354–355), iulie – august – septembrie 2020; 10–11–12 (356–357–358), octombrie – noiembrie – decembrie 2020 ale revistei „Bucovina literară”, publicație întemeiată la Cernăuți, în anul 1942 (seria veche), care apare la Suceava deja de trei decenii încheiate, au fost oferite cititorilor, inițial, în format electronic. Redactorul-șef al „Bucovinei literare”, poetul Alexandru Ovidiu Vintilă, prezentând primul număr pe anul 2020 al publicației, în săptămânalul sucevean „Jupânu”, îi invita la lectură pe doritorii de literatură de calitate, subliniind că au în față „un număr divers”, în care, „cei care se încumetă să îl deschidă” pot descoperi „un univers literar aparte: de la poezie, fie scrisă de poeți consacrați, fie de tineri, elevi sau studenți, până la eseistică, recenzii, traduceri sau studii de certă vocație” (jupanu.ro/arhiva/bucovina-literara-serie-noua-1-2-3; 17 februarie 2021). De fapt, după lectura paginilor de revistă, putem spune că descrierea de mai sus se aplică tuturor numerelor din „Bucovina literară” apărute în 2020.

Fiecare din cele patru numere se deschide cu câte un poem-autograf: Ovidiu Genaru, poetul proaspăt laureat al Premiului Național de Poezie „Mihai Eminescu” pentru *Opera omnia*, semnează textul „Se înnoarează” (nr. 1–2–3, p. 1); Lucian Vasilescu trimite revistei „Cântec de rămas bun pentru Ciprian Chirvasiu, cu un acord dintr-un menuet de Rodion Drăgoi” (nr. 4–5–6, p. 1); Marcel Mureșeanu scrie „Martor” (nr. 7–8–9, p. 1); Dan Coman oferă ca autograf pentru numărul care încheie anul 2020 poemul „Despre suflet” (nr. 10–11–12, p. 1). Citind rubrica de „Aforisme”, susținută consecvent de Gheorghe Grigurcu, „exeget de clasă și polemist redutabil” (Alexandru Ovidiu Vintilă) ne putem pune întrebări despre „Partea favorabilă a îndoielii” (nr. 1–2–3, p. 47) și să reținem că „Sinceritatea e un simplu instrument” (nr. 7–8–9, p. 10).

Din Paris, cu maximă prudență, echipat corespunzător situației de pandemie: „mi-am pus o mască de protecție peste gură și peste nas”, scriitorul Matei Vișniec invită cititorii primului număr de revistă din 2020 la „Plimbare prin Parisul pustiu sau lumea lui Chirico” (nr. 1–2–3, pp. 18–19), plimbare care se încheie pentru autor cu un gând terifiant: „Va putea oare, într-o bună zi, o vietate microscopică lipsită de inteligență, cum este Covid-19, să distrugă, prin capacitatea sa de a se înmulți, vieteata cea mai sofisticată de pe planeta Terra, adică omul? Ei bine, mi se pare că teoria probabilităților justifică o asemenea temere” (p. 19). Și pentru a nu rămâne captivi în teroarea provocată de pandemie, același autor propune lectura unor fragmente din romanele în lucru *Casa de pe colină* (nr. 4–5–6, pp. 4–7) și *O partidă de table* (nr. 10–11–12, pp. 31–34) și din piesa de teatru *Cu vaporul printre stele* (nr. 7–8–9, pp. 6–9). Faptul că spaimile realității pot genera nu doar discursuri alarmiste, ci și discurs liric este probat și de „Poemul pandemic”, rubrica „de actualitate” (?) a revistei, unde citim poemul lui Constantin Severin, „Scara virtuților”, din care reținem: „a avea un Chip în ciuda tuturor măștilor/care și se impun/e unicul mod de a urca pe scara virtuților// [...] a intra în propriul Chip în satul global asediat de măști/e calea regală de a sta de vorbă cu Dumnezeu” (nr. 4–5–6, p. 43). Iar Liviu Ioan Stoiciu reflectează, în rubrica „Jurnal comentat”, la o schimbare de direcție: „N-ar strica să apară o direcție nouă în literatura română în aceste vremuri de pandemie” (nr. 10–11–12, pp. 5–6).

Una din cele mai substanțiale rubrici, din cele peste treizeci în care este structurat conținutul variat și valoros al „Bucovinei literare”, revista Societății Scriitorilor Bucovineni, este „Cronica

literară”, unde se întâlnesc studii și articole purtând semnături ale unor recunoscuți critici și istorici literari: Constantin Cubleșan, „Romantic în singurătate”; Ioan Holban, „Cassian Maria Spiridon – 70. Un vis al inteligenței libere”; Cornel Ungureanu, „Eugen Uricaru, despre Grădinile Paradisului” (nr. 1–2–3, pp. 28–36); Theodor Codreanu, „Istoriile poeziei”; Ioan Holban, „Ioan Flora – 70 de ani de la naștere. *O bufniță tânără pe patul morții*” (nr. 7–8–9, pp. 28–36).

În trei din numerele anului 2020 ale revistei „Bucovina literară” sunt de remarcat studiile incluse rubricii „Coordonate bucovinene”: „Centenar cu bucovineni”, de Ion Filipciuc (nr. 1–2–3, pp. 115–123); „Fragmentarium Ciprian Porumbescu”, de Mircea A. Diaconu (nr. 4–5–6, pp. 48–50); „Bucovina – subspațiu cultural românesc. Reevaluări necesare”, de Mihail Iordache (nr. 10–11–12, pp. 62–64), republicare a unui „text testamentar” ce exprimă „un crez despre Bucovina” al profesorului sucevean, republicare datorată unui fost student, astăzi, profesorul universitar Mircea A. Diaconu. Deși nu este inclus în această rubrică, articolul-evocare semnat de Constantin Hrehor, „100 de ani cu Dimitrie Vatamaniuc” (nr. 7–8–9, p. 37), completează coordonatele bucovinene ale revistei.

Un alt punct de greutate al revistei constă în omagierea/evocarea unor scriitori ca Alexandru Macedonski la 100 de ani de la moarte: „Recitind cu alți ochi un mare «spirit inovator»”, de Liviu Ioan Stoiciu (nr. 7–8–9, pp. 4–5) ori Nicolae Labiș la 85 de ani de la moarte: „Nicolae Labiș și Școala de Literatură”, de Adrian Dinu Rachieru; „Câteva considerații despre fața dublă a poeziei lui Nicolae Labiș și despre perenitatea ei”, de Mircea A. Diaconu (nr. 7–8–9, pp. 17–27).

Revista vine cu multe alte oferte de lectură. De exemplu, cu numărul 1–2–3/2020 al „Bucovinei literare” se inaugurează și o rubrică de critică de film, intitulată „*Conjugări cinematografice*”. Semnatarul ei, Ioan Mateciuc, este și autorul noului concept grafic al revistei.

Elena Pascaniuc

MANIFESTĂRILE ȘTIINȚIFICE ALE INSTITUTULUI „BUCOVINA” AL ACADEMIEI ROMÂNE DIN ANUL 2020

OVIDIU BĂTĂ

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail:bataovidiu@yahoo.com

The Scientific Events of the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy in 2020

*(Abstract)**

In 2020, the “Bucovina” Institute organized a scientific event with international participation. The conference “Bukovina - identity and transformation” was dedicated to the birth centenary of the eminescologist D. Vatamaniuc, honorary member of the Romanian Academy, former director of the “Bukovina” Institute in Rădăuți. Researchers and professors from Austria (Innsbruck), Germany (Augsburg), Poland (Warsaw and Zielona Góra), Ukraine (Chernivtsi, Kiev) and Romania (Bucharest, Iași, Suceava, Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc) presented 40 scientific papers that addressed a wide range of subjects, many of them containing yet unpublished information.

Keywords: centenary, Dimitrie Vatamaniuc, Bukovina, scientific papers, reports.

Pentru anul 2020, Institutul „Bucovina” al Academiei Române a avut în plan organizarea a trei manifestări științifice. Conferința științifică „Bucovina – patrimoniu construit și peisaj cultural”, programată a se desfășura la Cernăuți, în perioada 28–29 mai 2020, a fost amânată, din cauza restricțiilor cauzate de pandemia de coronavirus.

În 17 iunie 2020, a fost organizat, la Rădăuți, colocviul științific intern „Documente edite și inedite valorificate în istoria Bucovinei”, la care au participat cercetătorii Institutului „Bucovina”. Au fost prezentate următoarele comunicări: „Manualul Administrației comunale pentru Ducatul Bucovinei – instrument de lucru în cercetarea legislației austriece” (cercet. șt. dr. Ovidiu Bătă); „Procesele

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

verbale ale ședințelor Parlamentului Cisleithaniei” (cercet. șt. dr. Carol-Alexandru Mohr); „Documente din Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 706, cu privire la Guvernământul Bucovinei” (cercet. șt. dr. Marian Olaru); „Documente din arhiva „Monitorului Oficial” despre viața politică din Bucovina” (cercet. șt. dr. Rodica Jugrin); „Memorii din Primul Război Mondial – Eduard Fischer” (cercet. șt. dr. Ștefan Purici); „Sistemul sanitar din Bucovina în rapoartele doctorului Basil Kuczenko” (cercet. șt. dr. Harieta Mareci-Sabol); „Documente privitoare la istoria Bucovinei aflate în Fondul Guvernământul Bucovinei – Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (1848–1868)” (cercet. șt. drd. Ștefănița-Mihaela Ungureanu); „Circulația chestionarelor Arhivei de Folklor a Academiei Române (1930–1948) în Bucovina” (cercet. șt. drd. Elena Pascaniuc).

În zilele de 15 și 16 octombrie 2020, s-a desfășurat, la sediul Institutului „Bucovina” s-a organizat Conferința științifică internațională „Bucovina – identitate și transformare”, cea de a XXVIII-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice, dedicată centenarului nașterii eminescologului Dimitrie Vatamaniuc (1920–2018), membru de onoare al Academiei Române, cel care a fost directorul Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei și, din 2007, al Institutului „Bucovina” din Rădăuți până la trecerea sa la cele veșnice, în 4 iulie 2018.

Un mesaj de salut adresat participanților la manifestarea științifică a fost susținut de dr. Marian Olaru, directorul Institutului „Bucovina” al Academiei Române. La lucrările conferinței, desfășurată în format mixt (online și onsite), s-au înscris 44 de participanți pasionați de istoria și cultura Bucovinei – cercetători, cadre didactice universitare, muzeografi, scriitori, profesori din învățământul preuniversitar. Au fost prezentate 40 de comunicări, dintre care 21 online. Alături de conferențieri din România (București, Iași, Suceava, Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc), au prezentat comunicări cercetători și universitari din Austria (Innsbruck), Germania (Augsburg), Polonia (Zielona Góra, Cracovia) și Ucraina (Cernăuți, Kiev).

În prima parte a conferinței desfășurată sub titlul „Dimitrie Vatamaniuc – 100 de ani de la naștere”, au susținut comunicări: – dr. Rodica Jugrin, c.s. III, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Dimitrie Vatamaniuc – «un senior al spiritului românesc»”; – Iordan Datcu, istoric, București, „Amintindu-ne de Dimitrie Vatamaniuc” (comunicare prezentată de Ion Filipciuc); – Constantin Hrehor, scriitor, „Dimitrie Vatamaniuc. O viață printre manuscrise”. În cadrul acestei secțiuni a fost prezentat filmul documentar *Dimitrie Vatamaniuc – editorul lui Eminescu*, realizat în anul 2010 de Grigore Ilisei de la TVR Iași.

A urmat, din după amiaza zilei de 15 octombrie, prezentarea de referate și comunicări referitoare la Bucovina, diversitatea temelor/subiectelor abordate făcând ca acestea să fie grupate tematic, în funcție de subiectele tratate: – dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, c.s. I, Institutul „A. D. Xenopol”, Iași, „Germanii bucovineni în primii ani după Marea Unire în viața politică” (online); – dr. Ion Lihaciu, conf. univ., decan al Facultății de Litere, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, „Presa de limbă germană din

Bucovina în timpul Primului Război Mondial” (online); – dr. Ligia-Maria Fodor, lect. univ., Facultatea de Arhivistică, Academia de Poliție „Al. I. Cuza”, București, „Ilustrațiile, metodă intuitivă de învățare a limbilor română și germană în Bucovina” (online); – dr. Oleksandr Dobrzhanskyi, prof. univ., Facultatea de Istorie, Politologie și Relații Internaționale a Universității Naționale „Iurii Fedkovych”, Cernăuți, „De la rutenism la ucrainism. Formarea identității ucrainene în Bucovina în perioada austriacă” (online); – dr. Ștefan Purici, c.s. II, Institutul „Bucovina”, „Generalul-maior Eduard Fischer (1862–1935), un bucovinean fidel Imperiului”; – dr. Volodimir Fisanov, prof. univ., șeful Catedrei de informație internațională a Universității Naționale „Iurii Fedkovych”, Cernăuți, „Bucovina: experiența trecutului și conștientizarea rolului ei în recrearea relațiilor ucraineano-române” (online); – dr. Mircea A. Diaconu, prof. univ., prorector al Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, „O incursiune în istoria «Arboroasei». Câteva precizări de context și metodă” (online); – dr. Kurt Scharr, prof. univ., Universitatea „Leopold-Franzens”, Innsbruck, „Stat central și regiune: Fondul Religionar greco-oriental” (online); – dr. Radu Florian Bruja, lect. univ., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „Din jurnalul lui Maximilian Hacman – impresii din Berlin în vreme de război”; – dr. Florin Pintescu, conf. univ., decan al Facultății de Istorie și Geografie, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „Refugiații polonezi din sudul Bucovinei (septembrie 1939 – aprilie 1940) în sursele arhivistice românești” (online); – dr. Ovidiu Bătă, c.s. III, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Aspecte ale comerțului extern al Bucovinei în secolul al XIX-lea”; – Christina Eiden, Bukowina-Institut, Augsburg, „Un tehnocrat al germanilor bucovineni – Herbert Mayer” (online); – drd. Ștefănița-Mihaela Ungureanu, c.s. III, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Alfred Gong (1920–1981) – 100 de ani de la naștere”; – dr. Harieta Mareci-Sabol, c.s. III, Institutul „Bucovina”, „«De la izolare la integrare». Educarea copiilor cu dizabilități în Bucovina anilor 1900” (online); – dr. Serghei Troian, prof. univ., Catedra de relații internaționale, informații și studii regionale a Universității Naționale de Aviație, Kiev, „Inspirația cancelarului Reich-ului: Proiectul «Regatul Kyiv» al lui Eduard von Hartmann” (online); – dr. Marin Gherman, Ucraina, „«Ghetoizări informaționale» în spațiul bucovinean trans-frontalier” (online).

În cea de a doua zi a manifestării științifice au susținut comunicări și referate: – dr. Magdalena Pokrzynska, Universitatea din Zielona Góra, Polonia, „Bukovinians Motifs at the Ethnographic Museum in Zielona Góra” (online); – dr. Constantin Ungureanu, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, „Procese migraționiste în Bucovina și Basarabia (până la sfârșitul secolului al XIX-lea)” (online); – dr. Serghei Hakman, conf., Centrul Regional de Perfecționare a Calificării Funcționarilor Organelor de Stat, Cernăuți, „Particularitățile procesului includerii Basarabiei și a nordului Bucovinei în componența URSS” (online); – Alexander Weidle, Bukowina-Institut, Augsburg, „Germanii din Bucovina în 2020? Despre «rețele narrative» în proiectul de istorie orală a Institutului Bukowina” (online); – dr. Marian Olaru, c.s. II, Institutul „Bucovina”, Rădăuți,

„Aspecte ale vieții politice din Bucovina în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”; – dr. Carol-Alexandru Mohr, asistent cercetare, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Intervenții ale deputaților bucovineni în ultima sesiune a Parlamentului Cisleithaniei (1917–1918)”; – Elena Lungoci, profesor, Iași, „Voluntari bucovineni din Primul Război Mondial”; – dr. Gheorghe Onișoru, prof. univ., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „Bucovina la granița cu patria socialismului: fuga lui Vasile Luca în Uniunea Sovietică (1940)” (online); – Ionel-Cristinel Puha, profesor, Liceul Tehnologic „Ion Nistor”, Vicovu de Sus, „Școala Bilca-Est în perioada interbelică. Povestea unei cronici”; – Justinian-Remus Cojocar, drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „Societăți culturale și asociații arcășești din parohiile bucovinene în Bucovina interbelică”; – Simona-Teodora Adamovici, drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „Biblioteca Centrală a Sucevei – o istorie mai puțin cunoscută” (online); – dr. Bogdan-Petru Niculică, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, „Activitatea «Bukowiner Landes-Museums» («Muzeul Țării Bucovinei din Cernăuți») reflectată în «Gazeta Bucovinei» (1893–1896)” (online); – Gabriel Chiraș, drd., Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, „Adunarea de la Putna (august 1871) reflectată în câteva periodice din Iași și București; semnificația și impactul în rândul societății românești”; – dr. Karina Stempel-Gancarczyk, Institutul de Slavistică al Academiei Poloneze de Științe, Polonia, „Limba pe cale de dispariție – graiul polonez în Mihoveni” (online); – Elena Pintilei, drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, „I. G. Sbiera în memoria contemporanilor” (online); – dr. Alexandru-Ovidiu Vintilă, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, „Mircea Streinul. In memoriam”; – dr. Ion Filipciuc, Câmpulung Moldovenesc, „Adrian Fochi, la aniversarea unui veac”; – Maria Epatov, drd., profesor, Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzachi”, Rădăuți, „Metafiecțiunea istoriografică. Evadarea în trecut în romanele lui Ștefan Agopian”; – drd. Elena Pascaniuc, c.s. III, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Revista «Făt-Frumos» (1926–1940) în contextul folcloristicii românești”; – dr. Cristian-Alexandru Boghian, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Case tradiționale din Bucovina. O perspectivă imagistică asupra patrimoniului construit actual”.

Rezumatele comunicărilor și referatelor prezentate au fost traduse în limbile de comunicare ale conferinței: Carol Mohr și Ștefănița-Mihaela Ungureanu, în și din germană; Ștefan Purici și Serghei Hakman, în și din ucraineană; Karina Stempel-Gancarczyk, în și din polonă.

Din comunicările prezentate s-a remarcat preocuparea celor care au conferențiat pentru realizarea unor cercetări de calitate, bazate pe documente istorice autentice și aspectele noi sau mai puțin cunoscute aduse în domeniul istoriei și culturii din Bucovina.

Ultima parte a conferinței a fost dedicată unui semnal editorial în care au fost prezentate noi apariții editoriale (cărți și periodice) referitoare la Bucovina. Marian Olaru a prezentat lucrările: Dumitru Valenciuc, *Dosar relativ la Bucovina. Organizația ei*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2018; Dumitru Valenciuc, *Testamentul unui episcop*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei

Sucevei și Rădăuților, 2018; Mănăstirea Paltin Petru-Vodă, *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuri*, editor Fundația „Justin Pârvu”, 2018. Rodica Jugrin a prezentat cele două volume semnate de Vasile I. Schipor, cercetător științific la Institutul „Bucovina” (1993–2018), secretar științific (1995–2018) și secretar de redacție al periodicului „Analele Bucovinei” (1994–2018): *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019. Numerele 1 (54) și 2 (55) din anul 2020 ale revistei „Analele Bucovinei” au fost prezentate de responsabilii de număr, Elena Pascaniuc și Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Comunicările și referatele susținute în cadrul Conferinței științifice internaționale „Bucovina – identitate și transformare”, a XXVII-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina”, vor fi publicate în cele două tomuri ale periodicului „Analele Bucovinei” din anul 2021.

Cercetătorii Institutului „Bucovina” au participat, în anul 2021, și la manifestările științifice organizate de alte instituții: – Sesiunea științifică *Alma Mater Sucevensis*, organizată de Universitatea „Ștefan cel Mare”, Facultatea de Istorie și Geografie, Departamentul de Științe Umane și Social-Politice, Centrul de Cercetări Interdisciplinare „Carpathica”, Ediția a XX-a, Secțiunea de Istorie Modernă și Contemporană, Suceava, 6 martie 2020; – The 16th Economic International Conference “New challenges and opportunities for the Economy 4.0”, organizată de Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Economie și Administrație Publică, Secțiunea “Heritage and Regional Development. New Chalanges and Opportunities”, Suceava, 7–8 mai 2020; – Sesiunea de comunicări din cadrul atelierelor Școlii de Vară „Cacica: Oameni și Sare”, organizată de Universitatea „Ștefan cel Mare”, Atelierul online de finalizare a rezultatelor COS-DECA 2019 – Secția de antropologie culturală, 28–30 iulie 2020; – „Dimitrie Cantemir”, International Geographical Conference, 40th edition, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 24 octombrie 2020; – Simpozionul „Bucovina – File de istorie”, organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare” și Muzeul Național al Bucovinei, Ediția a XXII-a, Secțiunea Istorie Modernă și Contemporană, Suceava, 26–27 noiembrie 2020.

GHEORGHE NANDRIȘ
(14 OCTOMBRIE 1933 – 21 AUGUST 2020)

MARIAN OLARU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: olmary55@gmail.com

Gheorghe Nandriș (October 14, 1933 – August 21, 2020)

*(Abstract)**

The Bukovinian physician Gheorghe Nandriș was born on October 14, 1933, in the village of Mahala, Chernivtsi County. In the spring of 1944, he went to refuge with his family, due to the Soviet reoccupation of northern Bukovina. He pursued a career in medicine, going through all the professional steps with outstanding performances. He obtained his PhD in Medicine in 1972. He was the director of Sibiu County Hospital, president of the College of Physicians and Pharmacists, and initiated and ran numerous health programs. For his outstanding merit, he has been awarded many times. He also stood out as a writer, namely he wrote several volumes dedicated to the Nandriș family and Mahala village. Gheorghe Nandriș is the one who brought into the country and edited the manuscript of Anita Nandriș-Cudla, *20 years in Siberia. Memories of Life*, published by Humanitas Publishing House in 1991 and re-edited in 2013.

Keywords: Gheorghe Nandriș, Bucovina, scientific activity.

Medicul bucovinean Gheorghe Nandriș s-a născut în 14 octombrie 1933, în satul Mahala, județul Cernăuți. Tatăl său, Florea Nandriș, era unul dintre cei șapte copii ai cunoscutei familii de bucovineni Maria și Dumitru Nandriș, din comuna Mahala, județul Cernăuți. După primele două clase primare, pe care le-a urmat în satul natal, în primăvara anului 1944 a luat calea pribegiei, împreună cu familia, ca urmare a iminentei reocupări a nordului Bucovinei de către sovietici. A absolvit cursurile Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” în anul 1952, alături

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

de alți 71 de tineri. Mulți dintre aceștia au avut cariere profesionale de excepție, cu toate că au suferit de pe urma comunizării României. Deși cei mai mulți dintre colegi au urmat studii superioare în domeniul tehnic, Gheorghe Nandriș s-a înscris la Institutul de Medicină și Farmacie din Cluj, pe care l-a absolvit în anul 1958, cu diplomă de merit.

Gheorghe Nandriș a avut o lungă carieră în domeniul medicinei, parcurgând toate treptele profesionale, remarcându-se prin performanțele obținute: a fost internist, prin concurs, la Institutul de Medicină și Farmacie din Cluj (1958–1959); medic de medicină generală la circumscripția sanitară din Cristian, județul Sibiu; medic specialist în medicina internă (1970). În anul 1972, a obținut titlul de doctor în medicină, peste șase ani cea de a două specializare în cardiologie și în anul 1979 a devenit medic primar prin concurs. A fost director al Spitalului județean din Sibiu din 1977 până în 1988, când a preluat conducerea Secției de Cardiologie a aceleiași instituții. Ca o recunoaștere a meritelor sale profesionale, Gheorghe Nandriș între anii 1979 și 1988 a îndeplinit funcția de președinte al Colegiului Medicilor și Farmaciștilor.

Gheorghe Nandriș a fost un pasionat cercetător în domeniul său de specializare. Între anii 1992 și 2003, a fost cercetător științific gradul I, calitate în care a publicat numeroase studii și articole științifice. A inițiat și condus numeroase programe de sănătate, precum cele în domeniul bolilor cardiovasculare, profilaxia reumatismului articular și a cardiopatiei reumatismale (1979) și cel de combatere a hipertensiunii arteriale (1982). A coordonat Programul Național Antitabagic (1996), care a fost premiat de Societatea Română de Cardiologie, și Programul Național de Prevenire a Bolilor Cardiovasculare (1996), aprobat de Academia de Științe Medicale din România. Între realizările sale se înscrie și faptul că, în anul 1993, a inițiat „Ziua Inimii”, înscrisă între manifestările internaționale puse sub genericul „Ziua Mondială a Inimii”.

Pentru meritele sale deosebite, a fost distins cu „Meritul sanitar” (1981, 2004) și a primit Premiul de Excelență al Societății Române de Cardiologie pentru întreaga activitate (2011).

Personalitatea lui Gheorghe Nandriș s-a întregit în mod fericit cu preocuparea pentru scris, fapt concretizat în mai multe volume dedicate familiei Nandriș și comunei Mahala. Înainte de toate, se cuvine să amintim că lui Gheorghe Nandriș îi revine meritul de a fi adus în țară manuscrisul Aniței Nandriș-Cudla, un veritabil document privind represiunea comunistă și gulagul siberian. Acesta fost publicat sub îngrijirea lui Gheorghe Nandriș cu titlul *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, la Editura Humanitas, în anul 1991. Lucrarea cuprinde însemnările propriu-zise, scrisoarea adresată Editurii Humanitas de către Gheorghe Nandriș, „Notă asupra ediției” și „Anexe” („Am fost și eu martor”; „Repere de istorie și demografie privind Bucovina”). În anul 2006 a apărut o nouă ediție, revăzută și îngrijită de Gheorghe Nandriș, cu titlul *Amintiri din viață. 20 de ani în Siberia*, ulterior fiind publicate și alte ediții. În scrisoarea adresată, în 13 mai 1991, lui Gabriel Liiceanu, directorul Editurii Humanitas, Gheorghe Nandriș spune

următoarele: „Posed un manuscris, mărturie zguduitoare privind prezența românească în Arhipelagul Gulag. Acest manuscris nu este «literatură de sertar» a unui intelectual, ci aparține unei țărănci abia știutoare de carte, dar cu un har ales al povestirii. O țărăncă din nordul Bucovinei care, fără a fi vinovată și fără a fi judecată, a fost ridicată de KGB în miez de noapte, împreună cu cei trei copii mici ai ei, separată de soț și deportată în străfundul Siberiei, dincolo de Cercul Polar. În această sălbăticie a Siberiei a luptat pentru supraviețuire 20 de ani. Această extraordinară mamă și-a ocrotit copiii cu prețul vieții, dovedind o putere de sacrificiu și o rezistență morală de excepție. [...] În trânta ei cu destinul, se dovedește mai tare și învinge. După aproape 20 de ani de surghiun, această femeie demnă își trimite copiii spre Moscova lui Hrușciiov, pentru a-și dovedi nevinovăția și a-și căuta drepturile. [...] acești copii care au moștenit inteligența și curajul mamei lor obțin documente din care rezultă că au stat 20 de ani în Siberia «din greșeală», că ar fi «victime ale stalinismului» și sunt reabilitați. [...] Bătălia pentru supraviețuire a luat sfârșit. Mama a reușit să-și reazeze copiii în cuibul lor. Oricine și-ar fi considerat misiunea îndeplinită. Ea însă nu și-a putut găsi liniștea decât după ce a depus mărturie scrisă asupra crimelor comunismului, Și astfel, după ce a tors părul de câine în Siberia, a luat condeiul pentru a-și mărturisi calvarul, scriind 360 de pagini ca un poet. Mi-a încredințat mie acest manuscris în anul 1982 la Cernăuți, rugându-mă să-l trec peste graniță în România și să-i promit că-l voi face cunoscut oamenilor, cum voi putea. Apoi a murit în casa ei, în patul ei, vegheată de copii, cu sentimentul datoriei împlinite. Mi-e greu acum să recunosc că mi-a fost frică, în anul 1982, să trec printre grăniceri cu acest manuscris. Am făcut-o, totuși, pentru că am fost cuprins de un sentiment de enormă rușine pentru frica mea, pentru lașitatea mea de intelectual în fața acestei firave, dar colosale femei cu trei clase primare, în fața căreia moralmente mă simțeam un pitic”. Cartea *20 de ani în Siberia. Amintiri din viață* a fost apreciată de Monica Lovinescu pentru că aceasta reconstituie statura țaranului bucovinean, „o statura net aristocratică, pe care metamorfozele provocate de comunism o aruncaseră nu numai în trecut, ci, s-ar spune, aproape în legendă. Cartea aceasta, care ar merita să fie așezată prin biblioteci, într-un raft al clasicilor, descrie unul din cele mai cumplite destine”.

Gheorghe Nandriș a publicat și alte lucrări: *Satul nostru Mahala din Bucovina*, Sibiu, Editura Tribuna, 2001 și *Basarabia și Bucovina, calul troian al expansiunii rusești spre Mediterana*, prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca, Editura Star, 2002. În ultima parte a vieții sale, medicul Gheorghe Nandriș s-a dedicat realizării unei istorii a familiei sale. Sub titlul generic *Familia Nandriș*, a publicat la Sibiu, cu sprijinul Editurii Universității „Lucian Balga”, mai multe volume, după cum urmează: *Dr. Ion Nandriș* (2012); *Prof[esorul] Grigore Nandriș în România* (2012); *Prof[esorul] Grigore Nandriș în Anglia* (2013); *Dr. Tudor Nandriș* (2013); *Povestea vieții mele*, vol I–II (2015); *20 de ani de pribegie* (2015); *Refacerea prestigiului familiei Nandriș* (2015) și *Gheorghe și Vasile Nandriș. Agronomii familiei Nandriș* (2016).

**SCRIITORUL MIRCEA LUTIC
(29 MAI 1939 – 18 SEPTEMBRIE 2020)
A PLECAT LA ÎNTÂLNIREA CU HERUVIMIIL...**

ELENA PASCANIUC

Institutul „Bucovina”
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

**Writer Mircea Lutic (May 29, 1939 – September 18, 2020)
Bid Farewell to This World...**

*(Abstract)**

In the autumn of 2020 (18 September), the sad news of Mircea Lutic's death came from Chernivtsi. This article is a tribute to a man who, through his writing, was an emblematic figure of the Romanian community in northern Bukovina.

Born on May 29, 1939, Mircea Lutic was a teacher, poet, translator and publicist. He began his literary activity in 1962, contributing to the spiritual enrichment of his countrymen through volumes of poems (*Clipa de grație*, 2005; *Armindenii cu heruvimi*, 2011; *Ofrandă întemeietoare*, 2014; *Umbra lacrimii*, 2016), publicistic articles (*Colind prin zodii de cuvinte*, 2005) and translations into Romanian of works by Russian writers Dostoyevsky, Tolstoy, Chekhov and others. Mircea Lutic was a member of the National Union of Writers of Ukraine (1978), the Writers' Union of Moldova (1990) and the Romanian Writers' Union (1996). In 1989 he was a founding member of the Society for Romanian Culture "Mihai Eminescu" in Chernivtsi and later its president (1996–1997). He was editorial secretary of the magazine "Zorile Bucovinei" (1967–2003) and also worked at "Concordia", the newspaper of the Romanian minority in Ukraine.

The writer and man of culture Mircea Lutic passed away, leaving us his books, the fruits of his labour, as an offering to the "Word" and to the sounds of mother tongue.

Keywords: Mircea Lutic, Bukovinian writer, literary activity.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Analele Bucovinei, XXVIII, 1 (56), p. 365–368, Rădăuți – București, 2021

În toamna anului 2020, în 18 septembrie, de la Cernăuți venea vestea tristă a plecării scriitorului și omului de cultură Mircea Lutic la întâlnirea cu heruvimii... Literatura română din nordul Bucovinei a mai pierdut, astfel, „una din conștiințele înalte ale acestui ținut”, un scriitor care, pe măsură ce-și publica volumele, a fost receptat de critica literară ca „un poet de o mare sensibilitate”, care s-a remarcat, în egală măsură, și ca „un prestigios cercetător, un reductabil traducător, publicist important, eseist și cronicar literar”¹.

Mircea Lutic s-a născut în 29 mai 1939, în satul Iordănești (jud. Storoiineț), în familia „cu frumoase tradiții culturale”² a țăranilor Sava și Zinovia (născută Hulunga). A început școala în satul natal, unde, ca o întâmplare fericită a destinului său, „a beneficiat de tutela spirituală a clericului Metodie Mânzac, viitor episcop al Bucovinei și personalitate culturală de vază în acest ținut, care a reușit să-i spulbere din conștiință multe din dogmele totalitariste cultivate de școală”³. A urmat Liceul Pedagogic din Cernăuți (1953–1957), apoi Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Chișinău (1959–1964). Și-a început activitatea literară în perioada studenției, scriind versuri încă din anul 1962, pe care le-a tipărit în periodice din Moldova și Bucovina; tot atunci, i-au apărut poezii în volumele colective *Glasuri tinere* (Chișinău) și *Plaiul doinelor* (Ujgorod)⁴. După absolvire, a fost, pentru scurtă vreme, profesor și director de studii la Sărata-Galbenă, raionul Hâncești, Basarabia.

Din anul 1965, Mircea Lutic a renunțat la cariera didactică, dedicându-se publicisticii, poeziei și muncii de traducător. Unele scrieri ale sale au apărut sub pseudonim (Mircea Glie, L. Mărăcină, M. Vătreanu, Savin Zinescu). În publicistică, o activitate pe care a susținut-o, tenace, peste cinci decenii, Mircea Lutic a fost, pentru început, corespondent al săptămânalului „Cultura” din Chișinău. În perioada 1967–2003, a fost secretar general de redacție la „Zorile Bucovinei”. Aici, a publicat articole pe o tematică diversă, dar sunt de remarcat articolele-evocare închinare unor personalități culturale bucovinene: Dosoftei Herescul, Silvestru Morariu-Andrievici, Aron Pumnul, Vladimir de Repta, B. P. Hasdeu, Eusebie Popovici, Dimitrie Onciul. Prin articolele dedicate lor – afirmă criticul și istoricul literar basarabean Nicolae Bilețchi, autorul unui dens studiu biobibliografic și de analiză, consacrat scriitorului – „publicistul Mircea Lutic completează goluri, restabilește adevăruri, recompune din date răzlețe tablouri integrale, aduce aminte, atrage atenția spre tot ce numim elemente culturale din Țara de Sus, care, adunate, s-ar putea constitui [...] într-o necesară istorie a culturii și civilizației românești din

¹ Catinca Agache, „Mircea Lutic – un artizan al cuvântului scris”, în *Literatură română în țările vecine. 1945–2000. Basarabia (Republica Moldova), nordul Bucovinei (Ucraina), Banatul iugoslav – Voivodina (Serbia), Ungaria*, Iași, Princeps Edit, 2005, p. 203.

² Mircea Lutic este nepotul „vestitului om de cultură Nicolae Lutic, membru pe viață al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”. Cf. Nicolae Bilețchi, „Mircea Lutic, un veritabil *homo eruditionis*”, în „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul XII, nr. 4 (48) 2005, p. 36.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

Bucovina”⁵ mai ales pentru perioada când aceasta era „pusă la index”. Tot culturalitatea Bucovinei este tema pe care publicistul o înfățișează cititorilor și în volumul *Mic dicționar al culturii românești din Bucovina*.

Mircea Lutic s-a numărat și între primii îndrumători ai cenaclului literar constituit în jurul publicației „Zorile Bucovinei”, rolul de mentor și meritul lui în susținerea și cizelarea limbii literare a articolelor publicate în ziar fiind recunoscute și afirmate prin vocea lui Arcadie Suceveanu, la un moment aniversar petrecut în anul 2005. Spunea acesta: „Deși mai în vârstă decât noi [...], el a format grupul nostru. Un paznic de far la «Zorile Bucovinei», exigent în ceea ce privește normele gramaticale, lingvistice. Datorită lui, «Zorile Bucovinei» a avut o limbă literară”⁶. Mircea Lutic a mai fost corespondent la ziarul „Cernivți” (2003) și la „Concordia” (2003–2004, Kiev – Cernăuți).

Primul volum de versuri, *Baștina luminii* (Ujgorod, Editura Carpați), i-a apărut în anul 1973, în perioada 1973–2016 poetul punându-și semnătura pe alte șaisprezece volume de poezii (*Fereastră de veghe*, Ujgorod, 1978; *Datul întru ființă*, Cernăuți, 2000; *Clipa de grație*, Iași, 2005; *Clipa de grație*, Iași, 2006; *Arminden cu heruvimi*, Cernăuți, 2011; *Ofrandă întemeietoare*, Cernăuți, 2014 ș.a.), pe unul de publicistică, *Colind prin zodii de cuvinte* (Cernăuți, Editura Misto, 2005), ca și pe numeroase volume de traduceri din literatura rusă (Dostoievski, Tolstoi, Pușkin, Lermontov, Cehov, Turgheniev) și ucraineană (O. Honciar, V. Zemleak, Vitali Kolodii)⁷.

Pentru volumul *Arminden cu heruvimi* (Cernăuți, Editura Misto, 2011), poetului Mircea Lutic i-a fost decernat Premiul „Mihai Eminescu” al Academiei Române (ceremonia de decernare a avut loc în Aula Academiei Române, în decembrie 2013). Scriitorul bucovinean a mai fost distins cu: Premiul Uniunii Scriitorilor și al Comitetului de Stat al Moldovei pentru Edituri, Poligrafie și Comerțul cu cărți, pentru traducerea romanului *Frații Karamazov* de F. Dostoievski (1984); Premiul Literar Internațional „Ivan Franko” al Uniunii Scriitorilor din Ucraina (1995); Premiile Literare Regionale „Dmytro Zahul” (1999), „Mircea Streinul” (2001), „Isidor Vorobchievici” (2002). Pentru „merite deosebite în activitatea literară și pe tărâm obștesc” – după cum subliniază Nicolae Bilețchi – Mircea Lutic a fost decorat cu Ordinul Național al României „Serviciul Credincios” în grad de ofițer (2000). Este Cetățean de Onoare al Bucovinei (2015) și este inclus în „Cartea de Aur a Ucrainei”.

Mircea Lutic se numără între membrii fondatori ai Societății pentru Cultură Românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți, în perioada 1995–1996 fiind vicepreședinte, apoi președinte al societății. În această calitate, manifestând un „activism romantic”, a promovat, prin acțiuni culturale „nu numai instructive

⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁶ Arcadie Suceveanu, apud Catinca Agache, *op. cit.*, pp. 203–204.

⁷ O bibliografie a operei literare și o listă selectivă a traducerilor realizate de Mircea Lutic poate fi consultată în Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. II, *G–O*, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 443–445. Date bibliografice importante se regăsesc și la Nicolae Bilețchi, *op. cit.*, pp. 35–36.

și educative, ci și mobilizatoare”⁸, scrierea limbii române cu alfabet latin și recunoașterea dreptului copiilor din comunitatea românească din nordul Bucovinei (Ucraina) de a studia în școală în limba română și nu în artificial fabricata (din rațiuni exclusiv politice) limbă moldovenească, inexistentă pe terenul științei lingvisticii.

În economia scrisului lui Mircea Lutic, lirica ocupă locul central. Poetul a cultivat, ca specii lirice, balada, doina, rondelul, sonetul, glosa. Împărțită în două etape de creație – prima, în care se revendică de la folclor și de la tradiția eminesciană, a doua, în care cultivă „un parnasianism și un manierism în cheie modernă” (Mihai Cimpoi), în poezia sa se pot recunoaște câteva mari teme: Bucovina mitică („Acolo-i Bucovina mea de mit / meleag cuminecat de roua-n prour” – „Acolo”), conștiința de neam, natura, timpul, iubirea, dar și teme filosofice și religioase, mai ales în creația poetică a ultimilor ani. Percept ca „poet al formelor și al rimelor îndelung căutate”⁹, Mircea Lutic s-a „identificat” la un moment dat cu poezia: „Aș vrea să fiu așa precum nu sunt:/ Să am în loc de suflet poezie / Și poezie mintea mea să fie, / Și ultimul, și ultimul cuvânt... // Aș vrea să fiu așa precum nu sunt: / Un spic plâpând în holda poeziei... / Și după moarte fiul să mă știe/ Într-o silabă de sonet răsfânt” („Aș vrea să fiu”).

Cum a fost receptată în timp opera lui Mircea Lutic? În anul 2007, Catinca Agache dădea un răspuns acestei întrebări: „«Poet de vocație și talent», cărturar și traducător reputat, Mircea Lutic și-a câștigat în timp stima și prețuirea publicului, a confrăților de breaslă din spațiul ucrainean, rămânând, însă, puțin cunoscut în Patria istorică”¹⁰. Din păcate, afirmația din final a fost reiterată un deceniu mai târziu, în 2017, chiar de Mircea Lutic, la una din întâlnirile „Mașinii cu poeți” de la Suceava – o „inițiativă/întâmplare literar-artistică minunată” (Cezar Straton), întemeiată de prof. univ. Gina Puică și de poetul academician Vasile Târâțeanu la Suceava și Cernăuți. În ciuda multor semne și sentimente de apreciere și admirație care i-au fost arătate, a unor sincere urări rostite și primite la momente aniversare, Mircea Lutic a subliniat, în cuvântul său: „Noi ne știm, dar nu ne cunoaștem. Avem aceeași inimă, dar undeva există un blocaj. Noi nu citim ce se scrie în țară, iar în țară nu se citește ce scriem noi. Totul este ca o inimă care este ruptă în două. Ea nu va funcționa decât atunci când ambele aorte vor putea să transmită sângele, același, către creier”¹¹. O temă de reflecție lăsată, iată, posterității.

Poetul, publicistul și omul de cultură Mircea Lutic a plecat dintre noi, lăsând limbii și culturii românești, ca „ofrandă întemeietoare”, poezia și cărțile sale, roade ale muncii lui întru „Cuvânt”. Cuvânt șlefuit, înnobilat în sonoritățile limbii materne.

⁸ Nicolae Bilețchi, *op. cit.*, p. 41.

⁹ Catinca Agache, *op. cit.*, p. 204.

¹⁰ *Ibidem*, p. 207.

¹¹ Cezar Straton, „Un Făt-logofăt al literaților cernăuțeni. Mircea Lutic la 80 de ani”; crainou.ro/2019/05/23/un-fat-logofat-al-literatilor-cernauteni-mircea-lutic-la-80-de-ani/ (17 februarie 2020).

NOTES ON CONTRIBUTORS

Simona-Teodora Adamovici (b. Ienache) – is a graduate of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, the College of Museography (1993–1996) and the Faculty of History-Geography (1996–1999). Formerly employed in the private sector since 1992, she worked for a short time as a teacher (1999 and 2011) and since 2000 and until now she is a librarian at the “I. G. Sbiera” Library of Bukovina. She is also a PhD student of the same university in Suceava since 2019, in the field of history, with a research topic entitled “*I. G. Sbiera*” Library of Bukovina Suceava. *Monographic study*, coordinated by prof.univ.dr. Olimpia Mitric.

Ovidiu Bătă – engineer geologist, scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of Romanian Academy. PhD in Geology (2006) at the “Al. I. Cuza” University of Iași, with the thesis “Palynostratigraphical Study of the Metamorphic Formations from Putna Basin (Bistrița Mountains)”. Fields of interest: geology, the exploitation of the mineral resources, the environmental protection. Author of books, studies and articles about the economic life of Bukovina.

Radu-Florian Bruja – is Associated professor at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, graduating in 2001. He took his M.A. degree in History at the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași; PhD in History (2006). He has published over 80 studies, articles, reviews, memories edition and books on various aspects of political life during the '30s and '40s of the 20th century, fascism and extreme right, ethnic groups, role of cultural or political elite in Romania and abroad. His research interest are the Romanian interwar radical political movement, the World War II and the Polish-Romanian and Slovak-Romanian relations.

Gabriel Chiraș – graduate of the Faculty of History, “Al. I. Cuza” University of Iasi and doctoral student at the same university; professor of history and social education; areas of interest: the history of Romanian conservatism and its representatives, parliamentarism in the first years after the arrival of Charles I, the history of Bukovinian personalities, ideas and facts in Bukovina from the second half of the 19th century until the end of the First World War; member of the “Radautiul civic” Association; he published history articles on the website of this association.

Vasile Diacon – graduate of the Faculty of Philology (1974) and the Faculty of Law (1982) of the “Al. I. Cuza” University of Iasi; PhD in history with the thesis *Bukovina in the 20th century. History and culture*; author of books, studies and articles dealing with subjects of history, criticism and literary history, linguistics, ethnography and literature; author of books on the history of Bukovina: *Vechi așezări pe Suha bucovineană. Pagini monografice*, Iași, 1989; *Etnografie și folclor pe Suha bucovineană. Obiceiuri și credințe*, Iași, 2002; *Cronicile Suhei Bucovine*, Iași, 2010; *Bukovina în secolul XX. Istorie și cultură*, Iași, 2012, *Mitropolitul Nectarie Cotlariuc și vremea sa*, Iași, 2013; *Un „hidalgo” întârziat: profesorul Ștefan Cuciureanu*, Iași, 2014; *Codrul Secular Slătioara, perlă pe Suha Bucovineană*, Iași, 2016 etc.

Mircea A. Diaconu – professor and Vice-Rector of “Ștefan cel Mare” University of Suceava, a specialist in Romanian literature, literary critic and historian, chief editor of the journal “Meridian Critic”, and member of the Writers’ Union of Romania. He published several volumes about Romanian poetry and prose (*Poezia de la “Gândirea”/Poetry from “Gândirea”*, 1997; *Poezia postmodernă / Postmodern Poetry*, 2002; *Atelierile poeziei/Poetry Workshops*, 2005; *Înainte și după*

dezmembrarea lui Orfeu / Before and after Orpheus's Dismemberment, 2012; *Firul Ariadnei. 10 cărți de proză și nu numai* / Ariadne's Thread. 10 Books of Prose and Not Only, 2014; *Biblioteca română de poezie postbelică* / The Romanian Library of Post-War Poetry), about the great Romanian writers (Cezar Baltag, 2000; *Ion Creangă. Nonconformism și gratuitate* / Ion Creangă. Nonconformism and Gratuity, 2002; Calistrat Hogaș, 2007; *Cui i-e frică de Emil Cioran* / Who's afraid of Emil Cioran, 2008; I. L. Caragiale, 2012) or about the Inter-war Bukovina (*Mircea Streinul. Viața și opera* / Mircea Streinul. Life and Works, 1998; *Mișcarea "Iconar". Literatură și politică în Bucovina anilor '30* / The "Iconar" Movement. Literature and Politics in Bukovina in the 1930s, 1999; *Studii și documente bucovinene* / Studies and Documents from Bukovina, 2004; *Studii bucovinene* / Studies from Bukovina, 2011). He also edited the works of the Bukovinian writers such as Mircea Streinul, Traian Chelariu, Iulian Vesper and Teofil Lianu. The essays published by Professor Diaconu refer to the condition of literary criticism (*La sud de Dumnezeu. Exerciții de luciditate* / South of God. Exercises of Lucidity, 2005; *Metacritice* / Metacritics, 2018). He collaborated with other scholars on the volume entitled *Romanian Literature as World Literature* (Bloomsbury, USA, 2018).

Maria Epatov – teaches Romanian Language and Literature at "Eudoxiu Hurmuzachi" National College in Rădăuți. Currently, she is a doctoral student at "Ștefan cel Mare" University of Suceava. Her areas of interest cover topics such as globalization and its impact in the literary space, the identity marks of the writers belonging to minority ethnic groups, the multiculturalism in the 20th century, the Romanian writers of Armenian origin. She has also published articles in "Meridian critic", "Convorbiri Literare", "Journal of Romanian Literary Studies".

Volodymyr Fisanov – *Dr. hab.* in History, Professor, Head of the Department of International Information, Chernivtsi National University. Research interests: diplomatic history of the First World War, modern aspects of psychological warfare, problems of history and regional cooperation of Central and Eastern Europe. Selected scientific publications: "Multietnism versus Nationalism in der Euroregion «Oberer Pruth»: Soll man in den Spiegel der europäischen Integration schauen?", CIFEM news., September, 2002, Ausgabe 3.S. 22–24; "Versailles chessboard and mythological evidence in Southeast Europe in the XX century," Ukraine – Romania – Moldova, Historical and cultural aspects are mutual. International Science Conference, May 16–17, 2001, Chernivtsi, 2002, p. 271–278; "Contemporary post-communist studies: search for new approaches", "Science Bulletin of Chernivtsi University", vol. 173–174 History. Political Science. International Relations, Chernivtsi, Ruta, 2003, p. 319–328; "Thinking person and the shadow of the new Middle Ages: is it worth avoiding confrontation", "The Independent cultural journal JI", 2004, p. 228–235; "Awareness of the new Ukrainian foreign policy and strategy of the United States in Central Europe. Agora. Ukraine and the United States: interaction between politics, economy, culture and science", vol. 6, 2007, s. 37–41; *Great war 1914–1918: look at the "tissue" of time. World war at postal leaflets 1914–1918*, Ed. S. Osadchuk, Chernivtsi, Zelena Bukovina, 2008, p. 9–14; "The Yugoslav question in US foreign policy (January 1918 – April 1919)", "Russian-Austrian almanac: Historical and cultural parallels", Issue IV, Austria-Hungary, Central Europe and the Balkans (XI–XX centuries), ed. S. A. Romanenko, I. V. Kryuchkov, A. S. Stykalin, SPb. Aletya, 2011, p. 462–473; "Great war in the context of geopolitical opposition of powers in Europe", Troyan S. S. (ed.), "First world war at the focus of «current instability»: international and internal policy", Collective monograph, Science editorial office, S. S. Troyan, K.: Vidavnichiy dim "Condor", 2019, p. 40–51; "The problem of the formation of European identity in Germany and France: specific aspects", "Mediaforum: analysis, forecasts, information management", Chernivtsi, Chernivtsi National University, vol. V, 2017, p. 35–46; "Project management in the minds of change and risk: problems of efficiency", "Mediaforum: Analytics. Predict. Information management", vol. III–IV, 2016, p. 52–66.

Marin Gherman – *PhD in political sciences, director of the Institute of Political Studies and Social Capital (Chernovits, Ukraine), founding president and editor-in-chief of the BucPress Media Center – Association of Romanian Journalists in Ukraine, which includes four Romanian language press outlets: BucPress News Agency, Radio Chernivtsi, BucPress TV and BucPress magazine. He is*

deputy editor-in-chief of the history and culture magazine “*Glasul Bucovinei*” (Cernăuți – Bucharest). He gave his doctoral thesis at the National University of Chernivtsi “Yuri Fedkovich”. Areas of interest: information processes, media history, European integration, social capital, geopolitics. Author of studies published in specialized journals and co-author of five scientific monographs.

Vasilică-Dănuț Horodnic – is a PhD student at the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, where he pursuing doctoral studies in Geography, with the research topic “Land use and landscape modification in the river basin of Suceava”. Graduate of the National College “Eudoxiu Hurmuzachi” from Rădăuți, class of 2012, attended undergraduate studies (2012–2015), specialization in Environmental Geography and master’s studies (2015–2017), specialization in GIS and Spatial Planning at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava. Between September 2015 and January 2016 he received an Erasmus + scholarship at the University of Rennes 2, Brittany, France, while in March-July 2019 he graduated the postgraduate module “GIS in administration and public institutions” under the auspices “Babeș-Bolyai” University of Cluj-Napoca. Concerns for geographical activity have materialized through the participation since the early years of students in over 20 sessions of scientific communications, conferences and symposia in the country (Cluj-Napoca, Iași, Suceava, Vatra Dornei, Fălticeni) or abroad (Vienna, Sofia, Ohrid, Chișinău) and by publishing over 12 scientific articles as an author or co-author, covering a wide range of topics in the field of geography: geographic information systems (GIS), land use, landscape ecology, natural risks and hazards, environmental quality, quality of life, topoclimate, tourism, geomusicology ecological education. He currently works in the local public administration, holding the position of Public Procurement Advisor at the City Hall of Gălănești commune, Suceava county.

Rodica Jugrin – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy; PhD in History (2004), with a thesis on the cultural life in Bukovina in the interwar period. Areas of interest: contemporary history, oral history and history of mentalities. She edited several volumes about the history of Bukovina and published books, studies and articles on the evolution of the cultural phenomenon in the province during the interwar period (institutions, personalities), parliamentary life, anti-communist resistance.

Luminița Lăzărescu – born on the 16th of February 1970. She graduated from the Faculty of Geography (Geography – French Language and Literature) at “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași. Since 1995 she has been teaching Geography at “Eudoxiu Hurmuzachi” National College of Rădăuți. She is currently a PhD student at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava and her field of research covers the quality of housing in the urban environment. In 2019 she presented a paper on the *Structure and Functionality of Public Spaces in Rădăuți Municipality* in the International Conference *Geobalcanica*, Sofia. Among her latest publications are *Reflectarea zonării funcționale în fizionomia peisajului urban al municipiului Rădăuți* [Reflection of Functional Zoning in the Physiognomy of the Urban Landscape of Rădăuți Municipality], in “Terra” – Volume of the Annual Conference of the Geography Society of Romania, 2017; “Modificarea caracteristicilor mediului municipiului Rădăuți sub impactul evoluției funcției rezidențiale” [Modification of the Environmental Characteristics of Rădăuți Municipality under the Impact of the Evolution of the Residential Function], in “Romania between East and West”, VI, 2017; “The role of functional and territorial evolution in the genesis of Rădăuți’s internal structure”, in “*Geobalcanica Proceedings Book*”, 2019; (co-author) “Climate favourability for tourism in the basin of Suceava river”, in “Georeview”, XXIX, 1, 2019.

Harieta Mareci-Sabol – is associated professor at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava; PhD. in History at the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași in 2002, with a thesis on the Romanian historiography. Her monographs, studies and articles *pertaining* to modern history, history of Bukovina, and historiography were published in

Romania, Poland, Italy, Turkey and Ukraine. Her research interests include Bukovina's personalities and its cultural, social, and medical history.

Tatiana Matei – PhD student at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava. She is writing a thesis on the life and work of Nicolai Gramada, a Bukovinian personality who became known by his scientific activity in the first half of the 20th century. Its scientific interests are focused on the contemporary history of Romania.

Carol-Alexandru Mohr – PhD in Linguistics, translator and research assistant at the Bukovina Institute of the Romanian Academy. In 2012 he conducted a research internship at the University of Tübingen, where he dealt with various topics in the field of general linguistics, German linguistics, traductology, sociolinguistics and intercultural phenomenology. During his stay at Tübingen, he worked on the paper “Zur Sprachensituation in Rumänien” (presented at the International Colloquy “Aktuelle Themen der romanischen Sprachwissenschaft”, organized by the Tübingen University Romanism Seminar) and “Die Bedeutung der übersetzungstheoretischen Ansätze Eugen Coserius für die Übersetzungspraxis” presented at the “IX. Internationaler Kongress der Germanisten Rumäniens”, Bucharest, 4–7 June 2012.

Marian Olaru – scientific researcher at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy. PhD in History (2000). Fields of interest: modern and contemporary history, oral history, microhistory and history of mentalities. He published various studies and articles related to the history of Bukovina, regarding the evolution of the political system in this region during the Austrian occupation, the role of personalities, cultural and political elite from this region in advocating the identity at the end of the XIXth century and beginning of the XXth century. He also showed a particular interest in studying the context (phenomena) that resulted in the extinction of the multicultural and multiethnic Bukovina at the end of the Second World War, a process emphasized by the establishment of communist rule in the Central and Eastern Europe.

Liviu Papuc – PhD in Philology (title of thesis: *Leca Morariu. Life and work. Monographic study*); Head of Service at the Central University Library in Iasi; member of the Writers' Union; collaborations with articles at newspapers and magazines in the country and abroad; collective volume editor; translator from universal literature; author of the works: *Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. Monografie*, Iași, 1989 (together with Nicoleta Popescu și Radu Tătărucă); *Biblioteca edițiilor Mihai Eminescu românești și străine (1889-1989)*, Oradea, 1989 (together with Constantin Mălinaș); *Frânturi de cultură bucovineană*, Iași, 1997; *Caragiale în Iașii Junimii*, Iași, 2002 (co-author); *Marginalii junimiste*, Iași, 2003; *Leca Morariu. Studiu monografic*, Iași, 2004; *Societari junimiști în documente*, Iași, 2008; *Francmasoneria și „Junimea literară”*, București, 2010.

Elena Pascaniuc – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy (Rădăuți); PhD student at the University “Ștefan cel Mare” in Suceava, with a thesis on the folklore in Bukovina. Areas of interest: cultural life in Bukovina, history of folklore in Bukovina. She published studies and articles on these topics in the periodicals: „Analele Bucovinei” (Rădăuți – București); „Meridian Critic”, *Analele Univ. „Ștefan cel Mare” Suceava*, *Seria Filologie*; „Scriptum” (Suceava).

Ștefan Purici – is currently professor at the Department of History and International Relations of the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava and Dean of this Faculty; PhD in History (1995) with a thesis on the Romanian national movement in the Bukovina (1775–1861). He teaches contemporary history of the Romanian people and history of European integration. Author of 4 books and over 100 articles on modern and contemporary history.

Kurt Scharr – Univ.-Prof. Mag.^{phil.} Dr.^{rer.nat.} Kurt Scharr, Professor of Austrian History at the Leopold-Franzens University Innsbruck, PhD in History with a thesis on the settlement genesis in the mountainous region of the Eastern Alps. From 2007 to 2011, he worked as an assistant at the Innsbruck Institute of Geography, before moving to the Austrian Academy (Institute for Interdisciplinary Mountain Research) for four years in 2012 with a research project on Bukovina. Habilitation (*venia legendi*) in 2010, with a theme on the Bukovina landscape. Since October 2016 he has been the professor of Austrian History in Innsbruck. Research areas: the Eastern Alps (Tyrol) and the Carpathian Region (Romania/Ukraine). Author of works on various topics of Austrian history, participant in a edition project on the Franziszeian cadastre and most recently (2020) author of a monograph on the Greek-Oriental Religious Fund of Bukovina.

Karina Stempel-Garnarczyk – PhD in Philosophy (in the field of linguistics, obtained at the Institute of Slav Studies of the Polish Academy of Sciences – PAN). She is a philologist and sociologist. Her expertise is sociolinguistics research regarding the Polish minority in Romanian Bukovina. She wrote the dissertation *The processes of disappearing of the language based on research regarding Polish dialects in Bukovina, Romania* (Warsaw, 2019). Main research interests: sociolinguistics, borderland issues, linguistic and cultural contacts, small homelands, poetry (she is an author of three volumes of poems). She published studies on the Polish community in Romania and the disappearance of Polish dialects in Bukovina.

Serhiy Troyan – Dr. Hab. of Historical Sciences, professor at the Department of International Relations, Information and Regional Studies of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine), professor at the University of Rzeszów (Poland) and head of the multi-volume scientific project “The Great War 1914–1918: retrospective analysis”. Research interests: world history, international relations, history of diplomacy, research methodology, foreign and domestic policy of Central and Eastern Europe (including modern Ukrainian-Polish relations). He published more than 500 scientific works in Ukrainian, English, Polish, and Russian, about various aspects of the history of international relations.

Constantin Ungureanu – PhD in History (1997); Dr. hab. (2018); scientific researcher I at the National Museum of Bukovina in Suceava. He is the author of four monographs on the education and population of Bukovina and of a monograph on the inhabitants of Bukovina and Bessarabia. He collaborated in the elaboration of a historical-statistical study on the population of the Chernivtsi region, a monograph on the Austrian Cadastre in Bukovina, published in German, an ethno-linguistic and confessional atlas of Bukovina, a textbook on the local history of the Chernivtsi region. He published approx. 165 scientific articles about the history of Bukovina during the period of Austrian rule, which appeared in specialized journals and collections of articles from the Republic of Moldova, Romania, Ukraine, Germany. He received several research and documentation scholarships in Germany (in Munich and Augsburg) and Austria (in Vienna). Between 2008 and 2010 he collaborated in the international scientific project Austrian Cadastre in Bukovina and Carinthia in the mid-19th century, being employed at the University of Innsbruck, Austria.

Ștefănița-Mihaela Ungureanu – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute in Rădăuți. She defended her doctoral thesis on the press history in Bukovina in 2020. Fields of interest: German press and literature in Bukovina, translations from/into German. Books: Arthur Loebel, *Geschichtliche Entwicklung des Eisenbades Dorna* [Evoluția istorică a băilor feroase Dorna], Bilingual edition by Ovidiu Bătă, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, 2012; Bogdan Petru Nicolici, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Josef von Gutter, cel dintâi arheolog al Bucovinei și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser*, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2019. She publishes studies and articles about the German-language press and literature in Bukovina.

